ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับรัฐบุรุษอาวุโส

ศูนย์รังสิต

ข้อเท็จจริง บางประการ

เกี่ยวกับ

รัฐบุรุษอาวุโส

ปรีดี พนมยงค์

๓/-

ข้อเท็จจริง

บางประการ

เกี่ยวกับ

รัฐบุรุษอาวุโส

ปรีดี พนมยงค์

คำนำต้น

ด้วยคุณดุสิต ธรรมากุล นักศึกษาแห่งมหาวิทยาลัยรามคำแหงพร้อมด้วยเพื่อน ๆ ผู้ร่วมสถาบันการศึกษาได้มาปรารภกับข้าพเจ้าว่า หลังจากที่ได้อ่านหนังสือ "ชีวิตและงานของ ดร. ปรีดี พนมยงค์" แล้วก็ทำให้ดวงตาที่บอดสีมานานบีได้สว่างขึ้น ทำให้เขาได้รู้จักท่านปรีดี ฯ ตามสภาพที่เป็นจริงและผลงานรับใช้ชาติของท่านอย่างกว้างขวาง อันยังคุณประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่ประเทศชาติโดยส่วนรวม

แต่ก็ยังมีคนบางจำพวกที่ยังพยายามใส่ร้ายป้ายสีและกล่าวคำถากถางท่าน โดยไม่มีความละอายแก่ใจ ถูกแล้ว, เรื่องราวของท่านปรีดี ฯ ควรแก่การศึกษาและควรแก่การวิพากษ์วิจารณ์ในฐานะที่ท่านเป็นนักการเมือง และเป็นนักการเมืองคนหนึ่งที่ยืนอยู่ข้างราษฎรสามัญและระบอบประชาธิปไตยตลอดเวลาอันยาวนานจนกระทั่งบัดนี้

แต่การกระทำของบุคคลบางจำพวกต่อท่านปรีดี ฯ ไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นการวิพากษ์วิจารณ์เพื่อผลประโยชน์แห่งสัจจะและความถูกต้องโดยสุจริตใจ หากการกระทำดังกล่าวเข้าลักษณะแห่งการทำลายล้างด้วยความอาฆาตมาดร้าย ดังเช่นที่นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ได้กระทำมาแล้วและกำลังกระทำอยู่

คุณดุสิต ฯ บอกว่าพวกเขาพอใจที่ได้อ่านคำโต้ตอบของข้าพเจ้าต่อปฏิกิริยาของนายสุลักษณ์ ฯ ที่มีต่อท่านปรีดี ฯ ในนิตยสารชาวบ้าน ฉบับเดือนสิงหาคม ๒๕๑๕ และพอใจในคำชี้แจงของข้าพเจ้าต่อบทวิจารณ์หนังสือ "ชีวิตและงานของ ดร.ปรีดี พนมยงค์" ของวิชัย โชควิวัฒน์ ในนิตยสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ เดือนสิงหาคม ๒๕๑๕

ที่พอใจนั้นก็เพราะได้ใช้หลัก "กาลามสูตร" มาพิจารณาแล้วเห็นว่าคำโต้ตอบและคำชี้แจงของข้าพเจ้าเป็น "สัจจะ" จึงใคร่จะขออนุญาตเพื่อรวบรวมบทความดังกล่าวจัดพิมพ์ขึ้นอีกครั้งหนึ่งเพื่อประโยชน์แห่งสัจจะและความยุติธรรม กับเพื่อประกาศให้คนทั้งหลายได้รู้ว่า ในสยามประเทศนี้ราษฎรที่มีคุณธรรมและมีความกตัญญูกตเวทีต่อผู้ที่ทำ

คุณงามความดีให้แก่ประเทศชาติก็ยังมีอยู่และมีอยู่เป็นจำนวนมหาศาล ส่วนคนถ่อยสถุลที่ไม่รู้จักคุณคนนั้นถ้าจะมีอยู่บ้างก็เพียงหยิบมือเดียวเท่านั้น จึงขอสำแดงให้ปรากฏด้วยการขอเป็นเจ้าภาพจัดพิมพ์บทความของข้าพเจ้า

ต่อคำปรารภและความต้องการของคุณดุสิต ฯ และเพื่อน, ข้าพเจ้ารู้สึกมีความชื่นใจที่ในท่ามกลางความสับสนของสังคมและท่ามกลางความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนของบุคคลบางพวกบางหมู่ ก็ยังมีแสงสว่างแห่งคุณธรรมปรากฏให้เห็น ถึงแม้ว่าจะยังไม่เจิดจ้าในขณะนี้แต่ก็จะต้องเจิดจ้าอย่างแน่นอน เพราะคุณธรรมเป็นเครื่องค้ำจุนโลก

ข้าพเจ้าจึงยินดีสนอง ความปรารถนาดีของคุณดุสิต ฯ และเพื่อนอย่างไม่ลังเลใจ พร้อมกันนี้ข้าพเจ้าได้มอบบทความอีกชิ้นหนึ่งชื่อ "บทวิวาทะของ สุลักษณ์ ศิวรักษ์" ซึ่งข้าพเจ้าเขียนตอบโต้นายสุลักษณ์ ฯ ที่เขียนบิดเบือนทรรศนะท่านปรีดี ฯ ในนิตยสารอนาคต นอกจากนี้ข้าพเจ้ายังได้เพิ่มเติมข้อความบางตอนที่ตกหล่นไปจากการพิมพ์ครั้งที่แล้วลงในการพิมพ์รวมเล่มครั้งนี้ด้วย

ข้าพเจ้าขอขอบคุณ คุณดุสิต ฯ และเพื่อนอีกครั้งหนึ่ง และขอขอบคุณคนไทยทั้งหลายที่เคารพในสัจจะและรักความยุติธรรม

ขอขอบคุณ

สุพจน์ ด่านตระกูล

PRIDI-PHOONSUK
ปรีดี - พูนศุข พนมยงค์
www.pridi-phoonsuk.org
ChangeFusion OPENBASE.in.th
เนื้อหาทั้งหมดใน OpenBase ถูกเผยแพร่ภายใต้สัญญาอนุญาต Creative Commons Attribution-Noncommercial-Share Alike 3.0 Unported License ท่านสามารถนำเนื้อหาทุกชิ้นไปใช้และเผยแพร่ต่อได้ โดยต้องอ้างอิงแหล่งที่มา ห้ามนำไปใช้เพื่อการค้า และต้องใช้สัญญาอนุญาตชนิดเดียวกันนี้เมื่อเผยแพร่งานที่ดัดแปลง เว้นแต่จะระบุเป็นอย่างอื่น

เมื่อได้อ่านความนึกคิด

ของ

นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์

สุพจน์ ด่านตระกูล

ข้าพเจ้าได้ตรวจดู "ความนึกคิด *(ของนายสุลักษณ์ ศิวรักษ์)* เมื่อได้อ่านบางเรื่องเกี่ยวกับพระบรมวงศานุวงศ์ ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒" แล้ว ก็ทำให้ข้าพเจ้าได้นึกถึงบทกลอนบทหนึ่งที่ข้าพเจ้าเขียนทิ้งไว้ที่ผนังตึกคุกลาดยาว เมื่อคราวที่ข้าพเจ้ามีโอกาสเข้าไปพักผ่อน ณ ที่นั้น มีความว่า

"ปัญญาชนปนยาชันสำคัญหลาย *มีลวดลายยิ่งตุ๊กแกแน่นักหนา*
เข้าที่ไหนไปทำสังคายนา *วางท่าท่าแบบผู้นำทำใต้ดิน*
ยุคนนั้นทำให้แตกกับคนนี้ *ล้วนอัปรีย์ทำแต่กลคนชาติหิน*
วันทั้งวันใส่ไฟเพื่อนเบื่นอาจินต์ *เหมือนข้าวกินอดไม่ได้จะตายเอย"*

นอกจากข้าพเจ้าจะได้นึกถึงบทกลอนนี้แล้ว ก็ยังทำให้ข้าพเจ้าได้นึกถึงบทนิพนธ์บทหนึ่งของ *ท่านปรีดี พนมยงค์* ที่กล่าวถึงเรื่อง *"สวะสังคม"* ไว้ว่า

"สวะสังคม" (Social scum) คือ เศษโสมม (Rotten mass) ซึ่งสังคมเก่าได้โยนทิ้งไป แต่ตกค้างอยู่ในสังคมใหม่ นักทฤษฎีสังคม ฝ่ายขวาและฝ่ายซ้าย มีทรรศนะตรงกันที่ถือว่า *"สวะสังคม"* เป็นชนชั้นวรรณะอันตราย (Dangerous class) จึงต่างฝ่ายต่างไม่คบเข้าร่วมในขบวนการ เพราะ *"สวะสังคม"* เห็นแก่ตัว (Egoist) เป็นสำคัญ ซึ่งแสดงด้วยอาการอวดดี (Self conceit) ยกตนเองว่าวิเศษกว่าคนอื่น ในปลายระยะอภิวัฒน์ใหญ่ฝรั่งเศสมีผู้กล่าวกันว่า เพื่อประโยชน์ของตนเอง พวก *"สวะสังคม"* สามารถขายแม้แต่พ่อของเขาเอง นโปเลียนที่ ๑ ได้นำคำพังเพยสมัยนั้น ที่กล่าวถึง *"ตาลเลรองด์"* (Talleyrand)

ซึ่งเป็นคนโลเลเปลี่ยนทรรศนะกลับไปกลับมาสุดแต่ตนจะได้ประโยชน์ตนว่า "มองซีเออร์ท่านขายได้แม้แต่พ่อของท่านเอง" และอีกตอนหนึ่ง *ท่านปรีดี ฯ* ได้กล่าวไว้ในบทนิพนธ์ของท่านว่า

"ความจริงก็ปรากฏว่ามีบุคคลซึ่งดูเหมือนจะเป็นวรรณะใหม่ แต่ไม่เข้าใจในกฎแห่งอนิจจัง โดยถือว่าสภาวะเก่าเป็นของถาวร และไม่พอใจในความพัฒนาของสภาวะใหม่ที่ต้องเป็นไปตามกฎธรรมชาติ บุคคลจำพวกนี้อาจไม่ใช่หน่อเนื้อเชื้อไขของวรรณะเก่า แต่บำเพ็ญตนเป็นสมุนของพลังเก่า ยิ่งกว่าบุคคลแห่งอันดับสูงของวรรณะเก่า ทั้งนี้ก็เพราะพลังเก่าที่สลายไปนั้น ได้สูญสิ้นไปเฉพาะรูปภายนอกของระบบการเมือง แต่บุคคลเก่ายังแฝงอยู่ในกลไกอำนาจรัฐและอำนาจเศรษฐกิจ ซึ่งยังคงมีทรรศนะทางสังคมตามระบบเก่าที่ล้าหลังสืงตกค้างของระบบเก่าชนิดนี้มีทรรศนะที่ผิดจากธรรมชาติ ยิ่งกว่าบุคคลก้าวหน้าแห่งวรรณะเก่าเอง ฉะนั้นจึงดำเนินการโต้กฎธรรมชาติและกฎแห่งอนิจจัง ดึงสังคมให้ถอยหลังเข้าคลองยิ่งกว่าพวกถอยหลังเข้าคลองที่จำต้องเป็นไปตามสภาวะของเขา แต่อย่างไรก็ตามการดึงให้สังคมถอยหลังก็เป็นเพียงชั่วคราว เพราะในที่สุดกฎแห่งอนิจจังต้องประจักษ์ขึ้น"

เพื่อประโยชน์แห่งความยุติธรรมและสัจจะ ข้าพเจ้าจึงขอทำความกระจ่างในความนึกคิดของ *นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์* ในฐานะสามัญชนคนธรรมดาคนหนึ่งที่มีคุณธรรมสูงพอและสูงพอที่จะไม่กล่าวประนามคณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ที่เอาชีวิตเข้าแลกกับระบบประชาธิปไตยเมื่อ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ *(เว้นแต่จะวิพากษ์วิจารณ์ด้วยความสุจริตใจ)* ส่วนว่าผู้ก่อการ ฯ คนใดจะนอกรีดนอกรอยอย่างไร ก็เป็นเรื่องของแต่ละบุคคล ไม่ใช่เรื่องของ "คณะ" ดังเช่นพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ ที่ทรงกล่าวว่า

"อันที่จริงเจ้านายในพระราชวงศ์จักรีทุกพระองค์ ย่อมทรงถือว่า เป็นหน้าที่ของพระองค์ ที่จะทำอะไรให้เกิดประโยชน์แก่บ้านเมือง จึงได้ทรงรับราชการในกระทรวงต่าง ๆ ทุกพระองค์ตามแต่จะทำได้ แต่ตามวิสัยธรรมดาของคนและตระกูลอันใหญ่ ก็ย่อมมีสมาชิกมีความสามารถยิ่งหย่อนกว่ากันเป็นธรรมดาและย่อมมีการพลาดพลั้งบ้าง"

ดังนี้ ก็หมายถึงเรื่องของแต่ละพระองค์ หาได้หมายถึงพระราชวงศ์จักรีโดยส่วนรวมไม่ ก็เช่นเดียวกับผู้ก่อการ ฯ แต่ละคน ก็หาได้หมายถึงคณะผู้ก่อการโดยส่วนรวมไม่

ข้าพเจ้าขอให้ท่านสาธุชนทั้งหลายที่มีความละอายต่อบาปและเคารพในสัจจะ ได้ใช้ *"วิจารณญาณ"* ของท่านพิจารณาข้อเท็จจริงที่มีหลักฐาน ซึ่งข้าพเจ้าจะได้เสนอต่อไปข้าพเจ้าขอร้องท่านผู้อ่านแต่เพียงอย่างเดียวว่า ขอให้ท่านนำหลัก *"กาลามสูตร"* มาเป็นเครื่องมือในการตัดสินปัญหา *"สัจจะ"* หรือ *"อสัตย์"* แล้วท่านก็จะได้พบกับ *"ความจริง"* โดยตัวท่านเอง

ข้อ ๑. *นายสุลักษณ์ ฯ* กล่าวว่า "แม้นายปรีดี ฯ จะไม่ได้สั่งประหารชีวิตคน ๑๘ คนที่หาความผิดมิได้ แต่เวลานั้นนายปรีดี ฯ ก็เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย"

ความนึกคิดของนายสุลักษณ์ ฯ ตอนนี้ ก็เพียงเพื่อโน้มน้าวให้ผู้อ่านเห็นว่า ท่านปรีดี ฯ จะต้องรับผิดชอบร่วมด้วยในกรณีที่ศาลพิเศษสั่งลงโทษประหารชีวิตคน ๑๘ คน ในฐานะที่ท่านเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ความนึกคิดของ *นายสุลักษณ์ ฯ* ดังกล่าวนี้ ถ้าไม่เป็นไปด้วยความบ้องตื้น ก็ต้องเป็นด้วยโมหะจริตอย่างแน่นอน เพราะที่ว่า ท่านปรีดี ฯ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยในขณะนั้นไม่ตรงต่อความจริง ความจริงขณะนั้นท่านปรีดี ฯ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง

ข้อเท็จจริงเป็นดังนี้ครับ คดีที่ประหารคน ๑๘ คนดังกล่าว ถูกจับกุมเมื่อ ๒๘ มกราคม ๒๔๘๑ (นับตามปฏิทินอย่างเก่า) ศาลพิพากษาเมื่อ ๒๐ พฤศจิกายน ๒๔๘๒ *(พ.อ. หลวงพรหมโยธี เป็นประธานศาลพิเศษ)* และเริ่มประหารชีวิตเมื่อ ๓๐ พฤศจิกายน ๒๔๘๒ ถึง ๓ ธันวาคม ๒๔๘๒ รวม ๔ วัน วันละ ๔ คน และ ๖ คน ในวันสุดท้าย

ในระยะเวลาดังกล่าวนี้ท่านปรีดี ฯ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ๒๐ *ธันวาคม ๘๑–๑๗ ธันวาคม ๘๔ (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๕ หน้า ๗๐๘ วันที่ ๒๐ ธันวาคม ๒๔๘๑)*

ส่วนตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยนั้น ท่านเคยดำรง ๒ ครั้ง

ครั้งแรกเมื่อ ๒๙ มีนาคม ๒๔๗๖ *(ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๐ หน้า ๑๐๕๓ ลงวันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๔๗๖)*

ครั้งที่สองเมื่อ ๒๒ กันยายน ๒๔๗๗ *(ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๑ หน้า ๖๔๘ วันที่ ๒๔ กันยายน ๒๔๗๖)*

จากข้อเท็จจริงที่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดเช่นนี้ *นายสุลักษณ์ ฯ* ยังนึกคิดเอาเองอย่างผิด ๆ แล้วก็ขอให้ท่านสาธุชนพิจารณาเอาเองก็แล้วกันว่า ความนึกคิดของ*นายสุลักษณ์ ฯ* ในข้ออื่น ๆ จะควรแก่การเชื่อถือได้หรือไม่

อย่างไรก็ดี ข้าพเจ้ายากจะกล่าวเพิ่มเติมว่า บุคคลที่ถูกจับกุมและถูกประหารชีวิตครั้งนั้น ตามข้อเท็จจริงปรากฏว่าเป็นบุคคลจากสามกลุ่มความคิด ซึ่งมีทรรศนะทางการเมืองที่ไม่ลงรอยกับ *จอมพล ป. พิบูลสงคราม* คือกลุ่ม *ขบถบวรเดช* (มี พลโทพระยาเทพหัสดิน เป็นต้น) กลุ่ม *พ.อ. พระยาทรงสุรเดช* (มีพระสิทธิเรืองเดชพล เป็นต้น) และ *ร.ท. ณ. เณร ตาละลักษณ์* ซึ่งเคารพนับถือ *ท่านปรีดี ฯ* และไปมาหาสู่บ้าน *ท่านปรีดี ฯ* เป็นประจำ และไม่ได้สังกัดใน ๒ กลุ่มแรก

และข้าพเจ้าอยากจะบอกให้ทราบเสียด้วยว่า เมื่อปี ๒๕๑๐ *คุณปาล พนมยงค์* บุตรท่านปรีดี ฯ ได้มีโอกาสพบกับ *พล.อ. หลวงอดุลเดชจรัส* ณ บ้านพักของท่านที่วังปารุส ฯ ในการพบกันครั้งนี้มี *พล.ต.ต. พัฒน์ นิลวัฒนานนท์* ซึ่งเป็นพ่อตาของคุณปาล ฯ ร่วมอยู่ด้วย หลวงอดุล ฯ ได้ปรารภถึงเรื่องราวเก่า ๆ ให้คุณปาล ฯ ฟัง และในบรรดาเรื่องราวเก่า ๆ นั้นก็มีเรื่องประหารชีวิตคน ๑๘ คน ที่ไร้ความผิดเหล่านั้นด้วย หลวงอดุล ฯ ได้พูดออกตัวว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องของจอมพล ป. ฯ ตัวหลวงอดุล ฯ เองนั้นไม่ได้เป็นตัวการ ขอให้คุณปาล ฯ ช่วยเรียนให้อาจารย์ *(ท่านปรีดี ฯ)* ทราบอีกครั้งหนึ่ง

เหตุที่หลวงอดุล ฯ ยกเอาเรื่องนี้ขึ้นมาพูดอีกครั้งหนึ่ง และโยนความผิดในเรื่องนี้ไปให้จอมพล ป. นั้นพอจะสันนิษฐานได้ว่า

ก. เพราะหลวงอดุล ฯ มีความกังวนใจในเรื่องนี้อยู่ตลอดเวลา เป็นทำนองคติทางศาสนาคริสต์ที่ว่า พระเจ้ากำลังลงปฏักทำโทษหลวงอดุล ฯ และ

ข. เพราะ *ท่านปรีดี ฯ* เคยขอร้องหลวงอดุล ฯ ในเรื่องนี้ แต่หลวงอดุล ฯ ปฏิเสธบอกบัดไปว่าเป็นเรื่องของจอมพล ป. ฯ

เป็นที่แน่ชัดว่ากรณี ๑๘ ศพนี้ *ท่านปรีดี ฯ* ไม่เห็นด้วยและได้ทัดทานอย่างเต็มที่แต่ฝ่ายจอมพล ป.ฯ ซึ่งมีกำลังทหารสนับสนุนไม่ยอม ก็เช่นเดียวกับกรณีพิพาทอินโดจีนนั่นแหละ *ท่านปรีดี ฯ* เสนอให้ใช้ข้อกฎหมายเป็นเครื่องตัดสิน โดยนำคดีขึ้นฟ้องศาลโลก แต่ฝ่ายจอมพล ป. ฯ ไม่ยอม สงครามอินโดจีนครั้งนั้นจึงเกิดขึ้น

ข้อสนับสนุนในกรณีนี้ ก็คือพอ *ท่านปรีดี* ฯ เป็นผู้มีอำนาจในแผ่นดินในฐานะผู้สำเร็จ ฯ และหัวหน้าเสรีไทยในตอนปลายสงครามโลกครั้งที่ ๒ *ท่านปรีดี* ฯ ก็จัดให้มีการนิรโทษกรรมนักโทษการเมืองรุ่นนั้นทันที และได้ถวายคืนฐานันดรศักดิ์แก่*นายรังสิต ประยูรศักดิ์* ให้กลับคืนเป็น *กรมขุนชัยนาทนเรนทร* ตามเดิม

ข้อ ๒. *นายสุลักษณ์* ฯ นึกคิดเกี่ยวกับ *ท่านปรีดี* ฯ กับเจ้าว่า "นายปรีดี ฯ ก็เหมือนปุถุชนทั้งหลายนั้นเอง คือชอบเจ้าที่สรรเสริญเยินยอยกย่องตน แต่ถ้าเจ้าองค์ไหนรู้เท่าทันพฤติกรรมของตนหรือเกลียดชังตน ตนก็ย่อมรังเกียจอยู่เอง...."

ถึงแม้ว่าปุถุชนทั้งหลายจะยังข้องอยู่ในโลกธรรมแปดก็จริง แต่ที่ *นายสุลักษณ์* ฯ กล่าวถึงเจ้าที่สรรเสริญเยินยอยกย่อง *ท่านปรีดี* ฯ และเจ้าที่เกลียดชัง *ท่านปรีดี* ฯ นั้น เป็นการกล่าวที่โอหังบังอาจสบประมาทเจ้าอย่างรุนแรงทีเดียว

เพราะคำของหม่อมเจ้าอัปภัศราภา เทวกุล ที่กล่าวถึง *ท่านปรีดี* ฯ นั้น ก่อนที่ท่านหญิงจะกล่าวถึง *ท่านปรีดี* ฯ ท่านหญิงเองได้มีโอกาสเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบัน และมีพระราชกระแสรับสั่งว่า "ถ้าเป็นความจริงก็เล่าได้"

และแล้วท่านหญิงก็เล่าความจริงเกี่ยวกับ *ท่านปรีดี* ฯ ให้นายสมภพ จันทรประภา ผู้เขียนหนังสือเรื่อง "*สมเด็จพระศรีสวรินทิรา*" ดังที่ท่านหญิงได้เขียนไว้ในท้ายคำนำหนังสือเล่มนั้นว่า

"ยึดถือตามพระราชกระแสดำรัสนั้น ถ้าเป็นความจริงที่ข้าพเจ้าได้ยินกับหู เห็นด้วยลูกนัยน์ตา ก็จะเล่าให้คุณสมภพฟัง เพื่อช่วยคุณสมภพให้เขียนเรื่องได้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น" หรือคำของพระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าภาณุพันธ์ยุคล ที่กล่าวถึง *ท่านปรีดี* ฯ ในการให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์สยามไทม์ ใจความว่า

"หลวงประดิษฐ์ ฯ เป็นบุคคลหนึ่งที่รักชาติบ้านเมืองมาก และขณะนี้หลวงประดิษฐ์ ฯ ก็ยังเป็นห่วงชาติบ้านเมืองอยู่" เมื่อพูดถึงพลานามัยและความคิดอ่านของ *ท่านปรีดี* ฯ พระองค์ภาณุกล่าวว่า

"แม้อายุจะอยู่ในขั้นปัจฉิมวัย แต่หลวงประดิษฐ์ ฯ ก็ยังมีพลานามัยสมบูรณ์ดีมาก และยังมีมันสมองที่เฉียบแหลมมิได้หลงลืมไปตามวัย"

หรือคำของ *หม่อมเจ้าศุภสวัสดิ์ สวัสดิวัฒน์* ที่กล่าวถึงท่านปรีดี ฯ ในลายพระหัตถ์ของท่านชายที่มีไปถึงท่านปรีดี ฯ ว่า

"สมเด็จขอบพระทัยคุณหลวงและคุณพูนศุขที่ส่งเครื่องสักการะมาถวายพระบรมอัฐิ และพอพระทัยมากที่คุณหลวงได้ช่วยเหลือยังพระเกียรติของสมเด็จพระปกเกล้า ฯ ให้คืนคงเป็นกษัตริย์ของประเทศเราอย่างเต็มที่ ทั้งความตั้งใจที่คุณหลวงจะพยายาม justify action ของท่านด้วย เป็นอันว่าพวกเรานั้น appreciate คุณหลวงอย่างที่ผม appreciate ทุกคน"

คำของพระบรมวงศ์ศานุวงศ์บางพระองค์ที่ข้าพเจ้ายกมากล่าวนี้ เป็นคำกล่าวตามสภาวะความเป็นจริง ไม่ได้เกินจากความเป็นจริงแม้แต่น้อย แต่ถ้าจะถือว่าการกล่าวความจริงเช่นนี้เป็นการสรรเสริญเยินยอยกย่อง ก็สุดแล้วแต่ใครจะนึกคิด

ข้อ ๓. *นายสุลักษณ์ ฯ* นึกคิดว่า "แท้ที่จริงมนุษย์เราย่อมมีทั้งด้านหน้าและด้านหลังฉันใด นายปรีดี ฯ ก็ฉันนั้น หนังสือเล่มนี้เป็นแต่เล่าให้เห็นแต่ด้านหน้าของนายปรีดี ฯ เท่านั้น...."

ความนึกคิดของนายสุลักษณ์ ฯ ที่ยกขึ้นมานี้ จะถือเป็นสูตรหาได้ไม่ และความนึกคิดดังกล่าวนี้ เป็นความนึกคิดที่เกิดจากอัตวิสัยตามมูลธาตุจิตธรรมของเขาเอง หรือเป็นทำนองเอาใจตนเองออกวัดใจชาวบ้าน ก็คนทั้งหลายไม่ใช่ว่าจะหน้าไหว้หลังหลอกไปเสียทั้งหมดแล้วจะเหมาเอาว่าหรือมาตั้งสูตรขึ้นว่า ทุกคนต้องหน้าไหว้หลังหลอกอย่างนี้มันไม่ใช่ความคิดที่เป็นวิทยาศาสตร์

มนุษย์เราย่อมมีทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ? ก็ถูกต้อง ถ้าพูดในด้านสมมุติของสรีระ แต่ถ้าพูดโดยสัจจธรรมแล้ว ก็หามีด้านหน้าและด้านหลังที่แท้จริงไม่ ที่มีนั้นมีโดยสมมุติ เช่นเดียวกับพฤติกรรมทางการเมืองของ *ท่านปรีดี ฯ* เท่าที่ท่านได้ปฏิบัติมาก็เป็นการปฏิบัติโดยธรรม แต่ที่คนกลุ่มหนึ่งเห็นว่าไม่ดี ก็เพราะว่าจากพฤติกรรมทางการเมืองโดยธรรมเช่นนั้น ทำให้คนกลุ่มนั้นเสียผลประโยชน์อันไม่ชอบธรรมที่เคยได้รับอยู่ จึงทำให้พวกเขาไม่พอใจ แต่ในขณะเดียวกันคนส่วนใหญ่ของสังคมกลับพอใจ เพราะพฤติกรรมทางการเมืองโดยธรรมเช่นนั้น ได้ยังความเป็นไทยให้เกิดขึ้นกับคนส่วนใหญ่ หรือทำให้คนส่วนใหญ่ของสังคมได้รับความเป็นธรรม

อย่างเช่นในกรณีเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบบที่อำนาจในการปกครองอยู่ในมือของกษัตริย์ หรือราชาธิปไตยให้มาอยู่ในมือของราษฎรที่เรียกว่าประชาธิปไตย ก็เป็นที่พอใจและยินดีของราษฎรทั้งหลาย ที่จะได้มีสิทธิ์ปกครองตนเองและกำหนดชะตาของตนเอง แต่กลุ่มคนที่เคยได้รับผลประโยชน์จากระบบการปกครองราชาธิปไตยกลับไม่พอใจพฤติกรรมทางการเมืองเช่นนี้ เพราะผลประโยชน์อันไม่ชอบธรรมทั้งทางตรงและทางอ้อม ที่พวกเขาเคยเสวยจากผลของระบบการปกครองแบบเก่าต้องสูญเสียไป เมื่อเป็นเช่นนี้เขาก็ย่อมโกรธแค้นคณะราษฎรเป็นธรรมดา และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง *ท่านปรีดี ฯ* ในฐานะที่เป็นมันสมองของคณะราษฎร

แต่ถึงกระนั้นบุคคลผู้สูญเสียประโยชน์ดังกล่าวก็ไม่มีความกล้าหาญพอ ที่จะออกมาเผชิญหน้า *ท่านปรีดี ฯ* และต่อสู้โดยธรรม จึงได้แต่ใช้เล่ห์เพทุบายใส่ร้ายลับหลังและให้ความรู้แก่ข้าทาษบริวารอย่างผิด ๆ และบิดเบือนประวัติศาสตร์ของมวลชนด้วยความอาฆาตมาดร้ายและมุ่งทำลาย *ท่านปรีดี ฯ ด้วยโมหะจริต*

แต่เนื่องจากพฤติกรรมทางการเมืองของ *ท่านปรีดี ฯ* เป็นไปโดยธรรมจึงคงทนต่อการพิสูจน์และใส่ร้ายป้ายสี ซึ่งปัญญาชนทั้งหลายในขณะนี้ย่อมตระหนักดีและไม่เชื่อคำใส่ร้ายป้ายสีเหล่านั้น เพราะพฤติกรรมทางการเมืองของ *ท่านปรีดี ฯ* ย่อมเป็นเครื่องชี้ชัดอยู่ในตัวเองแล้ว และได้ยังประโยชน์ให้กับประเทศชาติและราษฎรทั่วหน้า อย่างเช่น *งานเสรีไทย* เป็นต้น ซึ่ง *นายสุลักษณ์ ฯ* เองถึงแม้จะกล่าวว่า "ใช่ว่านายปรีดี ฯ จะแสดงความปราดเปรื่องให้เลื่องลือถึงเพียงไหนก็เปล่าอาศัยได้คนดีมีฝีมืออื่น ๆ เข้าช่วยกับจังหวะที่หนุนขึ้น...." แต่ *นายสุลักษณ์ ฯ* ก็จำใจต้องยอมรับว่า "แต่ใคร ๆ ก็ต้องยอมรับความจริงว่า ในระยะนี้นายปรีดี ฯ เป็นผู้ที่มีบุญคุณแก่ประเทศชาติเป็นอย่างมาก...."

ท่านปรีดี ฯ ก็ไม่ได้ถือตนว่าวิเศษกว่าคนทั้งหลาย ท่านรู้ดีว่า *"เหนือฟ้ายังมีฟ้า"* ท่านจึงปฏิบัติตนเป็นนักศึกษาอยู่ตลอดเวลา ท่านศึกษาโลกและศึกษาประชาชน ไม่เหมือนกับเจ้านายบางองค์ที่ถือองก์ว่าเป็นนักปราชญ์วิเศษกว่าคนทั้งหลาย และพยายามเหนี่ยวรั้งโลกไม่ให้เปลี่ยนแปลง อันเป็นการขัดกับพระไตรลักษณ์อย่างชัดแจ้ง และมิหน้าไพล่ไปยึดถือ

และปฏิบัติตามมติฝรั่งที่ว่า *"คนตายพูดไม่ได้"* ความจริงมติอันนี้ จอมพล ป. เคยใช้กับนายลี บุญตา มาแล้วและรู้กันอยู่ทั่วไป ถึงแม้ว่าคนตายพูดไม่ได้ก็จริงอยู่ แต่บางทีกระดูกก็ร้องได้เหมือนกัน

ข้อ ๔. *นายสุลักษณ์ ฯ* ยกเอาแถลงการณ์คณะราษฎรที่กล่าวโจมตีระบบเก่าขึ้นมาอ้าง เป็นทำนองชี้ให้เห็นว่า *ท่านปรีดี ฯ* เป็นผู้รังเกียจเจ้า เพราะ *ท่านปรีดี ฯ* เป็นผู้ร่างแถลงการณ์ฉบับนั้น

ในข้อนี้ข้าพเจ้าขอเสนอคำขอขมาของคณะราษฎรโดยมีพระยาพหล ฯ เป็นหัวหน้าเข้าเฝ้าสมเด็จพระปกเกล้า ฯ ก่อนวันพระราชทานรัฐธรรมนูญฉบับถาวร ๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๕ เพื่อท่านสาธุชนพิจารณา มีข้อความตอนหนึ่งดังนี้

"การที่ข้าพระพุทธเจ้าได้ประกาศกล่าวข้อความในวันเปลี่ยนแปลงด้วยถ้อยคำอันรุนแรงกระทบกระเทือนถึงใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทและพระบรมวงศ์ศานุวงศ์ ก็ด้วยมุ่งถึงผลสำเร็จทันทีทันใดเป็นใหญ่ สมเด็จพระมหากษัตราธิราชในพระบรมวงศ์จักรี ตลอดจนพระบรมวงศ์ศานุวงศ์หลายพระองค์ ได้ทรงมีส่วนนำความเจริญมาสู่ประเทศสยามตามกาลสมัย บัดนี้ได้ทรงกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พวกข้าพระพุทธเจ้ามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจึงขอพระราชทานอภัยโทษอีกครั้งหนึ่ง เป็นคำรับสองในถ้อยคำที่ได้ประกาศไป"

และแล้วพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ ได้ทรงมีพระราชดำรัสตอบตอนหนึ่งว่า

"ข้าพเจ้าขอขอบใจท่านทั้งหลายเป็นอย่างยิ่ง ในการที่ได้มากระทำพิธีขอขมาต่อตัวข้าพเจ้าและพระราชวงศ์จักรีในวันนี้ การกระทำของท่านในวันนี้ให้รู้สึกยินดีเป็นอย่างยิ่ง ไม่ใช่ยินดีที่ท่านมาขอขมาแก่ตัวข้าพเจ้าโดยเฉพาะ เพราะข้าพเจ้าเองก็ให้อภัยโทษแก่ท่านทั้งหลายนานมาแล้ว เพราะเข้าใจในความประสงค์ของท่านดี ท่านกระทำการในคราวนี้ก็เพื่อหวังประโยชน์ต่อชาติจริง ๆ ข้าพเจ้าได้ตั้งใจช่วยเหลือท่านให้ท่านทำการเป็นผลสำเร็จเรียบร้อยดีอย่างที่สุดที่จะเป็นไปได้ โดยที่ข้าพเจ้ามีความเห็นใจในความคิดของท่าน ข้อที่ข้าพเจ้าดีใจมากนั้นคือในคำขอขมานั้น ท่านได้กล่าวถึงสมเด็จพระมหากษัตราธิราชและเจ้านายในพระราชวงศ์จักรีว่า ได้ทรงมีส่วนในการนำความเจริญมาสู่ประเทศสยามด้วย

หลายพระองค์ด้วยกัน นั่นเป็นความจริง ในคำประกาศวันที่ ๒๔ มิถุนายนนั้น ข้อความที่ทำให้ข้าพเจ้าเองและสมาชิกของพระราชวงศ์จักรีรู้สึกโทมนัสอย่างยิ่งคือ ในข้อที่ทำให้เข้าใจว่าพระราชวงศ์จักรีไม่ได้ทำความเจริญให้ประเทศสยามอย่างหนึ่งอย่างใดเลย ข้อนั้นทำให้สมาชิกในราชวงศ์จักรีทั่วไปโทมนัสน้อยใจและแค้นเคืองมาก เมื่อท่านได้กล่าวแก้ไขในวันนี้แล้ว ข้าพเจ้าหวังว่าจะเป็นผลสมานไมตรีระหว่างพระราชวงศ์จักรีกับพวกท่านและราษฎรทั่วไปให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้"

จากข้อความคำขอขมาของคณะราษฎรและพระราชดำรัสตอบดังนี้ ย่อมเป็นการชี้ชัดและชัดแจ้งอยู่แล้วว่าอะไรเป็นอะไร

หัวหน้าคณะราษฎรได้กราบบังคมทูลขอขมาว่า ที่ประกาศไปเช่นนั้นก็เพื่อหวังผลสำเร็จในทันทีทันใดเป็นใหญ่ และองค์พระราชาธิบดีเองก็ได้ทรงอภัยโทษแก่คณะราฎรและได้เรียกร้องความสมานสามัคคีระหว่างพระราชวงศ์จักรีกับคณะราษฎร และราษฎรไทยทั่วไปมาตั้งแต่ปี ๒๔๗๕ โน้นแล้ว แต่ก็ยังมี *สวะสังคม* บางกองพยายามเจริญรอยตามวัสกะพราหมณ์ เพื่อผลประโยชน์แห่งตน

ข้อ ๕. *นายสุลักษณ์ ฯ* มีความนึกคิดว่า "ข้าพเจ้าเองเกิดมาภายหลังจากที่ *นายปรีดี ฯ* และพรรคพวกยึดอำนาจเสร็จแล้ว แม้การยึดอำนาจคราวนั้น ข้าพเจ้าก็เห็นว่าเป็นกโลบายของพวกขุนนางข้าราชการกลุ่มเดียวเท่านั้น อันข้าราชการส่วนใหญ่ไม่รู้เห็นด้วยที่ว่าเป็นคณะราษฎร จึงเป็นคำอ้างชนิดโคมลอยที่สุด...."

ในการชี้แจงปัญหานี้ ข้าพเจ้าขอนำเอาบทนิพนธ์ตอนหนึ่งของ *ท่านปรีดี ฯ* มาให้ท่านผู้อ่านทั้งหลายที่ตั้งอยู่ในกุศลมูลพิจารณาดังนี้

"ผู้ถือทรรศนะตามพลังเก่าบางคนกล่าวว่า คณะราษฎรอ้างราษฎรโดยราษฎรไม่รู้เห็นด้วยนั้น ก็เนื่องจากผู้ที่กล่าวหาเช่นนั้นได้กล่าวตามทรรศนะและจุดยืนหยัดในชนชั้นวรรณะของเขาที่เขามีประโยชน์หรือนิยมชมชอบอยู่"

และอีกตอนหนึ่งบทนิพนธ์กล่าวว่า

เมื่อข้าพเจ้ากลับประเทศไทยใน พ.ศ. ๒๔๗๐ ภายหลังที่ไปอยู่ฝรั่งเศสเกือบ ๗ ปีนั้นแล้ว ปรากฏว่าชนรุ่นหนุ่มสมัยนั้น ชนิดที่ไม่เคยไปเห็นระบบประชาธิปไตยในต่างประเทศ แต่ก็มีความตื่นตัวที่ต้องการเปลี่ยนระบบสมบูรณ์ ฯ ทั้งนี้ก็แสดงถึงว่าผู้ที่มิได้มี

ความเป็นอยู่อย่างระบบศักดินา เกิดจิตสำนึกที่เขาประสพแก่ตนเองถึงความไม่เหมาะสมของระบบนั้น และอิทธิพลที่เขาได้รับจากสื่อมวลชนที่มีลักษณะก้าวหน้าในสมัยนั้น ที่เรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงระบบศักดินามาเป็นระบบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจำนวนน้อยที่กลับมาจากยุโรป จึงไม่มีความลำบากมากนักในการชักชวนผู้ตื่นตัวในเมืองไทยให้เข้าเป็นสมาชิกคณะราษฎร เพราะเขามีพื้นฐานแห่งความต้องการนั้นอยู่แล้ว การที่ชวนเป็นสมาชิกประเภทดี ๑ เพียงร้อยคนเศษ ก็เพราะจำนวนนั้นเป็นการเพียงพอที่จะลงมือทำการเป็นกองหน้าของราษฎรและเพื่อรักษาความลับไว้ในวงจำกัด แต่เมื่อเราได้ยึดอำนาจรัฐในวันที่ ๒๔ มิถุนายน ได้แล้ว ก็ได้รับความสนับสนุนจากราษฎรจำนวนมหาศาลทั้งที่มาแสดงความยินดีด้วยตนเองที่พระที่นั่งอนันตสมาคม ซึ่งเป็นที่ตั้งกองบัญชาการคณะราษฎร และทางจดหมายกับโทรเลข ประจักษ์พยานยังมีอยู่อีกคือ คณะได้มอบให้ *นายทวี บุญยเกตุ* เป็นผู้รับสมัครผู้ที่ขอเข้าร่วมในคณะราษฎรที่สวนสราญรมย์ มีผู้ต้องการสมัครมากมายจนถึงกับเรามีใบสมัครเตรียมไว้ไม่พอแจก จึงแย่งกันที่จะได้ใบสมัคร ดังนั้น เราจึงถือว่าเราเป็น *"คณะราษฎร"* เพราะเราทำตรงกับความต้องการของราษฎร People ไม่ใช่ตามประสงค์ของ "Reactionaries"

บทนิพนธ์ของ *ท่านปรีดี ฯ* ดังกล่าวนี้ ข้าพเจ้าคิดว่าเป็นการพอเพียงแล้วที่จะทำความกระจ่างในความนึกคิดของ *นายสุลักษณ์ ฯ* ในข้อนี้ ถ้าหากยังไม่เป็นการพอเพียงก็ขอได้โปรดอ่านบทนิพนธ์ของ *ท่านปรีดี ฯ* เรื่อง "บางเรื่อง เกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎรและระบบประชาธิปไตย"

ข้อ ๖. ความนึกคิดของ *นายสุลักษณ์ ฯ* ได้กล่าวถึงระบบยิงทิ้ง ระบบตำรวจมืด ทหารเรือเอะอะระรานประชาชน แล้วก็สรุปลงว่า แม้ *นายปรีดี ฯ* จะไม่โกงแต่ลูกสมุนซ้ายขวาก็หากินในทางมิชอบ

ความนึกคิดของ *นายสุลักษณ์ ฯ* ดังนี้ ทำให้ข้าพเจ้าต้องนึกขอบคุณอีสปที่ได้เล่านิทานเรื่อง "หมาป่ากับลูกแกะ" เอาไว้ และก็ไม่จำเป็นที่ข้าพเจ้าจะต้องหาเหตุผลอื่นใดมาทำความกระจ่างให้ยิ่งกว่านี้อีก

ข้อ ๗. *นายสุลักษณ์ ฯ* ได้นึกคิดประนามผู้ครองอำนาจทั่วหน้า *(เว้นพวกศักดินา)* ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองรวมถึงผู้ครองอำนาจในขณะนี้ด้วยว่า "สมัยหลัง ๆ นี้

พวกที่ไม่มีสกุลรุนชาติกุมอำนาจ จึงต้องโกงให้มากเข้าไว้ จะได้ยกตนขึ้นเป็นคนชั้นสูงได้ ทั้ง ๆ ที่รสนิยมก็ยังเป็นคนชั้นต่ำอยู่...."

ในฐานะที่ข้าพเจ้าเป็นสามัญชนและศาสนิกชนเคารพและศรัทธาในศาสดาทั้งหลายที่ประกาศสัจจธรรมแห่งชีวิตและมีทรรศนะต่อการแบ่งชั้นวรรณะของมนุษย์ว่า

"โคตรตระกูลและทรัพย์สินเงินทองไม่ได้เป็นเครื่องวัดความสูงต่ำดีเลวของคน แต่ความประพฤติปฏิบัติของเขาเองต่างหากที่เป็นเครื่องชี้ความสูงต่ำดีเลวของเขา"

หรืออย่างที่พระพุทธองค์ทรงกล่าวไว้อย่างชัดแจ้งว่า น ชาตฺชา วสโล โหติ น ชาตฺชา โหติ พรหฺมโน กมฺมุนา วสโล โหติ กมฺมุนา โหติ พรหฺมโน, คนเราจะเป็นผู้ต่ำทราม เพราะชาติสกุลก็ไม่ใช่ จะเป็นผู้ประเสริฐ เพราะชาติสกุลก็ไม่ใช่ คนเราจะเป็นผู้ต่ำทราม ก็เพราะการกระทำ จะเป็นผู้ประเสริฐ ก็เพราะการกระทำ

ข้าพเจ้าไม่ทราบว่ารสนิยมอย่างไรจึงจะเป็น *คนชั้นสูง* และรสนิยมอย่างไรที่เป็น *คนชั้นต่ำ* แต่ข้าพเจ้าเคยทราบว่าพวกที่ยกตนอยู่เหนือคนในสมัยก่อน ๆ นั้นมักจะมีรสนิยมวิตถารในการบริโภคกาม และมีความวิตถารในเรื่องอาหารการกิน และข้าพเจ้าทราบต่อไปอีกว่าบรรดาตึกรามบ้านช่องและปราสาทราชวังตลอดจนข้าวปลาอาหารเครื่องนุ่งห่มและสิ่งบำรุงความสุขทั้งหลายล้วนแต่เกิดจากหยาดเหงื่อและแรงกายของบุคคลที่ถูกเรียกว่า *"ชั้นต่ำ"* ทั้งนั้น

ข้อ ๘. *นายสุลักษณ์ ฯ* นึกคิดต่อไปอีกว่า "ถึงนายปรีดี ฯ หาญจะเล่นการเมืองอีกคนวัย ๗๐ เศษแล้ว ยังลุกขึ้นเต้นแร้งเต้นกาใหม่ก็น่าจะปล่อยให้แสดงฝีไม้ลายมือดู ถ้าไม่เกี่ยวสังขาร...."

ความข้อนี้เผยทรรศนะทางการเมืองของ *นายสุลักษณ์ ฯ* ให้เห็นอย่างล่อนจ้อนที่เดียว

ประการแรก *นายสุลักษณ์ ฯ* ก็เหมือนกับนักการเมืองเสี่ยงโชคทั่ว ๆ ไปที่ถือเอาการเมืองเป็นเครื่อง *"เล่น"* คือถ้ามีโอกาสหรือโอกาสอำนวยให้ก็ "เล่น" หรือมีทีท่าว่าจะได้ *"กำไร"* หรือคุ้มทุนที่ลงไปจึงจะ *"เล่น"* การ *"เล่น"* การเมืองของพวกนี้จึงเป็นการ *"เล่น"* เพื่อตนเอง ไม่เพื่อปากเพื่อท้องก็เพื่อเกียรติยศชื่อเสียง "เฉพาะตัว" สรุปว่าก็เพื่อตัวนั้นเอง

จากการที่เรามีนักการเมืองเสี่ยงโชคที่ถือการเมืองเป็นเครื่อง *"เล่น"* เช่นนี้เองจึงทำให้สภาพประชาธิปไตยและสภาพการเมืองของไทยเป็นอยู่อย่างที่เป็นทุกวันนี้

สำหรับ *ท่านปรีดี ฯ* และผู้รักชาติคนอื่น ๆ อีกนับจำนวนมากมายซึ่งได้ชื่อว่าเป็นนักวิทยาศาสตร์สังคมนั้น เขาไม่ถือการเมืองเป็นเครื่อง *"เล่น"* และจะถือเป็นเครื่องเล่นไม่ได้ เพราะเรื่องการเมืองก็คือเรื่องความสุขความทุกข์ของราษฎร เรื่องความเป็นความตายของประเทศชาติ ซึ่งเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุด แล้วจะถือเป็นเครื่อง *"เล่น"* ได้อย่างไร

ใครก็ตามที่อุทิศชีวิตเพื่องานรับใช้ชาติทางด้านการเมืองแล้ว ก็ถือการเมืองเป็น *"ภาระหน้าที่"* ที่จะต้อง *"ปฏิบัติ"* ทีเดียว และเพราะว่า ภาระหน้าที่ทางการเมืองนั้นไม่ได้มีอยู่เฉพาะแต่ที่เก้าอี้รัฐมนตรี หรือสภาผู้แทนราษฎรเท่านั้น เพราะฉะนั้นผู้ที่ถือการเมืองเป็น *"ภาระหน้าที่"* จึงต้อง *"ปฏิบัติ"* การเมืองจนวันตาย และปฏิบัติได้ทุกหนทุกแห่งเช่นเดียวกับการปฏิบัติธรรมะ โดยไม่ต้องคอยโอกาสหรือจังหวะและไม่ต้องเก็งว่าจะได้กำไรหรือคุ้มทุนอย่างที่นักการเมืองเสี่ยงโชคคำนึงกัน

เพราะฉะนั้นที่ *นายสุลักษณ์ ฯ* หรือใคร ๆ เกรงว่า *ท่านปรีดี ฯ* จะมา "เล่น" การเมืองอีกขอให้หายกังวลได้ ผมขอยืนยันอย่างแข็งขัน ณ ที่นี้ว่า *ท่านปรีดี ฯ* จะไม่ *"เล่น"* การเมือง และไม่ถือการเมืองเป็นเครื่อง *"เล่น"* อย่างแน่นอน ทั้งอดีตปัจจุบันและในอนาคต

ประการที่สอง *นายสุลักษณ์ ฯ* ถือเอาอายุเป็นข้อกำหนดอันสำคัญในการปฏิบัติภาระกิจทางการเมืองที่ *นายสุลักษณ์ ฯ* เรียกว่า *"เล่น"*

นี่ก็เป็นความนึกคิดที่ห่างไกลจากความถูกต้องเพราะการปฏิบัติทางการเมือง ไม่ใช่การแบกหามที่ต้องอาศัยกำลังกาย หากอาศัยเพียงพลังจิตที่แน่วแน่และประการสำคัญขึ้นอยู่กับทรรศนะทางการเมือง

ถึงแม้ว่าเขาจะมีอายุน้อยหรือเป็นคนรุ่นใหม่ แต่ถ้าหากทรรศนะทางการเมืองของเขา เป็นปฏิกิริยาและพยายามเหนี่ยวรั้งพัฒนาการของสังคม ยึดมั่นอยู่กับสถานะเดิมที่กำลังผุผังและล้าหลัง เขาอายุน้อยหรือเป็นคนรุ่นใหม่ก็เพียงแต่เรือนร่างเท่านั้น แต่หากจิตธาตุของเขาจะเป็นอื่นไปไม่ได้นอกจากซากเดนของพลังเก่าที่ยังคงตกค้างหลงเหลืออยู่

ในทางตรงกันข้าม ถึงแม้ว่าเขาจะมีอายุมากหรือเป็นคนรุ่นเก่า แต่ทรรศนะทางการเมืองของเขาเกาะมั่นอยู่ในทางวิทยาศาสตร์สังคม อันเป็นแนวทางที่ก้าวหน้าดีงามและรับใช้สังคมด้วยชีวิตจิตใจแล้ว เขาอายุมากหรือคนรุ่นเก่าก็เพียงเรือนร่างเช่นกัน แต่หากจิตธาตุของเขาเป็นจิตธาตุของพลังใหม่ที่ก้าวหน้า

ในทางวิทยาศาสตร์สังคม ไม่ได้ถือเอาอายุน้อยหรืออายุมากมาเป็นเครื่องกำหนดการรับใช้ในภาระกิจทางการเมือง หากถือเอาทรรศนะและจุดยืนเป็นเรื่องสำคัญ

ข้อ ๙. *นายสุลักษณ์ ฯ* นึกคิดสบประมาทคนรุ่นใหม่ว่า "การที่กีดกันนายปรีดี ฯ ไว้รังแต่จะสร้างให้คนรุ่นใหม่นิยมชมชอบบุคคลผู้นั้นโดยใช่ที่ ดังเช่นที่ได้หวัน เด็กรุ่นใหม่นึกว่าเมาเซตุงคงมีอะไรดีเด่นเป็นพิเศษนั้นเองเพราะเอะอะก็กระซิบสั่งห้ามพูด ห้ามเขียนเกี่ยวกับบุคคลผู้นั้นเสียตะพึดตะพือไป"

ความนึกคิดเช่นนี้ถือเป็นการสบประมาทความคิดความอ่านคนรุ่นใหม่ทีเดียว การที่คนรุ่นใหม่นิยมชมชอบ *ท่านปรีดี ฯ* นั้น เขานิยมชมชอบโดยเหตุผล ไม่ใช่ด้วยบัญญาอ่อนที่สักแต่เพียงว่าเห็นเจ้านายผู้ใญ่นุ่งผ้าม่วงแล้วก็นุ่งตาม และเหตุผลที่คนรุ่นใหม่นิยมชมชอบ *ท่านปรีดี ฯ* นั้นก็มีเหตุผลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้าของเขาเอง หาต้องมีใครไปยัดเยียดเหตุผลให้เขาไม่

ธรรมดาว่าสัจจะแล้วถึงแม้จะถูกปิดบังหรือบิดเบือนอย่างไร ก็ย่อมเป็นสัจจะอยู่วันยังค่ำและย่อมปรากฏแก่คนทั้งหลายในที่สุด

ข้อ ๑๐. *นายสุลักษณ์ ฯ* ได้หยิบยกเอาข้อเขียนของตนเองเมื่อ ๑๕ ปีมาแล้วมานึกคิดว่า "มีความเสียใจที่จะต้องกล่าวว่าตอนเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อเดือนมิถุนายน ๒๔๗๕ นั้นสมเด็จ *(หมายถึงสมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ)* ต้องทรงถูกจับกุมพระองค์เมื่อทรงพระชราโทษฐานที่เกิดมาเป็นเจ้า"

ในประเด็นนี้ ข้าพเจ้าอยากจะพูดเพิ่มเติมว่าในการที่สมเด็จเพียงถูกเชิญหรือถูกจับไปเป็นตัวประกันแล้วก็ปล่อยตัวเป็นอิสระ เมื่อภายหลังสถานการณ์เรียบร้อยแล้วนั้น ยังนับว่าเคราะห์ดีกว่าบรรดาพวกลูกหลานพระเจ้าตากสินที่ถูกฆ่าไปตาม ๆ กัน เพราะโทษเพียงว่าเกิดมาเป็นลูกหลานพระเจ้าตากสินเท่านั้น ในข้อนี้เราน่าจะได้ขอบคุณคณะราษฎรที่ไม่เจริญรอยตามการอภิวัฒน์ใหญ่ในฝรั่งเศส ปี ๑๗๘๙

ข้อ ๑๑. *นายสุลักษณ์ ฯ* ได้นึกคิดถึงกรณีสวรรคตว่า "สำหรับกรณีสวรรคตนั้นถึงอย่างไร ๆ นายปรีดี ร. ก็ต้องรับผิดชอบ เพราะเป็นนายกรัฐมนตรีอยู่ในเวลานั้น"

แน่นอน, ในกรณีสวรรคต ท่านปรีดี ฯ จะต้องรับผิดชอบอย่างเต็มที่และความรับผิดชอบที่ว่านั้น ไม่เจาะจงเฉพาะต่อองค์เยาวกษัตริย์พระผู้สวรรคตแต่พระองค์เดียวก็หาไม่

หาก *ท่านปรีดี ฯ* ยังได้รับผิดชอบต่อพระเกียรติยศแห่งพระราชวงศ์จักรีอีกด้วย ดังนั้นสำนักพระราชวังภายใต้การบังคับบัญชาของนายกรัฐมนตรี จึงได้ออกแถลงการณ์อย่างมีความรับผิดชอบอย่างสูงสุดต่อพระเกียรติยศแห่งพระราชวงศ์จักรี ความตอนหนึ่งว่า

"ได้ความสันนิษฐาน ได้ว่าคงจะทรงจับคลำพระแสงปืนตามพระราชอัธยาศัยที่ทรงชอบแล้วเกิดอุบัติเหตุขึ้น"

แต่เนื่องจากความสกปรกแห่งจิตใจของนักการเมืองฝ่ายปฏิกิริยา ที่เป็นปฏิปักษ์กับ *ท่านปรีดี ฯ* ในขณะนั้น ได้ใช้เล่ห์เพทุบายต่าง ๆ นานาอย่างไม่มีความละอายต่อบาป โฆษณาหลอกลวงประชาชนทั่วไปให้เข้าใจผิดว่า ท่านปรีดี ฯ เป็นผู้วางแผนปลงพระชนม์ โดยเริ่มต้นจากการโทรศัพท์บอกไปยังสถานทูตสำคัญ ๆ และพร้อมกับส่งคนเข้าไปร้องตะโกนในโรงหนังว่า "ปรีดี ฯ ฆ่าในหลวง" อันเป็นการกล่าวเท็จที่ชั่วช้าสารเลวที่สุด

แต่ความจริงก็ย่อมเป็นความจริงอยู่วันยังค่ำ ความเท็จย่อมไม่คงทนต่อการพิสูจน์ และเมื่อความจริงปรากฏขึ้น ความเท็จก็ย่อมจะมลายไป

บัดนี้ ประชาชนทั้งหลายที่มีจิตตั้งอยู่โดยสุจริตธรรม ก็พอจะรู้ความจริงกันบ้างแล้วว่าอะไรเป็นอะไรในกรณีสวรรคต

ต่อมาหนังสือพิมพ์สยามรัฐของ *ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช* และหนังสือพิมพ์ไทยเดลี ซึ่งมี *นายสุวิชช์ พันธุเศรษฐ* อดีตสมาชิกคนสำคัญแห่งพรรคประชาธิปัตย์ เป็นที่ปรึกษากฎหมายโดยโฆษณาข้อความเป็นทำนองใส่ความ *ท่านปรีดี ฯ* ว่า มีส่วนเกี่ยวข้องพัวพันในกรณีสวรรคต *ท่านปรีดี ฯ* จึงได้ยื่นฟ้องหนังสือพิมพ์ทั้งสองฉบับในข้อหาหมิ่นประมาทใส่ความ

ผลที่สุดแห่งคดี หนังสือพิมพ์ทั้ง ๒ ฉบับ ได้ขอขมาต่อท่านปรีดี ฯ และได้ลงข้อความขอขมาในหนังสือพิมพ์นั้นแล้ว คดีเป็นอันสิ้นสุด

ข้อ ๑๒. *นายสุลักษณ์ ฯ* ได้นึกคิดถึงพระยาศรายุทธ ฯ ว่า *"คนอย่างพระยาศรยุทธเชื่อได้ยาก"*

ข้าพเจ้าเห็นว่าในฐานะที่เราเป็นมนุษย์คือผู้มีใจสูงก็ควรจะทำใจให้สูงพอที่จะรับฟังความคิดเห็นและข้อเท็จจริงอย่างมีขันติธรรมแล้วใช้หลัก *"กาลามสูตร"* เป็นเครื่องพิจารณาดังที่ได้กล่าวแล้วในตอนต้น ไม่ใช่สักแต่เพียงว่าพระยาศรยุทธ ฯ บันทึกไว้สรุปได้ว่า

ท่านปรีดี ฯ เป็นผู้บริสุทธิ์ในกรณีสวรรคต แล้วก็กล่าวว่า คนอย่างพระยาศรยุทธ ฯ เชื่อได้ยากนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นคำกล่าวที่เกิดจากอกุศลจิต คืออกุศลจิตบันดาลให้พูดออกมาเช่นนั้น หาใช่จิตแท้หรือจิตดั้งเดิมของ *นายสุลักษณ์ ฯ* บันดาลให้พูดไม่ เพราะจิตแท้หรือจิตดั้งเดิมนั้นเป็นจิตบริสุทธิ์

ข้าพเจ้าไม่รู้จักกับพระยาศรยุทธเป็นการส่วนตัว ทราบแต่ว่าท่านผู้นี้เป็นนายพลเรือตรีแห่งราชนาวีไทยมีประวัติรับราชการสำคัญและดีงามมาแล้วหลายตำแหน่ง และในระยะแรกของระบอบประชาธิปไตย ท่านผู้นี้ได้รับแต่งตั้งให้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และได้รับเลือกตั้งจากสภาผู้แทนราษฎรให้เป็นรองประธานสภาผู้แทนราษฎร

ในทำนองเดียวกัน ข้าพเจ้าก็ไม่เคยรู้จักกับ *นายสุลักษณ์ ฯ* เป็นการส่วนตัว จะรู้จักอยู่บ้างก็จากข้อเขียนเท่านั้น และจากข่าวคราวที่ปรากฏในหน้าหนังสือพิมพ์เป็นครั้งคราวกับทราบว่าเป็นผู้ที่มีความสามารถในการติดต่อขอเงินฝรั่ง เพื่อมาดำเนินการบางอย่าง

ข้อ ๑๓. *นายสุลักษณ์* นึกคิดว่า "พวกนี้ *(หมายถึงอำนาจปกครองปัจจุบัน)* มีพิษมีภัยน้อยกว่า *นายปรีดี ฯ* และพลพรรค ซึ่งเคยทำให้พระบรมวงศานุวงศ์และสถาบันต่าง ๆ เดือดร้อนมาแล้วแต่ตอนหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒"

ความนึกคิดของ *นายสุลักษณ์ ฯ* ดังนี้ เป็นความนึกคิดที่ถ้าไม่เกิดจากโมหะจริตก็ต้องเป็นเพราะอกุศลมูลดั้งเดิมอย่างแน่นอน

การเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ นั้น ถึงแม้ว่าจะกระทบกระเทือนพระบรมวงศานุวงศ์ก็จริงอยู่ แต่ระหว่างผลประโยชน์ของพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งเป็นคนกลุ่มน้อยของสังคมกับผลประโยชน์ของราษฎรส่วนใหญ่ คนที่มีใจเป็นธรรมไม่ใช่ทาสแล้วก็ย่อมจะถือเอาผลประโยชน์ของราษฎรส่วนใหญ่สำคัญกว่าผลประโยชน์ของใครอื่นทั้งหมด ก็ประเทศชาติที่ดำรงความเป็นชาติอยู่ได้นี้ไม่ใช่เพราะราษฎรส่วนใหญ่หรือ คนกลุ่มไหนล่ะที่เลี้ยงประเทศชาติ และปกป้องประเทศชาติ ก็ราษฎรส่วนใหญ่นั่นเอง

เพราะฉนั้น การที่คณะราษฎรเปลี่ยนแปลงการปกครองเอาอำนาจมาให้ราษฎรผู้เลี้ยงและปกป้องประเทศชาติจึงเป็นการกระทำที่ชอบแล้ว พวกที่จะไม่ชอบก็มีแต่พวกที่สูญเสียอำนาจและผลประโยชน์ส่วนตัวเองเท่านั้น

ในระหว่างสงครามและหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ *ท่านปรีดี ฯ* มีแต่โอบอุ้มพระบรมวงศานุวงศ์รวมถึงสถาบันกษัตริย์ด้วย ดังคำของหม่อมเจ้าหญิงอัปภัศราภา เทวกุล ที่ประทานแก่นายสมภพ จันทรประภา ในหนังสือ *"สมเด็จพระศรีสวรินทิรา"* คำของหม่อมเจ้า ศุภสวัสดิ์ สวัสดิวัฒน์ หรือท่านชิ้น พระเชษฐาของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินีในรัชการที่ ๗ และก็ *ท่านปรีดี ฯ* นี่เองที่ให้มีการนิรโทษกรรมและพระราชทานคืนฐานันดรศักดิ์ พร้อมด้วยเครื่องอิศริยยศและเครื่องอิศริยาภรณ์แด่ *นายรังสิต ประยูรศักดิ์รังสิต ณ อยุธยา* กลับเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ กรมชุนชัยนาทนเรนทร ตามเดิม

ตามข้อเท็จจริงที่ข้าพเจ้าเสนอมานี้ ท่านสาธุชนที่มีใจเป็นธรรมทั้งหลาย ก็ย่อมจะเห็นได้ชัดแล้วว่า *ท่านปรีดี ฯ* หาได้ทำความเดือดร้อนให้แก่พระบรมวงศานุวงศ์แต่ประการใดไม่ แต่ตรงกันข้าม *ท่านปรีดี ฯ* กลับนำความร่มเย็นมาสู่พระบรมวงศานุวงศ์ต่างหาก ส่วนพระบรมวงศานุวงศ์บางองค์ที่เดือดร้อนหรือรู้สึกว่าเดือดร้อน ก็หาใช่เพราะจากการกระทำของ *ท่านปรีดี ฯ* ไม่ หากเพราะแรงมิจฉาทิฐิและแรงอิจฉาริษยาของแต่ละองค์เองต่างหาก ซึ่งก็เป็นเรื่องที่ใครช่วยใครไม่ได้ สมดังพุทธภาษิตที่ว่า "สุทธิอสุทธิปัจจัตตัง ความบริสุทธิ์ไม่บริสุทธิ์เฉพาะตัว นาญโญอัญญังวิโสธเย ผู้อื่นจะพึงทำผู้อื่นให้บริสุทธิ์หาได้ไม่" และโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ว่า *ท่านปรีดี ฯ* ทำความเดือดร้อนให้กับพระบรมวงศานุวงศ์นั้น ข้าพเจ้าใคร่ขอร้องให้ *นายสุลักษณ์ ฯ* ได้กลับไปทูลถามเจ้านายบางองค์ที่ *นายสุลักษณ์ ฯ* เคารพนับถือตามข้อความในหน้า ๙๕ ที่ *นายสุลักษณ์ ฯ* ถือว่าเป็นถ้อยคำอันรุนแรงนั้นเถิดว่า

"เรื่องราวที่ลอร์ดเมาท์แบทแตนท์ได้รับสั่งให้เจ้านายพระองค์นั้นทราบที่ลอนดอนเกี่ยวกับกรณีสวรรคต, ราชบัลลังก์และท่านปรีดี ฯ เป็นประการใด" แล้ว *นายสุลักษณ์ ฯ* ก็จะได้รู้ว่าอันความรู้และความเชื่อถือของตนที่ได้รับมาแต่คำบอกเล่าฝ่ายที่เป็นปฏิปักษ์ต่อ *ท่านปรีดี ฯ* นั้นเป็นความรู้และความเชื่อถือที่ไม่ใช่สัจจะ อันบัณฑิตชนอย่าง *นายสุลักษณ์ ฯ* ไม่ควรจะสองเสพย์เสวนาด้วย นอกเสียจาก *นายสุลักษณ์ ฯ* จะเป็นอย่างอื่นก็ช่วยไม่ได้

(จาก น.ส.พ. ชาวบ้าน ฉบับ สิงหาคม ๒๕๑๕)

หมายเหตุ จากบันทึกของพลโทพระยาเทพหัสดิน หนึ่งในจำเลย ๕๑ คนแห่งคดี ๑๘ ศพ เรื่อง "ข้าพเจ้าไม่ได้เป็นขบถ" ได้กล่าวถึงท่านปรีดี ฯ ไว้ตอนหนึ่งว่า

"เท่าที่ ฯ พณ ฯ ปรีดี พนมยงค์ และ ฯ พณ ฯ ถ. ธำรงนาวาสวัสดิ์ พยานโจทก์ได้ตอบคำถามของข้าพเจ้าอย่างสุภาพบุรุษผู้มีเกียรตินั้น ก็เป็นการเพียงพอแล้วที่ศาลน่าจะต้องยกฟ้อง เว้นเสียแต่ว่าเขาจะเอาชีวิตของข้าพเจ้าให้จงได้ไซร้ ถึงจะไปเชิญเทวดาองค์ไหนมาเบิกความช่วยข้าพเจ้าก็ไม่มีประโยชน์อย่างใด"

และอีกตอนหนึ่งท่านเจ้าคุณผู้เฒ่าได้บันทึกไว้ว่า

"ศาลรับพิจารณาแต่คำให้การของพยาน ซึ่งโดยมากเป็นพยานอาชีพหรือมีความจำเป็นอย่างอื่น แต่ศาลไม่ได้ให้ความพิจารณาคำให้การของท่านผู้ทรงเกียรติเช่น ฯ พณ ฯ ปรีดี พนมยงค์ ฯ พณ ฯ ถ. ธำรงนาวาสวัสดิ์ และ พ.ต. หลวงไกรสุรสิทธิ์ เป็นต้นนั้นเลย (จากหนังสือยุคทมิฬ–พายัพ โรจนวิภาต หน้า ๑๗๖–๑๗๗)

จากบันทึกของท่านเจ้าคุณเทพ ฯ ดังกล่าวนี้ ได้เผยให้เห็นถึงจิตใจอันทรงไว้ซึ่งความยุติธรรมและกล้าหาญของท่านปรีดี ฯ รวมถึงท่านธำรงนาวาสวัสดิ์และ พ.ต. หลวงไกรสุรสิทธิ์ ที่ได้ให้การไปตามความสัตย์จริง ซึ่งเป็นประโยชน์แก่ฝ่ายจำเลย จนถึงกับท่านเจ้าคุณเทพ ฯ ได้บันทึกไว้ว่า "เท่าที่ ฯพณฯ ปรีดี พนมยงค์ ฯพณฯ ถ. ธำรงนาวาสวัสดิ์ ได้ตอบคำถามของข้าพเจ้าอย่างสุภาพบุรุษผู้มีเกียรตินั้น ก็เป็นการเพียงพอแล้วที่ศาลน่าจะต้องยกฟ้อง"

ดังนี้ย่อมเป็นการชี้ชัดให้เห็นแล้วว่า ในกรณีประหารชีวิตคน ๑๘ คนนั้น ท่านปรีดี ฯ ไม่เห็นด้วยและได้ต่อสู้คัดค้านอย่างเต็มที่ จนถึงกับยอมไปเป็นพยานโจทก์เพื่อประโยชน์แห่งความยุติธรรมให้การเป็นประโยชน์แก่ฝ่ายจำเลยอย่างไม่กลัวเกรงต่ออิทธิพลใด ๆ ดังที่ท่านเจ้าคุณผู้เฒ่าได้บันทึกเอาไว้

โต้วิจารณ์–ชีวิตและงาน

ของ

ปรีดี พนมยงค์

โดย สุพจน์ ด่านตระกูล

ก่อนอื่นผมต้องขอบคุณต่อคุณในฐานะบรรณาธิการสังคมศาสตร์ปริทัศน์ และขอขอบคุณ คุณวิชัย โชควิวัฒน์ ในการที่ให้เกียรติวิจารณ์หนังสือ "ชีวิตและงานของ กร. ปรีดี พนมยงค์" ในหนังสือ สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ฉบับเดือน มิถุนายน ๒๕๑๕

แต่เพื่อประโยชน์แห่งความยุติธรรม ผมจึงใคร่ขอโอกาสเรียนชี้แจงบทวิจารณ์ดังกล่าวมา ณ ที่นี้ ในการที่ผมเรียนชี้แจงมานี้ ขอได้โปรดอย่าถือว่าเป็นการตอบโต้เลย หากขอให้ถือว่าเรามาร่วมกันแสวงหาสัจจะเพื่อประโยชน์แห่งประวัติศาสตร์ของมวลชน ซึ่งผมจะขอเรียนชี้แจงเพื่อความกระจ่างของบทวิจารณ์ดังนี้

๑. บทวิจารณ์กล่าวว่า "....การที่ผู้เขียนมุ่งเขียนในทาง 'เป็นการเชิดชูยกย่อง' ,ชั่นนี้จึงเป็นการทำผิดข้อแรก จริงอยู่วิสัยของปุถุชนย่อมตัดอคติได้ยาก แต่ไม่จำเป็นต้อง ,แสดงออกอย่างโจ่งแจ้งเกินไป อย่างไรก็ตาม การที่ตั้งใจจะเขียนอย่างยกย่องเชิดชูนั้นอาจจะไม่เป็นเรื่องผิดหากผู้ที่ได้รับการเขียนถึงสมควรแก่การยกย่องเชิดชูจริง ๆ กล่าวคือ ผู้เขียน ,แน่ใจว่าสามารถหยิบยกข้อที่ควรนิยมยกย่องมาแสดงให้เห็นเด่นชัด และขณะเดียวกันสามารถแก้ข้อกล่าวหาหรือข้อมัวหมองต่าง ๆ ได้หมดจด"

ต่อบทวิจารณ์ข้อนี้ ผมขอเรียนชี้แจงว่า ผมยอมรับว่าข้อเขียนของผม "เป็นการยกย่อง" ท่านปรีดี ๆ จริง ๆ ดังที่ปรากฏในคำปรารภเบื้องต้นนั้นแล้ว แต่หากผมเขียนเชิดชูยกย่องจากความเป็นจริงที่ปรากฏและมีหลักฐานแน่ชัด ผมเขียนอย่างเคารพต่อสัจจะไม่ใช่ ,เป็นการเสกสรรจากความเท็จขึ้นมา อย่างที่ท่านถูกใส่ร้ายในกรณีสวรรคต ผู้วิจารณ์เองก็ยอมรับแล้วว่า

"การที่ตั้งใจจะเขียนอย่างยกย่องเชิดชูนั้นอาจจะไม่เป็นเรื่องผิด หากผู้ที่ได้รับการเขียนถึงสมควรแก่การยกย่องเชิดชูจริง ๆ กล่าวคือ ผู้เขียนแน่ใจว่าสามารถหยิบยกข้อที่ควรนิยมยกย่องมาแสดงให้เห็นเด่นชัด และขณะเดียวกันสามารถแก้ข้อกล่าวหาหรือข้อมัวหมองต่าง ๆ ได้หมดจด"

จากการยอมรับในทำนองนี้และประกอบกับข้อตำหนิเบื้องต้นที่ว่า "การที่ผู้เขียนมุ่งเขียนในทางเชิดชูยกย่องเช่นนี้จึงเป็นการทำผิดข้อแรก"

ก็หมายความว่า ในทัศนะผู้วิจารณ์เห็นว่าคุณงามความดีของท่านปรีดี ฯ ที่ได้รับใช้ชาติตลอดมานั้น ยังไม่สมควรแก่การเชิดชูยกย่อง ซึ่งก็เป็นสิทธิของผู้วิจารณ์ที่จะมีทัศนะเช่นนั้น แต่ในทัศนะของผมเห็นว่า ท่านปรีดี ฯ ได้ประกอบคุณงามความดีไว้กับประเทศชาติอย่างเหลือล้น คุณงามความดีของท่านปรีดี ฯ เท่าที่ผมนำมาทำให้ปรากฏในหนังสือ "ชีวิตและงานของ ดร. ปรีดี พนมยงค์" นั้น เป็นแต่เพียงคุณงามความดีที่ท่านได้ทำไว้กับประเทศชาติแต่เพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น

ดังที่ท่านทูตกนต์ธีร์ ศุภมงคล เอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงลอนดอน ได้กล่าวไว้ในจดหมายที่มีมาถึงผม มีข้อความตอนหนึ่งว่า

"ความจริงชีวิตและงานของท่านปรีดี ฯ เป็นเรื่องที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะส่วนที่ท่านได้ปฏิบัติให้แก่ประเทศไทยนั้น มีมากมายเกินกว่าที่จะเขียนขึ้นให้ครบถ้วนได้"

และผมเองมีความเห็นต่อไปอีกว่า เพียงแต่งานรับใช้ชาติของท่านในฐานะหัวหน้าขบวนการเสรีไทยในระหว่างสงครามโลกครั้งที่แล้ว อันยังผลให้ชาติไม่สูญเสียเอกราชหรือถูกยึดครองโดยฝ่ายสัมพันธมิตร ดังประเทศผู้แพ้สงครามอื่น ๆ เท่านี้ก็เป็นคุณงามความดีอย่างเหลือล้นแล้ว ซึ่งผู้คนทั้งหลายที่เคารพต่อสัจจะไม่อาจปฏิเสธได้

การยกย่องเชิดชูท่านปรีดี ฯ นั้น ใช่ว่าจะมีแต่ผมซึ่งมีฐานะเพียงสามัญชนและมีสติปัญญาแต่เพียงเล็กน้อยก็หาไม่ แม้แต่อดีตองค์พระประมุขพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลก็ยังได้ทรงยกย่องท่านปรีดี ฯ ขึ้นไว้ในฐานะ "รัฐบุรุษอาวุโส" ดังปรากฏชัดเจนอยู่ในพระบรมราชโองการ ซึ่งลงพิมพ์ในราชกิจจานุเบกษาฉบับลงวันที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ เล่ม ๖๒ ตอนที่ ๗๐ หน้า ๖๙๙

มีข้อความตอนหนึ่งว่า "โดยที่ทรงพระราชดำริเห็นว่า นายปรีดี พนมยงค์ ได้เคยรับหน้าที่บริหารราชการแผ่นดินในตำแหน่งสำคัญมาหลายตำแหน่ง จนในที่สุดได้รับความเห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎรให้ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และปรากฏว่าตลอดเวลาที่นายปรีดี พนมยงค์ ดำรงตำแหน่งเหล่านี้ ได้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริตและด้วยความจงรักภักดีต่อชาติศาสนาพระมหากษัตริย์และรัฐธรรมนูญ ทั้งได้แสดงให้เห็น

เป็นที่ประจักษ์ในความปรีชาสามารถ บำเพ็ญประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติเป็นเอนกประการ จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ยกย่อง นายปรีดี ฯ ไว้ในฐานะรัฐบุรุษอาวุโสและให้มีหน้าที่รับปรึกษากิจราชการแผ่นดิน เพื่อความวัฒนาถาวรของชาติสืบไป"

ผมคิดว่าไม่จำเป็นที่ผมจะอ้างถ้อยคำบุคคลสำคัญชาวต่างประเทศอื่นใดอีกที่เชิดชูยกย่องท่านปรีดี ฯ ในฐานะที่ท่านได้ทำคุณงามความดีไว้กับประเทศชาติ เช่นอดีตประธานาธิบดีโรสเวลท์และอดีตประธานาธิบดีทรูแมนแห่งสหรัฐอเมริกา หรือลอร์ดเมาท์แบทแตนท์แห่งอังกฤษ เป็นต้น

เพราะเพียงแต่ที่มีอ้างอยู่ในพระบรมราชโองการก็เป็นการเพียงพอแล้วที่เราจะพิจารณาได้แล้วว่า บุคคลอย่างท่านปรีดี ฯ สมควรจะได้รับการเชิดชูยกย่องหรือไม่ และในการที่ผมเขียนข้อความ "เชิดชูยกย่อง" ท่านปรีดี ฯ ถือว่าเป็นการทำผิดดังที่ผู้วิจารณ์ได้ว่าไว้หรือไม่

ส่วนในประเด็นที่ผู้วิจารณ์กล่าวว่า จะต้องสามารถแก้ข้อกล่าวหาหรือข้อมัวหมองต่าง ๆ ได้หมด (จึงจะสมควรเชิดชูยกย่อง) นั้น ผมเห็นว่ามันคนละเรื่องกัน เรื่องของคนประกอบคุณงามความดีกับเรื่องที่ถูกใส่ใคล้ และความจริงแล้วข้อกล่าวหาหรือมัวหมองอื่นใดก็หามีไม่ นอกจากกรณีสวรรคตเท่านั้น ซึ่งในเวลานี้ผู้ที่ทรงไว้ซึ่งคุณธรรมทั่ว ๆ ไปก็ย่อมรู้อยู่แล้วว่า ท่านปรีดี ฯ ไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องหรือรู้เห็นในกรณีนั้นเลย จากบันทึกของพระยาศรยุทธเสนีย์ ก็เป็นการชี้ชัดและชัดแจ้งอย่างเพียงพอแล้วว่ากรณีสวรรคตเกิดขึ้นได้อย่างไร

สำหรับข้อกล่าวหาว่า เค้าโครงการเศรษฐกิจที่ท่านปรีดี ฯ ร่างขึ้นนั้น เป็นเค้าโครงการแบบคอมมิวนิสม์ ดังที่ผู้วิจารณ์ได้ยกเอาสิ่งที่เรียกว่าพระบรมราชวินิจฉัยของพระปกเกล้า ฯ มากล่าวอ้าง

ในประเด็นนี้สำหรับผู้ที่สนใจในลัทธิมาร์กซิสม์แล้วก็จะตอบได้ทันทีว่า เค้าโครงการเศรษฐกิจกับคอมมิวนิสม์เป็นคนละอันกันทีเดียว เช่นเดียวกับที่นักศึกษาและนักปฏิบัติชาวพุทธ ย่อมจะรู้ว่าศาสนาพุทธกับศาสนาพรามณ์นั้นไม่ใช่สิ่งอย่างเดียวกัน

ก็จะเป็นอย่างเดียวหรือเป็นสิ่งอันเดียวกันได้อย่างไร ในเมื่อเค้าโครงการเศรษฐกิจยอมรับนับถือในเครื่องมือและปัจจัยในการผลิตของปัจเจกชน แต่คอมมิวนิสม์ถือเอาเครื่องมือและปัจจัยในการผลิตเป็นของรัฐหรือของส่วนรวม

เค้าโครงการเศรษฐกิจยินยอมให้บุคคลทำการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจโดยเสรี แต่คอมมิวนิสม์รัฐเป็นผู้กำหนดการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจอย่างมีแผนการ

เพียงแค่นี้ก็จะเห็นข้อแตกต่าง ระหว่างเค้าโครงการเศรษฐกิจกับคอมมิวนิสม์ อย่างเด่นชัดแล้ว และท่านผู้เป็นเจ้าของร่างโครงการเองก็ได้เคยอภิปรายในที่ประชุมคณะกรรมานุการพิจารณาเค้าโครงการและเคยให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ว่า เค้าโครงการเศรษฐกิจของท่านไม่เป็นคอมมิวนิสม์อีกด้วย

เมื่อตอนที่ท่านปรีดี ฯ ไปเยือนประเทศอังกฤษเมื่อปี ๒๕๑๓ ตามคำเชิญของลอร์ดเมาท์แบทแตนท์ ท่านก็ได้ชี้แจงถึงเค้าโครงการเศรษฐกิจ ให้นักเรียนไทยในอังกฤษฟังความว่า

"แผนการเศรษฐกิจที่ได้จัดทำขึ้น เมื่อปี ๒๔๗๕ นั้น จัดทำขึ้นก็เพื่อให้เศรษฐกิจของประเทศไทยได้เป็นไปอย่างเหมาะสมแก่สภาพของประเทศที่เป็นอยู่ในขณะนั้น เพราะท่านเป็นคนเกิดในชนบท ได้พบเห็นภาวะและความเป็นอยู่ของชาวนา ซึ่งได้รับการบีบคั้นและเดือดร้อนเป็นอันมาก ข้อสำคัญอย่างยิ่งก็คือ การดำเนินงานใด ๆ ถ้าไม่มีแผนการ ก็ย่อมจะดำเนินไปด้วยดีไม่ได้ ความประสงค์ที่วางแผนการขึ้นก็เพื่อให้เป็นแนวทางดำเนินงานตามความเหมาะสมแก่สภาพของสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัตถุประสงค์เพื่อกำจัดการเบียดเบียนระหว่างประชาชน เพราะตราบใดยังมีการเบียดเบียนระหว่างประชาชน สังคมนั้นก็ย่อมไม่มีความยุติธรรมและสังคมที่ไม่มีความยุติธรรม ย่อมจะหาความสงบเรียบร้อยไม่ได้"

แต่ที่มาโฆษณากันว่าเค้าโครงการเศรษฐกิจเป็นคอมมิวนิสม์นั้น ก็เนื่องมาจากกโลบายที่จะกำจัดท่านปรีดี ฯ ดังนั้นก็เลยช่วยกันปลุกเสกสิ่งที่เรียกว่าพระบรมราชวินิจฉัยขึ้นเพื่อความขลังและศักดิ์สิทธิ์

สิ่งที่เรียกว่าพระบรมราชวินิจฉัยจะถูกต้องหรือไม่ เราลองมาพิจารณากันดูในบทวิจารณ์ต่อไปนี้ ก็จะรู้ได้ คือในเค้าโครงการเศรษฐกิจหมวด ๓ มาตรา ๘ ได้ระบุให้รัฐบาลจัดให้มีธนาคารแห่งชาติขึ้น (ก่อนหน้านี้ธนาคารแห่งชาติไม่มี) แต่ในสิ่งที่เรียกว่าพระบรมราชวินิจฉัย วิจารณ์คัดค้านการจัดตั้งธนาคารชาติว่าเป็นสิ่งที่ทำไม่ได้ จะทำให้บ้านเมืองล่มจม แต่เดี๋ยวนี้เรามีธนาคารชาติกันแล้วตั้งแต่วันที่ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๘๕ (ท่านปรีดี ฯ ได้เตรียมการจัดตั้งธนาคารชาติขึ้นเป็นสำนักงานธนาคารชาติไทย เมื่อ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๘๓) ก็ไม่เห็นว่าบ้านเมืองจะยุ่งยากหรือล่มจมเพราะธนาคารชาติแต่ประการใด มีแต่จะยังประโยชน์ให้กับประเทศชาติบ้านเมืองในฐานะที่เป็นสถาบันการเงินแห่งชาติ

เพราะฉะนั้นการที่ผู้วิจารณ์ "ชีวิตและงานของ ดร. ปรีดี พนมค์" ยกเอาสิ่งที่เรียกว่าพระบรมราชวินิจฉัยมาอ้าง เพื่อชี้ให้เห็นว่าเค้าโครงการเศรษฐกิจเป็นคอมมิวนิสม์นั้นก็ย่อมจะห่างไกลจากความถูกต้อง

๒. บทวิจารณ์ได้กล่าวว่าผมเขียนบิดเบือนข้อเท็จจริง โดยกล่าวว่า "เป็นที่ทราบกันว่า ดร. ปรีดีฯกับในหลวงรัชกาลที่ ๗ มีความคิดเห็นขัดแย้งกันมาก แต่ผู้เขียนข้ามเรื่องนี้ไปอย่างจงใจและดังจะเห็นได้จากการยกพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ ๗ ฉบับที่ทรงเห็นด้วยกับความเห็นของผู้ก่อการมาลงไว้ฉบับเดียว (หน้า ๒๖) ทั้งยังเขียนต่อท้ายในทางให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่ายเป็นไปอย่างราบรื่นด้วย (หน้า ๒๗) ที่จริงความขัดแย้งนี้เชื่อว่าทั้งสองฝ่ายต่างมีความสุจริตใจในการที่จะกระทำเพื่อประเทศชาติด้วยกันทั้งสิ้น ผู้เขียนคงเกรงว่าจะขัดกับความพยายาม ในอันที่จะแสดงว่าปรีดี ฯ เป็นคนยกย่องเชิดชูกษัตริย์ เพื่อประกอบในการแก้ข้อกล่าวหากรณีเกี่ยวกับสวรรคต จึงทำให้เกิดการบิดเบือนขึ้นอย่างไม่สมควรเลย"

ณ ที่นี้ผมขอยืนยันอย่างแข็งขันว่า เรื่องราวระหว่างในหลวงรัชกาลที่ ๗ กับท่านปรีดี ฯ หรือคณะราษฎร ดังปรากฏในหนังสือ "ชีวิตและงานของ ดร. ปรีดี พนมยงค์" นั้นเป็นความจริงทุกประการ และความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่าย ในการร่างรัฐธรรมนูญครั้งนั้นเป็นไปด้วยความราบรื่นจริง ๆ ดังปรากฏในคำแถลงของประธานอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม ที่เสนอต่อสภาผู้แทนราษฎรในสมัยประชุมวิสามัญครั้งที่ ๓๔/๒๔๗๕ วันพุทธที่ ๑๖ พฤศจิกายน ๒๔๗๕ ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม

และพระยามโน ฯ เองก็ได้แถลงยืนยันแถลงการณ์ดังกล่าวประกอบด้วย สิ่งนี้ย่อมเป็นการยืนยันข้อเขียนของผมที่ว่า "ความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่ายเป็นไปอย่างราบรื่น"

นอกจากนี้ผมยังมีหลักฐานที่จะชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันราบรื่นระหว่างท่านปรีดีฯ กับสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ ในเวลาต่อมาซึ่งเป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันราบรื่นในอดีต ดังข้อความในลายพระหัตถ์ของ ม.จ. ศุภสวัสดิ์ สวัสดิวัฒน์ หรือท่านชั้นพระเชษฐาของสมเด็จพระนางเจ้าพระองค์นั้นที่มีถึงท่านปรีดี ฯ มีข้อความตอนหนึ่งว่า "พวกผมทุกคนตั้งแต่สมเด็จลงมาก็สบายกันดีอยู่ สมเด็จขอบพระทัยคุณหลวงและคุณพูนศุขมากที่ส่งเครื่องสักการะมาถวายพระบรมอัฐิ และพอพระทัยมากที่

คุณหลวงได้ช่วยเหลือยังพระเกียรติของสมเด็จพระปกกล้า ฯ ให้คืนคงเป็นกษัตริย์ของประเทศเราอย่างเต็มที่ ทั้งความตั้งใจที่คุณหลวงจะพยายาม Justify action ของท่านด้วย เป็นอันว่าพวกเรานั้น Appreciate คุณหลวงอย่างที่ผม Appreciate สมเด็จทรงขันสนุกมากที่ทรงทราบว่าเดี๋ยวนี้ ท่านเองก็มีนามสกุลเป็นพนมยงค์ไปแล้ว หรืออีกประการหนึ่งที่คุณหลวงบอกว่าความจริงนั้นคุณหลวงเป็นสวัสดิวัฒน์ต่างหากนั้น ทรงพอพระทัยมาก และขอตกลงยอมรับถ้าเป็นสวัสดิวัฒน์"

ถ้าพิจารณาความในตอนท้ายลายพระหัตถ์ก็ย่อมแสดงให้เห็นว่ามีบุคคลบางจำพวกที่รู้ว่าท่านปรีดี ฯ จะเสนอให้สมเด็จพระนางเจ้าพระองค์นั้นทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๘ เสด็จประทับ ณ ต่างประเทศ ก็พากันใส่ความสมเด็จพระนางเจ้าดังกล่าวนั้น แต่พระองค์ทรงเห็นเป็นเรื่องขบขันสนุกมาก มิได้ทรงพิโรธพวกอิจฉาตาร้อน

ยิ่งกว่านั้นในพระราชดำรัสตอบของในหลวงรัชกาลที่ ๗ ต่อคำขอขมาของสมาชิกคณะราษฎรก็ได้เป็นที่แจ่มชัดถึงความสามัคคีของพระองค์ท่านกับคณะราษฎร

จากหลักฐานต่างๆ ที่แสดงออกซึ่งความสมานสามัคคีระหว่างสองฝ่ายดังกล่าวเช่นนี้ ย่อมเป็นการชี้ให้เห็นอย่างชัดแจ้งว่า ผมไม่ได้บิดเบือนในกรณีนี้ ดังที่ผู้วิจารณ์กล่าวหาเลย

๓. บทวิจารณ์กล่าวว่าผมเขียนคลุมเครือเช่นกรณี พ.อ. พระยาทรงสุรเดช ซึ่งได้รับการสนับสนุนและยุแหย่จากฝ่ายปฏิกิริยาที่สูญเสียอำนาจ ร่วมมือกับพระยามโน ฯ ยึดอำนาจเมื่อ ๑ เมษายน ๒๔๗๖ กรณีรัฐบาล ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ลงนามในสัญญาสมบูรณ์แบบ ซึ่งได้ยังความเสียหายให้กับผลประโยชน์ของประเทศชาติเป็นอย่างมาก กรณีประกาศสันติภาพซึ่งท่านปรีดี ฯ เป็นผู้ร่างคำประกาศนั้น และนายทวี บุญยเกตุ เป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ แต่นายควง อภัยวงศ์ กลับไปพูดที่คุรุสภาว่า ตัวนายควงเองเป็นผู้ให้ท่านปรีดี ฯ เป็นผู้ร่างให้ เป็นทำนองยกย่องตนว่าเป็นผู้มีบทบาทในกรณีนี้สำคัญอยู่เหนือท่านปรีดี ฯ กับกรณีที่ท่านปรีดี ฯ หลีกเลี่ยงการลงนามในประกาศสงครามโดยจงใจ

กรณีต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ก็เป็นการชี้ชัดและชัดแจ้งอยู่ในตัวของมันเองแล้วว่าอะไรเป็นอะไรผมยังมองไม่เห็นว่าจะคลุมเครือที่ตรงไหน แต่ถ้าหากคลุมเครือก็ต้องขออภัยที่ผมไม่สามารถเขียนให้กระจ่างชัดยิ่งกว่านี้ได้ สำหรับความบกพร่องที่ผมมองเห็นก็คือการไม่อ้างที่มาของกรณีนั้น ๆ ให้ปรากฏ แต่ผมก็ได้อ้างที่มาไว้มากแห่งเหมือนกัน ก็ผมไม่ได้ทำวิทยานิพนธ์หรือปริญญานิพนธ์นี่ครับจึงไม่มีฟุตโน้ตเอาไว้

๔. บทวิจารณ์กล่าวว่าผม **ยกยอ** ท่านปรีดี ฯ ซึ่งผมต้องขอโทษที่จะต้องกล่าวว่าเป็นการวิจารณ์ที่ไม่ถูกต้องตรงตามความเป็นจริง ถ้าหากจะกล่าวว่าผม **ยกย่อง** ท่านปรีดี ฯ ดังที่กล่าวมาแล้วแต่ตอนต้นจึงจะเป็นการถูกต้อง แต่ผมก็ยกย่องในสิ่งที่เป็นคุณงามความดีที่ท่านได้กระทำไว้แก่ชาติอย่างไม่มีใครจะปฏิเสธได้ ไม่ว่าจะยินดีหรือไม่ยินดีก็ตาม ก็ดังที่ผมได้เรียนชี้แจงแต่เบื้องต้นแล้ว

ที่บทวิจารณ์กล่าวว่า "อะไร ๆ ที่เป็นการขัดขวาง ดร. ปรีดี ฯ กลายเป็นของชั่วไปหมด...." นั้นเป็นการกล่าวที่ถูกต้อง ผมยอมรับ ดังที่พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธ์ยุคล ภายหลังกลับจากไปเยี่ยมเยียนท่านปรีดี ฯ ที่กรุงปารีสแล้วพระองค์ท่านได้ประทานให้สัมภาษณ์ หนังสือพิมพ์สยามไทม์ เกี่ยวกับท่านปรีดี ฯ ตอนหนึ่งว่า

"ถ้าผู้นำเพียง ๒–๓ คน จะกันมิให้หลวงประดิษฐ์ ฯ กลับมา ซึ่งในฐานะเขาเป็นคนไทยคนหนึ่งก็จะเป็นบาปเวรอย่างหนัก โดยเฉพาะขณะนี้ หลวงประดิษฐ์ ฯ อยู่ในปัจฉิมวัยแล้ว ย่อมต้องการที่จะกลับมาฝังกระดูกในบ้านเกิดเมืองนอนอย่างแน่ ๆ"

แต่ที่ผู้วิจารณ์กล่าวว่า "....ทั้ง ๆ ที่พระยามโน ฯ ยุบสภาก็ทำไปโดยวิถีทางของกฎหมาย" นั้น ผมไม่เห็นด้วยและเห็นด้วยไม่ได้หรอกครับ เพราะการกระทำของพระยามโนฯ ครั้งนั้นเป็นการละเมิดรัฐธรรมนูญอย่างชัด ๆ ถึงแม้ว่าจะไม่ถึงกับฉีกรัฐธรรมนูญทิ้งไปทั้งฉบับ แต่การประกาศงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรานั้น ก็เท่ากับฉีกรัฐธรรมนูญทิ้งไปหลายหน้า ซึ่งพระยามโนฯ ไม่มีอำนาจอันชอบธรรมที่จะทำเช่นนั้นได้ พฤติกรรมของพระยามโนฯ ในกรณีนี้ก็คือการรัฐประหารนั่นเอง ถึงแม้ว่าจะมีรูปฟอร์มเป็นพระบรมราชโองการ แต่ตอนเปิดสภาภายหลังเมื่อพระยาพหล ฯ ยึดอำนาจคืนเมื่อ ๒๐ มิถุนายนนั้น ก็เปิดโดยพระบรมราชโองการเช่นกัน และการรัฐประหารหลายครั้งในเวลาต่อมาก็อ้างพระบรมราชโองการอีกนั่นแหละ

ผมจึงกล่าวว่าพระยามโน ฯ เป็นบุคคลแรกที่ทำความแปดเปื้อนให้กับระบบประชาธิปไตย และการรัฐประหารครั้งแรกหลังการอภิวัฒน์ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ แล้วก็คือการกระทำของพระยามโน ฯ เมื่อ ๑ เมษายน ๒๔๗๖ นั้นเอง

การกระทำของพระยามโน ฯ ครั้งนี้ เป้าหมายสำคัญก็คือขัดขวางเค้าโครงการเศรษฐกิจของท่านปรีดี ฯ และกำจัดเจ้าของร่างโครงการด้วย และเป้าหมายในขั้นต่อมาก็คือทำลายคณะราษฎร เพื่อหันเหทิศทางการเมืองกลับไปสู่ทิศทางเดิมก่อน ๒๔ มิถุนา ฯ

"อะไร ๆ ที่เป็นการขัดขวาง ดร. ปรีดี ฯ กลายเป็นของชั่วไปหมด" ผู้วิจารณ์ว่า

"ก็ทำไมจะไม่ชั่วละครับ ในเมื่อพฤติกรรมทางการเมืองของท่านปรีดี ฯ นั้นเป็นพฤติกรรมที่เป็นกุศล เป็นพฤติกรรมที่ยังไว้ซึ่งประโยชน์ของประเทศชาติและราษฎรไทยทั้งมวล ดังปรากฏหลักฐานต่าง ๆ ที่ท่านได้ทำไว้มากมาย

อนึ่ง พฤติกรรมต่าง ๆ ทางการเมืองของท่านปรีดี ฯ นั้นไม่ใช่ว่าท่านกำหนดขึ้นโดยลำพังพอใจของท่านเองอย่างนักเผด็จการทั้งหลายก็หาไม่ หากท่านกำหนดขึ้นจากการศึกษาภาวะแวดล้อมตามกฎเกณฑ์ของวิทยาศาสตร์ทางสังคมรวมทั้งการศึกษาประชาชน

"ท่านปรีดี ฯ ไม่ปฏิเสธความคิดเห็นของใครก่อนที่จะได้พินิจอย่างรอบคอบแล้ว และท่านยินดีที่จะฟังความเห็นของคนทั้งหลาย ดังที่ท่านได้กล่าวไว้อย่างชัดแจ้งในสุนทรพจน์ของท่านที่กล่าว ณ สภาผู้แทนราษฎร เมื่อ ๗ พฤษภาคม ๒๔๘๙ มีความตอนหนึ่งว่า

"ข้าพเจ้าไม่ประสงค์ที่จะให้ผู้ใดเชื่อข้าพเจ้าโดยไม่มีค้าน ข้าพเจ้าต้องการให้มีค้าน แต่ค้านโดยสุจริตใจไม่ใช่ปั้นข้อเท็จจริงขึ้น ทางธรรมนั้นการกล่าวเท็จหรือมุสาวาทก็เป็นผิด ในทางการเมืองการใช้สิทธิตามระบอบประชาธิปไตยต้องทำโดยบริสุทธิ์ใจ มุ่งหวังผลส่วนรวมจริง ๆ ไม่ได้มุ่งหวังส่วนตัวหรือมีความอิจฉาริษยาอันเป็นมูลฐานเนื่องมาจากความเห็นแก่ตัว (อโกอิสม์) ความสามัคคีธรรมหรือระบอบประชาธิปไตยอันแท้จริงจึงจะเป็นไปได้"

นี่คือทรรศนะของท่านปรีดี ฯ ต่อการเสริมสร้างระบอบประชาธิปไตย ซึ่งผมเห็นด้วยความเคารพว่าเป็นทรรศนะที่เป็นกุศล

(จากสังคมศาสตร์ปริทัศน์ฉบับ สิงหาคม ๒๕๑๕)

บทวิวาทะ

ของ

สุลักษณ์ ศิวรักษ์

โดย สุพจน์ ด่านตระกูล

ข้าพเจ้า ได้อ่านบท "วิวาทะ" ของ นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ในหนังสืออนาคต ฉบับกรกฎาคม-สิงหาคม ๒๕๑๕ เกี่ยวกับหนังสือที่ ท่านปรีดี พนมยงค์ ได้เขียนขึ้นและพิมพ์ออกแจกจ่ายญาติมิตรและท่านผู้ใคร่ในสัจจะเมื่อ ๒๔ มิถุนายน ๒๕๑๕ ภายใต้ชื่อเรื่อง "บางเรื่องเกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎรและระบอบประชาธิปไตย"

หนังสือดังกล่าว นอกจากจะให้ความรู้ในด้านประวัติศาสตร์อันทรงคุณค่าแล้ว ยังได้ให้ความรู้ถึงกฎแห่งความเปลี่ยนแปลงหรือวิวัฒนาการของสังคม อันเป็นสภาพการที่ต้องเป็นไปเช่นนั้นตามสภาวธรรมซึ่งไม่มีใครจะเหนี่ยวรั้งเอาไว้ได้

นอกจากนี้หนังสือเล่มนี้ยังได้ชี้ให้เห็นถึงความขัดแย้งกันระหว่างพลังที่ล้าหลัง ซึ่งกำลังเน่าเปื่อยผุพังกับพลังที่ก้าวหน้าซึ่งกำลังเจริญเติบโต และได้ชี้ให้เห็นถึงทรรศนะที่ไม่ใช่เป็นตัวแทนโดยตรงของทรรศนะแห่งพลังที่ล้าหลัง และก็ไม่ใช่เป็นตัวแทนของทรรศะแห่งพลังที่ก้าวหน้า หากเป็นทรรศนะที่เป็นตัวแทนแห่งผลประโยชน์แห่งตน

ทรรศนะดังกล่าวนี้ ท่านปรีดี ฯ เรียกว่า "สวะสังคม" (Social Scum) คือ เศษโสมม (Rotten mass) ซึ่งสังคมเก่าได้โยนทิ้งไปแต่ตกค้างอยู่ในสังคมใหม่

และก็เพราะคำว่า "สวะสังคม" นี้เองที่ก่อให้เกิดบท "วิวาทะ" ของ สุลักษณ์ ฯ ในวารสารอนาคตดังกล่าว

ทั้งนี้ก็เพราะ นายสุลักษณ์ ฯ ออกรับเอาบท "วิเคราะห์" สวะสังคม ที่ท่านปรีดี ฯ ได้วิเคราะห์ไว้มาเป็นลักษณะแห่ง จึงได้เดือดร้อนและก่อบท "วิวาทะ" ขึ้น

ณ ที่นี้ข้าพเจ้าไม่ขอต่อเติมบทวิวาทะของนายสุลักษณ์ ฯ ให้ยาวออกไปอีก เพราะเป็นเรื่องที่ไร้สาระและเปล่าประโยชน์ทั้งผู้เขียนและผู้อ่าน ประกอบกับข้าพเจ้าไม่มีความสามารถในการจะสรรหาคำหยาบคายเพื่อขุดโคตรเง่าของใครมาลบหลู่ดูหมิ่น ฉะนั้น ณ ที่นี้ข้าพเจ้าจะเขียนถึงก็แต่เรื่องที่จะเพิ่มพูนปัญญาความรอบรู้ อันจะก่อให้เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวมร่วมกันเท่านั้น

นายสุลักษณ์ ฯ มีปฏิกิริยาต่อบทนิพนธ์ "บางเรื่องเกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎรและระบอบประชาธิปไตย" ของ ท่านปรีดี ฯ ความตอนหนึ่งว่า

"ตอนที่พูดถึงวิทยาศาสตร์ทางสังคมที่ก้าวหน้านั้น นอกจากจะน่าเบื่อหน่ายและใช้ภาษาวกวนแล้วยังคล้าย ๆ พวกหมอสอนศาสนาที่พยายามเทศน์ลัทธิศาสนาใหม่อีกด้วย ถึงอย่างไร ๆ คนอย่างข้าพเจ้าก็เข้ารีดกับลัทธิที่เรียกว่าวิทยาศาสตร์ทางสังคมที่ก้าวหน้านี้ไม่ได้ การเล่าถึงพงศาวดารอภิวัฒน์ทางอุตสาหกรรมในยุโรป แล้วพยายามโยงเหตุการณ์ในเมืองไทยไปให้เข้ากับเรื่องทางฝรั่งนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่านายปรีดี ฯ ออกจะอ่อนวิชาประวัติศาสตร์เอามาก ๆ ทีเดียว ทั้งการเหมาเอาในแง่ของศักดินาฝรั่ง ว่าแบบเดียวกับไทย ยิ่งแสดงว่าอ่อนทางความเข้าใจที่มีต่อสังคมไทยและสังคมฝรั่งอีกด้วย"

ข้อความอันเป็นปฏิกิริยาของ นายสุลักษณ์ ดังกล่าวนี้ ได้ชี้ให้เห็นถึงความตื้นเขินหรือความบ้องตื้นของนายสุลักษณ์ ฯ เองอย่างชัดแจ้ง เข้าลักษณะที่พระพุทธองค์บรมครูของเราเรียกว่า "มองต้นไม้ไม่เห็นป่า"

แต่ ข้าพเจ้าไม่อยากจะเชื่อว่าคนที่จบการศึกษามาจากประเทศอังกฤษอย่าง นายสุลักษณ์ ฯ จะอ่านบทนิพนธ์ของ ท่านปรีดี ฯ ไม่รู้เรื่อง นอกเสียจากว่าจะแกล้งทำเป็นไม่รู้เรื่องเพื่อเจตนาบิดเบือนบทนิพนธ์ให้เป็นอย่างอื่นอันไม่ต้องตามความจริง ซึ่งจะยังผลให้ผู้อ่านปฏิกิริยาของนายสุลักษณ์ ฯ ที่ไม่ได้อ่านต้นฉบับบทนิพนธ์ของ ท่านปรีดี ฯ พลอยเข้าใจบทนิพนธ์ดังกล่าวคลาดเคลื่อนไปจากความจริง

ถ้า นายสุลักษณ์ ฯ มีเจตนาเพื่อทำให้ผู้อ่านปฏิกิริยาของตนในวารสารอนาคตเข้าใจบทนิพนธ์ของ ท่านปรีดี ฯ อย่างผิด ๆ เป็นความจริงแล้ว ก็นับว่าเป็นการประกอบ

อาชญากรรมทางปัญญาที่น่าอับอายที่สุด เพราะนอกจากจะเป็นการมุ่งทำลาย **ท่านปรีดี** ฯ ด้วยอคติแล้วยังเป็นการทำลายผู้อ่านปฏิกิริยาของ **นายสุลักษณ์**ฯ เองอย่างน่าอัปยศในการทำให้เขาทั้งหลายเข้าใจผิดไปจากความจริง

แต่ถ้าหากว่าเป็นเพราะความต้นเขินหรือบ้องตื้นของ **นายสุลักษณ์** ฯ จริง ๆ ก็เป็นสิ่งที่ควรให้อภัย เพราะเศรษฐียังรู้ขาด (เงิน) นักปราชญ์ยังรู้จน (ความรู้) และต่อไปนี้ข้าพเจ้าจะได้ทำความเข้าใจในบทนิพนธ์ของ **ท่านปรีดี** ฯ ที่นายสุลักษณ์ ฯ ยกขึ้นมากล่าวอ้างอย่างบิดเบือน

ข้อ ๑. ที่เรียกว่าวิทยาศาสตร์ทางสังคมนั้นก็เพราะยึดถือหลักการทางวิทยาศาสตร์มาเป็นเครื่องมือในการศึกษาค้นคว้าเพื่อเรียนรู้โลกและปฏิบัติเพื่อแก้ไขเปลี่ยนแปลงสังคมตามกฎธรรมชาติธรรมดาที่เป็นจริง

สภาพธรรมชาติที่เป็นจริงของสังคมและสรรพสิ่งคือ

ก. ธรรมชาตินั้นมีการเปลี่ยนแปลงและบังเกิดสิ่งใหม่ ๆ ขึ้นมาเสมออย่างไม่ขาดสาย กล่าวคือทุก ๆ สิ่งมีการเกิดขึ้นตั้งอยู่ เจริญเติบโตแล้วก็เสื่อมสลายไป กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือว่า ทุก ๆ สิ่ง ทุก ๆ อย่างย่อมมีวิถีดำเนินแห่งการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของมัน

ข. ธรรมชาตินั้นวิวัฒนาการดำเนินไปอย่างเป็นขบวนการ โดยมีการสั่งสมเกิดขึ้นก่อนทีละเล็กละน้อยจนเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางปริมาณก่อน ครั้นแล้วจึงมีการเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลันไปสู่คุณภาพขั้นพื้นฐานอันใหม่

ค. ลักษณะแห่งการเปลี่ยนแปลงนั้น เนื่องมาจากความจริงที่ว่าปรากฏการณ์ธรรมชาติได้เกิดการขัดแย้งภายในขึ้นก่อน คือสภาวะภายในนั้นมีทั้งพลังฝ่ายบวกและพลังฝ่ายลบ มีทั้งสิ่งที่กำลังเติบโตและเจริญงอกงามกับมีทั้งสิ่งผุพังและกำลังสลายตายไป ดังนั้นจึงเกิดแรงต่อสู้กันขึ้นระหว่างสิ่งที่เจริญเติบโตและสิ่งที่กำเสื่อมสลาย ซึ่งนี้ก็คือการต่อสู้ดิ้นรนแห่งเนื้อในของกระบวนการแห่งวิวัฒนาการ อันเป็นขบวนการเปลี่ยนแปลงโดยก้าวจากการเปลี่ยนแปลงทางปริมาณไปสู่การเปลี่ยนแปลงคุณภาพใหม่

ง. ธรรมชาติต่าง ๆ นั้น มีลักษณะเกี่ยวพันซึ่งกันและกัน ทั้งหมดล้วนแต่ผูกพันกัน ซึ่งภายในความเกี่ยวพันนี้มีสิ่งต่าง ๆ และเหตุการณ์ต่าง ๆ ล้วนแต่ขึ้นอยู่แก่กันและมีอิทธิพลซึ่งกันและกัน

ดังกล่าวนี้คือสภาวะของสิ่งที่เรียกว่ากฎวิทยาศาสตร์ทางสังคม หรือสภาวะและอาการทั้งหลายแห่งสังคมของมนุษย์และสรรพสิ่ง ซึ่งเป็นไปตามกฎธรรมชาติของมัน พระพุทธองค์ทรงเรียกสภาวะอย่างนี้ว่า "ยถาภูตธรรม" คือธรรมตามที่เป็นอยู่ตามธรรมชาติธรรมดาของมัน

และดังกล่าวนี้คือ สัจจธรรมแห่งสภาวะสังคม หรือสัจจธรรมแห่งธรรมชาติทั้งหลายทั้งปวง ซึ่งพระบรมศาสดาของเราได้ทรงค้นพบและประกาศสัจจธรรมดังกล่าวนี้ภายใต้ชื่อว่า "พระไตรลักษณ์" มาถึงสองพันห้าร้อยปีแล้ว และที่พระพุทธองค์ทรงได้นามว่า "พุทธ" นั้นก็เพราะทรงค้นพบสภาวะธรรมที่แท้จริงของธรรมชาติทั้งหลายทั้งปวง และพร้อมทั้งวิถีทางที่จะเข้าสู่สภาวะธรรมชาตินั้น ๆ

พระไตรลักษณ์คืออะไร ? ใคร ๆ ก็ย่อมรู้ แต่ก็ขอย้ำอีกครั้งหนึ่งเพื่อจะได้เห็นกันชัด ๆ ว่า กฎวิทยาศาสตร์ทางสังคมกับพระไตรลักษณ์นั้นก็คือสิ่งเดียวกัน

พระไตรลักษณ์หรือลักษณะสามประการของธรรมชาติทั้งหลายทั้งปวง คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

อนิจจัง คือความไม่เที่ยง คือความเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งทั้งหลายทั้งปวง

ทุกขัง คือการปะทะ คือการขัดแย้งและก็คือการดำรงอยู่หรือตั้งอยู่ไม่ได้

อนัตตา คือความไม่มีตัวตน (ที่สมบูรณ์โดยตนเอง) จะมีก็คือสิ่งที่เรียกว่าสังขาร หรือสิ่งที่ปรุงแต่งขึ้น อย่างที่ฝรั่งเรียกว่า Compound

จะเห็นได้ว่าอาการของพระไตรลักษณ์ที่พระองค์ได้ทรงค้นพบเมื่อสองพันห้าร้อยปีกว่ามาแล้ว กับกฎวิทยาศาสตร์ทางสังคมที่ท่านเมธีทางวิทยาศาสตร์สังคมซึ่งค้นพบเมื่อร้อยกว่าปีมานี้ ก็คือสิ่งเดียวกันและยิ่งเป็นสิ่งเดียวกันยิ่งขึ้น เมื่อพระพุทธองค์ทรงตรัสใจความว่า

ธรรมทั้งหลายเป็นสิ่งมีอยู่ เราตถาคตเป็นแต่ผู้ค้นพบเท่านั้น

ส่วนท่านเมธีทางวิทยาศาสตร์สังคมกล่าวว่า

กฎวิทยาศาสตร์เป็นสิ่งที่มีอยู่แล้ว นักวิทยาศาสตร์เป็นแต่เพียงผู้ค้นพบกฎเหล่านั้นเท่านั้น

นี่คือ สัจจะ

แต่ นายสุลักษณ์ ฯ กลับประกาศว่า "ถึงอย่างไร ๆ คนอย่างข้าพเจ้าก็เข้ารีดกับลัทธิที่เรียกว่าวิทยาศาสตร์ทางสังคมที่ก้าวหน้านี้ไม่ได้"

นายสุลักษณ์ ฯ อาจประกาศด้วยโมหะจริตด้วยคิดเพียงจะต่อต้าน ท่านปรีดี ฯ เพราะว่าเมื่อเข้ารีดกับลัทธิที่เรียกว่าวิทยาศาสตร์สังคมไม่ได้ ก็เท่ากับเป็นการปฏิเสธพระไตรลักษณ์นั้นเอง และเมื่อปฏิเสธพระไตรลักษณ์ก็จะเป็นอื่นไปไม่ได้นอกจาก "มิจฉาทิฐิ" ซึ่งคนอย่าง นายสุลักษณ์ ฯ ก็ไม่น่าจะเป็นมิจฉาทิฐิ ถ้าได้พยายามสงบสติอารมณ์แห่งความทนงตนว่าเลิศกว่าคนทั้งหลาย และหมั่นเพียรขัดเกลากุศลมูลให้เบาบางลงเสียบ้าง

ข้อ ๒ นายสุลักษณ์ ฯ เยาะเย้ยถากถาง ท่านปรีดี ฯ ว่าอ่อนในวิชาประวัติศาสตร์เอามาก ๆ ที่พยายามโยงเหตุการณ์ในเมืองไทยให้เข้ากับทางฝรั่ง และเหมาเอาว่าศักดินาของฝรั่งเป็นแบบเดียวกับไทย นี่, นายสุลักษณ์ ฯ *"พูดเอง เออเอง"* อย่างไม่มีหิริโอตตัปปะ หรือว่าจะเป็นเพราะไม่เดียงสาและสำคัญผิดเช่นเดียวกับกบในรอยตีนควายหรือหึงห้อยในกะลาครอบ

เพราะบทนิพนธ์ของ ท่านปรีดี ฯ ไม่ได้กล่าวดังที่ นายสุลักษณ์ ฯ ยกขึ้นมาอ้างเลย ท่านปรีดี ฯ เพียงแต่ชี้ให้เห็นถึงวิวัฒนาการ และความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของสังคมทั่ว ๆ ไป และปัจจัยของความเปลี่ยนแปลง ท่านไม่ได้กล่าวนอกเหนือไปจากนี้

ท่านได้ชี้ให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจากยุคหนึ่งไปสู่อีกยุคหนึ่ง หรือจากระบบหนึ่งไปสู่ระบบหนึ่งนั้น ไม่ใช่อยู่ดี ๆ ใครนึกจะเปลี่ยนก็เปลี่ยนกันไปก็หาไม่ *หากจะต้องมีปัจจัยอื่นและปัจจัยนั้นได้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น อันเป็นผลสะท้อนให้มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ปัจจัยดังกล่าวก็คือภาวะทางเศรษฐกิจ อันเป็นพื้นฐานของสังคม*

ท่านได้ยกตัวอย่างการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของอังกฤษมาชี้ให้เห็น กล่าวคือเนื่องจากการค้นพบเครื่องจักไอน้ำของ เจมส์วัตต์ เมื่อปลายคริสตวรรษที่ ๑๘ อันได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางอุตสาหกรรมอย่างขนานใหญ่ซึ่งเรียกกันว่า "การอภิวัฒน์ทางอุตสาหกรรม" อันเป็นผลผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจากระบบศักดินามาเป็นประชาธิปไตยในเวลาต่อมา

การเปลี่ยนแปลงทางระบบการเมืองดังกล่าวนี้ จะเป็นไปโดยวิถีวิวัฒน์หรืออภิวัฒน์ก็ขึ้นอยู่กับชนชั้นปกครองในขณะนั้น ๆ ว่า จะยอมรับหลักความจริงแห่งความเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่ง หรือว่าจะดื้อรั้นเหนี่ยวรั้งกฎแห่งความเปลี่ยนแปลง

ถ้าเป็นไปในประการแรก ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองก็จะเป็นไปในวิถีวิวัฒน์ แต่ถ้าเป็นอย่างประการหลัง ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองก็จะเป็นไปโดยวิถีอภิวัฒน์โดยไม่ต้องสงสัย

ที่จะไม่เปลี่ยนแปลงนั้นไม่มี เพราะไม่มีอะไรที่จะไม่เปลี่ยนแปลงนอกจากกฎของความเปลี่ยนแปลง

ท่านปรีดี ฯ ได้ชี้ให้เห็นต่อไปว่า ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของสยามเมื่อ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ นั้น ก็เป็นไปตามกฎแห่งความเปลี่ยนแปลงของสังคมทั่ว ๆ ไป

กล่าวคือได้มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นเป็นเบื้องแรก โดยเริ่มต้นจากระบบจักวรรดินิยมของประเทศตะวันตกที่ได้เข้ามามีอิทธิพลทางตะวันออก พร้อมด้วยระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมก็ได้ติดตามมาด้วย สยามประเทศก็ได้รับอิทธิพลดังกล่าวนี้เหมือนกัน จึงได้มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในบางส่วนเป็นรูปแบบทุนนิยมสมัยใหม่ ควบคู่กันไปกับเศรษฐกิจศักดินาอันล้าหลัง

ณ ที่นี้ข้าพเจ้าจะขอกล่าวเพิ่มเติมถึงการเกิดขึ้นของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในสยามประเทศเป็นครั้งแรก อันเป็นปัจจัยให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในเวลาต่อมา

ตามหลักฐานที่หาได้ปรากฏว่า ปล่องควันไฟของโรงงานปล่องแรกในสยามได้เกิดขึ้นเมื่อปี ๒๔๐๑ ปล่องควันไฟดังกล่าวนี้เป็นปล่องควันไฟของโรงสีข้าวชื่อว่า American Steam Rice Mill ซึ่งมีชาวอเมริกันเป็นเจ้าของ และเมื่อเวลาผ่านไปปล่องควันไฟของโรงสีข้าวก็ได้เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ พร้อมกับการอุตสาหกรรมและการค้าแขนงอื่น ๆ ก็ได้ติดตามมา เช่น กิจการโรงพิมพ์ (พ.ศ. ๒๔๑๕) กิจการเหมืองแร่ (พ.ศ. ๒๔๒๗) กิจการไฟฟ้า (พ.ศ. ๒๔๓๐) กิจการป่าไม้ (พ.ศ. ๒๔๓๑) กิจการรถไฟ (พ.ศ. ๒๔๓๓) และกิจกรรค้าอื่น ๆ อีก อันอยู่ภายใต้การอำนวยการของชนชาติตะวันตก และดำเนินวิธีการเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

ทั้งนี้ เป็นผลจากการที่สยามได้ถูกบีบบังคับให้จำต้องมีสัญญาทางการค้ากับนานาประเทศฝ่ายตะวันตก ซึ่งดำเนินการเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

จากการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจดังกล่าวนี้เอง ได้เป็นผลผลักดันให้ราษฎรไทยส่วนหนึ่งซึ่งได้สัมผัสกับระบบทุนนิยมที่ติดตามมาพร้อมกับระบบอาณานิคม ได้ก่อให้เกิดความนึกคิดที่จะได้มีสิทธิ์มีเสียงทางการเมืองเพื่อปกครองตนเอง ประกอบกับคนไทย

อีกส่วนหนึ่งที่เคยไปศึกษาในประเทศตะวันตกและได้เห็นความเจริญก้าวหน้าในประเทศนั้นอันเนื่องมาจากการปกครองตามระบบประชาธิปไตย จึงทำให้คนไทยผู้รักชาติเหล่านั้นอยากจะเห็นประเทศของตนเจริญก้าวหน้าเช่นนานาอารยะประเทศบ้าง ความคิดในการเปลี่ยนแปลงการปกครองจึงได้เกิดขึ้น

ดังที่ท่านปรีดี ฯ ได้กล่าวไว้ในบทนิพนธ์ของท่านอย่างชัดเจนว่า

"เมื่อระบบทุนนิยมสมัยใหม่ได้เกิดขึ้นในยุโรปตะวันตกแล้ว ก็ได้พัฒนาเป็นทุนใหญ่มหาศาลยิ่งขึ้นเป็นบรมธนานุภาพหรือจักรวรรดินิยม ที่ได้แผ่อำนาจมาในสยามและประเทศด้อยพัฒนาอื่น ๆ สยามก็ได้ถูกบังคับให้จำต้องทำสนธิสัญญากับประเทศทุนนิยมต่าง ๆ อันเป็นผลให้สยามจำต้องรับเอาระบบเศรษฐกิจทุนนิยมเข้ามาคู่เคียงกับระบบเศรษฐกิจศักดินาสมัยเก่า ดังนั้นทรรศนะอันเกิดจากระบบทุนนิยมสมัยใหม่ในยุโรปจึงได้ตามเข้ามาในสยามด้วย ซึ่งมีเสียงเรียกร้องภายในสยามเองและจากผู้ที่เคยศึกษาในยุโรปอเมริกา ที่มิใช่หัวก็อหัวรั้นของระบบศักดินาที่ล้าหลังจนเกินไป ที่ต้องการให้มีการเปลี่ยนแปลงระบบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญมากยิ่งขึ้น แต่เสียงเรียกร้องนั้นมีระดับต่าง ๆ กัน บางพวกขอเอาแต่น้อย ๆ บางพวกขอให้อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญครบถ้วนตามหลักประชาธิปไตยสมบูรณ์ สุดแท้แต่บุคคลใดจะจำกัดทรรศนะของตนเองเพียงใด"

จากข้อความที่ยกมากล่าวนี้ไม่มีตอนใดเลยที่บอกว่า ระบบศักดินาฝรั่งเป็นแบบเดียวกับศักดินาของไทย หรือเป็นการพยายามโยงเหตุการณ์ทางเมืองไทยให้เข้ากับเรื่องทางฝรั่ง ดังที่นายสุลักษณ์ ฯ ยกขึ้นมาตู่ ท่านเพียงแต่ชี้ให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของสังคมต่าง ๆ รวมทั้งสังคมสยามด้วยว่า ได้เปลี่ยนแปลงไปตามกฎแห่งวิทยาศาสตร์ทางสังคม (กฎแห่งวิทยาศาสตร์ทางสังคมเป็นประการใดขอให้อ่านดูข้างต้นอีกครั้งหนึ่ง) ซึ่งไม่มีใครจะไปเหนี่ยวรั้งเอาไว้ได้เช่นเดียวกับกาละ

ดังนั้นคำกล่าวของ นายสุลักษณ์ ฯ อันเกิดจากความตื้นเขินเนื่องจาก "หัวสี่เหลี่ยม" หรืออกุศลมูลของตน ที่เยาะเย้ยถากถาง ท่านปรีดี ฯ ก็เป็นเช่นมุมเมอแรงนั้นเอง

โปรดเรียกหา
"ทนายจำเนียน"
สารคดีการเมือง
ที่ทันต่อเหตุการณ์บ้านเมือง
และของโลก

■ ท่านอ่านหนังสือเหล่านี้หรือยัง

■ ถ้ายังโปรดหามาอ่านด่วน

- △ "ชีวิตและงานของ ดร. ปรีดี พนมยงค์"
- △ "ศิษย์อาจารย์"
- △ "เมื่อรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ ลี้ภัย ฯ"
- ▲ "จากกรุงเทพฯ ถึงปักกิ่ง"
- ▲ "ท่านปรีดี ฯ กับราชบัลลังก์เล่มต่อไป"
- ▲ "การต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมของท่านปรีดี ฯ"
- △ "เสชิญวิกฤติทางการเมือง"
- ▲ "ประวัติรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์"
- ▲ "จากปารีส ถึงกรุงเทพ ฯ"
- ▲ "ท่านปรีดี ฯ กับชัยชาตอมตะวินิสต์"
- ▲ "ท้าลุก(๑)"
- ▲ "ลุยกับท่านปรีดี ฯ"
- △ "ท้าลุก(๒)"
- △ "เล่มต่อไป แถลงการณ์ของนาย ปรีดี พนมยงค์"

พิมพ์ที่ประจักษ์การพิมพ์ ๑๐๐ ตรอกบ้านหล่อ ถนนวิสุทธิกษัตริย์ กรุงเทพมหานคร
นายประจักษ์ ศิริบัณฑิตย์กุล ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๑๖ โทร. ๘๒๐๒๘๐

เมื่อรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์
ลี้ภัยรัฐประหาร ๙ พ.ย. ๒๔๙๐

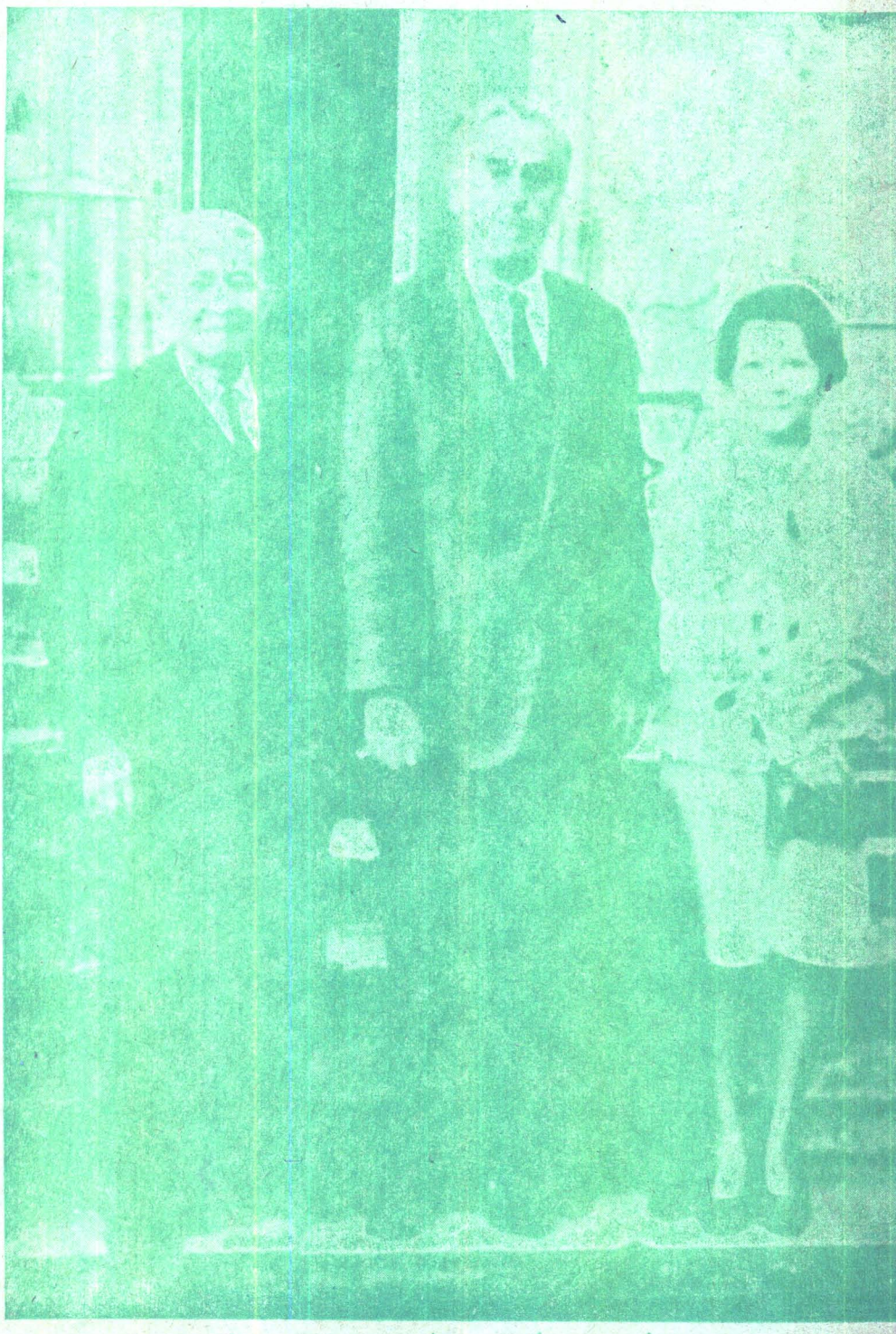

ท่านปรีดี พนมยงค์ ลอร์ดเมาท์แบตแตนท์
และท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์

ขมาเล่า

โดย

ด่านตระกูล

เมื่อรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์
ลี้ภัยการเมืองที่ประเทศ
๙ พ.ย.๒๔๙๐
ท่านปรีดี พนมยงค์ สอร์ดเมาท์แบตแตน
และท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์
ณ ปราสาทของท่านสอร์ด
เมื่อ ๑๗ ตุลาคม ๒๕๑๗

คำขึ้นต้น

ในการรวบรวมและเรียบเรียงเรื่อง "เมื่อรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ลี้ภัยรัฐประหาร ๘ พ.ย. ๒๔๙๐" นี้ เป็นการแน่เหลือเกินที่ย่อมจะกระทบกระเทือนบุคคลผู้อยู่ในเหตุการณ์นั้นมากบ้างน้อยบ้างตามพฤติกรรมที่เขาได้ก่อขึ้น

ทั้ง ๆ ที่ข้าพเจ้าไม่ปรารถนาที่จะให้มีการกระทบกระเทือนถึงใคร ๆ เลย แต่ก็ไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงได้ เพราะข้าพเจ้าไม่ได้เป็นผู้สร้างพฤติกรรมหรือเหตุการณ์นั้น ๆ ขึ้นมาเอง ข้าพเจ้าเพียงแต่หยิบเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแล้วมาปะติดปะต่อกัน ข้าพเจ้าเป็นแต่คนร้อยพวงมาลัยเท่านั้น

ถึงแม้ว่านายมาลาการผู้ร้อยพวงมาลัยแห่งประวัติศาสตร์ในอดีต ที่บันทึกสัจจะของประวัติศาสตร์จะเคยถูกลงโทษถึงชีวิตมาแล้วมากต่อมากคน เพราะว่าเรื่องราวที่เป็นสัจจะเหล่านั้นไปกระทบกระเทือนทำความเสื่อมเสียเกียรติยศแห่งวงศ์วานของผู้มีอำนาจในยุคนั้น ๆ ที่มักจะได้อำนาจมาโดยไม่ชอบด้วยทำนองคลองธรรม

แต่ทว่าสัจจะแห่งประวัติศาสตร์ก็หาได้สูญหายไปเฉก เช่น ชีวิตของนายมาลาการผู้ร้อยพวงมาลัยแห่งประวัติศาสตร์เหล่านั้นไม่ สัจจะแห่งประวัติศาสตร์อาจถูกความเท็จครอบคลุมไว้ได้อย่างมิดชิดแต่ก็เพียงชั่วครั้งชั่วคราว เช่นเดียวกับก้อนเมฆที่อาจบังแสงสูรย์ไว้ได้เพียงชั่วขณะหนึ่ง แต่ไม่สามารถที่จะปิดบังไว้ได้ตลอดกาล ฉันใดก็ฉันนั้น

จึงเป็นการเปล่าประโยชน์ที่ใครคนใดคนหนึ่ง หรือกลุ่มคนคณะหนึ่งคณะใดในปัจจุบันจะพยายามบันทึกสิ่งที่เป็นความเท็จด้วยโมหะจริต เพื่อให้เป็นที่ปรากฏว่าแก่คนร่วมยุคและแก่อนุชนคนรุ่นหลังอย่างไม่มีหิริโอตตัปปะ

เพราะดังที่กล่าวแล้วว่า สัจจะแห่งประวัติศาสตร์อาจถูกความเท็จครอบคลุมไว้ได้อย่างมิดชิดก็เพียงชั่วครั้งชั่วคราวเท่านั้น ในที่สุดสัจจะแห่งประวัติศาสตร์ก็ต้องปรากฏแก่คนทั้งหลายอย่างแน่แท้ เช่นเดียวกับหญิงมีครรภ์ซึ่งอาจซ่อนครรภ์ไว้ได้ชั่วระยะหนึ่ง แต่ไม่อาจซ่อนครรภ์ไว้ได้ตลอดทศมาส

ด้วยความสำนึกเช่นนี้ และในฐานะที่เป็นบุตรแห่งพระตถาคต ข้าพเจ้าจึงขอจารึกแต่สิ่งที่เป็นสัจจะเท่านั้น ถึงแม้ว่าสิ่งที่เป็นสัจจะนั้น ๆ จะยังความไม่พอใจให้กับผู้หนึ่งผู้ใดหรือคณะหนึ่งคณะใดหรือแม้สถาบันหนึ่งสถาบันใดก็ตามที

เพราะข้าพเจ้าเชื่อว่าโดยจิตธาตุดั้งเดิมของมนุษย์ ย่อมรักความยุติธรรมและเชิดชูสัจจะอยู่ด้วยกันทุกตัวคน แต่ด้วยอวิชชาเข้ามาครอบงำทำให้มีการหลงผิดไปได้ชั่วระยะหนึ่งและชั่วระยะหนึ่ง ๆ แค่ไหนเพียงใดก็แล้วแต่กรรมของตน ๆ ซึ่งอาจเป็นชั่วระยะอันสั้นหรือชั่วระยะชีวิตก็ได้

"เพราะทุกคนมีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นกำเนิดและมีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย ทำกรรมอันใดไว้ก็จักเป็นผู้รับผลกรรมนั้น"

ขอขอบคุณ

สุพจน์ ด่านตระกูล

เมื่อรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์

ลี้ภัยรัฐประหาร ๘ พ.ย. ๒๔๙๐

เก็บมาเล่าโดย "**สุพจน์ ด่านตระกูล**"

ถึงแม้ว่า เหมันต์ฤดูได้อย่างกรายเข้ามาหลายเพลาแล้วก็ตาม แต่ทว่าตอนหัวค่ำคืนวันนั้น ๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ ความเยือกเย็นแห่งเหมันต์ฤดูก็หาได้โรยตัวเข้ามาตามเวลาแห่งฤดูกาลไม่ ซึ่งผิดกับความดำมืดแห่งราตรีกาลที่ได้แผ่ปกคลุมไปอย่างรวดเร็วและค่อนข้างจะหนาทึบ

ที่ศาลาท่าน้ำ ณ คฤหาสน์ปากคลองหลอดท่าช้างวังหน้า ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาที่เรียกขานกันทั่ว ๆ ไปว่า "ทำเนียบท่าช้าง" อันเป็นที่พำนักของรัฐบุรุษอาวุโส อดีตผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ปรีดี พนมยงค์

ณ เวลานั้น ท่านผู้เป็นใหญ่แห่งทำเนียบท่าช้าง ซึ่งอยู่ในชุดกางเกงแพรจีนสีดำ เสื้อยืดแขนสั้นสีขาว ใส่รองเท้าคัดชูและคาดพุงด้วยผ้าขาวม้า อันเป็นชุดอยู่กับบ้านที่โปรดปรานที่สุด พร้อมด้วยนายกรัฐมนตรี และผู้บัญชาการทหารบก กำลังนั่งปรึกษาหารือปัญหาการเมืองที่กำลังเผชิญหน้ารัฐบาลอยู่ขณะนั้น

ทั้งสามท่านคือ ท่านปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโสซึ่งมีหน้าที่ตามที่ปรากฏในพระบรมราชโองการที่ยกย่องขึ้นเป็นรัฐบุรุษอาวุโสตั้งแต่บัดนั้นจนบัดนี้คือ "ให้มีหน้าที่รับปรึกษากิจราชการแผ่นดิน" และพล ร.ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ นายกรัฐมนตรี กับพลเอกอดุล อดุลเดชจรัส ผู้บัญชาการทหารบก

ผลของการปรึกษาหารือก็ได้เป็นที่ตกลงกันว่า พล ร ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ จะขอลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในราววันที่ ๑๑ พฤศจิกายนเป็นอย่างช้า และโดยที่พรรคแนวรัฐธรรมนูญอันมี พล ร.ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์เป็นหัวหน้าพรรค และพรรค

สหชีพอันมี ดร. เดือน บุนนาคเป็นหัวหน้าพรรค พร้อมด้วยพรรคอิสระอันมี ดร. วิจิตร ลุลิตานนท์ เป็นหัวหน้าพรรค ทั้งสามพรรคเป็นพรรคที่ร่วมกันมีเสียงข้างมากในสภาและเป็นพรรคที่ร่วมกันสนับสนุนรัฐบาลธำรงแต่ก่อนมา เมื่อ พล ร.ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์มาลาออกเช่นนี้ ก็เห็นสมควรสนับสนุนให้พลเอก อดุล อดุลเดชจรัส เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสืบแทนต่อไป ซึ่งพลเอก อดุล อดุลเดชจรัสเองก็ยินดียอมรับ แต่ก็ต้องลาออกจากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก ตามรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ (๒๔๙๘) ซึ่งได้แยกข้าราชการประจำออกจากการเมือง

ก่อนหน้าที่ทั้งสามท่านจะได้มาปรึกษาหารือและตกลงกันในวันนั้น ได้มีข่าวแพร่ในหน้าหนังสือพิมพ์ถึงเรื่องการที่จะมีรัฐประหาร และข่าวนี้ดูเหมือนจะแพร่มาก่อนหน้านี้เป็นแรมเดือนแล้ว จนกระทั่งพล ร.ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ได้ตอบสัมภาษณ์หนังสือพิมพ์เมื่อถามถึงปัญหาจะมีรัฐประหารว่า

"ผมกำลังนอนคอยรัฐประหารอยู่"

ส่วนทางด้านตำรวจสันติบาล โดย พ.ต.ต. เชาว์ คล้ายสมฤทธิ์ ผู้กำกับกอง ๒ และ ร.ต.อ. เฉียบ ชัยสงค์ (อัมพุนันทน์) แห่งกอง ๒ สันติบาล ได้ทำการสืบสวนและได้ความอย่างแน่ชัดว่าจะมีการรัฐประหารเกิดขึ้นอย่างแน่นอน จึงได้รายงานเรื่องนี้ให้ผู้รับผิดชอบชั้นสูงทราบ พร้อมกับส่งเจ้าหน้าที่ตำรวจสันติบาลนอกเครื่องแบบออกติดตามความเคลื่อนไหวของบุคคลสำคัญที่เป็นฝ่ายตรงข้ามรัฐบาลอย่างใกล้ชิด เช่น จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายควง อภัยวงศ์ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นต้น และตลอดจนส่งเจ้าที่สันติบาลอีกส่วนหนึ่งเข้าไปคลุกคลีในกรมกองทหารบางแห่ง

จากปฏิบัติการของตำรวจสันติบาลกอง ๒ ภายใต้การอำนวยการของ พ.ต.ต. เชาว์ คล้ายสมฤทธิ์ ผู้ให้ความสนับสนุนคณะราษฎรตลอดมาและ ร.ต.อ. เฉียบ ชัยสงค์ (อัมพุนันทน์) ดังกล่าวนี้ ได้ยังความไม่พอใจให้กับฝ่ายที่ถูกติดตามและฝ่ายทหารเป็นอย่างยิ่ง

ถึงกับจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ต่อว่ามาทาง พล ร.ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ เรื่องที่ตำรวจสันติบาลคอยติดตามความเคลื่อนไหวของท่าน และพลเอก อดุล อดุลเดชจรัส

ผู้บัญชาการทหารบก ก็ได้ต่อว่านายกรัฐมนตรีขณะนั้นเช่นกัน หาว่าสันติบาลส่งเจ้าหน้าที่เข้าไปยุ่มย่ามในกรมกองทหาร เป็นการไม่ให้เกียรติและไม่เชื่อเกียรติทหารซึ่งทำให้ฝ่ายทหารไม่พอใจ

พลเอกอดุล อดุลเดชจรัส ในฐานะผู้บัญชาการทหารบกซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นนายพลตงฉิน ได้ให้คำรับรองแก่ท่านปรีดี ฯ อย่างแข็งขัน เมื่อถูกถามถึงข่าวว่าจะมีการรัฐประหาร พลเอกอดุล อดุลเดชจรัสตอบว่า

"ไม่มีใครจะทำรัฐประหารได้นอกจากผู้บัญชาการทหารบกเท่านั้น ขอให้อาจารย์วางใจ"

กับนายกรัฐมนตรี พล ร.ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ พลเอกอดุล อดุลเดชจรัสก็ได้ให้ความมั่นใจดังนี้เช่นกัน

จากคำยืนยันของผู้บัญชาการทหารบกดังกล่าวนี้และจากกองกำลังของฝ่ายทหารเรือซึ่งเห็นอกเห็นใจท่านปรีดี ฯ ตลอดมา และเป็นเลือดเนื้อเชื้อไขของนายกรัฐมนตรีถวัลย์ประกอบกับกองกำลังของกรมสารวัตรทหารและกรมตำรวจ ซึ่งมีพล ร.ต. สังวรณ์ สุวรรณชีพเป็นสารวัตรใหญ่และเป็นอธิบดีกรมตำตวจด้วย จึงสร้างความมั่นใจให้กับท่านปรีดี ฯ และนายกรัฐมนตรีถวัลย์ว่าเหตุร้ายตามข่าวเล่าลือนั้นคงจะไม่มีทางเกิดขึ้นได้อย่างแน่นอน

ในคืนวันที่ ๘ พฤศจิกายน ที่ท่านทั้งสามปรึกษาหารือกันนั้น ก็ได้พูดกันถึงข่าวจะเกิดการกบฏหรือรัฐประหารเช่นกันและ พลเอกอดุล อดุลเดชจรัส ผู้บัญชาการทหารบกก็ได้ยืนยันอีกครั้งหนึ่งว่าจะไม่มีรัฐประหารอย่างแน่นอนและครั้งนี้เป็นการยืนยันครั้งสุดท้าย

ขณะที่ผู้บัญชาการทหารบก กำลังให้คำรับรองกับท่านปรีดี ฯ และนายกรัฐมนตรีถวัลย์ ฯ ว่าจะไม่มีการรัฐประหารนั้น ในเวลาเดียวกันกลุ่มผู้นำของคณะรัฐประหารก็ได้ประชุมปรึกษาหารือกันถึงแผนการรัฐประหารอยู่อย่างคร่ำเครียด ณ กองพันทหารม้าที่ ๑ รักษาพระองค์ ขณะนั้นเป็นเวลา ๒๑.๒๐ น.

ก่อนที่กลุ่มผู้นำของคณะรัฐประหารจะมาประชุมกันที่กองพันทหารม้าที่๑นี้ ผู้นำของคณะรัฐประหารอันมี พลโทผิน ชุณหะวัณ พ.อ. กาจ กาจสงคราม พ.อ. สฤษดิ์ ธนรัชต์ พ.อ. เผ่า ศรียานนท์ พ.อ. ก้าน จำนงภูเวท พ.อ. น้อม เกตุนุติ พ.อ. สวัสดิ์ สวัสดิ์เกียรติ

พ.ท. บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา พ.ท. สุดใจ พูนทรัพย์ เป็นต้น ได้นัดไปประชุมกันที่ร้านค้าสหกรณ์กรมเกียกกายทหารบก ซึ่งตั้งอยู่ใต้ถุนกระทรวงกลาโหมทางด้านตรงข้ามองค์การน้ำมันสามทหาร แต่เมื่อกลุ่มผู้นำคณะรัฐประหารได้ทยอยกันเข้าไปในร้านค้าสหกรณ์นั้นแล้ว ปรากฏว่าได้พบกับ พล ร.ต. ทหาร ขำหิรัญ ผู้บัญชาการกองพลนาวิกโยธินกับ พ.อ. อุดม พุทธเกษตริน ซึ่งมานั่งรับประทานอาหารกันอยู่ กลุ่มคณะรัฐประหารจึงเปลี่ยนที่ประชุมใหม่เป็นกองพันทหารม้าที่ ๑ รักษาพระองค์ อันมี พ.ท. กฤช ปุณณกัณฑ์ เป็นผู้บังคับกองพัน

ก่อนหน้านั้นสองวันคือในวันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ พล ร.ต. ถวัลย์ ฯ นายกรัฐมนตรี ได้ไปพบกับจอมพล ป. พิบูลสงคราม ณ บ้านขุนนิรันดรชัย ตามคำเชิญของจอมพล ป. พิบูลสงครามเอง เมื่อพบกันจอมพล ป. พิบูลสงครามได้ถาม พล ร.ต. ถวัลย์ ฯ อย่างลองเชิงว่า รู้ข่าวว่าจะมีรัฐประหาร รัฐบาลรู้บ้างหรือเปล่า พล ร.ต. ถวัลย์ ฯ บอกว่ารู้ข่าวเหมือนกันและแจ้งให้จอมพล ป. พิบูลสงครามทราบอีกว่า ตัวท่านเองกำลังเตรียมตัวจะลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอยู่แล้วเหมือนกัน ก็กะว่าจะลาออกภายในวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน เพียงแต่รอคอยโทรเลขจากนายดิเรก ชัยนาม เอกอัครราชทูตไทยประจำอังกฤษ ซึ่งกำลังเจรจากับรัฐบาลอังกฤษเพื่อยกเลิก "ความตกลงสมบูรณ์แบบ"

แต่ในที่สุดไม่ทันที่รัฐบาลถวัลย์จะได้ลาออก รัฐประหารก็เกิดขึ้นจนได้ เป็นการท้าทายคำของผู้บัญชาการทหารบกที่ว่า "ไม่มีใครจะทำรัฐประหารได้นอกจากผู้บัญชาการทหารบกเท่านั้น" และหลังจากรัฐประหารแล้ว พลเอกอดุล ฯ ก็ได้พ้นจากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบกไปดำรงตำแหน่งใหม่อันทรงเกียรติคือ "อภิรัฐมนตรี"

ในคืนวันนั้นหลังจากที่พลเอกอดุลฯ ได้ยืนยันกับท่านปรีดี ฯ และ พล ร.ต. ถวัลย์ ฯ ว่าจะไม่มีรัฐประหารเกิดขึ้นอย่างแน่นอน แต่ยังไม่ทันที่คลื่นเสียงของผู้บัญชาการทหารบกจะจางหายไป ก็มีคนเข้ามารายงานว่าผ่านมาทางกรมทหารได้ยินเสียงเป่าแตรเรียกประชุม เข้าใจว่าเหตุการณ์น่าจะไม่ปกติ

เมื่อได้รับรายงานเช่นนี้ พลเอกอดุล อดุลเดชจรัสผู้ซึ่งจะสืบแทนตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อจาก พล ร.ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ จึงบอกขอตัวต่อท่านปรีดี ฯ และ

พล ร.ต. ถวัลย์ ฯ ว่าจะออกไปดูเหตุการณ์ แล้วผู้บัญชาการทหารบกก็ลุกจากไป โดย พล ร.ต. ถวัลย์ ฯ ได้เดินตามออกไปส่งด้วยและครู่ต่อมา พล ร.ต. ถวัลย์ ฯ ก็ลากลับไป นัยว่าจะไปงานกุศลของโรงเรียนสายปัญญาซึ่งจัดขึ้นที่สวนอัมพร

ขณะนั้นเป็นเวลาประมาณ ๒๓.๐๐ น. เศษ ภายหลังจากที่ผู้บัญชาการทหารบกและนายกรัฐมนตรีกลับออกไปสักห้านาที ส.ต.ท. สิงห์โต ไทรย้อย ตำรวจอารักขา ก็ได้ตะลีตะลานเข้าไปรายงานท่านปรีดี ฯ ซึ่งขณะนั้นท่านกำลังนอนเล่นอยู่บนเก้าอี้หวาย ณ ศาลาท่าน้ำว่าเห็นรถถังหลายคันออกมาวิ่งเพ่นพ่านอยู่กลางถนน

ทันทีที่ท่านได้รับรายงานจาก ส.ต.ท. สิงห์โต ไทรย้อย ท่านจึงได้ลุกขึ้นไปบนตึกและหมุนโทรศัพท์ไปถึงพลเอกอดุล ฯ ที่เพิ่งจะออกไปจากทำเนียบท่าช้างก่อนหน้านี้ไม่นานนัก แต่ก็โทรศัพท์ไม่ได้ เพราะถูกตัดสาย

ณ บัดนั้นท่านจึงรู้ได้ทันทีว่าได้เกิดอะไรขึ้นแล้วท่านจึงได้กลับลงไปที่ท่าน้ำแต่ก่อนที่ท่านจะกลับลงไป ท่านได้บอกให้ท่านผู้หญิงพูนศุขภรรยาคู่ทุกข์คู่ยากทราบถึงเหตุการณ์ที่กำลังเกิดขึ้น

เมื่อลงมาถึงศาลาท่าน้ำ ท่านจึงสั่งให้บัว กลางการผู้รับใช้ที่ซื่อสัตย์คนหนึ่งเรียกเรือจ้างเข้ามารับ ขณะนั้นพอดีมีเรือจ้างลำสุดท้ายซึ่งจอดอยู่ที่ท่าข้ามฟากใกล้ ๆ กับศาลาท่าน้ำทำเนียบท่าช้างกำลังทำท่าจะออกเรือไป บัวจึงเรียกให้มารับ แล้วทั้งสามคนคือท่านปรีดี ฯ บัวและ ส.ต.ท สิงห์โตตำรวจอารักขาก็ลงเรือจ้างออกจากท่าไป

ในขณะเดียวกันกองกำลังส่วนหนึ่งของฝ่ายรัฐประหารพร้อมด้วยรถถัง และรถบรรทุกทหารจากหน่วย ป.ต.อ. และจาก ร. ๑ พัน ๒ ภายใต้การนำของ พ.ท. ละม้ายอุทยานานนท์ พ.ท. ก้าน จำนงภูมิเวท พ.ท. เฉลิม พงศ์สวัสดิ์ และ พ.อ. เผ่า ศรียานนท์ ได้มาถึงทำเนียบท่าช้างพอดีและโจมตีทำเนียบทันที เสียงปืนกลจากหลายกระบอกได้ปลุกให้ผู้คนในละแวกนั้นสดุ้งตกใจตื่นจากนิทรารมย์ เป้าหมายของการโจมตีคือตัวตึกอันเป็นที่พำนักของท่านปรีดี ฯ และครอบครัว ทหารภายใต้บังคับบัญชาของ พ.ท. ก้านและ พ.ท. ละม้าย ได้ส่งปืนกลเข้าใส่ทำเนียบอย่างไม่ปรานีปราศรัย และอย่างไม่คำนึงถึงลูกเล็กเด็กแดงที่พำนักอยู่ในที่นั้น ทำอย่างกับว่าเป็นข้าศึกศัตรูที่เผชิญหน้ากันอยู่ในสนามรบ

ขณะนั้นท่านปรีดี ฯ กำลังลอยเรือจ้างอยู่กลางแม่น้ำหน้าทำเนียบ เสียงปืนกลแต่ละชุดที่รัวเข้าใส่ทำเนียบทำให้ท่านรู้สึกเหมือนกับถูกเชือดเฉือนหัวใจ นอกจากความเป็นห่วงลูกห่วงเมียอย่างปุถุชนทั่ว ๆ ไปแล้ว ท่านยังเป็นห่วงถึงประชาธิปไตยที่ท่านและคณะได้ปลูกฝังไว้เมื่อ ๒๔ มิถุนา ฯ ดูเหมือนว่าท่านจะเป็นห่วงประชาธิปไตยยิ่งกว่าลูกเมียและแม้ชีวิตของท่านเอง ดังที่ท่านได้ยอมเสี่ยงชีวิตเพื่อประชาธิปไตยเมื่อเช้าตรู่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ โน้นแล้ว ท่านถือว่าชาติเป็นผู้มีบุญคุณท่านจึงรักชาติรักประชาชนและรักประชาธิปไตย เพราะวิถีทางที่จะทำให้ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุขและมีอิสระเสรีในฐานะพลโลกก็มีแต่วิถีทางประชาธิปไตยเท่านั้น ท่านจึงรักและเทิดทูนประชาธิปไตยยิ่งชีวิต ท่านเคยกล่าวไว้ในสุนทรพจน์สมัยที่ท่านเป็นนายกรัฐมนตรี ณ สภาผู้แทนราษฎร เมื่อ ๗ พฤษภาคม ๒๔๘๙ ตอนหนึ่งว่า

"ข้าพเจ้าเชื่อว่า ถ้าเราช่วยกันประคองให้ระบอบประชาธิปไตยนี้ได้เป็นไปตามระเบียบเรียบร้อยอย่างที่ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้ว ระบอบเผด็จการย่อมมีขึ้นไม่ได้ ข้าพเจ้าเป็นผู้หนึ่งที่ได้ร่วมกับเพื่อนคณะราษฎรขอพระราชทานรัฐธรรมนูญข้าพเจ้าได้ประคับประคองระบอบประชาธิปไตยตามรัฐธรรมนูญนี้ตลอดมา แม้ในการต่อต้านญี่ปุ่นซึ่งในการต่อต้านนั้นอาจจะมีความจำเป็นที่จะต้องตั้งรัฐบาลชั่วคราว แต่ข้าพเจ้าก็เลือกเอาทางที่จะตั้งรัฐบาลตามระบอบรัฐธรรมนูญที่ใช้อยู่ ข้าพเจ้าไม่มีเหตุผลอันใดที่จะกลายมาเป็นศัตรูของระบอบประชาธิปไตย"

แต่บัดนี้เสียงปืนกลที่คำรามกึกก้องอยู่นั้น ก็คือเสียงของการทำลายล้างประชาธิปไตย ทำลายวิถีทางแห่งความอยู่เย็นเป็นสุขของประชาชนและประเทศชาติ เสียงคำรามของปืนกลจึงเสมือนมีดที่เชือดเฉือนหัวใจและวิญญาณประชาธิปไตยของท่าน

เมื่อกองกำลังของคณะรัฐประหารกราดปืนกลใส่ตัวตึกและบริเวณรอบ ๆ ทำเนียบจนหนำใจแล้ว ก็ขับรถถังพุ่งเข้าชนประตูทำเนียบจนพังทลายแล้วปลดอาวุธตำรวจรักษาการณ์ประจำทำเนียบท่าช้าง ครั้นแล้วกองกำลังของฝ่ายรัฐประหารส่วนหนึ่งก็พุ่งตรงไปยังตัวตึกอันเป็นที่พักของท่านปรีดี ฯ อีกส่วนหนึ่งกระจายออกตรวจค้นบริเวณรอบ ๆ ทำเนียบ

กองกำลังที่ขึ้นไปตรวจค้นบนตัวตึกนั้นได้พบกับท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์และได้แยกย้ายกันตรวจค้นตามห้องหับต่าง ๆ เพื่อหาตัวท่านปรีดี ฯ แต่ก็ไม่พบซึ่งสร้างความไม่พอใจให้กับพวกเขาเป็นอย่างมาก

พ.ท. ก้าน จำนงภูเวท พยายามคาดคั้นเอากับท่านผู้หญิงให้ได้ แต่ก็ไม่สำเร็จ

ขณะที่กองกำลังรัฐประหารคุกคามและตรวจค้นทำเนียบท่าช้างอยู่นั้น พลเอกอดุล อดุลเดชจรัส ผู้บัญชาการทหารบกที่ไม่สามารถควบคุมทหารบกได้ก็มาถึงพร้อมด้วยพลตรี วีรวัฒน์ วีรวัฒน์โยธิน ผู้บัญชาการกองพล ๑ แล้วได้สั่งให้กองกำลังเหล่านั้นถอนตัวกลับไป

การขัดขวางของ พลเอกอดุล อดุลเดชจรัสครั้งนี้ ได้ทำความไม่พอใจให้กับคณะรัฐประหารเป็นอย่างมาก เพราะในขณะที่คณะรัฐประหารกำลังก่อตัวนั้น พลเอกอดุล ฯ ได้ให้ความสนับสนุน แต่มาบัดนี้พอลงมือยึดอำนาจ พลเอกอดุล ฯ ในฐานะผู้บัญชาการทหารบก กลับเข้าขัดขวางเที่ยวไล่ทหารให้กลับเข้ากรมกอง สร้างความสับสนให้กับคณะรัฐประหารเป็นอย่างยิ่ง แต่ถ้าคณะรัฐประหารได้ทราบถึงข้อความสนทนาที่ศาลาท่าน้ำทำเนียบท่าช้าง ระหว่างท่านปรีดี ฯ พล ร.ต. ถวัลย์ ฯ และพลเอกอดุล ฯ เมื่อตอนหัวค่ำแล้วก็คงจะหายสับสน เพราะว่าจากการตกลงกันในค่ำวันนั้น เก้าอี้นายกรัฐมนตรีจะมาตกแก่พลเอกอดุล ฯ ในอีกไม่กี่วันข้างหน้านี้แล้ว พลเอกอดุล ฯ จึงกลับใจหันมาปกป้องรัฐบาลถวัลย์ ฯ แต่ทว่ามันสายเสียแล้ว

ความไม่พอใจ พลเอกอดุล ฯ ครั้งนี้ คณะรัฐประหารถึงกับได้ออกเป็นแถลงการณ์ฉบับที่ ๓ มีข้อความดังนี้

"เนื่องด้วยความหวังดีของคณะของเราดังกล่าวในแถลงการณ์ฉบับที่ ๑ และ ๒ นั้น มิได้ทำให้บุคคลบางคนเห็นในความหวังดีของเรา บุคคลเหล่านั้นคือ พลอ. อดุล อดุลเดชจรัส พลต. วีรวัฒน์ วีรวัฒน์โยธิน บุคคลทั้งสองนี้ใช้อำนาจและหน้าที่ตำแหน่งเดิมสั่งถอนกำลังทหารที่รักษาการอยู่ตามหน่วยต่าง ๆ เพื่อจะรวบรวมกระทำการต่อสู้ขัดขวาง อันเป็นผลจะทำให้เกิดปะทะถึงนองเลือด ก่อนที่คณะเราจะลงมือกระทำการนั้นก็ได้ไปเชื้อเชิญอ้อนวอน พล อ. อดุล อดุลเดชจรัสแล้ว เพื่อขอให้มาเป็นประมุขในการกระทำคราวนี้ โดยคณะของ

เราเห็นว่าท่านผู้นี้เป็นผู้ที่หวังดีต่อชาติโดยแท้จริงเหมือนดังที่ประชาชนทั่ว ๆ ไปเข้าใจกันอยู่ เล่าท่านผู้นี้เองได้ตระหนักถึงความเหลวแหลกของรัฐบาลดีอยู่แล้ว ถึงกับปรารภอยู่เนือง ๆ ว่า ยินดีจะช่วยเหลือ แต่ครั้นถึงการกระทำเข้าจริง ๆ ท่านผู้นี้ซึ่งใคร ๆ พากันหวังว่าเป็นคนที่รักชาติที่แท้จริงคนหนึ่งกลับกลายเป็นบุคคลสำคัญ ที่พยายามขัดขวางการกระทำของคณะทหารผู้หวังดีต่อประเทศชาติ"

ต่อมาแถลงการณ์ฉบับที่ ๕ ซึ่งลงนามโดยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ออกประกาศเรื่องพลเอกอดุล ฯ อีกว่า

"พี่น้องชาวไทยทั้งหลาย ตามแถลงการณ์ฉบับที่ ๓ ได้แจ้งให้พี่น้องชาวไทยทั้งหลายทราบว่า พลเอกอดุล อดุลเดชจรัส ได้กระทำการขัดขวางโดยการถอนกำลังทหารบางส่วนไปเพื่อเตรียมต่อต้านนั้น บัดนี้ได้ทำการตกลงกันเป็นที่เรียบร้อยแล้ว จึงไม่มีเหตุการณ์ที่น่าวิตกแต่อย่างไร การกระทำของท่านผู้นี้ กระทำไปตามวิสัยคนไทยที่มีเลือดนักสู้เท่านั้น บัดนี้ไม่มีเหตุการณ์อันใดน่าวิตกแล้ว ขอให้ราษฎรจงคลายกังวล"

จากแถลงการณ์ฉบับที่ ๓ ของคณะรัฐประหารเป็นการยืนยันถึงการรู้เห็นเป็นใจของพลเอกอดุล ฯ ต่อคณะรัฐประหารอย่างชัดแจ้ง แต่ตอนหลังคิดจะกลับตัวเพราะว่าจะได้สืบตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแทน พลร.ต. ถวัลย์ ฯ ตามที่ได้ตกลงกันที่ศาลาท่าน้ำ ณ ทำเนียบท่าช้าง แต่ก็กลับไม่ทันเสียแล้ว ประกอบกับความเกรงใจ จอมพล ป. พิบูลสงครามหัวหน้าคณะรัฐประหารที่แท้จริงจึงปล่อยเลยตามเลย

ท่านปรีดี ฯ ได้ลอยเรือดูเหตุการณ์อยู่กลางแม่น้ำหน้าทำเนียบ ระกระทั่งเสียงปืนกลที่โจมตีทำเนียบเงียบลงท่านจึงสั่งให้เรือจ้างแจวเลียบลำน้ำทางด้านฝั่งธน บุรีขึ้นไปทางเหนือขณะนั้นน้ำกำลังลง เมื่อเรือผ่านท่าวัดดาวดึงษ์ไปได้หน่อยหนึ่ง จึงสั่งให้แจวข้ามฟากมาทางด้านฝั่งพระนครแล้วแจวตามลำน้ำลงไปทางใต้

เรือจ้างข้ามฟากลำเล็กคงล่องลอยตามน้ำไปเรื่อย ๆ อย่างไม่ค่อยจะรีบร้อน เหมือนอย่างกับว่าคนในเรือน้อยลำนั้นกำลังสุขารมย์อยู่กับอากาศบริสุทธิ์ยามดึกและทิวทัศน์ของบ้านช่องริมน้ำเจ้าพระยาทั้งสองฝั่งซึ่งแลดูดำทะมึนไปหมดสลับกับแสงไฟหริบหรี่วอบแวบห่าง ๆ กัน บรรยากาศภายนอกชวนให้น่าคิดเช่นนั้น แต่คนในเรือน้อยลำนี้หาได้มีความสุขารมย์กับบรรยากาศแม้แต่น้อยหนึ่งไม่

ทั้งสี่ชีวิตในเรือจ้างลำนั้น อาจมีความนึกคิดที่ไม่เหมือนกันตามภาระหน้าที่ของแต่ละคนที่แตกต่างกัน คนแจวเรือจ้างอาจนึกคิดแต่เพียงว่าจะต้องพาเรือไปให้ถึงจุดหมายปลายทางด้วยความสวัสดีเพื่อจะได้รับค่าจ้างตอบแทน สำหรับบัวกับสิงห์โตก็อาจนึกคิดแต่เพียงว่าจะต้องต่อสู้และป้องกันภัยอันตรายให้กับเจ้านายของตนอย่างถวายชีวิตหากจะมีสิ่งใดเกิดขึ้น

แต่สำหรับท่านปรีดี ฯ ซึ่งมีภาระหน้าที่รับใช้ผลประโยชน์ของประชาชนและประเทศชาติตามปณิธานที่ท่านกับเพื่อนได้ร่วมกันเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕

ในยามนี้ท่านจะต้องนึกคิดถึงประเทศชาติและประชาชนและการกระทำของคณะรัฐประหาร อันเป็นวิถีทางทำลายล้างระบอบประชาธิปไตยที่ท่านได้ประคับประคองตลอดมาเพื่อให้อำนาจอธิปไตยได้เป็นของปวงชนที่แท้จริง ท่านจึงเป็นผู้ริเริ่มและสนับสนุนให้ร่างรัฐธรรมนูญฉบับ ๒๔๘๙ ตั้งแต่ตอนปลายสงครามโลกครั้งที่สอง ในขณะที่ท่านเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์และเป็นผู้นำของขบวนการเสรีไทย รัฐธรรมนูญฉบับนี้เป็นรัฐธรรมนูญที่เป็นประชาธิปไตยมากที่สุด และเป็นประชาธิปไตยมากกว่ารัฐธรรมนูญทุก ๆ ฉบับที่ได้ประกาศใช้ในเวลาต่อมา

รัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้ยกเลิกมาตรา ๑๑ แห่งรัฐธรรมนูญ ๒๔๗๕ ที่บัญญัติให้พระบรมวงศานุวงศ์ตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไปอยู่เหนือการเมือง คือห้ามเจ้าเคลื่อนไหวทางการเมือง แต่รัฐธรรมนูญ ๒๔๘๙ ปล่อยให้เจ้าเคลื่อนไหวทางการเมืองได้เช่นเดียวกับราษฎรทั้งหลาย

รัฐธรรมนูญฉบับนี้แยกข้าราชการประจำออกจากการเมืองโดยเด็ดขาด ยกเลิกสมาชิกประเภทสองให้มีพฤฒสภาหรือสภาสูงโดยการเลือกตั้ง ให้มีเสรีภาพบริบูรณ์ ในการถือศาสนาหรือลัทธินิยมใด ๆ ฯลฯ

รัฐธรรมนูญฉบับนี้ท่านปรีดี ฯ เป็นผู้รับพระราชทานจากพระหัตถ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เมื่อวันที่ ๙ พฤษภาคม ๒๔๘๙ ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม

มีการกล่าวกันในเวลาต่อมาว่า นอกจากสาเหตุอื่น ๆ ที่เป็นเหตุจูงใจสนับสนุนให้รัฐประหาร ๘ พฤศจิกายนเกิดขึ้นและได้รับความสำเร็จแล้ว ก็เนื่องมาจากรัฐธรรมนูญที่เป็นประชาธิปไตยฉบับ ๒๔๘๙ นี้ด้วยเหมือนกัน โดยเฉพาะในการยกเลิกมาตรา ๑๑ แห่งรัฐธรรมนูญ ๒๔๗๕ ซึ่งปล่อยให้เจ้าตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไปเคลื่อนไหวทางการเมืองได้เช่นเดียวกับราษฎรทั้งหลาย

ดังนั้นจึงเป็นโอกาสให้เจ้าบางองค์เคลื่อนไหวทางการเมือง โดยอาศัยวิถีทางประชาธิปไตยเป็นเครื่องบังหน้า แต่เบื้องหลังได้สมคบคิดและสนับสนุนจอมพล ป. พิบูลสงครามและคณะทำรัฐประหารขึ้น

ฝ่ายของจอมพล ป. พิบูลสงครามนั้น ต้องการอำนาจเพื่อเข้าบริหารประเทศอีกครั้งหนึ่ง นัยว่าเพื่อการแก้ตัวในความผิดพลาดสมัยสงคราม

แต่ฝ่ายเจ้าบางองค์ที่สนับสนุนจอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็เพื่อยืมมือจอมพล ป. พิบูลสงคราม กำจัดท่านปรีดี ฯ ซึ่งฝ่ายเจ้าปฏิกิริยาถือว่าเป็นคนสำคัญอันเป็นมันสมองของคณะราษฎรทำการโค่นล้มระบอบราชาธิปไตย เมื่อ ๒๔ มิถุนา ฯ อันทำให้ผลประโยชน์ของพวกเขาต้องสูญเสียไป จึงผูกใจเจ็บแค้นคณะราษฎรถึงกับเผาพริกเผาเกลือผูกความอาฆาตพยาบาทตลอดมาโดยเฉพาะท่านปรีดี ฯ ทั้ง ๆ ที่ในสมัยที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม เล่นงานพวกเจ้านั้น ท่านปรีดี ฯ กลับช่วยเหลือพวกเจ้าในเวลาต่อมา

แต่มาบัดนี้ ฝ่ายเจ้าปฏิกิริยาบางคนกลับร่วมมือกับจอมพล ป. พิบูลสงคราม มาเล่นงานท่านปรีดี ฯ ก็เข้าทำนองชาวนากับงูเห่าในนิทานอีสปไม่มีผิด

นอกจากมาตรานี้แล้ว การแยกข้าราชการประจำออกจากการเมือง ก็ได้ยังความไม่พอใจให้กับแม่ทัพนายกองบางคน เพราะเขาจะเป็นทั้งแม่ทัพนายกองและเอาตำแหน่งทางการเมืองด้วย เขาจึงให้ความสนับสนุนอย่างลับ ๆ ต่อคณะรัฐประหารด้วยการเอาหูไปนาเอาตาไปไร่ ทำไม่รู้ไม่เห็นเกี่ยวกับความเคลื่อนไหวของคณะรัฐประหาร บางคนมีตำแหน่งหน้าที่จะต้องรักษากฎหมายแต่กลับละเลยหรืองดเว้นไม่ปฏิบัติตามหน้าที่ ปล่อยให้คณะรัฐประหารทำการละเมิดกฎหมายบ้านเมืองตามความพอใจโดยไม่มีการกำราบปราบปราม

ร.ต.อ. เฉียบ ชัยสงค์ (อัมพุนันทน์) ผู้ซึ่งได้ติดตามความเคลื่อนไหวของคณะรัฐประหารอย่างใกล้ชิดและได้เคยเสนอขออนุมัติต่ออธิบดีตำรวจ เพื่อทำการจับกุม แต่อธิบดีไม่อนุมัติ เพียงแต่แทงหนังสือกลับลงมาว่า ให้รวมเรื่องเก็บเอาไว้ ก็รวมเก็บเอาไว้เป็นแฟ้มๆ จนกระทั่ง ร.ต.อ. เฉียบฯ ทนอยู่ไม่ได้จึงได้ไปพบกับอธิบดีกรมตำรวจ พล ร.ต. สังวรณ์ สุวรรณชีพซึ่งมีตำแหน่งเป็นสารวัตรใหญ่ทหารด้วย คำตอบที่ ร.ต.อ. เฉียบฯ ได้รับจากอธิบดีของเขาคือ

"เราเป็นข้าราชการประจำ ไม่เกี่ยวกับข้าราชการการเมืองทหารเขาจะยึดอำนาจก็เพื่อจะเปลี่ยนตัวพวกการเมือง เราก็ไม่เกี่ยวข้องอะไร จะเปลี่ยนแปลงสักกี่รัฐบาลเราก็คงอยู่เป็นข้าราชการประจำ"

นี่คือความเห็นของอธิบดีตำรวจ ผู้มีหน้าที่รักษากฎหมายแต่ปล่อยให้คนกลุ่มหนึ่งละเมิดกฎหมายอย่างไม่รับผิดชอบและอีกตอนหนึ่งอธิบดีตำรวจบอกกับ ร.ต.อ. เฉียบฯ ว่า

"ผมได้ออกคำสั่งประจำไว้แล้วว่า หากเกิดการยึดอำนาจขึ้นก็ให้ตำรวจอยู่เฉยๆ ผมได้บอกหลวงชาติฯ รองอธิบดีให้ทราบไว้แล้ว ทางกรมสารวัตรทหารก็เช่นเดียวกัน ผมได้ออกคำสั่งประจำไว้แล้วว่าให้สารวัตรทุกคนเข้าประจำกองเฉยๆ"

และภายหลังเมื่อคณะรัฐประหารยึดอำนาจแล้ว ร.ต.อ. เฉียบฯ ก็ยังตามไปรบเร้าอธิบดีตำรวจของเขาให้ต่อต้านคณะรัฐประหาร ซึ่ง ร.ต.อ. เฉียบฯ ถือว่าเป็นขบถ แต่อธิบดี สังวรณ์ สุวรรณชีพ บอกกับนายตำรวจผู้ใต้บังคับบัญชาของท่านว่า

"ถ้าเรารบเวลานี้ก็เท่ากับเรารบให้หลวงธำรงฯ เพราะเราต้องรบไปภายใต้รัฐบาลของหลวงธำรงฯ เรารบเพื่อจะฟื้นเอารัฐบาลหลวงธำรงฯ ขึ้นมาอีก แล้วก็รัฐบาลหลวงธำรงฯ นั้นราษฎรพากันรังเกียจ หนังสือพิมพ์ก็ด่าแม่อยู่เรื่อยแล้วเราจะไปหาความนิยมจากราษฎรได้อย่างไร ? และถ้าเรารบชนะ คนที่รบเสี่ยงชีวิตไม่ได้นั่งแป้น แต่ก็จะกลับเอาอ้ายคนที่นั่งอยู่เฉยๆ ไม่ได้เสียสละอะไรขึ้นนั่งแป้น แล้วจะมีประโยชน์อะไรสำหรับผู้ที่เสียสละชีวิตและเลือดเนื้อ เลยกลายเป็นเครื่องมือให้เขา"

พล ร.ต. สังวรณ์ สุวรรณชีพ อธิบดีกรมตำรวจและสารวัตรใหญ่ทหาร ได้มีความเห็นแสดงกับ ร.ต.อ. เฉียบ ชัยสงค์ (อัมพุนันทน์) ต่อไปอีกว่า

"ถ้าเป็นการรบก็จะต้องเป็นการรบสำหรับผู้ที่เสียสละขึ้นนั่งแป้นเท่านั้นเอง ไม่ใช่เรื่องของคนอื่นจะพลอยมาเข้าหุ้นโดยไม่ได้ลงทุนอะไรด้วย แต่สำหรับอาจารย์ท่าช้างนั้นผมไม่ว่าอะไรเพราะเป็นที่นับถือและผมไม่เคยทอดทิ้งท่านเลย เกิดเรื่องอะไรขึ้นมาก็สังวรณ์ทุกที เฉพาะตัวท่านเป็นคนดี แต่อ้ายพวกเสนาของท่านนี่แหละเต็มที"

นี่คือทรรศนะที่น่าสงสารของผู้รักษากฎหมายที่ปล่อยให้มีการกระทำผิดกฎหมายโดยไม่ปราบปราม ทั้ง ๆ ที่อำนาจมีอยู่ในกำมือทั้งอำนาจกฎหมายและอำนาจอาวุธ ทั้งนี้เพราะท่านไม่พอใจรัฐมนตรีในรัฐบาลถวัลย์และอาจรวมถึงตัวนายกรัฐมนตรีถวัลย์ ฯ เองด้วยก็ได้ เพราะถ้าพูดถึงอาวุโสของคณะผู้ก่อการทางฝ่ายทหารเรือแล้ว พล ร.ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ จัดว่าอยู่เกือบ ๆ ปลายแถวทีเดียว แต่กลับนำหน้าทหารเรือคนอื่น ๆ ทางด้านการเมือง กระทั่งเป็นนายกรัฐมนตรีในที่สุด

จึงเป็นอันว่ารัฐธรรมนูญที่เป็นประชาธิปไตยมากที่สุด แต่ทว่าไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงก็ตั้งอยู่ไม่ได้

สภาพความเป็นจริงขณะนั้นคืออย่างไร ?

ก็คือวิญญาณของผู้ถืออาวุธยังไม่เป็นประชาธิปไตยและรัฐธรรมนูญทุก ๆ ฉบับต่อมาก็ถูกฉีกโดยผู้ถืออาวุธ เช่นกัน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าผู้ถืออาวุธเคยแต่ออกคำสั่งหรือปฏิบัติตามคำสั่ง ตั้งแต่อยู่โรงเรียนทหารจนกระทั่งเป็นนายพันนายพล จึงเคยชินอยู่กับลัทธิคำสั่งซึ่งตรงข้ามกับประชาธิปไตย

สำหรับประชาชนนั้นไม่เป็นปัญหา คือมีวิญญาณพร้อมที่จะปฏิบัติประชาธิปไตยทุกเมื่อ เมื่อใดก็เมื่อนั้น

ฉนั้นจึงเห็นจะ ซ.ต.พ. ได้ว่า ที่ประชาธิปไตยในบ้านเมืองของเราล้มลุกคลุกคลานนั้น หาใช่เพราะความโง่เขลาเบาปัญญาของบรรดาราษฎรทั้งหลายไม่ หากเป็นเพราะความทนไม่ได้ของผู้ถืออาวุธต่างหาก

"การยอมรับฟังความคิดเห็นของคนอื่นและอดทนต่อการถูกวิพากษ์วิจารณ์เป็นคุณธรรมของนักประชาธิปไตย และการให้อภัยเป็นคุณธรรมของบัณฑิต"

แต่ก็แน่ละ บางทีอาจมีนักวิพากษ์วิจารณ์บางรายหรือหลาย ๆ ราย วิพากษ์วิจารณ์จนเลยเถิดไปเข้าข่ายอนาธิปไตยอันเป็นเหตุให้ผู้ถืออาวุธยกขึ้นมาอ้างเพื่อล้มล้างประชาธิปไตย ก็มีเหมือนกัน ท่านปรีดี ฯ ได้พูดถึงประชาธิปไตยว่า

ระบอบประชาธิปไตยนั้น เราหมายถึงประชาธิปไตยอันมีระเบียบตามกฎหมายและศีลธรรมและความซื่อสัตย์สุจริต ไม่ใช่ประชาธิปไตยอันไม่มีระเบียบ หรือประชาธิปไตยที่ไร้ศีลธรรม เช่น การใช้สิทธิ์เสรีภาพอันมีแต่จะให้เกิดความปั่นป่วน ความไม่สงบเรียบร้อย ความเสื่อมศีลธรรม ระบอบชนิดนี้เรียกว่าอนาธิปไตย หาใช่ประชาธิปไตยไม่ขอให้ระวัง อย่าปนประชาธิปไตยกับอนาธิปไตย อนาธิปไตยเป็นภัยอย่างใหญ่หลวงแก่สังคมและประเทศชาติ ระบอบประชาธิปไตยจะมั่นคงอยู่ได้ ต้องประกอบด้วยกฎหมาย ศีลธรรมและความซื่อสัตย์สุจริต หรือในครั้งโบราณกาลเรียกว่าการปกครองโดยสามัคคีธรรม การใช้สิทธิ์โดยไม่มีขอบเขตภายใต้กฎหมายหรือศีลธรรม หรือใช้สิทธิ์โดยไม่สุจริตใจ ไม่ใช่หลักของประชาธิปไตย ไม่ใช่หลักซึ่งคณะราษฎรขอพระราชทานรัฐธรรมนูญ และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ พระราชทานรัฐธรรมนูญให้แก่ประชาชนชาวไทยนั้น ไม่มีพระราชประสงค์ให้เป็นอนาธิปไตย ข้าพเจ้าขอยกตัวอย่างประเทศอิตาลี เมื่อก่อนสมัยมุสโซลินี ซึ่งประชาธิปไตยของอิตาลีในขณะนั้นเข้าขีดที่ไม่มีระเบียบ มีความอลเวง จึงเป็นเหตุหรือให้พวกฟาสซิสต์อ้างเป็นเหตุในการสถาปนาระบอบเผด็จการขึ้นในประเทศอิตาลี ข้าพเจ้าไม่พึงประสงค์ที่จะให้มีระบอบเผด็จการในประเทศไทย ในการนี้ก็จำเป็นต้องป้องกันหรือขัดขวางมิให้มีอนาธิปไตยอันเป็นทางที่ระบอบเผด็จการจะอ้างได้ ข้าพเจ้าเชื่อว่า ถ้าเราช่วยกันประคองให้ระบอบประชาธิปไตยนี้ ได้เป็นไปตามระเบียบเรียบร้อยอย่างที่ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้ว ระบอบเผด็จการย่อมมีขึ้นไม่ได้"

แต่ในที่สุดท่านปรีดี ฯ ผู้ประกาศหลักการประชาธิปไตยและเรียกร้องให้ช่วยกันประคองระบอบประชาธิปไตยให้เป็นไปตามระเบียบเรียบร้อย ก็ต้องพังทลายลงด้วยอำนาจเผด็จการจนได้ ทั้ง ๆ ที่ สภาพของประชาธิปไตยในขณะนั้นยังสดใสเจิดจ้าและห่างไกลกับอนาธิปไตยจนสุดกู่

เรือจ้างลำนั้นคงล่องลงไปทางใต้เรื่อย ๆ ผ่านบ้านคุณหลุย พนมยงค์ น้องชายของท่านปรีดี ฯ แล้วก็ผ่านกรมปศุสัตว์เก่า ซึ่งขณะนั้นคณะรัฐประหารได้ส่งกำลังเข้ายึดไว้ได้แล้ว ไม่ทันที่เรือจะผ่านพ้นท่าน้ำหน้ากรม ฯ ไฟฉายขนาด ๕ ท่อนจากในมือทหารรักษาการณ์บนฝั่งก็ฉายแสงเป็นลำพวยพุ่งไปที่เรือ พร้อมกับเสียงตะโกนถามลงมาว่า

"นั่นเรือใคร ?"

ทุกคนในเรือน้อยลำนั้นคิดว่าคงจะถึงจุดจบกันคราวนี้ แต่ก็อย่างที่คนโบราณว่า "คนดีผีคุ้ม" หรืออย่างที่สุนทรภู่ว่า "ไม่ถึงที่ตายไม่วายชีวาวาตม์ ใครพิฆาตเข่นฆ่าไม่อาสัญ" จึงทำให้ ส.ต.ท. สิงห์โต ไทรย้อย ซึ่งอยู่ในเครื่องแบบตำรวจและนั่งอยู่หัวเรือชูปืนทอมสันขึ้นและพร้อมกับตะโกนตอบส่ง ๆ ขึ้นไปว่า

"สายตรวจลำน้ำครับ พวกเดียวกันครับ"

และแล้วเรือแจวพาหนะหนีภัยของรัฐบุรุษอาวุโสก็ล่องลอยไปตามน้ำด้วยผีแจวอย่างปกติ และเมื่อพ้นท่ากรมปศุสัตว์ไปแล้วก็ได้แจวข้ามไปเลียบทางฝั่งธนบุรีจนกระทั่งถึงปากคลองบางกอกน้อย ท่านปรีดี ฯ จึงได้สั่งให้จอดเรือที่หน้าบ้านแห่งหนึ่งแล้วให้ ส.ต.ท. สิงห์โต ฯ ขึ้นไปเรียกเจ้าของบ้านที่กำลังนอนหลับกันอยู่

"ท่านขุนครับ ท่านขุน" เสียง ส.ต.ท. สิงห์โตเรียกค่อย ๆ พอได้ยิน และหลังจากเรียกอยู่ ๒–๓ คำ ท่านขุนเจ้าของบ้านก็เปิดประตูโผล่ออกมา สิงห์โตจึงเข้าไปกระซิบอย่างร้อนรนว่า

"ท่านมาหาครับ"

คำว่า "ท่าน" ที่ ส.ต.ท. สิงห์โต เอ่ยถึงนั้น ท่านขุนเจ้าของบ้านรู้ทันทีว่าหมายถึงใคร จึงกระวีกระวาดออกไปเชิญให้ขึ้นจากเรือ ซึ่งเป็นขณะเดียวกับที่ท่านปรีดี ฯ ได้ก้าวขึ้นมายืนอยู่บนชานหน้าบ้านแล้ว พอพบหน้าท่านปรีดี ฯ ท่านขุนก็ก้มลงกราบด้วยความคารวะและตื่นเต้นยินดีมาก เพราะไม่เคยคิดว่าท่านปรีดี ฯ จะไปถึงบ้าน

"เชิญครับท่านอาจารย์" ท่านขุนร้องเชิญด้วยเสียงเบา ๆ และนำหน้าพาคณะท่านปรีดี ฯ เข้าไปในบ้าน ครั้นแล้วท่านปรีดี ฯ ก็ได้เล่าเรื่องราวทั้งหลายที่เกิดขึ้นให้ท่านขุนฟัง ท่านบอกท่านขุนว่าขณะนี้ยังติดต่อกับใครไม่ได้เลย เพราะโทรศัพท์ถูกตัดขาดจึงอยากจะหาที่พักพิงสักชั่วคราวก่อนเพื่อหาหนทางติดต่อกับคณะรัฐบาลธำรงและผู้นำฝ่ายกองทัพเรือ

ต่อคำปรารภของท่านปรีดี ฯ ท่านขุนยินดีให้ความช่วยเหลืออย่างเต็มที่ สำหรับที่บ้านท่านขุนเองนั้น ถึงแม้ว่าจะยินดีให้เป็นที่พักพิง แต่ท่านปรีดี ฯ เห็นว่าจะไม่ปลอดภัยเพราะท่านขุนมีสายสัมพันธ์เกี่ยวโยงกับ พล.ร.ต. สังวรณ์ สุวรรณชีพ ในฐานะเป็นคู่เขยซึ่งอาจอยู่ในสายตาของฝ่ายตรงข้าม จึงตกลงจะไปพักพิงบ้านนายตำรวจคนหนึ่งที่อำเภอบางกรวย ซึ่งให้ความเคารพนับถือท่านปรีดี ฯ เป็นอย่างสูงตลอดมา

ท่านขุนซึ่งมีราชทินนามว่า "ลิขิตสุรการ" เป็นคนที่ค่อนข้างจะสมบูรณ์ด้วยไขมัน ผิวคล้ำ รูปร่างสันทัดคน ตามปกติแล้วเป็นคนเอะอะโวยวายแต่ใจดีและคุยสนุก และคืนนั้นท่านขุนก็คุยอยู่กับท่านปรีดี ฯ และคณะจนกระทั่งตี ๔ ของวันใหม่ จึงได้ออกเรือเดินทางต่อไป ท่านขุนได้จัดแจงข้าวปลาอาหารที่สำเร็จแล้วเตรียมไปด้วยและตัวท่านขุนเองก็ได้ร่วมเดินทางไปด้วยกันโดยพาหนะเรือจ้างข้ามฟากลำเดิมซึ่งปรากฏว่าเป็นลูกน้องของท่านขุนนั่นเอง

ไปถึงบางกรวยเอาเมื่อประมาณตีห้ากว่า ๆ ได้ไปพบกับนายตำรวจคนนั้น และได้ขอร้องให้เขาช่วยจัดหาที่พักพิงชั่วคราวให้ ซึ่งก็ได้รับการสนองตอบจากนายตำรวจผู้นั้นด้วยอัธยาศัยไมตรีอย่างดียิ่ง เขาได้จัดหาเรือยนต์ให้ลำหนึ่งเพื่อพาคณะท่านปรีดี ฯ ไปพักพิงที่บ้านภรรยาของเขาซึ่งอยู่ในคลองซอยที่จะทะลุออกคลองบางหลวง

เรือยนต์พาหนะลำใหม่ได้ออกเดินทางจากบางกรวยพร้อมด้วยนายตำรวจผู้นั้นเมื่อฟ้าสางมากแล้วและได้ไปถึงจุดหมายปลายทาง เมื่อเวลาประมาณ ๓ โมงเช้าของวันที่ ๙ ตลอดระยะทางจากบางกรวยถึงคลองบางหลวง เรือยนต์ของผู้ลี้ภัยได้สวนกันไปมากับขบวนเรือกฐินหลายลำ เสียงร้องทำเพลงและกลองยาวจากขบวนเรือกฐินได้ช่วยผ่อนคลายความ

ก็งเครียดของคณะผู้ลี้ภัยได้พอสมควร และโดยเฉพาะบรรยากาศของท้องน้ำในวันนั้นได้ช่วยพรางตาให้คนทั้งหลายเข้าใจไปว่าเรือยนต์ลี้ภัยลำนั้นเป็นเรือยนต์ลำหนึ่งในหลายสิบลำของขบวนกฐินซึ่งมีอยู่หลายขบวน

เมื่อถึงที่พักพิงชั่วคราวแล้ว ท่านปรีดี ฯ ได้ขอร้องให้ขุนลิขิต ฯ ช่วยกลับไปบอกข่าวให้ท่านผู้หญิงพูนศุขทราบ ว่าท่านอยู่ในที่ปลอดภัยแล้ว และให้ท่านขุนลิขิต ฯ ไปติดต่อกับ ร.อ. วัชรชัย ชัยสิทธิเวช เลขาของท่าน เพื่อให้ ร.อ. วัชรชัย ฯ ติดต่อกับ พล ร.ต. หลวงนาวาวิจิตร ผู้บังคับการกองเรือรบ โดยขอให้ ร.อ. วัชรชัย ฯ แจ้งกับ พล.ร.ต. หลวงนาวา ฯ ว่าท่านต้องการไปพักที่กองทัพเรือที่ท้องพระโรงพระเจ้าตากสิน

ขุนลิขิต ฯ ได้เดินทางกลับไปปฏิบัติภาระกิจตามสั่งแล้ว ได้เดินทางกลับมา ณ ที่พักพิงชั่วคราวของท่านปรีดี ฯ อีกครั้งหนึ่ง เมื่อเวลาประมาณบ่าย ๒ โมงเย็น พร้อมด้วยคำนัดแนะของ พล.ร.ต. หลวงนาวา ฯ ที่ฝากมาถึงท่านปรีดี

โดยทางกองทัพเรือจะส่งเรือยนต์ไปรับท่านปรีดี ฯ ณ จุดจุดหนึ่งริมคลองบางหลวง ในเวลา ๒๐.๐๐ น. ตรง ของคืนวันนั้น (ที่ ๙) ขอให้ท่านปรีดี ฯ เดินทางไปยังจุดนัดพบตามเวลาดังกล่าว

ดังนั้นพอมืดลงท่านปรีดี ฯ และคณะผู้ติดตามก็ได้ออกเดินทางจากบ้านพักมุ่งตรงไปที่จุดนัดพบ การเดินทางตอนนี้ไม่ได้มาทางเรือแต่ไปทางบกจึงต้องย่ำกันไปและลัดเลาะไปตามทางเล็ก ๆ ประมาณร่วม ๒ กิโลเมตรก็ถึงจุดนัดพบและคอยอยู่ที่นั่นจนกระทั่งเวลา ๒๐.๑๐ น. จึงได้มีเรือยนต์ของกองทัพเรือ พร้อมด้วยทหารเรือมีกำลัง ๑ หมวดมารับตามนัดหมาย

ท่านปรีดี ฯ และคณะจึงได้พากันลงเรือยนต์ของกองทัพเรือลำนั้น อันอยู่ภายใต้การควบคุมและรับผิดชอบของนายทหารเรือคนหนึ่งซึ่งมีกำลัง ๑ หมวด พร้อมด้วยอาวุธครบมือให้ความคุ้มกันอย่างแข็งแรง เรือได้วิ่งมาด้วยความเร็วปกติจนกระทั่งออกแม่น้ำเจ้าพระยาและได้ตรงไปที่กองบังคับการกองเรือรบท่าราชวรดิษฐ์ ฯ

ณ ที่นี้ท่านปรีดี ฯ ได้พบกับ พล ร.ต. หลวงนาวา และได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันทั้งในด้านการเมืองและการทหารจนกระทั่งเวลาเกือบเที่ยงคืน จึงได้ข้ามฟากไปยังท้องพระโรงพระเจ้าตากสิน อันเป็นที่ตั้งกองทัพเรือ ซึ่ง พล. ร.ต. หลวงนาวา ฯ ได้จัดเตรียมไว้ให้เป็นที่พักของท่านปรีดี ฯ และคืนนั้นท่านก็ได้พักแรม ณ ที่นั้น

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ยังไม่ทันท้องฟ้าจะสาง พล. ร.ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ นายกรัฐมนตรีก็ได้ข้ามฟากไปพบท่านปรีดี ฯ ณ ท้องพระโรงพระเจ้าตากสิน และต่อมาอีกประมาณ ๒ โมงเช้าเศษ ๆ พล ร.ต. สังวรณ์ สุวรรณชีพ อธิบดีตำรวจและสารวัตรใหญ่ทหารก็ไปถึงพร้อมด้วยคนอื่น ๆ

หลังจากที่ได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันบางประการแล้วก็ได้พากันลงเรือยนต์ซึ่ง พล ร.ต. สังวรณ์ สุวรรณชีพ ได้จัดหามาพร้อมด้วยกำลังทหารเรือจำนวนหนึ่ง แล้วได้ออกเรือวิ่งลงไปทางใต้มุ่งสู่บางนา พล ร.ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ก็ได้ไปกับเรือลำนี้ด้วย และได้ไปถึงบางนาเอาเมื่อประมาณ ๓ ทุ่มเศษ ทั้งนี้เพราะเมื่อเรือยนต์ออกจากท่ากองทัพเรือแล้วก็ต้องหลบเข้าคลองเล็กและแอบหลบอยู่ในคลองเล็กที่ปกคลุมไปด้วยเรือกสวนตลอดวันจนค่ำแล้วจึงออกเรือไปบางนา และในคืนนั้นก็ได้ค้างแรมที่บางนา

ที่บางนาท่านได้พบกับรัฐมนตรีร่วมคณะรัฐบาลธำรงหลายท่านรวมทั้งสหายเสรีคนสำคัญ ๆ อีกหลายคน และก็ได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันทั้งในด้านการเมืองและการทหารแต่ยังไม่เป็นที่ยุติ

ต่อมาในวันที่ ๑๑ ท่านจึงออกเดินทางจากบางนาไปสัตหีบด้วยเรือ กร. ๑๐๑ ภายใต้ความช่วยเหลือของ พล ร.อ. สินธุ์ กมลนาวิน ผู้บัญชาการทหารเรือโดยมีนายทหารเรือหนุ่มยศเรือเอกคนหนึ่ง (ขณะนี้มียศเป็นพลเรือโท) เป็นผู้บังคับการเรือ คณะของท่านอันมี พล ร.ต. สังวรณ์ สุวรรณชีพ พล ร.ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ร.อ. วัชรชัย ชัยสิทธิเวช ร.อ. ชลิต ชัยสิทธิเวช และผู้ติดตามคนอื่น ๆ ได้ไปถึงสถานีทหารเรือสัตหีบเมื่อเวลาประมาณ ๓ ทุ่มเศษ

ณ กองทัพเรือสัตหีบ พล ร.อ. สินธุ์ กมลนาวิน ได้สั่งให้ พล ร.ต. ทหาร ขำหิรัญ ผู้บัญชาการกองพลนาวิกโยธิน จัดให้ท่านปรีดี ฯ พักยังบ้านพักผู้บัญชาการในค่ายดงตาล พร้อมด้วยการจัดวางมาตรการรักษาความปลอดภัยอย่างเข้มแข็ง มีการเตรียมพร้อมภายในตลอด ๒๔ ชั่วโมง และกวดขันการเข้าออกอย่างเข้มงวด ส่วน พล ร.ต. สังวรณ์ สุวรรณชีพ นั้นได้แยกไปพักยังบ้านพักของท่าน ที่วัดเขาบางทราย ชลบุรี

ตลอดเวลาที่ท่านปรีดี ฯ พักอยู่ที่สถานีทหารเรือสัตหีบ ได้มีการปรึกษาหารือกันด้านการเมืองและการทหารกับบรรดาผู้นำคนสำคัญของกองทัพเรือและรัฐมนตรีคนสำคัญ ๆ ของรัฐบาลธำรงตลอดจนอดีตเสรีไทยชั้นหัวหน้าแต่ก็ยังไม่สามารถหาข้อยุติได้

ในขณะเดียวกันทางด้านคณะรัฐประหารซึ่งได้เข้าควบคุมสถานะการณ์เอาไว้ได้แล้ว ก็ได้มีคำสั่งปลดข้าราชการฝ่ายตำรวจและทหารตลอดจนฝ่ายพลเรือนบางคน ที่คณะรัฐประหารไม่ไว้วางใจ เพราะเป็นคนใกล้ชิดเป็นพิเศษกับรัฐบาลธำรงและโดยเฉพาะบุคคลเหล่านั้นส่วนใหญ่เป็นอดีตเสรีไทยซึ่งเคยทำงานรับใช้ชาติร่วมกันมากับท่านปรีดี ฯ และนอกจากนั้น จอมพล ป. พิบูลสงคราม ในฐานะผู้บัญชาการทหารแห่งประเทศไทย ได้ลงชื่อในประกาศเรียกให้ท่านปรีดี พนมยงค์ พล ร.ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ พล ร.ต. สังวรณ์ สุวรรณชีพ และ พล ต. วีรวัฒน์ วีรวัฒน์โยธิน ไปรายงานตัวที่กองบัญชาการทหารแห่งประเทศไทย ณ ศาลว่าการกระทรวงกลาโหม แต่ปรากฏว่าไม่มีใครไปรายงานตัวนอกจาก พล. ต. วีรวัฒน์ วีรวัฒน์โยธิน แต่เพียงคนเดียว

บัดนี้จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ออกมาปรากฏตัวบนเวทีการเมืองอีกครั้งหนึ่ง โดยวิถีทางรัฐประหารตามแบบที่ท่านถนัด ถึงแม้ว่าท่านจะยืนยันในหนังสือที่ ๒๘๑/๒๔๙๐ มีถึงนายควง อภัยวงศ์ นายกรัฐมนตรี ลงวันที่ ๑๓ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ ว่าจะไม่เกี่ยวข้องการเมืองก็ไม่มีใครเชื่อว่า จอมพล ป. พิบูลสงคราม จะพูดด้วยความจริงใจ หากเป็นการพูดเพื่ออำพรางมากกว่า เพราะขณะนั้นนานาประเทศยังรังเกียจ จอมพล ป. ในฐานะผู้เผด็จการและอาชญากรสงคราม หนังสือที่มีถึงนายควง อภัยวงศ์ มีความตอนหนึ่งว่า

"อนึ่งสำหรับส่วนตัวข้าพเจ้านั้นขอเรียนว่า ข้าพเจ้าได้มีเจตนาอันแรงกล้าที่ใคร่จะกราบถวายบังคมลาออกจากหน้าที่ไปพักผ่อนตามเยี่ยงพลเมืองที่ดีทั้งหลาย เพราะคิดเห็นว่าถ้ายังรับราชการฉลองพระเดชพระคุณประเทศต่อไป ก็จะเป็นช่องทางให้คนทั้งหลายเห็นได้ว่าทำรัฐประหารร่วมกับพวกพ้องในครั้งนี้ก็เพื่อแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวเป็นสำคัญ เป็นการขัดต่อเจตนาเดิมที่มุ่งหวังต่อประเทศชาติเท่านั้น ฉะนั้นเพื่อยืนยันความคิดเห็นดังกล่าว ข้าพเจ้าจึงจะได้กราบถวายบังคมลาออกจากหน้าที่โดยเร็วที่สุด เมื่อความสงบสุขของประเทศชาติบ้านเมืองบังเกิดขึ้น และประชาชนคลายความอดอยากลงทั่วกันแล้ว พร้อมทั้งเป็นความเห็นชอบของคณะรัฐบาลที่ทำการปกครองบ้านเมืองอยู่ในขณะนี้ด้วย"

และก็เป็นความจริงตามที่คนทั้งหลายเชื่อ เพราะหลังจากหนังสือยืนยันฉบับนี้เพียง ๔ เดือน กับ ๒๔ วัน คือหลังจากที่นานาประเทศให้การรับรองรัฐบาลนายควง อภัยวงศ์แล้ว จอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็ได้กระโจนเข้าสู่วงการเมืองอย่างเต็มที่ เหมือนเสือหิวที่ถูกปล่อยออกจากกรงขัง โดยได้รับการแต่งตั้งให้เป็นนายกรัฐมนตรีเมื่อ ๘ เมษายน ๒๕๙๑ สืบแทนรัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ ที่ถูกคณะรัฐประหารบังคับให้ลาออกไปภายหลังที่ได้ปฏิบัติหน้าที่รัฐบาล เพื่อความรับรองของนานาประเทศผ่านพ้นไปแล้วด้วยความเรียบร้อย

ความยืนยันของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่จะไม่เกี่ยวข้องการเมืองดังที่ยืนยันกับนายควง อภัยวงศ์นี้ หาใช่เป็นความยืนยันครั้งแรกไม่ เพราะก่อนหน้านี้ก่อนที่จะถูกจับกุมในคดีอาชญากรสงครามภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง จอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็ได้เคยยืนยันในทำนองนี้กับท่านปรีดี ฯ มาครั้งหนึ่งแล้ว ในจดหมายที่ขอร้องให้ท่านปรีดี ฯ ช่วยเหลือในเรื่องอาชญากรสงคราม

"ผมเรียนมานี้ หวังจะได้รับความกรุณาจากอาจารย์บ้างตามสมควร ในทางการเมืองของผมนั้น เวลานี้หรือต่อไป ผมเข็ดและรู้สึกตัวว่าโง่ไม่มีความสามารถเพียงพอ ขืนทำอีกก็มีภัยมาสู่ตัวร่ำไป ผมเลยขอเป็นชาวไร่ชาวนาดีกว่า ขออาจารย์อย่าเป็นห่วงผมในทางการเมืองผมเข็ดแล้ว เป็นตามีตามาดีกว่าสำหรับตัวผม"

แต่ว่าภายหลังที่ท่านปรีดี ฯ ได้ใช้ความสามารถในฐานะนักกฎหมายและในฐานะผู้นำแห่งขบวนการเสรีไทยได้ช่วยเหลือให้ จอมพล ป. พิบูลสงครามและคณะ รอดไปจากถูกแขวนคอที่ญี่ปุ่นอย่างสหายศึกโตโจ และหลุดพ้นจากข้อหาอาชญากรสงครามแล้ว

บัดนี้จอมพล ป. พิบูลสงคราม ในฐานะผู้บัญชาการทหารประเทศไทย หรือหัวหน้าใหญ่ของคณะรัฐประหาร ได้ออกประกาศเรียกตัวท่านปรีดี ฯ ให้ไปรายงานตัวต่อกองบัญชาการทหารแห่งประเทศไทยภายใน ๒๔ ชั่วโมง นั่นก็คือการเรียกไปกกขังหรือสู่ตะแลงแกงนั่นเอง

จอมพล ป. พิบูลสงคราม ท่านมีปกติเป็นคนกิริยานุ่มนวลและปากหวาน แต่ปากกับใจไปคนละทาง ดังที่จอมพลผิน ชุณหะวัณ ได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับการรัฐประหาร ๘ พ.ย. ในตอนที่ไปชักชวนท่าน จอมพล ป. เพื่อเป็นหัวหน้าคณะรัฐประหาร แต่จอมพล ป. ก็ทำทีอิดเอื้อนไม่เต็มใจ จอมพลผิน ได้บันทึกไว้ตอนหนึ่งว่า

"ท่านก็นึงตามเคยและเดินขึ้นบ้านทันที ข้าพเจ้าเกือบเสียมรรยาท ไม่ได้ลาใครรีบเดินออกจากบ้าน ทันใดนั้นท่านผู้หญิงละเอียด พิบูลสงคราม รีบเดินมายึดแขนข้าพเจ้าไว้และกล่าวว่า ป๋าทำไปเถิดท่านไม่ทิ้งดอกเล่นตัวไปอย่างนั้นเอง แล้วข้าพเจ้าก็ลาท่านกลับบ้าน ข้าพเจ้าทบทวนคำพูดของท่านผู้หญิง ฯ อยู่หลายวัน และปรึกษากับพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ ซึ่งเคยรับใช้ ฯพณฯ จอมมพล ป. พิบูลสงครามมานาน คงได้ความว่าถ้าสิ่งใดท่านต้องการมักจะพูดเลี่ยงไปเลี่ยงมาคล้ายไม่เอาใจใส่เป็นอยู่อย่างนี้มานานแล้ว ในที่สุดข้าพเจ้าก็ตกลงใจดำเนินการตามแผนที่วางไว้"

นอกจากคณะรัฐประหารจะประกาศให้ท่านปรีดี ฯ และคณะไปรายงานตัวแล้ว คณะรัฐประหารยังได้ออกแถลงการณ์เรียกร้องให้อดีตเสรีไทยทั้งหลายที่มีอาวุธอยู่ในครอบครองให้เอาไปมอบแก่คณะรัฐประหาร และยังได้แต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นคณะหนึ่ง เพื่อดำเนินการค้นหาและรวบรวมอาวุธยุทธภัณฑ์ วัตถุระเบิด และเครื่องมือสื่อสาร ของขบวนการเสรีไทย

ในอดีต ทั้งนี้เพราะคณะรัฐประหารมีความหวั่นกลัวว่า จะถูกต่อต้านโดยคณะเสรีไทย ซึ่งเคยมีอาวุธยุทธภัณฑ์ที่ทันสมัยและมีอานุภาพเหนือกว่าอาวุธที่คณะรัฐประหารครอบครองอยู่ขณะนั้น

ความข้อนี้เป็นการเข้าใจผิดของคณะรัฐประหาร เพราะขบวนการเสรีไทยหรือคณะเสรีไทยนั้นได้สลายตัวไป ตั้งแต่ ๑๖ สิงหาคม ๒๔๘๘ โน้นแล้ว ก็คือสลายตัวไปตั้งแต่ที่สำเร็จวัตถุประสงค์ของขบวนการ และวัตถุประสงค์ของขบวนการเสรีไทยก็คือ สันติภาพและเอกราช ดังที่ท่านปรีดี ฯ ผู้นำขบวนการเสรีไทยได้กล่าวคำปราศรัยในงานชุมนุมเสรีไทยในกรุงเทพ ฯ เป็นครั้งแรกภายหลังสงคราม ความว่า

"ท่านผู้ร่วมขบวนเสรีไทยทั้งหลาย การร่วมมือกระทำงานเพื่อรับใช้ประเทศชาติในคราวนี้ มิได้ก่อตั้งเป็นคณะหรือพรรคการเมือง แต่เป็นการร่วมงานประกอบกิจเพื่อให้ประเทศชาติได้กลับคืนสู่สถานะก่อนวันที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๘๔ แม้ว่าการดำเนินงานจะได้จัดให้มีองค์การบริหาร หรือกองบัญชาการสำนักงานหรือสาขาใด ๆ ขึ้นก็เพื่อความจำเป็นที่จะให้งานนี้มีระเบียบอันนำมาซึ่งวินัยและสมรรถภาพ สมาคมซึ่งมีสมาชิกน้อยกว่าผู้ร่วมงานคราวนี้ต้องมีกรรมการฉันใด ผู้ร่วมงานคราวนี้ซึ่งมีจำนวนมาก ก็ยิ่งจำต้องมีองค์การบัญชาการฉันนั้น เมื่อองค์การรับใช้ชาติจำเป็นที่จะต้องมีขึ้นดังกล่าวแล้ว ก็จำเป็นที่จะต้องมีนามสำหรับใช้ในการนี้ หม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้แทนของประชาชนชาวไทยอยู่ในต่างประเทศได้รับความรับรองตลอดมา ก็มีความจำเป็นที่จะต้องเรียกองค์การและผู้ร่วมงานในต่างประเทศว่า "เสรีไทย" เพราะเวลานั้นต่างประเทศเข้าใจว่าประเทศไทยอยู่ภายใต้ความครอบครองของญี่ปุ่น ความหมายก็คือไทยที่เป็นเสรีไทย หรือคนไทยทั้งหลายที่ต้องการให้ประเทศชาติของตนเป็นอิสระ ทั้งนี้ ก็เพื่อให้ต่างประเทศรับรองการกระทำของผู้ที่อยู่ในต่างประเทศ หาใช่คณะหรือพรรคการเมืองไม่ ส่วนองค์การต่อต้านภายใน

ประเทศนั้น ในชั้นเดิมไม่มีชื่อเรียกองค์การว่าอย่างใด การชักชวนให้ร่วมงานตั้งแต่วันที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๘๔ เป็นต้นมา ก็ชักชวนกันเพื่อต่อต้านญี่ปุ่นให้พ้นไปจากประเทศ และเมื่อองค์การภายในและภายนอกประเทศได้ติดต่อกันแล้ว ในชั้นหลังสาสน์ที่เจ้าหน้าที่ต่างประเทศมีมายังข้าพเจ้า เรียกขานองค์การที่เราร่วมงานระหว่างคนไทยทั้งภายในและภายนอกนี้ว่า Freethai Movement หรือขบวนเสรีไทย เป็นนามสมญาที่ควรยอมรับ ข้าพเจ้าก็ได้ถือเอานามนี้โต้ตอบกับต่างประเทศ โดยใช้นามองค์การว่าขบวนเสรีไทยซึ่งเราทั้งหลายก็จะเห็นได้ชัดอีกว่า ไม่ใช่เรื่องคณะพรรคการเมือง

วัตถุประสงค์ของเราทำงานคราวนี้ มีจำกัดดังกล่าวแล้วและมีเงื่อนไขเวลาสุดสิ้น กล่าวคือสภาพการณ์เรียบร้อยแล้วองค์การเหล่านี้ก็จะเลิกและสิ่งซึ่งจะเหลืออยู่ในความทรงจำของเราทั้งหลาย ก็คือมิตรภาพอันดีในทางส่วนตัวที่เราได้ร่วมกันรับใช้ประเทศชาติ โดยปราศจากความคิดที่จะเปลี่ยนสภาพองค์การเหล่านี้ให้เป็นคณะหรือพรรคการเมือง และเพราะเหตุที่การกระทำคราวนี้เป็นการสนองคุณประเทศชาติ ผู้ใดจะรับราชการตำแหน่งใดหรือไม่นั้น จึงเป็นไปตามความสามารถตามกฎหมายและระเบียบแบบแผนเหมือนดังคนไทยอื่นทั้งหลาย เราพึงพอใจด้วยความระลึกและความภูมิใจว่าเราได้ปฏิบัติหน้าที่ที่เกิดมาเป็นคนไทย จริงอยู่ในระหว่างสะสางให้สภาพของประเทศไทยกลับเข้าสู่ฐานะเดิม ได้มีผู้ร่วมงานคราวนี้บางคนรับตำแหน่งในราชการ แต่ทั้งนี้ขอให้เข้าใจว่าบุคคลเหล่านี้ เข้ารับหน้าที่ซึ่งได้รับมอบหมายโดยพระบรมราชโองการให้ปฏิบัติ หรือนัยหนึ่งเป็นการปฏิบัติตามคำสั่ง เพื่อจัดการเรื่องที่เกี่ยวพันอยู่กับนานาประเทศให้เสร็จสิ้นไปเท่านั้น หาใช่เป็นการเอาตำแหน่งราชการมาเป็นรางวัลไม่

ผู้ที่ได้ร่วมงานกับข้าพเจ้าคราวนี้ ถือว่าทำหน้าที่เป็นผู้รับใช้ชาติและเสียสละอุทิศชีวิตเป็นชาติพลีมิได้ถือว่าเป็นผู้กู้ชาติการกู้ชาติเป็นการกระทำของคนไทยทั้งประเทศ ซึ่งแม้ผู้ไม่ได้ร่วมองค์การนี้โดยตรงก็ยังมีอีกประมาณ ๑๗ ล้านคนที่ได้กระทำโดยอิสระ

ของตนในการต่อต้านด้วยวิถีทางที่เขาเหล่านั้นสามารถทำหรือเอากำลังใจช่วยขับไล่ให้ญี่ปุ่นพ้นไปจากประเทศไทยโดยเร็วก็มีหรือแม้แต่คนไทยที่นั่งอยู่โดยไม่ทำการขัดขวางผู้ต่อต้านญี่ปุ่นหรือผู้รับใช้ชาติ ซึ่งเท่ากับเปิดโอกาสให้ผู้รับใช้ชาติทำการได้สะดวกเป็นต้น คนไทยทั้งปวงเหล่านี้ทุก ๆ คนร่วมกันทำการกู้ชาติของตนด้วยทั้งสิ้น ส่วนผู้ที่คอยขัดขวางการต่อต้านของผู้รับใช้ชาติ จะเป็นโดยทางกาย ทางวาจาหรือทางใจนั้นมีบ้างเล็กน้อยเป็นธรรมดา แต่เขาเหล่านั้นโดยทางพฤตินัยไม่ใช่คนไทยเพราะการกระทำของเขาเหล่านั้น ไม่ใช่การกระทำของคนที่เป็นไทย เขามีสัญชาติไทยแต่เพียงนิตินัยคือเป็นคนไทยเพราะกฎหมายกำหนดไว้เท่านั้น

ข้าพเจ้าจึงกล่าวได้ในนามของเพื่อนร่วมตายทั้งหลายว่า ราษฎรทั้งปวงประมาณ ๑๗ ล้านคนที่เป็นไทยทั้งโดยนิตินัยและพฤตินัยนั้นเองเป็นผู้กู้ชาติไทย ฉะนั้นผู้ซึ่งข้าพเจ้าจะต้องขอบคุณอย่างยิ่งก่อนอื่น ก็คือคนไทยทั้งปวงนี้

ในส่วนผู้ที่ร่วมงานกับข้าพเจ้าในการรับใช้ชาติ ข้าพเจ้าขอขอบใจคนไทยในสหรัฐอเมริกา คนไทยในอังกฤษ คนไทยในจักรภพของอังกฤษ และคนไทยในประเทศจีน ผู้ที่ได้ช่วยเหลือกิจการอยู่ในต่างประเทศจนสันติภาพได้กลับคืนมา

ส่วนภายในประเทศ ข้าพเจ้าขอขอบใจหัวหน้าผู้ใหญ่ในกองบัญชาการทุกท่านซึ่งได้เป็นหัวหน้าบัญชาการในการต่อต้านให้ดำเนินไปได้ด้วยดี และขอให้ท่านได้สำนึกถึงวีระกรรมของเพื่อนร่วมตายซึ่งต้องเสียชีวิตในการปฏิบัติหน้าที่ครั้งนี้ คือนายจำกัด พลางกูร นายการเวก ศรีวิจารณ์ และนายสมพงษ์ ศัลยพงษ์ ชีวิตเขาสิ้นไปเพื่อได้มาซึ่งเอกราชและความคงอยู่ของชาติไทย ซึ่งชาวไทยไม่ควรลืม ข้าพเจ้าขอขอบคุณคนไทยทั้งปวงที่เป็นผู้กู้ชาติไทยในสงครามโลกครั้งที่ ๒ นี้อีกครั้งหนึ่ง”

จากคำปราศรัยของท่านปรีดี ฯ ได้เป็นที่ชี้ชัดให้เห็นแล้วว่า “ขบวนการเสรีไทย” นั้นได้สลายตัวไปแล้วภายหลังที่ได้สำเร็จภาระกิจ จะยังคงมีเหลืออยู่ก็คือมิตรภาพอันดีในทางส่วนตัวที่ได้ร่วมกันรับใช้ประเทศชาติเท่านั้น

มีการกล่าวกันในเวลาต่อมาว่า ถ้าหากท่านปรีดี ฯ มีความมักใหญ่ใฝ่สูงในทางส่วนตัว แทนที่จะมักใหญ่ใฝ่เจริญให้กับประเทศชาติและประชาชนโดยส่วนรวม และถ้าหากท่านปรีดี ฯ มีจิตใจเป็นนักเผด็จการแทนที่จะมีวิญญาณเป็นนักประชาธิปไตยอย่างที่ท่านเป็นแล้ว การรัฐประหาร ๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ ก็ไม่มีทางที่จะเป็นไปได้และถึงเป็นไปได้ก็ไม่มีทางที่จะสำเร็จได้ เพราะกำลังและอาวุธยุทธภัณฑ์ของเสรีไทยในขณะนั้นกองทัพบกทำอะไรไม่ได้

ก็น่าจะเป็นเช่นนั้น ในเมื่อท่านได้สร้างขบวนการเสรีไทยหรือกองทัพประชาชนขึ้นมาจนเกรียงไกร ก็น่าจะได้ใช้กองทัพประชาชนเพื่อประโยชน์ทางการเมืองคือหนุนหลังการเมือง และวิธีการที่จะซ่อนเร้นกำลังขบวนการเสรีไทยหรือกองทัพประชาชนเพื่อหนุนหลังการเมืองก็ย่อมอยู่ในวิสัยที่จะเป็นไปได้ ในฐานะที่ขณะนั้นท่านเป็นผู้มีอำนาจสูงสุด

แต่ท่านปรีดี ฯ ก็ไม่ทำ ท่านไม่ยอมนำกำลังของขบวนการเสรีไทยเข้ามารับใช้ผลประโยชน์ทางการเมืองเป็นส่วนตัว นอกจากจะรับใช้ผลประโยชน์ของประเทศชาติเท่านั้น ท่านไม่สนับสนุนวิถีทางที่ไม่เป็นประชาธิปไตยอย่างที่นักการเมืองทหารหลาย ๆ คนในหลาย ๆ ประเทศด้อยพัฒนาได้กระทำกัน เพราะเป้าหมายในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อ ๒๔ มิถุนา ฯ นั้น ก็เพื่อประชาธิปไตย ดังที่ท่านได้กล่าวไว้ในสุนทรพจน์ ณ สภาผู้แทนราษฎร เมื่อ ๗ พฤษภาคม ๒๔๘๙ มีความตอนหนึ่งว่า

> "ข้าพเจ้าปรารถนาที่จะได้เห็นประเทศชาติปลอดจากระบบเผด็จการและปลอดจากระบอบอนาธิปไตย คงมีแต่ระบอบประชาธิปไตยอันพรั่งพร้อมไปด้วยสามัคคีธรรม ระบอบประชาธิปไตยอันพรั่งพร้อมไปด้วยสามัคคีธรรมนี้ เป็นวัตถุประสงค์ของคณะราษฎรที่ขอพระราชทานรัฐธรรมนูญ และเป็นพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พระราชทานรัฐธรรมนูญ"

ก็ด้วยความที่ยึดถือผลประโยชน์ของประเทศชาติเหนือผลประโยชน์ส่วนตน และความเป็นห่วงในประชาธิปไตยนี่แหละที่ทำให้ท่านปรีดี ฯ ต้องระหกระเหินจากทำเนียบท่าช้างมาอยู่ที่สัตหีบ

ในที่สุดจากการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นทั้งด้านการเมืองและการทหารระหว่างหมู่มิตรสหายของท่านปรีดี ฯ ก็เป็นอันยุติลงได้ว่า จะไม่ทำการต่อต้านคณะรัฐประหารเว้นเสียแต่คณะรัฐประหารจะตามมารังแกเท่านั้น

ทางฝ่ายคณะรัฐประหารเองขณะนั้นก็ยังนอนตาไม่หลับ ตราบใดที่ยังไม่ได้ตัวท่านปรีดี ฯ หรือตราบเท่าที่ท่านปรีดี ฯ ยังไม่ได้หลบออกนอกประเทศ คณะรัฐประหารจึงได้ส่งสายสืบออกสืบหาท่านปรีดี ฯ ตามแหล่งต่าง ๆ และในที่สุดก็ได้ทราบว่าท่านปรีดี ฯ พักพิงอยู่ ณ สถานีทหารเรือสัตหีบ ภายใต้ความรับผิดชอบของแม่ทัพเรือ พล ร.อ. สินธุ์ กมลนาวิน

ขณะนั้นคณะรัฐประหารมีนโยบายต่อกองทัพเรือโดยการพยายามหลีกเลี่ยงการกระทบกระทั่งให้มากที่สุด เพราะคณะรัฐประหารทราบดีว่ากองทัพเรือขณะนั้นมีสมรรถภาพและอาวุธยุทธภัณฑ์เหนือกว่ากองทัพบก โดยเฉพาะกองพล "คอหนัง" หรือนาวิกโยธินภายใต้การบัญชาการของนายพลเรือร่างเล็กทหาร ขำหิรัญ นั้น เป็นที่ขึ้นชื่อลือชาในความเข้มแข็ง

ดังนั้นเพื่อหลีกเลี่ยงการสู้รบกัน จอมพล ป. พิบูลสงคราม ในฐานะผู้บัญชาการทหารแห่งประเทศไทย จึงได้มีหนังสือไปถึงผู้บัญชาการทหารเรือ พล ร.อ. สินธุ์ กมลนาวิน ขอให้ส่งตัวท่านปรีดี ฯ ให้กับคณะรัฐประหาร

ส่วนแผนกการทางทหารนั้นคณะรัฐประหารได้ส่งกำลังส่วนย่อยกระจายกันออกตั้งด่านตรวจค้นตามจุดสำคัญ ๆ ทั่วกรุงเทพ ฯ ธนบุรี และตามจุดสำคัญตลอดถนนสายกรุงเทพฯ ชลบุรี โดยเฉพาะที่บางปะกงทหารบกได้ไปตั้งด่านตรวจค้นพร้อมด้วยหน่วยรบจำนวนหนึ่ง

ต่อหนังสือขอตัวท่านปรีดี ฯ ของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ดังกล่าวได้ทำความหนักใจให้กับ พล ร.อ. สินธุ์ กมลนาวิน ผู้บัญชาการทหารเรือเป็นอย่างมาก เพราะถ้าจะปฏิบัติตามคำขอของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็เท่ากับส่งท่านปรีดี ฯ สหายผู้ร่วมก่อการไป

สู่ตะแลงแกง แต่ถ้าจะปฏิเสธคำขอของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งก็เป็นสหายร่วมเป็นร่วมตายกันมาในฐานะผู้ก่อการเช่นเดียวกับท่านปรีดี ฯ ก็เท่ากับเป็นการชักธงรบกับคณะรัฐประหาร และบางทีตำแหน่งผู้บัญชาการทหารเรือก็อาจต้องหลุดไปได้ง่าย ๆ เพราะขณะนั้นคณะรัฐประหารได้มีรัฐบาลหุ่นของนายควง อภัยวงศ์ เป็นตัวเชิดจึงง่ายต่อการที่จะอ้างพระบรมราชโองการปลดออกจากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารเรือในฐานะที่ต่อต้านคณะรัฐประหาร

พล ร.อ. สินธุ์ กมลนาวิน ได้ใช้ความคิดอย่างหนักในการที่จะแสวงหาช่องทางที่สามที่ดีกว่าสองทางแรก คือส่งตัวท่านปรีดีให้กับคณะรัฐประหารหรือปฏิเสธไม่ส่ง ซึ่งในสองทางแรกนี้ผู้บัญชาการทหารเรือไม่สามารถปฏิบัติได้

ในที่สุด พล ร.อ. สินธุ์ กมลนาวิน ก็ได้แจ้งให้ท่านปรีดี ฯ ทราบถึงหนังสือของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่ขอให้กองทัพเรือส่งตัวท่านปรีดี ฯ ให้กับคณะรัฐประหาร

ท่านปรีดี ฯ ผู้ซึ่งได้ร่วมกับผู้รักชาติทั้งหลายกอบกู้เอกราชของชาติไทย ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สองให้คืนคงเป็นเอกราชอยู่ดังเดิม แต่บัดนี้กำลังจะไม่มีแผ่นดินจะอาศัย ลอร์ดเมาท์แบตแตนท์ ผู้บัญชาการทหารฝ่ายสัมพันธมิตรภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งได้ร่วมงานกอบกู้สันติภาพกับท่านปรีดี ฯ ในฐานะผู้นำขบวนการเสรีไทย ทำการต่อต้านญี่ปุ่นและช่วยเหลือสัมพันธมิตรอย่างใกล้ชิด ได้กล่าวสดุดีท่านปรีดี ฯ ในการให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ไทม์ เมื่อคราวที่ท่านปรีดี ฯ ไปเยือนประเทศอังกฤษตามคำเชิญของรัฐบาลนั้น เมื่อปลายปี ๒๔๘๙ มีความบางตอนว่าดังนี้

"ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโสของประเทศสยาม เป็นผู้ที่บุคคลทั่วไปมักจะรู้จักในนามของหลวงประดิษฐ์มนูธรรม และพวกเราหลายคนที่เคยอยู่ในกองบัญชาการซีแอค (SEAC) มักจะรู้จักท่านในนาม "รูธ" ซึ่งเป็นชื่อระหัสของท่าน ท่านกำลังจะมาเยือนประเทศนี้ในระยะสั้นเพื่อสันถวไมตรีโดยเป็นแขกของรัฐบาล ข้าพเจ้าหวังว่าพวกเราคงจะถือโอกาสนี้ให้การต้อนรับอันอบอุ่นแก่ท่าน **เพราะเหตุว่าหลวงประดิษฐ์**

มนูธรรมเป็นบุคคลที่มีบทบาทอันสำคัญคนหนึ่งในสงครามภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ ในระหว่างสงคราม แน่นอนทีเดียว การกล่าวขวัญถึงชื่อของท่านจะกระทำได้เพียงการกระซิบกระซาบ และเรื่องราวทั้งหลายที่เกี่ยวกับตัวท่านทั้งหมดเป็นเรื่องที่ "ลับสุดยอด ถึงแม้ในขณะนี้ประชาชนอังกฤษส่วนมากก็ไม่ทราบถึงการกระทำอันกล้าหาญและเสี่ยงภัยของท่าน"

และอีกตอนหนึ่งลอร์เมาท์แบตแตนท์ กล่าวถึงท่านปรีดี ฯ ในวาระอันเดียวกันนั้นว่า

"ข้าพเจ้าทราบว่ามีหลายคนที่เคยเป็นเชลยศึกในประเทศสยาม ซึ่งบุคคลเหล่านี้ก็มีเหตุผลที่จะขอบคุณสำหรับไมตรีจิตที่ท่านได้ให้แก่เรา ดังนั้นขอให้เราให้เกียรติแก่คนคนหนึ่ง **ซึ่งได้ให้บริการอันใหญ่หลวงแก่สัมพันธมิตรและประเทศชาติของเขาเอง** และตามที่ข้าพเจ้าได้ทราบมาเป็นส่วนตัว ท่านผู้นี้เป็นผู้ที่เสริมสร้างมิตรภาพระหว่างคนอังกฤษและคนสยาม ลูกโซ่แห่งการต่อต้านญี่ปุ่นของคนท้องถิ่นบนผืนแผ่นดินที่ถูกยึดครองในเอเชียอาคเณย์มีช่องว่างอยู่เพียง ๒–๓ แห่ง และช่องว่างแห่งหนึ่งก็ได้ถูกเชื่อมโยงโดยการบุกบั่นของหลวงประดิษฐ์มนูธรรม"

นี่คือทัศนะของลอร์ดเมาท์แบตแตนท์ที่มีต่อท่านปรีดี ฯ ซึ่งเป็นทัศนะที่ไม่มีใครปฏิเสธได้ว่าไม่ถูกต้อง แม้แต่ผู้ที่เป็นปฏิปักษ์ ต่อท่านปรีดี ฯ ก็ยังยอมรับความจริงในข้อนี้ ต่อมาบัดนี้ผู้นำในการกอบกู้เอกราชของชาติกำลังจะไร้แผ่นดินไทยจะอาศัย กำลังถูกตามล่าและตามล้างโดยคำสั่งของบุคคลที่เคยให้ความร่วมมืออย่างใกล้ชิดกับญี่ปุ่นผู้รุกรานและเป็นบุคคลเดียวกันกับที่ท่านปรีดี ฯ ได้ช่วยเหลือเอาไว้ไม่ให้ไปถูกแขวนคอที่ญี่ปุ่น ในฐานะอาชญากรสงครามเช่นเดียวกับโตโจ ทั้ง ๆ ที่ลอร์เมาท์แบตแตนท์ ผู้บัญชาการทหารฝ่ายสัมพันธมิตรภาคเอเชียอาคเณย์ได้ขอตัวจะเอาไปขึ้นศาลอาชญากรสงครามที่ญี่ปุ่นให้ได้ แต่ท่านปรีดี ฯ ก็ได้ขัดขวางเอาไว้ จึงได้รอดตัวและครั้นแล้วก็กลับมาสนองคุณท่านปรีดี ฯ จนไม่มีแผ่นดินจะอาศัย

เมื่อท่านปรีดี ฯ ได้รับแจ้งให้ทราบจากผู้บัญชาการทหารเรือถึงเรื่องที่ จอมพล ป. พิบูลสงคราม หัวหน้าที่แท้จริงของคณะรัฐประหารมีหนังสือขอตัวท่านดังกล่าวแล้ว ท่านได้พิจารณาเห็นว่า ถ้าหากท่านยังขืนพำนักอยู่ ณ สถานีทหารเรือสัตหีบต่อไป ก็ย่อมจะทำความอึดอัดใจให้กับผู้บัญชาการทหารเรือและทำให้รัฐบาลของคณะรัฐประหารมองกองทัพเรือด้วยสายตาที่ไม่เป็นมิตร ไหน ๆ ก็ได้มีข้อยุติจากการปรึกษาหารือในหมู่มิตรและสานุศิษย์แล้วว่าจะไม่ต่อต้านคณะรัฐประหารในขณะนี้ ท่านจึงได้ตัดสินใจที่จะเดินทางออกนอกประเทศในทันที แล้วท่านก็ได้แจ้งความตัดสินใจให้ผู้บัญชาการทหารเรือทราบ ในตอนบ่ายของวันที่ ๑๙ พฤศจิกายน คือภายหลังจากที่ได้รับทราบเรื่องราวจากผู้บัญชาการทหารเรือไม่กี่ชั่วโมง

ครั้นแล้วการเดินทางออกจากสถานีสัตหีบ เพื่อลี้ภัยรัฐประหารก็เริ่มขึ้นในตอนเย็นของวันนั้นเอง

โดยพาหนะ รถเชฟอันเป็นรถประจำตำแหน่ง ของผู้บัญชาการกองพลนาวิกโยธิน ท่านปรีดี ฯ พร้อมด้วยคณะผู้อารักขารวมด้วยกันทั้งหมด ๖ คน ทั้งพลขับซึ่ง พล ร.ต. ทหาร ขำหิรัญ ผู้บัญชาการกองพลนาวิกโยธินได้มอบหมายให้

ท่านปรีดี ฯ ซึ่งขณะนี้อยู่ในชุดเครื่องแบบทหารเรือยศพันจ่าสวมแว่นตาดำและถอดฟันปลอมออกทั้งชุด แก้มซึ่งเคยอวบอูมก็กลายเป็นแห้งตอบ ทำให้ใบหน้าผิดไปเป็นคนละคน

ส่วนผู้ติดตามให้ความอารักขาอีก ๔ คน รวมทั้งพลขับก็อยู่ในชุดเครื่องแบบทหารเรือและชุดสีกากีลำลองคือ อดีตจุฬาราชมนตรี แช่มพรหมยงค์ ร.อ. วัชรชัย ชัยสิทธิเวช ร.อ. ชลิต ชัยสิทธิเวช และ ส.ต.ท. สิงห์โต ไทรย้อย

รถของคณะผู้ลี้ภัยได้ออกจากสถานีทหารเรือสัตหีบมุ่งตรงไปชลบุรีเพื่อเข้าสู่กรุงเทพ ฯ อีกครั้งหนึ่ง เมื่อเวลาประมาณ ๑๘.๐๐ น. และทุกคนภายในรถมีอาวุธปืนยูเอสอาร์มีคนละกระบอก พร้อมด้วยปืนกลทอมสันอีก ๓ กระบอก และลูกระเบิดมือจำนวนหนึ่งสำหรับไว้ป้องกันตัว เมื่อรถของคณะผู้ลี้ภัยถึงชลบุรีก็ได้เข้าพักค้างคืนที่กองพันนาวิกโยธินที่

นั้น เพราะที่บางปะกงได้มีกองกำลังส่วนหนึ่งของคณะรัฐประหารมาตั้งด่านตรวจค้นและตั้งป้อมประจัญหน้ากองกำลังของฝ่ายทหารเรือ การเดินทางในเวลาค่ำคืนจึงอาจเป็นที่สงสัยของด่านตรวจและไม่ปลอดภัยอย่างยิ่ง

ที่กองพันนาวิกโยธินชลบุรีซึ่งอยู่ภายใต้บังคับการของ น.ท. ประดิษฐ์ พูลเกษ ท่านปรีดี ฯ และคณะได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดี และได้รับความอารักขาอย่างแข็งขัน ในคืนนั้นได้มีการเตรียมพร้อมในที่ตั้งเต็มอัตราและได้ส่งกำลัง นย. ส่วนหนึ่งออกลาดตระเวนในเส้นทางชลบุรี-บางปะกง เพื่อเฝ้าดูการเคลื่อนไหวกองกำลังของคณะรัฐประหาร ที่อาจส่งกำลังเข้าจู่โจมเพื่อช่วงชิงตัวท่านปรีดี ฯ เพราะขณะนั้นคณะรัฐประหารสืบทราบอย่างแน่ชัดแล้วว่าท่านปรีดี ฯ พำนักอยู่ ณ สถานีทหารเรือสัตหีบดังที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม หัวหน้าใหญ่คณะรัฐประหารได้มีหนังสือถึงผู้บัญชาการทหารเรือ ขอให้ส่งตัวไปแล้ว

แต่ผู้บัญชาการทหารเรือยังไม่ส่งตัวท่านปรีดี ฯ ไปให้ตามคำขอ หากกลับช่วยเหลือให้ความสะดวกท่านปรีดี ฯ เพื่อเดินทางหลบหนีออกนอกประเทศ

คณะท่านปรีดี ฯ ได้พักค้างคืนที่กองพัน นย. ชลบุรีด้วยความปลอดภัย ไม่มีเหตุร้ายอันใดเกิดขึ้น พอเช้ามืดวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน จึงได้ออกเดินทางจาก นย. ชลบุรี มุ่งหน้าเข้ากรุงเทพ ฯ โดยต้องผ่านมาทางเส้นทางบางปะกงซึ่งเป็นที่ตั้งกองกำลังของคณะรัฐประหารอย่างไม่มีทางเลือก ที่บางปะกงขณะนั้นยังไม่มีสพานข้ามหากต้องใช้แพชนานยนต์ ทุกคนในคณะผู้ลี้ภัยตัดสินใจเด็ดขาดพร้อมที่จะเข้าไปสู่ดงเสือ จะเป็นตายอย่างไรก็ขอผ่านไปให้ได้

อากาศยามเช้ามืดของเดือนพฤศจิกายน ทำให้ปรอทลดลงต่ำด้วยความเย็น แต่ทุกคนในรถเซฟลี้ภัยคันนั้นหาได้พลอยเย็นไปตามอากาศภายนอกไม่ หากจิตใจของพวกเขากำลังรุ่มร้อน เพราะอีกไม่กี่นาทีข้างหน้านี้แล้วที่พวกเขาจะต้องเผชิญกับอันตราย กำลังของพวกเขามีเพียงน้อยนิด เมื่อเปรียบเทียบกับกองกำลังของคณะรัฐประหารที่มาตั้งป้อมอยู่ที่ท่าข้ามบางปะกง แต่พวกเขาก็จะไม่ยอมจำนนเป็นอันขาด เพราะการยอมจำนนหมายถึงความตาย

รถยิ่งใกล้ท่าข้ามบางปะกงเข้าไปหัวใจของทุกคนก็ยิ่งเต้นแรง สิงห์โตและวัชรชัยเตรียมขยับบีนกลวางให้ได้ที่เผื่อเมื่อถึงเวลาต้องการใช้จะหยิบฉวยได้ทันท่วงที

ส่วนท่านปรีดี ฯ ถึงแม้ว่าจะมีความเคร่งเครียดกว่าปกติ แต่ท่านก็ยังทำใจอยู่ด้วยความสงบ และท่านก็พร้อมที่จะเผชิญกับทุกสิ่งทุกอย่างด้วยความมีสติ ความจริงท่านเคยผ่านความเคร่งเครียดและอันตรายอย่างใหญ่หลวงมาแล้วนักต่อนัก แต่ท่านก็ผ่านมาได้ด้วยความปลอดภัยทุกที ดังที่ลอร์ดเมาท์แบตแตนท์ ได้พูดถึงท่านปรีดี ฯ ไว้อีกตอนหนึ่งว่า

"ความเคร่งเครียดของหลวงประดิษฐ์มนูธรรมและการเสี่ยงภัยที่ท่านต้องเผชิญอยู่มากกว่า ๓ ปี เป็นสิ่งที่น่าสพึงกลัว แต่ความมีวินัยของท่านเองและของสานุศิษย์ของท่าน ซึ่งเกิดจากแรงดลใจของท่านทำให้สามารถประสบความสำเร็จ ท่านไม่เคยทำให้เราผิดหวัง"

และก็ครั้งนี้คณะผู้ติดตามให้ความอารักขาท่าน ก็มีแรงดลใจจากท่าน จึงทำให้ทุกคนไม่พรั่นพรึงต่อเหตุการณ์ที่กำลังจะเกิดขึ้นข้างหน้านี้

(เล่มต่อไป จากกรุงเทพ ฯ ถึงปีกกิ่ง)

"บิดเบือนข่าว"

ก่อน ที่ประธานาธิบดี ริชาร์ด เอ็ม นิกสัน แห่งสหรัฐอเมริกา จะเดินทางไปเยือนสาธารณรัฐประชาชนจีน เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๑๕ สื่อสารมวลชนเกือบทั่วโลกได้สัมภาษณ์สอบถามความคิดเห็นของบุคคลสำคัญระดับโลก และระดับประเทศของหลาย ๆ ประเทศ ต่อท่าทีของนิกสันและสหรัฐอเมริกาในการที่พยายามฟื้นฟูความสัมพันธ์กับสาธารณรัฐประชาชนจีนในครั้งนี้

ในจำนวนบุคคลสำคัญ ๆ ที่โลกรู้จัก และที่สื่อสารมวลชนไปสัมภาษณ์ความคิดเห็นในกรณีนี้มีท่านปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโสแห่งสยามประเทศรวมอยู่ด้วยท่านหนึ่ง

สำนักข่าว เอ. เอฟ. พี. อันเป็นสำนักสื่อข่าวของฝรั่งเศสได้ไปสัมภาษณ์ท่านปรีดี ฯ ณ บ้านพักของท่านชานกรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส เมื่อ ๒๘ กรกฎาคม ๒๕๑๔ และครั้นแล้วสำนักข่าว เอ. เอฟ. พี. ก็ได้ส่งข่าวสัมภาษณ์ ท่านปรีดี ฯ มายังสำนักข่าว เอ. เอฟ. พี. ประจำประเทศไทย และอื่น ๆ

แต่เป็นที่น่าเสียใจที่ข่าวสัมภาษณ์ท่านปรีดี ฯ ที่มีมาถึง สำนักข่าว เอ. เอฟ. พี. ประจำประเทศไทย ได้ถูกบิดเบือนถ้อยคำให้ผิดไปจากความจริง ท่านให้สัมภาษณ์ อย่างหนึ่ง แต่ข่าวที่ปรากฏในหน้าหนังสือพิมพ์เมืองไทยทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษซึ่งอ้างกระแสข่าวจากสำนักข่าว เอ. เอฟ. พี. เป็นไปเสียอีกอย่างหนึ่ง ทั้ง ๆ ที่สำนักงานข่าวกลาง เอ. เอฟ. พี. ที่กรุงปารีส ได้ส่งข้อความสัมภาษณ์ถูกต้องตรงตามความจริงที่ท่านให้สัมภาษณ์ ดังหลักฐานที่มีอยู่ในมือข้าพเจ้าขณะนี้ แต่พอมาถึงเมืองไทยกลายไปเป็นอีกอย่าง

การบิดเบือนข่าวดังกล่าวนี้ข้าพเจ้าไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่าได้มีการบิดเบือนขึ้น ณ ที่ใด แต่ที่แน่ชัดคือ ได้มีการบิดเบือนขึ้นที่กรุงเทพ ฯ นี่เอง

ข้อความที่บิดเบือน ถอดออกมาเป็นข้อความภาษาไทยมีดังนี้

"ปารีส (เอ. เอฟ. พี.) ปรีดี พนมยงค์ อดีตนักการเมืองของไทยได้กล่าวเมื่อวานนี้ว่าเขาเชื่อว่า **การที่สหรัฐอเมริกาประกาศสนับสนุนนโยบายการอยู่ร่วมกันอย่างสันติระหว่างประเทศที่มีระบอบการเมืองแตกต่างกันนั้น เป็นการประกาศด้วยความสุจริตใจ**"

"และเขาได้กล่าวเสริมว่า **ข้าพเจ้าหวังว่าตัวท่านประธานาธิบดีนิกสันเองก็คงจะมีความสุจริตใจต่อนโยบายดังกล่าวนี้ด้วยเช่นเดียวกัน** เพราะตัวท่านประธานาธิบดีได้ตกเป็นเชลยของความคิดรุกรานมาเสียช้านาน ...." (จาก น.ส.พ. เดอะเนชั่น และหนังสือพิมพ์ภาษาไทยบางฉบับ)

แต่ข้อความที่ถูกต้องตรงตามที่ท่านให้สัมภาษณ์ ตามที่ปรากฏหลักฐานจากสำนักงานใหญ่ เอ. เอฟ. พี. กรุงปารีสเป็นภาษาฝรั่งเศส ถอดข้อความออกเป็นภาษาไทยมีดังนี้

"ปารีส ๒๘ กรกฎาคม (เอ. เอฟ. พี.) อดีตผู้สำเร็จราชการ ฯ และอดีตนายกรัฐมนตรีแห่งประเทศไทย ปรีดี พนมยงค์ ได้แถลงต่อผู้แทนแห่ง เอ. เอฟ. พี. วันนี้ที่ถูกถามระหว่างสัมภาษณ์โดยเฉพาะถึงการเยือนปักกิ่งของประธานาธิบดีนิกสันที่จะมีขึ้น"

"**ข้าพเจ้าเชื่อความจริงใจของผู้นำจีนในการคงอยู่ด้วยกันอย่างสันติระหว่างประเทศที่มีระบบการเมืองต่างกัน แต่ข้าพเจ้าไม่รู้ว่าประธานาธิบดีนิกสันมีความจริงใจเช่นเดียวกันหรือไม่** เพราะเขาตกเป็นเชลยแห่งความคิดรุกรานมาช้านาน แน่นอน, การเยือนนี้ก่อให้เกิดก้าวหนึ่งไปข้างหน้าและเป็นสิ่งดี ถ้าประธานาธิบดีนิกสันเป็นผู้เห็นแก่สภาพแท้จริงก็เป็นวิธีเดียวที่จะลุล่วงทางตันในปัญหาอาเซียอาคเนย์ คือการไปพบผู้นำจีน แต่จะต้องรอคอยระยะเวลาหนึ่ง ซึ่งบางทีอาจนานหน่อยที่จะได้ผลในการพบปะกันนั้น"

ข้อความสัมภาษณ์ท่านปรีดี ฯ ยังมีมากกว่านี้ แต่ข้าพเจ้ายกขึ้นมาเพื่อชี้ให้เห็นถึงประเด็นสำคัญ คือการบิดเบือนข่าวเท่านั้น

อ่านข่าวที่บิดเบือนแล้วก็จะเห็นเป็นว่า ท่านปรีดี ฯ เชื่อในความสุจริตใจของสหรัฐอเมริกา และประธานาธิบดีนิกสันในการที่จะอยู่ร่วมกันโดยสันติ

แต่ข้อความเห็นของท่านปรีดี ฯ ที่ถูกต้องนั้นท่านกล่าวว่า ท่านเชื่อความจริงใจของผู้นำจีนในการคงอยู่ด้วยกันอย่างสันติระหว่างประเทศที่มีระบบการเมืองต่างกัน **แต่ท่านไม่ทราบว่าประธานาธิบดีนิกสันจะมีความจริงใจเช่นเดียวกันหรือไม่**

ข้อความที่บิดเบือดดังกล่าวนี้จะเป็นประโยชน์แก่ฝ่ายใดก็พอจะมองเห็นกันอยู่ แต่ผู้ที่ทำหน้าที่บิดเบือนข่าวนั้นจะได้รับผลประโยชน์ตอบแทนอะไรบ้างเป็นเรื่องที่น่าคิด.

สุพจน์ ด่านตระกูล

๑๐ พ.ย. ๒๕๑๕

โปรดเรียกหา
"ทนายจำเนียน"
สารคดีการเมือง
ที่ทันต่อเหตุการณ์บ้านเมือง
และของโลก

■ ท่านอ่านหนังสือเหล่านี้หรือยัง

■ ถ้ายังโปรดหามาอ่านด่วน

△ "ชีวิตและงานของ ดร. ปรีดี พนมยงค์"

△ "ศิษย์อาจารย์"

△ "ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับท่านปรีดี พนมยงค์"

△ "จากกรุงเทพฯ ถึงปักกิ่ง"

△ "ท่านปรีดีฯ กับราชบัลลังก์"

△ "การต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมของท่านปรีดีฯ"

△ "ประวัติรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์"

△ "เผชิญวิกฤตทางการเมือง"

△ "จากปารีส ถึงกรุงเทพฯ"

และเล่มต่อไป "ประวัติรัฐบุรุษอาวุโสฯ ตอนสี่" กำลังจะออกติดตามมา

พิมพ์ที่ประจักษ์การพิมพ์ ๑๐๐ ตรอกบ้านหล่อ ถนนสุพรรณพัดรีย์ (หลังกระทรวงเกษตร)
นายประจักษ์ ศิริบัณฑิตย์กุล ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา โทร. ๘๒๐๒๔๐

รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ลี้ภัยรัฐประหาร ๙ พ.ย. ๒๔๙

จาก กรุงเทพฯ ถึงปักกิ่ง

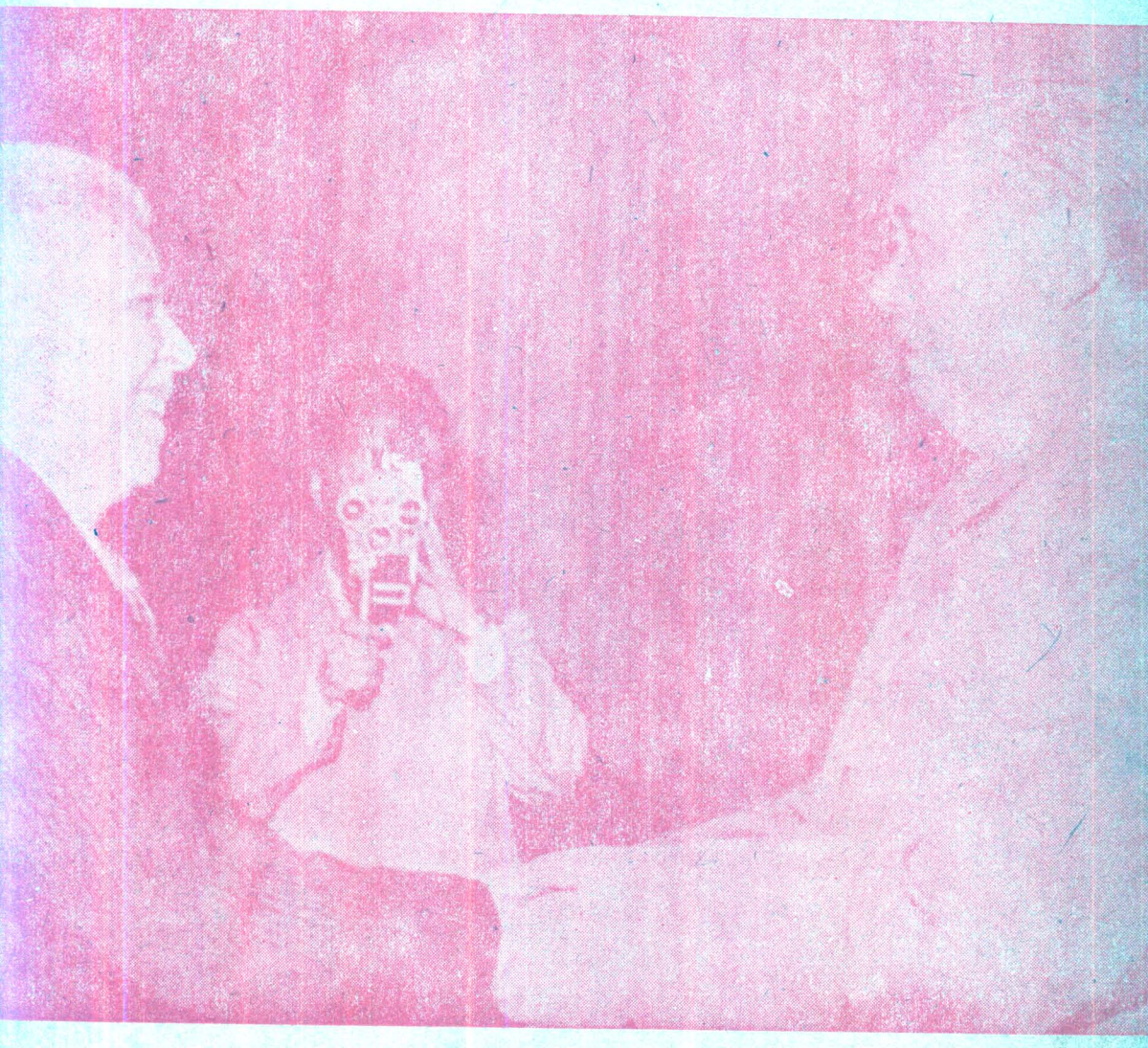

ท่านประธานเหมาเจ๋อตง จับมืออวยพรท่านปรีดี ฯ เนื่องในวันเกิด

จากกรุงเทพฯ ถึงปักกิ่ง

เก็บมาเล่าโดย **"สุพจน์ ด่านตระกูล"**

(ย่อความจากตอนที่แล้ว)

คืนรัฐประหาร ๘ พ.ย. ๒๔๙๐ คณะรัฐประหารได้ส่งกำลังไปโจมตีทำเนียบท่าช้างเพื่อจับกุมท่านปรีดี พนมยงค์ แต่ท่านปรีดีฯ ได้ลงเรือแจวหลบหนีไปเสียก่อนครั้งแรกไปพักพิงที่บ้านนายตำรวจผู้หนึ่ง แถวคลองบางหลวง ต่อมาจึงไปพักที่กองทัพเรือท้องพระโรงพระเจ้าตากสิน แล้วได้เดินทางต่อไปที่บางนาและสัตหีบ ที่สถานีทหารเรือสัตหีบท่านได้พักอยู่ที่กองบัญชาการกองพลนาวิกโยธิน จนกระทั่งถึงวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ท่านจึงได้ตัดสินใจเดินทางลี้ภัย คณะรัฐประหารออกนอกประเทศ ท่านได้ออกเดินทางจากสถานีทหารเรือสัตหีบ เมื่อตอนเย็นวันที่ ๑๕ และไปพักค้างคืนที่กองพันนาวิกโยธินที่ชลบุรี เพราะขณะนั้นที่ท่าข้ามบางปะกงได้มีกองกำลังของคณะรัฐประหารได้มาตั้งอยู่ เพื่อสังเกตความเคลื่อนไหวของฝ่ายทหารเรือและเฝ้าดักจับการหลบหนีของท่านปรีดีฯ และคณะ การเดินทางในเวลาค่ำคืนจึงเป็นการเสี่ยงภัย ท่านจึงพักค้างคืนเสียที่กองพันนาวิกโยธินชลบุรี รุ่งขึ้นเช้ามืดวันที่ ๒๐ ท่านจึงออกเดินทางจากชลบุรีมุ่งหน้าเข้ากรุงเทพฯ....

รถเชฟ ประจำตำแหน่งของผู้บัญชาการกองพลนาวิกโยธิน ได้พาคณะผู้ลี้ภัยเข้าใกล้ท่าน้ำบางปะกงเข้าไปทุกที จนกระทั่งมองเห็นเครื่องกีดขวางที่วางกั้นถนนและแลเห็นทหารยามยืนรักษาการณ์อยู่ริมถนนใกล้กับเครื่องกีดขวาง เบื้องหลังยามรักษาการณ์ออกไปนิดหน่อยเป็นที่ตั้งของกองกำลังทหารบกส่วนหนึ่ง ที่คณะรัฐประหารส่งมาตั้งด่านดักจับท่านปรีดีฯ และคณะพร้อมกับสังเกตความเคลื่อนไหวของฝ่ายทหารเรือไปด้วย

พาหนะของผู้ลี้ภัยคงวิ่งด้วยความเร็วปกติ และด้วยความชำนิชำนาญของสารถีที่คุ้นเคยกับถนนสายนี้เป็นอย่างดี ทุกคนภายในรถถึงแม้ว่าโลหิตจะฉีดแรงและชีพจรจะเต้นเร็ว

แต่ใบหน้าและอาการภายนอกของทุกๆ คนคงอยู่ด้วยท่าทีธรรมดา ผู้ให้ความคุ้มกันและติดตามท่านปรีดี ฯ ทุกคนมีความเชื่อมั่นในตัวท่านปรีดี ฯ ว่าจะฟันฝ่าอันตรายไปได้ด้วยความปลอดภัย จึงทำให้พวกเขามีกำลังใจไม่หวาดหวั่นต่ออะไรทั้งหมด แม้แต่บีนกลที่อยู่เบื้องหลังกระสอบทราย ซึ่งตั้งอยู่ ณ ที่นั้น

อดีตจุฬาราชมนตรี แช่ม พรหมยงค์ บอกว่า "ภาระหน้าที่ของท่านปรีดี ฯ ยังไม่เสร็จสิ้นและชาติก็ยังต้องการท่านอยู่ ผมจึงอุ่นใจและมั่นใจในความปลอดภัยเมื่ออยู่กับท่าน เพราะเชื่อว่าพระเจ้าจะต้องคุ้มครองป้องกันท่าน และในที่สุดพระเจ้าก็คุ้มครองปกป้องท่านจริง ๆ"

ร.อ. ชลิต ชัยสิทธิเวช รน. อดีตทูตทหารเรือไทยประจำวอชิงตัน ซึ่งท่านปรีดี ฯ ส่งออกไปปฏิบัติงานทางทหารร่วมมือกับสหรัฐอเมริกาในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง ผู้เป็นพี่ชายของ ร.อ. วัชรชัย ชัยสิทธิเวช รน. บอกว่า "ผมเชื่อในกฎแห่งกรรมตั้งแต่ผมรู้จักชื่อท่าน และได้รู้จักตัวท่านในเวลาต่อมา ผมเห็นท่านทำแต่กรรมดีทั้งในส่วนรวมและส่วนบุคคล ผมจึงมั่นใจในความปลอดภัยของท่านและทำให้ผมมีกำลังใจเมื่ออยู่กับท่าน"

ในที่สุดพาหนะของผู้ลี้ภัยก็ได้ไปจอดอยู่ที่เบื้องหน้าของเครื่องกีดขวาง ทหารรักษาการณ์ได้ปราดไปที่รถทันที และทำความเคารพนายทหารเรือผู้มียศสูงกว่าตนตามระเบียบวินัยของทหารที่ดี ร.อ. ชลิต ฯ ได้ลงจากรถและบอกให้หน่วยรักษาการณ์ทราบว่าจะไปราชการที่กรุงเทพ ฯ เท่านั้นเอง ทหารยามรักษาการณ์ก็เปิดทางสะดวกให้ ด้วยเข้าใจว่าทุกคนในรถคันนั้นเป็นทหารเรือที่จะไปราชการไม่มีการซักไซร้ไล่เรียงอะไรให้มากความ เพราะหน่วยกำลังที่มาตั้งด่านตรวจอยู่นี้ได้รับคำสั่งให้ปฏิบัติการกับทหารเรือด้วยความสุภาพอย่าพยายามให้มีความเข้าใจผิดเกิดขึ้นทั้งนี้เพื่อหลีกเลี่ยงการปะทะกัน

เมื่อผ่านด่านท่าข้ามบางปะกงมาแล้ว สารถีผู้มีความชำนาญก็รีบเร่งความเร็วให้สูงขึ้นเพื่อพาคณะผู้ลี้ภัยให้ถึงจุดหมายปลายทางให้เร็วที่สุดเท่าที่จะเร็วได้ เพราะการอยู่ในท้องถนนนาน ๆ และมีรถสวนไปมาบ่อย ๆ ย่อมเป็นการล่อแหลมต่อความไม่ปลอดภัย

จากด่านบางปะกงมาถึงด่านบางปูและด่านทางแยกเข้าสมุทรปราการตามลำดับ และก็ผ่านมาได้ด้วยความเรียบร้อยเช่นเดียวกับด่านท่าข้ามบางปะกง จนกระทั่งมาถึงซอยนานา

เหนือ ท่านปรีดี ฯ จึงสั่งให้รถเลี้ยวเข้าไปในซอยและไปจอดหน้าบ้านผู้ช่วยทูตฝ่ายทหารเรืออังกฤษ นาวาเอกสแตรทฟอร์ด เฮอร์คิวลิส เดนนิส ทหารผู้กร่ำศึกผู้เคยผ่านสนามรบของสงครามโลกครั้งที่หนึ่งและครั้งที่สองมาแล้วอย่างโชกโชน

นาวาเอก สแตรทฟอร์ด เฮอร์คิวลิส เดนนิส หรือที่คนคุ้นเคยกันเรียกสั้น ๆ ว่า เดนนิสเป็นชาวไอริช รูปร่างสันทัด ผิวสีน้ำตาลและเป็นคนที่ค่อนข้างจะเคร่งขึม แต่มีแววฉลาดและกล้าหาญ อายุเกือบ ๕๐ เขาเป็นบุตรของคนผสมพันธุ์ม้า และเขาเองก็เคยขี่ม้าแข่งระดับชาติมาแล้ว เขาผ่านการศึกษามาจากมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์

ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๑ เขารับราชการทหารอยู่ที่แหลมจัทแลนด์ และในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ เขารับราชการอยู่ ณ สมรภูมิที่ที่มีการรบพุ่งกันดุเดือด คือ ที่นาร์วิค ดันเคอร์ค คีฟฟ์ ชิชิลี ซาเลอร์โน นอร์มังดี เมื่อการทำศึกทางด้านยุโรปเพลามือลงเขาจึงได้อาสามาสู่สมรภูมิเอเชียอาคเนย์ ซึ่งขณะนั้นญี่ปุ่นกำลังเป็นนักเลงโตได้เข้าครอบครองเอเชียอาคเนย์ไว้ทั้งหมดรวมทั้งประเทศไทยเราด้วย นาวาเอกเดนนิสได้เป็นตัวแทนคนหนึ่งของกองบัญชาการซีแอค ที่ได้เข้ามาปฏิบัติการลับในประเทศไทยในระหว่างการยึดครองของญี่ปุ่น และต่อมาเขาได้รับการแต่งตั้งให้เป็นรองหัวหน้ากองปฏิบัติการร่วมกันของพันธมิตรในเอเชียอาคเนย์ ณ กรุงนิวเดลฮี ภายหลังเมื่อญี่ปุ่นยอมจำนนแล้ว นาวาเอกเดนนิสได้เข้ามากรุงเทพ ฯ พร้อมด้วยทหารกูรข่าเพื่อมาช่วยปลดอาวุธทหารญี่ปุ่นและมาช่วยปรับปรุงกิจการทหารเรือไทย แลณโอกาสนี้เองเขาได้มีโอกาสพบกับ รู้ธ หรือ ท่านปรีดี ฯ หัวหน้าใหญ่ขบวนการเสรีไทยเป็นครั้งแรก ก่อนหน้านี้เขาเพียงได้ยินแต่กิตติศัพท์ของ รู้ธ เท่านั้น และตั้งแต่บัดนั้นก็ได้มีความสัมพันธ์กันมาในฐานะสหายผู้ร่วมสงครามต่อต้านการรุกราน จนกระทั่งต่อมาเขาได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้ช่วยทูตฝ่ายทหารเรือของอังกฤษ ประจำประเทศไทย

ทันที ที่จอดรถ ร.อ. วัชรชัย ชัยสิทธิเวช รน. และ ร.อ. ชลิต ชัยสิทธิเวช รน. ก็กระโดดผลุงลงจากรถเข้าไปในบ้านอาวาเอกเดนนิสอย่างคุ้นเคย ขณะนั้นเจ้าของบ้าน ยังไม่ลุกจากที่นอนถึงแม้ว่าเข็มหน้าปัดนาฬิกาจะบอกเวลาเกือบ ๆ ๗.๐๐ น แล้วก็ตาม แต่บรรยากาศ ก็ยังมัวซัวเพราะเป็นหน้าหนาวกลางคืนยาวกว่ากลางวัน

นาวาเอกเดนนิส ถูกปลุกให้ตื่นด้วยเสียงเรียกของ ร.อ. ชลิต ฯ เมื่อเขาเปิดประตูออกมาก็ได้พบกับเรือเอกสองพี่น้องตระกูลชัยสิทธิเวช

ร.อ. ชลิต ฯ ได้บอกกับนาวาเอกเดนนิสว่า "รู้ธ" มาหา

พอได้ยินคำว่า "รู้ธ" นาวาเอกเดนนิสถึงกับสะดุ้ง เพราะเขาไม่คาดคิดมาก่อนว่า "รู้ธ" ซึ่งคณะรัฐประหารกำลังตามล่าตัวอยู่และจอมพล ป. พิบูลสงครามประกาศให้ไปรายงานตัวต่อบัญชาการทหารแห่งประเทศไทย จะมาปรากฏตัวอยู่ ณ ท่ามกลางอาณาบริเวณใยแมลงมุมยักษ์แห่งคณะรัฐประหาร ซึ่งคอยดักจับเขาอยู่อย่างไม่กลัวเกรงอันตราย

นาวาเอกเดนนิสคงไม่เคยทราบมาก่อนว่า จอมพล ป. พิบูลสงครามผู้นำคนสำคัญของคณะรัฐประหารมาเล่นงาน "รู้ธ" หรือท่านปรีดี ฯ มาแล้วอย่างฉกาจฉกรรจ์หลายครั้งหลายหน แต่ท่านปรีดี ฯ ก็เอาตัวรอดมาได้ทุกที สมดังพระพุทธภาษิต ที่ท่านถือเป็นคติประจำใจว่า "ธรรมย่อมคุ้มครองผู้ประพฤติธรรม"

เพราะท่านปรีดี ฯ ประพฤติธรรม ธรรมจึงคุ้มครองท่านตลอดมา ไม่ให้ตกไปในความชั่ว และอย่างที่เรียกว่าตกน้ำไม่ไหลตกไฟไม่ไหม้

เมื่อคราวจอมพล ป. พิบูลสงครามยื่นใบลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ต่อคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เมื่อเดือน กุมภาพันธ์ ๒๔๘๖ จนกระทั่งคณะผู้สำเร็จ ฯ (พระองค์เจ้าอาทิตย์ ฯ ท่านปรีดี ฯ) อนุมัติให้ลาออกและเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (นายทวี บุณยเกตุ) ได้ออกประกาศเรื่องการลาออกของจอมพล ป. พิบูลสงครามทางวิทยุกระจายเสียง แต่ภายหลังจอมพล ป. พิบูลสงคราม กลับไม่ยอมออกจากตำแหน่ง และกลับพาลพาโลกับนายทวี บุณยเกตุ และคณะผู้สำเร็จ ฯ ที่อนุมัติให้ท่านลาออกและกระจายข่าวทางวิทยุ ใจจริงของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในการลาออกครั้งนั้นนัยว่าเป็นการลองดีกับคณะผู้สำเร็จ ฯ เพราะเชื่อว่าคณะผู้สำเร็จ ฯ คงจะไม่กล้าอนุมัติให้ท่านลาออก แต่เมื่อคณะผู้สำเร็จอนุมัติให้ท่านลาออกจริง ๆ ท่านกลับไม่ยอมออกและพาลพาโลเอากับคณะผู้สำเร็จ ฯ อีก

ในการพาลพาโลนั้นอกจากจะส่งนายทหาร กลุ่มหนึ่งไปขู่เข็ญคุกคามประธานผู้สำเร็จ ฯ พระองค์เจ้าอาทิตย์ ฯ ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน จนพระองค์เจ้าอาทิตย์ ฯ ไม่กล้าประทับอยู่ ณ ที่นั้น เมื่อคณะทหารกลุ่มนั้นกลับไปแล้ว พระองค์เจ้าอาทิตย์ ฯ พร้อมด้วยหม่อมกอบ-

แก้วอาภากรชายาได้หลบไปขออาศัยอยู่กับท่านปรีดี ฯ ที่ทำเนียบท่าช้าง ท่านปรีดี ฯ จึงได้แจ้งไปยังกองทัพเรือ เพื่อขอความอารักขา ซึ่งทางกองทัพเรือก็ได้ส่งเรือยามฝั่งในบังคับบัญชาของ ร.อ. วัชรชัย ชัยสิทธิเวช ร.น. มาจอดที่หน้าทำเนียบท่าช้าง เหตุการณ์คุกคามจึงไม่เกิดขึ้น เพราะจอมพล ป. พิบูลสงคราม เองถึงแม้ว่าจะดำรงตำแหน่ง เป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุด แต่ก็ไม่สามารถที่จะคุมกองทัพเรือได้ กองทัพเรือสมัยนั้น ภายใต้ผู้บัญชาการทหารเรือที่มีนามว่า พล ร.ท. สินธุ์ กมลนาวิน ได้คานอำนาจเผด็จการของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม เอาไว้มากทีเดียว และกองทัพเรือสมัยนั้นได้เป็นที่พึ่งและความหวังของฝ่ายประชาธิปไตยที่มีท่านปรีดี ฯ เป็นผู้นำ

จอมพล ป. พิบูลสงคราม ยังคงพาลพาโลต่อไปโดยอ้างตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุด ออกคำสั่งให้พระองค์เจ้าอาทิตย์ และท่านปรีดี ฯ เข้าประจำกองบัญชาการทหารสูงสุดและให้ไปรายงานตัวภายใน ๒๔ ชั่วโมง

ตามคำสั่งดังกล่าวนี้ก็เท่ากับ ให้ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์อยู่ภายใต้บังคับบัญชาและปฏิบัติตามคำสั่งของผู้บัญชาการทหารสูงสุด คือจอมพล ป. พิบูลสงคราม นั่นเอง

เมื่อโดนคำสั่งให้ไปรายงานตัวภายใน ๒๔ ชั่วโมงเช่นนี้ พระองค์เจ้าอาทิตย์ ฯ ก็กลายเป็นกุ้งไปทันที รีบเสด็จไปรายงานพระองค์ต่อจอมพล ป. ฯ ตามคำสั่ง

ส่วนท่านปรีดี ฯ นั้นท่านไม่ยอมไปรายงานตัวตามคำสั่ง ท่านได้แจ้งเหตุผลต่อรัฐมนตรีบางท่านเพื่อให้ไปเข้าหู จอมพล ป. ฯ ว่า ท่านมีตำแหน่งเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์คือเป็นผู้แทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงเป็นจอมทัพตามรัฐธรรมนูญ ถ้าท่านไปรายงานตนยอมอยู่ภายใต้ผู้บัญชาการทหารสูงสุดก็เท่ากับท่านลดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ลง อยู่ภายใต้ผู้บัญชาการทหารสูงสุด ซึ่งในฐานะที่ท่านจงรักภักดีต่อราชบัลลังก์และต่อองค์พระมหากษัตริย์ตาม ที่ได้ปฏิญาณตนต่อสภาผู้แทนราษฎรภายใต้พระมหานพดลเศวตฉัตร ก่อนที่จะเข้าดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จ ฯ ท่านจึงขอปฏิเสธอย่างเด็ดเดี่ยวที่จะไปรายงานตัวเพื่อทำลายพระเกียรติของพระมหากษัตริย์ สำหรับทางส่วนตัวแล้วท่านยอมรับนับถือจอมพล ป. ฯ ได้แต่สำหรับเรื่องนี้เกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์เกี่ยวกับพระเกียรติขององค์พระประมุขท่านจึงยอมไม่ได้

เมื่อเจอคนจริงเข้าเช่นนี้ประกอบกับเหตุผลที่ท่านปรีดี ฯ ยกขึ้นมาอ้างก็เป็นเหตุผลที่ชอบด้วยธรรมเนียมประเพณีและทำนองคลองธรรม และที่สำคัญยิ่งก็คือท่านปรีดี ฯ ยังมีกองทัพเรือที่ให้ความเห็นอกเห็นใจ จอมพล ป. ฯ จึงจำใจต้องถอนคำสั่งนั้นเสียเมื่อได้รับคำขอร้องจากรัฐมนตรีร่วมคณะบางท่าน จึงเป็นอันว่าพระองค์เจ้าอาทิตย์ ฯ ก็ได้พลอยรอดตัวไปด้วย และพระองค์เจ้าอาทิตย์ ฯ กับท่านปรีดี ฯ ก็คงสามารถปฏิบัติภารกิจแทนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอย่างสมพระเกียรติตลอดมา

และอีกครั้งหนึ่ง

เมื่อคราวที่พระองค์เจ้าอาทิตย์ ฯ ประธานผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ได้เสด็จไปพักผ่อนที่พระราชวังไกลกังวลหัวหิน และได้รับสั่งให้ท่านปรีดี ฯ ไปเยี่ยมเยียนพระองค์ท่านในตอนสิ้นสุดสัปดาห์ ซึ่งต่อมาท่านปรีดี ฯ ก็ได้ไปตามคำเชิญชวนนั้น

ระหว่างนั้นวิทยุต่างประเทศได้รายงานข่าวเรื่องพระวิคตอร์เอมมานนูเอล แห่งอิตาลี ร่วมด้วยจอมพลบาโดกลิโอวางแผนกำจัดมุสโสลินี ผู้เผด็จการแห่งอิตาลีที่ได้ร่วมมือกับฮิตเล่อร์ผู้เผด็จการแห่งเยอรมันก่อสงครามรุกรานขึ้นในยุโรป โดยพระเจ้าวิคตอร์เอมมานนูเอลรับสั่งให้มุสโสลินีเข้าเฝ้าที่พระราชวังกิรินัล แล้วผู้ที่ร่วมคิดกับพระองค์ก็ได้จับกุมมุสลินีใส่รถพยาบาลพาออกจากพระราชวังไปยังที่คุมขังแห่งหนึ่ง ต่อมาพระเจ้าวิคตอร์เอมมานนุเอลก็ได้แต่งตั้งจอมพลบาโดกลิโอเป็นนายกรัฐมนตรีเพื่อร่วมมือกับสัมพันธมิตร

พระองค์เจ้าอาทิตย์ ฯ กับท่านปรีดี ฯ ได้สนทนากันถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้แล้ว พระองค์เจ้าอาทิตย์ ฯ ก็ได้วกกลับเข้าสู่เหตุการณ์ในเมืองไทย ซึ่งมีจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี และให้ความร่วมมือกับฝ่ายอักษะคือเยอรมัน อิตาลี และญี่ปุ่นในการก่อสงครามรุกราน พระองค์เจ้าอาทิตย์ ฯ ได้รับสั่งว่าในเมืองไทยไม่มีใครกล้าทำอย่างปาโดกลิโอ ท่านปรีดี ฯ จึงได้ทูลอย่างสนุก ๆ ว่า ต้องหาคนแก่ ๆ อย่างบาโดกลิโอ อย่างเช่นพลโทพระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกร ซึ่งมีความชราพอ ๆ กับนายพลบาโดกลิโอ มาเป็นผู้ดำเนินการ การที่ท่านปรีดี ฯ ยกเอาชื่อพลโทพระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกรขึ้นมาพูดนั้น ก็เพราะตอนที่ท่านนั่งรถไฟมาหัวหินคราวนี้ได้พบพลโทพระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกรยืนอยู่ที่สถานีห้วยทราย และครั้นแล้วท่านผู้สำเร็จ ฯ ทั้งสองก็สรวลเสเฮฮากันเป็นเรื่องสนุกไม่จริงจัง

แต่ครั้นแล้วในเวลาต่อมาพระองค์เจ้าอาทิตย์ ฯ ได้นำเรื่องสรวลเสเฮฮากันนั้นมารายงานเป็นเรื่องจริงจังให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม ทราบ เป็นทำนองว่าท่านปรีดี ฯ ได้ชักชวนพระองค์ท่านให้ร่วมมือกำจัด จอมพล ป. ฯ อย่างเช่นที่พระเจ้าเอมมานูเอลและจอมพลบาโดกลิโอร่วมมือกันกำจัดมุสโลสินี

พอได้รับรายงานจากพระองค์เจ้าอาทิตย์ ฯ จอมพล ป. ฯ ก็เต้นผางทันทีและเชื่อคำรายงานมุสาที่ออกจากโอษฐ์พระองค์เจ้าอาทิตย์ ฯ อย่างไม่มีกังขา ด้วยความโน้มเอียงอย่างอคติที่จอมพล ป. ฯ มีต่อท่านปรีดี ฯ เป็นพื้นฐานอยู่แล้ว เมื่อได้รับรายงานจี้จุดเข้าเช่นนี้อีกก็ไม่มีอะไรที่จะสงสัย

ในยุคนั้นคำขวัญที่ว่า "เชื่อผู้นำชาติพ้นภัย" เป็นคำขวัญที่ศักดิ์สิทธิ์ เพราะถ้าใครแสดงอาการซึ่งความ ไม่เชื่อผู้นำหรือคัดค้านท่านผู้นำก็ถือว่าเป็นคนที่ขัดขวางความเจริญของชาติ ยิ่งถ้าผู้ใดถูกกล่าวหาว่าคิดกำจัดผู้นำก็ถือว่าเป็นการทรยศต่อชาติทีเดียว เพราะผู้นำคือชาติ

ท่านปรีดี ฯ จึงถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้ทรยศต่อชาติ เพราะวางแผนกำจัดผู้นำ (ตามรายงานมุสาของพระองค์เจ้าอาทิตย์ ฯ) และโทษของคนทรยศต่อชาติก็คือความตาย แต่จอมพล ป. ฯ ก็ไม่กล้าผลีผลามที่จะจัดการกับท่านปรีดี ฯ โดยพลการ เพราะท่านปรีดี ฯ เป็นบุคคลชั้นนำคนสำคัญของคณะราษฎรและโดยเฉพาะอย่างยิ่งกองทัพเรือสมัยนั้นได้ให้ความเห็นอกเห็นใจท่านปรีดี ฯ เป็นอย่างยิ่ง ดังที่กล่าวแล้ว

เพื่อที่จะไม่ให้เพื่อนผู้ร่วมก่อการตำหนิติโทษได้ว่าใช้อำนาจบาทใหญ่รังแกท่านปรีดี จอมพล ป. ฯ จึงเรียกประชุมคณะผู้ก่อการเพื่อพิจารณาโทษท่านปรีดี ฯ

วันนั้น ๒๒ กันยายน ๒๔๘๖ ที่ทำเนียบรัฐบาล ณ ตึกไทยคู่ฟ้า ได้มีการประชุมคณะผู้ก่อการชั้นนำทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน พร้อมด้วยนายทหารชั้นผู้ใหญ่แห่งกองทัพบกอีกหลายนายเป็นกรณีพิเศษ จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นประธานในที่ประชุม และได้แจ้งข้อกล่าวหาท่านปรีดี ฯ ตามรายงานของพระองค์เจ้าอาทิตย์ ฯ ให้ที่ประชุมทราบแล้วขอความเห็นในการที่จะจัดการกับท่านปรีดี ฯ ในฐานะที่ "ทรยศต่อชาติ"

หลังจากสิ้นเสียงที่จอมพล ป. ฯ กล่าวโทษท่านปรีดี ฯ แล้ว บรรยากาศในที่ประชุมซึ่งเคร่งเครียดอยู่แล้วกลับเคร่งเครียดยิ่งขึ้น ที่ประชุมซึ่งมีผู้คนไม่น้อยกว่า ๖๐ คน

เงียบงัน เพราะทุกคนไม่เคยคาดคิดมาก่อนว่าจะได้ยินเรื่องเช่นนี้ คนที่เคยช่างเจรจากลับนั่งตีหน้าเคร่งขรึม ความเงียบได้ปกคลุมที่ประชุมอยู่ชั่วขณะหนึ่ง

ครั้นแล้วนายปราโมทย์ พึ่งสุนทร สมาชิกชั้นนำคนหนึ่งของคณะผู้ก่อการ ซึ่งเป็นที่รู้จักกันกว้างขวางในหมู่คณะผู้ก่อการทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน และมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดเป็นพิเศษกับจอมพล ป. พิบูลสงคราม มาตั้งแต่สมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ และมาชิดชอบกันยิ่งขึ้น เมื่อคราวยึดอำนาจคืนจากพระยามโน ฯ เมื่อ ๒๐ มิถุนายน ๒๔๗๖ และปราบขบถบวรเดช เมื่อ ๑๑ ตุลาคม ๒๔๗๖ ได้ลุกขึ้นกล่าวต่อที่ประชุมใจความว่า

"ก่อนที่เราจะเชื่อคำรายงานของพระองค์เจ้าอาทิตย์ ฯ ขอให้เราได้พิจารณากันเสียก่อนว่า พระองค์เจ้าอาทิตย์ ฯ เป็นใคร มาจากไหน ? ก็เป็นที่รู้ ๆ กันอยู่แล้วว่าในการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ ๒๔ มิถุนายน นั้น ได้ยังความไม่พอใจให้กับฝ่ายที่สูญเสียอำนาจเป็นอย่างยิ่ง การกระทำของพระยามโน ฯ ก็ดีและการขบถของพระองค์เจ้าบวรเดช ฯ ก็ดีล้วนแต่เป็นผลสืบเนื่องกันมาจากความไม่พอใจของฝ่ายที่สูญเสียอำนาจเมื่อ ๒๔ มิถุนายน ฯ นั้นเอง ความพยายามของฝ่ายที่สูญเสียอำนาจในการที่จะกลับคืนมาสู่อำนาจตามเดิมเหมือนเมื่อก่อน ๒๔ มิถุนา ฯ นั้น ยังมีอยู่และจะยังมีอยู่อีกเป็นเวลาอันยาวนานตราบเท่าที่ซากเดนของพลังเก่ายังไม่หมดสิ้นไป คำบอกเล่าของพระองค์เจ้าอาทิตย์ ฯ ก็อาจเป็นแผนการหนึ่งในการกลับคืนสู่อำนาจของฝ่ายผู้สูญเสียอำนาจก็ได้ ด้วยวิธีการยังความแตกแยกและอ่อนแอให้เกิดขึ้นในคณะราษฎร โดยเฉพาะในหมู่ผู้นำของคณะราษฎร เช่น ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี (จอมพล ป. พิบูลสงคราม) และอาจารย์ปรีดี ฯ เป็นต้น ผมจึงไม่เชื่อว่าคำบอกเล่าของพระองค์เจ้าอาทิตย์ ฯ เป็นความจริง ขอให้ ฯพณฯ นายก ฯ ได้พิจารณา"

เมื่อนายปราโมทย์ พึ่งสุนทร พูดนำทางขึ้นแล้ว พ.อ. ขุนนิรันดรชัย นายทหารปืนใหญ่สหายสนิทคนหนึ่งของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งเป็นราชเลขานุการในพระองค์ อันมีหน้าที่เกี่ยวข้องใกล้ชิดกับผู้สำเร็จ ฯ ก็ได้ลุกขึ้นพูดสนับสนุนความคิดเห็นของนายปราโมทย์ ฯ อย่างหนักแน่น และต่อจากขุนนิรันดรชัยก็ได้มีผู้ก่อการคนสำคัญอื่น ๆ อีกหลายคน ได้พูดสนับสนุนในแนวทางที่นายปราโมทย์ พึ่งสุนทร ได้กล่าวไว้ในเบื้องต้น

ในที่สุดที่ประชุมก็ได้มีมติให้ตั้งกรรมการไปสอบถามท่านปรีดี ฯ คณะกรรมการชุดนั้นมีด้วยกัน ๓ ท่าน คือ พล ร.ท. สินธุ์ กมลนาวิน พล ต.อ อดุล อดุลเดชจรัสและ พ.อ. ช่วง เชวงศักดิ์สงคราม

ต่อคำสอบถามของคณะกรรมการถึงคำบอกเล่าของพระองค์เจ้าอาทิตย์ฯท่านปรีดีฯ ยอมรับว่าได้มีการพูดจริง แต่เป็นการพูดเล่นสนุก ๆ เพราะพระองค์เจ้าอาทิตย์ ฯ ปรารภขึ้น ท่านปรีดี ฯ บอกกับคณะกรรมการว่า ถ้าท่านจะจับจอมพล ป. ฯ จริง ๆ แล้วก็จะไม่บอกพระองค์เจ้าอาทิตย์ ฯ เพราะท่านยังมีเพื่อนที่ไว้วางใจได้ยิ่งกว่าพระองค์เจ้าอาทิตย์ ฯ มากนัก และพลโทพระยาวิชิต ฯ นั้น ท่านก็ชรามากแล้วจะใช้ท่านทำการที่กล่าวหาได้อย่างไร

คณะกรรมการจึงกลับไปรายงานให้จอมพล ป. ฯ ทราบ ตามที่ท่านปรีดี ฯ ชี้แจงเรื่องก็เป็นอันระงับไป ส่วนพระองค์เจ้าอาทิตย์ ฯ ก็ทรงเจื่อน ๆ กับท่านปรีดี ฯ ท่านปรีดี ฯ ได้กล่าวถึงพระองค์อาทิตย์ ฯ เกี่ยวกับกรณีนี้ไว้ในบทนิพนธ์บทหนึ่งของท่านความว่า

"ภายหลังสงสงครามเมื่อพระองค์เจ้าอาทิตย์ ฯ ประชวรหนักก่อนสิ้นพระชนม์ประมาณ ๑–๒ วัน ท่านทรงให้นายเฉลียว ปทุมรส มาเชิญข้าพเจ้าไปเฝ้าที่วังรัตนาภา ถนนเศรษฐศิริ ว่าก่อนสิ้นพระชนม์ท่านขอพบข้าพเจ้าเพื่อขอขมาสิ่งที่ล่วงเกินแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ไปเฝ้า รับสั่งว่าขอให้ข้าพเจ้าอโหสิกรรมในเรื่องที่ท่านได้กระทำไป ข้าพเจ้าได้ทูลว่าข้าพเจ้าถวายอโหสิกรรมมาก่อนแล้ว ขอให้ทรงตั้งพระทัยยึดมั่นในพระพุทธคุณ ทรงทำจิตให้ผ่องแผ้วอย่าวิตกกังวลเลย ต่อมาพระองค์ก็ได้สิ้นพระชนม์ด้วยความสงบ ข้าพเจ้ามิได้จองเวรอย่างหนึ่งอย่างใดแก่ท่าน ให้เป็นที่สะเทือนพระทัยเลย ซึ่งถ้าหากท่านทรงมีพระญาณวิถีก็คงทรงทราบว่าข้าพเจ้ามิได้ทำการอย่างใดเป็นที่สะเทือนพระทัย"

"คุณบอกว่ารู้ธมาหาผมหรือ" นาวาเอกเดนนิสถามย้ำอีกครั้งหนึ่งด้วยความไม่แน่ใจ และขณะนั้นก็พอดีท่านปรีดี ฯ ซึ่งซ่อนร่างอยู่ภายใต้เครื่องแบบทหารเรือยศพันจ่าและสวมแว่นตาดำ ก็ได้ลงมาจากรถและได้มายืนอยู่เบื้องหลัง ร.อ. ชลิต ฯ แล้ว

"ใช่" ร.อ. ชลิต ฯ ตอบยืนยัน

"อยู่ที่ไหน ไปเชิญท่านมาเดี๋ยวนี้" นาวาเอกเดนนิสพูดอย่างร้อนรน

"ท่านอยู่นี่แล้ว" ร.อ. ชลิต ฯ พูดพร้อมกับชี้ไปที่พันจ่าทหารเรือที่ยืนอยู่เบื้องหลังเขาขณะนั้น

"ผมหมายถึง รู้ธ ท่านอยู่ที่ไหน" นาวาเอกเดนนิสย้ำอีกครั้ง

"ก็ท่านยืนอยู่ที่นี่แล้ว" ร.อ. วัชรชัย ฯ ชี้ไปที่บุรุษผู้อยู่ภายใต้เครื่องแบบทหารเรือยศพันจ่าเป็นการยืนยันคำพูดของเรือเอกพี่ชาย

เมื่อได้รับคำยืนยันของเรือเอกผู้พี่และผู้น้องว่าพันจ่าทหารเรือที่ยืนอยู่เบื้องหน้าเขาขณะนี้คือ "รู้ธ" ซ้ำแล้วซ้ำอีกจึงทำให้นาวาเอกเดนนิสชักจะหัวเสีย เพราะพันจ่าทหารเรือคนนั้นไม่มีเค้าร่องรอยของ "รู้ธ" แม้แต่นิดเดียว

เพื่อพิสูจน์ให้เห็นว่า "รู้ธ" ได้มายืนอยู่เบื้องหน้าของนาวาเอกเดนนิสตามคำยืนยันของ ร.อ. ชลิต ฯ และ ร.อ. วัชรชัย ฯ จริง ท่านปรีดี ฯ จึงหันหลังให้กับนาวาเอกเดนนิส แล้วล้วงฟันปลอมจากกระเป๋าเสื้อขึ้นมาใส่พร้อมกับถอดหมวกและแว่นตาดำออกจากตาแล้วหันหน้ากลับมาเผชิญกับนาวาเอกเดนนิส

"โอ! รู้ธ จริง ๆ" นาวาเอกเดนนิสร้องอุเทนออกมาอย่างตื่นเต้น แล้วเชิญทุก ๆ คนเข้าไปข้างในบ้าน เขาได้จัดวิสกี้ผสมโซดามาให้กับทุก ๆ คน เพื่อคลายความเคร่งเครียด เพราะตลอดระยะทางตั้งแต่ชลบุรีจนถึงกรุงเทพ ฯ ถึงแม้ว่าถนนจะราบเรียบ แต่อันตรายจากคณะรัฐประหารย่อมแผ่ปกคลุมไปตลอดเส้นทาง จึงทำให้ประสาทของทุก ๆ คนอยู่ในอาการเคร่งเครียดตลอดระยะทางร่วม ๑๐๐ กิโลเมตร

ท่านปรีดี ฯ ได้บอกกับนาวาเอกเดนนิสอย่างตรงไปตรงมาว่า ท่านต้องการขอความช่วยเหลือจากเขาในการเดินทางลี้ภัยคณะรัฐประหารออกนอกประเทศ ขอมอบความไว้วางใจและความหวังในการเดินทางลี้ภัยออกนอกประเทศครั้งนี้ไว้กับเขา

เมื่อได้รับคำขอร้องและความไว้วางใจจาก "รู้ธ" ผู้นำคนสำคัญยิ่งในการต่อต้านญี่ปุ่นในประเทศไทยในสงครามโลกครั้งที่สองเช่นนี้ นาวาเอกเดนนิสผู้เคยผ่านสมรภูมิเลือดมาแล้วอย่างโชกโชน ทางด้านยุโรปและเอเชียและมีความชำนาญเป็นพิเศษในการปฏิบัติภารกิจ "ลับ" จึงตอบรับปากกับท่านปรีดี ฯ อย่างไม่ลังเลและด้วยความมั่นใจในการที่จะช่วยเหลือให้ท่านได้เดินทางออกนอกประเทศให้จงได้

บัดนี้ผู้นำในการต่อต้านญี่ปุ่นในประเทศไทยในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งทั้งสหรัฐอเมริกาและอังกฤษอันเป็นผู้นำของฝ่ายสัมพันธมิตรได้ให้ความยกย่องนับถืออย่างสูงได้อยู่ในความรับผิดชอบของเขา นาวาเอกสแตรทฟอร์ด เฮอร์คิวลิส เดนนิส นายทหารแห่ง

ราชนาวีอังกฤษผู้ช่วยทูตฝ่ายทหารเรือประจำประเทศไทย นาวาเอกเดนนิสมีความเชื่อมั่นว่าในการตัดสินใจช่วยเหลือท่านปรีดี ฯ หรือรู้ธครั้งนี้เป็นสิ่งที่ถูกต้องดีงาม ดังที่ท่านลอร์ดเมาท์-แบนแตนท์พระญาติชั้นผู้ใหญ่ของราชินีอลิซาเบธแห่งอังกฤษได้กล่าวว่า

"ขอให้เราให้เกียรติแก่คนคนหนึ่ง ซึ่งได้ให้บริการอันใหญ่หลวงแก่สัมพันธมิตรและประเทศชาติของเขาเอง ตามที่ข้าพเจ้าได้ทราบมาเป็นส่วนตัว ท่านผู้นี้เป็นผู้ที่เสริมสร้างมิตรภาพระหว่างคนอังกฤษและคนสยาม ลูกโซ่แห่งการต่อต้านญี่ปุ่นของคนท้องถิ่นบนผืนแผ่นดินที่ถูกยึดครองในเอเชียอาคเนย์มีช่องว่างอยู่เพียง ๒–๓ แห่ง และช่องว่างแห่งหนึ่งก็ได้ถูกเชื่อมโยงในการบุกบั่นของหลวงประดิษฐ์มนูธรรม"

เมื่อคราวที่ประมุขของสามมหาอำนาจ ฝ่ายสัมพันธมิตรคือประธานาธิบดีรูสเวลท์แห่งสหรัฐอเมริกา นายกรัฐมนตรีเชอร์ชิลล์แห่งอังกฤษและจอมพลสตาลินนายกรัฐมนตรีแห่งสหภาพโซเวียต ได้ประชุมกันที่เมืองยัลตาในตอนปลายสงครามโลกครั้งที่สองเกี่ยวกับอนาคตของประเทศไทย ประธานาธิบดีรูสเวลร์ ได้ประเมินคุณค่าของท่านปรีดี ฯ ไว้อย่างสูง ทั้งในบทบาทของการต่อต้านญี่ปุ่นและความศรัทธาของประชาชนชาวไทยที่มีต่อท่าน รูสเวลท์ถึงกับสั่งให้กระทรวงการต่างประเทศอเมริกัน ทำบันทึกเกี่ยวกับสถานะการณ์ ของประเทศไทยและท่านปรีดี ฯ เพื่อนำไปใช้ในการเจรจาที่เมืองยาลตา ซึ่งมีข้อความเกี่ยวกับท่านปรีดี ฯ ตามเอกสารของกระทรวงต่างประเทศอเมริกันที่ ๘๙๒.๐๑/๑–๑๓๔๕ ลงวันที่ ๑๓ มกราคม ๑๙๔๕ มีความตอนหนึ่งว่าดังนี้

"ประวัติศาสตร์การบีบคั้นของยุโรปต่อประเทศไทยและประวัติศาสตร์ยุโรปในเรื่องการยึดเอาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น ย่อมยังอยู่ในความทรงจำอย่างกระจ่างแจ้งของชาวเอเชีย รัฐบาลนี้ (สหรัฐอเริกา, ผู้เขียน) ไม่สามารถมีส่วนร่วมในความรับผิดชอบไม่ว่าวิธีไหนที่จะสืบเนื่องแนวนโยบายจักรวรรดินิยมสมัยก่อนสงคราม แก่ประเทศไทยไม่ว่าจะปรากฏในรูปลักษณะใดก็ตาม

ภายในประเทศไทยนั้น องค์การปกครองที่เริ่มแรกได้ยอมจำนนญี่ปุ่นซึ่งเป็นผู้ร่วมมือ (กับญี่ปุ่น อย่างเปิดเผยนั้น ได้เข้าแทนที่โดยองค์การปกครอง (รัฐบาลนายควง ฯ, ผู้เขียน) ที่ส่วนใหญ่อยู่ในความควบคุมของประดิษฐ์ ฯ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ปัจจุบัน เป็นผู้ซึ่งได้รับความนับถือมากที่สุดในบรรดาผู้นำไทย และได้เป็นผู้ต่อต้าน

ญี่ปุ่นตั้งแต่เริ่มแรก การติดต่อของฝ่ายอเมริกันได้สถาปนาขึ้นกับประดิษฐ์ ฯ ผู้ซึ่งให้ความช่วยเหลืออย่างจริงใจแก่งานลับของสัมพันธมิตร และเป็นผู้ซึ่งได้แสดงความปรารถนาให้ประเทศไทยเข้าสงครามต่อสู้กับญี่ปุ่นและประสงค์ให้กองทัพไทยรบเคียงเคียงไหล่กับฝ่ายสัมพันธมิตร"

นี่คือเอกสารของทางการอเมริกัน ที่ประธานาธิบดีรูสเวลท์สั่งให้กระทรวงการต่างประเทศอเมริกันจัดทำขึ้น เพื่อท่านจะได้นำไปใช้ในการเจรจากับเชลร์ชิลล์ และสตาลินดังกล่าวแล้ว แต่ก่อนหน้าที่จะมีเอกสารฉบับนี้ ก็ได้มีเอกสารของกระทรวงต่างประเทศอเมริกันเกี่ยวกับประเทศไทยและท่านปรีดี ฯ มาแล้วหลายฉบับ ดังเอกสารที่ ๘๙๒.๐๑/๓๒ ลงวันที่ ๒๖ สิงหาคม ๑๙๔๓ ซึ่งเป็นหนังสือของรัฐมนตรีว่าการต่างประเทศอเมริกัน มร. คอร์เดล ฮัลล์ แจ้งท่าทีของกระทรวงการต่างประเทศอเมริกัน ถึงรองผู้อำนวยการสำนักงานบริการยุทธศาสตร์ พันเอก กูดเฟลโลว์ มีข้อความบางตอนดังนี้

"รัฐบาลสหรัฐอเมริกาปรารถนาอย่างเร่าร้อนไว้ล่วงหน้าถึงการที่จะฟื้นสถาปนาเอกราชของประเทศไทยโดยเร็วที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ จากข่าวสารต่าง ๆ ที่ได้รับแสดงให้เห็นว่า แม้ในรัฐบาลไทยในปัจจุบันก็ยังมีข้าราชการไทยส่วนหนึ่งที่คัดค้านการยอมจำนนของรัฐบาลนั้นต่อการกดดันของฝ่ายญี่ปุ่น เป็นที่เข้าใจว่าในบรรดาข้าราชการดังกล่าวนี้มีหลวงประดิษฐ์มนูธรรม (หรือที่รู้จักกันในนามปรีดี พนมยงค์) สมาชิกคนหนึ่งในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เป็นคนหนึ่งในบรรดาข้าราชการเหล่านั้น และได้ร่วมอย่างสำคัญในขบวนการลับที่ประสงค์ฟื้นฟูสถาปนารัฐบาลเหมือนดังที่เคยเป็นอยู่ก่อนหน้าการบุกรุกของญี่ปุ่น

ด้วยความเข้าใจอันกระจ่างแจ้งเช่นนี้ รัฐบาลสหรัฐอเมริกาจึงยอมนับถือหลวงประดิษฐ์มนูธรรมว่าเป็นตัวแทนแห่งการสืบต่อของรัฐบาลแห่งประเทศไทยตามที่เป็นอยู่ก่อนที่นายกรัฐมนตรีไทย (จอมพล ป. พิบูลสงคราม) จะปลีกตนไปเข้ากับฝ่ายญี่ปุ่นในตอนที่ญี่ปุ่นบุกรุก และยอมรับนับถือว่าเขา (หลวงประดิษฐ์มนูธรรม–ผู้เขียน) เป็นผู้นำคนสำคัญยิ่งในขบวนการเพื่อ เอกราชของไทย ด้วยเหตุนี้ตราบเท่าที่รัฐบาลนี้ (สหรัฐอเมริกา – ผู้เขียน) มิได้รับการแสดงตรงข้ามจากประชาชนชาวไทย จึงเป็นที่เชื่อได้อย่างหนักแน่นโดยไม่ผูกมัดอนาคต ในการนี้ถือว่าหลวงประดิษฐ์ ฯ เป็นผู้นำของบรรดาผู้แทนแห่งชาติไทยในประเทศไทย"

ด้วยความรำลึกถึงการต่อสู้ในระหว่างสงครามและด้วยความสำนึกถึงบุญคุณของท่านปรีดีฯ ผู้ที่ได้ร่วมมือกับสัมพันธมิตรอย่างใกล้ชิดฟื้นฟูสันติภาพให้เกิดขึ้น นาวาเอกเดนนิสจึงไม่เพียงแต่จะเต็มใจช่วยเหลือท่านปรีดี ฯ เท่านั้น หากเขายังดีใจและมีความภาคภูมิใจที่ได้มีโอกาสสนองบุญคุณสหายร่วมสงคราม ผู้เป็นกำลังสำคัญในการร่วมสถาปนาสันติภาพของโลกในภูมิภาคส่วนนี้

หลังจากที่นาวาเอกเดนนิส ได้จัดอาหารเช้าให้ท่านปรีดี ฯ และคณะรับประทานแล้ว เขาก็ได้แต่งตัวออกจากบ้านไปยังสถานทูตอังกฤษ ซึ่งตั้งอยู่ห่างจากบ้านพักของเขาไม่กี่ร้อยเมตร แต่ก่อนที่เขาจะออกจากบ้านไปเขาได้จัดให้ท่านปรีดี ฯ และคณะไปพักที่ห้องชั้นบน และกำชับให้ทุกคนระมัดระวังอย่าได้ไปปรากฏตัวที่หน้าต่างเป็นอันขาด

นาวาเอกเดนนิส ได้ตรงไปที่สถานทูตอังกฤษ เพื่อพบปรึกษากับหัวหน้าของเขาคือท่านทูต เซอร์จอฟฟรี่ ทอมสัน ถึงหนทางที่จะช่วยเหลือสหายร่วมสงครามของเขา ให้ลี้ภัยออกนอกประเทศ ด้วยความเชื่อใจว่าท่านทูตของเขามีทรรศนะต่อรัฐธ หรือท่านปรีดี ฯ อย่างเดียวกันกับเขาอย่างแน่นอน เขาจึงได้ตรงไปหาท่านทูตอย่างไม่ลังเลใจ เมื่อเขาผ่านรูปปั้นพระนางวิคตอเรียที่ประดิษฐานอยู่ในบริเวณด้านหน้าสถานทูต เขาก็กระพริบตาให้กับรูปปั้นของพระนางตามแบบอย่างประเพณีการแสดงความเคารพของชาวไอริชที่ดี

ขณะนั้นเซอร์จอฟฟรี่ ทอมสัน กำลังจะรับประทานอาหารเช้าอยู่ คนรับใช้ชาวจีนให้หลำได้เข้าไปบอกเขาว่า นาวาเอกเดนนิสต้องการพบ เซอร์จอฟฟรี่ทอมสัน จึงให้คนรับใช้ไปเชิญทูตทหารเรือเข้าพบทันที เมื่อพบหน้าท่านทูต นาวาเอกเดนนิสก็ได้เล่าเรื่องราวและคำขอความช่วยเหลือของท่านปรีดี ฯ ให้ท่านทูตทราบพร้อมกับเสนอความเห็นในช่องทางที่จะช่วยเหลือท่านปรีดีฯ ทั้งท่านทูตและผู้ช่วยทูต ได้ปรึกษาหารือกัน และในที่สุดก็มีความเห็นว่าควรจะได้ให้เอกอัครรัฐทูตอเมริกัน เอดวินสแตนตัน ร่วมรับรู้และปรึกษาหารือด้วย เพราะทั้งอังกฤษและอเมริกันต่างก็ให้ความยกย่องท่านปรีดี ฯ เป็นอย่างสูง และต่างก็มีความสัมพันธ์กับท่านอย่างใกล้ชิดในระหว่างสงคราม

ดังนั้นเอกอัครราชทูตอังกฤษ เซอร์จอฟฟรี่ ทอมสัน พร้อมด้วยนาวาเอกเดนนิสจึงได้รีบไปพบ เอดวินสแตนตัน เอกอัครรัฐทูตอเมริกัน ท่านทูตทั้งสองได้ปรึกษาหารือกันในหลักการว่าควรจะมีส่วนช่วยเหลือท่านปรีดี ฯ หรือรัฐสหายร่วมสงครามของเขาให้รอดพ้นอันตรายจากภัยของคณะรัฐประหารหรือไม่

ในการนี้ท่านทูตทั้งสอง ไม่สามารถที่จะขอความเห็นไปยังรัฐบาลของทั้งสองประเทศได้ทันท่วงทีเพราะภัยของคณะรัฐประหารกำลังตามล้างท่านปรีดี ฯ อยู่อย่างกระชั้นชิด จึงจำเป็นจะต้องพิจารณาและตัดสินใจเอาเอง

ท่านทูตทั้งสองได้พิจารณาถึงการปฏิบัติตามหลักทางการทูตอันดีงาม ซึ่งหมายถึงสถานทูตไม่ควรเข้าไปยุ่งเกี่ยวหรือสอดแทรกในกิจการภายในของประเทศที่สถานทูตไปตั้งอยู่

แต่สำหรับกรณีนี้ทั้งท่านทูตเอดวินสแตนตันและท่านทูตเซอร์จอฟฟรี่ทอมสัน มีความเห็นสอดคล้องกันว่าความจำเป็นที่จะต้องช่วยเหลือสหายร่วมสงครามของเขาสำคัญกว่าการปฏิบัติตามหลักทางการทูตอันดีงาม และประกอบกับขณะนั้นรัฐบาลของประเทศทั้งสองก็ยังไม่ได้ให้ความรับรองรัฐบาลของคณะรัฐประหาร

สำหรับความพยายามของคณะรัฐประหารที่จะเอากรณีสวรรคตของเยาวกษัตริย์มาสาดใส่ท่านปรีดี ฯ ให้มัวหมองนั้น ท่านทูตทั้งสองเห็นเป็นเรื่องเหลวไหล จึงในที่สุดทั้งอังกฤษและอเมริกันก็ได้ตกลงในหลักการให้ความช่วยเหลือท่านปรีดี ฯ หรือรู้ธสหายร่วมสงครามของเขา

ความเห็นของท่านทูตทั้งสองที่ว่า การที่มีความพยายามเอากรณีสวรรคตมาสาดใส่ท่านปรีดีฯเป็นเรื่องเหลวไหลนั้นเป็นความจริงที่สุด และเป็นความพยายามที่ชั่วช้าสารเลวที่สุด

พลโทกาจ กาจสงคราม ผู้นำคนสำคัญคนหนึ่งของคณะรัฐประหารซึ่งต่อมาได้มีความเห็นแตกแยกกับคณะรัฐประหารถึงกับถูก พล. ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ บังคับให้ออกนอกประเทศและต่อมาก็ถูกจับกุมในข้อหาขบถ ได้มีความสำนึกบาปที่ตนได้ทำเอาไว้กับท่านปรีดี ฯ และคณะและได้แสดงอากัปกิริยาสารภาพบาปต่อหน้าศาลอย่างชายชาตรี

เช้าวันนั้น ๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๗ ที่ศาลอาญา บัลลังก์ ๑๓ ผู้พิพากษาโดยนายเจน เวชศิล์ป และนายบุญธรรม ได้ออกนั่งบัลลังก์เพื่ออ่านคำพิพากษาในคดีที่ พลโทกาจ กาจสงครามกับพวก ถูกฟ้องร้องเป็นจำเลยในคดีขบถภายในอาณาจักร

ทันทีที่ท่านผู้พิพากษาออกนั่งบัลลังก์ พลโทกาจ กาจสงคราม ได้ลุกขึ้นแถลงต่อศาลว่า

"กระผมขอความกรุณาต่อศาล เพื่อยืนไว้อาลัยแก่ผู้ที่ถูกประหารชีวิตที่บางขวางเมื่อเช้านี้ ๓ คน"

คำแถลงของพลโทกาจ กาจสงคราม ได้ยินไปทั่วห้องพิจารณา จำเลยร่วมคดีคนอื่น ๆ พากันแปลกใจไปตาม ๆ กัน ที่พลโทกาจ ฯ ทะลุกลางปล้องขึ้นมาเฉย ๆ เช่นนั้น บรรดาญาติมิตรของจำเลยที่พากันมาฟังคำพิพากษาต่างพากันงุนงง และครั้นแล้วผู้พิพากษาทั้งสองท่านก็พากันลงจากบัลลังก์ เพื่อให้โอกาสแก่พลโทกาจ ฯ ยื่นไว้อาลัยแก่ผู้ที่ถูกประหารชีวิตตามคำขอ

เมื่อผู้พิพากษาลงจากบัลลังก์ไปแล้ว พลโทกาจ ฯ จึงยืนหันหน้าไปทางทิศเหนือ อันเป็นทิศที่ตั้งของเรือนจำกลางบางขวาง ซึ่งเป็นที่ประหารชีวิตคน ๓ คน เมื่อเช้ามืดวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ ตามที่พลโทกาจ ฯ แถลง

ที่เรือนจำกลางบางขวาง เช้ามืดวันนั้น ได้มีการประหารชีวิตคนสามคนตามคำพิพากษาของศาลฎีกาที่ ๑๕๔๔/๒๔๙๗ อันเป็นคำพิพากษาที่นอกจากจะปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์ขบวนการยุติธรรมแล้วยังจะต้องปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์การเมืองและประวัติศาสตร์ของชาติไทยชั่วกาลนาน และการประหารชีวิตคนทั้ง ๓ ในเช้ามืดวันนั้นเป็นการประหารที่จะต้องจารึกอยู่ในประวัติศาสตร์ของมวลชน

เพราะว่าผู้ถูกประหารชีวิต ๓ คนนั้น คือ นายเฉลียว ปทุมรส นายชิต สิงหเสนีย์ และนายบุศย์ บัทมศิรินทร์ ทั้ง ๓ คน ตกเป็นจำเลยในคดีกรณีสวรรคต และถูกศาลฎีกาพิพากษาประหารชีวิต

พลโทกาจ ฯ ยื่นไว้อาลัยให้แก่ผู้ถูกประหารชีวิต ๓ คน ที่บางขวางเมื่อเช้ามืดวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๗

ก็คือยื่นไว้อาลัยให้แก่ผู้ถูกประหารชีวิตในคดีกรณีสวรรคต นายเฉลียว ปทุมรส นายชิต สิงหเสนีย์ และนายบุศย์ บัทมศิรินทร์

"คุณหลวงยื่นไว้อาลัยให้กับพวกเหล่านั้นทำไมครับ ในเมื่อวัตถุประสงค์สำคัญประการหนึ่ง ในการทำรัฐประหารครั้งนั้น ก็คือคลี่คลายกรณีสวรรคต เมื่อคลี่คลายจนถึงกับถูกประหารชีวิตกันแล้ว คุณหลวงไม่ยินดีหรือ ในเมื่อคุณหลวงเองก็เป็นตัวตั้งตัวตีคนหนึ่งในการทำรัฐประหารครั้งนั้น" นายสนิท ผิวนวล อดีตผู้ช่วยปลัดกระทรวงการคลังผู้เป็นจำเลยร่วมคดีกับพลโทกาจ ฯ ได้ถามความในใจของเขาหลังจากที่เขาได้ยื่นไว้อาลัยสมปรารถนาแล้ว

"พุทโธ คุณสนิท เรื่องนี้มันเป็นเรื่องการเมือง ผมไม่คิดว่ามันจะเอากันถึงอย่างนี้" พลโทกาจ ฯ บอกความในใจกับนายสนิท ฯ และพูดต่อไปว่า

"ที่ยกเอากรณีสวรรคตขึ้นมาเล่นงานอาจารย์นั้นก็เพื่อความสำเร็จในการโค่นอาจารย์เท่านั้น เพราะเหตุผลอื่นที่จะยกขึ้นมาโฆษณาทำลายล้างอาจารย์นั้นไม่มี และคุณงามความดีของอาจารย์อยู่ในความศรัทธาของประชาชนเหนือกว่าเหตุผลอื่นใดที่จะยกขึ้นมาทำลายล้างได้ นอกจากกรณีสวรรคต แต่ก็ไม่คิดว่าจะเอากันถึงอย่างนี้ ถ้าคุณสนิทมีโอกาสจะติดต่อกับอาจารย์ ก็ช่วยเรียนอาจารย์ไปด้วยว่าผมขอกราบขอขมาอาจารย์ในเรื่องที่แล้ว ๆ มาด้วย"

ถึงแม้ว่าพลโทกาจ ฯ จะใส่ความทำความเดือดร้อนให้กับท่านปรีดี ฯ มาแล้วก็จริง แต่ทว่าในเวลาต่อมาพลโทกาจ ฯ ได้สำนึกในบาปบุญคุณโทษ และสารภาพผิดต่อพฤติกรรมดังกล่าว ทั้งที่ได้แสดงต่อหน้าศาลและทั้งที่ได้แถลงความในใจกับนายสนิท ฯ และกับคนอื่น ๆ ในเวลาต่อมา จึงนับได้ว่าพลโทกาจ ฯ เป็นสัปปุรุษที่ควรแก่การยกย่องคนหนึ่ง

ซึ่งดีกว่าคนบางคนที่ไม่กล้ายอมรับผิดของตนเอง แต่กลับโยนความผิดเหล่านั้นไปให้ผู้อื่นรับเคราะห์แทน อย่างไม่บัดสีใจ และไม่ละอายต่อบาป คนจำพวกนี้ถึงแม้ว่าจะประกาศตนเป็นศาสนิกชนและพยายามไถ่บาปอย่างไรก็ตาม แต่พระเจ้าก็คงจะช่วยอะไรไม่ได้ เพราะพระเจ้าเห็นพระเจ้ารู้ว่าอะไรเป็นอะไร ความลับอาจมีสำหรับคนทั่ว ๆ ไป แต่สำหรับพระเจ้าความลับย่อมไม่มี และถึงแม้ว่าความลับอาจมีสำหรับคนทั่ว ๆ ไปก็จริงอยู่ แต่ก็ไม่อาจปกปิดอยู่ได้ชั่วนิรันดร ประวัติศาสตร์บอกเราเช่นนี้ทั้งอดีตปัจจุบันและแม้อนาคต

ภายหลัง เมื่อท่านทูตทั้งสองคือ เซอร์จอฟฟรี่ทอมสันแห่งสถานทูตอังกฤษกับเอดวินสแตนตันแห่งสถานทูตสหรัฐอเมริกา ได้ตกลงในหลักการให้ความช่วยเหลือท่านปรีดี ฯ ลี้ภัยแล้ว ก็ได้ปรึกษาถึงวิธีการที่จะดำเนินการช่วยเหลือต่อไป

ในฐานะที่อังกฤษและอเมริกาถึงแม้ว่าจะบอบช้ำมาจากสงครามโลกครั้งที่สองแต่ก็ยังครองความเป็นเจ้าแห่งมหาสมุทรอยู่เคียงคู่กันทั้งในด้านเรือสงครามและเรือพาณิชย์ โดยเฉพาะพานิชนาวีของประเทศทั้งสองได้ท่องอยู่ทั่วไปในเจ็ดคาบมหาสมุทร ดังนั้นท่านทูตทั้งสองจึงหวังที่จะช่วยเหลือท่านปรีดี ฯ ให้เดินทางออกไปทางด้านทะเล

ในการนี้การ์เดส ผู้ช่วยทูตฝ่ายทหารเรืออเมริกัน ซึ่งมีชื่อสมมุติว่า "สกีทซ์" และนาย จี. เอ็ม. อีเวนส์ ผู้จัดการใหญ่บริษัทเชลล์ประจำประเทศไทย ซึ่งเคยทำทางรถไฟ

อยู่ที่ประเทศพม่าในฐานะเป็นเชลยศึกของญี่ปุ่นในระหว่างสงคราม ก็ได้รับเชิญให้มาปรึกษาหารือ ร่วมด้วยท่านทูตทั้งสอง และนาวาเอกเดนนิส ฯ

การ์เดสและอีเวนส์ ผู้ได้รับเชิญเข้ามาร่วมปรึกษาหารือเพื่อหาทางช่วยเหลือท่านปรีดี ฯ ถึงแม้ว่าเขาทั้งสองจะไม่เคยรู้จักท่านปรีดี ฯ เป็นส่วนตัว แต่เขาทั้งสองก็เต็มใจที่จะให้ความช่วยเหลือท่านปรีดี ฯ เป็นอย่างยิ่ง ที่เต็มใจนั้นไม่ใช่เพราะเหตุแต่เพียงว่าเพราะท่านทูตขอร้อง แต่ที่เขาทั้งสองเต็มใจและภาคภูมิใจที่จะได้ช่วยเหลือท่านปรีดี ฯ นั้น ก็เพราะว่าเขาทั้งสองเคยรู้ถึงเกียรติคุณของท่านปรีดี ฯ และกิตติศัพท์ของ "รู้ธ" เป็นอย่างดี

โดยเฉพาะนาย จี. เอ็ม. อีเวนส์ นั้น นอกจากจะศรัทธาในท่านปรีดี ฯ ที่ได้ร่วมกับสัมพันธมิตรต่อต้านญี่ปุ่นแล้ว ในทางส่วนตัวท่านปรีดี ฯ ยังเคยช่วยเหลือให้บริษัทของเขาได้รับความเป็นธรรมเกี่ยวกับการค้าน้ำมันแข่งกับญี่ปุ่นในตอนก่อนสงครามและช่วยเหลือพวกเขาในระหว่างสงคราม และเขายังมีความไม่พอใจ จอมพล ป. ฯ เป็นพิเศษอีกด้วย ร่องรอยแห่งความทารุณโหดร้ายของทหารญี่ปุ่นที่ทำกับพวกเขาขณะที่ไปเป็นกรรมกรสร้างทางรถไฟสายเมืองกาญจน์–พม่า ยังปรากฏอยู่ในหัวใจของอีเวนส์ไม่รู้หาย เขายังจำความทารุณของญี่ปุ่นได้ฉันใด เขาก็ยังจำจอมพล ป. ฯ ผู้เผด็จการสหายศึกของโตโจได้ฉันนั้น เขาจึงเต็มใจยิ่งกว่าเต็มใจ ที่จะช่วยท่านปรีดี ฯ ให้ปลอดภัยจากน้ำมือของคณะจอมพล ป. ฯ ผู้ที่เขาไม่พอใจ

บริษัทเชลล์อันเป็นบริษัทน้ำมันที่ใหญ่ที่สุดบริษัทหนึ่งของอังกฤษ และมีสาขาอยู่ทั่วโลกรวมทั้งประเทศไทยด้วย มีเรือบรรทุกน้ำมันขนาดใหญ่ปฏิบัติภารกิจอยู่กลางทะเลเกี่ยวกับการขนส่งน้ำมันจากที่หนึ่งไปสู่ที่หนึ่งอยู่เป็นประจำไม่เว้นแต่ละวัน นาวาเอกเดนนิสจึงได้เสนอท่านทูตให้เชิญตัวนาย จี. เอ็ม. อีเวนส์ ผู้จัดการใหญ่บริษัทเชลล์ประจำประเทศไทยมาปรึกษาหารือด้วย เผื่อว่าจะมีเรือบรรทุกน้ำมันของบริษัทเชลล์ปฏิบัติภารกิจอยู่ในน่านน้ำไทยบ้าง

ดังนั้นเมื่ออีเวนส์ทราบเรื่องราวต่าง ๆ ตลอดแล้ว เขาจึงได้ติดต่อสอบถามไปยังหน่วยงานต่าง ๆ และเหมือนกับพระสยามเทวาธิราชจะบันดาล เพราะปรากฏว่าหลังจากที่อีเวนส์ติดต่อสอบถามไปยังที่ต่าง ๆ แล้ว ก็ได้รับทราบว่ามีเรือบรรทุกน้ำมัน เอ็ม.วี ของเชลล์ที่จะไปสิงคโปร์กำลังจอดรอคอยน้ำขึ้นอยู่ที่ปากน้ำเพื่อที่จะข้ามสันดอน ออกสู่อ่าวไทยในเย็นวันนั้น (๒๐ พ.ย.)

ทุกคนในที่ประชุมหัวใจชื่นมื่นขึ้นมาทันที เมื่อได้รับคำบอกเล่าจากอีเวนส์ว่ามีเรือบรรทุกน้ำมันของเชลล์ที่จะไปสิงคโปร์ติดน้ำอยู่ที่ปากน้ำ ความหวังที่จะช่วยท่านปรีดี ฯ หรือ "รู้ธ" สหายศึกของพวกเขาให้รอดพ้นเงื้อมมือคณะรัฐประหาร มีทางที่จะเป็นไปได้หลายสิบเปอร์เซ็นต์

ปัญหาขั้นต่อไป ก็คือการเดินทางไปสู่เรือบรรทุกน้ำมันลำนั้นจะอาศัยพาหนะชนิดใด จากบ้านพักของนาวาเอกเดนนิส ซอยนานาเหนือจะเดินทางโดยรถยนต์ไปลงเรือเล็กที่สมุทรปราการ เพื่อไปขึ้นเรือบรรทุกน้ำมันที่ปากอ่าวก็ย่อมเป็นไปไม่ได้ เพราะถึงแม้ว่าจะสามารถผ่านด่านตรวจไปจนถึงสมุทรปราการ แต่การที่จะหาเรือเล็กเพื่อไปขึ้นเรือใหญ่ที่ปากอ่าว ก็เป็นการเสี่ยงภัยที่ไม่ควรเสี่ยง เพราะมีเปอร์เซ็นต์ความหวังน้อยเหลือเกินความลับอาจไม่เป็นความลับได้ง่าย ๆ และถึงแม้ว่าจะรักษาความลับไว้ได้ แต่เรือบรรทุกน้ำมันก็ไม่สามารถจะรอคอยอยู่ที่ปากอ่าวได้ในเมื่อน้ำขึ้น เพราะนำร่องพร้อมที่จะบริการแล้ว การเดินทางไปลงเรือที่สมุทรปราการจึงเป็นอันไม่มีหวัง

ด้วยเหตุนี้ เอดวิน แสตนตัน เอกอัครรัฐทูตอเมริกัน จึงได้เชิญการ์เดส ผู้ช่วยทูตฝ่ายทหารเรือของท่านมาร่วมปรึกษาหารือด้วย เพราะสถานทูตอเมริกันมีเรือเร็วอยู่ลำหนึ่งโดยการ์เดสเป็นเจ้าของในนาม เรือลำนี้เคยเป็นเรือล่าเรือดำน้ำมาก่อน มีใบพัดแฝดซึ่งสร้างขึ้นมาเพื่อล่าเรือดำน้ำโดยเฉพาะ แต่ต่อมาได้ดัดแปลงและตกแต่งภายในเป็นเรือบีคนิค

เมื่อการ์เดส "สก๊ทซ์" ทราบถึงปัญหาดังกล่าว เขาจึงเป็นผู้รับอาสาแก้ปัญหานั้นด้วยความเต็มใจ และครั้นแล้วที่ประชุมก็ได้ร่วมกันวางแผนการเดินทาง

นาย จี. เอ็ม อี เวนส์ ได้วิทยุติดต่อไปยังกัปตันเรือบรรทุกน้ำมัน เอ็ม. วี แจ้งให้ทราบเป็นระหัสซึ่งถอดความไว้ว่า ให้เรือบรรทุกน้ำมัน เอ็ม. วี. จอดคอยที่เกาะไผ่เวลา ๑๘.๐๐ น. จะมีสินค้าไปขึ้นเรือ

ส่วนการ์เดส ก็ได้สั่งอนุญาตให้ลูกเรือคนไทยที่ประจำเรือของเขาขึ้นพักผ่อน เพื่อหลีกเลี่ยงอันตรายที่อาจเกิดจากการทรยศ แล้วเขาก็สั่งเตรียมเอาลูกเรือชุดใหม่เข้าแทน และผู้ที่ทำหน้าที่ลูกเรือชุดใหม่ก็หาใช่ใครที่ไหนไม่ คนในครอบครัวของการ์เดสนั่นเอง คนหนึ่งคือภรรยาของเขาและอีกคนหนึ่งคือน้องสาวคนสวยผมสีบลอนด์วัย ๑๙ ปี ของเขาเช่นกัน

ตามแผนการเรือของการ์เดสจะต้องไปพบกับเรือบรรทุกน้ำมัน เอ็ม.วี. ที่เกาะไผ่ เวลา ๑๘.๐๐ น. ตรง และเรือของการ์เดสจะคอยรับคณะผู้ลี้ภัยอยู่ที่ท่าเรือคลองเตยเวลาบ่าย ๒ โมง

เมื่อตกลงในแผนการกันเป็นที่เรียบร้อยแล้ว นาวาเอกเดนนิสก็ได้กลับมายังบ้านพักเมื่อเวลาเกือบจะบ่ายโมง เพื่อถ่ายทอดแผนการพาหนีให้ท่านปรีดี ฯ ทราบ และทันทีที่เขากลับมาถึงบ้านนั้นเอง พ.ต.ท. พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าเฉลิมพลทิฆัมพร นายตำรวจเชื้อพระวงศ์ ซึ่งมีความคุ้นเคยกับนาวาเอกเดนนิส ได้มาพบกับเขาและได้สอบถามเขาถึงข่าวเล่าลือเรื่องการหลบหนีของท่านปรีดี ฯ ตามข่าวลือว่าท่านปรีดี ฯ กำลังพยายามจะหนีออกนอกประเทศทางทะเล พ.ต.ท. พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าเฉลิมพล ฯ ถามว่า นาวาเอกเดนนิส รู้ข่าวนี้บ้างหรือเปล่า

ต่อคำสอบถามดังกล่าวนาวาเอกเดนนิสตีหน้าตายบอกกับนายตำรวจเชื้อพระวงศ์ที่มีความชอบพอกับคณะทหารของจอมพล ป. ฯ ว่า เขาได้ยินข่าวเล่าลือเช่นนั้นเหมือนกันและข่าวลือนั้นก็เป็นความจริง เพราะเขาทราบว่าท่านปรีดี ฯ ได้ลงเรือหนีขึ้นไปอยุธยาบ้านเกิดของท่านแล้ว

จากคำบอกเล่าของนาวาเอกเดนนิสได้สร้างความสับสนให้เกิดขึ้น เพราะเดนนิสไม่ปฏิเสธว่าเขาไม่รู้เรื่องนี้ แต่ตรงข้ามเขากลับยืนยันว่าข่าวลือเป็นความจริง จึงทำให้นายตำรวจเชื้อพระวงศ์หายความคลางแคลงในตัวนาวาเอกเดนนิส ที่คาดคิดว่าจะมีส่วนเกี่ยวข้องในเรื่องนี้ด้วย เพราะถ้าเขาเกี่ยวข้องในเรื่องนี้ เขาก็คงปฏิเสธไม่รู้ไม่เห็นเพื่อการอำพรางอย่างเช่นพยานเท็จทั่ว ๆ ไป

เพราะก่อนหน้าที่นายตำรวจเชื้อพระวงศ์ผู้นี้จะมาพบกับนาวาเอกเดนนิส เขาได้รับจ้างจากศูนย์ข่าวกรองของคณะรัฐประหาร ที่ได้รับรายงานจากด่านท่าข้ามบางปะกงและด่านอื่น ๆ ในเส้นทางกรุงเทพ ฯ ชลบุรีถึงความเคลื่อนไหวของทหารเรือ ๕–๖ คน ที่มากับรถเชฟจากสถานีทหารเรือสัตหีบเมื่อเช้านี้ โดยอ้างว่าจะมาราชการที่กรุงเทพ ฯ แต่ปรากฏว่าด่านตรวจอื่น ๆ ที่อยู่ตามจุดต่าง ๆ ในกรุงเทพ ฯ ไม่ได้รายงานการเคลื่อนไหวของทหารเรือกลุ่มนี้เลย พ.ต.ท. พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าเฉลิมพล ฯ จึงคาดคิดว่าทหารเรือกลุ่มนี้อาจมีท่านปรีดี ฯ ร่วมมาด้วยก็ได้ และอาจหยุดอยู่ ณ ที่ใดในเส้นทางถนนสุขุมวิท ระหว่างสมุทรปราการ–เพลินจิต

เมื่อตั้งสมมุติฐานเช่นนี้แล้ว ก็ตรวจหาตัวบุคคลในเส้นทางดังกล่าวที่ท่านปรีดี ฯ น่าจะไปพบ ซึ่งอาจมีอยู่หลายคนตามหลักฐานความสัมพันธ์ที่พอจะหาได้ แต่ในจำนวนบุคคลเหล่านี้น่าจะมีนาวาเอกเดนนิสรวมอยู่ด้วย พ.ต.ท. พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าเฉลิมพลฯ จึงได้ไปพบนาวาเอกเดนนิสดังกล่าวและเมื่อได้คุยกันอยู่สักพักนายตำรวจเชื้อพระวงศ์ก็ลากลับไปพร้อมกับการหายใจโล่งอกของนาวาเอกเดนนิส

นับว่าเป็นความสามารถของฝ่ายตามล่าเป็นอย่างยิ่งที่ได้ติดตามแกะรอยท่านปรีดี ฯ ไล่หลังกันไปอย่างกระชั้นชิดจนเกือบจะถึงตาอับอยู่แล้ว แต่ก็ด้วยวิชาสงครามจิตวิทยาอย่างต้น ๆ ของนาวาเอกเดนนิส ที่ทำให้ฝ่ายตามล่าหลงร่องรอยไปอย่างง่ายดาย

เมื่อ พ.ต.ท. พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าเฉลิมพลทิฆัมพรกลับไปแล้ว นาวาเอกเดนนิสจึงถ่ายทอดแผนการเดินทางที่สถานทูตอังกฤษและอเมริกันได้ร่วมกันช่วยเหลือและวางแผนให้ท่านปรีดี ฯ ได้ทราบโดยละเอียด นาวาเอกเดนนิสได้แจ้งให้ท่านปรีดี ฯ ทราบว่า

"สถานทูตทั้งสองมีความเต็มใจยิ่งที่ได้ให้ความช่วยเหลือ รู้ธ สหายร่วมสงครามที่เคยให้บริการอย่างใหญ่หลวงแก่ฝ่ายสัมพันธ์มิตร ท่านทูตทั้งสองขอฝากความระลึกถึงมายังท่านปรีดี ฯ และขออวยพรให้ท่านปรีดี ฯ เดินทางไปด้วยความปลอดภัย"

ชั่วโมงอันแสนทรมานและเคร่งเครียดของท่านปรีดี ฯ และคณะในการเฝ้ารอคอยความหวังจากการติดต่อช่วยเหลือของนาวาเอกเดนนิส ก็ถึงที่สุดลงเมื่อนาวาเอกเดนนิสได้แจ้งผลการติดต่อช่วยเหลือให้ทราบ

ครั้นแล้วในตอนบ่ายวันนั้นเอง การเดินทางของคณะผู้ลี้ภัยก็ได้เริ่มขึ้นอีกครั้งหนึ่ง

ส่วน ฝ่ายรัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ ภายใต้การอุ้มชูของคณะรัฐประหารขณะนั้นได้ประกาศแต่งตั้ง พล.ต.ต. พระพินิจชนคดี นายตำรวจนอกราชการที่กระทรวงมหาดไทยสั่งให้ออกจากราชการ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๙ เข้าดำรงตำแหน่งเป็นประธานคณะกรรมการสอบสวนคดีสวรรคต เมื่อ ๑๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ ภายหลังที่ได้รับการบรรจุเข้ารับราชการอีกครั้งหนึ่งโดยการสนับสนุนของสองพี่น้องตระกูลปราโมช คือ ม.ร.ว. เสนีย์ และ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ อันเป็นบุคคลสำคัญที่ใกล้ชิดคณะรัฐประหารและเป็นรัฐมนตรีชั้นนำในคณะรัฐบาลนายควง ฯ และมีฐานะทางส่วนตัวเป็นน้องภรรยาของ พล.ต.ต. พระพินิจชนคดีอีกด้วย

ในการบรรจุ พล.ต.ต. พระพินิจชนคดี เข้ารับราชการครั้งใหม่นี้ นัยว่าเพื่อเข้ามาทำคดีสวรรคตเป็นประการสำคัญ อันเป็นผลประโยชน์ร่วมกันระหว่างคณะรัฐประหารกับพรรคประชาธิปัตย์ที่พยายามเอากรณีสรรคตเป็นเครื่องมือทางการเมืองห้ำหั่นท่านปรีดี ฯ

ถึงกับครั้งหนึ่งพรรคประชาธิปัตย์ได้วางแผนโฆษณาลวงโลกใส่ร้ายท่านปรีดี ฯ ในกรณีสวรรคต โดยบุคคลสำคัญในพรรค ๔–๕ คน เป็นหัวหน้าสายโฆษณาชวนเชื่อในหมู่มวลสมาชิกของพรรคประชาธิปัตย์เอง เพื่ออาศัยปากเสียงของสมาชิกได้แพร่ข่าวเท็จให้กว้างขวางออกไป

ในครั้งแรกหัวหน้าสายวางแผนโฆษณาใส่ร้ายท่านปรีดี ฯ แต่ละสายได้แยกกันนัดประชุมสมาชิกพรรคที่เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรออกเป็นกลุ่ม ๆ แล้วหัวหน้าสายก็บรรยายเรื่องราวอันเป็นเท็จเกี่ยวกับกรณีสรรคตให้สมาชิกในกลุ่มของตนฟัง ในจำนวนหัวหน้าสายที่ทำหน้าที่อันชั่วช้าสามานย์นี้ มีผู้แทนราษฎรคนสำคัญของภาคเหนือคนหนึ่งซึ่งเป็นสมาชิกชั้นนำของพรรคประชาธิปัตย์รวมอยู่ด้วย และเป็นคนที่นายสุวิชช์ พันธุเศรษฐ ผู้แทนราษฎรจังหวัดเชียงใหม่กรรมการกลางของพรรคน่าจะรู้จักดี

หัวหน้าสายคนนี้ได้ไปเปิดประชุมบรรยายเรื่องอันเป็นเท็จที่ชั้นบนของร้านค้าที่มีชื่อเสียงเก่าแก่ร้านหนึ่งแถวสี่แยกโรงเรียนนายร้อย และผู้แทนราษฎรสังกัดพรรคประชาธิปัตย์ที่ได้รับเชิญไปฟังคำมุสาคืนนั้นมีด้วยกันร่วม ๑๐ คน ในจำนวนนี้มีผู้แทนราษฎรจากจังหวัดสุราษฎร์ธานี นายประเสริฐ ทรัพยสุนทร อดีตสมาชิกประชาธิปัตย์รวมอยู่ด้วยคนหนึ่ง

นี่คือความพยายามอันชั่วช้าสกปรกของคนกลุ่มน้อยกลุ่มหนึ่งที่แอบแฝงอยู่ในพรรคประชาธิปัตย์ ที่ไม่มีความบัดสีใจเอากรณีสวรรคตมาเป็นเครื่องมือทำลายท่านปรีดี ฯ เพราะแพ้การต่อสู้ตามวิถีทางประชาธิปไตย

พฤติการเช่นนี้นอกจากจะเป็นการทรยศต่อระบอบประชาธิปไตย ทรยศต่อสมาชิกร่วมพรรคและทรยศต่อประชาชนที่นำความเท็จไปบอกกล่าวทำให้เขาเข้าใจผิดแล้วยังเป็นการไม่จงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ และไม่เคารพต่อองค์เยาวกษัตริย์พระผู้สวรรคต ที่บังอาจเอื้อมเอาความสิ้นชีพตักษัยของพระองค์ท่านมาเป็นเครื่องมือทำร้ายผู้อื่น เฉกเช่นกับพวกทุศีลที่เอาศาสนาบังหน้าเป็นเครื่องมือหากิน

ทันทีที่ พล.ต.ต. พระพินิจชนคดี เข้ารับตำแหน่งประธานคณะกรรมการสอบสวนกรณีสวรรคต ก็ได้ดำเนินการตามแผน "ชนคดี" แต่ทว่าไม่แนบเนียนจึงทำให้เห็นอะไรต่อ

อะไรที่พระพินิจจับเอามา "ชน" เป็น "คดี" ไม่กลมกลืนกันนัก ถ้าหากพระพินิจชนคดีเป็นผู้กำกับการแสดงหนังก็เป็นผู้กำกับที่มือยังอ่อนมากทีเดียว อย่างสถานที่ประชุมวางแผนปลงพระชนม์ก็ไม่น่าจะกำกับการแสดงให้ท่านปรีดี ฯ ไปประชุมที่บ้านพระยาศรยุทธ ฯ

ก็ทำไมท่านปรีดี ฯ เป็นถึงนายกรัฐมนตรีจึงต้องไปอาศัยบ้าน พล.ร.ต. พระยาศรยุทธเสนี ประชุมวางแผนปลงพระชนม์ จนนายตี๋ (พยานโจทก์), ผู้อาศัยอยู่บ้านพระยาศรยุทธ ฯ รู้จนได้ จะประชุมที่ทำเนียบรัฐบาลหรือที่ทำเนียบท่าช้างไม่ได้หรือไม่เห็นจะจำเป็นต้องไปอาศัยบ้านพระยาศรยุทธ ฯ เพียงเพื่อการประชุม แต่ถ้าไม่กำกับให้ไปประชุมที่บ้านพระยาศรยุทธ ฯ นายตี๋พยานปากเอกของโจทก์ ก็ไม่มีหวังจะได้แสดงเป็นตัวพยานในเรื่องนี้เท่านั้น

ความจริงท่านปรีดี ฯ ไม่ได้ถือใครหรือคนกลุ่มหนึ่งกลุ่มใดเป็นศัตรูของท่านเลย แม้ขณะนี้ถึงมาตรว่า ท่านต้องระหกระเหินออกนอกประเทศ เพราะการกระทำของจอมพล ป. พิบูลสงคราม และคณะภายใต้การสนับสนุนของพวกเจ้าปฏิกิริยาบางคน แต่ท่านก็ไม่ได้ถือโกรธและไม่ได้ถือจอมพล ป. ฯ และคณะเป็นศัตรู ซึ่งจอมพล ป. ฯ เองก็ทราบดี ขณะที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ที่ญี่ปุ่นท่านยังได้มีหนังสือไปถึงท่านปรีดี ฯ ที่สาธารณรัฐประชาชนจีนเพื่อขอโทษและสารภาพผิด

ท่านปรีดี ฯ มีความรักชาติรักประชาชนเกินกว่าที่จะเป็นศัตรูกับใครเป็นการส่วนตัว ท่านจึงเปิดทางให้กับทุกคนและทุกกลุ่มในการที่จะรับใช้ชาติ ท่านเคารพในความคิดเห็นของผู้อื่น เช่นเดียวกับที่ท่านเคารพในความคิดเห็นของท่าน ดังที่ท่านได้เคยกล่าวไว้ในสุนทรพจน์ตอนหนึ่งว่า

"ผู้ใดมีอุดมคติของตนโดยสุจริต ข้าพเจ้าเคารพในผู้นั้น และเราร่วมมือกันได้ ข้าพเจ้าเชื่อว่าถ้าต่างฝ่ายต่างสุจริตมุ่งส่วนรวมของประเทศชาติไม่ใช่มุ่งหวังส่วนตัว แม้แนวทางที่จะเดินไปสู่จุดหมาย จะเป็นคนละแนว แต่ในอวสานต์เราก็พบกันได้ ข้าพเจ้าขออ้างเจ้านายหลายพระองค์ ซึ่งเดิมท่านมีแนวทางอย่างหนึ่ง ข้าพเจ้ามีแนวทางอีกอย่างหนึ่ง แต่เจ้านายหลายพระองค์นั้น ท่านก็มีจุดหมายเพื่อส่วนรวมของประเทศชาติ ไม่ใช่ส่วนพระองค์ ผลสุดท้ายเราก็ร่วมมือทำงานด้วยกันมาเป็นอย่างดีในการรับใช้ประเทศชาติ และรักใคร่กันสนิทสนมยิ่งเสียกว่าผู้ซึ่งเอาประเทศชาติเป็นสิ่งกำบัง แต่ความจริงมุ่งหวังในประโยชน์ส่วนตัวมาก"

และอีกตอนหนึ่งท่านกล่าวว่า

"ผู้ที่ทำการปฏิปักษ์ ต่อคณะราษฎร แต่โดยมีอุดมคติซื่อสัตย์ต่อองค์พระมหากษัตริย์ ข้าพเจ้าเคารพในความซื่อสัตย์ ซึ่งมีตัวอย่างอยู่มากหลายที่ผู้ซื่อสัตย์เหล่านี้ได้ร่วมกิจการรับใช้ชาติกับข้าพเจ้า ท่านเหล่านี้ไม่ต้องวิตกกังวล แต่ผู้ซึ่งแสดงว่าซื่อสัตย์ต่อองค์พระมหากษัตริย์ในภายนอก ส่วนภายในหวังผลส่วนตนหรือมูลสืบเนื่องมาแต่ความไม่พอใจเป็นส่วนตนเช่นนี้แล้ว ก็เกรงว่าผู้นั้นก็อาจหันเหไปได้สุดแต่ว่าตนจะได้รับประโยชน์ส่วนตนอย่างไหนมากกว่ากัน"

ดังนี้จะเห็นได้ว่าแม้ผู้ที่มีความคิดเห็นตรงข้ามกับท่าน ท่านถือเพียงว่าเป็นปฏิปักษ์ (ฝ่ายตรงข้าม) เท่านั้น ท่านไม่ได้ถือว่าเป็นศัตรู จึงได้ร่วมกันรับใช้ชาติมาด้วยดี

ท่านปรีดี ฯ บอกว่า ท่านมีศัตรูร่วมกับประชาชนและประเทศชาติ อะไรที่เป็นศัตรูของประชาชนและประเทศชาติก็คือศัตรูของท่านและท่านก็จะต้องต่อสู้

ศัตรูของประชาชนก็คือ ความอดอยาก ความเจ็บไข้ได้ป่วย ความไม่รู้และภัยธรรมชาติ และสิ่งเหล่านี้ก็คือศัตรูของท่านปรีดี ฯ เช่นกัน และท่านก็ได้ต่อสู้เพื่อขจัดและป้องกันสิ่งเหล่านี้มาแล้วอย่างมีความรับผิดชอบ จนกระทั่งต้องพลัดพรากจากมาตุภูมิไปจนบัดนี้

ส่วนความจงรักภักดีของท่านที่มีต่อองค์พระมหากษัตริย์นั้นถึงแม้ว่าจะไม่มากกว่าใครแต่ท่านก็มีความจงรักภักดีไม่น้อยกว่าผู้ที่จงรักภักดีเป็นอย่างยิ่งคนอื่น ๆ

พระนามของสมเด็จพระบรมราชชนนี แต่ครั้งที่ยังไม่ได้สถาปนาเป็นสมเด็จพระศรีครินทราบรมราชชนนีอย่างปัจจุบันนั้น ท่านปรีดี ฯ เองเป็นผู้ถวายพระนาม "ศรี" หน้าคำ "สังวาลย์" อันเป็นพระนามเดิม เป็นสมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์ อันเป็นการถวายพระเกียรติแก่พระองค์

หลังจากวันที่ ๑๖ สิงหาคม ๒๔๘๘ อันเป็นวันสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สองเพียง ๒๐ วัน ในวันที่ ๖ กันยายน ปีเดียวกัน ท่านปรีดี ฯ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้มีโทรเลขไปกราบบังคมทูลพระกรุณา เพื่ออัญเชิญเสด็จนิวัติพระนคร ขณะนั้นพระองค์ท่านประทับอยู่ที่โลซานน์ สวิสเซอร์แลนด์ ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงความจงรักภักดีของท่านที่มีต่อองค์พระมหากษัตริย์ ดังข้อความในสำเนาโทรเลขต่อไปนี้

๖ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๘ (ค.ศ. ๑๙๔๕)
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล
โลซานน์
ขอเดชะ ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ตามที่สภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติแต่งตั้งข้าพระพุทธเจ้าเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ตามประกาศของประธานสภา ในวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๗ นั้น บัดนี้ถึงวาระอันสมควรที่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทจะทรงปฏิบัติพระราชภาระกิจในฐานะทรงเป็นประมุขของชาติ เพราะใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทจะทรงบรรลุนิติภาวะ ในวันที่ ๒๐ กันยายน ศกนี้แล้ว

ฉนั้นข้าพระพุทธเจ้าจึงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตอัญเชิญเสด็จใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท เสด็จนิวัติสู่กรุงเทพพระมหานคร เพื่อจะได้ปกครองแผ่นดินตามวิถีทางแห่งรัฐธรรมนูญ และโดยที่ตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ของข้าพระพุทธเจ้าจะสิ้นสุดลงในวันที่ ๒๐ กันยายน ศกนี้ ข้าพระพุทธเจ้าจึงขอน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมกราบบังคมทูลให้ทรงทราบ ณ โอกาสนี้

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมขอเดชะ
ปรีดี พนมยงค์

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ได้ทรงรับโทรเลขของท่านปรีดี ฯ ผู้สำเร็จราชการ ฯ แล้ว ราว ๑ สัปดาห์พระองค์ท่านก็ได้ทรงมีพระราชโทรเลขตอบถึงท่านปรีดี ฯ ความว่า

ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์
กรุงเทพ ฯ

ข้าพเจ้าได้รับโทรเลขของท่านซึ่งได้ขอร้องให้ข้าพเจ้าได้กลับมาปฏิบัติหน้าที่ของข้าพเจ้า ถึงแม้ว่าข้าพเจ้าจะเป็นห่วงใยต่อประเทศชาติ แต่ข้าพเจ้าก็รู้สึกว่าจะเป็นการเหมาะสมยิ่งขึ้นถ้าข้าพเจ้าจะได้มีโอกาสศึกษาให้จบเสียก่อน ข้าพเจ้าสอบไล่ได้วิชากฎหมายปีที่ ๑ เมื่อเดือนกรกฎาคมที่แล้ว แต่ข้าพเจ้ายังจะต้องสอบในชั้นอื่น ๆ ที่ยากยิ่งขึ้น และจะต้องใช้เวลาอีกประมาณปีครึ่ง และหลังจากนั้นข้าพเจ้าจะต้องใช้เวลาอีกอย่างน้อยหนึ่งปี เพื่อเตรียมเขียนวิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรชั้นปริญญาเอก

ข้าพเจ้าหวังว่าท่านคงจะเข้าใจในความปรารถนาของข้าพเจ้าที่จะศึกษาให้จบ ถ้าท่านและรัฐบาลเห็นชอบด้วย ข้าพเจ้าก็ใคร่ที่จะกลับไปเยี่ยมบ้านสักครั้งหนึ่งก่อนที่ข้าพเจ้าจะสำเร็จการศึกษา ข้าพเจ้าใคร่ขอขอบใจท่านอย่างจริงใจ ข้าพเจ้าทราบซึ้งในผลงานที่ท่านได้กระทำด้วยความยากลำบาก และที่ท่านกำลังกระทำอยู่ในนามของข้าพเจ้า

อานันทมหิดล

ต่อมาท่านปรีดี ฯ ก็ได้โทรเลขตอบพระราชโทรเลขของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลใจความว่า

"ข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชโทรเลข ลงวันที่ ๑๔ กันยายน ของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ด้วยความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้นของข้าพระพุทธเจ้าและรัฐบาลของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท รัฐบาลและข้าพระพุทธเจ้ามีความปลื้มปีติเป็นอย่างมาก ที่ได้ทราบว่าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงมีพระราชประสงค์ ที่จะเสด็จนิวัติพระนครสักครั้งหนึ่งก่อนที่จะทรงจบการศึกษา บัดนี้ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาศกราบบังคมทูลให้ทรงทราบเหตุการณ์ต่าง ๆ (เกี่ยวกับการแก้ไขรัฐธรรมนูญ) ข้าพระพุทธเจ้าเห็นว่าการเสด็จนิวัติของใต้ละอองธุลีพระบาทจะเป็นคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติเป็นเอนกประการ ถึงแม้ว่าพระองค์จะประทับอยู่ในประเทศไทยเพียงระยะเวลาอันสั้นก็ตาม ทั้งนี้ก็เพื่อว่าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทจะได้ทรงมีส่วนร่วมและตัดสินพระทัยในเรื่องราวต่าง ๆ อันสำคัญยิ่ง ดังได้กราบถวายบังคมทูลให้ทรงทราบข้างต้นแล้ว"

ดังกล่าวนี้คือโทรเลขและพระราชโทรเลขโต้ตอบระหว่างท่านปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในขณะนั้นกับองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอนันทมหิดล อันเป็นโทรเลขและพระราชโทรเลขที่แสดงออกซึ่งความสุจริตใจ และความจงรักภักดีกับความนับถือที่มีต่อกัน

เมื่อคราวที่ท่านชิ้นหรือหม่อมเจ้าศุภสวัสดิ์ สวัสดิวัฒน์ เดินทางจากอังกฤษมาพบท่านปรีดี ฯ ในระหว่างสงคราม โดยเล็ดลอดเข้ามากับเรือดำน้ำ และ ร.อ. วัชรชัย ชัยสิทธิเวช รน. ได้ไปรับมาพบกับท่าปรีดี ฯ ณ ทำเนียบท่าช้าง เพื่อปรึกษาหารือในแผนการต่อต้านญี่ปุ่นและเป้าหมายของประเทศไทยในภายหลังสงคราม

ท่านทั้งสองได้แลกเปลี่ยนทัศนะกันอย่างตรงไปตรงมาและอย่างเคารพในความคิดเห็นของกันและกันจนเป็นที่พอใจด้วยกันทั้งสองฝ่าย เพราะทั้งสองท่านถือเอาผลประโยชน์ของชาติเป็นสำคัญ

ก่อนหน้าที่ท่านชิ้นจะทรงจากไปในความมืดที่เต็มไปด้วยอันตรายจากภัยของญี่ปุ่นในคืนวันนั้น ท่านปรีดี ฯ ได้ถวายคำสัญญาแก่พระองค์ว่า

"ถ้าท่านรอดชีวิตและดำรงตำแหน่งที่มีอำนาจ ท่านจะพยายามสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาติภายใต้ราชบัลลังก์ของในหลวงอนันท์ ฯ และจะยึดมั่นในหลักการของประชาธิปไตย และเพื่อให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าวท่านจะพยายามหาทางปลดปล่อยนักโทษการเมือง (ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพวกเจ้า) และจะยกเลิกข้อห้ามพวกเจ้ามีส่วนร่วมในทางการเมือง"

และท่านปรีดี ฯ ก็ได้ปฏิบัติตามคำมั่นสัญญาทุก ๆ ประการ ได้มีการปลดปล่อยนักโทษการเมือง ได้คืนฐานันดรศักดิ์พร้อมด้วยเครื่องราชอิสริยยศและเครื่องราชอิสริยาภรณ์แก่เจ้าที่ถูกถอด และได้ยกเลิกข้อห้ามพวกเจ้ามีส่วนร่วมในทางการเมืองและได้พยายามสร้างความสามัคคีระหว่างคนในชาติภายใต้ราชบัลลังก์แห่งราชวงศ์จักรี

แต่ครั้นแล้วผู้ที่จงรักภักดีต่อชาติ ต่อราชบัลลังก์และต่อประชาชน กลับถูกใส่ร้ายป้ายสีในทางตรงกันข้าม และกลับถูกตามล่าตามล้างจนต้องระเหเร่ร่อนออกนอกประเทศ

การเดินทางของท่านปรีดี ฯ เพื่อลี้ภัยรัฐประหารที่หมายมุ่งเอาชีวิตของท่านก็ได้เริ่มต้นขึ้น ภายหลังที่นาวาเอกเดนนิสได้เสนอแนะให้คณะผู้ลี้ภัยทิ้งอาวุธบินพกและบินกลมือทอมสันรวมทั้งลูกระเบิดบรรดามีไว้ที่บ้านของเขา เพราะนาวาเอกเดนนิสมีความเห็นว่าลำพังอาวุธและผู้คนในคณะผู้ลี้ภัย ไม่สามารถที่จะสู้รบปรบมือกับกองกำลังที่มากกว่าของคณะรัฐประหารได้ถ้าหากมีการปะทะกันขึ้น ณ ด่านตรวจจุดหนึ่งจุดใด การมีอาวุธไว้กับตัวย่อมเป็นอันตรายมากกว่า เพราะเป็นการไม่แน่ว่าคณะผู้ติดตามและอารักขาท่านปรีดี ฯ จะไม่มือไวใจเร็วเมื่อถูกคุกคามให้ยอมจำนน หรือไม่นั้นจากความกลัวของฝ่ายตรงข้ามก็อาจจะชิงเล่นงานเสียก่อนก็ได้เมื่อเห็นอาวุธ ถ้าเป็นเช่นนั้นก็เหมือนกับแมลงเม่าบินเข้ากองไฟ สู้ไม่มีอาวุธเสียจะดีกว่าเพราะอาจมีทางรอดเหลืออยู่บ้าง ทุกคนในคณะผู้ลี้ภัยเห็นด้วยกับความเห็นของนาวาเอกเดนนิส จึงได้ทิ้งอาวุธที่มีทั้งหมดไว้กับเขา

นาวาเอกแสตรทฟอร์ด เฮอร์คิวลิส เดนนิส ภายใต้เครื่องแบบนาวาเอกแห่งราชนาวีอังกฤษ ได้ขับรถจิ๊ปป้ายขาวอันเป็นป้ายเครื่องหมายทางการทูตนำหน้าออกจากบ้านพักของเขาและติดตามมาด้วยรถเชฟของคณะผู้ลี้ภัยอันเป็นรถประจำตำแหน่งของผู้บัญชา การกองพลนาวิกโยธิน รถทั้งสองมุ่งหน้าไปทางใต้จุดหมายปลายทางคือท่าเรือคลองเตยตามที่ได้นัดหมายไว้กับการ์เดส

รถทั้งสองคันวิ่งตามกันไปติดๆ กันเหมือนกับรถในขบวนท่ามกลางความสับสนของการจราจร และเมื่อถึงทางเข้าท่าเรือคลองเตยก็ถูกเรียกให้หยุดที่หน้าเครื่องกีดขวางของด่านตรวจ เจ้าหน้าที่ซึ่งอยู่ในเครื่องแบบทหารบกสพายบืนเดินตรงเข้าไปที่รถ และเห็นว่าเป็นนายทหารเรียฝรั่งกับนายทหารเรือไทยเขาก็ทำความ์เคารพแล้วเบิดทางสะดวกให้ผ่านไป ทั้งนี้เพราะพวกเขาได้รับคำสั่งให้พยายามหลีกเลี่ยงการต่อสู้กับทหารเรือ โดยที่พวกเขาหารู้ไม่ว่าบุรุษหนึ่งในเครื่องแบบทหารเรือยศพันจ่าใส่แว่นตาดำและแก้มตอบในรถเชฟคันนั้นก็คือบุคคลที่เจ้านายของพวกเขาต้องการตัวไม่ว่าจับเป็นหรือจับตาย และที่พวกเขามาตั้งด่านตรวจอยู่นี้ก็เพื่อดักจับบุรุษผู้นั้นนั้นเอง แต่ครั้นแล้วพวกเขาก็ปล่อยให้บุรุษผู้นี้ผ่านด่านไปด้วยความสะดวกโดยหามีใครเฉลียวใจไม่

ทั้งนาวาเอกเดนนิสและคณะผู้ลี้ภัยต่างหายใจโล่งอกไปตาม ๆ กัน เมื่อผ่านด่านสุดท้ายที่ท่าเรือคลองเตยเข้าไปในท่าเรือได้อย่างสะดวก จนกระทั่งรถทั้งสองคันไปหยุดอยู่ที่ริมเขื่อนของท่าเรือ

ณ ที่นั้นเขาได้พบกับการ์เดสพร้อมด้วยเรือของเขา ซึ่งเคยผ่านการผจญภัยในท้องทะเลมาแล้วในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สองในฐานะเรือล่าเรือดำน้ำ ในวันนี้การ์เดสได้ชักธงชาติอเมริกันซึ่งเป็นแถบและดาวขึ้นสู่ยอดเสาอันเป็นเครื่องหมายแสดงบอกให้รู้ถึงสัญชาติ ของเรือลำนั้น

ที่ท่าเรือคลองเตยวันนั้นก็เช่นเดียวกับวันอื่น ๆ คือมีการขึ้นและลงสินค้า แต่ไม่มีใครสนใจว่าที่ท่าเรืออีกท่าหนึ่งซึ่งก็ไม่ห่างกันนักกับท่าที่กำลังขึ้นลงสินค้าอยู่ นั้นรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี ฯ พนมยงค์ ซึ่งจอมพล ป. พิบูลสงคราม ประกาศให้ไปรายงานตัวต่อกองบัญชาการทหารแห่งประเทศไทยกำลังลงเรือที่อยู่ภายใต้ร่มธงของอเมริกันเพื่อลี้ภัยออกไปนอกประเทศ

และ ณ ท่าเรือแห่งเดียวกันนี้เมื่อ ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๐ ท่านปรีดี ฯ ได้รับการต้อนรับอย่างอุ่นหนาฝาคั่งจากญาติมิตรศานุศิษย์และผู้ที่เคารพนับถือ ในวาระที่ท่านเดินทาง

กลับจากเยือนนานาประเทศตามคำเชิญของประเทศฝ่ายสัมพันธมิตร โดยทางเครื่องบินน้ำ จากวันนั้นจนถึงวันลี้ภัยวันนี้ (๒๐ พฤศจิกายน ๒๔๙๐) เป็นเวลา ๙ เดือนเต็มไม่มีขาดมีเกิน แต่วันนี้ผิดกับวันนั้นอย่างตรงกันข้าม เพราะวันนั้นท่านกลับมาสู่มาตุภูมิ แต่วันนี้ท่านกำลังจะจากมาตุภูมิ วันนั้นท่านได้รับการต้อนรับอย่างอบอุ่น แต่วันนี้ท่านกำลังจะจากไปอย่างเปล่าเปลี่ยว เหตุการณ์กลับหน้ามือเป็นหลังมือรวดเร็วเหลือเกิน

คณะผู้ลี้ภัยไม่รอช้าที่จะลงเรือ เพราะการติดตามแกะรอยของฝ่ายตามล่าได้เข้ามาเกือบถึงตัวแล้ว ถึงแม้ว่านาวาเอกเดนนิสจะทำให้เขาหลงทิศทางแต่เขาก็คงหลงอยู่ไม่นาน เช่นเดียวกับนกแข่งที่ถูกปล่อยออกจากกรงใหม่ ๆ

เมื่อทุกอย่างพร้อมแล้วการ์เดสก็ได้ออกเรือจากท่าทันที โดยมีภรรยาและน้องสาวของเขาทำหน้าที่เป็นลูกเรือ นาวาเอกเดนนิสคงยืนอยู่ที่ท่าจนเรือของคณะผู้ลี้ภัยลับหายไปกับสายตา เขาจึงได้กลับขึ้นรถพร้อมกับพลขับประจำรถเชฟที่พาคณะผู้ลี้ภัยมาจากสัตหีบ และครั้นแล้วรถของผู้มาส่งคณะผู้ลี้ภัยทั้งสองคันก็ได้ออกจากท่าเรือไป

คันหนึ่งกับไปยังสถานทูตอังกฤษ เพื่อไปรายงานเหตุการณ์ให้ทูตทราบและเฝ้ารอคอยข่าวจากเรือบรรทุกน้ำมันตามที่ได้ตกลงไว้กับอีเวนส์ ผู้จัดการใหญ่ของบริษัทเชลล์และอีกคันหนึ่งพุ่งไปสถานีทหารเรือสัตหีบ เพื่อรายงานปฏิบัติการของเขาให้ผู้บัญชาการกองพลนาวิกโยธินทราบ

เรือของคณะผู้ลี้ภัยภายใต้บังคับการของการ์เดส หรือ "สกีทซ์" ได้บ่ายหัวเรือไปทางปากน้ำด้วยผีจักรปกติ เพื่อไปพบกับเรือบรรทุกน้ำมันเชลล์ เอ็ม.วี. ที่เกาะไผ่เวลา ๑๘.๐๐ น. ตามที่ได้นัดหมายไว้ ท่านปรีดีฯ และผู้ติดตามค่อยคลายความตรึงเครียดลงเป็นลำดับเพราะการ์เดส กำลังพาท่านและคณะห่างภัยจากคณะรัฐประหารออกไปทุกขณะ

แต่ความจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ หากภัยของคณะรัฐประหารกำลังติดปีกตามมาอย่างกระชั้นชิด ทั้งนี้ภายหลังจากที่ พ.ต.ท. พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าเฉลิมพล ฯ กลับไปจากบ้านนาวาเอกเดนนิสแล้ว ก็ได้ส่งกำลังส่วนหนึ่งติดตามท่านปรีดี ฯ ขึ้นไปอยุธยาตามคำบอกเล่าของนาวาเอกเดนนิส แต่ต่อมา พ.ต.ท. พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าเฉลิมพล ฯ ได้รับแจ้งจากศูนย์ข่าวกรองของคณะรัฐประหาร ซึ่งได้รับรายงานจากด่านตรวจที่ท่าเรือคลองเตยถึงความเคลื่อนไหวของทหารเรือในรถเชฟ และทหารเรือฝรั่งในรถจี๊ฟ ทหารเรือในรถ-

เชฟคันดังกล่าวนี้ ศูนย์ข่าวกรองแจ้งว่าเป็นรถเชฟคันเดียวกันกับที่ผ่านท่าข้ามบางปะกงเมื่อตอนเช้ามืด แต่ที่แปลกไปก็คือในการผ่านด่านตรวจคลองเตยมีทหารเรือฝรั่งร่วมอยู่ด้วย

ทันทีที่ พ.ต.ท. เชื้อพระวงศ์ได้รับรายงานศูนย์ข่าวกรอง เขาก็ลงความเห็นว่าทหารเรือกลุ่มนั้นต้องเป็นกลุ่มที่ให้ความช่วยเหลือท่านปรีดี ฯ อย่างแน่นอนและทหารเรือฝรั่งคนนั้นก็จะเป็นใครอื่นไปไม่ได้นอกจากนาวาเอกเดนนิส และเขามีความโกรธแค้นนาวาเอกเดนนิสมากที่หลอกเขาให้หลงทิศทาง เขาจึงแจ้งความเชื่อของเขาให้คณะรัฐประหารทราบและขอเครื่องบินเพื่อติดตามโจมตีคณะของท่านปรีดี ฯ ซึ่งทางคณะรัฐประหารก็ได้จัดการให้เขาตามต้องการ

ดังนั้น พ.ต.ท. พระเจ้าวรงศ์เธอพระองค์เจ้าเฉลิมพล ฯ พร้อมด้วย พ.ท. ละม้าย อุทยานานนท์ จึงได้ขึ้นเครื่องบินของกองทัพอากาศจากดอนเมืองมุ่งตรง ไปสมุทรปราการเพื่อติดตามโจมตีเรือลี้ภัยของท่านปรีดี ฯและคณะ

เครื่องบินตามล่าสังหารลำนั้นได้บินค้นหาเรือของคณะลี้ภัย ตั้งแต่ปากน้ำลึกเข้ามาในลำน้ำเจ้าพระยา และบินกว้างออกไปทั่วปากอ่าวแล้วล้ำลึกออกไปในทะเล แต่ก็ไม่พบกับเรือลำที่ต้องการ ซึ่งได้รับรายงานจากเจ้าหน้าที่ในท้องน้ำว่า ชักธงอเมริกัน ทั้งนี้เพราะท้องฟ้าที่เคยปราศจากเมฆหมอกเพราะไม่ใช่หน้าฝน กลับมืดคลุ้มไปหมด ลมฤดูหนาวซึ่งเคยพัดเอื่อย ๆ กลับพัดแรงอย่างผิดปกติ ทำให้ทัศนะวิสัยเลวลงจนเครื่องบิน ไม่สามารถปฏิบัติการค้นหาได้

ส่วนทางด้านนาวาเอกเดนนิสนั้น เมื่อกลับมาถึงสถานทูตก็ได้รับโทรศัพท์จากผู้ช่วยทูตฝ่ายทหารบกของสหรัฐอเมริกาแจ้งให้นาวาเอกเดนนิสทราบถึงความไม่สบายใจของเขาที่มีพวกทหารไทยเที่ยวไปเพ่นพ่านอยู่รอบ ๆ สถานทูต เขาบอกว่าเขาไม่มีอาวุธจะไว้ป้องกันตัวถ้าหากสถานการณ์จะเลวร้ายลงไปกว่านี้ นาวาเอกเดนนิสจึงเอาปืนที่คณะท่านปรีดี ฯ ทิ้งไว้ให้ใส่ลงไปในถุงเมล์คณะทูตแล้วส่งไปที่สถานทูตอเมริกันเพื่อไว้ป้องกันตัว

สำหรับทางด้านสถานทูตอังกฤษนั้นก็มีทหารบกไทยพร้อมด้วยอาวุธไปเที่ยวเดินอยู่เพ่นพ่านแถว ๆ หน้าสถานทูตเช่นกัน ในการที่ทหารไทยไปเพ่นพ่านอยู่ใกล้สถานทูตทั้งสองนั้น ก็เนื่องจากคณะรัฐประหารสืบทราบว่าสถานทูตทั้งสองอาจให้ความช่วยเหลือท่านปรีดี ฯ จึงได้ส่งกำลังไปตรึงสถานทูตเอาไว้เพื่อให้สถานทูตรู้ตัวจะได้ไม่กล้าเคลื่อนไหวให้ความช่วยเหลือท่านปรีดี ฯ แต่ก็ผิดถนัดเพราะขณะที่ทหารไทยไปเคลื่อนไหวอยู่ใกล้ ๆ สถานทูต

ทั้งสองนั้น การให้ความช่วยเหลือท่านปรีดี ฯ ได้ผ่านแผนการณ์ขั้นแรกไปแล้วด้วยความเรียบร้อย

เวลายิ่งล่วงเลยไปท้องฟ้าที่มืดคลุ้มค่อย ๆ ดำมืดสนิทลงไปทุกที ส่วนลมซึ่งมีความแรงน้อย ๆ พายุก็คงพัดกระหน่ำอย่างไม่มีทีท่าจะส่างซา เครื่องบินตามล่าสังหารภายใต้การควบคุมของนายตำรวจเชื้อพระวงศ์ และ พ.ต.ท. ละม้าย อุทยานานนท์ หมดความพยายามที่จะตามล่าสังหารท่านปรีดี ฯ และคณะอีกต่อไป เพราะอย่าว่าแต่สถานทูตอเมริกันและสถานทูตอังกฤษเลยที่มีใจให้ความช่วยเหลือ แม้แต่ดินฟ้าอากาศก็ยังเป็นใจช่วยเหลือท่านปรีดี ฯ ซึ่งทำความแค้นเคืองให้กับคณะตามล่าสังหารอย่างยิ่ง พวกเขาจึงต้องประคองปีกกลับดอนเมืองด้วยความผิดหวังอีกครั้งหนึ่ง

การ์เดสนายทหารเรือชาวอเมริกันซึ่งมีตำแหน่งเป็นผู้ช่วยทูตฝ่ายทหารเรือคงบังคับเรือของเขาไปตามทิศทางที่ต้องการด้วยความชำนาญ ขณะที่ท้องฟ้าเริ่มมืดคลุ้มและลมแรงนั้นการ์เดสกำลังนำเรือออกสู่ปากอ่าวและได้เผชิญกับคลื่นที่ม้วนตัวเข้ามาหาเรือลูกแล้วลูกเล่า ถึงแม้ว่าเครื่องยนต์จะคงทำงานอย่างซื่อสัตย์แต่ก็ทำให้ความเร็วของเรือต้องลดลงเพราะแรงฟ้าเหวี่ยงของคลื่นลม

ในเวลาดังกล่าวนี้เป็นขณะเดียวกันกับที่เบื้องบนหัวของเขา นกเหล็กตามล่าสังหารกำลังฉวัดเฉวียนสอดส่ายสายตาเพื่อล่าเหยื่อ แต่พวกเขาก็หาได้หยั่งรู้ถึงอันตรายที่ยู่เบื้องบนนภากาศนั้นไม่ ถึงแม้ว่ามีลมแรงและคลื่นจัด แต่พวกเขาก็เชื่อในความสามารถของกัปตันเรือ และมั่นใจในสมรรถภาพของเรือที่เคยท่องผจญภัยในท้องทะเลมาช้านาน ความวิตกของพวกเขาในขณะนั้นมีประการเดียว คือกลัวจะพลาดกับเรือบรรทุกน้ำมันของเชลล์ตามที่ได้ตกลงกันไว้

แต่ทุกคนก็เชื่อในคุณงามความดีของท่านปรีดี ฯ ที่ได้รับใช้ชาติและประชาชนด้วยความซื่อสัตย์สุจริตตลอดมาอันยังคุณประโยชน์ ให้เกิดขึ้นกับประชาชนและประเทศชาติอย่างใหญ่หลวง พฤติกรรมของท่านปรีดี ฯ เช่นนี้ เป็นพฤติกรรมที่เป็นกุศล พวกเขาจึงหวังว่ากุศลกรรมดังนี้คงจะคุ้มครองให้พวกเขาผ่านพ้นอันตรายไปได้อย่างเช่นได้ผ่านพ้นมาแล้ว

ขณะที่ท่านปรีดี ฯ และคณะกำลังโต้คลื่นอยู่กลางทะเลนั้นทางด้านเอกอัคราชทูตทั้งสองนาวาเอกเดนนีสและอีเวนส์ ไม่สามารถที่จะช่วยเหลืออะไรได้ นอกจากรอคอยข่าววิทยุจากเรือบรรทุกน้ำมัน ซึ่งตามกำหนดว่าจะพบเรือของผู้ลี้ภัยที่เกาะไผ่เวลา ๑๘.๐๐ น. แต่เมื่อถึง

เวลา๑๘. ๐๐ น. เวลาก็คงผ่านไปด้วยความเงียบ ทำให้จี. เอ็ม. อีเวนส์ผู้เฝ้าคอยรับฟังวิทยุรู้สึกไม่สบายใจ และคณะผู้ช่วยเหลือทุก ๆ คนก็ไม่สบายใจ จึงได้พากันสวดมนต์และภาวนาขอให้พระเจ้าคุ้มครอง

จากการที่เรือของคณะผู้ลี้ภัยต้องโต้คลื่นและลมอยู่ร่วมชั่วโมง จึงทำให้ไปถึงเกาะไผ่ผิดเวลานัดไปเกือบ ๓๐ นาที เมื่อเรือของการ์เดสไปถึงเกาะไผ่นั้น เรือบรรทุกน้ำมันได้ถอนสมออกไปเสียแล้ว

ขณะนั้นถึงแม้ว่าท้องทะเลจะราบเรียบลงแล้ว แต่ทว่าทั้งท้องน้ำและท้องฟ้ายังคงมืดมิดมองไม่เห็นหน เช่นเดียวกับระบอบประชาธิปไตยในขณะนั้น และต่อมาซึ่งเป็นประชาธิปไตยแต่เพียงพิธีการ ส่วนเนื้อหาเป็นอีกอย่างหนึ่ง และบางคราวแม้พิธีการประชาธิปไตยก็ไม่มี

การ์เดสบอกกับทุก ๆ คนว่าไม่ต้องวิตกเขาจะพยายามติดตามเรือบรรทุกน้ำมันเชลล์ไปให้ทัน ถึงแม้ว่าทะเลจะเวิ้งว้างและมืดตื้อ แต่เข็มทิศก็จะช่วยให้เขาติดตามไปได้ไม่หลงทางอย่างแน่ ๆ เส้นทางกรุงเทพ ฯ สิงคโปร์ถึงแม้ว่าเขาจะไม่คุ้น แต่ ร. อ. วัชรชัย ชัยสิทธิเวช รน. ก็คุ้นเคยดับเส้นทางสายนี้เป็นอย่างดี

ดังนั้นเรือล่าเรือคำน้ำสองใบพัดของสถานทูตอเมริกันซึ่งกลายมาเป็นพาหนะลี้ภัยการเมืองของท่านปรีดี ฯ จึงเบนหัวออกจากเกาะไผ่มุ่งตรงลงไปทางใต้ตามเส้นทางกรุงเทพ ฯ สิงคโปร์

หลังจากที่การ์เดสได้ติดตามเรือบรรทุกน้ำมันไปร่วมชั่วโมง ก็แลเห็นแสงไฟจากเรือใหญ่อยู่ลิบ ๆ การ์เดสพยายามเร่งผีจักรให้เร็วยิ่งขึ้นเท่าที่จะเร็วได้ และได้ส่งสัญญาณไฟไปให้เรือใหญ่ทราบ ทุกคนในเรือเล็กพากันชื่นใจไปตาม ๆ กัน แผนการลี้ภัยขั้นสองกำลังจะผ่านไปด้วยความปลอดภัยในไม่กี่นาทีข้างหน้านี้แล้ว

เรือบรรทุกน้ำมันเชลล์ได้ชลอผีจักรให้เบาลงหลังจากที่ได้รับสัญญาณไฟจากเรือเล็กแล้ว และในที่สุดเรือของการ์เดสก็ได้ไปเทียบอยู่ข้างเรือบรรทุกน้ำมัน การ์เดสได้นำคณะผู้ลี้ภัยขึ้นไปบนเรือบรรทุกน้ำมันทางบันไดที่เรือบรรทุกน้ำมันหย่อนลงมาให้ และเมื่อขึ้นไปถึงปากเรือก็ได้พบกับกัปตันเรือบรรทุกน้ำมันซึ่งมายืนคอยต้อนรับอยู่ที่กราบเรือ

การ์เดสได้มอบจดหมายฉบับหนึ่งที่นาวาเอกเดนนิสฝากมาให้กัปตัน จดหมายฉบับนั้น จี. เอ็ม อีเวนส์ ผู้จัดการใหญ่บริษัทน้ำมันเชลล์ประจำกรุงเทพ ฯ เป็นผู้ลงนาม ใน

จดหมายได้บอกให้ทราบว่า ผู้ที่ขอลี้ภัยการเมืองไปสิงคโปร์ผู้นี้ คือ "รู้ธ" สหายร่วมสงคราม ของสัมพันธมิตร และการช่วยเหลือ "รู้ธ" ครั้งนี้นอกจากจะโดยความเห็นชอบเป็นส่วนตัว แล้วก็ยังโดยความเห็นชอบของสถานทูตอังกฤษและอเมริกันอีกด้วย จึงขอร้องให้กัปตันช่วย ให้ความปลอดภัยและความสะดวก นอกจากนี้ในจดหมายได้ขอร้องให้กัปตันรีบวิทยุแจ้งไป ตามโค้ดที่ตกลงกันไว้ให้นายจี. เอ็ม. อีเวนส์ ทราบทันที เมื่อท่านปรีดี ฯ ได้ไปถึงเรือบรรทุก น้ำมันแล้ว

กัปตันเรือบรรทุกน้ำมันได้ให้ความต้อนรับแก่ท่านปรีดีฯและคณะเป็นอย่างดี โดย จัดให้พักในห้องพักของกัปตันเองเลยทีเดียว แล้วได้วิทยุไปถึงจี.เอ็ม.อีเวนส์เมื่อเวลาประมาณ ๑๙. ๐๐ น ซึ่งเป็นเวลาที่เลยจากกำหนดเดิมไปถึงหนึ่งชั่วโมงเต็ม กัปตันได้วิทยุแจ้งไปว่า

"หลังจากที่ต้องหยุดพักชั่วคราวเพราะเครื่องยนต์เกิดขัดข้องบัดนี้เรือได้แล่น ต่อไปแล้วอย่างเรียบร้อย"

จากข้อความอันเป็นรหัสลับที่ได้เตรียมไว้ก่อน ซึ่งมีความหมายว่าการดำเนินการ ตามแผนได้ประสบผลสำเร็จ ทำให้ผู้ที่เฝ้ารอคอยฟังข่าวอยู่ทางกรุงเทพ ฯ ด้วยความกระวนกระวาย อันได้แก่ท่านเอกอัครราชทูตอังกฤษและสหรัฐอเมริกา นาวาเอกเดนนิสและอีเวนส์ ผู้จัดการใหญ่บริษัทเชลล์ พากันหายใจโล่งอกไปตาม ๆ กัน เพราะบัดนี้แผนการขั้นที่สามได้ สำเร็จสมบูรณ์แล้ว

ส่วนการ์เดสเมื่อส่งท่านปรีดี ฯ และคณะขึ้นเรือใหญ่เรียบร้อยแล้ว ก็นำเรือของ เขากลับฝั่งด้วยความภาคภูมิใจที่เขาได้มีโอกาสช่วยเหลือบุคคลสำคัญยิ่ง คนหนึ่งในสมรภูมิ ภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ในสงครามโลกครั้งที่สองได้สำเร็จ คืนนั้นการ์เดสได้นำเรือของเขาไป พักค้างคืนในอ่าวสัตหีบพร้อมด้วยลูกเรือทั้งสองของเขาและ ร. อ. ชลิต ชัยสิทธิเวช รน. ซึ่ง ไม่ได้ร่วมเดินทางไปกับท่านปรีดี ฯ รุ่งขึ้นราว ๑๐. ๐๐ น. การ์เดสจึงนำเรือของเขากลับถึง กรุงเทพ ฯ

ท่านปรีดี ฯ และคณะอันมีอดีตจุฬาราชมนตรี แช่ม พรหมยงค์ ร.อ. วัชรชัย ชัยสิทธิเวช รน. และ ส. ต. ท. สิงห์โต ไทรย้อย ได้รอนแรมอยู่ในทะเลลึกถึง ๓ คืน ๒วัน ด้วยความต้อนรับอันอบอุ่นจากกัปตัน จนกระทั่งเช้าวันที่ ๒๒ พฤศจิกายน จึงได้เดินทางไป ถึงสิงคโปร์

ไม่ทันที่เรือจะลงเสมอ เจ้าหน้าที่ตำรวจน้ำของสิงคโปร์ซึ่งทราบข่าวการเดินทางของท่านปรีดี ฯ ล่วงหน้าจากรายงานของสถานทูตอังกฤษในกรุงเทพ ฯ และได้ไปรอคอยอยู่ก็ได้พากันขึ้นไปบนเรือและเชิญท่านปรีดี ฯ และคณะไปพักที่เกาะเซนต์จอห์น อันเป็นด่วนกักโรค ซึ่งอยู่ห่างจากสิงคโปร์ออกไปตามคำสั่งของลอร์ดคิลเลอร์น ข้าหลวงใหญ่อังกฤษประจำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เจ้าหน้าที่ได้จัดให้ท่านปรีดี ฯ พักที่บ้านพักของทางราชการและตอนสายวันนั้นเอง ลอร์ดคิลเลอร์น ก็ได้ไปเยี่ยมท่านปรีดี ฯ และได้แสดงความเห็นอกเห็นใจในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นครั้งนี้กับท่านรวมทั้งอนาคตของประเทศไทยด้วย เพราะในทัศนะของลอร์ดคิลเลอร์น และสหายศึกฝ่ายสัมพันธมิตรคนอื่น ๆ นั้น มีความเห็นว่าท่านปรีดี ฯ คือสัญญลักษณ์ของประชาธิปไตย พวกเขาซึ่งนิยมชมชอบในประชาธิปไตยจึงมีความนิยมชมชอบท่านปรีดี ฯ และเห็นอกเห็นใจท่านเป็นอย่างยิ่ง จึงยินดีให้ความช่วยเหลือเท่าที่พวกเขาจะสามารถช่วยได้

ส่วนทางด้านสถานทูตอังกฤษในกรุงเทพ ฯ นั้น หลังจากการช่วยเหลือท่านปรีดี ฯ ผ่านพ้นไปแล้ว ท่านทูตได้รายงานปฏิบัติการของท่านเกี่ยวกับเรื่องนี้ไปให้รัฐบาลอังกฤษทราบ และในเวลาต่อมาก็ได้รับหนังสือให้ความเห็นชอบจากเออร์เนสต์เบรินรัฐมนตรีต่างประเทศอังกฤษ ซึ่งทำให้ท่านทูตหายความกังวลใจในการปฏิบัติผิดมรรยาททางการทูตครั้งนี้ เพราะการให้ความช่วยเหลือท่านปรีดี ฯ ที่ท่านทูตได้ทำไปนั้นได้รับความเห็นชอบจากรัฐบาลอังกฤษว่าเป็นการกระทำที่ถูกที่ชอบแล้ว และต่อมาท่านทูตเซอร์จอฟฟรี่ทอมสัน โดยได้รับความเห็นชอบจากเอกอัครราชทูตอเมริกัน ได้มีหนังสือถึงนายควง อภัยวงศ์ ในฐานะเป็นนายกรัฐมนตรีที่ยังไม่ได้รับรองเป็นทางการจากรัฐบาลทั้งสอง

หนังสือฉบับนั้นแจ้งให้นายควง ฯ ทราบว่า สถานทูตอังกฤษและอเมริกัน ขอแสดงความรู้สึกว่าไม่สามารถที่จะปฏิเสธคำขอร้องของท่านปรีดี ฯ ที่จะให้พวกเขาช่วยเหลือ เพราะเห็นแก่ความผูกพันที่มีต่อกันในฐานะเพื่อนร่วมสงครามด้วยกัน ดังนั้นสถานทูตอังกฤษและอเมริกันจึงให้ความช่วยเหลือให้ท่านปรีดี ฯ หนีออกนอกประเทศได้สะดวก นอกจากนั้นการช่วยเหลือของพวกเขายังเป็นการช่วยสร้างความมั่นคงภายในให้แก่ประเทศไทยด้วย

การยอมรับอย่างเปิดเผยตรงไปตรงมาของสถานทูตทั้งสองดังกล่าวนี้ และแถมยังอ้างบุญคุณเป็นทำนองว่า การช่วยเหลือท่านปรีดี ฯ ให้ออกนอกประเทศนั้นก็เท่ากับเป็นการช่วยสร้างความมั่นคงให้กับคณะรัฐประหารและรัฐบาลนายควง ฯ นั้นเองที่จะได้ไม่มีการต่อต้าน

เกิดขึ้นจากท่านปรีดี ฯ และสหายของท่าน คำเปิดเผยอย่างตรงไปตรงมาดังนี้ ได้ยังความพิโรธให้กับเจ้าบางพระองค์เป็นอย่างยิ่ง พวกเขากล่าวหาว่าคนอังกฤษและคนอเมริกันหักหลัง

เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นว่าการช่วยเหลือท่านปรีดี ฯ เดินทางออกนอกประเทศนั้น เป็นการช่วยสร้างความมั่นคงภายในประเทศภายใต้การควบคุมของคณะรัฐประหาร

ดังนั้นในวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน คือสามวันต่อมาจากวันที่ท่านปรีดี ฯ ไปถึงสิงคโปร์ ท่านจึงได้ไปกล่าวคำปราศรัยถึงเพื่อน ๆ ของท่านที่อยู่ในประเทศไทย ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งสิงคโปร์

ข้อความในคำปราศรัยนั้นใจความว่า เมื่อตอนท่านเดินทางออกจากประเทศไทย ท่านได้สั่งห้ามไม่ให้พรรคพวกเพื่อนฝูง ใช้กำลังรุนแรงใด ๆ อันอาจเกิดการปะทะนองเลือด โดยเฉพาะกองกำลังขององค์การเสรีไทยนั้น ได้สร้างขึ้นมาเพื่อต่อต้านญี่ปุ่นในระหว่างสงคราม ไม่ใช่เพื่อประหัดประหารคนไทยด้วยกันเอง และองค์การนี้ก็ได้เลิกไปแล้วเมื่อสงครามเสร็จสิ้นลง คงยังเหลือก็แต่มิตรภาพเก่า ๆ เท่านั้นที่เป็นเกลียวสัมพันธ์กันอยู่ และในท้ายของคำปราศรัยท่านปรีดี ฯ ได้พูดถึงคณะรัฐประหารว่า

"ข้าพเจ้าใคร่ขอร้องต่อผู้ที่ครองอำนาจ ไม่ให้กระทำการใด ๆ อันเป็นการท้าทายเพื่อนฝูง ของข้าพเจ้า"

ในตอนที่ท่านขึ้นจากเรือบรรทุกน้ำมันเชลล์พาหนะที่พาท่านจากประเทศไทยสู่สิงคโปร์นั้น ท่านไม่มีเงินติดกระเป๋าเลย และเสื้อผ้าของท่านและผู้ติดตามก็มีอยู่เฉพาะที่สวมใส่อยู่เท่านั้น ความไม่มีเงินติดกระเป๋านี้เป็นปรกติของท่าน เพราะแต่ไหนแต่ไรมาแล้วท่านไม่เคยเก็บเงิน และสะสมเงิน และท่านก็ไม่มีรายได้ทางอื่นใดนอกจากเงินเดือน เมื่อเงินเดือนออก เลขาของท่านจะเป็นคนเบิกมาให้แล้วนำมอบให้กับท่านผู้หญิงใช้จ่าย ไปตลอดเดือนและอยู่กันเดือนแล้วเดือนเล่าดังนี้เป็นประจำ

ดังนั้นก่อนที่ท่านจะจากกัปตันผู้อารีไป ท่านยังขอยืมเงินจำนวนเล็กน้อยไปจากกัปตัน เพื่อเอาไปแบ่งจ่ายให้กับผู้ติดตามจัดซื้อเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มตามอัตภาพ และต่อมานายปราโมทย์ พึ่งสุนทร ผู้อำนวยการทรัพย์สินฯ เพื่อนร่วมผู้ก่อการกับท่าน ผู้เคยเตือนสติจอมพล ป. ฯ เมื่อคราวจะเล่นงานท่าน กรณีถูกพระองค์เจ้าอาทิตย์ ฯ ใส่ไฟ รู้ข่าวถึงความเดือดร้อนอันนี้เข้า จึงได้ส่งเงินจำนวนหนึ่งไม่มากนักไปให้ท่าน แต่ก็ได้ช่วยให้ท่านและคณะหายอึดอัดไปได้ชั่วระยะหนึ่ง

ตลอดเวลาที่ท่านพักอยู่ที่เกาะเซ็นจอห์นนั้น ได้รับความเอื้ออารีเป็นอย่างดีจาก ลอร์ดคิลเลอร์น และท่านลอร์ดก็ได้ไปเยี่ยมเยียนถามสุขทุกข์ท่านเป็นประจำ แต่เนื่องจากท่านและคณะไม่มีใบเดินทาง และยังไม่ได้แสดงความจำนงเป็นทางการเพื่อขอลี้ภัยการเมืองอยู่ที่สิงคโปร์ ท่านจึงอยู่ในฐานะคนเข้าเมืองไม่มีใบเดินทางตามกฎหมาย แต่ทว่าในทางพฤตินัยแล้วทางการสิงคโปร์ให้เกียรติแก่ท่านในฐานะรัฐบุรุษอาวุโสแห่งประเทศไทย

เพื่อให้เป็นการชอบด้วยกฎหมาย ในฐานะที่ท่านเป็นคนเคารพกฎหมายของบ้านเมือง ท่านจึงได้ติดต่อไปยังสถานทูตไทยในอังกฤษ ฝรั่งเศษ อเมริกาและจีน (สมัยเจียงไคเช็คครองแผ่นดินใหญ่) เพื่อขอให้จัดทำพาสปอร์ตให้ท่านและคณะพร้อมด้วยขอวีซ่าเดินทางรอบโลกด้วย ซึ่งทางสถานทูตไทยในประเทศนั้น ๆ ก็ได้จัดให้ตามความประสงค์ ในบรรดาพาสปอร์ตที่สถานทูตไทยในต่างประเทศออกให้นี้ ท่านเลือกถือเอาพาสปอร์ตที่สถานทูตไทยในอังกฤษเป็นผู้ออกให้ ลงนามโดยนายดิเรก ชัยนาม เอกอัคราชทูตไทยประจำกรุงลอนดอน และตั้งแต่บัดนั้นการเดินทางของท่านจึงเป็นการเดินทางที่ถูกต้องตามกฎหมายของบ้านเมืองนั้น ๆ ที่ท่านไปพำนักอยู่

ท่านไปพำนักอยู่ที่เกาะเซ็นต์จอห์นได้ ๓ เดือนกับ ๙ วัน จึงได้ย้ายจากเกาะไปพักอยู่บนฝั่งสิงคโปร์ใกล้ ๆ กับปูเกตติมะ เป็นบ้านบังกาโลของผู้จัดการบริษัทเซาท์อีสต์เอเซีย

ต่อมารัฐบาลอังกฤษ ได้ให้ความรับรองรัฐบาลนายควง ฯ เพื่อผลประโยชน์ของอังกฤษเอง ซึ่งท่านปรีดี ฯ ก็มีความเห็นใจในกรณีนี้เพราะชาติไหน ๆ ก็ต้องพยายามรักษาผลประโยชน์ของชาตินั้น ๆ และหลังจากรัฐบาลอังกฤษรับรองรัฐบาลนายควง ฯ แล้วบุคคลกลุ่มหนึ่ง ซึ่งมีอิทธิพลอยู่ในรัฐบาลนั้น ก็พยายามโฆษณาใส่ร้ายป้ายสีท่านปรีดี ฯ เกี่ยวกับกรณีสวรรคตในวงการทูตทั่ว ๆ ไป รัฐบาลอังกฤษและเจ้าหน้าที่ชั้นสูงของอังกฤษส่วนใหญ่ถึงแม้ว่าจะไม่เชื่อถือยคำโฆษณาโกหกอันชั่วช้าสามาลย์เหล่านั้นก็ตาม แต่ก็รู้สึกอึดอัดใจที่ผู้ถูกใส่ร้ายป้ายสีดังกล่าวอยู่ในอาณาเขตที่เขารับผิดชอบ

ท่านปรีดี ฯ เองก็รู้สึกตระหนักใจในข้อนี้เป็นอย่างดี และท่านเป็นคนที่มีปรกติไม่ชอบยังความเดือดร้อนหรืออึดอัดใจให้ผู้อื่น ท่านจึงตัดสินใจที่จะเดินทางออกจากสิงคโปร์เพื่อความสะดวกใจของเจ้าของบ้านเช่นเดียวกับที่ท่านออกจากสัตหีบ เพื่อความสะ ของแม่ทัพเรือมาแล้ว

ดังนั้นในวันหนึ่ง โดยความช่วยเหลือของมิตรสหายซึ่งท่านมีมากมายและเกือบทุกหนทุกแห่ง ได้ช่วยให้ท่านลงเรือเดินทางออกจากสิงคโปร์สู่ผืนแผ่นดินใหญ่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลก๊กมินตั๋งของจอมพลเจียงไคเช็ค โดยผ่านการแวะพักตามเส้นทาง ไซ่ง่อน และฮ่องกงจนถึงเซียงไฮ้

รัฐบาลของจอมพลเจียงไคเช็คขณะนั้นยังมีอำนาจปกครองผืนแผ่นดินใหญ่ ได้รับรู้และให้การต้อนรับในการเดินทางเข้าสู่ประเทศจีนของท่านครั้งนี้ ท่านได้พักอยู่ที่นครเซียงไฮ้ภายใต้ความอุปถัมภ์ของเพื่อนชาวจีน จนกระทั่งรัฐบาลเจียงไคเช็คพ่ายแพ้สงครามกลางเมืองอพยพไปอยู่ที่เกาะไต้หวันพรรคคอมมิวนิสต์จีนภายใต้การนำของประธานเหมาเจ๋อตงได้เข้าครอบครองผืนแผ่นดินใหญ่ไว้ทั้งหมด ท่านปรีดี ฯ จึงได้ย้ายจากนครเซียงไฮ้ไปพำนักอยู่ที่กรุงปักกิ่ง ด้วยความเอื้ออารี และความรับผิดชอบของรัฐบาลแห่งสาธารณรัฐประชาชนจีนตั้งแต่บัดนั้น

ที่เรียกว่าด้วยความเอื้ออารีและความรับผิดชอบของรัฐบาลแห่งสาธารณรัฐประชาชนจีนนั้น เพราะรัฐธรรมนูญของประเทศนี้ได้มีบทบัญญัติไว้อย่างชัดแจ้งถึงความเอื้ออารี ในการให้ที่พักพิงตลอดการกินอยู่ต่อผู้ลี้ภัยทางการเมืองที่ต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย ถือเป็นภาระหน้าที่ของรัฐบาลแห่งสาธารณรัฐประชาชนจีน ที่จะต้องให้ความช่วยเหลือความเป็นอยู่แก่ผู้ลี้ภัยดังกล่าว

ก่อนที่ท่านจะเดินทางออกจากสิงคโปร์ ท่านได้เขียนจดหมายทิ้งเอาไว้เป็นการอำลาเจ้าของบ้าน เพราะเหตุจำเป็นที่ไม่อาจร่ำลาได้ด้วยตนเอง จดหมายฉบับนั้นมีความว่า

> โดยจดหมายฉบับนี้ ข้าพเจ้าขอปฏิเสธอย่างเด็ดขาดว่า ข้าพเจ้าไม่ได้มีส่วนพัวพันด้วยประการใด ๆ ทั้งสิ้น กับกรณีสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอนันทมหิดล ข้าพเจ้ามีความเสียใจอย่างสุดซึ้งในการสวรรคตของพระองค์ นอกจากนี้ข้าพเจ้าใคร่ขอประกาศให้ทราบทั่วกันว่า ข้าพเจ้าทราบดี และเชื่อมั่นว่าไม่มีคนใดที่อยู่กับข้าพเจ้าในขณะนี้มีส่วนพัวพันกับเหตุการณ์อันน่าสลดใจครั้งนั้น.

ฉบับหน้า "ท่านปรีดีกับราชบัลลังก์"

โปรดเรียกหา
"ทนายจำเบี๊ยน"
สารคดีการเมือง
ที่ทันต่อเหตุการณ์บ้านเมือง
และของโลก

■ ท่านอ่านหนังสือเหล่านี้หรือยัง

■ ถ้ายังโปรดหามาอ่านด่วน

△ "ชีวิตและงานของ ดร. ปรีดี พนมยงค์"

△ "ศิษย์อาจารย์"

△ "ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับท่านปรีดี พนมยงค์"

△ "เมื่อรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ ลี้ภัย ฯ"

△ "ท่านปรีดี ฯ กับราชบัลลังก์"

△ "การต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมของท่านปรีดี ฯ"

△ "ประวัติรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์"

△ "เสชิญวิกฤติทางการเมือง"

△ "ชาดปารีส ถึงกรุงเทพ ฯ"

△ "ท่านปรีดี ฯ กับข้อหาคอมมิวนิสต์"

△ "ห้าคุก(๑)"

△ "คุยกับท่านปรีดี ฯ"

△ "ห้าคุก (๒)

พิมพ์ที่ประจักษ์การพิมพ์ ๑๐๐ ตรอกบ้านหล่อ ถนนวิสุทธิกษัตริย์ กรุงเทพมหานคร
นายประจักษ์ ศิริบัณฑิตย์กุล ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๑๖ โทร. ๘๒๐๒๘๐

านปรีดีฯ กับราชนัดลังก์

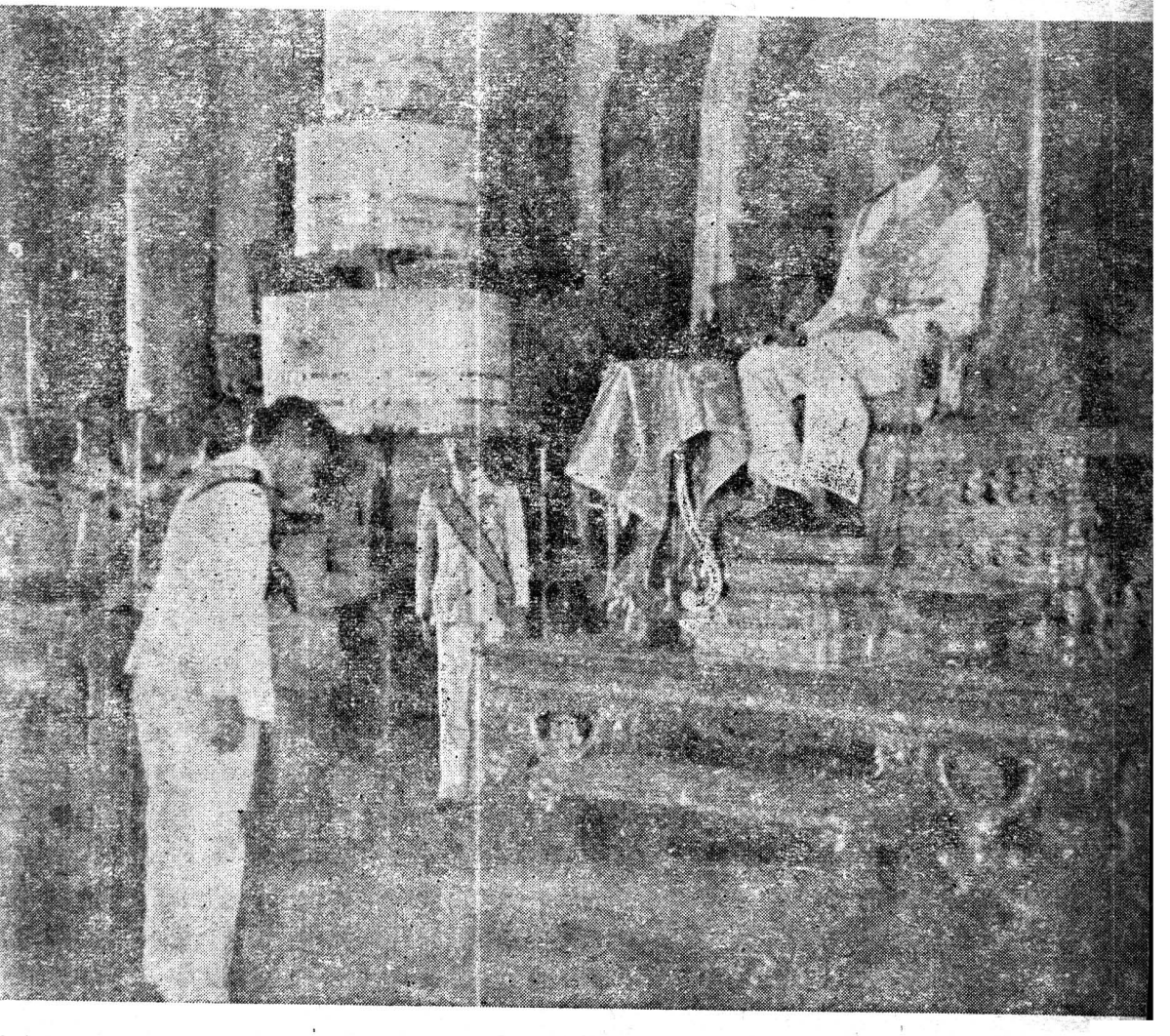

ท่านปรีดี ฯ กำลังเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล

คำขึ้นต้น

ข้าพเจ้าขอขอบคุณท่านบัณฑิตผู้เคารพและเชิดชูในสัจจะทั้งหลาย ที่ได้ให้การต้อนรับหนังสือชุดนี้อย่างกว้างขวาง อย่างที่ข้าพเจ้าไม่ได้คาดคิดมาก่อนว่า จะได้รับการต้อนรับถึงขนาดนี้

ก็เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่า เรายังมีนักอ่านหนังสือประเภทที่เป็นสาระประโยชน์และค้ำจุนสัจธรรมและคุณธรรมนั้นยังมีอยู่อีกมากมาย จึงเป็นที่หวังได้ว่าสังคมสยามจะต้องอยู่รอดอย่างแน่นอน เพราะที่สังคมสยามอยู่รอดมาได้จนถึงทุกวันนี้ ก็เพราะท่านบัณฑิตผู้เคารพในสัจจะและคุณธรรมทั้งหลายนั่นเอง ซึ่งมีอยู่ทั่วทุกหนทุกแห่งบนผืนแผ่นดินไทย ตั้งแต่ในปราสาทราชวังจนถึงกระท่อมกลางนา ตั้งแต่ใจกลางเมืองหลวงจนถึงชนบทอันไกลโพ้น

ข้าพเจ้าขอขอบคุณรัฐบาลและเจ้าหน้าที่ของบ้านเมือง ที่ตั้งอยู่ในธรรมปล่อยให้ข้าพเจ้าสำแดงมโนธรรมและสัจจะแห่งความกตัญญูกตเวทีอย่างสงบ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็เป็นที่หวังได้ว่า เสรีภาพของประชาชนในการที่จะแสดงความคิดเห็นโดยสุจริตใจเพื่อประเทศชาติของเขา ก็คงจะได้รับการยอมรับนับถือจากรัฐบาล และเจ้าหน้าที่ของบ้านเมืองอย่างสมศักดิ์ศรีของความเป็นอารยชน

ข้อเขียนของข้าพเจ้าทั้งหมดหาได้มุ่งประนามหรือโจมตีใครเป็นส่วนตัวด้วยความอคติแต่ประการใดไม่ และในทำนองเดียวกันก็ไม่ได้มุ่งเชิดชูยกย่องท่านปรีดี ฯ เป็นส่วนตัว เพราะเพียงว่าท่านเป็นพ่อของเพื่อนก็หาไม่

หากข้าพเจ้าเชิดชูยกย่องคุณงามความดีของท่าน ด้วยความเคารพในความยุติธรรมและเคารพในสัจจะในฐานะลูกแห่งพระตถาคต

ข้าพเจ้าเพียงแต่เป็นผู้จุดชวาลาขึ้นมาในท่ามกลางความมืดที่พอจะทำให้มีแสงหริบหรี่ขึ้นมาบ้างเท่านั้น แต่ก็ทำให้ได้เห็นอะไร ๆ ที่ถูกปกคลุมโดยความมืดมาช้านานพอสมควร และข้าพเจ้าหวังว่าคงจะมีสหธรรมิกผู้ใคร่ในธรรมและสัจจะ จะได้ช่วยกันจุดดวงประทีปให้สว่างไสวเจิดจ้าในโอกาสต่อไป เพื่อขับไล่อสูรกาย (ความหลงผิด) ที่แอบแฝงอยู่ในความมืดแห่งดวงจิตให้หมดไป.

ขอขอบคุณ

สุพจน์ ด่านตระกูล

ท่านปรีดี ฯ กับราชบัลลังก์

เก็บมาเล่าโดย

"สุพจน์ ด่านตระกูล"

"โดยจดหมายฉบับนี้ ข้าพเจ้าขอปฏิเสธอย่างเด็ดขาดว่า ข้าพเจ้าไม่มีส่วนพัวพันด้วยประการใดๆ ทั้งสิ้นกับกรณีสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ข้าพเจ้ามีความเสียใจอย่างสุดซึ้งในการสวรรคตของพระองค์ นอกจากนี้ข้าพเจ้าขอประกาศให้ทราบทั่วกันว่า ข้าพเจ้าทราบดี และเชื่อมั่นว่าไม่มีคนใดที่อยู่กับข้าพเจ้าในขณะนี้มีส่วนพัวพันกับเหตุการณ์อันน่าสลดใจครั้งนั้น"

(จากจดหมายท่านปรีดี ฯ ที่มีถึงข้าหลวงใหญ่อังกฤษประจำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนที่ท่านจะเดินทางจากสิงคโปร์ไปสู่ประเทศจีน)

ในการประชุมครั้งสุดท้ายระหว่างบุคคลชั้นนำของคณะราษฎรทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนก่อนที่จะทำการอภิวัฒน์ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ นั้น ท่านปรีดี พนมยงค์ เป็นคนหนึ่งในบุคคลชั้นนำของคณะราษฎรที่ได้เข้าร่วมประชุมครั้งสำคัญครั้งนั้น ในฐานะมันสมองของคณะอันเป็นที่ยอมรับนับถือของทุกๆคน นับแต่ท่านพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา ผู้เป็นหัวหน้าคณะลงมา

นอกจากท่านจะรับภาระเป็นผู้วางแผนการทางการเมืองและเศรษฐกิจ ท่านปรีดี ฯ ยังได้มีส่วนสำคัญในการวางแผนการทางทหารอีกด้วย โดยท่านเป็นผู้เสนอแนะในแผนยุทธศาสตร์ยึดอำนาจโดยฉับพลัน ซึ่งเป็นวิธีเดียวที่ฝ่ายที่มีกำลังน้อยจะพึงประสบชัยชนะได้โดยไม่ต้องเสียเลือดเนื้อหรือเสียก็น้อยที่สุด การไม่เสียเลือดเนื้อไม่ว่าจะเป็นเลือดไพร่หรือเลือดเจ้าเป็นที่ไม่พึงประสงค์อันสำคัญของคณะราษฎร

คณะผู้วางแผนทางทหารอันมี พ.อ. พระยาทรงสุรเดชเป็นประธาน เห็นชอบด้วยกับแผนยุทธศาสตร์ดังกล่าว จึงได้วางแผนยุทธวิธีขึ้นเพื่อบรรลุตามเป้าหมายแห่งแผนยุทธศาสตร์อันนั้น

แผนยุทธวิธีแผนหนึ่ง ก็คือการเข้าควบคุมตัวพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูง และผู้นำสำคัญในกองกำลังทั้งทหารและตำรวจ การเข้าควบคุมตัวพระบรมวงศานุวงศ์ดังกล่าวคณะราษฎรได้กระทำด้วยความระมัดระวังเป็นพิเศษ และเท่าที่จำเป็นต่อความปลอดภัยและความสำเร็จของคณะราษฎร

คณะราษฎรไม่ได้กระทำด้วยความอาฆาตมาดร้าย และได้ปฏิบัติต่อพระบรมวงศานุวงศ์ที่ได้เชิญเสด็จไปประทับ ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม อันเป็นกองบัญชาการของคณะราษฎรด้วยความมีสัมมาคารวะ เช่นเดียวกับก่อน ๒๔ มิถุนา ฯ อย่างไม่เปลี่ยนแปลง และครั้นเมื่อคณะราษฎรได้เข้าควบคุมสถานการณ์ไว้เป็นที่เรียบร้อยแล้ว ก็ได้ปล่อยพระบรมวงศานุวงศ์เหล่านั้นให้เป็นอิสระตามเดิม ระยะเวลาแห่งการกักกันตัวเอาไว้นั้นเป็นระยะที่สั้นที่สุดเพียงไม่กี่วัน

ในการนี้อาจมีพระบรมวงศานุวงศ์บางพระองค์เห็นการกระทำของคณะราษฎรเป็นการรุนแรงและลบหลู่ดูหมิ่น เพราะพระองค์เคยเสพคุ้นแต่การปฏิบัติด้วยความพินอบพิเทา เคยเสพคุ้นแต่การหมอบกรานเผ้าแหน เคยเสพคุ้นกับการเสพสุขในรั้วในวัง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเคยเสพคุ้นกับความนึกคิดของชนชั้นวรรณะที่ถือว่าเป็นชนชั้นวรรณะที่เหนือกว่าสูงกว่าชนชั้นวรรณะอื่น ๆ ในสังคม เมื่อมาได้รับการปฏิบัติจากเจ้าหน้าที่ของคณะราษฎรผู้ทำการควบคุม ถึงแม้ว่าจะปฏิบัติด้วยความมีสัมมาคารวะ แต่ทว่าด้วยท่าทีองอาจกล้าหาญอย่างเสรีชน มีการพกอาวุธและเคร่งครัดต่อระเบียบวินัยของการอภิวัฒน์ เจ้านายบางพระองค์ที่มีมานะหรือความถือองค์อย่างแรงกล้าจึงรู้สึกว่าจะทนไม่ได้ ความทนไม่ได้ดังกล่าวนี้หาใช่เกิดจากการปฏิบัติอันรุนแรงของคณะราษฎรก็หาไม่ แต่หากเกิดจากความมานะถือองค์อย่างแรงกล้านั้นเอง

การเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ ๒๔ มิถุนา ฯ ก็เป็นที่รู้ ๆ กันแล้วว่าเป็นไปด้วยความสงบศานติ ไม่มีเลือดตกยางออกและเหนือสิ่งอื่นใดสถาบันกษัตริย์หรือราชบัลลังก์ไม่ได้รับความกระทบกระเทือนแม้แต่น้อย แต่กลับมั่นคงและสง่างดงามยิ่งขึ้นตามระบอบแบบแผนของประชาธิปไตยที่ถือว่า “พระเจ้าแผ่นดินทำอะไรไม่ผิด” เพราะมีผู้รับผิดแทนคือรัฐบาล พระเจ้าแผ่นดินในระบอบประชาธิปไตย จึงทรงเป็นมิ่งขวัญของปวงราษฎรอย่างแท้จริงยิ่งเสียกว่าพระเจ้าแผ่นดินในระบอบราชาธิปไตยที่มีพระราชอำนาจอย่างล้นพ้นที่จะ

ให้คุณหรือให้โทษแก่ราษฎร เมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นมิ่งขวัญของปวงราษฎร นั่นก็หมายถึงความมั่นคงสถาพรของสถาบันกษัตริย์

ดังนี้จะเห็นได้ว่า การเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ ๒๔ มิถุนายน ฯ นั้น กลับเป็นผลดีแก่ทุก ๆ ฝ่าย คือทั้งสถาบันกษัตริย์และมวลราษฎร ส่วนว่าเจ้านายพระองค์ใดจะเดือดร้อนหรือรู้สึกว่าจะเดือดร้อน นั่นก็เป็นเรื่องของแต่ละพระองค์ มากบ้างน้อยบ้างตามแต่ทิฐิมานะของแต่ละองค์ ๆ ไป แต่สำหรับสถาบันกษัตริย์หรือราชบัลลังก์แล้วมั่นคงไม่เปลี่ยนแปลงและไม่ได้รับความกระทบกระเทือนใด ๆ เลย

ที่โฆษณากันว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ทำให้สถาบันกษัตริย์สั่นคลอนหรือกระทบกระเทือนสถาบันกษัตริย์ นั่นเป็นการโฆษณาที่โป้ปดมดเท็จ เป็นการโฆษณาที่พยายามดึงสถาบันกษัตริย์ให้มาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับผลประโยชน์ของพระบรมวงศานุวงศ์แต่ละพระองค์ที่อาจได้รับความกระทบกระเทือนจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองครั้งนั้น การกระทำเช่นนี้ไม่ใช่เป็นการเชิดชูสถาบันกษัตริย์และไม่ใช่เป็นการค้ำจุนราชบัลลังก์ แต่เป็นการกระทำที่ตรงกันข้าม

สถาบันกษัตริย์หรือราชบัลลังก์ กับพระบรมวงศานุวงศ์แต่ละพระองค์นั้นไม่ใช่สิ่งเดียวกัน ในขณะที่พระบรมวงศานุวงศ์บางพระองค์ต้องติดคุกติดตารางหรือต้องถูกถอดถอนฐานันดรศักดิ์ แต่สถาบันกษัตริย์หรือราชบังลังก์ก็ยังคงสถิตย์อยู่อย่างมั่นคงและสง่าผ่าเผยองค์พระประมุขยังคงเป็นมิ่งขวัญของมวลราษฎรอย่างไม่เสื่อมคลาย

จึงเป็นการสมควรที่ผู้จงรักภักดีต่อราชบัลลังก์ และสถาบันกษัตริย์ทั้งหลายจะได้สำนึกถึงบุญคุณของคณะราษฎร ที่ได้เปลี่ยนแปลงระบบการปกครองจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นระบบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ อันยังพระเกียรติยศขององค์พระประมุขทรงมีแต่พระคุณอันล้นเกล้าล้นกระหม่อมของปวงราษฎรแต่ถ่ายเดียว อันเป็นการเชิดชูสถาบันกษัตริย์และราชบัลลังก์ให้อยู่ในฐานะที่มั่นคงถาวรสืบไป

เกี่ยวกับผลประโยชน์ของพระบรมวงศานุวงศ์ที่ได้รับความกระทบกระเทือนจากการอภิวัฒน์ ๒๔ มิถุนา ฯ หรือที่พระบรมวงศานุวงศ์บางพระองค์ได้รับความเดือดร้อน หรือรู้สึกว่าเดือดร้อนจากการอภิวัฒน์ครั้งนี้ยังนับว่าเล็กน้อยเหลือเกินหรือแทบจะไม่มีเลยก็ว่าได้ถ้าเราเปรียบเทียบกับการอภิวัฒน์ในนานาประเทศหรือการผลัดเปลี่ยนราชวงศ์แห่งสยามประเทศ

แต่ปางบรรพ์ แม้แต่การเปลี่ยนราชวงศ์พระเจ้ากรุงธนบุรีมาเป็นราชวงศ์จักรีเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ ก็ได้มีการเข่นฆ่าทำลายล้างเชื้อสายพระเจ้ากรุงธนบุรีกันเป็นการใหญ่ ทั้ง ๆ ที่ว่ากันว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงเสียพระสติ ส่วนลูกหลานพระเจ้ากรุงธนบุรีซึ่งไม่ได้เสียพระสติแต่ก็พลอยรับเคราะห์กรรมตามไปด้วย

ในหนังสือประวัติราชสกุล ฯ ของธำรงศักดิ์ อายุวัฒนะ ซึ่งได้รับคำนิยมจาก ม.ล.ปีน มาลากุล อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ได้กล่าวถึงการสูญสิ้นราชวงศ์พระเจ้ากรุงธนบุรีไว้ตอนหนึ่งว่า

"แต่ถึงแม้พระองค์พระมหาราชผู้กู้ชาติไทยในยุคที่บ้านเมืองเสื่อมโทรมย่อยยับและทุรยุคที่สุดและเสด็จสวรรคตเมื่อพระชนมายุเพียง ๔๘ พรรษา โดยอายุของพระราชวงศ์จะมีเพียง ๑๕ ปี ทั้งพระเจ้าลูกเธอหลานเธอ ต้องมีอันประสบเคราะห์กรรมตามพระองค์ไปด้วยเป็นจำนวนมากพระองค์ด้วยก็ตาม สิ่งที่น่าเสียดายและน่าเศร้าใจที่สุดในประวัติศาสตร์ก็คือการถูกเพิกถอน การถูกลดพระอิสริยยศฐานันดรศักดิ์ของพระบรมวงศานุวงศ์ นับแต่ชั้นพระญาติสนิท พระมเหสี และพระราชโอรส พระราชนัดดาของพระองค์พระมหาราชผู้กู้ชาติไทย"

ยัง ยังมีอีก การขุดโค่นโคตรเง่าของราชวงศ์พระเจ้ากรุงธนบุรีคงยังมีต่อมาอีก โดยเฉพาะการขุดโค่นครั้งใหญ่ในปี พ.ศ. ๒๓๕๒ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดยเจ้าฟ้าสุพันธุวงศ์พระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีในเจ้าจอมมารดาเจ้าฟ้าฉิมใหญ่ ซึ่งรอดตายมาจากคราวผลัดเปลี่ยนราชวงศ์ เพราะเป็นพระราชนัดดาของพระพุทธยอดฟ้า ฯ และต่อมาได้รับการสถาปนาขึ้นทรงกรมเป็น กรมขุนกษัตรานุชิต ได้ถูกกล่าวหาว่าจะแย่งราชสมบัติเพื่อสถาปนาราชวงศ์กรุงธนบุรีขึ้นมาใหม่จึงถูกจับสำเร็จโทษพร้อมด้วยพระโอรสเล็ก ๆ อีก ๖ พระองค์ กับพระเจ้าพี่เจ้าน้องชายหญิงและเจ้าหลานอีกหลายพระองค์

หนังสือประวัติราชสกุล ฯ ได้จารึกไว้ว่า

"นับเป็นการประหารเชื้อสายพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี ครั้งใหญ่อีกครั้งหนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๒ ตรงกับวันพุธ เดือน ๑๐ ขึ้น ๕ ค่ำ ในรัชสมัยรัชกาลพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระเจ้าน้าของพระองค์เอง"

ดังนี้จะเห็นได้ว่าความกระทบกระเทือนที่พระบรมวงศานุวงศ์แห่งราชจักรีวงศ์ได้รับจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ นั้น เมื่อเปรียบกับความกระทบกระเทือนที่ราชวงศ์พระเจ้ากรุงธนบุรีได้รับจากการเปลี่ยนราชวงศ์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๒๕ แล้วก็เหมือนกับความแตกต่างของคลื่นในหนองน้ำเล็ก ๆ กับ คลื่นในมหาสมุทร ฉันนั้น

ก็เพราะวัตถุประสงค์ของคณะราษฎรไม่ได้อยู่ที่ผลประโยชน์แห่งตน แต่หากอยู่ที่ความผาสุขของมวลราษฎร ภายใต้ระบอบการปกครองที่สามารถอำนวยความเป็นธรรมให้กับสังคมอย่างทั่วถึง นั่นก็คือระบอบประชาธิปไตยหรือระบอบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ

ธรรมนูญการปกครองชั่วคราว ฉบับ ๒๗ มิถุนายน ๒๔๗๕ ซึ่งท่านปรีดี ฯ เป็นผู้ร่าง ทั้ง ๆ ที่เป็นธรรมนูญการปกครองฉบับแรกแต่ผู้ร่างก็ได้เผยให้เห็นถึงความบริสุทธิ์ใจและวิญญาณอันสอาดของคณะราษฎรที่มีต่อสถาบันกษัตริย์และราชบัลลังก์แห่งราชวงศ์จักรีด้วยความจงรักภักดี

กล่าวคือในพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช ๒๔๗๕ นอกจากจะได้บัญญัติไว้ถึงพระราชอำนาจขององค์พระมหากษัตริย์แล้ว ยังได้บัญญัติถึงการสืบราชสันตติวงศ์เอาไว้ด้วย

นั่นก็คือการให้ความคุ้มครองและค้ำจุนสถาบันกษัตริย์ หรือราชบัลลังก์ด้วยความจงรักภักดีนั้นเอง และรัฐธรรมนูญฉบับถาวร ๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๕ ก็ได้เจริญรอยตามคือความยึดมั่นในสถาบันกษัตริย์ หรือราชบัลลังก์อย่างไม่เสื่อมคลายรวมทั้งรัฐธรรมนูญฉบับต่อ ๆ มา

ในการประชุมเสนาบดีและปลัดทูลฉลองกระทรวงต่าง ๆ พร้อมกับผู้นำของฝ่ายคณะราษฎร ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม เมื่อเย็นวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ คือภายหลังการยึดอำนาจไว้ได้แล้ว คณะราษฎรได้เชิญเสนาบดีและปลัดทูลฉลองมาประชุมที่พระที่นั่งอนันตสมาคม เพื่อรับทราบนโยบายและแนวทางปฏิบัติ

มีผู้เข้าร่วมประชุมทั้งหมด ๒๒ ท่านด้วยกัน เป็นฝ่ายผู้นำของคณะราษฎร ๑๐ ท่าน คือ พ.อ. พระยาพหลพลพยุหเสนา พ.อ. พระยาทรงสุรเดช พ.อ. พระยาฤทธิ์อัคเนย์ พ.ท. พระประศาลน์พิทยายุทธ พ.ท. พระเทียมใจหาญ พ.ต. หลวงพิบูลสงคราม พ.ล.ร.ต. พระยา

ปรีชาชลยุทธ พ.ล.ร.ต. พระยาศรยุทธเสนี หลวงประดิษฐ์มนูธรรมและนายซิม วีระไวทยะ ผู้จดรายงาน สำหรับ น.ต. หลวงสินธุ์สงครามชัย มีรายชื่อเข้าร่วมประชุมด้วยแต่ติดราชการจึงไม่ได้เข้าประชุม

ทางฝ่ายเสนาบดีและปลัดทูลฉลอง มี ๑๒ ท่านคือกรมหมื่นเทวงศ์วโรทัย เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ พระองค์เจ้าศุภโยคเกษม เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ พระองค์เจ้าธานีนิวัติ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ เจ้าพระยาพิชัยญาติ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศร์ เสนาบดีกระทรวงยุตติธรรม พระยาราชนุกูล ปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทย พระยาพิพิธสมบัติปลัดทูลฉลองกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม หม่อมเจ้าวิมวาทิตย์ ปลัดทูลฉลองกระทรวงเกษตราธิการ พระยามโหสถศรีพิพัฒน์ ปลัดทูลฉลองกระทรวงยุตติธรรม พระยาวิทยาปรีชามาตย์ ปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการ พระยาประเสริฐสงคราม ปลัดทูลฉลองกระทรวงกลาโหม และพระยาศรีวิสารวาจา ปลัดทูลฉลองกระทรวงการต่างประเทศ

นายพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา ผู้เป็นหัวหน้าคณะราษฎรและทำหน้าที่เป็นประธานในที่ประชุมได้กล่าวเปิดประชุม เมื่อเวลา ๑๖.๐๐ น. ความว่า

"การที่เชิญท่านเสนาบดีและปลัดทูลฉลองมาวันนี้ เพื่อปรึกษาถึงกิจการซึ่งจะต้องกระทำร่วมกัน และขอให้หลวงประดิษฐ์มนูธรรมเป็นผู้แถลงแทนคณะราษฎร"

และครั้นแล้วหลวงประดิษฐ์มนูธรรมหรือท่านปรีดี ฯ ซึ่งได้รับมอบความไว้วางใจจากท่านเจ้าคุณพหล ฯ และคณะก็ได้แถลงต่อที่ประชุมนั้นมีความตอนหนึ่งว่า

"บัดนี้การที่คณะราษฎรได้ยึดอำนาจการปกครองไว้ได้ และได้เชิญพระบรมวงศานุวงศ์มาประทับ ณ ที่นี้แล้ว ทั้งนี้เพื่อเป็นประกันความปลอดภัยของคณะ คณะหาได้มุ่งร้ายที่จะทำการทารุณแต่อย่างใดไม่ ระหว่างที่ท่านประทับอยู่ คณะราษฎรก็ได้แสดงความเคารพ สิ่งสำคัญที่คณะราษฎรประสงค์ ก็เพื่อจะต้องการให้ประเทศได้มีธรรมนูญการปกครอง จึงได้กราบบังคมทูลเชิญเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับพระนครเป็นกษัตริย์อยู่ใต้ธรรมนูญการปกครองสืบไป" ฯลฯ

นี่ก็เป็นการยืนยันอีกครั้งหนึ่งที่คณะราษฎรและท่านปรีดี ฯ ได้ปฏิบัติต่อพระบรมวงศานุวงศ์ด้วยความคารวะ และด้วยความจำเป็นเพื่อประกันความปลอดภัยของคณะราษฎรเท่านั้น

*/ เหตุผลอีกประการหนึ่งของคณะราษฎรที่ใช้แผนการยุทธศาสตร์ยึดอำนาจโดยฉับพลันนั้น นอกจากเพื่อหลีกเลี่ยงการนองเลือดระหว่างคนไทยด้วยกันแล้ว ก็เนื่องด้วยเหตุผลอันเกี่ยวกับทางด้านต่างประเทศ เพราะถ้าหากมีการแทรกแซงจากต่างประเทศแล้วก็จะกระทบถึงคนไทยทุกชั้นรวมทั้งเจ้านาย ท่านปรีดี ฯ ได้กล่าวไว้ในบทนิพนธ์บทหนึ่งของท่านเกี่ยวกับกรณีนี้ว่า

"โดยคำนึงถึงสภาพของสยามที่ถูกแวดล้อมโดยอาณานิคมของอังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งชาติทั้งสองนี้มีข้อตกลงกันคือเอาสยามเป็นประเทศกันชน แต่เขาอาจพร้อมกันยกกำลังทหารเข้ามายึดครองแล้วแบ่งดินแดนสยามไปเป็นเมืองขึ้นหรืออยู่ใต้อำนาจอิทธิพลของประเทศทั้งสอง ดังนั้นเราจึงเห็นว่าวิธีการเปลี่ยนการปกครองดังกล่าวจะต้องกระทำโดยวิธี Coup 'd'e tat ซึ่งเรียกกันด้วยคำไทยธรรมดาว่า การยึดอำนาจโดยฉับพลัน เพราะในสมัยนั้นยังไม่มีผู้ใดตั้งศัพท์ไทยว่า 'รัฐประหาร' เพื่อถ่ายทอดศัพท์ฝรั่งเศสดังกล่าวนั้น ทั้งนี้ก็เพื่อป้องกันการแทรกแซงของมหาอำนาจ เพราะเมื่อคณะราษฎรได้อำนาจโดยฉับพลันแล้ว มหาอำนาจก็ต้องเผชิญต่อสถานการณ์ที่เรียกเป็นภาษาฝรั่งเศสว่า Fait Accompli คือ พฤติการณ์ที่สำเร็จรูปแล้ว"

และในที่ประชุมเสนาบดีดังกล่าวข้างต้น ท่านปรีดี ฯ ได้แถลงเกี่ยวกับการต่างประเทศตอนหนึ่งว่า

"สิ่งสำคัญที่จะต้องทำโดยด่วนก็คือ กิจการที่เกี่ยวแก่การต่างประเทศ ว่ารัฐบาลคราวใหม่นี้ไม่คิดที่จะล้างผลาญชีวิตและทรัพย์สมบัติของคนในบังคับต่างประเทศสิ่งใดที่เคยกระทำมาตลอดจนสัญญาทางพระราชไมตรีก็จะได้ดำเนินต่อไป ขอให้ช่วยกันระวังอย่าให้มีการแทรกแซงของการต่างประเทศได้ ไม่ว่าในประเทศใด ๆ ปัญหาในทางการต่างประเทศ คณะกงสุลเมืองต่าง ๆ ก็มีความเห็นลงรอยกัน ทุกประเทศอื่นย่อมไม่เกี่ยวข้องกับกิจการภายในของอีกประเทศหนึ่งตามกฎหมายระหว่างประเทศภายหลังสงครามนี้ที่ได้มีสันนิบาตชาติขึ้น การแทรกแซงไม่ใช่นโยบายของสันนิบาตชาติ แต่อย่างไรก็ดีการแทรกแซงของต่างประเทศนั้น ถ้าหากมีขึ้นย่อมกระทบถึงคนไทยทุกชั้น ไม่ว่าเจ้านายหรือราษฎรสามัญจะถือว่ายุ่งแต่เฉพาะราษฎรสามัญไม่ได้"

คำโฆษณาใส่ร้ายท่านปรีดี ฯ เรื่องแอนตี้เจ้านั้น ก็จับเอาเรื่องที่ท่านปรีดี ฯ พิพากษากับพระองค์เจ้าจรูญศักดิ์ กฤษดากร อัครราชทูตไทยประจำฝรั่งเศส ในสมัยที่ท่านปรีดี ฯ

ไปเป็นนักเรียนกฎหมายอยู่ที่นั่น และกล่าวหาต่อไปอีกว่า การเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ ๒๔ มิถุนา ฯ ก็สืบเนื่องมาจากความไม่พอใจเจ้า เนื่องจากกรณีพิพาทกับพระองค์เจ้าจรูญศักดิ์ ฯ นั่นเอง

คำโฆษณาลวงโลกดังกล่าวนี้ไม่ตรงตามความเป็นจริง เพราะกรณีที่พิพาทกับพระองค์เจ้าจรูญศักดิ์ ฯ นั้น ไม่ใช่เป็นเรื่องของการแอนตี้เจ้าเป็นรายบุคคล หากเป็นเรื่องของการแสวงหาความชอบธรรมของสมาคมนักเรียนไทยในฝรั่งเศส ที่ได้รับการปฏิบัติจากท่านทูตด้วยความไม่ยุติธรรมในกรณีต่าง ๆ ในฐานะที่ท่านปรีดี ฯ เป็นสภานายกของสมาคม จึงจำเป็นอยู่เอง ที่จะต้องออกโรงต่อสู้อย่างรับผิดชอบต่อมวลสมาชิกแห่งสมาคมและการต่อสู้นั้น ก็ต่อสู้โดยธรรม ตามวิธีที่ธรรมเนียมประเพณีอนุญาตไว้คือการทูลเกล้าถวายฎีกาต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แต่โดยที่ท่านปรีดี ฯ เป็นสภานายกดังกล่าวจึงตกเป็นที่เพ่งเล็งและโกรธแค้นของท่านทูตมากกว่าใคร ๆ จนถึงกับท่านทูตได้มีหนังสือฟ้องเข้ามายังพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเพิ่งขึ้นครองราชย์สืบแทนสมเด็จพระเชษฐาธิราชพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เพื่อขอให้พระองค์ทรงเรียกตัวท่านปรีดี ฯ กลับ ข้อความในคำฟ้องนั้นกล่าวตอนหนึ่งว่า

> "..... ปรีดีเป็นหัวหน้าชักชวนนักเรียนก่อการขัดคำสั่งทูต เป็นหัวหน้าสหบาล (Syndicate) นักเรียนไทย เป็นคนฝักใฝ่ในประชาธิปไตย เห็นจะเป็นภัยต่อราชบัลลังก์ ...."

จากคำฟ้องของพระองค์เจ้าจรูญศักดิ์ ฯ ในครั้งแรกพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเห็นด้วย ดังปรากฏในโทรเลขของพระองค์เจ้าไตรทศ (กรมหมื่นเทววงศ์วโรทัย) เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ ถึงอัครราชทูตสยามประจำกรุงปารีส มีข้อความรายละเอียดดังสำเนาต่อไปนี้

สำเนาที่ ๑๔๐๘๐ (รับวันที่ ๒๒ ตุลาคม ค.ศ. ๑๙๒๖)

"พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพิจารณาเอกสารทั้งหมดที่ได้กราบบังคมทูลเกี่ยวกับการพิพาทของพระองค์เจ้าจรูญ ฯ กับ เอส. ไอ. เอ. เอม. (ชื่อย่อของสมาคมนักเรียนไทยในฝรั่งเศสและในประเทศอื่นส่วนที่ขึ้นกับสถานทูตสยามกรุงปารีส) และฎีกาของนักเรียนแล้ว มีพระบรมราชวินิจฉัยว่าสมาคมนักเรียนได้เบี่ยงออกจาก

วัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งสมาคมนั้น วัตถุประสงค์ของสมาคมจะต้องเป็นทางสังคมครบถ้วน ระหว่างนักศึกษา ภายใต้ความดูแลของสถานทูตปารีส ดูประหนึ่งว่าบัดนี้สมาคมได้กลายเป็นสหภาพชนิดหนึ่งของนักศึกษา ซึ่งนักศึกษาชุมนุมกันเพื่ออภิปรายกิจกรรมของอัครราชทูตและเพื่อมีมติและดำเนินกิจการตรงกันข้ามกับความประสงค์ของอัครราชทูต นักศึกษาได้อภิปรายและประณามวิธีการที่อัครราชทูตได้จ่ายเงินเดือนให้แก่พวกเขา พวกเขายังได้ส่งผู้แทนไปประเทศอังกฤษโดยรู้อยู่แล้วว่าขัดต่อความประสงค์ของอัครราชทูต พวกเขาแสดงตลอดมาเป็นปฏิปักษ์ต่ออัครราชทูตและกิจกรรมของสภานายกสมาคมถึงขั้นขาดคารวะ สถานการณ์เช่นนี้ไม่อาจที่จะผ่อนปรนได้ เพราะถ้านักศึกษาได้อนุญาตให้ประกอบตัวเองเป็นสหภาพปฏิปักษ์ต่ออัครราชทูตโดยวิธีนี้แล้ว ก็ไม่มีอัครราชทูตใดสามารถรับผิดชอบในการดูแลสวัสดิการของนักศึกษาในอนาคตได้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงมีพระบรมราชโองการว่า เอส.ไอ.เอ.เอม. ตามรูปแบบปัจจุบันนี้ต้องยุบเลิก ถ้ายังมีความปรารถนาประกอบเป็นสมาคมชนิดที่ช่วยให้นักศึกษามีการติดต่อระหว่างกันก็จะต้องทำข้อบังคับขึ้นใหม่ โดยนักศึกษาจะได้รับอนุญาตให้มีเสรีภาพในการจัดการทางสังคม และนอกจากนั้นจะต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของสถานทูตอย่างเคร่งครัด ยิ่งกว่านั้นนักศึกษารุ่นเด็กชั้นเตรียมและประถมนั้นจะต้องไม่เป็นสมาชิกสมบูรณ์ไม่มีสิทธิ์ออกเสียง แต่พวกเขาอาจเข้าร่วมในค่ายวันหยุดภายใต้การดูแลเป็นพิเศษของคนหนึ่งหรือหลายคน ซึ่งอัครราชทูตเป็นผู้เลือก พวกเขาจะต้องอยู่ห่างจากนักศึกษารุ่นใหญ่ให้มากที่สุดในขณะที่เข้าร่วมการกีฬาและการบันเทิง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่า นายปรีดี พนมยงค์ ต้องรับผิดชอบอย่างสำคัญในการที่สมาคมเบี่ยงจากความประสงค์เดิมและในการยุยงนักศึกษาให้เกิดความรู้สึกละเมิดวินัยและไม่ไว้ใจอัครราชทูต ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงมีพระกระแสรับสั่งให้เรียกนายปรีดี พนมยงค์ กลับทันที

ส่วนตอน ๒ แห่งฎีกาของนักศึกษาร้องขอให้จ่ายเงินเดือนเป็นเงินปอนด์แทนการจ่ายเป็นแฟรงค์นั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์พิจารณาเรื่องนี้เมื่อได้รับคำอธิบายจากอัครราชทูตแล้ว ถ้า (อัครราชทูต) ยังมิได้ทำขึ้นมาสำเนาฎีกาฉบับหนึ่ง ก็จะส่งไปให้พระองค์เจ้าจรูญ ฯ และพระองค์เจ้าจรูญ ฯ จะต้องกราบบังคมทูลชี้แจงมาเกี่ยวกับฎีกาดังกล่าวนั้นเรื่องการจ่ายเงินเดือน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเสียพระทัยสุดซึ้งที่ทรงทราบว่า ได้เกิดมีความรู้สึกไม่อยู่ในวินัยของนักศึกษา จึงมีพระราชประสงค์เตือนให้เขารู้สึกถึงความรู้สึกในหน้าที่"

หลังจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ให้เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศโทรเลขเรียกตัวท่านปรีดี ฯ กลับกรุงเทพ ฯ แล้ว ต่อมาในวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน (ค.ศ. ๑๙๒๖) เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศก็ได้โทรเลขไปถึงอัครราชทูตสยามที่ปารีสอีกฉบับหนึ่ง เพื่อแจ้งให้ท่านปรีดี ฯ ทราบถึงพระราชกระแสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่อนุญาตให้ท่านปรีดีศึกษาต่อไป มีความว่า

"เกี่ยวกับเรื่องเรียกตัวเธอกลับนั้น บัดนี้บิดาเธอได้ทูลเกล้า ฯ ถวายฎีกาต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวขอพระราชทานโปรดเกล้า ฯ ให้เลื่อนเวลาไปจนกว่าเธอจะสอบไล่ปริญญาดุษฎีบัณฑิตทางกฎหมายที่จะเป็นไปในไม่ช้านี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ด้วยพระเมตตาคุณเป็นอย่างยิ่งพระราชทานให้ตามฎีกานั้น โดยเงื่อนไขว่าอย่างไรก็ตาม เธอจะต้องเขียนคำขอขมาเป็นลายลักษณ์อักษรต่ออัครราชทูตสยามกรุงปารีส และแสดงความเสียใจต่อหน้าที่ของเธอเกี่ยวกับกรณีที่น่าเสียใจเมื่อเร็ว ๆ นี้"

จึงเป็นอันว่าท่านปรีดี ฯ ได้อยู่ศึกษาต่อไปจนจบปริญญาเอก ในการที่ได้รับพระมหากรุณาธิคุณครั้งนี้ท่านปรีดี ฯ ได้มีความสำนึกและตราตรึงในพระมหากรุณาอย่างไม่รู้เสื่อมคลาย

ความจริงการต่อสู้เพื่อความชอบธรรมของสมาคมนักเรียนไทยในฝรั่งเศสภายใต้การนำของท่านปรีดี ฯ ครั้งนั้น นอกจากจะได้รับความเห็นชอบจากนักเรียนที่มาจากสามัญชนโดยทั่วไปแล้ว ยังได้รับความเห็นชอบและสนับสนุนจากนักเรียนที่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์อีกด้วย เช่น พระองค์เจ้าจุมพต ฯ (นักเรียนอังกฤษ) เป็นต้น และแม้แต่โอรสของพระองค์เจ้าจรูญ ฯ เองก็เห็นชอบกับการต่อสู้ของท่านปรีดี ฯ และคณะ

ดังนี้ จึงเห็นได้ว่าข้อพิพาทระหว่างท่านปรีดี ฯ กับพระองค์เจ้าจรูญ ฯ อัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีสขณะนั้น หาใช่เป็นข้อพิพาทระหว่างบุคคลไม่ และไม่ใช่เป็นการโจมตีเจ้าหรือแอนตี้เจ้าเป็นการเฉพาะตัว หากเป็นการต่อสู้ระหว่างความชอบธรรมกับไม่ชอบธรรม

หรือพูดให้ชัดลงไปก็เป็นการต่อสู้ระหว่างฝ่ายประชาธิปไตย กับฝ่ายที่เป็นตัวแทนของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั่นเอง

ท่านปรีดี ฯ ได้กล่าวไว้ในบทนิพนธ์บทหนึ่งของท่านเกี่ยวกับความเคลื่อนไหวทางการเมืองของท่านและคณะในฝรั่งเศสครั้งนั้นความว่า

"เราได้วางแผนปลุกจิตสำนึกเพื่อนนักศึกษาทั่วไปให้เกิดความรู้สึกถึงความจำเป็นต้องเปลี่ยนระบบสมบูรณา ฯ ว่าโอกาสที่เหมาะที่สุดคือในระหว่างมีการชุมนุมประจำปี ค.ศ. ๑๙๒๕ ของสมาคมที่ข้าพเจ้าเป็นสภานายกอยู่นั้น จะได้จัดให้เพื่อนไทยอยู่ร่วมกัน ณ คฤหาสน์ใหญ่ที่ตำบล Chatrettes ซึ่งสมาคมเช่าไว้เฉพาะการนั้น มีกำหนด ๑๕ วัน เราได้จัดให้มีการกีฬาแทบทุกชนิดรวมทั้งการยิงเป้าเพื่อเป็นพื้นฐานแห่งการฝึกทางอาวุธ ในเวลาค่ำก็มีการแสดงปาฐกถาในเหตุการณ์ระหว่างประเทศ และเหตุการณ์ภายในประเทศและมีการโต้วาทีในหัวข้อที่เป็นคติ มีการแสดงละครที่เป็นคติ เช่นเรื่อง 'โลเลบุรี' ของพระมงกุฎเกล้า ฯ ที่แสดงถึงความเหลวแหลกแห่งการศาลและอัยการของบุรีที่พระองค์สมมุติว่า 'โลเล' มีการดนตรีและขับร้องบ้าง แต่ไม่มีการเต้นรำยั่วยวนกามารมณ์ การชุมนุมในฤดูร้อน ค.ศ. ๑๙๒๕ ได้ดำเนินไปอย่างได้ผลถึงความสนิทสนมกลมเกลียวของเพื่อนนักศึกษาไทยที่ร่วมประชุม ถึงขีดที่เมื่อครบกำหนด ๑๕ วันแล้วหลายคนก็ได้แสดงถึงความอาลัยที่ต่างคนจะต้องแยกย้ายกันไป ครั้นแล้วข้าพเจ้ากับเพื่อนที่ริเริ่มซึ่งออกนามมาแล้วจึงได้ปรึกษาตกลงกันว่าในการประชุมประจำปีต่อไปคือในเดือนกรกฎาคม ๑๙๒๖ สมควรที่จะพัฒนาจิตสำนึกของเพื่อนนักศึกษาให้สูงขึ้นอีกระดับหนึ่งถึงขั้นต่อสู้อัครราชทูต ซึ่งเป็นตัวแทนของระบบสมบูรณา ฯ ในต่างประเทศ แต่จะต่อสู้โดยวิธีธรรมเนียมประเพณีอนุญาตไว้คือการทูลเกล้าถวายฎีกาต่อพระปกเกล้า ฯ ซึ่งเพิ่งทรงขึ้นครองราชสมบัติสืบต่อจากรัชกาลที่ ๖ ในการนั้นก็จะต้องถือเอาความไม่พอใจที่นักศึกษาส่วนมากมีอยู่เป็นพื้นฐานเนื่องจากอัครราชทูตจ่ายเงินกระเป๋าให้น้อยเกินไปทั้ง ๆ ที่แต่ละคนมีงบประมาณที่ทางรัฐบาลหรือทางบ้านได้มอบไว้ที่อัครราชทูตอย่างเพียงพอ เราถือเอาเศรษฐกิจเป็นรากฐานที่จะพัฒนาจิตสำนึกให้เป็นทางการเมืองตามกฎวิทยาศาสตร์สังคมแห่งการพัฒนาจิตสำนึก"

จากบทนิพนธ์นี้จะเห็นได้อีกนัยหนึ่งว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ ๒๔ มิถุนา ฯ นั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ได้ตระเตรียมแผนการเพื่อความเปลี่ยนแปลงมาเป็นระยะเวลาอันยาว

นานและเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ไม่ได้เป็นเพราะเพียงความไม่พอใจเจ้าเป็นการส่วนตัวดังที่มีคนบางจำพวกโฆษณาหลอกลวง หากเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปเพื่อความจำเป็นแห่งความเจริญของประเทศชาติและความผาสุกของมวลราษฎร

ดังบทนิพนธ์อีกตอนหนึ่ง ท่านปรีดี ฯ ได้กล่าวไว้ว่า

"ก. วัตถุประสงค์ของคณะราษฎร คือ เปลี่ยนระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ ซึ่งในสมัยนั้นยังไม่มีศัพท์สมัยใหม่ว่า 'ปฏิวัติ' หรือ 'อภิวัฒน์' เพื่อถ่ายถอดคำฝรั่งเศส อังกฤษ Revolution ดังนั้นเราจึงใช้ศัพท์ธรรมดาว่า 'เปลี่ยนการปกครองของกษัตริย์เหนือกฎหมายมาเป็นการปกครองที่มีกษัตริย์อยู่ใต้กฎหมาย' และการดำเนินเพื่อให้สยามบรรลุหลัก ๖ ประการ คือ (๑) รักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่น เอกราชในทางการเมือง ในทางศาล ในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ของประเทศไว้ให้มั่นคง (๒) รักษาความปลอดภัยในประเทศให้การประทุษร้ายต่อกันลดลงให้มาก (๓) บำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจโดยรัฐบาลใหม่จะหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก (๔) ให้ราษฎรมีสิทธิเสมอภาคกัน (๕) ให้ราษฎรมีเสรีภาพที่ไม่ขัดต่อหลัก ๔ ประการ ดังกล่าวแล้ว (๖) ให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร"

พลโทประยูร ภมรมนตรี ผู้ก่อการคนสำคัญรุ่นแรกที่ได้พบกับท่านปรีดี ฯ ที่ฝรั่งเศสใน ค.ศ. ๑๙๒๕ แล้วก็ได้ร่วมกันคิดเปลี่ยนแปลงการปกครองอันเป็นจุดเริ่มแรกของการอภิวัฒน์ ๒๔ มิถุนา ฯ ในเวลาต่อมา ได้กล่าวไว้ในบทความของท่านในหนังสือรัฐศาสตร์นิเทศ ฉบับเมษายน ๒๕๑๕ มีความตอนหนึ่งว่า

"กำเนิดของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้ผุดขึ้นในดินแดนต่างด้าว ว่าโดยทั่วไปแล้วผู้ที่อยู่ภายในประเทศของเราก็ชินเคยต่อสภาพความเป็นอยู่ในระบบพึ่งบุญพึ่งบารมี ระบบพินอบพิเทา ถือโชคชะตากุศลบุญราศรี เป็นเรื่องของชีวิต ครั้นเมื่อได้ออกไปอยู่ในดินแดนต่างประเทศ ในประการแรกจะได้เห็นความรุ่งเรืองของประเทศต่าง ๆ ทำให้หวนมาคิดเปรียบเทียบสภาพความเป็นอยู่ของบ้านเมืองเรา ทำไมถึงต้องจมโคลนพะรุพะรังอยู่อย่างนี้ กับทั้งความเป็นอยู่ของประชาชนของเขาที่อยู่ในระดับชีวิตส่วนรวมที่ใกล้เคียง ไม่มีการแบ่งชั้นวรรณะ ระบบหมอบกราน

พินอบพิเทา พูดจา ไอ้ เอ็ง มึง กู เป็นเรื่องขมขื่นดังที่ได้ประสบอยู่ในบ้านเมืองของเรา นอกจากนี้ยังเกิดมีความรู้สึกแสลงใจที่ถูกเหยียดหยาม เสมือนหนึ่งเป็นข้าทาสที่อยู่ในอาณานิคม เพราะในยุคนั้นพลเมืองกว่าครึ่งโลก ยังเป็นประเทศราชในความปกครองของชาวผิวขาว ได้กระทบกระเทือนใจ ทำให้รู้สึกตัวขึ้นมาว่า เพราะประเทศเรานั้นอ่อนแอ มิได้ปรับปรุงให้เข้มแข็งและเป็นระเบียบอันดีงามเสมือนอารยะประเทศทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อได้เรียนรู้ถึงประวัติศาสตร์การต่อสู้เพื่ออิสระและเสรีภาพที่ประชาชนชาวยุโรปเขาต่อสู้เอาชีวิตเลือดเนื้อเข้าแลกรักษาสิทธิเสรีภาพ เขาจึงสามารถสร้างระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยอันมั่นคง ที่เป็นกุญแจทองนำประเทศไปสู่ความรุ่งเรืองและความมั่นคงสืบเนื่องกันมาหลายศตวรรษ ด้วยเหตุผลนานาประการดังได้กล่าวมาแล้วนี้ ประกอบกับเมื่อหวนคำนึงถึงสภาพความเสื่อมโทรมของบ้านเมืองในยุคนั้น จึงทำให้นักเรียนไทยผู้รักชาติที่อยู่ในยุโรป โดยเฉพาะในประเทศฝรั่งเศสและสวิสเซอร์แลนด์ ได้ร่วมใจร่วมคิดด้วยเจตนาอันแรงกล้า ยอมเสี่ยงชีวิตคิดเปลี่ยนแปลงการปกครองขึ้นเพื่อความรุ่งเรืองของประเทศ"

และอีกตอนหนึ่งพลโทประยูร ฯ กล่าวว่า

"คณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้มีข้อตกลงกันเป็นเอกฉันท์ที่จะเชิดทูนพระมหากษัตริย์เป็นประมุขของชาติ ถือหลักตามประเทศอังกฤษ การเปลี่ยนแปลงการปกครองที่มีระบบรัฐธรรมนูญนี้ จะปลดเปลื้องราชภาระของพระมหากษัตริย์ที่มิต้องรับผิดชอบต่อความผิดพลาดใด ๆ อันอาจเกิดขึ้น ซึ่งเป็นหน้าที่ของรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่จะต้องรับผิดชอบและลาออกไป ส่วนเกียรติคุณงามความดีทั้งหลายก็ถวายส่งเสริมเพิ่มพูนพระบารมีของพระมหากษัตริย์ให้รุ่งโรจน์อยู่ยืนยงเป็นมิ่งขวัญของชาติไทยตลอดไปชั่วกาลนาน ฉะนั้นความมุ่งหมายของการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. ๒๔๗๕ คณะผู้เปลี่ยนแปลงการปกครองเพียงมุ่งหวังที่จะสร้างระบอบประชาธิปไตย มีรัฐธรรมนูญเป็นหลักในการปกครองประเทศนั้น เป็นจุดหมายปลายทางของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง"

จากบทความของพลโทประยูร ฯ ดังกล่าวนี้ ได้เป็นเครื่องชี้ให้เห็นอย่างเด่นชัดอีกครั้งหนึ่งว่า การเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ ๒๔ มิถุนา ฯ นั้น เกิดขึ้นด้วยจิตสำนึกในความรับใช้ชาติและประชาชนของคนไทยกลุ่มหนึ่ง หาใช่เพราะความผูกแค้นอาฆาตเจ้าแต่

ประการใดไม่ และอีกประการหนึ่งคณะผู้ก่อการได้ยืนยันที่จะเทิดทูนพระมหากษัตริย์เป็นประมุขของชาติสืบไป และคณะผู้ก่อการก็ได้ปฏิบัติตามนั้นตลอดมา✓

เหตุผลที่ฝ่ายเป็นปฏิปักษ์กับท่านปรีดี ฯ ยกขึ้นมากล่าวอ้างว่าท่านปรีดี ฯ เกลียดเจ้านั้น นอกจากเหตุพิพาทกับพระองค์เจ้าจรูญ ฯ สมัยเป็นนักเรียนกฎหมายอยู่ในประเทศฝรั่งเศสแล้ว ฝ่ายปฏิปักษ์ก็มักจะยกเอาแถลงการณ์ฉบับหนึ่งของคณะราษฎรที่กล่าวเปิดโปงระบบเจ้าอย่างหมดเปลือก ซึ่งท่านปรีดี ฯ เป็นผู้ร่างแถลงการณ์ฉบับนั้น ทั้ง ๆ ที่ในเวลาต่อมาพระยาพหลพลพยุหเสนาและท่านปรีดี ฯ พร้อมด้วยคณะ ได้เข้าเฝ้าขอขมาต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถึงถ้อยคำที่ออกแถลงการณ์ไปด้วยความจำเป็นเพื่อความสำเร็จของการอภิวัฒน์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเองก็ได้ทรงให้อภัยเพราะเข้าพระทัยในสถานการณ์เป็นอย่างดี แต่ฝ่ายที่หมายมุ่งจะทำลายคณะราษฎรและท่านปรีดี ฯ ก็ยังพยายามยกข้อความแห่งคำแถลงการณ์ฉบับนั้นออกโฆษณาเพื่อโน้มน้าวให้เห็นว่าท่านปรีดี ฯ ไม่ชอบเจ้าหรือแอนตี้เจ้า และในขณะเดียวกันก็พยายามปิดบังไม่พูดถึงคำขอขมาของคณะราษฎรและพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าที่ทรงพระราชทานอภัยโทษตามที่ขอขมานั้น

เพื่อประโยชน์แห่งสัจจะและประวัติศาสตร์การอภิวัฒน์ของมวลชน ณ ที่นี้จึงขอนำเอาคำแถลงการณ์อันอื้อฉาวฉบับนั้นมาตีพิมพ์ให้ปรากฏ เพราะเนื้อหาของแถลงการณ์ที่แท้ก็คือสถานการณ์ที่เป็นอยู่ก่อน ๒๔ มิถุนา ฯ นั้นเอง แต่บางคนเห็นไปว่าเป็นการโจมตี ก็เช่นเดียวกับผู้เผด็จการทั้งหลายที่สวมเสื้อคลุมประชาธิปไตย ย่อมไม่พอใจต่อการที่จะถูกกระชากเสื้อคลุมออก ฉันใดก็ฉันนั้น

แถลงการณ์ฉบับนั้นมีข้อความโดยละเอียดดังนี้

"ราษฎรทั้งหลาย

เมื่อกษัตริย์องค์นี้ ได้ครองราชสมบัติสืบจากพระเชษฐานั้น ในชั้นต้นราษฎรบางคนได้หวังกันว่า กษัตริย์องค์ใหม่นี้คงจะปกครองราษฎรให้ร่มเย็น แต่ก็หาได้เป็นไปตามที่คิดหวังไม่ กษัตริย์คงทรงอำนาจเหนือกฎหมายอยู่ตามเดิม ทรงแต่งตั้งญาติวงศ์และคนสอพลอไร้คุณความรู้ให้ดำรงตำแหน่งหน้าที่สำคัญ ๆ ไม่ทรงฟังเสียงราษฎร ปล่อยให้ข้าราชการใช้อำนาจหน้าที่ในทางทุจริต มีการรับสินบนในการก่อสร้าง ซื้อของใช้ในราชการ หากำไรในการเปลี่ยนราคาเงิน ผลาญเงินของประเทศ ยกพวกเจ้าขึ้นให้สิทธิพิเศษมากกว่าราษฎร กดขี่ข่มเหงราษฎร ปกครองโดยขาดหลักวิชา ปล่อย

ให้บ้านเมืองเป็นไปตามยถากรรม ดังที่เห็นได้จากความตกต่ำทางเศรษฐกิจและความผิดเคืองในการทำมาหากิน ซึ่งพวกราษฎรได้รู้กันทั่วไปแล้ว รัฐบาลของกษัตริย์เหนือกฎหมาย ไม่สามารถแก้ไขให้ฟื้นขึ้นได้

การที่แก้ไขไม่ได้ก็เพราะรัฐบาลของกษัตริย์นั้น มิได้ปกครองประเทศเพื่อราษฎรตามที่รัฐบาลอื่น ๆ ได้กระทำกัน รัฐบาลของกษัตริย์ได้ถือเอาราษฎรเป็นทาส (ซึ่งเรียกว่าไพร่บ้าง ข้าบ้าง) เป็นสัตว์เดียรัจฉาน ไม่นึกว่าเป็นมนุษย์ เหตุฉะนั้นแทนที่จะช่วยราษฎร กลับทำนาบนหลังราษฎร จะเห็นได้ว่าภาษีอากรที่บีบคั้นเอามาจากราษฎรนั้น กษัตริย์ได้เอาไว้ใช้ส่วนตัวบีหนึ่งเป็นจำนวนหลายล้านบาท ส่วนราษฎรสิกว่าจะหาได้แม้แต่เล็กน้อยแทบจะเลือดตากระเด็น ถึงคราวเสียเงินให้ราชการหรือภาษีใด ถ้าไม่มีเงินรัฐบาลก็ยึดทรัพย์หรือใช้งานโยธา แต่พวกเจ้ากลับนอนกินกันเป็นสุข ไม่มีประเทศใดในโลกจะให้เงินเจ้ามากเช่นนี้ นอกจากพระเจ้าซาร์และพระเจ้าไกเซอร์แห่งเยอรมัน ซึ่งคนชาตินั้นได้โค่นราชบัลลังก์เสียแล้ว

รัฐบาลของกษัตริย์ได้ปกครองอย่างหลอกลวง ไม่ซื่อตรงต่อราษฎร เป็นต้นว่าหลอกว่าจะบำรุงการทำมาหากินอย่างโน้นอย่างนี้ แต่ครั้นคอย ๆ ก็เหลวไป หาได้ทำจริงไม่ มิหนำซ้ายังกล่าวคำหมิ่นประมาทราษฎรผู้มีบุญคุณเสียภาษีอากรให้พวกเจ้าได้กิน ว่าราษฎรยังมีเสียงทางการเมืองไม่ได้เพราะราษฎรโง่ คำพูดของรัฐบาลเช่นนี้ใช้ไม่ได้ ถ้าราษฎรโง่ เจ้าก็โง่ เพราะเป็นชนชาติเดียวกัน ที่ราษฎรรู้เท่าไม่ทันเจ้านั้น ไม่ใช่เพราะโง่เป็นเพราะขาดการศึกษาที่พวกเจ้าปกบิดไว้ไม่ให้เรียนเต็มที่เพราะเกรงว่าเมื่อราษฎรได้มีการศึกษา ก็จะรู้ความชั่วร้ายที่ทำไว้และคงจะไม่ยอมให้ทำนาบนหลังคน

ราษฎรทั้งหลาย พึงรู้ไว้เถิดว่า ประเทศเรานี้เป็นของราษฎร ไม่ใช่ของกษัตริย์ตามที่เขาหลอกลวง บรรพบุรุษของราษฎรเป็นผู้ช่วยกอบกู้ให้ประเทศมีอิสรภาพพ้นจากมือข้าศึก พวกเจ้ามีแต่จะชุบมือเปิบและกวาดรวบรวมทรัพย์สมบัติเข้าไว้ตั้งหลายร้อยล้าน เงินเหล่านี้เอามาจากไหนก็เอามาจากราษฎรเพราะวิธีทำนาบนหลังคนนั่นเอง บ้านเมืองกำลังอัตคัดผิดเคือง ชาวนาและพ่อแม่ทหารต้องทำนาและทำอย่างไม่ได้ผล แต่รัฐบาลก็ไม่บำรุง รัฐบาลไล่คนออกอย่างเกลื่อนกลาด นักเรียนเรียนสำเร็จแล้วและทหารปลดกองหนุนแล้วไม่มีงานทำจะต้องอดอยากไปตามยถากรรม

เหล่านี้เป็นผลของรัฐบาลของกษัตริย์เหนือกฎหมาย ความจริงควรเอาเงินที่กวาดรวบรวมเอาไว้จัดบำรุงบ้านเมืองให้คนมีงานทำ จึงจะเป็นการสนองคุณราษฎรซึ่งได้เสียภาษีอากรให้พวกเจ้าร่ำรวยมานาน แต่พวกเจ้าก็หาได้ทำอย่างใดไม่ คงสูบเลือดกันเรื่อย ๆ ไป เงินมีเหลือเท่าใดก็เอาไปฝากต่างประเทศ คอยเตรียมหนีเมื่อบ้านเมืองทรุดโทรม ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก การเหล่านี้ย่อมชั่วร้าย

เหตุฉะนั้น ราษฎร ข้าราชการ ทหารและพลเรือน ที่รู้เท่าถึงการกระทำอันชั่วร้ายของรัฐบาลดังกล่าวนี้แล้ว จึงรวบรวมกำลังกันตั้งเป็นคณะราษฎรขึ้น และได้ยึดอำนาจของรัฐบาลของกษัตริย์ไว้แล้ว คณะราษฎรเห็นว่าการที่จะแก้ความชั่วร้ายนี้ได้ก็ด้วยที่จะต้องมีการปกครองโดยมีสภา หลาย ๆ ความคิดดีกว่าความคิดเดียว ส่วนผู้เป็นประมุขของประเทศนั้น คณะราษฎรไม่ประสงค์ทำการแย่งราชสมบัติ ฉะนั้นขอเพียงให้กษัตริย์องค์นี้ดำรงตำแหน่งต่อไป แต่จะต้องอยู่ใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน จะทำอะไรโดยลำพังไม่ได้นอกจากความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร คณะราษฎรได้แจ้งความประสงค์นี้ให้กษัตริย์ได้ทราบแล้ว เวลานี้ยังอยู่ในเวลารอความรับตอบ ถ้ากษัตริย์ตอบปฏิเสธหรือไม่ตอบภายในกำหนด โดยเห็นแก่ส่วนตัวว่าจะถูกลดอำนาจลงมา ก็จะได้ชื่อว่าทรยศต่อชาติ และก็มีความจำเป็นที่ประเทศชาติจะต้องมีการปกครองอย่างประชาธิปไตย กล่าวคือประมุขของประเทศจะเป็นบุคคลสามัญซึ่งสภาผู้แทนราษฎรจะได้เลือกตั้งขึ้นอยู่ในตำแหน่งตามกำหนดเวลา ตามวิธีนี้ราษฎรพึงหวังเถิดว่า ราษฎรจะได้รับการบำรุงอย่างดีที่สุดทุก ๆ คนจะมีงานทำ เพราะประเทศเราเป็นประเทศที่อุดมอยู่แล้วตามสภาพ เมื่อเราได้ยึดเงินที่พวกเจ้ารวบรวมไว้จากการทำนาบนหลังคนตั้งหลายร้อยล้านมาบำรุงประเทศขึ้นแล้ว ประเทศจะต้องฟื้นฟูขึ้นเป็นแน่นมั่น การปกครองที่คณะราษฎรจะพึงกระทำก็คือ จะต้องจัดวางโครงการโดยอาศัย หลักวิชาไม่ทำไปเหมือนคนตาบอดเช่นรัฐบาลที่มีกษัตริย์อยู่เหนือกฎหมายทำมาแล้ว หลักใหญ่ ๆ ที่คณะราษฎรวางไว้มีอยู่ว่า

๑. จะต้องรักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่น เอกราชในทางการเมือง ในทางศาล ในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ของประเทศไว้ให้มั่นคง

๒. จะต้องรักษาความปลอดภัยในประเทศ ให้การประทุษร้ายต่อกันลดน้อยลงให้มาก

๓. จะต้องบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎร ในทางเศรษฐกิจโดยรัฐบาลใหม่จะหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก

๔. จะต้องให้ราษฎรมีสิทธิเสมอภาคกัน (ไม่ใช่พวกเจ้ามีสิทธิยิ่งกว่าราษฎรเช่นที่เป็นอยู่)

๕. จะต้องให้ราษฎรได้มีเสรีภาพ มีความเป็นอิสระ เมื่อเสรีภาพนี้ไม่ขัดต่อหลัก ๔ ประการ ดังกล่าวข้างต้น

๖. จะต้องให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร

ราษฎรทั้งหลายจงพร้อมใจกันช่วยคณะราษฎร ให้ทำกิจอันจะคงอยู่ชั่วฟ้าดินนี้ให้สำเร็จ คณะราษฎรขอให้ทุกคนที่มิได้ร่วมมือเข้ายึดอำนาจจากรัฐบาลกษัตริย์เหนือกฎหมายจงตั้งอยู่ในความสงบและทำมาหากิน อย่าทำการใด ๆ อันเป็นการขัดขวางต่อคณะราษฎร การที่ราษฎรช่วยคณะราษฎรนี้ เท่ากับราษฎรช่วยประเทศและช่วยตัวราษฎร บุตร หลานของตนเองประเทศมีความเป็นเอกราชอย่างพร้อมบริบูรณ์ ราษฎรจะได้รับความปลอดภัย ทุกคนจะได้รับความปลอดภัย ทุกคนจะมีงานทำไม่อดตาย ทุกคนจะมีสิทธิเสมอกันและมีเสรีภาพพ้นจากการเป็นไพร่ เป็นข้า เป็นทาสของพวกเจ้าหมดสมัยที่พวกเจ้าจะทำนาบนหลังราษฎร ทุกคนพึงปรารถนาคือ ความสุข ความเจริญอย่างประเสริฐ ซึ่งเรียกกันเป็นศัพท์ว่า 'ศรีอารย์' จะพึงบังเกิดขึ้นแก่ราษฎรถ้วนหน้า"

จากแถลงการณ์ฉบับนี้ คณะราษฎรได้ยืนยันเกี่ยวกับราชบัลลังก์ไว้อย่างชัดเจนว่า

"คณะราษฎรไม่ประสงค์ทำการแย่งราชสมบัติ ฉะนั้นขอเพียงให้กษัตริย์องค์นี้ดำรงตำแหน่งต่อไป แต่จะต้องอยู่ใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดินจะทำอะไรโดยลำพังไม่ได้ นอกจากความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร"

เหตุการณ์ก็ได้ผ่านไปโดยความเรียบร้อย พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นแก่ประโยชน์สุขของราษฎรและความสงบเรียบร้อยของแผ่นดินเหนือผลประโยชน์ส่วนพระองค์เอง พระองค์จึงได้ยินยอมคืนอำนาจอธิปไตยให้แก่ราษฎร หลังจากที่ราชวงศ์ของพระองค์ได้ครองอำนาจอธิปไตยอย่างล้นพ้นโดยสิทธิขาดสืบต่อกันมาเป็นเวลา ๑๕๐ ปี ๒ เดือน กับ ๑๘ วัน คือ จากวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๒๕ ถึงวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕

ถึงแม้ว่าข้อความในแถลงการณ์ดังกล่าวจะเป็นสัจจะของภาวะการณ์ในขณะนั้น แต่ในเมื่อคณะราษฎรยึดอำนาจได้โดยเด็ดขาด และสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยอมลดพระองค์ทรงอยู่ใต้ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินแล้ว พระยาพหล ฯ และท่านปรีดี ฯ พร้อมด้วยคณะจึงได้นำดอกไม้ธูปเทียนเข้าเฝ้าขอขมา ในถ้อยคำของแถลงการณ์อันอาจกระทบกระเทือนพระราชหฤทัย พระยาพหล ฯ ในฐานะหัวหน้าคณะได้เป็นผู้กราบถวายบังคมทูล ดังความละเอียดต่อไปนี้

"ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

การที่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้เริ่มทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองครั้งนี้ ก็ด้วยมุ่งหวังประโยชน์แก่ชาติโดยเห็นด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมว่า ทุก ๆ ประเทศที่เป็นเอกราช ก็มีธรรมนูญการปกครองกันทั่วไปแล้ว หากประเทศสยามได้มีกับเขาบ้าง ก็จะได้เป็นโอกาสให้ราษฎรเป็นจำนวนมาก ได้มีส่วนช่วยเหลือใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทในราชการแผ่นดินเต็มกำลังความสามารถจริง ๆ การณ์ได้เป็นไปโดยเรียบร้อยด้วยประการทั้งปวง ก็เนื่องด้วยใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ได้ทรงตั้งพระราชหฤทัยดีต่อประชาชนชาวสยาม และทรงพระกรุณาช่วยเหลือส่งเสริมทุกประการ ตลอดจนพระราชทานอภัยโทษแก่พวกข้าพระพุทธเจ้า โดยพระราชกำหนดนิรโทษกรรมนั้นด้วยพระมหากรุณาธิคุณ ทั้งนี้ย่อมตระหนักอยู่แก่ใจพวกข้าพระเจ้าแล้ว

การที่พวกข้าพระพุทธเจ้าได้ประกาศกล่าวข้อความ ในวันเปลี่ยนแปลงด้วยถ้อยคำอันรุนแรงกระทบกระเทือนถึงใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทและพระบรมวงศานุวงศ์ก็ด้วยมุ่งถึงผลสำเร็จทันทีทันใดเป็นใหญ่ สมเด็จพระมหากษัตราธิราชในพระบรมวงศ์จักรีตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์หลายพระองค์ ได้ทรงมีส่วนทำความเจริญมาสู่ประเทศสยามตามกาลสมัย บัดนี้ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พวกข้าพระพุทธเจ้ามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจึงขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสนี้กราบบังคมทูลขอพระราชทานอภัยโทษอีกครั้งหนึ่งเป็นคำรบสองในถ้อยคำที่ได้ประกาศไป

การจะควรประการใดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมขอเดชะ"

ครั้นแล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชดำรัสตอบในคำกราบบังคมทูลขอขมานั้นดังนี้

"ข้าพเจ้าขอขอบใจท่านทั้งหลายเป็นอย่างยิ่งในการที่ได้มากระทำพิธีขอขมาต่อตัวข้าพเจ้าและพระราชวงศ์จักรีในวันนี้ การกระทำของท่านในวันนี้ให้รู้สึกยินดีเป็นอย่างยิ่ง ไม่ใช่ยินดีที่มาขอขมาแก่ตัวข้าพเจ้าโดยเฉพาะ เพราะข้าพเจ้าเองก็ให้อภัยโทษแก่ท่านทั้งหลายนานมาแล้ว เพราะเข้าใจในความประสงค์ของท่านดีท่านกระทำการในคราวนี้ ก็เพื่อหวังประโยชน์ต่อชาติจริง ๆ ข้าพเจ้าได้ตั้งใจช่วยเหลือท่าน ให้ท่านทำการเป็นผลสำเร็จเรียบร้อยดีอย่างที่สุดที่จะเป็นได้ โดยที่ข้าพเจ้ามีความเห็นใจในความคิดของท่าน ข้อที่ข้าพเจ้าดีใจมากนั้น คือในคำขอขมานั้น ท่านได้กล่าวถึงสมเด็จพระมหากษัตราธิราชและเจ้านายในพระราชวงศ์จักรีว่าได้ทรงมีส่วนในการนำความเจริญมาสู่ประเทศสยามด้วยหลายพระองค์ด้วยกัน นั่นเป็นความจริง ในคำประกาศวันที่ ๒๔ มิถุนายน นั้น ข้อความที่ทำให้ข้าพเจ้าเองและสมาชิกของพระราชวงศ์จักรีรู้สึกโทมนัสอย่างยิ่ง คือในข้อที่ทำให้เข้าใจว่าพระราชวงศ์จักรีไม่ได้ทำความเจริญให้ประเทศสยามอย่างหนึ่งอย่างใดเลย ข้อนั้นทำให้สมาชิกในพระราชวงศ์จักรีทั่วไปโทมนัสน้อยใจและแค้นเคืองมาก เมื่อท่านได้กล่าวแก้ไขในวันนี้แล้วข้าพเจ้าหวังว่าจะเป็นผลสมานไมตรีระหว่างพระราชวงศ์จักรีกับพวกท่านและราษฎรทั่วไปให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ อันที่จริงเจ้านายในพระราชวงศ์จักรีทุกพระองค์ย่อมทรงถือว่า เป็นหน้าที่ของพระองค์ที่จะทำอะไรให้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง จึงได้ทรงรับราชการในกระทรวงต่าง ๆ ทุกพระองค์ตามแต่จะทำได้ แต่ตามวิสัยธรรมดาของคนและตระกูลอันใหญ่ก็ย่อมมีสมาชิกมีความสามารถยิ่งหย่อนกว่ากันเป็นธรรมดาและย่อมมีทำการพลาดพลั้งบ้าง ข้าพเจ้าเชื่อว่าถ้าเจ้านายจะได้ทรงทำการพลาดพลั้งไปบ้าง ก็มิใช่ด้วยอคติ โดยเหตุนี้เมื่อท่านได้กล่าวแก้ไขในวันนี้ และท่านมีความรู้สึกว่าพระราชวงศ์จักรีได้ทรงทำประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติของเราเช่นนี้ ก็ย่อมจะล้างความโทมนัสทั้งหลายทั้งปวงของข้าพเจ้าเองและพระราชวงศ์จักรีได้สิ้น นอกจากนี้ ข้าพเจ้ามีความยินดีมากที่ท่านได้คิดมาทำพิธีขอขมาวันนี้เอง โดยที่ข้าพเจ้ามิได้ร้องขออย่างใดเลย การที่ท่านทำเช่นนี้ย่อมเป็นเกียรติยศแก่ท่านเป็นอันมาก เพราะท่านทั้งหลายได้แสดงว่ามีธรรมในใจและเป็นคนที่สุจริตและใจเป็นนักเลง คือเมื่อท่านรู้สึกว่าได้ทำอะไรที่เกินไปพลาดพลั้ง

ไป ท่านก็ยอมรับผิดโดยดีและโดยเปิดเผย การกระทำเช่นนี้เป็นของที่ทำยากและต้องใจเป็นนักเลงจริง ๆ จึงจะทำได้ เมื่อท่านได้ทำพิธีเช่นนี้ในวันนี้ก็แสดงให้เห็นชัดว่าการใด ๆ ที่ท่านได้ทำไปนั้น ท่านได้ทำไปเพื่อหวังประโยชน์แก่ประเทศแท้จริง ท่านได้แสดงว่าท่านเป็นผู้มีน้ำใจกล้าหาญทุกประการ ท่านกล้ารับผิด เมื่อรู้สึกว่าตนได้ทำการพลาดพลั้งไปดังนี้ เป็นการที่ทำให้ประชาชนรู้สึกไว้ใจในตัวของท่านยิ่งขึ้นอีกเป็นอันมาก ในข้อนี้ทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกยินดีเป็นอันมาก

เพราะฉนั้น ในที่สุดนี้ ข้าพเจ้าขอให้พรแก่ท่านทั้งหลายขอจงเจริญด้วย อายุ วรรณะ สุขะ พละ ปฏิภารทุกประการ มีกำลังกาย มีกำลังใจ เพื่อจะสามารถทำการงานให้เป็นประโยชน์แก่ประเทศของเราสืบไป"

จากพระบรมราโชวาทดังกล่าวนี้เป็นการชี้ให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว-ทรงเข้าพระทัยในปฏิบัติการของคณะราษฎรเป็นอย่างดี พระองค์ท่านจึงทรงพระราชทานอภัยโทษแก่คณะราษฎรและพระบรมวงศ์ศานุวงศ์ส่วนมากก็ได้เจริญรอยตามเบื้องบงกชพระยุคลบาทแห่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ก็ยังมีบางคนที่อยู่ปลายแถวเชื้อพระวงศ์และบางคนที่ไม่มีเลือดพระวงศ์แม้แต่หยดเดียว หากทำตนเป็นคนนิยมกษัตริย์ยิ่งกว่าองค์พระมหากษัตริย์ ได้ทำการโฆษณาลวงโลกอย่างโป้ปดมดเท็จให้เห็นเป็นว่าคณะราษฎรโดยเฉพาะท่านปรีดี ฯ เป็นปฏิปักษ์กับสถาบันกษัตริย์ พวกอุบาทย์กาลีโลกเหล่านี้พยายามกระเสือกกระสนเข้าไปแอบแฝงอยู่ภายใต้ร่มเงาของสถาบันกษัตริย์ แล้วใช้เล่ห์เพทุบายทำทีให้ปรากฏแก่คนทั้งหลายว่าเป็นตัวแทนของสถาบันกษัตริย์ หรือองค์พระมหากษัตริย์ อย่างเช่นการเลือกตั้งสมาชิสภาผู้แทนราษฎรหลายครั้งหลายหนที่ผ่านมา พรรคประชาธิปัตย์อันเป็นพรรคอนุรักษ์นิยมและมีแกนนำของพรรคที่มาจาก ซากเดนของศักดินา ได้พยายามสำแดงด้วยวิธีการต่าง ๆ ให้คนทั้งหลายเข้าใจว่าพรรคนี้ได้รับการสนับสนุนจากองค์พระมหากษัตริย์ หรือเป็นพรรคที่องค์พระมหากษัตริย์ทรงโปรด

การกระทำอย่างบังอาจเอื้อมเช่นนี้นอกจากจะเป็นการหลอกลวงประชาชนทั้งหลายให้หลงผิดแล้วยังเป็นการหมิ่นพระบรมเดชานุภาพอย่างชัดแจ้ง และเป็นการเหยียบย่ำทำลายสถาบันกษัตริย์ ด้วยการดึงพระมหากษัตริย์ให้ลงมาเกลือกกลั้วกับการต่อสู้ทางการเมืองเพียงเพื่อชัยชนะทางการเมืองของฝ่ายตน

การกระทำเช่นนี้เป็นการกระทำของพวกมือถือสากปากถือศีล เป็นการกระทำที่ไม่จงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ เพราะองค์พระมหากษัตริย์นั้นท่านทรงตั้งอยู่ในทศพิธราช-ธรรม พระองค์ทรงเป็นมิ่งขวัญของคนไทยทั้งชาติ พระเมตตาและความรักของพระองค์ที่มีต่อพสกนิกรนั้นได้แผ่ปกคลุมไปทั่วสยามประเทศ ไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ไม่ว่าประชาธิปัตย์หรือสหประชาไทย พระองค์ทรงดำรงความเป็นธรรมต่อพสกนิกรของพระองค์ถ้วนหน้า

การกระทำของพวกที่ทำตนเป็นราชาธิปไตยยิ่งกว่าองค์พระราชาธิบดีเช่นนี้เองที่ได้มีส่วนในการทำลายล้มล้างราชบัลลังก์ และสถาบันกษัตริย์มาแล้วในหลายประเทศ ท่านปรีดี ฯ ได้เล่าประวัติศาสตร์ฝรั่งเศส ไว้ในบทนิพนธ์บทหนึ่งเกี่ยวกับการสูญสิ้นราชวงศ์บูร์บอง ความว่า

"ประวัติศาสตร์ฝรั่งเศสปรากฏว่าระหว่างเวลา ๘๐ ปี นับแต่การอภิวัฒน์ใหญ่ฝรั่งเศสเมื่อ ค.ศ. ๑๗๘๙ ถึง ค.ศ. ๑๘๗๐ ราชวงศ์บูร์บองได้กลับมาครองราชย์หลายครั้ง ต่อมาเมื่อ ค.ศ. ๑๘๗๐ นโปเลียนที่ ๓ แห่งราชวงศ์โบนาปาร์ตได้สละราชสมบัติเนื่องจากแพ้เยอรมัน ฝ่ายเจ้าสมบัติเมื่อได้ปราบปรามขบวนการสหการปารีสสำเร็จแล้ว ก็ได้จัดให้มีระบบรัฐสภาเพื่อลงมติว่าฝรั่งเศสจะปกครองโดยระบบสาธารณรัฐหรือระบบประชาธิปไตยโดยอัญเชิญรัชทายาทแห่งราชวงศ์บูร์บองขึ้นครองราชย์ เสียงราษฎรส่วนมากที่พ้นจากการปราบปรามขณะนั้นปรารถนาตามวิธีหลังนี้ แต่ฝ่ายพวกที่ทำตนเป็นราชาธิปไตยยิ่งกว่าองค์พระราชาธิบดีนั้น ได้อ้างพระราชหฤทัยรัชทายาทที่จะได้รับอัญเชิญขึ้นครองราชย์และเรียกร้องเกินเลยไป แม้เรื่องธงชาติก็จะให้เปลี่ยนจากธงสามสีมาใช้ธงขาว ประกอบด้วยรูปดอกไม้สามแฉก (คล้ายดอกบัวดิน) ที่เรียกเป็นภาษาฝรั่งเศสว่า 'FLEURS DE LIS' ซึ่งเป็นสัญลักษณ์เฉพาะราชวงศ์บูร์บอง

ก่อนที่รัฐสภาฝรั่งเศสจะลงมติดังกล่าวแล้ว สมเด็จเจ้าแห่งมาจองตา (DUC DE MAGENTA) ได้มีรับสั่งเตือนผู้ที่ทำตนเป็นราชาธิปไตยยิ่งกว่าองค์พระราชาธิบดีและอ้างว่ารู้พระราชหฤทัยต่าง ๆ นั้นว่า ถ้าพวกนั้นต้องการจะเอาธงขาวมีรูปดอกไม้ชนิดนั้นมาใช้แทนธงสามสีแล้ว ทหารบีนยาวก็จะเดินแถวไปตามลำพังโดยปราศจากธงประจำกอง แต่พวกนั้นก็หัวรั้นไม่ยอมฟังคำเตือนของสมเด็จเจ้า จึงเป็นเหตุให้เสียงในรัฐสภาที่เดิมส่วนมากปรารถนาสถาปนาราชวงศ์บูร์บองขึ้นมาอีกนั้นต้องลดน้อยลงไป แม้กระนั้นเมื่อถึงเวลาลงมติฝ่ายที่นิยมสาธารณรัฐชนะเพียง ๑ เสียงเท่านั้น

ถ้าหากผู้ทำตนเป็นราชาธิปไตยยิ่งกว่าพระราชาธิบดีไม่อวดอ้างเอาเด่นของตนแล้ว ราชวงศ์บูร์บองก็จะได้กลับขึ้นครองราชย์อีก ดังนั้น พวกที่เป็นราชาธิปไตยยิ่งกว่าพระราชาธิบดีจึงมีเพียงแต่เป็นพวกที่ทำให้ราชบัลลังก์ฝรั่งเศสต้องสะเทือนเท่านั้น หากยังทำให้ราชบัลลังก์แห่งราชวงศ์บูร์บองสลายไปตั้งแต่ครั้งนั้นจนถึงปัจจุบันนี้"

อนึ่งเกี่ยวกับสัญญลักขณ์ของราชวงศ์บูร์บองที่มีรูปคล้ายดอกบัวดินนั้น ท่านปรีดี ฯ ได้กล่าวไว้ว่า

"ปัจจุบันนี้มีบางคนที่อ้างว่าจงรักภักดีต่อพระราชวงศ์จักรี เมื่อได้ผ่านไปตามถนนราสปายล์ กรุงปารีส เห็นมีการเขียนเป็นประจำตามกำแพงบริเวณนั้นด้วยรูปดอกไม้ชนิดนั้นพร้อมด้วยคำขวัญว่า 'VIVELEROI' ไม่ใช่ราชวงศ์โบนาปาร์ด บางคนก็เข้าใจผิดคิดว่ารูปดอกไม้นั้นเป็นเครื่องหมายของระบบราชาธิปไตยทั่วไป จึงพลอยถือเอารูปดอกไม้นั้นเป็นสัญลักขณ์แห่งราชาธิปไตยของไทยด้วย โดยไม่สำนึกว่าพระราชวงศ์จักรีมีเครื่องหมายเป็นรูปจักรกับตรี เรื่องจึงกลายเป็นว่าบางคนที่อ้างว่าจงรักภักดีต่อพระราชวงศ์จักรี แต่ไปถือเครื่องหมายสำหรับสักการะบูชาราชวงศ์บูร์บอง"

อย่างนี้เรียกว่าเป็นการเคารพนับถืออย่างงมงายและความงมงายไม่เคยเป็นสิริมงคลแก่ใครเลย

หัวข้อสำคัญอีกอันหนึ่งที่พวกปากเน่าใจบอดยกขึ้นมาโฆษณาเป็นข้ออ้างว่าท่านปรีดีฯ เป็นปฏิปักษ์กับราชบัลลังก์ก็คือเค้าโครงการเศรษฐกิจ ซึ่งท่านปรีดี ฯ ได้ร่างขึ้นโดยความมอบหมายของคณะผู้ก่อการเพื่อใช้เป็นแผนเศรษฐกิจแห่งชาติ แต่ได้รับการขัดขวางจากพลังฝ่ายศักดินาที่หลงเหลืออยู่ และซึ่งพลังฝ่ายประชาธิปไตยเองก็ยังให้ความยอมรับนับถือจนกระทั่งท่านปรีดี ฯ ผู้เป็นเจ้าของโครงการถูกกดดันให้ออกนอกประเทศ เมื่อ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๖ ภายหลังที่พระยามโนปกรณ์นิติธาดา ผู้เป็นนายกรัฐมนตรีที่ท่านปรีดี ฯ เป็นผู้สนับสนุนขึ้นมาได้ทำรัฐประหารยึดอำนาจตนเองด้วยการสั่งปิดสภาผู้แทนราษฎร งดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตราแล้วจัดตั้งรัฐบาลชุดใหม่ เมื่อ ๑ เมษายน ๒๔๗๖

เค้าโครงการเศรษฐกิจดังกล่าวนี้ ถูกกล่าวหาจากฝ่ายศักดินาปฏิกิริยาว่าเป็นเค้าโครงการแบบคอมมิวนิสต์ และเมื่อเป็นเค้าโครงการแบบคอมมิวนิสต์ก็ต้องล้มเลิกสถาบันกษัตริย์ ผู้ร่างเค้าโครงการก็ต้องเป็นคอมมิวนิสต์และเป็นปฏิปักษ์กับกษัตริย์

คำกล่าวหาดังกล่าวนี้ถ้าไม่เป็นไปด้วยความเสแสร้งเพื่อหาเหตุกำกัดท่านปรีดี ฯ แล้ว ก็เป็นคำกล่าวหาที่น่าสงสารในความโง่งมงายของผู้กล่าวหาที่ไม่รู้เรื่องในสิ่งที่ตนกล่าวหานั้นเลย เช่นเดียวกับคนส่วนมากที่ถือตนว่าเป็นชาวพุทธหรือชาวคริสต์ แต่ไม่รู้จักธรรมะที่องค์พระศาสดาเหล่านั้นประกาศ ก็เป็นเรื่องที่น่าสมเพชเอามาก ๆ ถึงแม้ว่าจะพยายามปลุกปล้ำเอาสิ่งที่เรียกว่าพระบรมราชวินิจฉัยขึ้นมาโฆษณาชวนเชื่อให้เห็นว่าเค้าโครงการเศรษฐกิจกับลัทธิคอมมิวนิสต์ก็จะเป็นสิ่งเดียวกันไม่ได้

เป็นความจริงที่ว่าความเท็จนั้นอาจหลอกให้คนหลงเชื่อได้ในบางเวลา แต่ไม่อาจหลอกให้คนหลงเชื่อได้ตลอดกาล ก็บัดนี้มวลนักศึกษาและปัญญาชนทั้งหลาย ผู้ได้ศึกษาเค้าโครงการเศรษฐกิจย่อมตระหนักเป็นอย่างดีโดยทั่วกันแล้วว่า เค้าโครงการเศรษฐกิจของท่านปรีดี ฯ กับลัทธิคอมมิวนิสต์ไม่ใช่สิ่งเดียวกัน

ท่านปรีดีฯ ได้อภิปรายในที่ประชุมคณะกรรมานุการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจ เมื่อ ๑๒ มีนาคม ๒๔๗๕ มีความตอนหนึ่งว่า

"ตามหลักการของข้าพเจ้าเป็นลัทธิหลายอย่างที่ได้คัดเลือกเอาสิ่งที่ดีในลัทธินั้นๆ มาปรับปรุงให้เหมาะสมกับฐานะของประเทศไทยแต่เหตุอันสำคัญอาศัยหลักโซซีอาลิสม์ ไม่ใช่คอมมิวนิสม์ คือถือว่ามนุษย์ที่เกิดมาย่อมต้องเป็นเจ้าหนี้ต่อกัน (Solidarism) เช่นคนจนนั้น เพราะฝูงชนทำให้จนก็ได้ คนเคยทอผ้าด้วยมือ ครั้นมีเครื่องจักร์แข่งขันคนที่ทอด้วยมือก็ต้องล้มเลิก หรือคนที่รวยเวลานี้ไม่ใช่รวยเพราะแรงงานของตนเลย เช่นผู้ที่มีที่ดินมากคนหนึ่งในกรุงเทพ ฯ ซึ่งแต่เดิมมีราคาน้อย ภายหลังที่ดินมีราคาแพงสร้างตึกสูง ๆ ดังนี้ ราคาที่ดินแพงขึ้นเนื่องจากฝูงชน ไม่ใช่เพราะการกระทำของคนนั้น ฉะนั้นจึงถือว่ามนุษย์ต่างมีหนี้ตามธรรมจริยาต่อกันจึงจำเป็นต้องร่วมประกันภัยต่อกันและร่วมกันในการประกอบการเศรษฐกิจ"

จากคำอภิปรายที่ยกมากล่าวนี้ ย่อมไม่มีใครปฏิเสธได้ว่าไม่เป็นสัจจะ แม้แต่ผู้ที่ร่ำรวยที่ดินที่สุดในกรุงเทพ ฯ ขณะนี้ก็ย่อมจะยืนยันได้ว่าเหตุที่ทำให้ที่ดินของเขาราคาสูงขึ้นนั้นหาใช้เพราะความสามารถของเขาไม่ แต่เนื่องจากฝูงชนต่างหาก และโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากคำอภิปรายนี้ ท่านผู้เป็นเจ้าของร่างโครงการก็ได้บอกอย่างเปิดเผยและตรงไปตรงมาแล้วว่า เค้าโครงการที่ท่านร่างขึ้นนี้ได้อาศัยลัทธิหลายอย่างมีทั้งแคปิตัลลิสม์ ลิเบอรัลและโซเชียลลิสม์

"โดยคัดเลือกเอาสิ่งที่ดีในลัทธินั้น ๆ มาปรับปรุงให้เหมาะสมกับฐานะของประเทศไทย"

วิธีการดังกล่าวจึงเป็นวิธีการที่เรียกว่าตัดเกือกให้พอเหมาะกับตีน ไม่ใช่ตัดตีนให้พอเหมาะกับเกือก

และวิธีการดังกล่าวไม่ใช่เป็นวิธีการแบบคอมมิวนิสม์ เพราะเค้าโครงการเศรษฐกิจยังยอมรับนับถือในเครื่องมือและปัจจัยในการผลิตของปัจเจกชน และยินยอมให้ปัจเจกชนทำการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจโดยเสรี อันเป็นการตรงกันข้ามกับหลักการอันสำคัญของคอมมิวนิสม์

แต่จะอย่างไรก็ตามการล้มเลิกสถาบันกษัตริย์ หรือการเป็นปฏิปักษ์กับราชบัลลังก์นั้น ก็หาใช่เนื้อหาสาระของคอมมิวนิสต์ไม่และแม้ขณะนี้ก็มีบางประเทศที่ปกครองตามแนวทางสังคมนิยมโดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขเช่นกษัตริย์ กุสตาฟ อะดอฟที่ ๖ แห่งสวีเดน และกษัตริย์เฟรเดอร์ที่ ๙ แห่งเดนมาร์ก เป็นต้น

การล้มเลิกสถาบันกษัตริย์ในเกือบทุกประเทศทั่วโลกทั้งที่เป็นมาในอดีตอันยาวนานและทั้งที่เพิ่งจะเป็นไปเมื่อเร็ว ๆ นี้ เช่น การล้มเลิกราชบัลลังก์ของกษัตริย์ฟารุคแห่งอียิปต์ การโค่นล้มราชบัลลังก์ของกษัตริย์เบาได๋แห่งเวียดนาม หรือการล้มล้างราชบัลลังก์ของเจ้าสีหนุแห่งกัมพูชาเมื่อเร็ว ๆ นี้ก็ดี ก็หาใช่เกิดจากการกระทำของคอมมิวนิสต์ไม่ แต่หากเกิดจากผู้ใกล้ชิดราชบัลลังก์ และอ้างตนว่าจงรักภักดีต่อกษัตริย์นั้นเอง ทั้งนายพลลอนนอล หรือเจ้าสิรามาตะแห่งกัมพูชาและโงดินเดี๋ยมแห่งเวียดนาม

ก็เป็นดังที่ท่านปรีดี ฯ กล่าวไว้ว่า

"ผู้ซึ่งแสดงว่าซื่อสัตย์ต่อองค์พระมหากษัตริย์ในภายนอก ส่วนภายในหวังผลส่วนตนหรือมูลสืบเนื่องมาแต่ความไม่พอใจเป็นส่วนตนเช่นนี้แล้ว ก็เกรงว่าผู้นั้นก็อาจหันเหไปได้สุดแต่ว่าตนจะได้รับประโยชน์ส่วนตนอย่างไหนมากกว่า"

ตลอดเวลาที่ท่านปรีดี ฯ รับใช้ประเทศชาติและประชาชนในตำแหน่งหน้าที่ต่างๆนั้น ท่านปรีดี ฯ ไม่ได้คลายในความจงรักภักดีต่อราชบัลลังก์และสถาบันกษัตริย์ และไม่ได้เป็นปฏิปักษ์ต่อราชบัลลังก์ดังที่มีการใส่ไคล้จากบุคคลกลุ่มหนึ่ง,เต่ประการใด ท่านปรีดี ฯ มีแต่สนับสนุนค้ำจุนราชบัลลังก์และพระบรมวงศานุวงศ์

ในขณะที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม คุกคามสถาบันกษัตริย์ เช่น ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการในพระราชบัญญัติก่อนที่จะนำเสนอคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เพื่อลงพระนามและลงนามในพระราชบัญญัตินั้น ๆ อันเป็นการบีบบังคับผู้สำเร็จ ฯ ผู้ปฏิบัติการในพระปรมาภิไธยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว การกระทำเช่นนี้จึงเป็นการลบหลู่ดูหมิ่นสถาบันกษัตริย์ ต่อมาเมื่อท่านปรีดี ฯ ดำรงตำแหน่งเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ท่านปรีดี ฯ ได้ทักท้วงจอมพล ป. ในการปฏิบัติที่ผิดระเบียบแบบแผน และไม่ยอมให้จอมพล ป. ฯ กระทำเช่นนั้น การปฏิบัติการของท่านปรีดี ฯ เช่นนี้จึงเป็นการค้ำจุนสถาบันกษัตริย์

กรณีที่จอมพล ป. ฯ สั่งให้ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เข้าประจำกองบัญชาการทหารสูงสุดและให้ไปรายงานตัวต่อจอมพล ป. ฯ ผู้บัญชาการทหารสูงสุด ก็เช่นกัน ท่านปรีดี ฯ ไม่ยอมไปรายงานตัว เพราะการกระทำเช่นนั้นเท่ากับเป็นการลดพระราชอำนาจขององค์พระมหากษัตริย์ที่ทรงเป็นจอมทัพตามรัฐธรรมนูญให้ลงมาอยู่ใต้บังคับบัญชาของผู้บัญชาการทหารสูงสุด ซึ่งเป็นการกระทำที่มิชอบและเป็นการเยียบย่ำสถาบันกษัตริย์ ในที่สุดจอมพล ป. ฯ ก็ถอนคำสั่ง การขัดขืนของท่านปรีดี ฯ ต่อจอมพล ป. ฯ ดังกล่าวนี้ก็คือการเทิดทูนยกย่องสถาบันกษัตริย์และราชบัลลังก์นั้นเอง

ในขณะที่จอมพล ป. ฯ กวาดล้างกำจัดศัตรูทางการเมืองของท่าน โดยการประหารชีวิตหรือจำคุกตลอดชีวิต ซึ่งส่วนใหญ่ก็เป็นพวกซากเดนศักดินาและพระบรมวงศานุวงศ์บางพระองค์ แต่ครั้นเมื่อจอมพล ป. ฯ หมดอำนาจลง และท่านปรีดี ฯ ได้เป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในแผ่นดิน ท่านจึงได้จัดให้มีการนิรโทษกรรมนักโทษการเมืองเหล่านั้น พวกเจ้าบางองค์ที่ถูกถอดถอนฐานันดรศักดิ์ เช่น พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ กรมขุนชัยนาทนเรนทร เป็นต้น ท่านปรีดี ฯ ก็ได้จัดถวายคืนฐานันดรศักดิ์ให้ตามเดิมพร้อมด้วยเครื่องอิสริยยศและอิสริยาภรณ์

และก็พวกซากเดนศักดินา ที่ท่านปรีดี ฯ ได้ช่วยเหลือให้ได้รับอิสรภาพเหล่านี้เองที่ภายหลังได้เข้าร่วมกลุ่มการเมืองกับนายควง อภัยวงศ์ แล้วทำตนเป็นศัตรูโจมตีใส่ร้ายท่านปรีดี ฯ จนกระทั่งร่วมมือกับจอมพล ป. ฯ ที่เคยกำจัดพวกเขามาแล้วครั้งหนึ่ง โค่นล้มท่านปรีดี ฯ ผู้ที่เคยช่วยให้เขาได้รับอิสรภาพ จนกระทั่งท่านปรีดี ฯ ต้องหลบลี้หนีภัยไปอยู่ต่างประเทศจนกระทั่งบัดนี้

อย่างนี้โบราณเรียกว่าทำคุณบูชาโทษหรือโปรดสัตว์ได้บาป

ท่านปรีดีฯ ไม่ได้เป็นคนดื้อรั้นถือดีอย่างผิด ๆ ดังจะเห็นได้จากบทนิพนธ์ของท่านที่กล่าวถึงการสละราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีความตอนหนึ่งว่า

"ข้าพเจ้าและเพื่อนคณะราษฎรหลายคนรู้สำนึกถึงความพลาดพลั้งบกพร่องอันเป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ ต้องสละราชสมบัติ ดังนั้นเราจึงยอมรับสารภาพและได้พยายามแก้ไขความพลั้งพลาดบกพร่อง อาทิเมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๒ ได้เริ่มเกิดขึ้นในยุโรปก่อนที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ สวรรคตนั้น พระองค์ก็เคยได้มีพระราชหัตถ์เลขาถึงรัฐบาลในขณะนั้นที่มีพระราชประสงค์จะเสด็จกลับมาประทับที่จังหวัดตรังตามฐานะแห่งพระราชอิสริยยศสมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปก ซึ่งพระองค์ได้สงวนไว้ในการสละราชสมบัติ รัฐบาลกำลังพิจารณาพระราชประสงค์นั้นแต่ก็ยังมิทันกราบบังคมทูลไป ครั้นแล้วพระองค์ก็เสด็จสวรรคต จึงเป็นที่เสียดายของข้าพเจ้าและเพื่อนหลายคนในคณะราษฎร มหาดเล็กชั้นต่ำที่มิได้ตามเสด็จไปอยู่กับพระองค์ในอังกฤษไม่มีทางรู้เรื่องนี้ ข้าพเจ้าจำได้ว่าพระราชหัตถ์เลขานั้นเป็นลายพระหัตถ์ของพระองค์เองมีถึงจอมพล ป. ฯ ที่ได้นำมาอ่านในที่ประชุมคณะรัฐมนตรี

เมื่อเสร็จสงครามแล้วข้าพเจ้าได้สถาปนาพระเกียรติของพระองค์ท่านให้คืนคงเป็นพระมหากษัตริย์ของประเทศไทยอย่างเต็มที่"

ท่านปรีดี ฯ ได้พูดถึงการสละราชสมบัติของพระปกเกล้า ฯ ด้วยการเทิดทูนพระเกียรติไว้อีกตอนหนึ่งว่า

"การสละราชสมบัติของพระปกเกล้าฯ นั้น พระองค์ได้ทรงชี้แจงไว้ในเอกสารสละราชสมบัติแล้วว่าพระองค์ไม่ทรงเห็นด้วยกับรัฐบาลสมัยนั้นอย่างไรบ้าง รัฐบาลได้พยายามที่จะกราบบังคมทูลชี้แจงข้อข้องพระทัยของพระองค์ จึงได้แต่งตั้งเจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศร์ รัฐมนตรีในรัฐบาลนั้น ซึ่งเคยเป็นเสนาบดีของพระองค์มาก่อนให้เป็นตัวแทนรัฐบาลไปกราบบังคมทูล แต่พระองค์ก็ได้ตัดสินพระทัยสละราชสมบัติ

มีผู้วิจารณ์ว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ ว่า ไม่ควรสละราชสมบัติ เพราะพระองค์ไม่ทรงต้องรับผิดชอบอย่างใดในการลงพระปรมาภิไธยตามที่รัฐบาลเสนอมา ข้าพเจ้าตอบผู้วิจารณ์ว่ารัฐบาลสมัยนั้นก็เสียดายเป็นอย่างยิ่งที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ ทรงสละราชสมบัติ แต่ถ้าคิดทางด้านพระองค์แล้ว เราก็ควรเคารพสักการะ

ท่านที่มีพระราชประสงค์รักษาศักดิ์ศรีแห่งราชขัตติยะไว้ คือเมื่อทรงเห็นว่ารัฐบาลสมัยนั้นทำการที่ไม่ต้องด้วยพระราชประสงค์ พระองค์ก็ทรงสละความสุขสำราญส่วนพระองค์ในการสละราชสมบัติยิ่งกว่าจะต้องลงพระปรมาภิไธยในเรื่องที่ขัดต่อความบริสุทธิ์ใจของพระองค์ ดังนี้ปวงชนชาวไทยต้องเคารพสักการะและเทิดพระเกียรติศักดิ์ศรีอันสูงยิ่งของพระองค์ไว้ชั่วกาลนาน"

ในการจัดถวายความปลอดภัย ให้แก่พระบรมวงศานุวงศ์โดยเฉพาะสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ในระหว่างสงครามนั้น ท่านปรีดี ฯ ได้เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการนี้ ท่านช่วยเหลือจัดที่ทางให้อพยพหลบภัยทางอากาศไปประทับที่อยุธยาและตลอดทั้งจัดการถวายความสะดวกทั้งด้านเครื่องอุปโภคบริโภคด้วย

ความเกื้อกูลอย่างจงรักภักดีของท่านปรีดี ฯ ต่อพระบรมวงศานุวงศ์ดังกล่าวนี้ ให้ปรากฏชัดอยู่ในคำบอกเล่าของหม่อมเจ้าหญิงอัปภัศราภา เทวกุล ในหนังสือเรื่องสมเด็จพระศรีสวรินทิรา ของสมภพ จันทรประภา

หม่อมเจ้าหญิงอัปภัศราภา เทวกุล หรือที่เรียกกันว่า "ท่านแก้ว" เป็นผู้ที่รับใช้ใกล้ชิดของสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้ามาเป็นเวลาช้านาน และก่อนที่หม่อมเจ้าหญิงอัปภัศราภา เทวกุล จะประทานเล่า ท่านหญิงได้คิดทบทวนไปมาถึงการควรมิควร ดังที่ท่านหญิงได้บันทึกเอาไว้ในคำนำหนังสือเล่มนั้น ตอนหนึ่งว่า

"เมื่อคุณสมภพมาถาม ข้าพเจ้าจึงยังไม่กล้าที่จะพูด คิดแล้วคิดอีก จะไม่เล่าก็จะเสียประวัติศาสตร์ ครั้นจะเล่าไปตามที่รู้แจ้งเห็นชัดก็กลัวจะผิดประเพณี จนกระทั่งบังเอิญมีโอกาสได้เข้าเฝ้าทั้งสองพระองค์ (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระบรมราชินีนาถ–ผู้เขียน) ได้กราบบังคมทูลทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท จึงมีพระราชกระแสดำรัสว่า 'ถ้าเป็นความจริงก็เล่าได้' ทำให้ข้าพเจ้าโล่งอกสบายใจยึดถือตามพระราชกระแสดำรัสนั้น ถ้าเป็นความจริงที่ข้าพเจ้าได้ยินด้วยหู เห็นด้วยลูกนัยน์ตา ก็จะเล่าให้คุณสมภพฟัง เพื่อช่วยคุณสมภพให้เขียนเรื่องได้สมบูรณ์ขึ้น"

ท่านหญิงได้ประทานเล่าเรื่อง การอพยพหลบภัยสงครามของสมเด็จพระพันวัสสา ฯ ในขณะนั้นอันเกี่ยวพันกับความจงรักภักดีของท่านปรีดี ฯ ไว้ในหนังสือสมเด็จพระศรีสวรินทิรา ของ สมภพ จันทรประภา มีความตอนหนึ่งว่าดังนี้

"เดือน ๓ ผ่านไป ลูกระเบิดลงที่เกาะสีชังและรอบ ๆ เกาะ ก็เกาะสีชังนั้นมิได้อยู่ห่างจากศรีราชาเท่าใดนัก ทำให้ดูน่าพรั่นพรึง ท่านผู้ควบคุมขบวนเสด็จจึงนำความเข้ามาทูลประธานผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เพราะเมื่อสมเด็จ ฯ ตัดสินพระทัยประทับอยู่ต่อที่ศรีราชานั้น ประธานผู้สำเร็จราชการคือ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ทรัสสั่งไว้ว่า

"ดีแล้ว ที่จะประทับโรงพยาบาลสมเด็จต่อไป เพราะที่วังสระปทุมก็ไม่ปลอดภัยเสียแล้ว ถ้ามีเหตุอะไรให้เข้ามาบอกจะจัดการถวายใหม่"

เมื่อประธานผู้สำเร็จ ฯ ทรงทราบแล้วตรัสว่า 'เรื่องนี้น่ะรออีก ๓ วัน ค่อยมาฟัง เพราะท่านปรีดี ฯ ได้บอกไว้ว่า ถ้าถึงคราวจะอพยพสมเด็จพระพันวัสสา ฯ ท่านปรีดี ฯ จะจัดถวายเอง'....

ไม่มีใครเข้าใจว่าเหตุใด ดร. ปรีดี ฯ ซึ่งเป็นหัวหน้าคนสำคัญในการบั่นทอนอธิปไตยของพระมหากษัตริย์ กลับมาขออาสาเป็นธุระในการที่ถวายความปลอดภัยความสะดวกแด่สมเด็จพระอัยยิกาเจ้า หลายคนคลางแคลงใจ หลายคนชื่นชม แต่จะคลางแคลงใจหรือชื่นชมก็ตาม ความปลอดภัยของสมเด็จพระอัยยิกาเจ้าอยู่เหนือสิ่งใดสำหรับผู้มีหน้าที่รับผิดชอบในขบวนเสด็จอพยพ

ในที่สุดสมเด็จ ฯ ก็เสด็จจากโรงพยาบาลศรีราชา มาประทับที่โรงพยาบาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา คงเหลืออยู่แต่พระองค์เจ้าวาปีประทับรักษาพระองค์อยู่ต่อไปเพราะทรงพระประชวร ดร. ปรีดี พนมยงค์ มารับเสด็จ และเชิญเสด็จลงประทับในเรือพระที่นั่งประพาสแสงจันทร์ นำเรือไปจอดที่นนทบุรีตรงข้ามกับเรือนจำบางขวาง ๑๕ วัน เพื่อรอการจัดที่ประทับที่อยุธยา ระหว่างที่เสด็จอพยพหลบภัยอยู่นี้สมเด็จ ฯ ทรงมีพระราชหฤทัยนึกถึงสมเด็จพระราชนัดดาอยู่เสมอ ได้ตรัสว่า

"ดีใจ ดีใจ หลานอยู่เมืองนอกไม่ต้องมาลำบากอย่างนี้ ไม่อย่างนั้นฉันคงเอาไม่รอด ห่วงหลาน"

ที่อยุธยา ดร. ปรีดี ฯ และภรรยาได้เข้าเฝ้าแหนกราบทูลซักถามถึงความสะดวกสบายอยู่เป็นเนืองนิจ จนคนที่คลางแคลงอยู่บางคนชักจะไม่แน่ใจ เพราะกิริยาพาทีในเวลาเข้าเฝ้านั้นเรียบร้อยนักนุ่มนวลนัก นัยน์ตาก็ไม่มีแววอันควรจะระแวง ครั้งแรกที่เข้าเฝ้า

ม.จ. อัปภัศราภา เทวกุล ผู้ควบคุมกระบวนเสด็จ กราบทูลว่าหลวงประดิษฐ์ฯ มาเฝ้าสมเด็จฯ ไม่เคยทรงรู้จักหลวงประดิษฐ์ฯ มาก่อนเลย หลวงประดิษฐ์ฯ คนเดียวที่ทรงรู้จักคือหลวงประดิษฐ์บาทุกา เจ้าของห้างทำรองเท้ามีชื่อแห่งหนึ่งในพระนคร เป็นผู้ที่ทรงพระกรุณาในเรื่องเงินทองอยู่เสมอจึงตรัสว่า

"อ๋อ เขาเอาเงินมาใช้ฉันน่ะ"

"ไม่ใช่เพค่ะ...." ม.จ. อัปภัศราภากราบทูล

"ไม่ใช่คนนี้ คนนี้เขาเป็นผู้แทนพระองค์ พระเจ้าอยู่หัว" กราบทูลแล้ว เห็นสมเด็จฯ ยังสงสัยอยู่ก็กราบทูลต่อไปว่า

"สมเด็จเจ้าพระยายังไงล่ะเพคะ"

สมเด็จฯ ก็ทรงเข้าพระทัยทันที ทรงมีพระราชปฏิสันฐานด้วยเป็นอย่างดี

"มาซิ พ่อคุณ อุส่าห์มาเยี่ยม"

ตรัสซักถามถึงที่พักและเมื่อทราบว่าพักอยู่ที่คุ้มขุนแผน ก็ทรงหันไปทางข้าหลวงตรัสสั่งว่า

"ดูข้าวปลาไปให้เขากินนะ"

เวลาเย็นๆ ผู้สำเร็จราชการฯ ก็เชิญเสด็จประทับรถยนต์ประพาสรอบๆ เกาะ

"หลานฉันยังเด็กนะ ฝากด้วย"

เป็นกระแสพระราชดำรัสครั้งหนึ่ง ผู้สำเร็จราชการฯ ก็กราบทูลสนองพระราชประสงค์เป็นอย่างดีด้วยความเคารพทำให้ผู้ที่ชื่นชมก็ทวีความชื่นชมยิ่งขึ้น ผู้ที่คลางแคลงก็เริ่มจะไม่แน่ใจตนเอง

วันหนึ่งที่วัดมงคลบพิตร จังหวัดอยุธยา สมเด็จฯ ตรัสว่า

"ฉันจะไปบิดทอง"

ตรัสแล้วเสด็จไปทรงซื้อทองที่วางขายอยู่ในบริเวณนั้น เมื่อเสด็จไปถึงองค์พระปรากฏว่าทรงบิดไม่ถึง ผู้สำเร็จราชการจึงกราบทูลว่า

"ข้าพระพุทธเจ้าจะไปบิดถวาย"

สมเด็จฯ จึงประทานทรงให้ไปพร้อมตรัสว่า

"เอาไปบิดเถอะ คนที่ทำบุญด้วยกัน ชาติหน้าก็เป็นญาติกัน"

เล่าลือกันว่า กระแสพระราชดำรัสนั้นทำให้ผู้สำเร็จราชการ ฯ ซาบซึ้งมาก. พวกที่ชื่นชมก็สรรเสริญพระปรีชาสามารถในสมเด็จ ฯ ว่าทรงเปลี่ยนใจคนที่เคยเขียนประกาศประณามพระราชวงศ์ได้อย่างตรงไปตรงมา พวกที่เคลือบแคลงอยู่ก็ยังคงเฝ้าดูต่อไป

ประทับอยู่อยุธยาได้ ๓ เดือน ก็ทรงอพยพใหม่ เพราะเกิดพายุใหญ่พัดเอาหลังคาที่ประทับพัง ต้องเสด็จคืนเข้าสู่พระนคร แต่มิได้ไปประทับที่สระปทุม เพราะบริเวณนั้นมีสภาพเป็นดงญี่ปุ่น เสด็จประทับที่พระตำหนักในบรมมหาราชวัง....

สมเด็จ ฯ ประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ๖ เดือน ก็ต้องตกพระทัยอย่างยิ่ง เพราะวันหนึ่งได้มีการทิ้งระเบิดในพระนครครั้งใหญ่ ลูกระเบิดลงที่บางกอกน้อย วัดสุทัศน์ และในพระบรมมหาราชวังลงที่พระที่นั่งบรมพิมานและพระที่นั่งพิมานรัตยา อันอยู่ขวาซ้ายของพระตำหนักที่ประทับไม่กี่เส้น ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์จึงเชิญเสด็จหลบภัยไปประทับอยู่ที่พระราชวังบางปะอินโดยทอดเรือพระที่นั่งประพาสแสงจันทร์ให้เป็นที่ประทับอยู่หน้าพระที่นั่งวโรภาส พระองค์เจ้าพวงสร้อยสองค์ประทับที่ตำหนักของสมเด็จ ฯ พระองค์เจ้าประดิษฐาสารี ประทับที่พระตำหนักพระราชเทวี สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศ ฯ ประทับที่ 'เก้าห้อง' พระองค์อาทร ฯ ประทับที่ตำหนักพระราชชายา ข้าราชบริพารก็พักตามเรือนเล็กตำหนักน้อยทั่วกันไป ม.จ. พูนพิศมัย ดิศกุล และ ม.จ. พัฒนายุ ดิศกุล ประทับที่วัดนิเวศธรรมประวัติตรงข้ามพระราชวัง พระราชวังบางปะอินก็กลับคืนสู่สภาพมีชีวิตชีวาขึ้นบ้าง ผู้สำเร็จราชการนั้นจอดเรือตะวันส่องแสงอยู่ที่หน้า 'สภาคารราชประยูร' อันเคยเป็นที่ประทับของสมเด็จเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมงกุฎราชกุมาร เขตพระราชวังบางปะอินก็เป็นเขตพระราชฐานโดยแท้จริง ผู้ใดจะกล้ำกลายเข้าไปไม่ได้ ไม่ว่าจะเป็นพลเรือนหรือทหารทั้งไทยทั้งญี่ปุ่น พระบารมีของสมเด็จ ฯ แผ่ครอบบางปะอินเป็นที่ร่มรื่นอยู่นานถึงเก้าเดือน

ชาวบ้านในแถบนั้นก็กลับมีขวัญดีชวนกันมาเฝ้าหาอะไรแสดงถวายให้ทอดพระเนตรเพื่อทรงพระสำราญ ดังที่บรรพบุรุษเคยปฏิบัติมาในกาลก่อน บางวันก็มาแข่งเรือถวายให้ทอดพระเนตร บางวันก็มาเล่นเพลงหรือถวายให้ทรงฟัง บางคืนก็มารำวงถวาย เพราะการรำวงในสมัยนั้นแพร่หลายมาก ทางราชการเองก็ให้หยุดวันพุธครึ่งวัน เพื่อข้าราชการได้หัดรำวงกัน สมเด็จ ฯ ก็พระราชทาน ผ้าห่ม เสื้อผ้าแก่เขาเหล่านั้น ของเหล่านี้ในระหว่างสงครามแพงมากที่สุด แต่ผู้สำเร็จราชการจัดหามาถวาย 'อ.จ.ส.' คือร้านค้าของของทางราชการในราคาถูก

เย็น ๆ ก็เสด็จขึ้นทรงโครเกที่สนามหน้าพระที่นั่งวโรภาส และก็เช่นเคยทรงรำลึกถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตรัสว่า

"ฉันเคยเล่นโครเกกับพระพุทธเจ้าหลวงที่สนามข้างใน นี่ไม่มีใครจะเล่นกับฉันได้ตายกันเสียหมด"

ผู้สำเร็จราชการก็หมั่นเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทอยู่เสมอจนเจ้านายที่ตามเสด็จที่เคยไม่โปรดก็เริ่มจะโปรด เสด็จพระองค์ประดิษฐาเคยตรัสเล่าให้ผู้เขียนฟังวันหนึ่งว่า

"ผู้สำเร็จ ฯ นี่เขาดีนะ เมื่อวานเขาเดินผ่านมาเห็นขุดดินปลูกต้นไม้อยู่ เขาว่าดีได้ออกกำลัง"

วันเกิดผู้สำเร็จ ฯ ผู้คุมกระบวนเสด็จก็จัดให้มีการแสดงละครสิงละอันพันละน้อยให้เป็นการตอบแทนน้ำใจ พวกที่ชื่นชมยินดีในการกลับใจได้ของ ดร. ปรีดี ฯ ก็ชื่นชมไปฝ่ายที่คลางแคลงและหัวแข็งก็ยังไม่ยอมลงใจสนิท เก้าเดือนในบางปะอินเป็นเก้าเดือนแห่งความสุขของทุกคนที่บางปะอินอย่างดีที่สุดที่จะหาได้ในยามสงคราม ส่วนสมเด็จ ฯ นั้นทรงพระประชวรไข้หวัด เมื่อหายประชวรแล้ว พระอธิษฐานที่เคยทรงไว้เมื่อครั้งถวายพระเพลิงสมเด็จพระราชธิดาของพระองค์ เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ว่า ขอให้ทรงลืมทุกสิ่งทุกอย่างให้หมด เริ่มจะเป็นผลบ้าง แต่ทุกคราวที่มีคนเข้าเฝ้าก็ตั้งพระสติได้ ผู้สำเร็จราชการนั้นทุกคราวที่มาเฝ้าจะทรงต้อนรับอย่างดี เคยตรัสด้วยว่า

"พ่อคุณเถอะ ฝากหลานด้วยนะ พ่อมาทำบุญกับคนแก่นี่พ่อได้กุศล"

ผู้สำเร็จ ฯ ก็รับพระราชเสาวณีย์ด้วยกิริยามารยาทอันงดงาม เจ้านายทั้งหลายเห็นใจในการที่ผู้สำเร็จ ฯ มาอยู่ใกล้ชิดเป็นประจำ ทำให้อุ่นพระทัยกันทั่ว แต่ไม่มีสักพระองค์หรือสักคนจะทราบว่าภายใน "สภาคารราชประยูร" อันเป็นที่พักผ่อนของผู้สำเร็จ ฯ นั้น คือสถานที่บัญชาการเสรีไทยในประเทศ มีเครื่องรับ–ส่งวิทยุอันทันสมัยอยู่ชั้นล่างอย่างมิดชิด

นายเฉลียว ปทุมรส ผู้อยู่ในตำแหน่งรองราชเลขาธิการสำนักพระราชวังก็กว้างขวางได้รับการนับหน้าถือตาอย่างแพร่หลายในกระบวนเสด็จ และกว้างขวางอยู่ต่อมาอีกนานจนเสร็จสงคราม"

ดังกล่าวนี้คือคำเล่าของหม่อมเจ้าหญิงอัปภัศราภา เทวกุล ต่อนายสมภพ จันทรประภาในหนังสือเรื่องสมเด็จพระศรีสวรินทิรา

จากข้อความดังกล่าว ท่านสาธุชนทั้งหลายก็พอจะวินิจฉัยชี้ขาดได้แล้วว่าท่านปรีดีฯ มีความคิดอย่างไรต่อสถาบันกษัตริย์และราชบัลลังก์

ดร. ป๋วย อึ๊งภากรณ์ เสรีไทยจากอังกฤษ และมียศเป็นพันตรีในกองทัพอังกฤษ ซึ่งได้เข้ามาปฏิบัติการภายในประเทศและได้ติดต่อใกล้ชิดกับท่านปรีดี ฯ ในฐานะหัวหน้าใหญ่เสรีไทย ได้เล่าไว้ในเรื่อง "พระบรมวงศานุวงศ์ และขบวนการเสรีไทย" มีความตอนหนึ่งว่า

"เมื่อเราติดต่อทางวิทยุกับสหประชาชาติได้ ไม่ช้าทางกองบัญชาการอังกฤษก็ปรารภว่า อยากจะส่งพลจัตวาเจ็กส์และพันตรีฮอบส์ เข้ามาหารือและเจรจากับหัวหน้าขบวนเสรีไทย ซึ่งหัวหน้าเสรีไทยก็ได้ตอบเชื้อเชิญให้เข้ามา ในโทรเลขฉบับต่อมาทางอังกฤษได้ถามต่อมาว่า ในคณะของพลจัตวาเจ็กส์นั้นอยากจะให้หม่อมเจ้าศุภสวัสดิ์ สวัสดิวัฒน์ ซึ่งทรงยศเป็นร้อยเอกในกองทัพอังกฤษขณะนั้นเข้ามาด้วย ไม่ทราบว่าหัวหน้าเสรีไทยจะยินดีต้อนรับหรือไม่

การที่อังกฤษมีโทรเลขถามเรื่องหม่อมเจ้าศุภสวัสดิ์ (ท่านชั้น) นี้ ผู้ที่ไม่ทราบเรื่องอาจจะประหลาดใจ เพราะท่านชั้นเป็นคนไทยทำไมจะต้องถามกันด้วย น่าจะส่งเข้ามาได้ดีกว่าส่งนายทหารฝรั่งด้วยซ้ำ คำอธิบายก็คือ ด้านอังกฤษเข้าใจดีว่านายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้ก่อการในคณะราษฎรเปลี่ยนแปลงการปกครองปี ๒๔๗๕ ผู้หนึ่ง ซึ่งเปลี่ยนระบบจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบบรัฐธรรมนูญ โดยมีพระมหากษัตริย์ และต่อมาสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่พอพระทัย ในการดำเนินงานของคณะราษฎร ถึงกับทรงสละราชสมบัติ ส่วนท่านชั้นนั้นเป็นเชษฐาของสมเด็จพระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ กับเป็นราชเลขานุการใกล้ชิดพระปกเกล้า ฯ ด้วย ทางอังกฤษเกรงว่าทางหัวหน้าเสรีไทยจะรังเกียจหรือเข้าใจผิดด้านการเมืองอย่างใดอย่างหนึ่งจึงต้องถามมาก่อน

หัวหน้าเสรีไทย ได้ตอบโทรเลขไปทันทีว่าขอเชิญท่านชั้นเสด็จเข้ามาด้วยความยินดี ใจความในโทรเลขนั้นตอนหนึ่งว่า

> เรื่องการเมืองภายในประเทศนั้นเป็นอันยุติไม่มีปัญหาอีกต่อไป เสรีไทยมีความมุ่งหมายอยู่อย่างเดียวที่จะรักษาเอกราชและอิสรภาพของประชาชาติไทย ฉะนั้นคนไทยทุกคนไม่ว่าจะเป็นเจ้านายหรือราษฎรธรรมดาที่มีความรักชาติอย่างเดียวกัน ต้องถือเป็นคณะเดียวกัน มีความสามัคคีกัน เป็นหลักการใหญ่

ทางราชการอังกฤษยังไม่แน่ใจ ได้โทรเลขถึงผม (ป๋วย) เป็นการส่วนตัว ถามว่าที่หัวหน้าเสรีไทยได้ส่งโทรเลขตอบไปนั้น คำตอบมาจากใจจริงหรือว่าส่งไปเป็นเพียงพิธีและเพื่อแสดงอัธยาศัย (diplomatic) เท่านั้น ผมเองได้ตอบยืนยันไปตามที่ได้สังเกตมาก่อนว่าคำตอบของนายปรีดี พนมยงค์ นั้น ผมแน่ใจว่ามาจากใจโดยสุจริต

ต่อมาท่านชิ้นได้ทรงส่งวิทยุโทรเลขของท่านเองมาอีกหนึ่งฉบับตรงถึงนายปรีดี พนมยงค์ ขอบใจที่หัวหน้าเสรีไทยยินดีต้อนรับและทรงแสดงเจตนาว่าจะร่วมงานด้วยอย่างจริงใจ แต่ใคร่จะขอถามว่าเพื่อนฝูงของท่านชิ้นหลายท่านต้องโทษการเมืองอยู่ที่เกาะตะรุเตาบ้าง บางขวางบ้าง ที่อื่น ๆ บ้างนั้น นายปรีดี พนมยงค์ จะกระทำอย่างไร

หัวหน้าเสรีไทยตอบไปโดยฉับพลันว่ากรมขุนชัยนาท ฯ และผู้อื่นซึ่งต้องโทษการเมืองอยู่ที่ตะรุเตา บางขวางและที่อื่น ๆ นั้น ทางกรุงเทพ ฯ จะหาทางปลดปล่อย และมิใช่จะปลดปล่อยอย่างเดียว จะออกกฎหมายนิรโทษกรรมด้วย โอกาสที่จะกระทำได้ก็คือ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ต้องกลให้ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แล้วผู้สำเร็จราชการ ฯ แต่งตั้งนายควง อภัยวงศ์ ผู้ร่วมงานอยู่ในขณะนั้นขึ้นเป็นหัวหน้ารัฐบาลแทน"

ซึ่งต่อมาท่านปรีดี ฯ ก็ได้จัดให้มีการนิรโทษกรรมปลดปล่อยนักโทษการเมืองเหล่านั้น รวมทั้งการคืนฐานันดรศักดิ์และอิสริยยศ อิสริยาภรณ์ ให้แก่กรมขุนชัยนาท ฯ ตามเดิม ตลอดถึงการแก้ไขรัฐธรรมนูญให้เจ้ามีเสรีภาพทางการเมืองเช่นเดียวกับราษฎรทั้งหลาย

ดร. ป๋วย ฯ ได้เล่าไว้อีกตอนหนึ่ง เกี่ยวกับความห่วงใยของท่านปรีดี ฯ ต่อความปลอดภัยของพระบรมวงศานุวงศ์ มีความตอนหนึ่งว่า

"ระหว่างที่ผมส่งวิทยุอยู่ดังกล่าวข้างต้นนั้น ทางการทหารอังกฤษได้ส่งเครื่องบินมาทิ้งระเบิดในประเทศไทยเป็นระยะ ๆ หัวหน้าเสรีไทยจึงได้มีโทรเลขแจ้งไปยังอังกฤษว่า บางทีเครื่องบินทหารอังกฤษมาทิ้งระเบิดเปะปะขอให้ระมัดระวังให้ดี เฉพาะอย่างยิ่งอย่าทิ้งที่พระบรมมหาราชวัง หรือวังของเจ้านายต่าง ๆ ให้หลีกเหลี่ยงพระบรมวงศานุวงศ์ และที่ตั้งรัฐบาลกับที่ทำการเสรีไทยต่าง ๆ ได้แจ้งสถานที่ต่าง ๆ ที่ควรหลีกเหลี่ยงไปอย่างชัดเจน ทางอังกฤษก็ตอบรับคำว่าจะปฏิบัติตาม

ครั้งหนึ่งมีพระบรมวงศานุวงศ์ซึ่งจะเป็นผู้ใดบ้างผมจำไม่ได้หลายองค์เสด็จหลบภัยไปบางปะอิน เผอิญในระยะนั้นมีเครื่องบินของอังกฤษบินไปทางบางปะอินและทิ้งระเบิดด้วย

แต่เคราะห์ดีที่ไม่มีผู้ใดเป็นอันตราย รุ่งขึ้นผมได้รับคำต่อว่าอย่างรุนแรงจากหัวหน้าเสรีไทยในเรื่องนี้ และได้ส่งคำประท้วงไปอย่างดุเดือดต่อกองบัญชาการทหารอังกฤษ ทางอังกฤษจึงมีโทรเลขตอบขอโทษและรับรองว่าจะพยายามมิให้เกิดความพลาดพลั้งอย่างนี้ขึ้นอีก

การที่เสรีไทย โดยเฉพาะหัวหน้าเสรีไทย ได้แสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ ถวายความอารักขาให้พ้นภัยสงครามครั้งนั้น สมเด็จพระพันวัสสาพระบรมอัยยิกาเจ้า ได้ทรงซาบซึ้งพระทัยดี และเมื่อสิ้นสงครามได้รับสั่งเรียกนายปรีดี พนมยงค์ ไปที่ประทับและขอบใจ ซึ่งคณะเสรีไทยถือว่าเป็นพระมหากรุณาธิคุณเป็นอย่างยิ่ง"

เมื่อเสร็จสงครามแล้ว ดร. ป๋วย ฯ ได้เดินทางกลับอังกฤษเพื่อศึกษาต่อชั้นปริญญาเอก และได้เดินทางออกจากประเทศไทยผ่านไปทางกัลกัตตา แต่ก็ยังได้รับคำสั่งจากหัวหน้าเสรีไทยให้ปฏิบัติภารกิจอีกครั้งหนึ่งด้วยความไว้เนื้อเชื่อใจ ดร. ป๋วย ฯ ได้เล่าเรื่องราวตอนนี้ไว้ว่า

"ได้รับคำสั่งจากหัวหน้าเสรีไทยเป็นครั้งสุดท้าย ให้ไปร่วมกับนายทหารเสรีไทยจากสหรัฐอเมริกาที่กัลกัตตา เพื่อถวายความอารักขาแด่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลและพระอนุชา ซึ่งเสด็จประทับแรมอยู่ ณ ที่นั้น จากประเทศสวิสเซอร์แลนด์จะเสด็จกลับเยี่ยมประเทศไทย ผมได้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความยินดีก่อนที่จะไปถอดเครื่องแบบพันตรีกลับคืนเป็นนักเรียนในมหาวิทยาลัยลอนดอนอีกสามปี"

อนึ่ง เกี่ยวกับคำบอกเล่าของท่านหญิงอัปภัศราภา ฯ ต่อนายสมภพ จันทรประภานั้น ต่อมาท่านปรีดี ฯ ได้ให้คำอรรถาธิบายในถ้อยคำบางคำ ซึ่งคนรุ่นใหม่อาจจะไม่เข้าใจ มีความตอนหนึ่งว่า

"ตามที่หม่อมเจ้าหญิงอัปภัศราภา เทวกุล ประทานเล่าไว้ในหนังสือ "สมเด็จพระศรีสวรินทิรา ฯ" ตอนหนึ่งว่า เมื่อท่านหญิงกราบทูลสมเด็จแนะว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์แล้ว ท่านหญิงเห็นสมเด็จ ฯ ยังทรงสงสัยอยู่จึงกราบทูลว่า 'สมเด็จเจ้าพระยายังไงล่ะเพคะ' แล้วสมเด็จ ฯ จึงเข้าพระทัยทันทีนั้น สำหรับคนรุ่นเก่าหรือคนรุ่นปัจจุบันที่จงรักภักดีแท้จริงในพระราชวงศ์จักรีก็ย่อมเข้าใจได้ว่า ท่านหญิงได้กราบทูลโดยวิธี

เปรียบเทียบกับสมัยที่พระพุทธเจ้าหลวงเสด็จขึ้นครองราชสมบัตินั้นยังทรงพระเยาว์อยู่ จึงมีผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ คือ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งต่อมาเป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ คนรุ่นท่านหญิงและข้าพเจ้านั้น เมื่อได้ยินคนใดกล่าวถึง 'สมเด็จเจ้าพระยา' โดยมิได้ระบุเจาะจงนามต่อท้ายว่าเป็นองค์ใดแล้ว ก็หมายถึงองค์ที่เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์รัชกาลที่ ๕ ขณะยังทรงพระเยาว์ มิใช่ท่านหญิงสนับสนุนให้ข้าพเจ้าเป็นสมเด็จ-เจ้าพระยา"

ท่านปรีดี ฯ ได้ให้อรรถาธิบายต่อไปอีกว่า

"สมเด็จพระศรีสวรินทิรา ฯ ขณะเสด็จประทับที่อยุธยานั้น ทรงมีพระชันษากว่า ๘๐ พรรษาแล้ว ท่านทรงทราบตำแหน่งเก่าหรือเทียบเท่าบรรดาศักดิ์เก่ากับตำแหน่งของคนนั้น ๆ เมื่อท่านเสด็จถึงอยุธยาข้าพเจ้าเบิกข้าราชการเข้าเฝ้า เริ่มต้นด้วย 'ข้าหลวงตรวจการมหาดไทย' ข้าพเจ้ากราบทูลตำแหน่งตามระบบราชการใหม่นั้น สังเกตว่าสมเด็จ ฯ ยังไม่เข้าพระทัย จึงกราบทูลใหม่ว่า 'เทศา' ก็ทรงเข้าพระทัย ครั้นแล้วข้าพเจ้าเบิกคนรองไปถวายตัวก็มิได้กราบทูลตำแหน่งของผู้นั้นว่า 'ข้าหลวงประจำจังหวัด' คือ ข้าพเจ้ากราบทูลว่า 'เจ้าเมือง' ตลอดไปถึงสรรพสามิตจังหวัดที่เป็นชื่อตำแหน่งใหม่ ข้าพเจ้าก็ได้กราบทูลว่า 'หัวหน้าฝ่ายสุรา' ก็เข้าพระทัยดี ฯลฯ"

เรื่องราวของท่านปรีดี ฯ ที่แสดงความจงรักภักดีต่อราชบัลลังก์ และองค์พระมหากษัตริย์ตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์เท่าที่ข้าพเจ้าหยิบยกขึ้นมาทำให้ปรากฏ ณ ที่นี้ เป็นแต่เพียงส่วนน้อยนิดหนึ่งเท่านั้น หากยังมีมากกว่านี้มากนักที่ข้าพเจ้ายังไม่ได้หยิบยกขึ้นมากล่าวให้ครบถ้วน

แต่ทว่าเพียงเท่าที่ข้าพเจ้าหยิบยกขึ้นมาทำให้ปรากฏ ณ ที่นี้ ก็เป็นการเพียงพอที่ท่านสาธุชนทั้งหลายผู้มีวิจารณญาณจะพิจารณาได้แล้วว่า ท่านปรีดี ฯ มีความจงรักภักดีต่อราชบัลลังก์และองค์พระมหากษัตริย์หรือว่าเป็นปฏิปักษ์กับราชบัลลังก์และองค์พระมหากษัตริย์ ดังคำโฆษณาลวงโลกของพวกปากเน่าใจบอดอันเป็นปฏิกิริยา.

โปรดเรียกหา

“ท น า ย จำ เ ป็ น”

สารคดีการเมือง ที่ทันต่อเหตุการณ์บ้านเมือง และของโลก

■ ท่ า น อ่ า น ห นั ง สื อ เ ห ล่ า นี้ ห รื อ ยั ง

■ ถ้ า ยั ง โ ป ร ด ห า ม า อ่ า น ด่ ว น

△ “ชีวิตและงานของ ดร. ปรีดี พนมยงค์”

△ “ศิษย์อาจารย์”

△ “ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับท่านปรีดี พนมยงค์”

△ “เมื่อรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ ลี้ภัย ฯ”

△ “จากกรุงเทพฯ ถึงปักกิ่ง”

△ “การต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมของท่านปรีดี ฯ”

▲ “ประวัติรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์”

▲ “เศรษฐวิกฤติทางการเมือง”

▲ “จากปารีส ถึงกรุงเทพ ฯ”

▲ “ท่านปรีดี ฯ กับข้อหาคอมมิวนิสต์”

▲ “ท้าคุก(๑)”

▲ “คุยกับท่านปรีดี ฯ”

△ “ท้าคุก(๒)”

พิมพ์ที่ประจักษ์การพิมพ์ ๑๐๐ ตรอกบ้านหล่อ ถนนวิสุทธิกษัตริย์ กรุงเทพมหานคร
นายประจักษ์ ศิริบัณฑิตย์กุล ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๑๖ โทร. ๘๒๐๒๘๐

การต่อสู้เพื่อความเป็นธรรม

ของ

รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์

คำนำต้น

ในการเก็บเอาเรื่อง "การต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์" มาเล่านี้ ข้าพเจ้าไม่มีความประสงค์จะให้เป็นที่กระทบกระเทือนผู้หนึ่งผู้ใด ด้วยความมุ่งร้ายหรือมุ่งหมายทางการเมืองอย่างหนึ่งอย่างใดเลย หากข้าพเจ้ามีความประสงค์เพียงแต่จะบันทึกสัจจะแห่งประวัติศาสตร์ในการต่อสู้ของรัฐบุรุษอาวุโส ซึ่งเป็นอันหนึ่งอันเดียว หรือ เกี่ยว เนื่อง กับ ประวัติ ศาสตร์ ของ ชาติไทย ยุค ประชา ธิปไตย อย่างปฏิเสธไม่ได้เท่านั้น

ข้าพเจ้าเชื่อว่าคนไทยทั้งหลายที่ตั้งอยู่ในธรรมและเชิดชูสัจจะ ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าท่านผู้นี้ได้ประกอบคุณงามความดีให้กับประเทศชาติอย่างอเนกอนันต์ สมกับพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยกย่องท่านปรีดี ฯ ขึ้นไว้ในฐานะรัฐบุรุษอาวุโส เมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ มีความในพระบรมราชโองการตอนหนึ่งว่าดังนี้

"และปรากฏว่าตลอดเวลาที่นายปรีดี พนมยงค์ ดำรงตำแหน่งเหล่านี้ ได้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริตและด้วยความจงรักภักดีต่อชาติศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ ทั้งได้แสดงให้เห็นเป็นที่ประจักษ์ในความปรีชาสามารถ บำเพ็ญประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติเป็นเอนกประการ"

และก็สมดังที่ท่านทูตกนต์ธีร์ ศุภมงคล เอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงลอนดอน กล่าวว่า

"ความจริงชีวิตและงานของท่านปรีดี เป็นเรื่องที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะส่วนที่ท่านได้ปฏิบัติให้กับประเทศไทยนั้นมีมากมายเกินกว่าที่จะเขียนขึ้นให้ครบถ้วนได้"

การที่ประเทศไทยอันเป็นที่รักของเราทั้งหลาย รอดพ้นมาได้จากการตกเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ในสงครามโลกครั้งที่ ๒ ซึ่งได้รับการรับรองจากนานาประชาชาติในฐานะรัฐเอกราช ให้เข้าเป็นสมาชิกสหประชาชาติ เมื่อ ๑๖ ธันวาคม ๒๔๘๙ เป็นประเทศสมาชิกอันดับที่ ๕๕

นี่ก็เป็นผลจากการดำเนินงานของเสรีไทย อันมีท่านปรีดี ฯ เป็นหัวหน้าใหญ่ ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากประชาชนคนไทยทุกหมู่เหล่า รวมทั้งทหารและตำรวจ

ความจริงอันนี้ไม่มีใครที่จะปฏิเสธได้ นอกเสียจากว่าจะแกล้งลืมกันเท่านั้น ตามนิสัยคนไทยที่ลืมง่าย

ข้าพเจ้าคิดว่าเพียงแต่ที่ท่านสามารถยับยั้งไม่ให้ทหารก๊กมินตั๋งของจอมพลเจียงไคเช็คเข้ามาปลดอาวุธทหารญี่ปุ่นในประเทศไทย ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ก็เป็นบุญหนักหนาแก่ประเทศไทยแล้ว เพราะแรงกดที่รัฐบาลไทยสมัยสงครามทำกับคนจีนจะก่อให้เกิดเป็นแรงดันมหาวินาศอย่างไม่ต้องสงสัย ขนาดที่กองทัพก๊กมินตั๋งไม่ได้เข้ามาเหยียบแผ่นดินไทย ก็ยังเกิดกรณีเลี้ยะพะกันขึ้น ถ้าทหารก๊กมินตั๋งได้เข้ามาจะสักแค่ไหน ขอให้คิดกันดู

ท่านปรีดี ฯ ได้กล่าวไว้ในบทนิพนธ์บทหนึ่งเกี่ยวกับที่เจียงไคเช็คขอเข้ามาปลดอาวุธทหารญี่ปุ่นในประเทศไทยดังนี้

"เดิมสัมพันธมิตรตกลงกันที่จะให้เจียงไคเช็คเป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุด ในสมรภูมิจีนและแหลมอินโดจีน เจียงไคเช็คจึงต้องการส่งทหารจีนเข้ามาปลดอาวุธทหารญี่ปุ่นในประเทศไทย ขบวนการเสรีไทยได้พยายามที่จะขอร้องให้สมรภูมิในประเทศขึ้นอยู่กับลอร์ดเมาท์แบทเทนดีกว่าขึ้นอยู่กับจีน เมื่อฝ่ายญี่ปุ่นยอมจำนนต่อฝ่ายสัมพันธมิตรนั้น เจียงไคเช็คขอเข้ามาปลดอาวุธทหารญี่ปุ่นที่อยู่ในแหลมอินโดจีนตั้งแต่เส้นขนานที่ ๑๖ ขึ้นไป ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นทหารจีนก็จะเข้ามาในประเทศไทยตั้งแต่ร้อยเอ็ดในภาคเหนือของ อีสานขึ้น ไปและตั้งแต่อำเภอ บางมูลนาค และอำเภอ อุ้มผาง ขึ้นไปทางเหนือ ข้าพเจ้าได้ร้องขอให้รัฐบาลอเมริกันสั่งยกเว้นเกี่ยวแก่ประเทศไทย ครั้นแล้วประธานาธิบดีทรูแมนได้สั่งให้ทหารญี่ปุ่นในประเทศไทยวางอาวุธต่อลอร์ดเมาท์แบทเทน ผู้

บัญชาการทหารสูงสุดภาคเอเชียอาคเณย์ คงยอมให้ทหารจีนเข้าปลดอาวุธทหารญี่ปุ่นเฉพาะที่อยู่เหนือเส้นขนานที่ ๑๖ ของ "อินโดจีนฝรั่งเศส" เท่านั้น พวกก๊วะมินตั๋งในประเทศไทยที่เตรียมต้อนรับทหารจีนอยู่แล้วไม่พอใจจึงก่อกรณี "เลี้ยพะ" ขึ้น"

ก็บุคคลที่ประกอบคุณงามความดีไว้กับประเทศชาติเช่นนี้ จะไม่เป็นการสมควรเชียวหรือที่เราจะจารึกเรื่องราวของท่านไว้ให้ปรากฏ การที่ข้าพเจ้าเชิดชูยกย่องและคารวะท่านปรีดี ฯ นั้น ก็เช่นเดียวกับที่ข้าพเจ้ากราบไหว้บูชาพระพุทธรูป ซึ่งข้าพเจ้าไม่ได้ไหว้อิฐไหว้ปูนหรือกราบไหว้เศษโลหะอย่างหนึ่งอย่างใด แต่ข้าพเจ้ากราบไหว้บูชาด้วยความนอบน้อมในพระมหากรุณาธิคุณของพระพุทธองค์ ที่ทรงมีต่อสรรพสัตว์ทั้งหลาย ข้าพเจ้ากราบไหว้บูชา ในพระวิสุทธิคุณและในพระปัญญาธิคุณของพระองค์ ที่ทรงชี้ทางบรรเทาทุกข์และชี้สุขเกษมศานต์ ให้กับสัตว์โลกทั้งหลาย

ในทำนองเดียวกัน ข้าพเจ้าเชิดชูยกย่องและคารวะท่านปรีดี ฯ ก็ในส่วนที่เป็นคุณงามความดีที่ท่านได้ทำไว้กับประเทศชาติ ข้าพเจ้าหาได้เชิดชูยกย่องและคารวะในส่วนที่เป็นเบญจขันธ์ของท่านแต่ประการใดไม่

ข้าพเจ้าไม่ได้หวังอะไรจากการกราบไหว้บูชาพระพุทธรูป นอกจากจะเป็นการปฏิบัติในฐานะบุตรแห่งพระตถาคต ที่พึงปฏิบัติต่อคุณธรรมอันวิเศษสุดของพระพุทธองค์เท่านั้น

ก็เช่นเดียวกันข้าพเจ้าเชิดชูยกย่องและคารวะท่านปรีดี ฯ โดยไม่ได้หวังอะไรจากใครทั้งหมด นอกจากจะเป็นการปฏิบัติในฐานะบุตรแห่งคุณธรรม ที่พึงปฏิบัติต่อคุณงามความดีที่ท่านได้ทำไว้กับประเทศชาติ

ในการเก็บเอาเรื่อง "การต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์" มาเล่า ก็ดังกล่าวแล้วว่าข้าพเจ้าไม่มีความประสงค์จะให้เป็นที่กระทบกระเทือนผู้ใดหรือมุ่งร้ายผู้ใด เพราะบางท่านที่มีชื่อปรากฏเป็นปฏิปักษ์ (ฝ่ายตรงกันข้าม) กับท่าน

ปรีดี ฯ ด้วยความหลงผิดในเบื้องแรกเช่น อดีตท่านทูตไพโรจน์ ชัยนาม หรืออดีตรัฐมนตรีต่างประเทศ ถนัด คอมันตร์ เป็นต้น แต่ต่อมาในภายหลังท่านเหล่านี้ หายจากความหลงผิดและกลับเป็นมิตรที่ดีของท่านตามเดิม

ดังนี้เรียกว่าต้นคดปลายซื่อหรือต้นร้ายปลายดี ซึ่งบัณฑิตทั้งหลายสรรเสริญ เพราะทุกคนอาจหลงผิดและทำผิดได้ แต่ทุกคนก็มีโอกาสที่จะเข้าใจถูกและทำถูกได้เช่นกัน นอกจากบุคคลที่เป็นเช่นดอกบัวที่ยังเกลือกกลั้วอยู่ใต้ตม ก็เป็นกรรมของสัตว์พระโปรดไม่ถึง

ดังนั้นถ้าหากว่าเรื่องนี้ ทำความกระทบกระเทือนหรือความไม่พอใจให้กับผู้หนึ่งผู้ใด ข้าพเจ้าก็ต้องขออภัยไว้ด้วย และถึงไม่เห็นกับข้าพเจ้า ก็จงเห็นแก่พระพุทธองค์เถิด

"สัพเพสัตตา อเวราโหนตุ อัพยาปัชฌาโหนตุ อนีฆาโหนตุ สุขีอัตตานัง ปริหรันตุ ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง (เพื่อนร่วมเกิด–แก่–เจ็บ–ตาย) จงอย่ามีเวรซึ่งกันและกัน จงอย่าพยาบาทซึ่งกันและกัน จงอย่ามีความทุกข์กายทุกข์ใจ จงมีความสุขรักษาตนให้พ้นภัยอันตรายทั้งหลายทั้งปวงเถิด"

อนึ่ง ณ ที่นี้ข้าพเจ้าต้องขออภัยต่อท่านผู้ติดตามเรื่องราวของท่านปรีดี ฯ ที่ไม่สามารถสนองความต้องการของท่านในเรื่อง "ท่านปรีดี ฯ กับกรณีสวรรคต" ตามที่ได้ประกาศไว้ ทั้งนี้เพราะมี "เหตุจำเป็นบางประการ" แต่ "เหตุจำเป็นบางประการ" นั้นก็เช่นเดียวกับสรรพสิ่งทั้งหลาย คือเป็นอนิจจัง และเมื่อใดความเป็นอนิจจังของ "เหตุจำเป็นบางประการ" มาถึง และเชื่อว่าจะต้องมาถึง ก็เมื่อนั้นแหละที่เราจะได้พูดกันต่อไป นอกเสียจากว่าชีวิตข้าพเจ้าจะถึงซึ่งความเป็น "อนิจจัง" ไปเสียก่อน

ขอขอบคุณ

สุพจน์ ด่านตระกูล

การต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมของท่านปรีดี ฯ

เก็บมาเล่า โดย

"สุพจน์ ด่านตระกูล"

"ความก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์และสรรพวิชาทั้งปวง ตลอดจนความก้าวหน้าของมนุษยสังคมอาจถูกรั้งไว้ได้บางระยะเท่านั้น แต่ในที่สุดก็ไม่มีพลังใด ๆ ที่จะยับยั้งไว้ได้ชั่วกัลปาวสาน คือความก้าวหน้าจะต้องมีชัยต่อความล้าหลัง" (จากคำปราศรัยของท่านปรีดี พนมยงค์)

ภายหลังรัฐประหาร ๘ พ.ย. ๒๔๙๐ ท่านปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส ได้ลี้ภัยการเมืองออกนอกประเทศ เพราะเป้าหมายสำคัญในการรัฐประหารครั้งนั้น นอกจากจะขับไล่รัฐบาลธำรง ฯ ซึ่งเป็นรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งของประชาชน ตามวิถีทางประชาธิปไตยแล้ว เป้าหมายที่สำคัญอีกเป้าหนึ่งก็คือการทำลายล้างท่านปรีดี ฯ ด้วยความอาฆาตมาดร้ายของพวกซากเดนศักดินา ที่แอบแฝงอยู่เบื้องหลังของรัฐประหารครั้งนั้น

หนังสือพิมพ์พิมพ์ไทย ฉบับวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ รายงานเหตุการณ์การโจมตีทำเนียบท่าช้าง สถานที่พำนักของท่านปรีดี ฯ มีความตอนหนึ่งดังนี้

"ประมาณ ๑ น. เศษ ของวันที่ ๙ รถเกราะ ๔ คัน ได้บ่ายหน้าไปยังทำเนียบท่าช้าง เชิญตัวรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ออกมาพบ แต่ตำรวจรักษาการณ์ขัดขวางไม่ยอมเปิดประตูจึงได้เกิดยิงกันขึ้น กระสุนปืนประจำรถเกราะถูกกำแพงเป็นรู ๕–๖ นัด แล้วรถเกราะก็ดันบานประตูหลุดเข้าไปในเขตทำเนียบ ปืนประจำรถเกราะยิงถูกตึกเป็นรูอีก ๔–๕ แห่ง แต่ไม่มีใครเป็นอันตราย คณะทหารสั่งให้ตำรวจยามปลดอาวุธ แล้วเข้าพบกับท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ เพราะรัฐบุรุษอาวุโสไม่อยู่ แต่มีผู้ทราบจากปากคำชาวเรือซึ่งจอดอยู่ชายน้ำใกล้ ๆ ทำเนียบว่า ขณะเกิดการยิงกันหน้าทำเนียบนั้น นายปรีดี ฯ ได้ลงเรือหลบไปเสียก่อนแล้ว หลังจากเข้าตรวจค้นดูทุก ๆ ห้องและพลเอกหลวงอดุลเดชจรัสได้ไปถึง คณะทหารก็กลับไป"

ด้วยสถานะการณ์ที่ไม่ปลอดภัยเช่นนี้ ในที่สุดท่านปรีดี ฯ ก็ได้ลี้ภัยออกจากประเทศไทย เมื่อ ๒๐ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ และได้ไปพำนักอยู่ในประเทศจีนตั้งแต่สมัยที่จอมพลเจียงไคเช็คยังครองอำนาจอยู่บนผืนแผ่นดินใหญ่ และจนกระทั่งเจียงไคเช็คตกทะเลไปอยู่เกาะไต้หวัน ทิ้งผืนแผ่นดินใหญ่ให้อยู่ภายใต้การปกครองของเหมาเจ๋อตง ท่านปรีดี ฯ ก็ยังคงพำนักอยู่ในประเทศนั้น โดยความอนุเคราะห์ของรัฐบาลแห่งสาธารณรัฐประชาชนจีน ท่านได้อยู่ในประเทศนั้นด้วยการต้อนรับอย่างอบอุ่นและมีเกียรติจนถึงวันที่ ๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๓ ท่านจึงได้เดินทางออกจากสาธารณรัฐประชาชนจีนไปยังประเทศฝรั่งเศส และได้พำนักอยู่ ณ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ตั้งแต่บัดนั้น ๘ พฤษภาคม ๒๕๑๓ จนกระทั่งบัดนี้

เนื่องจากหนังสือเดินทาง ของท่านที่สถานทูตไทย ประจำกรุงลอนดอนออกให้ เมื่อเดือนธันวาคม ๒๔๙๐ ได้ขาดอายุลง ฉนั้นในการเดินทางออกจากสาธารณรัฐประชาชนจีนครั้งนี้ท่านจึงถือ "เอกสารเดินทางสำหรับคนต่างด้าว" ซึ่งกรมกงสุลแห่งสาธารณรัฐประชาชนจีนออกให้ ทั้งได้ประทับตรา "วีซ่าการทูต" เพื่อสะดวกในการผ่านแดนจีน และสถานเอกอัครรัฐทูตฝรั่งเศสประจำกรุงปักกิ่ง ก็ได้ประทับตรา "วีซ่าการทูต" ให้ด้วย เพื่อสะดวกในการผ่านแดนฝรั่งเศส การปฏิบัติของจีนและฝรั่งเศสต่อท่านปรีดี ฯ ดังกล่าวนับเป็นการให้เกียรติอย่างสูง เพราะคนที่ไม่ได้อยู่ในวงการทูตเป็นทางการ น้อยคนที่จะได้รับเกียรติเช่นนี้ ในการถือ "เอกสารเดินทางสำหรับคนต่างด้าว" นี้ ไม่กระทบถึงสัญชาติของผู้ถือแต่ประการใด ดังข้อความที่ปรากฏชัดอยู่ในเอกสารฉบับนั้นดังนี้

เอกสารเดินทางที่รัฐบาลสาธารณรัฐแห่งราษฎรจีนออกให้ท่านปรีดี พนมยงค์

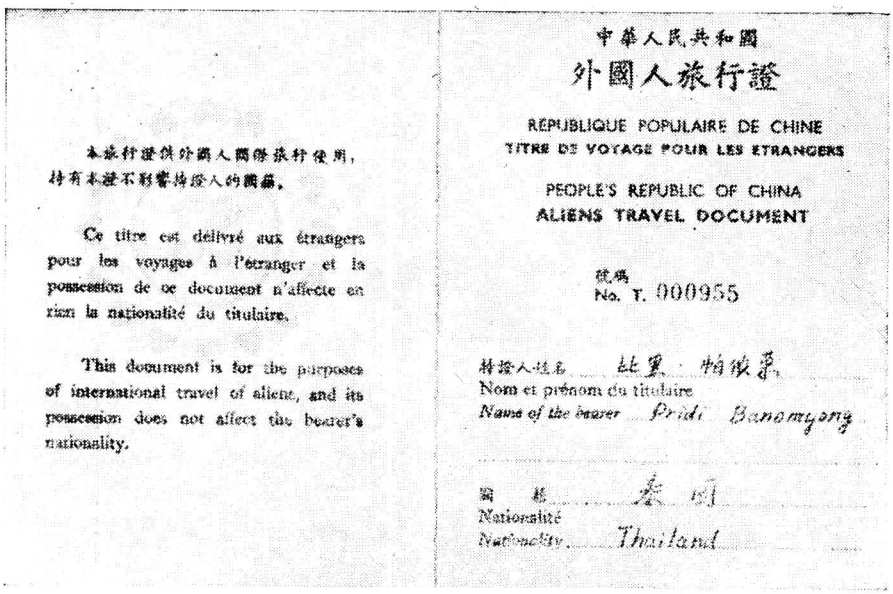

本旅行證供外國人國際旅行使用，
持有本證不影響持證人的國籍。

Ce titre est délivré aux étrangers pour les voyages à l'étranger et la possession de ce document n'affecte en rien la nationalité du titulaire.

This document is for the purpose of international travel of aliens, and its possession does not affect the bearer's nationality.

中華人民共和國
外國人旅行證

REPUBLIQUE POPULAIRE DE CHINE
TITRE DE VOYAGE POUR LES ETRANGERS

PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA
ALIENS TRAVEL DOCUMENT

號碼
No. T. 000955

持證人姓名 比里·帕依蒙
Nom et prénom du titulaire
Name of the bearer Pridi Banomyong

國籍 泰國
Nationalité
Nationality Thailand

คำแปลเอกสารเดินทาง

หน้าซ้าย : เอกสารนี้ออกให้คนต่างด้าวเพื่อเดินทางไปต่างประเทศและการถือเอกสารนี้ไม่กระทบถึงสัญชาติของผู้ถือ

หน้าขวา : สาธารณรัฐแห่งราษฎรจีน เอกสารเดินทางสำหรับคนต่างด้าวเลขที่ T. 000955 นามสกุลและนามผู้ถือ "นายปรีดี พนมยงค์" สัญชาติไทย

簽證 Visas

1970. 5. 7

70/004

簽證 Visas

AMBASSADE DE FRANCE EN CHINE

Nom PRIDI BANOMYONG
Prénoms
1. Numéro du visa 264
2. Genre de visa COURT SEJOUR TRANSIT
3. Date de délivrance 28 avril 1970
4. Date d'expiration 27 juillet 1970
5. Nombre d'entrées accordées PLUSIEURS
6. Durée autorisée de chaque séjour

L'Ambassadeur de France en Chine

E. MANACH

วีซ่าการทูต ออกโดยอธิบดีกรมการกงศุล กระทรวงการต่างประเทศจีน, 22 เมษายน ค.ศ. 1970

วีซ่าการทูต ออกโดยสถานเอกอรรครัฐทูตฝรั่งเศสประจำกรุงปักกิ่ง เมื่อวันที่ 28 เมษายน 1970

ภายหลังที่ท่านปรีดี ฯ ได้เดินทางไปถึงกรุงปารีสแล้ว ๔–๕ วัน ท่านได้ติดต่อกับสถานทูตไทยประจำกรุงปารีส เพื่อขอให้สถานทูตรับรองสภาพการยังมีชีวิตอยู่ของท่าน ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในการที่จะขอรับบำนาญของท่านตามเงื่อนไขของกระทรวงการคลัง ที่ได้แจ้งให้ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ ภรรยาคู่ทุกข์คู่ยากของท่านทราบเมื่อ ๕ มิถุนายน ๒๕๐๑ ดังสำเนารายละเอียดต่อไปนี้

ที่ ๒๖๑๓๕/๒๕๐๑ กระทรวงการคลัง

๕ มิถุนายน ๒๕๐๑

เรื่อง บำนาญนายปรีดี พนมยงค์

เรียน ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์

อ้างถึง หนังสือลงวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๑

ตามหนังสือของท่าน ขอให้กระทรวงการคลังพิจารณาจ่ายเงินบำนาญของนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งทางการได้งดจ่ายตั้งแต่วันที่ ๒๘ กันยายน ๒๔๙๑ พร้อมทั้งส่งใบมอบฉันทะซึ่งนายปรีดี ฯ มอบให้ท่านเป็นผู้รับแทน โดยมีหลวงศรีราชบุรุษเป็นผู้รับรองการดำรงชีวิตนั้น

กระทรวงการคลังได้พิจารณาแล้ว ไม่ขัดข้องที่จะเบิกจ่ายบำนาญรายนี้ให้ แต่เรื่องการแสดงการดำรงชีวิตนั้น ขอให้ปฏิบัติตามพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยการเบิกจ่ายเงินเดือน เงินที่จ่ายควบกับเงินเดือน เบี้ยหวัด บำเหน็จ บำนาญ ฯลฯ พ.ศ. ๒๔๘๙ มาตรา ๕๓ แก้ไขเพิ่มเติมโดย (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๔๙๑ มาตรา ๑๐ ซึ่งบัญญัติไว้ว่าสำหรับผู้รับบำนาญที่อยู่ในต่างประเทศ ให้ปฏิบัติดังนี้

ก. ไปลงนามแสดงตนต่อสถานทูตไทย หรือสถานกงสุลไทย เพื่อทำหนังสือรับรองส่งไปยังกระทรวงเจ้าสังกัด ตามแบบ (๑๒) ท้ายพระราชกฤษฎีกานี้ ว่าผู้นั้นยังมีชีวิตอยู่

ข. เมื่อไปแสดงตนตาม ก. ไม่ได้ ให้ส่งเอกสารรับรองของพนักงานเจ้าหน้าที่ผู้มีอำนาจแสดงว่า ตนยังมีชีวิตอยู่ และได้ลงลายมือชื่อต่อหน้าพนักงานเจ้าหน้าที่นั้นในเอกสารนั้นแล้วส่งไปยังกระทรวงเจ้าสังกัด โดยผ่านทางสถานทูต หรือสถานกงสุลไทยในประเทศนั้น (ถ้ามี) เพื่อรับรองว่าเอกสารนั้นถูกต้อง

ค. ถ้าหากว่าไม่มีสถานทูต หรือสถานกงสุลไทยที่จะรับรองเอกสารดังกล่าวในข้อ ข. ให้ส่งเอกสารนั้นไปยังสถานทูตหรือสถานกงสุลแห่งชาติของผู้รับบำนาญประจำประเทศไทย เพื่อขอให้ออกหนังสือรับรองการมีชีวิต แล้วส่งไปยังกระทรวงเจ้าสังกัด

ฉะนั้นจึงเรียนมา เพื่อได้ปฏิบัติการตามพระราชกฤษฎีกาดังเรียนมาข้างต้นเสียก่อน แล้วกระทรวงการคลังจะได้ดำเนินการต่อไป

ขอแสดงความนับถืออย่างสูง

ส. วินิจฉัยกุล

(นายเสริม วินิจฉัยกุล)

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง

จากหนังสือของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังดังกล่าวนี้ เป็นการยืนยันว่ากระทรวงการคลังพร้อมที่จะจ่ายบำนาญให้ท่านปรีดี ฯ เพียงแต่ขอให้ปฏิบัติให้ถูกต้องตามพระราชกฤษฎีกาเกี่ยวกับการเบิกจ่ายเงินบำนาญเสียก่อน ดังนั้นเมื่อท่านมาถึงฝรั่งเศส ท่านจึงติดต่อกับสถานทูตไทยในปารีส เพื่อขอให้รับรองการดำรงชีวิตอยู่ของท่าน

แต่สถานทูตไทยโดยนายไพโรจน์ ชัยนามเอกอัครราชทูต ปฏิเสธการรับรองสภาพการดำรงชีวิตของท่านทั้ง ๆ ที่ท่านยังมีชีวิตอยู่เช่นเดียวกับท่านทูต ทั้งนี้ก็เพราะความกลัวของท่านทูต กลัวว่ารัฐบาลจะเข้าใจผิด เพราะในทางส่วนตัวท่านทูตก็เป็นลูกศิษย์ลูกหาคนหนึ่งของท่านปรีดี ฯ และในทางการเมืองครั้งที่ท่านปรีดี ฯ ยังมีอำนาจวาสนาอยู่ ท่านทูตไพโรจน์ก็ได้มีโอกาศรับใช้ใกล้ชิด แต่ภายหลังเมื่อท่านปรีดี ฯ สูญสิ้นอำนาจวาสนา ท่านทูตไพโรจน์วาสนายังดีจนได้ไปเป็นทูตประจำกรุงปารีส เมื่อเป็นเช่นนี้ท่านทูตก็จำต้องพยายามรักษาวาสนาของตนให้คงอยู่ตามคติไทย ๆ การรักษาวาสนาให้คงอยู่ในทางหนึ่งก็คือ "เจ้าว่างามก็งามไปตามเจ้า" ท่านทูตจึงจำเป็นต้องหันหลังให้ท่านปรีดี ฯ ทำเหมือนกับคนที่ไม่เคยรู้จักกันมา โดยนำเรื่องของท่านปรีดี ฯ เข้ามารายงานให้รัฐบาลทราบเพื่อขอความเห็น ทั้ง ๆ ที่ท่านทูตมีอำนาจตามกฎหมายอยู่แล้ว แต่ท่านก็ไม่กล้าปฏิบัติตามกฎหมาย เพราะท่านทราบดีว่าบางครั้งนโยบายอยู่เหนือกฎหมาย

ด้วยเหตุเช่นนี้แหละเมืองไทยจึงเต็มไปด้วยนักคิดแต่ไม่มีนักทำ

และด้วยเหตุเช่นนี้แหละคนไทยหลาย ๆ คน จึงพร้อมที่จะเดินตามหลังผู้มีอำนาจโดยไม่ต้องคำนึงว่าจะเป็นอำนาจที่ชอบธรรมหรือไม่ชอบธรรม ขอให้ตนอยู่รอดเป็นดี

ก่อนที่ท่านทูตไพโรจน์ ชัยนามจะเดินทางมากรุงเทพ ฯ ท่านทูตได้สั่งพนักงานเจ้าหน้าที่ผู้ใต้บังคับบัญชาให้ยับยั้งการปฏิบัติหน้าที่ในการรับรองการดำรงชีวิตและลายมือชื่อของท่านปรีดี ฯ เอาไว้ก่อน ทั้ง ๆ ที่เป็นคำสั่งที่มิชอบ แต่เจ้าหน้าที่แห่งสถานทูตก็จำต้องปฏิบัติตาม

ดังนั้นต่อมาในวันที่ ๑๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๓ ท่านปรีดี ฯ จึงได้ยื่นคำร้องขอนิติกรณ์ตามแบบราชการสถานเอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีสต่อพนักงานเจ้าหน้าที่เพื่อให้ออกหนังสือรับรองสภาพการดำรงชีวิตและหนังสือรับรองลายมือชื่อของท่านในใบมอบฉันทะเพื่อให้ญาติทางกรุงเทพ ฯ เป็นตัวแทนเบิกและรับบำนาญแทน อีกครั้งหนึ่ง แต่เจ้าหน้าที่สถานทูตก็ไม่สามารถจะออกหนังสือรับรองสภาพการดำรงชีวิตและรับรองลายมือของท่านได้ เพราะท่านทูตไพโรจน์ ฯ ได้สั่งห้ามไว้โดยเด็ดขาดก่อนที่ท่านจะเดินทางเข้ามากรุงเทพ ฯ พนักงานเจ้าหน้าที่จึงได้ถ่ายภาพอัดสำเนาคำร้องขอนิติกรณ์ดังกล่าวส่งมาให้ท่านทูตไพโรจน์ ฯ ที่กรุงเทพ ฯ พร้อมกับคำเตือนของท่านปรีดี ฯ ที่ขอให้นายไพโรจน์ ฯ ปฏิบัติตามหน้าที่ใน

การทำนิติกรณ์นั้น แต่นายไพโรจน์ ฯ ก็ยังละเมิดกฎหมายอยู่ตามเดิมคือไม่ยอมถอนคำสั่งห้ามพนักงานเจ้าหน้าที่รับรองการดำรงชีวิตและลายมือชื่อท่านปรีดี ฯ

ปรากฏตามเอกสารหลักฐานที่กระทรวงการต่างประเทศแจ้งว่า นายไพโรจน์ชัยนามได้รายงานเรื่องนี้ให้นายถนัด คอมันตร์รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศขณะนั้นทราบ และนายถนัด คอมันตร์ก็ได้บอกกับนายไพโรจน์ ฯ ว่า "ทำไปได้เลย" เพราะเป็นอำนาจหน้าที่ตามกฎหมายที่นายไพโรจน์ ฯ ในฐานะเอกอัครราชทูตจะพึงปฏิบัติอยู่แล้ว แต่นายไพโรจน์ ฯ ก็ยังไม่กล้าที่จะปฏิบัติตามกฎหมาย เพราะประสพการณ์ของนายไพโรจน์ ฯ บอกว่า บางครั้งนโยบายอยู่เหนือกฎหมายก็มีและถ้าเป็นเช่นนี้นายไพโรจน์ ฯ ก็จะเอาตัวไม่รอด

ความเอาตัวรอดหรือไม่รอดของคนส่วนมากนั้น หมายถึงการมีลาภยศหรือไม่มีลาภยศ มีทรัพย์สินเงินทองหรือไม่มีทรัพย์สินเงินทองมีหน้าที่การงานมั่นคง หรือไม่มีหน้าที่การงาน ดังนั้นคนทั้งหลายซึ่งกลัวทุกข์รักสุขต่างก็คิดแต่จะเอาตัวรอดกันทั้งนั้น ถึงแม้ว่าพฤติกรรมแห่งการเอาตัวรอดเพื่อให้มีกินมีใช้ เพื่อให้การงานหน้าที่มั่นคง หรือเพื่อลาภยศนั้น ๆ จะเป็นพฤติกรรมที่ไม่เป็นไปโดยธรรมแต่คนทั้งหลายก็ยินดีที่จะประพฤติกันเพียงเพื่อ "เอาตัวรอด"

เนื่องจากคนทั้งหลายประพฤติและตีความคำว่า "เอาตัวรอด" กันแต่เพียงด้านวัตถุภายนอกจนกลายเป็นนักนิยมวัตถุอันตรงกันข้ามกับ "วัตถุนิยม" หรือที่ท่านปรีดี ฯ เรียกว่า "สสารธรรม" ดังกล่าวนี้เอง บ้านเมืองของเราจึงเต็มไปด้วยคนที่คิดและประพฤติจะเอาตัวรอดกันทั้งนั้นดังที่พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) บรรยายสภาพของภาราสาวะถีไว้ในหนังสือมูลบทบรรพกิจ ตอนหนึ่งว่าดังนี้

> "อยู่มาหมู่ข้าเผ้า ก็หาเยาวะนารี ที่หน้าตาดี ทำมะโหรีเคหา ค่ำเช้าเผ้าสี เข้าแต่หม่ากามา หาได้ให้ภะริยา โลโภพาให้บ้าใจ ไม่จำคำพระเจ้า เหไปเข้าภาษาไสย ถือมข้าไท ฉันแต่ไพร่ใส่ขี้คา คะดีที่มีคู่ คือไก่หมูเจ้าสุภา ใครเอาเข้าปลามา ให้สุภาก็ว่าดี ที่แพ้ก็ชะนะ ไม่ถือพระประเวณี ขี้ฉันก็ได้ดี ไล่ด่าตีมีอาญาที่ชอบพระเจ้า ว่าโง่เง่าเต่าปูปลา ผู้เฒ่าเหล่าเมธา ว่าใบ้บ้าสาระยำ ภิกษุสะมะณะเล่าก็ละพระสะธำม์ คาถาว่าลำนำ ไปเร่ร่ำทำเฉโก ไม่จำคำผู้ใหญ่ ศีศะไม้ใจโยโส ที่ดีมีอะโข ข้าขโมทะนาไป ภาราสาวะถี ใครไม่มีปราณีใคร ดุดีแต่ใจ ที่ใครได้ใส่เอาภ ผู้ทมผม ทำดุดีไม่ชั่ว ไล่คว้าผ้าที่ค อะไรพ่ก็เอาไป ข้าเผ้าเหล่าเสนา มิได้ว่า

หมู่ข้าไทย์ ถือน้ำร่ำเข้าไป แต่น้ำใจไม่นำภา หาได้ใครหาเอา ไพร่พ้าเศร้าเปล่าอุรา ผู้ที่มีอาญา ไล่ตีด่าไม่ปรานี ผีป่ามากระทำ มรณะกำม์เชาบุรี น้ำบ่าเข้าธานี ก็ไม่มีที่อาไศรย ข้าเผ้าเหล่าเสนา หนีไปหาภาราไกล ชีบาล่าลี้ไป ไม่มีใครในธานี"

การ "เอาตัวรอด" นั้นเป็นของดีแน่ พระพุทธองค์บรมครูของเราก็ทรงสอนเรื่อง "เอาตัวรอด" พระธรรมขันธ์ทั้ง ๘ หมื่น ๔ พัน ก็สอนในเรื่อง "เอาตัวรอด" ทั้งนั้น

แต่การ "เอาตัวรอด" ในความหมายของพระพุทธองค์นั้น พระพุทธองค์ไม่ได้หมายเอาแต่เพียงหยาบ ๆ หรือตื้น ๆ อย่างที่คนบางส่วนยึดถือกันในทุกวันนี้ หากการ "เอาตัวรอด" ของพระพุทธองค์มีความหมายอย่างละเอียดอ่อนและลึกซึ้ง และเป็นความหมายที่ชี้ชัดถึงความแตกต่างระหว่างมนุษย์กับสัตว์เดรัจฉาน ความ "เอาตัวรอด" ที่พระพุทธองค์ทรงหมายถึงและทรงสั่งสอนให้เราทั้งหลายปฏิบัติตามก็คือ "เอาตัวรอดจากความชั่ว" ตรงนี้แหละที่มนุษย์และสัตว์เดรัจฉานแตกต่างกัน เพราะสัตว์เดรัจฉานไม่เคยรู้จักความชั่วหรือความดี ดังนั้นความ "เอาตัวรอด" ของสัตว์เดรัจฉานก็คือ การให้ได้มาซึ่งอาหารหรือความสุขสมบูรณ์แห่งรูปธรรมเท่านั้น แต่การ "เอาตัวรอด" ของมนุษย์นั้นนอกจากความสุขสมบูรณ์แห่งรูปธรรมแล้ว ก็ต้องเปี่ยมไปด้วยคุณธรรมด้วย จึงจะได้ชื่อว่า "มนุษย์" คือผู้มีใจสูง แต่ถ้ามนุษย์ตนใดมีความคิดในเรื่อง "เอาตัวรอด" เพียงเพื่อปากเพื่อท้องแล้วมนุษย์ตนนั้นจะผิดแผกกับสัตว์เดรัจฉาน ก็แต่เพียงเรือนร่างเท่านั้น ส่วนวิญญาณของเขาหาได้แตกต่างไปจากสัตว์ไม่

"สุนทรภู่" กวีเอกของไทยได้ว่าไว้ในเรื่องพระอภัยมณีว่า "รู้อะไรก็ไม่สู้รู้วิชชา รู้รักษาตัวรอดเป็นยอดดี" ข้อความนี้ก็ไม่ผิดไปจากความหมายของพระพุทธองค์ "วิชชา" ที่สุนทรภู่ท่านกล่าวถึงก็คือสิ่งที่ตรงกันข้ามกับ "อวิชชา" "วิชชา" ของสุนทรภู่จึงหมายถึงอริยสัจสี่ และจึงเป็นเรื่องของการ "เอาตัวรอดจากความชั่ว" แต่คนส่วนมากมาตีความหมายกลอนบทนี้ของสุนทรภู่ไปในทางต่ำตามพื้นฐานแห่งจิตธาตุของตนเอง บ้านเมืองของเราจึงเต็มไปด้วยคนที่ "เอาตัวรอด" อย่างหยาบ ๆ กันเสียเป็นส่วนใหญ่ บ้านเมืองของเราจึงเต็มไปด้วยพวกขอรับกระผมและเจ้าว่างามก็ว่างามไปตามเจ้า เพียงเพื่อ "เอาตัวรอด" อย่างต่ำ ๆ กันทั้งนั้น

ทั้ง ๆ ที่นายถนัด คอมันตร์ ยืนยันให้นายไพโรจน์ ชัยนาม เอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีส "ทำไปได้เลย" คือให้รับรองสภาพการมีชีวิตอยู่ของท่านปรีดี ฯ ตามคำขอแต่นายไพโรจน์ ฯ ก็ไม่กล้า "ทำไป" ทั้ง ๆ ที่เป็นปฏิบัติการที่ชอบด้วยกฎหมายกลับยืนยันให้นายถนัด คอมันตร์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศออกคำสั่ง "ให้ทำ" เป็นลายลักษณ์อักษร ทั้งนี้เพื่อจะโยนความรับผิดชอบไปให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ

เมื่อได้รับคำยืนยันจากท่านทูตไพโรจน์ ฯ เช่นนี้ท่านรัฐณนตรี ถนัด ฯ ก็ไม่กล้าที่จะรับผิดชอบเช่นกันเพราะท่านก็ไม่แน่ใจว่า นายกรัฐมนตรีจะเห็นด้วยกับท่านหรือไม่

ดังนั้นเพื่อการ "เอาตัวรอด" ท่านรัฐมนตรีถนัด ฯ จึงได้นำเรื่องนี้เสนอจอมพลถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรี เพื่อให้ท่านนายกสั่งการ แต่ท่านนายกรัฐมนตรีก็เช่นเดียวกับท่านทูตและท่านรัฐมนตรีต่างประเทศ คือไม่กล้าสั่งการอย่างหนึ่งอย่างใดลงไปเป็นการผูกมัดความรับผิดชอบในนามของท่าน ท่านนายกรัฐมนตรี จอมพลถนอม กิตติขจร จึงได้นำเรื่องเสนอบรรดารัฐมนตรี เพื่อความรับผิดชอบร่วมกัน เมื่อเดือนมิถุนายน ๒๕๑๓ และภายหลังที่บรรดารัฐมนตรีได้พิจารณาแล้วก็ได้มีมติห้ามทำหนังสือรับรองใด ๆ ให้ท่านปรีดี ฯ

หลังจากคณะรัฐมนตรี ได้มีมติอันไม่ชอบด้วยทำนองคลองธรรมและนิติธรรมเช่นนั้นแล้ว รัฐมนตรีต่างประเทศ จึงได้แจ้งมตินั้นให้นายไพโรจน์ชัยนามลงนามรับทราบเพื่อถือปฏิบัติ

เมื่อสถานการณ์เป็นเช่นนี้ ท่านปรีดี ฯ จึงไม่มีทางเลือกนอกจากจะขอความเป็นธรรมจากศาลอันเป็นที่พึ่งหลักสุดท้ายของประชาชน

ต่อมาในวันที่ ๗ กรกฎาคม ๒๕๑๓ ท่านปรีดี ฯ จึงได้ยื่นฟ้องนายไพโรจน์ ชัยนาม เอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีส กับนายถนัด คอมันตร์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศในฐานะส่วนตัวต่อศาลแพ่งแห่งประเทศไทยคดีหมายเลขดำที่ ๕๖๕๕/๒๕๑๓ ฐานความผิดละเมิดปฏิญญาสากล ว่าด้วยสิทธิมนุษยชนและกระทำการโดยมิชอบทำให้โจทก์เสียหาย

ในการยื่นฟ้องบุคคลทั้งสองดังกล่าวนี้เนื่องจากท่านปรีดี ฯ ไม่สามารถมาดำเนินคดีได้ด้วยตนเองท่านจึงได้มอบอำนาจให้นายวิชา กันตามระเป็นตัวแทนทำการฟ้องร้องตามหนังสือมอบอำนาจที่เขียนโดยลายมือของท่านเอง ลงวันที่ ๔ กรกฎาคม ๒๕๑๓ ดังนี้

(สำเนาเอกสารท้ายพ้อง หมายเลข ๑)

หนังสือมอบอำนาจ

ข้าพเจ้า นายปรีดี พนมยงค์ เขียนหนังสือมอบอำนาจนี้ด้วยลายมือหนหลังเพื่อแสดงว่า การมอบอำนาจซึ่งจะกล่าวต่อไปนี้ได้ทำขึ้นโดยข้าพเจ้าเองปราศจากข้อสงสัยใดๆ

ข้าพเจ้า นายปรีดี พนมยงค์ มอบอำนาจให้ นายวิชา กันตามระ เป็นตัวแทนข้าพเจ้าทำการฟ้อง นายถนัด คอมันตร์ และ นายไพโรจน์ ชัยนาม และบุคคลอื่นหลายคนที่ไม่สามารถสืบรู้ตัวได้แน่ในขณะนี้ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา ๘๓(๒) ที่ได้บ่งมอบเฉพาะสิทธิของข้าพเจ้า โดยบุคคลดังกล่าวมีความผิดแล้วไม่ออกหนังสือรับรองของสวัสดิภาพการมีชื่อต่างของข้าพเจ้าเพื่อขอรับบำนาญชีพ ข้าพเจ้ามีสิทธิตามกฎหมาย และความผิดแล้วไม่รับรองลายมือชื่อของข้าพเจ้าที่มอบอำนาจให้ตัวแทนคนหนึ่งเป็นผู้รับบำนาญแทน ทำให้ข้าพเจ้าเสียหายที่ไม่อาจเบิกเงินบำนาญตามกฎหมาย และบำนาญนี้ลูกหนี้และบำนาญที่ข้าพเจ้ามีสิทธิตามกฎหมาย ข้าพเจ้ามอบอำนาจให้นายวิชา กันตามระ เป็นตัวแทนทำการฟ้องบุคคลดังกล่าวนี้ต่อศาลเพื่อขอให้ศาลพิพากษาบังคับให้บุคคลดังกล่าวนี้ใช้ค่าสินไหมทดแทนความเสียหายทางประการที่ข้าพเจ้าได้รับ และควรได้รับนั้นให้แก่ข้าพเจ้า เพื่อการนี้ให้นายวิชา กันตามระ มีอำนาจดังนี้ คือ

(๑) ดำเนินการฟ้องร้องต่อศาลและดำเนินการฟ้องร้องในศาลทุกชั้นตามที่เห็นสมควรเพื่อรักษาประโยชน์ของข้าพเจ้า รวมทั้งอำนาจในการอุทธรณ์และฎีกา, การขอให้พิจารณาคดีใหม่, การเพิ่มฟ้องและถอนฟ้อง

ปารีส วันที่ ๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๓

ลงชื่อ ปรีดี พนมยงค์ ผู้มอบอำนาจ

ลงชื่อ [illegible] พยาน

ลงชื่อ [illegible] พยาน

ลงชื่อ วิชา กันตามระ ผู้รับมอบอำนาจ

สำเนาถูกต้อง

วิชา กันตามระ

ท่านปรีดี ฯ ได้บรรยายในฟ้อง มีข้อความตอนหนึ่งว่าดังนี้

"ข้อ ๔ ลำเลยที่ ๑ ได้พบจำเลยที่ ๒ ซึ่งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศในกรุงเทพฯ แล้วแจ้งเรื่องที่โจทก์ร้องขอนิติกรณ์ดังกล่าวแล้ว ในขณะแรกจำเลยที่ ๒ ได้บอกจำเลยที่ ๑ เป็นใจความว่า "ให้ทำไปได้เลย" ซึ่งแสดงว่าขณะนั้นจำเลย ที่ ๒ มีเจตนาเคารพกฎหมายจึงได้สั่งให้จำเลย ที่ ๑ ทำไปได้เลยตามหน้าที่ซึ่งจำเป็นต้องทำตามกฎหมาย โดยไม่จำเป็นที่จะต้องให้จำเลย ที่ ๒ ซึ่งเป็นฝ่ายการเมืองเป็นผู้สั่ง

แต่จำเลยที่ ๑ ก็ไม่ยินยอมปฏิบัติตามคำสั่งโดยชอบในขณะนั้นของจำเลย ที่ ๒ โดยจำเลยที่ ๑ ได้ยืนยันต่อจำเลยที่ ๒ เป็นใจความว่า ไหน ๆ จำเลยที่ ๑ ก็ได้เสนอเรื่องมาแล้ว จึงขอให้จำเลยที่ ๒ เป็นผู้สั่ง ซึ่งแสดงถึงความจงใจของจำเลยที่ ๑ ที่ละเว้นการปฏิบัติหน้าที่ของตนเอง โดยซัดทอดและชักจูง ให้ผู้บังคับบัญชาเป็นผู้ต้องรับผิด

เมื่อจำเลยที่ ๒ ถูกจำเลยที่ ๑ ยืนยันเช่นนั้นจำเลยที่ ๒ จึงนำเรื่องเสนอจอมพลถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรีเพื่อให้สั่งการ แต่จอมพลถนอม กิตติขจร ก็ไม่สั่งการอย่างไร โดยนำเรื่องเสนอต่อไปยังบรรดารัฐมนตรี เพื่อให้รับผิดชอบร่วมกัน

ต่อมาบรรดารัฐมนตรี (นายเสริม วินิจฉัยกุล ผู้มีหนังสือราชการถึงภรรยาโจทก์ฉบับที่กล่าวแล้วนั้นรวมอยู่ด้วย) ก็ได้ร่วมกันทำเป็นมติแจ้งแก่จำเลยที่ ๒ ให้สั่งแก่จำเลยที่ ๑ ห้ามทำหนังสือรับรองใด ๆ แก่โจทก์

ระหว่างวันที่ ๑๖ ถึงวันที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๓ จำเลยที่ ๒ ได้ให้จำเลยที่ ๑ ลงนามรับทราบมติของบรรดารัฐมนตรีดังกล่าวนั้น ครั้นแล้วจำเลยที่ ๑ ก็ได้ถือเอามติที่ผิดต่อปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน และกฎหมายนั้น ละเว้นการปฏิบัติหน้าที่ต่อไปอีกจนถึงวันที่โจทก์ยื่นฟ้องนี้ ซึ่งทำให้โจทก์เสียหายโดยไม่อาจเบิกเงินบำนาญตกค้างกับบำนาญปัจจุบันและบำนาญในอนาคตซึ่งโจทก์และทายาทมีสิทธิได้รับตามกฎหมาย

ข้อ ๕ โจทก์ขอประทานเสนอต่อศาลว่า มติของบรรดารัฐมนตรีดังกล่าวแล้ว ไม่อาจช่วยให้จำเลยทั้งสองพ้นจากความรับผิดตามประมวลกฎหมายอาญาและประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ หากยังทำให้บรรดารัฐมนตรีต้องมีความผิดตามกฎหมายไปด้วย

ประมวลกฎหมายอาญามาตรา ๑๕๗ บัญญัติไว้ว่า "ผู้ใดเป็นเจ้าพนักงานปฏิบัติหรือละเว้นการปฏิบัติหน้าที่โดยมิชอบเพื่อให้เกิดเสียหายแก่ผู้หนึ่งผู้ใด หรือปฏิบัติหรือละเว้นการปฏิบัติหน้าที่โดยทุจริต ต้องระวางโทษจำคุกตั้งแต่หนึ่งปีถึงสิบปี หรือปรับตั้งแต่สองพันบาทถึงสองหมื่นบาทหรือทั้งจำทั้งปรับ"

โจทก์ขอประทานเสนอต่อศาลว่า ที่ว่า "โดยมิชอบ" นั้นคือ การที่จำเลยและผู้ร่วมกระทำผิด ละเว้นการปฏิบัติหน้าที่ ซึ่งเป็นการ ฝ่าฝืน ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Declaration universelle des droits de l' homme) ฉบับที่สมัชชาใหญ่สหประชาชาติได้ลงมติเมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๑ (ค.ศ. ๑๙๔๘) ซึ่งถือว่าเป็นส่วนหนึ่งแห่งกฎหมายไทยเพราะประเทศไทยเป็นสมาชิกสหประชาชาติรับรองปฏิญญานั้น และรัฐบาลไทยหลายสมัยได้ยืนยันรับรองปฏิบัติตาม โดยเฉพาะรัฐบาลไทยปัจจุบันนี้ จอมพลถนอม กิตติขจร ซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรีได้กล่าวสุนทรพจน์ในวันที่ ๑๐ ธันวาคมของทุก ๆ ปีแก่ประชาชนชาวไทยซึ่งคนไทย ภายในประเทศ และที่อยู่ต่างประเทศ หลายคนได้ฟังสุนทรพจน์นั้นทางวิทยุกระจายเสียง (มีหลักฐานที่กรมประชาสัมพันธ์) ย้ำยืนยันหลายครั้งหลายหนต่อปฏิญญาอันเป็นกฎหมายศักดิ์สิทธิ์นั้น มาตรา ๖ แห่งปฏิญญานั้นมีใจความว่า แต่ละคน (มนุษยชน) ได้รับการรับรองบุคคลภาพทางกฎหมายของตนทุก ๆ แห่งหน (Chacun a le droit a la reconnaissance, en tous lieux, de sa person alite juridique) และมาตรา ๑๕.๒ มีใจความว่า บุคคลไม่อาจถูกบังคับโดยพลการให้ถอนสัญชาติหรือสิทธิเปลี่ยนสัญชาติ (Nul ne peut etre arbitrairement prive de sa nationalite, ni du droit de changer de nationalite)

โจทก์มิได้แปลงชาติคือยังมีสัญชาติไทยโดยสมบูรณ์ แม้คนสัญชาติฝรั่งเศส อดีตที่ปรึกษากฎหมาย ซึ่งเป็นข้าราชการบำนาญไทยนั้น พนักงานเจ้าหน้าที่สถานเอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีสก็ได้รับรองสภาพการดำรงชีวิตของบุคคลต่างด้าวนั้นให้ทุกคน แต่จำเลย

ทั้งสองกับผู้ร่วมกระทำผิดไม่ยอมรับรองสภาพการดำรงชีวิตของโจทก์ซึ่งมีสัญชาติไทย ยังคงเป็นรัฐบุรุษอาวุโสตามประกาศพระบรมราชโองการลงวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ เป็นผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เป็นอดีตรัฐมนตรี อดีตนายกรัฐมนตรี และอดีตผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ จำเลยทั้งสองจึงจงใจละเว้นการปฏิบัติหน้าที่โดยมิชอบเพื่อทำให้โจทก์เสียหาย นอกจากโดยมิชอบต่อปฏิญญาดังกล่าวแล้ว การกระทำของจำเลยทั้งสองกับผู้ร่วมกระทำผิดยังเป็นการมิชอบต่อกฎหมายอีกหลายประการ รวมทั้งระเบียบแบบแผนที่ถูกต้องตามสิทธิมนุษยชนของกระทรวงการต่างประเทศ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา"

ภายหลังที่ท่านปรีดี ฯ ได้ยื่นฟ้องแล้ว ต่อมาในวันที่ ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๑๓ คณะรัฐมนตรีก็ได้หยิบยกเรื่องนี้ขึ้นพิจารณาใหม่อีกครั้งหนึ่ง เพราะเป็นที่ชัดแจ้งเหลือเกินว่ามติคณะรัฐมนตรีเมื่อเดือนมิถุนายนนั้น เป็นมติจองล้างจองผลาญท่านปรีดี ฯ อย่างไม่มีความละอายแก่ใจแม้แต่นิดเดียว ผลที่สุดคณะรัฐมนตรีก็ได้มีมติยกเลิกมติเดือนมิถุนายนอันเป็นมติจองล้างจองผลาญท่านปรีดี ฯ แล้วมีมติใหม่ว่า "การออกหนังสือสำคัญแสดงการมีชีวิตนั้น เมื่อผู้ร้อง (ท่านปรี ฯ) ไปแสดงตน ณ สถานทูตถูกต้องแล้ว ให้ดำเนินการไปได้ตามที่กระทรวงการต่างประเทศเสนอ"

ในด้านกระบวนการพิจารณาคดีนั้น ทางฝ่ายจำเลย คือนายไพโรจน์ ชัยนาม และนายถนัด คอมันตร์ ได้มอบคดีให้กรมอัยการเป็นผู้ดำเนินการแก้ต่าง โดยนายอรุณ อิศรภักดี พนักงานอัยการเป็นผู้ดำเนินการ

ในการที่กรมอัยการเข้ามาเป็นทนายแก้ต่างให้นายไพโรจน์ ฯ และนายถนัด ฯ ดังนี้ ท่านปรีดี ฯ เห็นว่าเป็นการกระทำที่มิชอบ ดังข้อความในคำแถลงตอนหนึ่ง ท่านปรีดี ฯ กล่าวไว้ว่า

"**ข้อ ๑.** โจทก์ได้รับทราบคำให้การของจำเลยและคำแถลงของพนักงานอัยการรับแก้ต่างจำเลยทั้งสองแล้ว โจทก์ขอประทานยื่นคำแถลงคัดค้านว่า พนักงานอัยการไม่มีสิทธิรับแก้ต่าง จำเลยทั้งสอง ตามความใน พระราชบัญญัติ พนักงาน อัยการ พ.ศ. ๒๔๙๘ มาตรา ๑๑ (๓) เพราะในฟ้องของโจทก์ได้กล่าวไว้ชัดแจ้งว่า จำเลยทั้งสองเป็นผู้กระทำผิดโดยมิชอบ

ด้วยตนเอง จำเลยทั้งสองไม่มีสิทธิที่จะให้กระทรวงหรือองค์การรัฐใด ๆ ต้องออกเงินของราษฎรใช้ค่าสินไหมทดแทนความเสียหายของโจทก์แทนจำเลย การที่พนักงานอัยการรับแก้ต่างให้จำเลยทั้งสองจึงเป็นการเอาแรงงานทางสมองและทางกายของพนักงานอัยการที่เป็นพนักงานรัฐซึ่งสามารถคิดเป็นราคาเงินได้ของรัฐไปใช้เพื่อประโยชน์จำเลยทั้งสอง อนึ่ง ในความแพ่งนั้น คู่ความต้องเสียค่าฤชาธรรมเนียม ฉะนั้น ในการที่พนักงานอัยการรับแก้ต่างจำเลยก็จะต้องเอาเงินของราษฎร ที่อยู่ในความพิทักษ์ของกรมอัยการออกใช้จ่าย จึงเป็นการกระทำผิดตามประมวลกฎหมายอาญา มาตรา ๑๕๓ ซึ่งมีความว่า "ผู้ใดเป็นพนักงานมีหน้าที่จ่ายทรัพย์ จ่ายทรัพย์นั้นเกินกว่าที่ควรจ่าย เพื่อประโยชน์สำหรับตนเองหรือผู้อื่น ต้องระวางโทษจำคุกตั้งแต่ ๑ ปีถึง ๑๐ ปี และปรับตั้งแต่ ๒ พันบาท ถึง ๒ หมื่นบาท"

ข้อ ๒. พนักงานอัยการมีหน้าที่ต้องผดุงความยุติธรรมสำหรับคู่ความตามความมุ่งหมายของพระราชบัญญัติอัยการ มิใช่ลำเอียงเข้าฝ่ายที่ตนรับแก้ต่าง แต่ในการที่พนักงานอัยการปฏิบัติไปในการแก้ต่างให้จำเลยทั้งสองนั้น พนักงานอัยการมิได้ปฏิบัติหน้าที่ดังกล่าวแล้วโดยมิได้สอบสวนข้อเท็จจริงให้ถี่ถ้วน คือรับฟังแต่คำบอกเล่าจากจำเลยที่ไม่ตรงต่อความจริงซึ่งจะทำให้คดีต้องมีการสืบข้อเท็จจริงในชั้นพิจารณาของศาล ซึ่งทำให้เสียค่าใช้จ่ายเงินของราษฎรและเสียเวลาของศาล"

ในที่สุดจากการไกล่เกลี่ยของศาล และจากการต่อรองของโจทก์และจำเลย คดีจึงเป็นที่สุดด้วยการยินยอมพร้อมใจกันยอมความโดยจำเลยรับว่าจะให้ความรับรองนิติกรณ์ตามที่โจทก์ร้องขอ เมื่อจำเลยให้คำมั่นที่จะปฏิบัติต่อโจทก์ดังกล่าวเช่นนี้แล้ว โจทก์จึงได้ถอนฟ้องกลับไป เพราะวัตถุประสงค์ในการฟ้องของท่านปรีดี ฯ ก็เพื่อให้จำเลยปฏิบัติตามกฎหมาย คือรับรองคำร้องขอนิติกรณ์ เมื่อจำเลยได้สำนึกและยินยอมที่จะปฏิบัติตามวัตถุประสงค์ในการฟ้องของโจทก์แล้วคดีก็เป็นอันสิ้นสุดลง ครั้นแล้วความสัมพันธ์อันดีและความเคารพนับถือกันระหว่างท่านทูตไพโรจน์ ชัยนาม และท่านรัฐมนตรีถนัด คอมันตร์ กับท่านปรีดี ฯ ก็กลับคืนสู่สภาพเดิม

นอกจากนายไพโรจน์ ฯ จะให้ความรับรองนิติกรณ์ตามคำขอของท่านปรีดี ฯ แล้ว ต่อมารัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศ พล ต. ต. สง่า กิตติขจร ยังได้สั่งให้

สถานทูตไทยในปารีสออกหนังสือเดินทางให้กับท่านปรีดี ฯ อีกด้วย และภายหลังที่รัฐมนตรี พล ต. ต. สง่า กิตติขจร สั่งเอกอัครราชทูตไพโรจน์ ฯ ออกหนังสือเดินทางให้ท่านปรีดี ฯ แล้ว ท่านรัฐมนตรีพล ต. ต. สง่า กิตติขจรก็ได้นำความกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถึงการที่ท่านได้สั่งการไปแล้ว ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชกระแสรับสั่งว่า **"ดีแล้ว"**

จึงเป็นอันว่าบัดนี้ท่านปรีดี พนมยงค์ ได้รับความรับรองจากทางราชการในฐานะเป็นประชาชนคนไทยโดยสมบูรณ์ตามกฎหมายไทยทุกประการ และได้รับบำนาญจากทางราชการ อันเป็นเครื่องหมายแสดงการรับรองในความบริสุทธิ์และสุจริตของท่านปรีดี ฯ เช่นเดียวกับข้าราชการนอกประจำการผู้สุจริตคนอื่น ๆ ทั้งหลาย

แต่การต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมของท่านปรีดี ฯ ก็หาได้สิ้นสุดยุติลงเพียงเท่านี้ไม่ หากท่านยังจำต้องต่อสู้เพื่อหาความเป็นธรรมต่อไปอีก อันเนื่องมาจากบทความของ ส.ธ.น. ที่ลงในหนังสือพิมพ์สยามรัฐ ฉบับวันเสาร์ที่ ๑ สิงหาคม ๒๕๑๓ กับที่ลงในหนังสือพิมพ์สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ ฉบับวันอาทิตย์ที่ ๓๐ สิงหาคม ๒๕๑๓

การต่อสู้ของท่านก็คือขอความเป็นธรรมต่อศาล

บทความของ ส.ธ.น. ที่นำลงพิมพ์ในสยามรัฐภายใต้ชื่อว่า "แง่คิดจากข่าว" มีข้อความโดยละเอียดพิสดารดังต่อไปนี้

"ส.ส. ลูกพรรครัฐบาล ๑๐ คน รวมกันยื่นญัตติด่วนให้เชิญนายปรีดี พนมยงค์ กลับเมืองไทย เชิญมาเป็นที่ปรึกษาทางเศรษฐกิจของรัฐบาลและเจรจาแสวงหาสันติภาพกับจีนแดง

เหตุผล.–

เพราะคอมมิวนิสต์จะคุกคามไทยขนาดไหนอยู่ที่จีนแดงจะบันดาล และนายปรีดีเป็นผู้ที่จีนแดงเคารพนับถือมากที่สุด ถึงกับตั้งฉายาว่า "กวางเม้งใต้ซือ" ฉะนั้นรัฐบาลจึงควรเชิญให้เข้ามาเป็นรัฐบุรุษอาวุโสตามเดิม เพื่อเจรจาว่ากล่าวกับจีนแดง ไม่ให้จีนแดงรุกรานไทย ควรให้เป็นที่ปรึกษาเศรษฐกิจของรัฐบาล เพราะนายปรีดีเป็นนักเศรษฐกิจชั้นยอด

ที่มีการเสนอแนะขึ้นในพรรครัฐบาลให้เชิญนายปรีดีซึ่งหนีคดีปลงพระชนม์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ ไปหลบอยู่ในประเทศจีนแดงจนคดีหมดอายุ

ความ ให้นายปรีดีกลับเข้ามาเป็นใหญ่อีกครั้งหนึ่ง ดูช่างได้จังหวะกับสถานการณ์อำนวยให้อยู่มาก เพราะเป็นระยะที่กำลังสับสนทางการเมืองภายในประเทศและสงครามข้างบ้าน

การขึ้นภาษีของรัฐบาลซึ่งยังสดๆ ร้อนๆ อยู่ ทำให้ประชาชนไม่ค่อยชอบใจรัฐบาลนัก พรรคฝ่ายค้านกำลังจะเปิดอภิปรายทั่วไปรัฐบาลและสงครามในอินโดจีนที่จีนแดงหนุนอยู่ข้างญวนคอมมิวนิสต์ก็เขยิบติดบ้านเข้ามา

ก็จะเป็นจังหวะที่นายปรีดีจะกลับเข้ามาในเมืองไทยอย่างวีระบุรุษ ในความเข้าใจของบางคนที่ยังจงรักภักดีต่อนายปรีดีอยู่ และยังเชื่อมือนายปรีดีอยู่ คิดว่านายปรีดีนักเศรษฐกิจชั้นยอดของเมืองไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ จะเข้ามาแก้ปัญหาเศรษฐกิจของเมืองไทยใน พ.ศ. ๒๕๑๓ นี้ได้ คิดว่านายปรีดีจะเป็นท่าน "กวางเม้งใต้ซือ" จะพูดว่ากล่าวจีนแดงไม่ให้รุกรานเมืองไทยได้ ซึ่งเป็นความผิดทั้งเพ

นายปรีดีก็เหมือนสมพงษ์ เวชสิทธิ์ ยอดนักมวยสากลของไทย ซึ่งในสมัยหนึ่งไม่มีนักมวยคนไหนในเมืองไทยและตลอดแหลมมลายูทาบติด แต่แล้วอีก ๑๐ ปีต่อมาก็ถูกสุข ปราสาทหินพิมาย นักมวยหน้าใหม่เต็มทีขย้ำเสียเหมือนหมาไล่เน้อพ็ดลูกแกะ เศรษฐกิจเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ กับ พ.ศ. ๒๕๑๓ ต่างกันทั้งพื้นฐานและปัญหาหลายร้อยกิโลเหมือนกะปลุกผีร็อคก็มาเซียโนร์ เจ้าของสมญาหมัดภูเขาหินขึ้นมาต่อยกับเบิกฤกษ์ ชาติวันชัย เสียอย่างนั้นแหละ ถึงจีนแดงจะเรียกนายปรีดี อย่างยกย่องให้เป็น "กวางเม้งใต้ซือ" ก็ไม่ได้หมายความว่า จีนแดงจะเชื่อนายปรีดีถึงขนาดที่นายปรีดีพูดอะไรก็เป็นนั่น จีนแดงจะรุกรานเมืองไทยหรือไม่และเมื่อไหร่ จีนแดงตัดสินใจเองและไม่เชื่อใครด้วยเว้นแต่นายปรีดีจะทำให้รัฐบาลไทยเป็นคอมมิวนิสต์ไปเสียก่อน ถึงจะเจรจาสันติกันได้แบบรุสเซียทำกับเช็คโก โดยจีนแดงเป็นผู้ตั้งรัฐบาลไทย

คนจีนเขาบอกว่า "กวางเม้งใต้ซือ" เป็นสรรพนามที่ใช้เรียกพระอาวุโส ขนาดสมภาร ไม่ถึงขั้นสมเด็จไม่ถึงขนาดเจ้าคุณเสียด้วยซ้ำ นับถือกันขนาดสมภารเจ้าวัดจะเจรจาความเมืองอย่างไรได้ ความจริงจีนแดงก็ไม่นับถือนายปรีดีมากมายอะไร ยิ่งไปกว่านั้น นายปรีดีก็ไม่ได้ทำอะไรมา ๒๐ ปีแล้ว อายุก็ ๗๐ ปีเศษเข้าไปแล้ว มองไม่เห็นว่าจะมาช่วยอะไรให้แก่เมืองไทยได้ ไม่ว่าในทางเศรษฐกิจหรือเจรจากับจีนแดงนอกจากทำประโยชน์ให้แก่

ตัวเอง คือกลับมาอยู่เมืองไทยอย่างคนแก่คนหนึ่ง แล้วก็จะได้มาตายในเมืองไทยอย่างคนไทยที่ควรจะมาตายในเมืองไทย จะมีประโยชน์สำหรับเมืองไทยอยู่บ้างตรงที่จะได้รู้กันว่า คนที่ถือตำราของเลนินกับคาร์ลมากซ์ในเมืองไทยที่ไม่ได้ดูหน้าบัตรนาฬิกายังหลงคิดว่าเมืองไทย พ.ศ. ๒๕๑๓ ยังเป็นเมืองไทย พ.ศ. ๒๔๗๕ และยังนับถือสมุดปกเหลืองของนายปรีดีอยู่ ยังมีใครบ้าง จะได้เผยโฉมหน้าให้รู้กันเสียที นอกจากนั้นการที่นายปรีดีอยู่เมืองจีนแดง นายปรีดีเป็นฝ่ายได้เปรียบเมืองไทยอยู่มาก แกอยากฟ้องใครก็ฟ้องได้ แกไม่ชอบอะไรใครหรือใครไปทำอะไรที่แกไม่ชอบก็ทำคดีขึ้นฟ้องศาลได้ แต่แก่ทำอะไรที่เราไม่ถูกใจจะทำคดีฟ้องแกบ้างก็ฟ้องไม่ได้ เพราะแกอยู่เสียในเมืองจีนแดง

ฉะนั้น ถ้าหากนายปรีดีคิดจะกลับเมืองไทยในตอนนี้ก็ดีเหมือนกัน อยากให้กลับมาจริง ๆ ที่จริงถ้าหากนายปรีดีกลับมาเมืองไทยในตอนนี้ก็กลับได้ เพราะคดีปลงพระชนม์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลก็หมดอายุความไปแล้ว ส่วนคดีอื่น ๆ ก็เล็กน้อยเต็มที เดินลอยชายเข้ามาได้เลย ไม่จำเป็นที่จะต้องเอาพระยศพระเกียรติให้รัฐบาลเชื้อเชิญให้วุ่นวาย เรื่องการให้รัฐบาลเชิญนายปรีดีกลับมานั่งเป็นใหญ่อีกหน ไม่ทราบว่าเป็นการลองเชิงรัฐบาลของใคร หรืออยากดัง หรือว่าตั้งใจจะเอาจริง

รัฐบาลนี้เป็นรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และเป็นรัฐบาลตามรัฐธรรมนูญซึ่งใช้ระบบปกครองโดยมีพระมหากษัตริย์เป็นองค์ประมุข ยกย่องเคารพนับถือสถาบันพระมหากษัตริย์และราชบัลลังก์เป็นขวัญของประเทศและเป็นหลักของการปกครองแต่นายปรีดีเคยเป็นผู้ต้องหาในคดีปลงพระชนม์พระมหากษัตริย์ แม้ว่าจะพ้นข้อหาไปแล้วแต่ก็มิได้พ้นด้วยการพิพากษาของศาล แต่พ้นเพราะผู้ต้องหาได้หลบหนีคดีไปจนหมดอายุความ การที่รัฐจะเชิญอดีตผู้ต้องหาในคดีที่เป็นศัตรูต่อราชบัลลังก์มาแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ในคณะรัฐบาลของตน รัฐบาลนั้นก็เท่ากับเป็นกบฏต่อราชบัลลังก์และต่อระบอบการปกครอง อย่างน้อยก็ขาดความสุจริตใจในความจงรักภักดีต่อราชบัลลังก์ และระบอบการปกครองตามรัฐธรรมนูญ ซึ่งได้ยึดถือพระมหากษัตริย์เป็นหลักของการปกครอง รัฐบาลจอมพลถนอมท่านคงไม่ยอมทำเป็นอันขาด

อย่างไรก็ตามการที่ ส.ส. จำนวน ๑๐ คนยื่นญัตติต่อพรรคเพื่อให้รัฐบาลเชิญนายปรีดีเข้ามาเป็นใหญ่ร่วมกับรัฐบาลนั้น แสดงให้เห็นว่าในพรรคของรัฐบาลยังมีบุคคลที่นิยมชมชอบสนับสนุนบุคคลที่เคยเป็นผู้ต้องหาในคดีที่เป็นศัตรูต่อราชบัลลังก์กลับเข้ามามีอำนาจปะปนอยู่ในพรรครัฐบาล ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าวิตกอยู่สำหรับประชาชนทั่วไป"

ดังกล่าวนี้คือบทความของ ส.ธ.น. ที่นำลงในหนังสือพิมพ์สยามรัฐรายวัน และต่อมา ส.ธ.น. ก็ได้เขียนบทวิจารณ์พาดพิงไปถึงท่านปรีดี ฯ เป็นทำนองว่าท่านมีส่วนเกี่ยวข้องในกรณีสวรรคต ลงในหนังสือพิมพ์สยามรัฐรายสัปดาห์วิจารณ์อันเป็นหนังสือพิมพ์เครือเดียวกัน

บทความของ ส.ธ.น. ภายใต้ชื่อว่า "ป๋วย–ปรีดี ? ? ?" นำลงพิมพ์ในสยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ มีข้อความโดยละเอียด ต่อไปนี้

"มีคนชื่อดังอย่างสำมะคัญคนหนึ่ง ซึ่งเราควรจะคอยจับตาติดตามดูไว้ให้ดี ท่านผู้นั้นชื่อ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ด๊อกเตอร์ผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย และคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่านผู้นี้มีชื่อเสียงมานานผ่านตำแหน่งหน้าที่ราชการสำคัญๆ มามาก แต่เพิ่งจะ "ดัง" ขึ้นเมื่อตอนได้รับตำแหน่งเป็นผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย และโด่งดังมากขึ้นเมื่อได้รับตำแหน่งคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เพิ่มขึ้นอีกตำแหน่งหนึ่ง ดังด้วยการอภิปราย ปาฐกถา และให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการบริหารอย่างนักวิชาการผู้ทรงคุณวุฒิอย่างแท้จริง และสำนวนแหลมคมเฉือนหัวใจรัฐบาลถูกใจประชาชน ที่บอกว่า เราควรสนใจจับตาคอยติดตามดูไว้ให้ดี ๆ ก็เพราะท่านจะเป็นนักการเมืองที่โด่งดังของยุคอีกคนหนึ่ง ถ้าหากเป็นความปรารถนาของท่านและท่านมีพื้นฐานและมีแววจะเป็นนักการเมืองได้เต็มตัว

พื้นฐาน.–

– ความรู้ความจัดเจนที่จะเป็นรัฐมนตรีว่าการได้ทุกกระทรวงอย่างสบายมือ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กระทรวงเศรษฐการ และกระทรวงการคลัง ยกเว้นกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงกลาโหม

– ประวัติความซื่อสัตย์สุจริตต่อหน้าที่ราชการไม่มีรอยด่างพร้อย

– มีลูกศิษย์ลูกหามาก

– กิจกรรมทางด้านการสังคมสงเคราะห์ระดับชาติ เช่นเป็นกรรมการใหญ่บัณฑิตอาสาสมัคร, กรรมการใหญ่พิจารณาหาทุนเพื่อการศึกษาและเจ้าของโครงการธนาคารเพื่อการศึกษา เป็นผลทำให้ท่านมีบารมีมากขึ้น รวมทั้งความเชื่อถือของประชาชนที่ให้กับท่าน

– ความเชื่อถือและไว้วางใจของจอมพลถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรี ที่ให้กับท่าน เท่า ๆ กับความเชื่อถือและไว้วางใจของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ หัวหน้าคณะปฏิวัติและอดีตนายกรัฐมนตรีผู้ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งให้กับหลวงวิจิตรวาทการ

แววนักการเมือง.–

– ความสามารถสร้างความเชื่อถือและศรัทธาจากประชาชน

– ความสามารถสร้างบารมีในหมู่นักศึกษาและบัณฑิต

– ความสามารถเรียกความเชื่อถือและนับถือทางความคิดจากจอมพลถนอม หัวหน้ารัฐบาลและหัวหน้าพรรค ส.ป.ท.

พูดใหม่อีกหนหนึ่ง ดร. ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มีทั้งพื้นฐานและแววที่จะเป็นนักการเมือง และจะมีบทบาทต่อทางการเมืองและบ้านเมืองอย่างสำคัญและโด่งดังแห่งยุค ถ้าท่านปรารถนา และจะเป็นนักการเมืองที่น่าเกรงขามสำหรับคู่ต่อสู้ทีเดียว เมื่อไหร่ก็เมื่อนั้น อย่างไรก็ตาม ดร. ป๋วย บังเอิญมีพฤติกรรมส่วนตัวบางอย่างเมื่อเร็ว ๆ นี้ เป็นการใส่เครื่องหมายคำถามให้กับตัวเอง ซึ่งถ้าหาก ดร. ป๋วย ไม่สามารถไขเครื่องหมายคำถามให้ประชาชนเข้าใจได้ ก็อาจทำให้เราต้องเสียคนดี ๆ อย่าง ดร. ป๋วยไปอย่างน่าเสียดายที่สุด นั่นคือ การเดินทางจากประเทศไทยของ ดร. ป๋วย ไปเยี่ยมคำนับนายปรีดี พนมยงค์อดีตผู้ต้องหาลอบปลงพระชนม์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ถึงกรุงปารีสเมื่อเร็ว ๆ นี้ และเป็นการไปเยี่ยมคำนับในขณะที่ในวงการเมืองที่เมืองไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ส.ป.ท. ของรัฐบาลได้มี ส.ส. ลูกพรรคบางคนเสนอให้รัฐบาลเชื้อเชิญนายปรีดีกลับเมืองไทย เพื่อให้มีตำแหน่งใหญ่เป็นที่ปรึกษาทางเศรษฐกิจของรัฐบาล และเป็นผู้แทนของรัฐบาลเปิดการเจรจากับจีนแดง และขณะเดียวกัน นายปรีดีเองก็กำลังเป็นตัวข่าวใหญ่อยู่ในเมืองไทยในฐานะที่เป็นโจทก์ฟ้องรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ และเอกอัครราชทูตไทยประจำปารีสขอให้ศาลสั่งจำเลยออกนิติกรรมรับรองว่าโจทก์ยังมีชีวิตอยู่เพื่อใช้เป็นหลักฐานให้กระทรวงการคลังจ่ายบำนาญให้กับโจทก์ เพราะฉะนั้นการที่ ดร. ป๋วย เดินทางไปเยี่ยมนายปรีดีในตอนนี้จึงมีเครื่องหมายคำถามติดหลัง ดร. ป๋วยไปด้วยว่า นอกจากไปเยี่ยมเยียนในฐานที่เคยใกล้ชิดและ

เคารพนับถือ เคยร่วมงานเสรีไทยสมัยเมืองไทยถูกญี่ปุ่นยึดครองแบบมหามิตร และเคยเป็นลูกศิษย์อาจารย์กันแล้ว ดร. ป๋วย ได้พูดคุยกับนายปรีดีเกี่ยวกับเรื่องการบ้านการเมืองของเมืองไทยอะไรกันบ้าง ถึงแม้ ดร. ป๋วยจะบอกว่าไม่ได้พูดอะไรกันในเรื่องการบ้านการเมือง จะเชื่อได้หรือไม่ก็ยังไม่รู้ เพราะแม้แต่จอมพลถนอม นายกรัฐมนตรีบอกหนังสือพิมพ์ว่า ท่านสั่งความ ดร. ป๋วย ให้ไปบอกนายปรีดีว่า จะกลับเมืองไทยก็กลับได้ แต่อย่ามาก่อความยุ่งยากขึ้น แต่ ดร. ป๋วยกลับปฏิเสธว่าท่านนายกฯ ไม่ได้สั่งอะไรเลย จนกระทั่งเดี๋ยวนี้ยังไม่รู้ว่าใครพูดจริงไม่จริงอย่างไร ผู้ใหญ่สมัยนี้พังแล้วต้องเอากลับไปกรองอีกหน ท่านพูดจริงหรือไม่จริงแค่ไหน ในเมืองไทยเดี๋ยวนี้ยังมีคนครึ่งๆ กลางๆ บางคนที่ยังหลงอยู่ว่า นายปรีดีเป็นปรมาจารย์ทางเศรษฐกิจสามารถแก้ปัญหาเศรษฐกิจในเมืองไทยในปัจจุบันนี้ได้และคิดว่าถ้าหากจะให้จีนแดงเลิกเป็นศัตรูกับเมืองไทยก็มีนายปรีดีเท่านั้น ที่จะเจรจาว่ากล่าวจีนแดงได้ เพราะจีนแดงนับถือนายปรีดีคนเดียว ขอบอกว่า ความคิดอันนั้นผิด เป็นความคิดของคนไร้ความคิด นายปรีดีอาจจะเคยแก้ปัญหาเศรษฐกิจของเมืองไทยมาแล้วจริง และแก้ได้สำเร็จเมื่อ ๓๕ ปีก่อนโน้น แต่เมื่อเปรียบเทียบกับเมื่อ ๓๕ ปีก่อนโน้นกับปัจจุบันก็เหมือนกับโจทก์เลขชั้นมูล (ต่ำกว่าชั้นประถม) กับโจทย์ คำนวณวิชาอวกาศซึ่งไกลกันเหลือเกิน ความจริงเศรษฐกิจเมืองไทยเมื่อ ๓๕ ปีก่อนนั้น เรื่องเล็กเหลือเกินแทบจะไม่มีอะไรจะต้องแก้ นอกจากแก้แค้น นายปรีดีนอกจากจะห่างราชการงานเมืองและงานเศรษฐกิจไปนานกว่า ๒๐ ปี ซึ่งยังถูกบีดหูบีดตาอยู่ในจีนแดงเสียนานตลอดเวลาอันนั้น ถ้าจะมีความรู้ทางเศรษฐกิจของโลกปัจจุบันก็เป็นความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจของจีนแดงอย่างเดียวเท่านั้นถ้าจะเอานายปรีดีมาช่วยแก้เศรษฐกิจ เอา ดร. ป๋วย ยังดีกว่าและถ้านายปรีดีมาเป็นตัวแทนเจรจากับจีนแดง ดร. ป๋วยลูกศิษย์ยังมีแววดีกว่า หรือไม่ก็คุณสง่าน้องนายกฯ หรือไม่ก็นายสังข์-เอ้า ข้อสำคัญที่สุดนายปรีดีเคยเป็นผู้ต้องหาคดีลอบปลงพระชนม์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ผู้ต้องหาร่วมกับนายปรีดีที่ถูกจับดำเนินคดีและถูกตัดสินประหารชีวิตทั้ง ๓ คน เพราะศาลชี้ว่าจำเลยร่วมกันปลงพระชนม์จริง แต่นายปรีดีพ้นคดีโดยการหลบหนีคดีจนกระทั่งหมดอายุความนายปรีดีไม่ได้เข้ามาต่อสู้คดีเพื่อแสดงความบริสุทธิ์ของตน การที่จะเอาบุคคลที่มีประวัติเคยเป็นผู้ต้องหาคดีปลงพระชนม์พระมหากษัตริย์ อันเป็นศัตรูต่อราชบัลลังก์และการปกครองปัจจุบันมาเป็นใหญ่ปกครองประชาชน เป็นการเหยียบย่ำประชาชนซึ่งจงรักภักดีต่อพระมหา-

กษัตริย์อย่างสุดหัวใจ ใครก็ตามที่เป็นศัตรูมาดร้ายต่อพระมหากษัตริย์ ย่อมเป็นศัตรูต่อประชาชนด้วย และใครก็ตามที่ฝักใฝ่ส่งเสริมบุคคลที่มาดร้ายต่อพระมหากษัตริย์ย่อมเป็นคนที่ไม่ควรไว้วางใจอีกต่อไป

ด้วยเหตุที่ ดร. ป๋วยเดินทางไปเยี่ยมนายปรีดีถึงปารีส ในขณะที่มีการเคลื่อนไหวทางการเมือง เพื่อสนับสนุนนายปรีดีเข้ามามีอำนาจในเมืองไทยอีกครั้งหนึ่ง แม้ว่า ดร. ป๋วย จะแถลงว่าเป็นการไปเยี่ยมเยียนเป็นส่วนตัวฐานเคารพนับถือและเป็นศิษย์อาจารย์กัน แต่จังหวะของเหตุการณ์ดังกล่าว รวมทั้งข้อเท็จจริงเกี่ยวกับข้อความที่นายกรัฐมนตรีฝาก ดร. ป๋วย ให้ไปบอกกับนายปรีดี ซึ่งปรากฏว่า จากที่นายกรัฐมนตรีให้สัมภาษณ์ ดร. ป๋วยให้สัมภาษณ์นั้นไม่ตรงกัน จึงทำให้เกิดความเข้าใจว่า คงจะมีอะไรบางอย่างไม่เปิดเผย ในการที่ไปพบกับนายปรีดีคราวนี้ นอกเหนือไปจากการเยี่ยมเยียนเป็นส่วนตัวซึ่งอาจเป็นเหตุทำให้ประชาชนคิดวุ่นวายใจไปได้มาก และอาจข้องใจสงสัย ดร. ป๋วยได้มาก"

จากบทความของ ส.ธ.น. ดังกล่าวนี้ ซึ่งท่านปรีดี ฯ เห็นว่าเป็นบทความที่ทำให้ท่านเสียหาย ผู้เขียนบทความไม่ได้แสดงความคิดเห็นด้วยความสุจริตใจ ท่านจึงนำคดีขึ้นสู่ศาล (แพ่ง) เพื่อขอความยุติธรรม เมื่อวันที่ ๑๖ กันยายน ๒๕๑๓ คดีหมายเลขดำที่ ๗๒๓๖/๒๕๑๓ โดยนายวิชา กันตามระ เป็นผู้รับมอบอำนาจทำหน้าที่เป็นโจทก์แทนท่านปรีดี ฯ

ผู้ที่ถูกฟ้องเป็นจำเลยในคดีนี้คือ บริษัทสยามรัฐจำกัด จำเลยที่ ๑ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช จำเลยที่ ๒ นายสำเนียง ขันธชวนะ จำเลยที่ ๓ นายประจวบ ทองอุไร จำเลยที่ ๔ และนายประหยัด ศ. นาคะนาท จำเลยที่ ๕

โจทก์ได้บรรยายในฟ้องมีข้อความบางตอนดังนี้

"ข้อ ๑ โจทก์มอบอำนาจให้ นายวิชา กันตามระ เป็นผู้ฟ้องจำเลยและดำเนินกระบวนพิจารณาตามที่ปรากฏในหนังสือมอบอำนาจ ที่โจทก์เขียนด้วยลายมือของโจทก์เอง ปรากฏในหนังสือมอบอำนาจที่ยื่นต่อศาลพร้อมกับคำฟ้องนี้

จำเลยที่ ๑ เป็นเจ้าของหนังสือพิมพ์สยามรัฐรายวันและหนังสือพิมพ์สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ มีหน้าที่ต้องรับผิดชอบในการกระทำของจำเลยที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ และที่ ๕ ตามประมวลกฎหมายแพ่ง และพาณิชย์ มาตรา ๘๒๐, ๘๒๑, ๘๒๒ และ ๑๑๖๗

จำเลยที่ ๒ เป็นผู้ถือหุ้นใหญ่ของ บริษัทสยามรัฐ จำกัด และเป็นผู้อำนวยการหนังสือพิมพ์สยามรัฐรายวันและหนังสือพิมพ์สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ จึงมีลักษณะเป็นตัวการผู้เชิดบริษัทสยามรัฐ จำกัด ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา ๘๒๑ และเป็นเจ้าของหนังสือพิมพ์สยามรัฐรายวันและหนังสือพิมพ์สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ โดยนิติกรรมอำพราง ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา ๑๑๘ จำเลยที่ ๒ จึงมีหน้าที่รับผิดในการกระทำของจำเลย ที่ ๓ ที่ ๔ และที่ ๕ ในฐานะดังกล่าวนั้น และในฐานะผู้อำนวยการจึงมีลักษณะเป็นตัวการและสนับสนุนให้จำเลยที่ ๓ ที่ ๔ และที่ ๕ กระทำละเมิดโจทก์โดยการใช้ บังคับ จ้าง วาน ยุยงส่งเสริมและด้วยวิธีอื่นซึ่งเข้าลักษณะเป็นตัวการและผู้สนับสนุนตามประมวลกฎหมายอาญา มาตรา ๘๔

จำเลยที่ ๓ เป็นผู้เขียนบทความลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์สยามรัฐ ฉบับวันที่ ๑ สิงหาคม ๒๕๑๓ ภายใต้หัวเรื่อง **"แง่คิดจากข่าว โดย ส.ธ.น."** และเป็นผู้เขียนบทความลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ฉบับลงวันที่ ๓๐ สิงหาคม ๒๕๑๓ ภายใต้หัวเรื่อง **"ป๋วย–ปรีดี ??? โดย ส.ธ.น."**

จำเลยที่ ๔ เป็นบรรณาธิการหนังสือพิมพ์สยามรัฐรายวัน

จำเลยที่ ๕ เป็นบรรณาธิการหนังสือพิมพ์สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์

ข้อ ๒ จำเลยที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ และที่ ๔ ได้สมคบกันลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์สยามรัฐรายวันฉบับที่ ๑ สิงหาคม ๒๕๑๓ ภายใต้หัวเรื่อง "แง่คิดจากข่าว" โดย ส.ธ.น. ซึ่งมีความตอนหนึ่งว่า

"แต่นายปรีดี พนมยงค์ เคยเป็นผู้ต้องหาในคดีปลงพระชนม์พระมหากษัตริย์ แม้ว่าจะพ้นข้อหาไปแล้ว แต่มิได้พ้นด้วยการพิพากษาของศาล แต่พ้นข้อหาเพราะผู้ต้องหาได้หลบหนีคดีไปจนหมดอายุความ"

ข้อความตอนนี้และตอนอื่น ๆ ในบทความนั้นเป็นการหมิ่นประมาทใส่ความโจทก์หลายประการคือ

ก) จงใจชักจูงให้ผู้อ่านหลงเชื่อว่าโจทก์เป็นผู้สมคบปลงพระชนม์พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๘ จึงเป็นการใส่ความโจทก์ เพราะหลักกฎหมายทั่วไปและปฏิญญาสากลว่าด้วย

สิทธิมนุษยชนซึ่งประเทศไทยเป็นภาคีนั้น ได้ยอมรับนับถือว่าผู้ถูกกล่าวหาเป็นผู้บริสุทธิ์จนกว่าความผิดประจักษ์แน่ชัดในการพิจารณาคดีอย่างเปิดเผยพร้อมด้วยมีประกันที่จำเป็นแก่การต่อสู้คดี โจทก์มิได้ถูกศาลตัดสินลงโทษในคดีสวรรคต และการพิจารณาคดีนั้นมิได้ดำเนินไปต่อหน้าโจทก์ โจทก์จึงเป็นผู้บริสุทธิ์อย่างสมบูรณ์ การกระทำละเมิดของจำเลยต่อโจทก์นั้นเป็นการฝ่าฝืนบทบังคับแห่งกฎหมายที่ประสงค์บ้องกันมนุษยชนประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา ๔๒๒ จึงให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าจำเลยเป็นผู้ผิด

นอกจากโจทก์เป็นผู้บริสุทธิ์ตามหลักกฎหมายและปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนแล้ว โจทก์สามารถแสดงความบริสุทธิ์ได้ในข้อเท็จจริงและในข้อกฎหมายด้วยเหตุผลอีกหลายประการ

โดยเฉพาะการต้องหาในกรณีสวรรคตที่จำเลยกล่าวนั้น ก็เป็นเพียงการกล่าวหาตามหมายจับของกรมตำรวจ ซึ่งจำเลยที่ ๒ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช) กับพวกได้สร้างพยานหลักฐานเท็จขึ้น โดยมุ่งแก้แค้นโจทก์ในการที่พรรคการเมืองที่จำเลยที่ ๒ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช) เคยร่วมอยู่นั้นได้พ่ายแพ้ฝ่ายโจทก์ในการเลือกตั้งสมาชิกพฤฒสภาเป็นปฐมเหตุต่อมาอีกประมาณ ๑ เดือน พระมหากษัตริย์ รัชกาลที่ ๘ ได้สวรรคต จำเลยที่ ๒ กับพวกก็ฉวยโอกาสใส่ความโจทก์ว่า สมคบกับผู้อื่นในการปลงพระชนม์พระมหากษัตริย์องค์นั้น โดยเขียนลงหนังสือพิมพ์และกล่าวทางวาจา รวมทั้งใช้ จ้าง วาน ยุยงส่งเสริมให้บุคคลร้องตะโกนในโรงภาพยนต์ว่า "ปรีดีฆ่าในหลวง" ต่อมาได้เกิดรัฐประหาร ๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ จำเลยที่ ๒ กับพวกได้เป็นรัฐบาลโดยการเห็นชอบของคณะรัฐประหาร ครั้นแล้วรัฐบาลนั้นได้สั่งให้โอนการสอบสวน กรณีสวรรคตจากพนักงานสอบสวนเดิม ไปมอบให้พลตำรวจตรี เนื่อง อาชุบุตร ดำเนินการต่อไป แต่จำเลยที่ ๒ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ฯ) กับพวกก็ยังไม่พอใจที่จะให้นายตำรวจผู้นั้นซึ่งรัฐบาลของตนเองมอบหมายการสอบสวนกรณีสวรรคต ฉะนั้นจำเลยที่ ๒ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ฯ) กับพวกในรัฐบาลนั้นจึงได้บรรจุพระพินิจชนคดีพี่เขยจำเลยที่ ๒ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ฯ) ซึ่งออกจากราชการไปแล้วให้กลับเข้ารับราชการอีก โดยจำเลยที่ ๒ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ฯ) กับพวกได้มอบหมายให้ทำการสอบสวนกรณีสวรรคต โดยเฉพาะพระ-

พินิจชนคดีกับพวกได้ทำพยานหลักฐานเท็จ และข่มขู่พยานให้การเท็จ ดังปรากฏจากถ้อยคำพระยาศรยุทธเสนีที่ให้การต่อศาลในคดีหมายเลขดำที่ ๒๐๓๘/๒๕๑๑ ระหว่างท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ โจทก์ นางนงเยาว์ ประภาสถิต กับพวกจำเลย

เมื่อพระพินิจชนคดีกับพวกได้ทำสำนวนสอบสวนตามความต้องการของจำเลยที่ ๒ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ฯ) กับพวกแล้ว ก็ได้เสนอไปยังพลตำรวจเอกหลวงชาติตระการโกศล อธิบดีกรมตำรวจ ปรากฏว่าสำนวนนั้นเมื่อตั้งกับพื้นแล้ววัดส่วนสูงได้กว่า ๕ ไม้ฟุต หลวงชาติ-ตระการโกศล ได้ลงนามในหมายจับโจทก์ และได้ตอบคำถามหนังสือพิมพ์ว่า ตนมิได้อ่านสำนวนนั้นอย่างละเอียดทั้งหมด หากลงนามในหมายจับโดยอาศัยบันทึกของพระพินิจชนคดีที่เสนอไว้หน้าสำนวน

ดังนั้น ข้อกล่าวหาของตำรวจดังกล่าว จึงเป็นการแกล้งใส่ความโจทก์ข้างเดียวเท่านั้น

ข) การใส่ความว่าโจทก์หลบหนีคดีสวรรคตนั้นเป็นเท็จ เพราะโจทก์ได้ออกจากประเทศไทยโดยการรัฐประหาร ๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ ซึ่งได้ส่งรถถังระดมยิงบ้านที่พักของโจทก์ที่ปากคลองหลอด จังหวัดพระนคร เพื่อจะให้โจทก์และภรรยาและบุตรที่ยังเป็นเด็กไร้เดียงสาต้องพินาศล้มตาย และได้จับกุมสมาชิกสภาผู้แทนและพฤฒสภาและนักการเมืองหลายคนไปคุมขังไว้ และได้ติดตามที่จะทำร้ายโจทก์ในที่ต่าง ๆ

โจทก์จึงได้ไปอาศัยอยู่ที่สถานีทหารเรือสัตหีบประมาณ ๗–๘ วัน แล้วพิจารณาเห็นว่า การที่โจทก์จะอาศัยอยู่ต่อไปนั้น อาจทำให้รัฐบาลสมัยนั้นไม่พอใจฝ่ายทหารเรือ ดังนั้นโจทก์จึงได้ติดต่อกับสถานทูตอังกฤษ โดยผ่านนายทหารเรืออังกฤษผู้หนึ่งขอไปลี้ภัยอยู่สิงคโปร์ สถานทูตอังกฤษได้ปรึกษากับสถานทูตอเมริกัน เสร็จแล้วผู้ช่วยทูตทหารเรืออเมริกันได้นำเรือยนต์รับโจทก์ที่ท่าเรือคลองเตย ในวันที่ ๒๐ พฤศจิกายนปีนั้น (๑๐ วันต่อจากวันที่จำเลยที่ ๒ กับพวกเป็นรัฐบาล) นำโจทก์ไปขึ้นเรืออังกฤษที่สันดอนปากแม่น้ำเจ้าพระยา แล้วโจทก์ถึงสิงคโปร์ในวันที่ ๒๓ เดือนเดียวกันนั้น ฉะนั้น ถ้าหากโจทก์หนีคดีสวรรคตแล้ว รัฐบาลอังกฤษก็จะไม่ยอมช่วยให้โจทก์ไปสิงคโปร์ได้

ต่อมาอีกประมาณ ๖ เดือน อธิบดีกรมตำรวจจึงออกหมายจับโจทก์ขณะที่โจทก์ไปฮ่องกง แต่รัฐบาลไทยสมัยนั้นก็มิได้อาศัยหมายจับนั้นขอให้รัฐบาลอังกฤษที่ฮ่องกงส่งตัวโจทก์กลับประเทศไทย ต่อมาโจทก์ไปอยู่สาธารณรัฐจีน (ก่อนสถาปนาสาธารณะรัฐราษฎรจีน) ซึ่งมีความสัมพันธ์ทางการทูตกับประเทศไทยซึ่งรัฐบาลสมัยนั้นรู้ดีว่าโจทก์อยู่ ณ ที่นั้น ระหว่างกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๑ ถึงกุมภาพันธ์ ๒๔๙๒ แต่รัฐบาลไทยสมัยนั้น ก็มิได้ขอให้รัฐบาลสาธารณรัฐจีนส่งตัวโจทก์กลับประเทศไทยตามหมายจับในข้อหาคดีสวรรคต ซึ่งแสดงว่ารัฐบาลสมัยนั้นที่รับช่วงงานต่อจากรัฐบาลนายควงซึ่งจำเลยที่ ๒ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ฯ) ร่วมอยู่ด้วยนั้นไม่ติดใจว่า โจทก์หนีคดีสวรรคตที่อาจถูกขอให้ส่งตัวกลับประเทศไทยได้ โจทก์จึงมิได้หลบหนีคดีสวรรคตคงมีแต่จำเลยที่ ๒ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ฯ) กับพวกที่ใช้ความอุตสาหะในการใส่ความโจทก์ว่าสมคบในการปลงพระชนม์พระมหากษัตริย์ รัชกาลที่ ๘ และหนีคดีสวรรคต

ค) จำเลยที่ ๒ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ฯ) กับพวกได้ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ ในระหว่างที่โจทก์อยู่สิงคโปร์เป็นใจความว่า ผู้ที่ไปกับโจทก์และผู้อารักขาโจทก์ที่สิงคโปร์บางคนเป็นผู้ลอบปลงพระชนม์พระมหากษัตริย์รัชการที่ ๘ แต่โดยที่จำเลยที่ ๒ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ฯ) ยังมิได้สร้างหลักฐานพยานเท็จให้ครบถ้วน จำเลยกับพวกในรัฐบาลนั้นจึงได้สร้างหลักฐานเท็จส่งไปยังรัฐบาลอังกฤษที่สิงคโปร์ขอให้จับตัวร้อยตำรวจเอกเฉียบ ชังสงค์ และสิบตำรวจโทชม แสงเงิน ผู้อารักขาโจทก์เพื่อให้ส่งตัวกลับกรุงเทพ ฯ ในข้อหาคดีสามัญเพื่อได้ตัวมาอยู่ในมือจำเลยที่ ๒ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ฯ) กับพวกเพื่อดำเนินข้อหาในกรณีสวรรคตพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๘ แต่ศาลอังกฤษที่สิงคโปร์ ได้พิจารณาสำนวนถี่ถ้วนแล้วจึงมีคำสั่งว่า "สำนวน (ของรัฐบาลไทยสมัยนั้นที่ยื่นต่อศาล) ไม่มีสาระจึงปล่อยตัว ร.ต.อ.เฉียบ และ ส.ต.ท.ชมแสงเงิน พ้นข้อหาไป" (NOTHING, SO DISCHARCE THESE TWO PERSONS)

เมื่อจำเลยที่ ๒ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ฯ)กับพวกไม่สามารถทำตามแผนการนั้นได้ จึงใช้วิธีทำหลักฐานเท็จข่มขู่บุคคลให้เป็นพยานเท็จเพื่อจะให้พระยาศรยุทธ ฯ ให้การว่าโจทก์กับนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ร่วมมือในการปลงพระชนม์พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๘ และเมื่อพระยาศรยุทธเสนี ปฏิเสธ พระพินิจชนคดีกับพวกก็ใช้วิธีเสกสรรค์ผู้ต้องหาขึ้นใหม่ โดยขู่เข็ญให้พระยาศรยุทธเสนีให้การว่า โจทก์กับนายเฉลียว ปทุมรส นายชิต สิงหเสนี นายบุศย์ บัทมศรินทร์ และเรือเอกวัชรชัย ชัยสิทธิเวช ร่วมมือกันในการปลงพระชนม์นั้น

ง) โจทก์ไม่สามารถกลับประเทศไทยได้ เพราะถูกคุกคามจากผู้มีอำนาจที่จะทำร้ายโจทก์ตลอดมา ซึ่งจำเลยกับพวกรู้ดีว่ามีพรรคพวกของโจทก์หลายคนที่มิได้ถูกกล่าวหาว่าร่วมปลงพระชนม์พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๘ นั้น ก็ได้ถูกตำรวจจับไปยิงทิ้งและขังทิ้งหลายคนเช่น นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ นายจำลอง ดาวเรือง นายถวิล อุดล นายทองเปลว ชลภูมิ นายเตียง ศิริขันธ์ และนายชาญ บุนนาค ฯลฯ ดังปรากฏความจริงในคดีที่ศาลอาญาได้ตัดสินแล้วหลายคดี

แม้อายุความกรณีสวรรคตพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๘ หมดอายุความแล้วในวันที่ ๘ มิถุนายน ๒๕๐๙ นั้น แต่โจทก์ก็ยังได้รับการคุกคามจากตำรวจและรัฐมนตรีที่มีอำนาจบางคนที่จะจับกุมคุมขังโจทก์เมื่อกลับประเทศไทย ดังปรากฏข้อความในหนังสือพิมพ์หลายฉบับรวมทั้งหนังสือพิมพ์สยามรัฐด้วย

ฉะนั้น การที่โจทก์ต้องอยู่ในต่างประเทศจึงมิใช่เป็นการหลบหนีคดีสวรรคตตามที่จำเลยกับพวกใส่ความโจทก์ ข้อความที่จำเลยกับพวกลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์สยามรัฐรายวันดังกล่าวนั้น จึงเป็นการจงใจใส่ความโจทก์ เพื่อให้ผู้อ่านหลงเชื่อว่าโจทก์เป็นผู้สมคบในการปลงพระชนม์พระมหากษัตร์ย์รัชกาลที่ ๘ การกระทำของจำเลยทั้งสี่คนจึงเป็นการหมิ่นประมาทโจทก์

ข้อ ๓. นอกจากหมิ่นประมาทโจทก์ดังกล่าวในข้อ ๑ แล้ว จำเลยที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ และที่ ๔ ได้ลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์สยามรัฐฉบับนั้นอีกว่า

"การที่รัฐจะเชิญอดีตผู้ต้องหาในคดีเป็นศัตรูต่อราชบัลลังก์มาแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ในคณะรัฐบาลของตน รัฐบาลนั้นก็เท่ากับเป็นกบฏต่อราชบัลลังก์และต่อระบอบการปกครอง" และอีกตอนหนึ่งมีความว่า อย่างไรก็ตามการที่มี ส.ส จำนวน ๑๐ คนยื่นญัตติต่อพรรคเพื่อให้รัฐบาลเชิญนายปรีดีข้ามาเป็นใหญ่ร่วมกับรัฐบาลนั้น แสดงให้เห็นว่า ในพรรคของรัฐบาลยังมีบุคคลนิยมชมชอบสนับสนุนบุคคลที่เคยเป็นผู้ต้องหาใน คดีที่เป็นศัตรูต่อราชบัลลังก์กลับเข้ามามีอำนาจปะปนอยู่ในพรรครัฐบาล"

ข้อความที่ลงพิมพ์นั้นมิใช่เป็นการแสดงความเห็นติชมรัฐบาลตามธรรมดา หากเป็นการแฝงไว้ซึ่งการใส่ความโจทก์ เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจว่าโจทก์เป็นผู้สมคบปลงพระชนม์พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๘ และเป็นศัตรูต่อราชบัลลังก์

โจทก์เป็นผู้บริสุทธิ์ในกรณีสวรรคตและโจทก์มิเป็นศัตรูต่อราชบัลลังก์

จำเลยกับพวกรู้หรือควรรู้ได้ว่าเมื่อพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๘ สวรรคตในวันที่ ๙ มิถุนาย ๒๔๘๙ แล้วนั้น โจทก์ได้เสนอต่อรัฐสภาซึ่งสมาชิกส่วนมากที่สุดของรัฐสภาเป็นฝ่ายสนับสนุนโจทก์นั้นให้อัญเชิญสมเด็จพระอนุชาขึ้นทรงราชย์ เป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๙ องค์ปัจจุบัน ครั้นแล้วในวันนั้นเองโจทก์ได้นำประธานและรองประธานรัฐสภาพร้อมด้วยคณะรัฐมนตรีอันเชิญสมเด็จพระอนุชาขึ้นทรงราชย์ดังกล่าวแล้ว โจทก์จึงขอประทานเสนอศาลว่า การที่โจทก์ได้บำเพ็ญโดยสุจริตนั้นมิใช่เป็นศัตรูต่อราชบัลลังก์ตามที่จำเลยกับพวกใส่ความโจทก์ เพราะในสมัยนั้นโจทก์ได้รับการสนับสนุนจากสมาชิกส่วนมากที่สุดในรัฐสภาและจากมวลราษฎรส่วนมาก ถ้าหากโจทก์เป็นศัตรูต่อราชบัลลังก์หรือต่อระบบที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขภายใต้รัฐธรรมนูญแล้ว ก็ไม่เป็นการยากที่โจทก์จะทำการตามที่จำเลยกับพวกใส่ความหมิ่นประมาทโจทก์ ฉนั้น จำเลยกับพวกต้องรับผิดอย่างหนัก

ข้อ ๔. ภายหลังที่จำเลย ที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ และที่ ๔ ได้หมิ่นประมาทโจทก์ตามที่โจทก์กล่าวในข้อ ๒ และข้อ ๓ จำเลยที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ก็ได้สมคบกับจำเลยที่ ๕ ใส่ความหมิ่นประมาทโจทก์ ในหนังสือพิมพ์สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ ฉบับวันที่ ๓๐ สิงหาคม ๒๕๑๓ ภายใต้หัวเรื่องว่า "ป๋วย ปรีดี ???" โดย ส.ธ.น. ซึ่งมีการย้ำหลายตอนให้ผู้อ่านหลงเชื่อว่าโจทก์เป็นผู้สมคบในการปลงพระชนม์พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๘ และเป็นศัตรูต่อราชบัลลังก์ และโจทก์หลบหนีคดีสวรรคตดังความปรากฏในบทความนั้นที่โจทก์ยื่นเป็นเอกสารท้ายฟ้อง อาทิมีความตอนหนึ่งว่า "ข้อสำคัญที่สุด นายปรีดี เคยเป็นผู้ต้องหาคดีลอบปลงพระชนม์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล" ตอนหนึ่ง และอีกตอนหนึ่งว่า "ผู้ต้องหาร่วมกับ นายปรีดีที่ถูกจับดำเนินคดีและถูกตัดสินประหารชีวิตทั้งสามคน เพราะศาลเชื่อว่าจำเลยร่วมกันปลงพระชนม์จริง แต่นายปรีดีพ้นคดีโดยการหลบหนีคดีจนกระทั่งหมดอายุความ" และอีกตอนหนึ่งว่า "การที่จะเอาบุคคลที่มีประวัติเคยเป็นผู้ต้องหาปลงพระชนม์พระมหากษัตริย์อันเป็นศัตรูต่อราชบัลลังก์และการปกครองปัจจุบันมาเป็นใหญ่ปกครองประชาชน เป็นการเหยียบย่ำประชาชนซึ่งจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อย่างสุดหัวใจ ใครก็ตามที่เป็นศัตรูมาดร้ายต่อพระมหากษัตริย์ย่อมเป็นศัตรูแก่ประชาชนด้วย"

ข้อความที่ลงพิมพ์นั้นมิใช่เป็น การแสดง ความเห็น ติชม นาย ป่วย อึ้งภากรณ์ตาม ธรรมดา หากเป็นการแฝงไว้ซึ่งการใส่ความโจทก์ เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจว่าเป็นผู้สมคบปลง พระชนม์พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๘ และเป็นศัตรูต่อราชบัลลังก์ตามเหตุผลเช่นเดียวกับที่ โจทก์ได้เสนอต่อศาลแล้วในข้อ ๒ และข้อ ๓ และข้ออื่น ๆ ในฟ้องนี้

ข้อ ๕. โจทก์ขอประทานเสนอศาลเพื่อประกอบดุลยพินิจถึงความอาฆาตมาดร้าย ของจำเลยที่ ๒ กับพวกที่มีแก่โจทก์ในทางการเมืองว่าจำเลยที่ ๒ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ฯ) กับพวก ได้เป็นฝ่ายค้านโจทก์และรัฐบาลที่โจทก์เป็นนายกรัฐมนตรี พรรคของจำเลยที่ ๒ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ฯ) กับพวกได้พ่ายแพ้ในการเลือกตั้งสมาชิกพฤฒสภาอย่างเด็ดขาดซึ่งจำเลยที่ ๒ (ม.ร.ว คึกฤทธิ์ ฯ) กับพวกไม่มีทางชนะตามวิถีทางรัฐธรรมนูญ แห่งประชาธิปไตยที่สมาชิก พฤฒสภาและสภาผู้แทนมีขึ้นโดยวิธีเลือกตั้งดังนั้นจำเลยที่ ๒ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ฯ) กับพวกซึ่ง ใช้วิธีการต่อสู้นอกวิถีทางประชาธิปไตยตามรัฐธรรมนูญ โดยถือเอาโอกาสที่พระมหากษัตริย์ รัชกาลที่ ๘ สวรรคต ใส่ความโจทก์ว่าเป็นผู้สมคบลอบปลงพระชนม์พระองค์นั้น โดยเริ่ม ต้นด้วยจำเลยที่ ๒ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ฯ) ได้ยุยงส่งเสริมและใช้วิธีแนะนำให้บุคคลร้องตะโกน ในโรงภาพยนต์ว่า "ปรีดีฆ่าในหลวง" และได้สมคบกับหนังสือพิมพ์เกียรติศักดิ์สมัยที่นายสัมพันธ์ ขันธชวนะ เป็นเจ้าของและนายสำเนียง ขันธชวนะ จำเลยที่ ๓ ร่วมอยู่ในวงการหนังสือพิมพ์ เกียรติศักดิ์ สมัยนั้นในการเขียนเรื่องลงในหนังสือพิมพ์ฉบับนั้นชักจูงโดยตรง และโดยปริยาย ให้ผู้อ่านหลงเชื่อว่าโจทก์เป็นผู้สมคบการปลงพระชนม์พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๘

ในการสอบสวนกรณีสวรรคตซึ่งพระนิจชนคดีพีเขยจำเลยที่ ๒ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ฯ) ได้ดำเนินการนั้น ก็ได้มุ่งตั้งข้อหาผู้ที่เป็นฝ่ายตรงข้ามทางการเมืองกับจำเลยที่ ๒ (ม.ร.ว.- คึกฤทธิ์ ฯ) กับพวก อาทิ ชู่เซ็ญพระยาศรยุทธเสนีให้ปรักปรำนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ และหลวงเชวงศักดิ์สงครามก่อนแล้ว จึงสร้างพยานเท็จและหลักฐานเท็จสำหรับผู้อื่น ดัง ปรากฏในบันทึกของพระยาศรยุทธเสนีแล้ว ทั้งนี้เป็นการแสดงถึงความอาฆาตมาดร้ายทางการ เมืองของจำเลยที่ ๒ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ฯ) กับพวก มิใช่โดยการจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ด้วยความสุจริตใจ

ต่อมาจำเลยที่ ๒ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ฯ) ได้ลงทุนเป็นผู้ถือหุ้นใหญ่จัดตั้งบริษัทสยามรัฐ จำกัด เพื่อเชิดออกหน้าเป็นเจ้าของหนังสือพิมพ์สยามรัฐรายวัน และรายสัปดาห์โดยจำเลย เป็นผู้อำนวยการและแสดงการกระทำหลายอย่างให้ผู้อ่านเข้าใจว่า หนังสือพิมพ์สยามรัฐนั้น ในสาระสำคัญเป็นของจำเลยที่ ๒ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ฯ)

จำเลยที่ ๒ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ฯ) กับพวกได้อาศัยหนังสือพิมพ์สยามรัฐดังกล่าวแล้ว ทำการใส่ความโจทก์ตลอดมาหลายครั้งหลายหน เนื่องจากโจทก์อยู่ในต่างประเทศซึ่งโจทก์รู้เรื่องจำเลยหมิ่นประมาทในหลายกรรมหลายวาระ ต่อเมื่อขาดอายุความแล้วโจทก์จึงมิได้ยื่นฟ้องจำเลย นอกจากกรณีที่มีผู้ส่งหนังสือพิมพ์สยามรัฐไปถึงมือโจทก์ภายในอายุความ ซึ่งโจทก์สามารถฟ้องได้ทันภายในอายุความ และโจทก์ได้ยื่นฟ้องจำเลยที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๔ และที่ ๕ กับพวกเป็นจำเลยต่อศาลแพ่งในคดีดำที่ ๑๔๙๖/๒๕๑๐ ลงวันที่ ๔ เมษายน ๒๕๑๐ และ ๑๖๘๗ ๒๕๑๐ ลงวันที่ ๑๐ เมษายน ๒๕๑๐ กับคดีแดงที่ ๕๖๕๑,๕๖๕๒/๒๕๑๐ ซึ่งศาลแพ่งและศาลอุทธรณ์พิพากษาให้โจทก์ชนะคดี คดีอยู่ในระหว่างพิจารณาของศาลฎีกาแต่เนื่องจากโจทก์อยู่ห่างไกล ไม่สะดวกแก่การติดต่อนำพยานหลักฐานให้ครบถ้วนมาสืบต่อศาล ถึงการที่จำเลยที่ ๒ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ฯ) เป็นตัวการสำคัญคนหนึ่งในการหมิ่นประมาทโจทก์ ศาลแพ่งจึงได้พิพากษาให้จำเลยที่ ๑ และจำเลยที่ ๔ และที่ ๕ เป็นผู้รับผิดตามคำฟ้องของโจทก์ ในคดีดังกล่าวนั้นโจทก์มิได้อุทธรณ์ คำพิพากษาศาลแพ่งสำหรับจำเลยที่ ๒ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ฯ) เพราะเห็นว่าในคดีนั้นโจทก์มิได้นำพยานหลักฐานมาสืบให้ครบถ้วน บัดนี้โจทก์มีพยานหลักฐานครบถ้วนที่จะนำมาสืบต่อศาลถึงการที่จำเลยที่ ๒ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ฯ) เป็นตัวการคนสำคัญคนหนึ่งในการหมิ่นประมาทโจทก์ โจทก์เห็นว่าคำพิพากษาศาลแพ่งในคดีดำที่ ๑๔๙๖,๑๖๘๗ ๒๕๑๐ และคดีแดงที่ ๕๖๕๑,๕๖๕๒/๒๕๑๐ เกี่ยวกับจำเลยที่ ๒ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ฯ) นั้นมีผลเฉพาะคดีนั้นเท่านั้น

ข้อ ๖ โจทก์ขอประทานเสนอต่อศาลว่า จำเลยที่ ๒ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ฯ) กับพวกได้ใช้วิธีโฆษณา หลายประการทั้งทางเอกสารตีพิมพ์และทางวาจาในการใส่ความโจทก์ตามแผนการ และในขณะใดที่สัจจะซึ่งแสดงความบริสุทธิ์ของโจทก์ประจักษ์ขึ้น จำเลยที่ ๒ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ฯ) ก็ต้องใช้วิธีโต้กระแสแห่งสัจจะโดยโฆษณาใส่ความโจทก์จนเกินกว่าวิสัยของปกติชนผู้มีศีลธรรมและมีใจบริสุทธิ์พึงกระทำ แม้พระบรมวงศานุวงศ์ส่วนมากที่มีพระทัยเป็นธรรม ซึ่งมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์และราชบัลลังก์ยิ่งกว่าจำเลยที่ ๒ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ฯ) กับพวกก็มิได้จงใจใส่ความโจทก์หรือเป็นทุกข์เป็นร้อนว่า สัจจะปรากฏขึ้นว่าโจทก์บริสุทธิ์

ยิ่งในระหว่างที่ราษฎรจำนวนไม่น้อย กล้าแสดงความเห็น โดยเปิดเผยยิ่งขึ้นว่า โจทก์เป็นผู้บริสุทธิ์ตามเหตุผลเช่นเดียวกับที่โจทก์เสนอต่อศาลนั้นแล้ว จำเลยที่ ๒ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ฯ) กับพวกก็ยิ่งเป็นทุกข์เป็นร้อนต่อกระแสแห่งสัจจะของมวลราษฎรไทยส่วนมาก จำเลยที่ ๒ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ฯ) จึงได้ทวีการโฆษณาใส่ความโจทก์ในหนังสือพิมพ์สยามรัฐยิ่งขึ้น แสดงถึงเจตนาร้ายของจำเลยกับพวกซึ่งต้องรับผิดอย่างหนัก

ข้อ ๗ นอกจากเหตุผลในความบริสุทธิ์ของโจทก์ ใน กรณี สวรรคต และ ใน การพิทักษ์ราชบัลลังก์ดังที่โจทก์เสนอต่อศาลในข้อก่อน ๆ นั้นแล้ว โจทก์ขอประทานเสนอต่อศาลอีกว่า มีเอกสารมหาชนคือประกาศพระบรมราชโองการลงวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ ซึ่งพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๘ ได้ทรงกรุณาแต่งตั้งโจทก์เป็นรัฐบุรุษอาวุโส ซึ่งโจทก์ขอแนบมาท้ายฟ้องนี้ เพื่อขอความกรุณาศาลรับไว้ประกอบการพิจารณาว่าแม้โจทก์จะถูกฝ่ายจำเลยกับพวกใส่ความและอาฆาตมาดร้ายเพียงใดก็ตามแต่เพราะเหตุโจทก์บริสุทธิ์ ประกาศพระบรมราชโองการนั้นจึงคงมีผลใช้ได้จนถึงปัจจุบันนี้ โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ให้โจทก์เป็นรัฐบุรุษอาวุโสตลอดมาจนถึงวันยื่นฟ้องนี้"

เรื่องจากท่านปรีดี ฯ ไม่ต้องการที่จะทำร้ายใคร ท่านเพียงแต่ต่อสู้เพื่อป้องกันตนเองเท่านั้น ดังนั้นท่านจึงยินดีรับความไกล่เกลี่ยของศาลที่ขอให้โจทก์จำเลยประณีประนอมยอมความกันเสีย โดยจำเลยยินดีประกาศขออภัยในความผิดพลาดของบทความดังกล่าว ส่วนโจทก์ก็ยินดีที่จะให้อภัยเมื่อจำเลยมีความสำนึก คดีจึงเป็นอันยุติลงในวันที่ ๑๒ เมษายน ๒๕๑๔ เวลา ๑๓.๐๐ น. โดยโจทก์ได้ยื่นคำร้องขอถอนฟ้องภายหลังที่จำเลยได้ลงประกาศขออภัยในหน้าหนังสือพิมพ์สยามรัฐ (รายวัน) และสยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ ซึ่งมีข้อความในคำประกาศดังนี้

ประกาศ

ตามที่นายปรีดี พนมยงค์ ได้เป็นโจทก์ฟ้องบริษัทสยามรัฐ จำกัด ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช นายสำเนียง ขันธชวนะ นายประจวบ ทองอุไร และ นายประหยัด ศ. นาคะนาท เป็นจำเลยต่อศาลแพ่ง ในข้อหาละเมิดโจทก์ ตามคดีดำหมายเลขที่ ๗๒๓๖/๒๕๑๓ เนื่องจากหนังสือพิมพ์สยามรัฐ ฉบับลงวันที่ ๑ สิงหาคม ๒๕๑๓ และหนังสือพิมพ์สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ ฉบับลงวันที่ ๓๐ สิงหาคม ๒๕๑๓ ลงข้อเขียนซึ่งเขียนโดย นายสำเนียง ขันธชวนะ ใช้นามปากกาว่า ส.ธ.น. ซึ่งมีใจความว่าโจทก์พัวพันในคดีสวรรคตนั้น

จำเลยขอแถลงความจริงว่า โจทก์ไม่เคยเป็นจำเลยในคดีสวรรคตเลย และไม่เคยถูกศาลพิพากษาว่ากระทำผิด เมื่อโจทก์ไม่เคยถูกศาลพิพากษาลงโทษ จึงถือว่าโจทก์ยังบริสุทธิ์

ส่วนการที่โจทก์หลบหนีออกจากประเทศไทยนั้น เป็นเพราะหลบหนีการรัฐประหาร จึงขอให้ผู้อ่านทราบความจริง และขออภัยในความคลาดเคลื่อนนี้ด้วย

บริษัทสยามรัฐ จำกัด
ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช
นายสำเนียง ขันธชวนะ
นายประจวบ ทองอุไร
นายประหยัด ศ. นาคะนาท

หลังจากที่สยามรัฐได้ประกาศขออภัย ต่อท่านปรีดี ฯ แล้ว กรณีการใส่ร้ายป้ายสีท่านปรีดีฯ ก็น่าจะสิ้นสุดลง แต่การณ์หาได้เป็นเช่นนั้นไม่ หนังสือพิมพ์ไทยเดลี่ ฉบับลงวันที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๕๑๓ ในคอลัมน์ตอบปัญหาขัดข้องหมองใจโดยผู้ใช้นามปากกาว่า "ขวานทอง" ได้โฆษณาใส่ร้ายป้ายสีท่านปรีดี ฯ อีกต่อไป และเมื่อเหตุการณ์เป็นเช่นนี้ท่านปรีดี ฯ ก็จำต้องขอเอาบารมีศาลเป็นที่พึ่งอีกครั้งหนึ่ง ด้วยการนำคดีขึ้นฟ้องร้องต่อศาลแพ่งตามคดีหมายเลขดำที่ ๑๑๓/๒๕๑๔ โดยนายวิชา กันตามระเป็นผู้รับมอบอำนาจ จากท่านปรีดี ฯ อีกเช่นกัน และก็ด้วยการไกล่เกลี่ยของศาลอีกเช่นเคย จำเลยจึงได้มีความสำนึกและขออภัยโทษต่อท่านปรีดี ฯ ซึ่งท่านปรีดี ฯ ก็ยินดีให้อภัย คดีจึงเป็นอันสิ้นสุดลงด้วยการประกาศขออภัยโทษของจำเลยทั้ง ๔ (นายรุ่งโรจน์ นรเชษฐวุฒิวัย ในนามบริษัทไทยเดลี่จำกัด จำเลยที่ ๑ นายสาร บรรดาศักดิ์ จำเลยที่ ๒ นายรุ่งโรจน์ นรเชษฐวุฒิวัย จำเลยที่ ๓ และนายจำนง แก้วโสวัฒนะจำเลยที่ ๔) ดังข้อความสำเนาประกาศขออภัยต่อไปนี้

ประกาศ

ตามที่นายปรีดี พนมยงค์ ได้เป็นโจทก์พ้อง บริษัท ไทยเดลี่การพิมพ์ จำกัด ที่ ๑ นายสาร บรรดาศักดิ์ ที่ ๒ นายรุ่งโรจน์ นรเชษฐวุฒิวัย ที่ ๓ และนายจำนง แก้วโสวัฒนะ ที่ ๔ เป็นจำเลยต่อศาลแพ่ง ในข้อหาละเมิดปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน และหมิ่นประมาทโดยใส่ความ ทำให้โจทก์เสียหายตามคดีหมายเลขดำที่ ๑๑๓/๒๕๑๔ เนื่องจากหนังสือพิมพ์หลักเมือง สมัยไทยเดลี่ ฉบับลงวันที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๕๑๓ หน้า ๘ ลงข้อความซึ่งเขียนโดยจำเลยที่ ๒ ใช้นามปากกาว่าขวานทอง ในคอลัมน์ตอบปัญหาขัดข้องหมองใจ เป็นการหมิ่นประมาทนายปรีดีพนมยงค์ หรือ หลวงประดิษฐ์มนูธรรมว่า เป็นคนลืมชาติกำเนิดของตนเอง ไม่มีน้ำใจเป็นนักกีฬา จะเป็นผู้มีน้ำใจเป็นนักประชาธิปไตยไม่ได้ และเป็นอ้ายโจรปล้นราชบัลลังก์ มีการพัวพันในกรณีสวรรคตด้วยนั้น

บัดนี้ ข้าพเจ้าจำเลยทั้งสี่คน ได้รู้สึกสำนึกว่าข้อความที่จำเลยเผยแพร่ข้างต้นนั้น มิได้มีมูลความจริงแต่ประการใดเลย

ข้าพเจ้าจำเลยทุกคนจึงขออภัย นายปรีดี พนมยงค์ หรือ หลวงประดิษฐ์มนูธรรม โจทก์ ที่ถูกข้าพเจ้าทั้งหลายใส่ความด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ดังกล่าวแล้วซึ่งนายปรีดี พนมยงค์ ได้กรุณาให้อภัยและถอนฟ้องคดีแล้ว

นายรุ่งโรจน์ นรเชษฐวุฒิวัย
ในนามบริษัทไทยเดลี่การพิมพ์ จำกัด จำเลยที่ ๑
นายสาร บรรดาศักดิ์ จำเลยที่ ๒
นายรุ่งโรจน์ นรเชษฐวุฒิวัย จำเลยที่ ๓
นายจำนง แก้วโสวัฒนะ จำเลยที่ ๔

(ต่อไป, **รัฐบุรุษอาวุโสผู้ไร้แผ่นดิน และ "ทนายจำเป็น"**)

โปรดเรียกหา
"ทนายจำเป็น"
สารคดีการเมือง
ที่ทันต่อเหตุการณ์บ้านเมือง
และของโลก

■ ท่านอ่านหนังสือเหล่านี้หรือยัง

■ ถ้ายังโปรดหามาอ่านด่วน

△ "ชีวิตและงานของ ดร. ปรีดี พนมยงค์"

△ "ศิษย์อาจารย์"

△ "ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับท่านปรีดี พนมยงค์"

△ "เมื่อรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ลี้ภัย ฯ"

△ "จากกรุงเทพ ฯ ถึงปักกิ่ง"

△ "ท่านปรีดี ฯ กับราษฎรอาวุโส"

△ "การต่อสู้เพื่อศักดิ์ศรีของท่านปรีดี ฯ"

△ "ประวัติรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์"

△ "เสรีภาพแห่งการเมือง"

△ "จากปารีส ถึงกรุงเทพ ฯ"

△ "ท่านปรีดี ฯ กับข้อกล่าวหาคอมมิวนิสต์"

△ "ห้าคุก (๑)"

△ เล่มต่อไป "ห้าคุก (๒)"

พิมพ์ที่ประจักษ์การพิมพ์ ๑๑๑ ตรอกบ้านหล่อ ถนนวิสุทธิกษัตริย์ (หลังกระทรวงเกษตร) กรุงเทพ ฯ ๒
นายประจักษ์ ศรีนัยพิตย์กุล ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๑๖ โทร. ๘๒๐๒๙๐

ระวัติ

ฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์

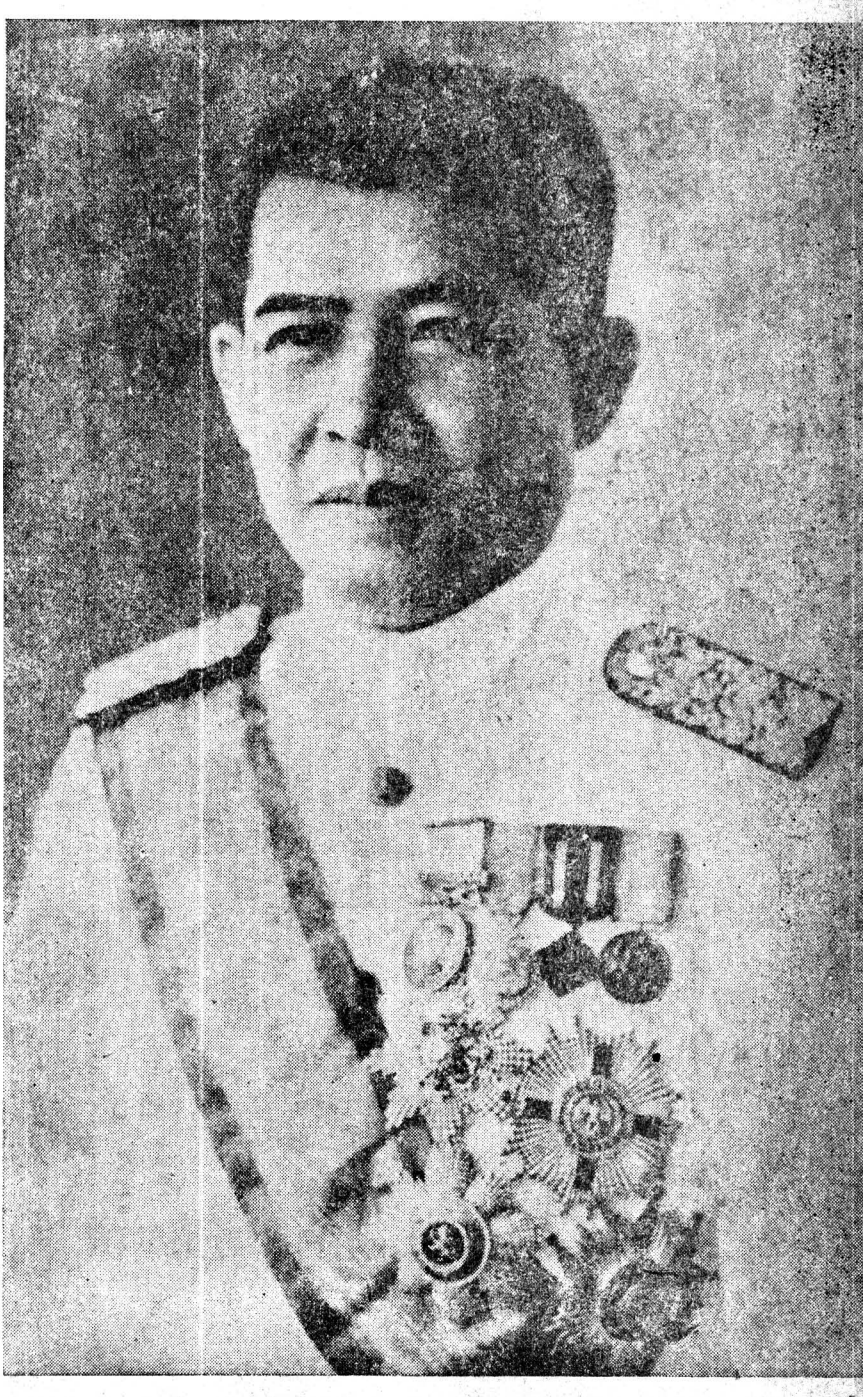

เก็บมาเล่า

โดย

น์ ด่านตระกูล

รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์

เก็บมาเล่าโดย

สุพจน์ ด่านตระกูล

คำขึ้นต้น

ในครั้งแรกตั้งใจว่าจะให้ชื่อหนังสือเล่มนี้ว่า **"รัฐบุรุษอาวุโสผู้ไร้แผ่นดิน"** จนถึงกับได้ประกาศไปแล้วในฉบับ "การต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์"

ก็พอดีได้รับโทรศัพท์และจดหมายจากท่านผู้ติดตามเรื่องราวของท่านปรีดี ฯ ต่อว่ามายังข้าพเจ้าว่า การที่ข้าพเจ้าให้ชื่อหนังสือเล่มต่อไปว่า "รัฐบุรุษอาวุโสผู้ไร้แผ่นดิน" นั้นไม่ตรงกับข้อเท็จจริง และไม่ควรจะนำมาใช้กับเรื่องของท่านปรีดี ฯ

ในเมื่อคำว่า "แผ่นดิน" เป็นคำกลาง ๆ หมายถึงประเทศ หมายถึงสังคม หาได้หมายเฉพาะถึงพื้นพสุธาที่เป็นดินเป็นหินอย่างกำปั้นทุบดินก็หาไม่

ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ จากข้อเท็จจริงที่ปรากฏชัดตลอดระยะเวลา ๒๐ กว่าปี ที่ท่านปรีดี ฯ ลี้ภัยไปอยู่ต่างประเทศนั้น ท่านได้รับการต้อนรับจากรัฐบาลและสังคมของประเทศที่ท่านไปอาศัยอย่างมีเกียรติและอบอุ่น แล้วอย่างนี้จะหาว่าท่านไร้แผ่นดินได้อย่างไร

คำว่า "ไร้แผ่นดิน" ควรจะใช้กับพวกชั่วช้าสารเลวที่สังคมไม่ยอมให้เกียรติ หรือให้เกียรติก็อย่างไหว้ต่อหน้าด่าลับหลัง หรือจำใจเพราะเกรงอำนาจอันธพาล หรือเพื่อหวัง

ผลประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง บุคคลประเภทนี้ ถึงแม้ว่าจะมีผืนดินนับด้วยพันด้วยหมื่นไร่ ก็หาได้ชื่อว่าเป็นผู้มีแผ่นดินอันอุดมก็ไม่ หากควรแก่คำว่า "ไร้แผ่นดิน" นั้นเอง

ข้าพเจ้าเห็นด้วยกับข้อทักท้วงดังกล่าวนี้ เพราะนับแต่ท่านปรีดี ฯ จากมาตุภูมิไปจนกระทั่งบัดนี้ และถึงแม้ว่าท่านจะไม่มีผืนดินเป็นของตนเองแม้แต่ไร่เดียว แต่ท่านก็ได้รับเกียรติและได้รับการต้อนรับอย่างอบอุ่นจากรัฐบาลและสังคมของประเทศที่ท่านไปพำนักอาศัยอยู่

ถ้าเราถือว่า "ทูต" คือตัวแทนของประเทศ ท่านปรีดี ฯ ก็ยิ่งเป็นผู้มีเกียรติและไม่ยากจนแผ่นดิน เพราะนับแต่ที่ท่านไปพำนักอยู่ในฝรั่งเศส ท่านได้รับเกียรติจากทูตนานาประเทศเชิญท่านไปในงานเฉลิมฉลองของสถานทูตนั้น ๆ เป็นประจำ รวมทั้งสถานทูตไทยในกรุงปารีสด้วย ครั้งล่าสุดท่านได้เข้าไปเยียบย่ำพสุธาภายใต้ร่มธงไทย ในสถานทูตไทยกรุงปารีสเมื่องานเฉลิมพระชนม์พรรษาที่ผ่านมานี้เอง

จากเหตุผลดังกล่าวนี้ ข้าพเจ้าจึงขอเปลี่ยนจากชื่อ "รัฐบุรุษอาวุโสผู้ไร้แผ่นดิน มาเป็น "**รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์**"

"**รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์**" เป็นเรื่องราวของท่านปรีดี ฯ นับแต่ปฐมวัยจนกระทั่งบั้นปลายชีวิต และเนื่องจากเรื่องราวของท่านปรีดี ฯ แยกกันไม่ออกกับความเคลื่อนไหวทางการเมือง โดยเฉพาะความเคลื่อนไหวทางการเมืองภายหลัง ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕

ดังนั้นเรื่องราวของท่านปรีดี ฯ ที่แท้จริง ก็คือความเคลื่อนไหวทางการเมืองหรือประวัติศาสตร์การเมืองยุคประชาธิปไตยนั่นเอง ซึ่งข้าพเจ้าจะพยายามเก็บมาเล่าสู่กันฟังเป็นตอน ๆ จนกว่าจะจบ เท่าที่เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและในการโฆษณาเผยแพร่ยังไม่ถูกละเมิด

อนึ่ง ในการเล่าเรื่องราวของท่านปรีดี ฯ ในหนังสือชุดที่จะสืบเนื่องต่อไปภายใต้ชื่อว่า "**รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์**" นี้ เอกสารหลักฐานต่าง ๆ ที่ข้าพเจ้ายกมา

อ้างอิงนั้นอาจซ้ำกันบ้างกับเอกสารหลักฐานต่าง ๆ ที่ข้าพเจ้าเคยอ้างอิงมาแล้วในการเล่าเรื่องราวของท่าน ปรีดี ฯ ในเล่มก่อน ๆ ซึ่งเป็นเรื่องที่จำเป็นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งนี้เพื่อความสมบูรณ์ของ **"รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์"** และเพื่อประโยชน์แก่ท่านที่ยังไม่ได้อ่านได้เห็นเอกสารหลักฐานเหล่านั้นมาก่อน สำหรับท่านที่เคยอ่านเคยเห็นเอกสารหลักฐานที่ข้าพเจ้าเคยอ้างอิงมาแล้วจะผ่านเลยไปเสียก็ไม่เป็นไรและข้าพเจ้าก็ต้องขออภัยด้วย

ขอขอบคุณ

นายสุพจน์ ด่านตระกูล

ท่านปรีดี พนมยงค์ หรือในนามบรรดาศักดิ์ว่าหลวงประดิษฐ์มนูธรรม เกิดในตระกูลชาวนาสามัญชนที่ก้าวหน้า ถือปฏิสนธิออกมาสู่โลกเมื่อวันที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ ตรงกับวันศุกร์ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๖ ปีชวด ณ บ้านริมคลองเมืองฝั่งเหนือ ตำบลท่าวาสุกรี ตรงข้ามกับวัดพนมยงค์ อำเภอกรุงเก่า จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พ่อ ชื่อ เสียง
แม่ ชื่อ ลูกจันทน์
ปู่ ชื่อ เกิด
ย่า ชื่อ คุ้ม
ตา ชื่อ เบ็ก (หลวงพานิชพัฒนากร)
ยาย ชื่อ เล็ก

ท่านปรีดี ฯ เป็นลูกคนที่ ๒ ในจำนวนพี่น้อง ๘ คนเป็นชาย ๔ คน หญิง ๔ คน ท่านปรีดีเป็นลูกชายคนโตของตระกูล พนมยงค์ ซึ่งท่านเจ้าคุณสุวรรณวิมลศีล เจ้าอาวาสวัดสุวรรณดาราราม อำเภอกรุงเก่า ขณะนั้น เป็นผู้ตั้งนามสกุลให้ตามคำขอร้องของนายเสียงผู้บิดา ท่านเจ้าคุณสุวรรณวิมลศีลจึงได้ให้นามสกุลแก่นายเสียงว่า "พนมยงค์" โดยใช้ชื่อของวัด "พนมยงค์" มาเป็นนามสกุล ทั้งนี้โดยเหตุผลว่า บรรพบุรุษของนายเสียงได้มีความผูกพันมากับวัดพนมยงค์อย่างใกล้ชิดแต่ปางบรรพ์

พ่อแม่แห่งตระกูลพนมยงค์ ได้ให้ความสนใจและสนับสนุนในการศึกษาของลูกๆ อย่างเต็มที่ และลูกๆ ก็ได้ตอบสนองความสนใจของพ่อแม่ด้วยดี โดยเฉพาะเด็กชายปรีดี พนมยงค์ ได้แสดงแววแห่งความปรีชาสามารถและขยันขันแข็งในการศึกษานับแต่ปฐมวัย

เมื่อเริ่มเรียนหนังสือครั้งแรกนั้นอายุได้ ๕ ขวบ โดยเรียนที่บ้านครูแสง ซึ่งเป็นโรงเรียนเชลยศักดิ์ ต่อมายายของท่านรับไปอยู่ที่อำเภอท่าเรือ แล้วฝากเรียนหนังสือที่บ้านหลวงปราณีประชาชน (เปี่ยม ขะชาตย์) อดีตนายอำเภอท่าเรือ และเมื่อจบการเรียนจากบ้านหลวงปราณีประชาชนแล้วก็ได้เข้าเรียนหนังสือที่วัดรวกต่อไปจนจบชั้นมัธยมบีที่ ๒ ก็พอดีครูที่เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงของโรงเรียนวัดรวกเกิดตายลง โรงเรียนที่วัดรวกก็พลอยล้มตามชีวิตครูไปด้วย ขณะนั้นเด็กชายปรีดีอายุได้ ๙ ขวบ (พ.ศ. ๒๔๕๒) ซึ่งนับว่าเป็นเด็กเล็กที่เรียนหนังสือดีคนหนึ่ง

เมื่อโรงเรียนวัดรวกล้มไปแล้ว เด็กชายปรีดี ก็ถูกส่งกลับมาอยู่บ้านเดิมที่อำเภอกรุงเก่า และได้เข้าเรียนหนังสือที่โรงเรียนวัดศาลาปูนและจบชั้นสูงสุดของโรงเรียนนั้น คือ ชั้นมัธยมบีที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ อายุได้ ๑๐ ขวบ

เนื่องจากในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาขณะนั้น ไม่มีโรงเรียนที่มีชั้นสูงกว่ามัธยมบีที่ ๓ พ่อแม่และตายายจึงได้ส่งเด็กชายปรีดีเข้ามาเรียนต่อที่กรุงเทพฯ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๔ โดยมาอาศัยอยู่กับท่านมหาบางที่วัดเบญจมบพิตร และเรียนหนังสือที่โรงเรียนมัธยมวัดเบญจบพิตรนั้นเอง

มาอยู่ที่กรุงเทพฯ ได้หนึ่งปีและจบชั้นมัธยมเตรียม ก็พอดีที่ทางราชการได้จัดตั้งโรงเรียนมัธยมตัวอย่างขึ้นที่อำเภอกรุงเก่า เป็นโรงเรียนประจำมณฑลอยุธยา เด็กชายปรีดีจึงกลับไปเรียนต่อที่โรงเรียนมัธยมตัวอย่างจนจบชั้นมัธยมบีที่ ๖ อันเป็นชั้นสูงสุดของโรงเรียนมัธยมตัวอย่างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ อายุได้ ๑๔ ปี

ด้วยสายตาอันยาวไกลและด้วยความสนใจในการศึกษาของพ่อแม่ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ ยาย ผู้ซึ่งได้ให้การสนับสนุนในการศึกษาของหลานอย่างเต็มที่ตลอดมา จึงได้นำเด็กชายปรีดีเข้ากรุงเทพฯ อีกครั้งหนึ่ง เพื่อศึกษาเล่าเรียนในชั้นสูงต่อไป

การเข้ากรุงเทพฯ ครั้งนี้ได้ไปพักอาศัยอยู่กับญาติผู้ใหญ่ฝ่ายแม่คนหนึ่งคือ หุ้มแพร หลวงพลพันธ์ (เอม จีรเศรษฐ) และนางฮับ ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ตำบลเสาชิงช้า และได้เข้า

เรียนต่อที่โรงเรียนสวนกุหลาบ เรียนอยู่ที่โรงเรียนสวนกุหลาบได้ ๖ เดือนจึงได้เข้าเรียนกฎหมายที่โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรมในต้น พ.ศ. ๒๔๖๐เมื่อมีอายุได้ ๑๗ ปี

เมื่อเข้าเรียนโรงเรียนกฎหมายแล้วจึงได้ย้ายมาอยู่บ้าน พ.อ. พระวิชิตมนตรี (สุด กุณฑลจินดา) ซึ่งเป็นนักกฎหมายสำคัญคนหนึ่งในขณะนั้น และในขณะที่อยู่บ้าน พ.อ. พระวิชิตมนตรีนั้น ท่านปรีดีก็ได้รับใช้พระวิชิตมนตรีในด้านกฎหมายอย่างใกล้ชิด อันเป็นผลพลอยได้ทำให้ท่านปรีดีได้มีความรู้ทางด้านกฎหมายอย่างลึกซึ้งและกว้างขวางออกไป ต่อมาจึงได้ย้ายไปอยู่บ้านพระยาชัยวิชิตวิศิษฏ์ธรรมธาดา ผู้เป็นบิดาของท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ ซึ่งเป็นญาติกับฝ่ายนายเสียงบิดาของท่านปรีดี ฯ อีกด้วย

ท่านปรีดีใช้เวลาเรียนกฎหมายอยู่ ๒ ปีเศษ ก็สอบไล่ได้เนติบัณฑิตชั้นที่ ๑ ใน พ.ศ. ๒๔๖๒ อายุได้ ๑๙ ปี นับว่าเป็นเนติบัณฑิตที่อายุน้อยที่สุดคนหนึ่งในขณะนั้น

ในสมัยที่เป็นนักเรียนกฎหมายนั้น ก็เช่นเดียวกับในสมัยที่เรียนอยู่โรงเรียนสามัญ คือความเอาใจใส่ในบทเรียนอย่างจริงจัง และพยายามทำความเข้าใจในบทเรียนอย่างแจ่มแจ้ง สิ่งไหนที่ไม่เข้าใจหรือสงสัยก็ไม่เก็บงำเอาไว้คนเดียว หากจะสอบถามครูบาอาจารย์จนหายสงสัยและเข้าใจในบทเรียนนั้น ๆ จนกระทั่ง มองซิเออร์เลเดแกร์ อาจารย์สอนกฎหมายในโรงเรียนกฎหมายขณะนั้น ปรารภด้วยความพอใจในความเป็นคนช่างซักช่างถามของท่านปรีดี ซึ่งเป็นศิษย์คนหนึ่งของเขาและตำหนิศิษย์คนอื่น ๆ เป็นทำนองว่า นักเรียนส่วนใหญ่มีปัญญาดีสอนอะไรก็เข้าใจง่ายไม่มีที่สงสัยเลย จะมีก็แต่นายปรีดีเท่านั้นที่รู้สึกว่าค่อนจะโง่กว่าคนอื่น ๆ เพราะสอนอะไรก็มีแต่ข้อสงสัยให้ซักถามอยู่เสมอ

หลังจากที่สำเร็จจากโรงเรียนกฎหมายได้เนติบัณฑิตแล้วไม่นาน ก็พอดีได้เกิดคดีครึกโครมและสำคัญคดีหนึ่ง คือคดีเรื่อง เรือสำเภาของนายลิมซุ่นหง่วน เศรษฐีใหญ่เมืองนครศรีธรรมราช ได้ไปชนพลับพลาในหลวงที่ปากน้ำสมุทรปราการเสียหาย คดีนี้อัยการสมุทรประการเป็นโจทก์และนายลิมซุ่นหง่วนเป็นจำเลย

ตามรูปคดีไม่มีทางที่จำเลยจะชนะได้เพราะเรือสำเภา ของจำเลยได้ไปชนพลับพลาที่ประทับในหลวงจนเสียหายจริง ๆ คดีนี้จึงหาทนายหาญเข้าแก้ต่างให้จำเลยได้ยาก เพราะนอกจากรูปคดีจะหาทางชนะได้ยากแล้ว ยังเป็นคดีที่เกี่ยวข้องกับพระบารมีในหลวงอีกด้วย จึงยิ่งทำให้หาทนายมาแก้ต่างให้จำเลยได้ยากเย็นยิ่งขึ้น

ท่านปรีดี พนมยงค์ เนติบัณฑิตหนุ่มวัย ๑๙ ปีได้ศึกษาเรื่องราวของคดีนี้อย่างใกล้ชิดและมองเห็นลู่ทางที่จะเอาชนะได้ จึงได้ขันอาสาขอเป็นทนายแก้ต่างให้นายลืมซุ่นหง่วน จำเลยและได้ขออนุญาตต่อเนติบัณฑิตสภาในสมัยนั้นเพื่อเป็นทนายในคดีดังกล่าว

เมื่อข่าวท่านปรีดีรับเป็นทนายให้นายลืมซุ่นหง่วนแพร่สพัดไป บรรดาพวกทนายอาวุโสทั้งหลายก็ได้แต่ยิ้มเยาะและบางทีก็นึกสมเพชท่านปรีดีทนายหน้าใหม่ที่ไม่มีใครรู้จัก

แต่ในที่สุดหลังจากที่ได้ต่อสู้กันในข้อเท็จจริงและข้อกฎหมายอย่างลึกซึ้งแล้ว ศาลจังหวัดสมุทรปราการกลับพิพากษาตัดสินให้นายลืมซุ่นหง่วนจำเลยเป็นฝ่ายชนะคดี และต่อมาโจทก์ก็ได้อุทธรณ์และฎีกาตามลำดับ แต่ทั้งศาลอุทธรณ์และศาลฎีกาก็ได้พิพากษายืนตามศาลชั้นต้น

คดีนี้นับเป็นคดีแรกและคดีสุดท้ายที่ท่านปรีดีเป็นทนายความ และเนื่องจากคดีนี้เอง ที่ได้ทำชื่อเสียงท่านปรีดีให้เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางในวงการนักกฎหมาย และในวงการปกครองชั้นสูงในขณะนั้น หลายคนได้เฝ้าจับตามองท่านปรีดีด้วยความชื่นชมในความรู้ความสามารถและความฉลาดไหวพริบ

ท่านปรีดีได้พูดถึงคดีนี้ในเวลาต่อมาว่า

"ผมในฐานะทนายต่อสู้ว่าเป็นภัยนอกอำนาจ เวลานั้นยังไม่มีประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ที่ใช้ศัพท์ใหม่ว่า เหตุสุดวิสัย ผมจึงต้องใช้ศัพท์เก่าที่ปรากฏในกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ อ้างคดีตัวอย่างสมัยพระเอกาทศรถในคดีจีนก๋งเช่งที่ผู้เช่าสำเภาไปค้าขายและถูกพายุอัปปางลงกลางทะเล เจ้าของเรือได้ฟ้องเรียกค่าเสียหาย คดีว่ากันจนถึงฎีกาต่อพระเอกาทศรถ ซึ่งทรงวินิจฉัยว่าเป็น ภัยนอกอำนาจ ผู้เช่าเรือไม่ต้องใช้ค่าเสียหาย"

ท่านปรีดี ได้เล่าถึงโรงเรียนกฎหมายที่ท่านเรียนมาในสมัยนั้นว่า

"โรงเรียนกฎหมายเดิมนั้น เป็นอาคารไม้สองชั้นตั้งอยู่ระหว่างศาลสถิตยุติธรรมเก่าและเก๋งจีนที่ชั้นล่างเป็นศาลอาญา ชั้นบนเป็นที่ทำการเนติบัณฑิตยสภา โรงเรียนกฎหมายเป็นเรือนไม้ดังกล่าวนั้น ก็เป็นสถานที่เพาะเนติบัณฑิตรุ่นเก่าหลายรุ่น เวลาสอบไล่ก็ไปสอบกันที่ระเบียงวัดพระแก้ว คือในสมัยนั้นมีสถานที่ที่พอเรียนพอสอบไล่

ที่ไหนได้ก็เรียนและสอบกันที่นั่น มิได้เปลืองงบประมาณของแผ่นดินที่จะต้องถือเอาอาคารโอ่อ่าเป็นเงื่อนไขสำคัญ"

เมื่อจบจากโรงเรียนกฎหมายได้เนติบัณฑิตแล้ว ก็ได้เข้าทำงานในกรมราชทัณฑ์ กระทรวงนครบาลในขณะนั้น หรือกระทรวงมหาดไทยในขณะนี้ ในตำแหน่งเสมียนโทอัตราเงินเดือน ๓๕ บาท (เป็นอัตราเงินเดือนที่ต่ำกว่าวุฒิ เพราะอัตราตามวุฒิยังไม่ว่าง) มีพระยาชัยวิชิตวิศิษฏ์ธรรมธาดา (ขำ ณ ป้อมเพชร) เป็นอธิบดี และพระยาชัยวิชิตวิศิษฏ์ธรรมธาดาผู้นี้ในเวลาต่อมาก็ได้เป็นที่พ่อตาของท่านปรีดี พนมยงค์ ด้วยเป็นบิดาของท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์

ตามสมุดประวัติบอกว่า แรกเข้ารับราชการเป็นตำแหน่งเสมียนโท เมื่อวันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๒ สังกัดกรมราชทัณฑ์ กระทรวงนครบาล และในสมุดประวัติได้บันทึกต่อไปอีกว่า

"วันที่ ๒๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ ย้ายจากกรมราชทัณฑ์ กระทรวงนครบาล มาเป็นนักเรียนหลวงกระทรวงยุติธรรม ส่งไปศึกษาวิชากฎหมายประเทศฝรั่งเศสโดยทางราชการ"

ก่อนที่ท่านปรีดีจะเดินทางไปประเทศฝรั่งเศส เพื่อศึกษาวิชากฎหมายตามความต้องการของกระทรวงยุติธรรม เจ้าพระยาอภัยราชา เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมในขณะนั้น ได้นำตัวท่านปรีดีเข้ากราบบังคมทูลลาเฉพาะพระพักตร์ สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ท่านได้รับสั่งว่า

"รู้จัก (ชื่อ) เด็กคนนี้มานานแล้ว ขอให้ส่งไปเรียนเถอะจะเป็นประโยชน์แก่แผ่นดินในภายหน้า"

ครั้นแล้วในปี พ.ศ. ๒๔๖๓ นั้นเอง ท่านปรีดีก็ได้เดินทางไปประเทศฝรั่งเศสโดยทางเรือผ่านคลองสุเอซ พร้อมด้วย มองซิเออร์ เลเดแกร์ ที่ปรึกษากฎหมายและอาจารย์โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม ขณะนั้น

ท่านปรีดีได้บันทึกการเดินทางครั้งนั้นไว้ในความเห็นเกี่ยวกับการขุดคลองคอดกระไว้ตอนหนึ่งดังนี้

"เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ ขณะที่เรือลำซึ่งข้าพเจ้าโดยสารไปยังประเทศฝรั่งเศสได้แล่นผ่านคลองสุเอซนั้น ข้าพเจ้าได้ถามอาจารย์เลเดแกร์ (ชาวฝรั่งเศสที่เคยเป็นที่ปรึกษากฎหมายและอาจารย์โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม) ซึ่งเดินทางไปด้วย ถึงเรื่องราวของคลองสุเอซ เมื่ออาจารย์ได้เล่าให้ฟังพอสมควรแล้ว ข้าพเจ้าก็ได้ระลึกถึงเรื่องที่เคยได้ยินมาตั้งแต่ยังเป็นนักเรียนมัธยมอยู่ว่า รัฐบาลไทยสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้ดำริห์ที่จะขุดคลองที่คอคอดกระ แต่มีอุปสรรคเนื่องจากปัญหาการเมืองระหว่างประเทศ ข้าพเจ้าจึงได้ถามอาจารย์ผู้นั้นว่า ถ้าประเทศสยามจะฟื้นความคิดจะขุดคลองกระขึ้นมาอีกต่างประเทศจะว่าอย่างไร ? อาจารย์ตอบว่าสำหรับฝรั่งเศสไม่มีปัญหา คือถ้าขุดได้ก็เป็นการดี เพราะจะทำให้คมนาคมระหว่างฝรั่งเศสกับอินโดจีนทางทะเลสั้นเข้าอีก อาจารย์ได้เล่าให้ฟังถึงการที่ชาวต่างประเทศ เสนอโครงการต่อรัชกาลที่ ๕ เพื่อขอขุดคลองที่กล่าวนี้ ท่านแนะว่า ถ้าข้าพเจ้าสนใจที่จะทำประโยชน์ให้ประเทศของข้าพเจ้าแล้ว เมื่อข้าพเจ้าอยู่ในฝรั่งเศสก็ควรค้นคว้าศึกษาถึงเรื่องคลองนั้น และเทียบเคียงดูกับเรื่องคลองสุเอซ คลองปานามา คลองคีลของเยอรมัน คลองโครินธ์ของกรีก

ต่อมาเพื่อนของข้าพเจ้าจำนวนหนึ่งกับข้าพเจ้าได้คิดทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศไทย ตั้งแต่เรายังอยู่ด้วยกันในประเทศฝรั่งเศส ข้าพเจ้าได้เสนอหลักการอันเป็นรากฐานสำคัญที่เป็นจุดหมายของข้าพเจ้าในการเปลี่ยนแปลงนั้น คือจุดประสงค์อันยิ่งใหญ่อยู่ที่ความปราถนาให้ชาติไทยมีความเป็นเอกราชสมบูรณ์ ซึ่งรวมทั้งเอกราชในทางเศรษฐกิจด้วย (ผู้อ่านเค้าโครงการเศรษฐกิจของข้าพเจ้าคงเห็นความปราถนาของข้าพเจ้าในเรื่องที่กล่าวแล้ว) มิตรสหายดังกล่าวแล้วได้ตกลงมอบให้ข้าพเจ้าพิจารณาปัญหาแก้เศรษฐกิจของชาติ ข้าพเจ้าจึงได้พิจารณาตามสติปัญญาอันน้อยของข้าพเจ้า และโดยเฉพาะการขุดคลองที่คอคอดกระนั้น ข้าพเจ้าได้ศึกษาค้นคว้าเรื่องขุดคลองที่คอคอดต่าง ๆ ตามที่อาจารย์เลเดแกร์เคยแนะนำไว้

ผลแห่งการศึกษาค้นคว้าของข้าพเจ้าในสมัยนั้น ทำให้ข้าพเจ้าเห็นว่า ในแง่การช่างนั้นการขุดคลองที่คอคอดต่าง ๆ ซึ่งแม้ภูมิประเทศจะเป็นภูเขาก็สามารถทำได้ เช่นคลองปานามาเป็นต้น แต่ปัญหาอยู่ที่แรงงาน ทุน การเมืองระหว่างประเทศ

ในเรื่องแรงงานนั้น ปรากฏว่าการขุดคลองสุเอซต้องใช้วิธีเกณฑ์แรงงานอาหรับซึ่งต้องล้มตายกันมาก ส่วนการขุดคลองปานามานั้น แม้จะใช้วิธีจ้างคนงาน แต่คนงานก็ต้องล้มตายเพราะไข้มาเลเรียมาก การขุดคลองคีลและคลองโครินธ์ไม่มีปัญหาดังกล่าวนี้ ข้าพเจ้าจึงคิดว่าถ้าจะขุดคลองคอคอดกระแล้ว ก็ต้องใช้วิธีจ้างคนงานและเครื่องมือทุ่นแรงที่ทันสมัยกว่าแต่ก่อน และต้องระวังเรื่องโรคภัยไข้เจ็บของคนงานซึ่งรัฐบาลมีทางแก้ปัญหาเหล่านี้ได้

ในเรื่องเงินทุนนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าการขุดคลองคีลและโครินธ์ได้ใช้จ่ายเงินของประเทศนั้น ๆ เอง จึงไม่มีปัญหาอันใดที่ต่างประเทศจะแทรกแซงในธุรกิจอันเป็นไปตามอธิปไตยของชาตินั้น แต่สำหรับคลองสุเอซนั้นก็รู้กันอยู่ทั่วไปแล้วว่าต้องใช้ทุนของหลายประเทศ อันทำให้ไอยคุปต์ต้องเสียอธิปไตยในเขตคลองนั้นไป ส่วนการขุดคลองปานามานั้นเดิมฝรั่งเศสได้รับสัมปทานจากประเทศโคลัมเบียซึ่งเป็นเจ้าของเขตปานามา แต่บริษัทนี้ขุดไม่สำเร็จ การงานต้องหยุดชงักลงและมีการชำระบัญชีบริษัทนั้น ต่อมา ส.ร.อ. ได้ทำการเจรจากับโคลัมเบียเพื่อขอสัมปทาน รัฐบาลโคลัมเบียสมัยนั้นได้ประวิงการสัตยาบันตกลงกับ ส.ร.อ. เพื่อเกี่ยงที่จะได้ประโยชน์ยิ่งขึ้น ใน ค.ศ. ๑๙๓๑ ได้เกิดมีขบวนการแบ่งแยกดินแดนโคลัมเบีย โดยแยกเขตปานามาออกเป็นอีกประเทศหนึ่งต่างหากจากโคลัมเบีย รัฐบาลโคลัมเบียได้ส่งกองทหารไปเพื่อจะปราบปรามขบวนการนี้ แต่ได้ถูกต้านโดยนาวิกโยธินของอเมริกาแห่งเรือลาดตระเวร ส.ร.อ. ชื่อ แนชวิลล์ ซึ่งอ้างนัยะของสัญญาที่มีไว้แต่ปางก่อนว่า ส.ร.อ. มีสิทธิ์คุ้มครองที่จะให้บริเวณคอคอดปานามานั้นเป็นแดนเปิด การสู้รบระหว่างกองทหารของรัฐบาลโคลัมเบียกับขบวนการเอกราชของปานามาจึงสงบลง ต่อมาอีกไม่กี่วันรัฐบาล ส.ร.อ. ก็รับรองประเทศปานามาที่ตั้งขึ้นใหม่นั้นและประเทศปานามาก็ทำสนธิสัญญายกเขตคลองปานามาให้อยู่ในความอารักขาของ ส.ร.อ. ฉะนั้นปัญหาเรื่องทุนก็เกี่ยวกับการเมืองระหว่างประเทศอย่างใกล้ชิด และอาจเป็นเหตุให้มีการแบ่งแยกดินแดนตั้งเป็นประเทศใหม่ เช่นประเทศปานามาเป็นต้น.

ในส่วนที่เกี่ยวกับปัญหาการเมืองระหว่างประเทศโดยทั่วไปนั้น ก็เป็นที่เห็นประจักษ์อยู่แล้วสำหรับคลองสุเอซและคลองปานามา ส่วนคลองคีลกับคลองโครินธ์ไม่มีปัญหาการเมืองระหว่างประเทศ สำหรับการขุดคลองกระในสมัยที่ข้าพเจ้าศึกษาอยู่นั้นเห็นว่าปัญหามิได้อยู่แต่เพียงที่เราจะต้องระมัดระวังระบบอาณานิคมอังกฤษอย่างเดียวเท่านั้น คือต้องระลึกถึงตัวอย่างของคลองอื่น ๆ ที่จะมีผลในทางการเมืองตามมาอีกด้วยถ้าหากเราไม่ระมัดระวังให้ดี และถ้าคิดหาทุนโดยการกู้เงินจากต่างประเทศแทนที่จะเอาทุนของเราเองแล้วจะทำให้ภาระหลายอย่างติดตามมา"

ในตอนแรกที่ท่านปรีดี ฯ ไปถึงฝรั่งเศสใหม่ ๆ นั้น ท่านได้เข้าเรียนภาษาฝรั่งเศสเป็นเบื้องต้น เพราะพื้นความรู้ภาษาฝรั่งเศสของท่านจากเมืองไทยเพียงงู ๆ ปลา ๆ เท่านั้น จึงต้องไปเรียนภาษาฝรั่งเศสโดยเฉพาะเป็นการเพิ่มเติมก่อนที่จะเข้าศึกษากฎหมายในมหาวิทยาลัย ปรากฏว่าท่านเรียนภาษาฝรั่งเศสเพียง ๖ เดือน ก็สามารถฟังเล็กเชอร์ในทางกฎหมายได้เข้าใจเป็นอย่างดี เช่นเดียวกับคนที่เคยอยู่ในฝรั่งเศสหลาย ๆ ปี

จากความเฉลียวฉลาดและมีปฏิภาณไหวพริบดีจึงเป็นที่โปรดปรานของพระองค์เจ้าจรูญศักดิ์กฤษดากร ซึ่งเป็นอัคราชทูตไทยอยู่ในฝรั่งเศสขณะนั้น เวลาไปไหนมาไหนท่านทูตก็ชอบที่จะเอาท่านปรีดีไปด้วย เช่นการเสด็จไปประชุมที่กรุงเฮกครั้งหนึ่ง ท่านทูตก็ขอเบิกตัวท่านปรีดีตามเสด็จเป็นเลขานุการส่วนพระองค์ และท่านปรีดีก็ได้ปฏิบัติหน้าที่อย่างสมบูรณ์เป็นที่พอประทัย ความสัมพันธ์ระหว่างท่านทูตกับท่านปรีดีได้เป็นไปอย่างราบรื่น

แต่ที่ได้มีเรื่องขัดแย้งกันในตอนหลังนั้น ก็หาใช่เป็นเรื่องส่วนตัวของท่านปรีดีไม่ หากเป็นเรื่องของหมู่คณะ คือของสมาคมโดยท่านปรีดีเป็นนายกของสมาคมนั้น จึงกลายเป็นตัวแทนแห่งความขัดแย้งกับท่านทูตไปอย่างช่วยไม่ได้

ระหว่างความเคารพนับถือเป็นส่วนตัวกับผลประโยชน์ของหมู่คณะ ท่านปรีดีเลือกเอาผลประโยชน์ของหมู่คณะถือว่าสำคัญกว่าความสัมพันธ์ส่วนตัว จึงทำความโกรธแค้นให้กับท่านทูตเป็นอย่างยิ่ง

ดร. เดือน บุนนาค ได้บันทึกเรื่องข้อขัดแย้งกับท่านทูตไว้ในหนังสือ "ท่านปรีดี ผู้วางแผนเศรษฐกิจ" มีความตอนหนึ่งว่า

"มูลเดิมนักเรียนไทยที่อังกฤษ ได้ส่งผู้แทนมาร่วมประชุมการประชุมของนักเรียนไทยที่ฝรั่งเศสพร้อมด้วยเชื้อเชิญให้นักเรียนที่นี่ส่งผู้แทนไปร่วมประชุมกับเขาที่อังกฤษ ซึ่งจะมีขึ้นในเดือนสิงหาคม ในระหว่างที่ประชุมท่านสภานายก (ปรีดี) ได้อ่านจดหมายเชื้อเชิญ นักเรียนทุกคนพร้อมเห็นดีที่จะรับคำเชิญอันนี้ จึงได้เลือกผู้แทน (ม.ล. ลักษณ์ ฯ กับ ม.ล. ธัญ ฯ) รุ่งขึ้นสภานายกจึงเขียนจดหมายไปยังอัคราชทูตเพื่อขออนุญาตให้นักเรียนทั้งสอง ซึ่งจะเป็นผู้แทนไปในการประชุมที่อังกฤษ ที่ทำเช่นนี้ก็เพราะนักเรียนทั้งสองคนนี้ขึ้นแก่สถานทูต ทูตไม่ยอมให้อนุญาต อ้างว่าสมาคมอังกฤษเป็นสมาคมไม่ดีไม่มีการประณีประนอม ถ้านักเรียนสองคนไปจะได้รับความอับอาย

เรื่องเกิดใหญ่ขึ้นเมื่อได้รับคำตอบของทูตเช่นนี้สภานายกก็ให้เรียกประชุม และเอาคำตอบขึ้นอ่านให้ฟัง นักเรียนพร้อมเห็นว่าคำตอบนี้ไม่มีหลักฐาน พระองค์เจ้าจุมพต ฯ ซึ่งเป็นพวกนักเรียนอังกฤษได้ลุกขึ้นยืนพูดว่าการที่ทูตพูดว่าพวกอังกฤษนี้เป็นการไม่จริงเลย ท่านขอค้านว่าเป็นความเหลวไหล นายแนบผู้แทนอังกฤษก็ได้พูดทำนองเดียวกันกับพระองค์เจ้าจุมพต ฯ ตกลงเป็นว่าทูตไม่มีอำนาจที่จะห้ามไม่ให้นักเรียนฝรั่งเศสเข้าประชุมกับพวกนักเรียนอังกฤษ เพราะว่าทูตไม่ถูกกับเจ้าคุณภรต ฯ ผู้ปกครองนักเรียนที่อังกฤษ ที่ประชุมจึงเขียนหนังสือถึงทูตอีกเป็นคำรพสอง ทีนี้ทูตอ้างว่าผู้แทนที่ประชุมจัดไปนั้นเป็นนักเรียนของสถานทูต เขามีอำนาจห้ามไม่ให้ไปได้ และอีกอย่างหนึ่งทำไมไม่มาปรึกษาหารือกับเขาเสียก่อน

สภานายกก็เอาคำตอบให้นักเรียนดู เห็นว่าคำแก้ตัวอันนี้ไม่ถูก การส่งผู้แทนไปไม่ใช่เป็นของเสียหายอย่างหนึ่งอย่างใดเลย ตกลงจะส่งนักเรียนส่วนตัวไปแทน พอดีผม (ดร. เดือน) เข็ม (คือเข็ม ณ บ้อมเพ็ชร์ พี่คุณพูนสุขภรรยาท่านปรีดี) จะไปอังกฤษ จึงเลยรับปากว่าจะไปแทน มีนักเรียนอีกคนหนึ่ง คือประยูร (ประยูร ภมรมนตรี) รับปากจะไปเหมือนกัน เมื่อมีสามคนจึงทำความตกลงเป็นอันว่าประยูรและเข็มจะเป็นผู้แทน ผม (ดร. เดือน) นั้นจะไปแทนสมาคมสำหรับกิจการแผนกต่าง ๆ

ต่อมาราชทูตได้มาดูการประชุม พูดติฉินนินทาพวกกรรมการต่าง ๆ วันนั้นฝนตกหนัก ท่านอุตส่าห์เดินตากฝนใส่หมวกแก๊ปจะกางร่มก็ไม่เอา เขาเชิญให้เข้าบ้านก็ไม่เข้า ท่านเดินตรวจสถานที่อยู่เกือบชั่วโมงแล้วก็กลับสถานทูต รุ่งขึ้นท่านก็เกิดทะเลาะกับคุณหลวงคนทำงานของท่าน จนถึงกับเขาต้องลาออกกลับเมืองไทย มูลเหตุก็คือคุณหลวงเป็นเพื่อนของนายปรีดี (คุณหลวงผู้นี้คือคุณหลวงวิจิตรวาทการ)

ตอนหลังท่านเขียนจดหมายถึงสมาคมหาว่าเป็นบอลเชวิก กล่าวว่า จะล้มสมาคมและอะไรต่ออะไรใหญ่โต เห็นว่าท่านโกรธอย่างที่สุด ท่านนั้นเรียนกฎหมายเป็นทนาย (ท่านอ้างอย่างนี้จริงเท็จอยู่ที่ท่าน)

เรื่องใหญ่เกิดขึ้นทุกที ความต่อมาว่ารับสั่งให้ปรีดี ฯ มาสู้ความกับท่าน สมาคมเขียนตอบไปว่าท่านไม่ควรโกรธ สมาคมไม่ได้ทำอะไรผิดเลยแล้วเรื่องก็ชักลาไป วันที่หนึ่งสิงหาคม ผม (ดร. เตือน) เข็ม ได้ไปขอ Visa passport ท่านชมผมถึงการสอบ แล้วก็พูดถึงเรื่องของท่านกับนักเรียน ท่านโกรธมากทีเดียว ท่านพูดเกือบชั่วโมงแล้วจึงทำ passport ให้ เมื่อก่อนวันที่ ๑ สิงหาคม Visa passport นั้น Secretory เป็นคนทำ สำหรับเข็มนั้นท่านรู้ว่าไปประชุมที่อังกฤษ ท่านไม่ยอมทำหนังสือเดินทางให้ เข็มต้องเขียนหนังสือประกันไว้ว่า "จะไม่ไปประชุมที่อังกฤษ" ท่านจึงออกหนังสือเดินทางให้ สำหรับนายประยูรนั้นเขาไปขอหนังสือเดินทางที่ท่านเพื่อไปอังกฤษ ท่านไม่ให้เพราะเขาจะไปประชุม เขาต้องไปเบลเยี่ยมไปฮอลแลนด์จึงได้หนังสือเดินทางไปอังกฤษ

เรื่องถึงที่สุดวันที่ ๓–๔ ทูตได้พูดกับนายปรีดีและคณะกรรมการ ทูตแสดงความเสียใจสิ่งที่ทำมากับนักเรียน คณะกรรมการก็เหมือนกัน แต่ตอนหลังราชทูตรู้ว่านักเรียนได้เซ็นชื่อจะขอเงินเดือนขึ้น เลยพ้นเสียใหญ่ จัดการฟ้องนักเรียนไปยังเมืองไทย เมื่อเห็นภัยมาถึงตัวเช่นนี้กรรมการพร้อมด้วยความเห็นของนักเรียนที่เป็นสมาชิกที่ได้เซ็นชื่อ จึงจัดนำความทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (พระปกเกล้า ฯ) ให้ทรงวินิจฉัยคำฟ้องหา หนึ่งราชทูตโกงเงินหลวง (เงินที่จ่ายสำหรับค่าเล่าเรียนของนักเรียน) สองราชทูตได้ทำความเสียหายถูกเขาฟ้องฐานเป็นชู้ ศาลตัดสินปรับ ๑๐๐,๐๐๐ ฟรังค์ สาม ในที่ประชุมสันนิบาตชาติได้ทำความเสียหายให้แก่รัฐบาลไทย

ต่อมาได้รับข่าวพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้ล้มสมาคมหาว่าเป็นสันดิเคต (Syndicate) เรียกให้ปรีดีกลับแล้วโทรเลขไม่ให้กลับ สั่งให้ล้มสมาคมแล้วยังอนุญาตให้ตั้งขึ้นใหม่อีก จะจัดการเรียกทูตกลับจะให้ ม.จ. วรรณไวทยากร มาเป็นทูตแทน--"

จากการที่ท่านถูกฟ้องร้องเข้ามายังพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อให้ทรงเรียกตัวกลับ ความว่า "นายปรีดี พนมยงค์ เป็นหัวหน้าชักนำนักเรียนไทยขัดคำสั่งทูต เป็นหัวหน้าสหบาลนักเรียนไทยฝักใฝ่ระบอบประชาธิปไตยอันจะเป็นภัยต่อราชบังลังก์"

ต่อคำฟ้องร้องดังกล่าวนี้ พระปกเกล้า ฯ ได้ทรงวินิจฉัยในเบื้องต้นให้เรียกท่านปรีดีกลับ แต่ต่อมาก็กลับพระบรมวินิจฉัยเบื้องต้นให้ท่านปรีดีได้ศึกษาต่อไปจนจบปริญาเอก

ดังสำเนาโทรเลขของพระองค์เจ้าไตรทศ (กรมหมื่นเทววงศ์วโรทัย) เสนาบดีต่างประเทศ ถึงอัครราชทูตสยามประจำกรุงปารีส ฉบับลงรับวันที่ ๒๒ ตุลาคม ค.ศ. ๑๙๒๖ และฉบับลงรับวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๙๒๖ รวม ๒ ฉบับดังความละเอียดต่อไปนี้

"สำเนาที่ ๑๔๐๘๐ (รับวันที่ ๒๒ ตุลาคม ค.ศ. ๑๙๒๖)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพิจารณาเอกสารทั้งหมดที่ได้กราบบังคมทูลเกี่ยวกับการพิพาทของพระองค์เจ้าจรูญ ฯ กับ เอส.ไอ.เอ.เอ็ม. (ชื่อย่อของสมาคมนักเรียนไทยในฝรั่งเศสและประเทศอื่น ส่วนที่ขึ้นกับสถานทูตสยามกรุงปารีส–ผู้เขียน) และฎีกาของนักเรียนแล้ว มีพระบรมราชวินิจฉัยว่า สมาคมนักเรียนได้เบี่ยงออกจากวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งสมาคมนั้น วัตถุประสงค์ของสมาคมจะต้องเป็นทางสังคมครบถ้วน ระหว่างนักศึกษาภายใต้ความดูแลของสถานทูตปารีส ดูประหนึ่งว่าบัดนี้สมาคมได้กลายเป็นสหภาพชนิดหนึ่งของนักศึกษา ซึ่งนักศึกษาชุมนุมกันเพื่ออภิปรายกิจกรรมของอัครราชทูตและมีมติและดำเนินกิจการตรงกันข้ามกับความประสงค์ของอัครราชทูต นักศึกษาได้อภิปรายและประนามวิธีการที่อัครราชทูตได้จ่ายเงินเดือนให้แก่พวกเขา พวกเขายังได้ส่งผู้แทนไปประเทศอังกฤษโดยรู้อยู่แล้วว่าขัดต่อความประสงค์ของอัครราชทูตพวกเขาได้แสดงตลอดมาเป็นปฏิปักษ์ต่ออัครราชทูต และกิจกรรมของสภานายก

สมาคมถึงขั้นขาดคารวะ สถานการณ์เช่นนี้ไม่อาจที่จะผ่อนปรนได้ เพราะถ้านักศึกษาได้อนุญาตให้ประกอบตัวเอง,เป็นสหภาพปฏิปักษ์ต่ออัครราชทูตโดยวิธีนี้แล้ว ก็ไม่มีอัครราชทูตใดสามารถรับผิดชอบในการดูแล สวัสดิการของนักศึกษา ในอนาคตได้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงมีพระบรมราชโองการว่า เอส.ไอ.เอ.เอ็ม. ตามรูปแบบปัจจุบันนี้ต้องยุบเลิก ถ้ายังมีความปราถนาประกอบเป็นสมาคมชนิดที่ช่วยให้นักศึกษามีการติดต่อระหว่างกันก็จะต้องทำข้อบังคับขึ้นใหม่ โดยนักศึกษาจะได้รับอนุญาตให้มีเสรีภาพในการจัดการทางสังคม และนอกจากนั้นจะต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของสถานทูตอย่างเคร่งครัด ยิ่งกว่านั้นนักศึกษารุ่นเด็กชั้นเตรียมและประถมนั้นจะต้องไม่เป็นสมาชิกสมบูรณ์ ไม่มีสิทธิ์ออกเสียง แต่พวกเขาอาจเข้าร่วมในค่ายวันหยุดภายใต้การดูแลเป็นพิเศษของคนหนึ่งหรือหลายคนซึ่งอัครราชทูตเป็นผู้เลือก พวกเขาจะต้องอยู่ห่างจากนักศึกษารุ่นใหญ่ให้มากที่สุดในขณะที่เข้าร่วมการกีฬาและการบันเทิง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่านายปรีดี พนมยงค์ ต้องรับผิดชอบอย่างสำคัญในการที่สมาคมเบี่ยงจากความประสงค์เดิมและในการยุยงนักศึกษาให้เกิดความรู้สึกละเมิดวินัย และไม่ไว้ใจอัครราชทูต ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงมีพระกระแสรับสั่งให้เรียกนายปรีดี พนมยงค์กลับทันที

ส่วนตอนสองแห่งฎีกาของนักศึกษาร้องขอให้จ่ายเงินเดือนเป็นเงินปอนด์แทนการจ่ายเป็นแฟรงค์นั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์พิจารณาเรื่องนี้เมื่อได้รับคำอธิบายจากอัครราชทูตแล้ว ถ้า (อัครราชทูต) ยังมิได้ทำขึ้นมา สำเนาฎีกาฉบับหนึ่งก็จะส่งไปให้พระองค์เจ้าจรูญ ฯ และพระองค์เจ้าจรูญ ฯ จะต้องกราบบังคมทูลชี้แจงมาเกี่ยวกับฎีกาดังกล่าวนั้นเรื่องการจ่ายเงินเดือน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเสียพระทัยสุดซึ้งที่ทรงทราบว่าได้เกิดมีความรู้สึกไม่อยู่ในวินัยของนักศึกษา จึงมีพระราชประสงค์เตือนให้เขารู้สึกถึงความรู้สึกในหน้าที่

ไตรทศ."

และสำเนาโทรเลขอีกฉบับหนึ่งมีความว่า

"สำเนาโทรเลขจากเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศที่กรุงเทพ ฯ ถึงอัครราชทูตสยามที่ปารีส โทรเลขส่งจากกรุงเทพ ฯ วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๙๒๖ ได้รับที่ปารีสในวันรุ่งขึ้น

เกี่ยวกับเรื่องเรียกนายปรีดี พนมยงค์ กลับตามจดหมายของข้าพเจ้า เลขที่ ๑๗๘ ลงวันที่ ๒๗ ตุลาคม นั้น บัดนี้ข้าพเจ้าได้รับพระราชกระแสให้แจ้งแก่ปรีดีตามความต่อไปนี้, ดังต้น"

"เกี่ยวกับเรื่องเรียกตัวเธอกลับนั้น บัดนี้บิดาเธอได้ทูลเกล้าถวายฎีกาต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวขอพระราชทานโปรดเกล้า ฯ ให้เลื่อน เวลาไปจนกว่าเธอ สอบไล่ได้ปริญญาดุษฎีบัณฑิตทางกฎหมายที่จะเป็นไปในไม่ช้านี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯด้วยพระเมตตาคุณเป็นอย่างยิ่งพระราชทานให้ตามฎีกานั้นโดยเงื่อนไขว่าอย่างไรก็ตามเธอจะต้องเขียนคำขอขมาเป็นลายลักษณ์อักษร ต่ออัครราชทูตสยามกรุงปารีสและแสดงความเสียใจต่อท่าทีของเธอเกี่ยวกับกรณีที่น่าเสียใจเมื่อเร็ว ๆ นี้ จบ.

ขอให้รับทราบข้อความที่ได้แจ้งมาข้างบนนี้และปฏิบัติการให้เป็นไปตามนั้น

ไตรทศ."

ต่อพระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตามโทรเลขของเสนาบดีกระทรวงต่างประเทศฉบับแรกนั้น ท่านปรีดี พนมยงค์ ได้มีความเห็นในเวลาต่อมาว่า

พระปกเกล้า ฯ ได้ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยไว้ถูกต้องแล้วว่า ข้าพเจ้าต้องรับผิดชอบในการที่จะแผลงสมาคมนักศึกษาให้มีสภาพเป็น สหภาพอาชีพ 'Syndicate' **ซึ่งในฝรั่งเศสสมัยนั้นขบวนการกรรมกรก่อลัทธิ** 'Syndicalism' **กำลังเคลื่อนไหวอยู่**

ทั้งนี้เพราะว่าท่านปรีดี ฯ เป็นตัวการสำคัญในการปลุกจิตสำนึกของนักศึกษาไทย เพื่อผลแห่งความตื่นตัวทางการเมือง ซึ่งในเบื้องแรกก็คือการปลุกให้นักศึกษาลุกขึ้นทวงสิทธิของตนเองจากอัครราชทูตอันเป็นตัวแทนของระบอบราชาธิปไตย จนกระทั่งนักศึกษาได้ลุกขึ้นทวงสิทธิ์โดยทำฎีกาทูลเกล้า ฯ ถวายต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ในขณะที่ท่านปรีดี ฯ อยู่ในฝรั่งเศสนั้นท่านได้ร่วมกับเพื่อน ฯ จัดตั้งสมาคมขึ้น เรียกว่าสามัคยานุเคราะห์สมาคมมีอักษรย่อว่า ส.ย.า.ม. และมีอักษรย่อเป็นภาษาอังกฤษว่า SIAM ซึ่งมีคำเต็มจากภาษาฝรั่งเศสว่า "Association Siamoise D'intellectualite etd' assistance Mutuelle" ชื่อสมาคมดังกล่าวนี้พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ ฯ พระบิดาสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ แต่ครั้งดำรงฐานันดร หม่อมเจ้านักขัตรมงคล เป็นผู้ทรงดำริแล้วที่ประชุมก่อตั้งสมาคมลงมติเห็นชอบ

ท่านปรีดี ได้รับเลือกตั้งให้เป็นกรรมการคนหนึ่งของคณะกรรมการบริหารสมาคมในปีแรกที่จัดตั้งขึ้น โดยมี ม. จ. เจริญใจ จิตรพงศ์ โอรสกรมพระนริศฯ เป็นสภานายก และในคณะกรรมการท่านปรีดีได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเลขาธิการของสมาคม ในปีต่อมาท่านปรีดีจึงได้รับเลือกให้เป็นสภานายกสมาคม และก็ได้เกิดเรื่องขัดแย้งกับอัครราชทูตจนถึงกับท่านทูตถวายความเห็นมาถึงในหลวงขอให้เรียกตัวท่านปรีดีกลับดังกล่าวแล้ว

อาศัยที่ท่านเป็นผู้มีน้ำใจกว้างขวางโอบอ้อมอารี ซื่อตรงต่อเพื่อนฝูงและมีปฏิภาณไหวพริบกอปร์ด้วยความคิดที่เปรื่องปราด ท่านปรีดีจึงได้รับความไว้วางใจและเคารพรักของเพื่อน ฯ และกลายเป็นผู้นำในแนวความคิดใหม่ ๆ ที่เกี่ยวกับความเจริญของบ้านเมืองและความผาสุกของมวลราษฎร

ดร. เดือน บุนนาค ได้บันทึกเกี่ยวกับท่านปรีดีไว้อีกตอนหนึ่งว่า

"ท่านปรีดีระหว่างอยู่ปารีสมีเพื่อนฝูงเป็นชาวต่างประเทศมาก สำหรับชาวเอเชียท่านมีเพื่อนชาวญวนและจีน แต่มีเพื่อนเป็นญวนมากกว่า ท่านประยูร ภมรมนตรี ซึ่งขณะนั้นก็ศึกษาอยู่ที่ปารีสเช่นเดียวกัน เคยเล่าว่าพวกญวนที่มีมาศึกษาอยู่ในฝรั่งเศสเป็นนักอภิวัฒน์"

จากการที่ท่านปรีดีมีเพื่อนเป็นชาวต่างประเทศมาก และโดยเฉพาะเพื่อนชาวญวนนักอภิวัฒน์ จึงย่อมจะทำให้ท่านปรีดีมีความคิดในเชิงอภิวัฒน์ร่วมด้วย ถึงแม้ว่าสังคมสยามจะมีความเป็นเอกราชมากกว่าสังคมเวียตนาม และถึงแม้ว่าสังคมสยามจะเจริญก้าวหน้ากว่าสังคมเวียตนาม แต่สังคมสยามก็มีความเป็นเอกราชที่ไม่สมบูรณ์และสังคมสยามก็ยังเป็นประเทศที่ล้าหลังเหลือเกินเมื่อเปรียบเทียบกับประเทศฝ่ายตะวันตกหรือแม้ประเทศญี่ปุ่นเพื่อนบ้านร่วมบูรพาทิศ

อุปสรรคที่สำคัญที่สุดที่สกัดกั้นความเจริญก้าวหน้าของประเทศ ก็คือระบอบการปกครองที่ผูกขาดอยู่ในกำมือของกษัตริย์ตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั่นเอง เพราะฉะนั้นการที่จะพัฒนาประเทศให้ไปสู่ความเจริญก้าวหน้าได้ ก็ต้องแก้ที่ระบอบการปกครองให้เป็นไปตามแบบนานาอารยะประเทศ คือประชาธิปไตย

ท่านปรีดีได้ปรารภความล้าหลังของสังคมสยามและชี้แนะแนวทางที่จะยังประเทศให้เจริญก้าวหน้าให้เพื่อนฝูงที่ใกล้ชิดฟังเสมอๆ จนระทั่งได้พบกับนายประยูร ภมรมนตรีและได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันจนกระทั่งมีความเห็นร่วมกันในการที่จะต้องทำการอภิวัฒน์สังคมสยาม ท่านปรีดีได้บันทึกเหตุการณ์ตอนนี้ไว้ว่า

"ต่อมาใน ค.ศ. ๑๙๒๕ ปลายรัชสมัยรัชกาลที่ ๖ ซึ่งราษฎรสมัยนั้นที่ยังมีชีวิตอยู่ในปัจจุบันรวมทั้งเจ้านายบางองค์ที่ทรงถือสัจจะตามพุทธวจนะ 'สัจจังเวอมตวาจา' คงเล่าให้ฟังว่าเสียงเรียกร้องให้มีการเปลี่ยนระบบสมบูรณาฯ ในสยามมีมากถึงขนาดไหน* ร. ท. ประยูร ภมรมนตรี ที่เคยเป็นผู้บังคับหมวดทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์และเป็นมหาดเล็กเคยรับใช้ใกล้ชิดรัชกาลที่ ๖ นั้น เมื่อมาถึงปารีสใน ค.ศ. ๑๙๒๕ และได้พบข้าพเจ้าก็ได้เล่าให้ข้าพเจ้าฟังถึงความเสื่อมโทรมของระบบสมบูรณาฯ และเสียงเรียกร้องของราษฎรในสยามที่ต้องการให้เปลี่ยนระบบนั้น ฉะนั้นใน ค.ศ. ๑๙๒๕ นั้นเอง ภายหลังที่ข้าพเจ้าได้สนทนากับ ร. ท. ประยูรฯ หลายครั้งแล้ว จึงได้ชวนเขาไปเดินเล่นที่ถนน Henri Martin ปรารภกันว่าได้ยินผู้ที่ต้องการเปลี่ยนระบบสมบูรณาฯ มามากมายหลายคนแล้วแต่ยังไม่มีใครจะตัดสินใจเอาจริง ฉะนั้นเราจะไม่พูด

แต่ปากคือจะต้องทำจริงจากน้อยไปสู่มากแล้ววางวิธีการชวนเพื่อนที่ไว้ใจได้ร่วมเป็นหน่วยแรกขึ้น ต่อมาจึงชวน ร. ท. แปลก ร. ต. ทัศนัย ซึ่งย้ายจากบ้านเดิมไปพักอยู่ถิ่นเดียวกับข้าพเจ้าที่ Quartier Latin จึงได้สนทนากันแทบทุกวันแล้วก็ได้ชวนเพื่อนอื่น ๆ ให้ร่วมด้วย

เราได้วางแผนปลุกจิตสำนึกเพื่อนนักศึกษาทั่วไปให้เกิดความรู้สึกถึงความจำเป็นต้องเปลี่ยนระบบสมบูรณา ฯ ๔ ว่าโอกาศที่เหมาะที่สุดคือในระหว่างมีการชุมนุมประจำปี ค.ศ. ๑๙๒๕ ของสมาคมที่ข้าพเจ้าเป็นสภานายกอยู่นั้น จะได้จัดให้เพื่อนไทยอยู่ร่วมกัน ณ คฤหาสน์ใหญ่ที่ตำบล chatrettes ซึ่งสมาคมเช่าไว้เฉพาะการนั้นมีกำหนด ๑๕ วัน เราได้จัดให้มีกีฬาแทบทุกชนิดรวมทั้งการยิงเป้าเพื่อเป็นพื้นฐานแห่งการฝึกอาวุธ ในเวลาค่ำก็มีการแสดงปาฐกถาในเหตุการณ์ระหว่างประเทศและเหตุการณ์ภายในประเทศและมีการโต้วาทีในหัวข้อที่เป็นคติ มีการแสดงละครที่เป็นคติเช่นเรื่อง 'โลเลบุรี' ของพระมงกุฎเกล้าฯที่แสดงถึงความแหลกเหลว.แห่งการศาลและอัยการของบุรีที่พระองค์สมมุติว่า 'โลเล' มีการดนตรีและขับร้องบ้าง แต่ไม่มีการเต้นรำยั่วยวนกามารมณ์ การชุมนุมในฤดูร้อน ค.ศ. ๑๙๒๕ ได้ดำเนินไปอย่างได้ผลถึงความสนิทสนมกลมเกลียวของเพื่อนนักศึกษาไทยที่ร่วมประชุม ถึงขีดที่เมื่อครบกำหนด ๑๕ วันแล้วหลายคนก็ได้แสดงถึงความอาลัยที่ต่างคนจะต้องย้ายจากกันไป ครั้นแล้วข้าพเจ้ากับเพื่อนที่ริเริ่มซึ่งออกนามมาแล้วจึงได้ปรึกษาตกลงกันว่าในการประชุมประจำปีต่อไปคือในเดือนกรกฎาคม ๑๙๒๖ สมควรที่จะพัฒนาจิตสำนึกของเพื่อนนักศึกษาให้สูงขึ้นอีกระดับหนึ่งถึงขั้นต่อสู้อัครราชทูตซึ่งเป็นตัวแทนของระบบสมบูรณา ฯ ในต่างประเทศ แต่จะต่อสู้โดยวิธีที่ธรรมเนียมประเพณีอนุญาตไว้ คือการทูลเกล้า ฯ ถวายฎีกาต่อพระปกเกล้า ฯ ซึ่งเพิ่งทรงขึ้นครองราชสมบัติสืบต่อจากรัชกาลที่ ๖ ในการนั้นจะต้องถือเอาความไม่พอใจที่นักศึกษาส่วนมากมีอยู่เป็นพื้นฐาน เนื่องจากอัครราชทูตจ่ายเงินกระเป๋าให้น้อยเกินไป ทั้ง ๆ ที่แต่ละคนมีงบประมาณที่ทางรัฐบาล

หรือทางบ้านได้มอบไว้ที่อัครราชทูตอย่างเพียงพอ เราถือเอาเศรษฐกิจเป็นรากฐานที่จะพัฒนาจิตสำนึกให้เป็นทางการเมืองตามกฎวิทยาศาสตร์สังคมแห่งการพัฒนาจิตสำนึก"

ถึงแม้ว่าท่านปรีดีจะใช้เวลาไปเพื่อหมู่คณะและสมาคมกับเพื่อนนักอภิวัฒน์ต่างชาติ แต่ท่านปรีดีก็ไม่ได้ละเลยในการศึกษาท่านคงยังขยันหมั่นเพียรเช่นเดียวกับที่เรียนชั้นประถมที่วัดศาลาปูน หรือที่โรงเรียนตัวอย่างและที่โรงเรียนกฎหมาย ดังที่ ดร. เดือน บุนนาค ได้บันทึกไว้อีกตอนหนึ่งว่า

"ที่ฝรั่งเศสเวลานั้นมีคนเรียนกฎหมายอยู่ราว ๑๕ คน คนที่ขึ้นหน้าก็คือคุณปรีดี เวลานั้นกำลังทำ Doctiorat ภาคสอง (แผนกคนฝรั่งเศส) ถ้าแกสอบได้ก็สำเร็จและจะเป็นคนไทยคนแรกที่ได้ตำแหน่ง Docteur en droit (แผนกคนฝรั่งเศส)

จากการที่ท่านเรียนเก่งนี้เอง จึงได้กลายเป็นที่พึ่งของเพื่อน ๆ ในด้านการศึกษาอีกด้านหนึ่ง โดยช่วยชี้แนะหรืออธิบายข้อความที่เพื่อน ๆ ไม่เข้าใจ ก็เลยกลายเป็นติวเตอร์หรือเลคเชอเรอไป เพื่อน ๆ ก็เลยเรียกท่านว่า "อาจารย์"

ภายหลังจากที่ท่านปรีดี ฯ ได้พบกับนายประยูร ฯ และได้แลกเปลี่ยนทัศนะจนเป็นที่ตกลงกันในอันจะทำการอภิวัฒน์ระบบการปกครองของสยามประเทศ จากระบบราชาธิปไตยมาเป็นประชาธิปไตยแล้ว ทั้งสองท่านก็ได้เผยแพร่ความคิดดังกล่าวในหมู่เพื่อนฝูงที่มีความตื่นตัวในทางการเมืองสูงพอและไว้วางใจได้

ในการเผยแพร่ความคิดดังกล่าวนี้ได้เป็นไปอย่างระมัดระวัง เพราะในขณะนั้นนักเรียนไทยส่วนใหญ่ในฝรั่งเศสถ้าไม่เป็นพวกเจ้าก็เป็นพวกลูกหลานขุนนาง ซึ่งรับใช้ใกล้ชิดและมีผลประโยชน์ทางวรรณะ ร่วมกับพวกเจ้า ถ้าความลับแตกเมื่อใดก็จะกลายเป็นกบฏไปเมื่อนั้นทันที

จนในที่สุดก็ได้มีการประชุมอย่างเป็นทางการ ในระหว่างผู้ร่วมคิดทำการอภิวัฒน์ครั้งนั้น ซึ่งมีด้วยกันทั้งหมด ๗ ท่าน ประชุมกัน ณ บ้านเลขที่ ๙ Sommerad วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๒๗ ดังปรากฏรายละเอียดในบทนิพนธ์บทหนึ่งของท่านปรีดี ฯ ความว่า

"๑. การประชุมเป็นทางการครั้งแรกของคณะราษฎร มีขึ้นเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๒๗ ที่หอพักแห่งหนึ่ง ณ Rue Du Sommerard ซึ่งเราเช่าห้องใหญ่ไว้เพื่อการประชุมนั้น ผู้ร่วมประชุมมี ๗ คนด้วยกันคือ (๑) ร.ท. ประยูร ภมรมนตรี นายทหารกองหนุนซึ่งเคยเป็นผู้บังคับหมวดทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ รัชกาลที่ ๖ (๒) ร.ท. แปลก ขีตตะสังคะ สำเร็จวิชาจากโรงเรียนเสนาธิการทหารบกสยาม แล้วมาศึกษาที่โรงเรียนทหารบีนใหญ่ฝรั่งเศส (๓) ร.ต. ทัศนัย มิตรภักดี นายทหารกองหนุนเคยเป็นผู้บังคับหมวดกรมการทหารม้าที่ ๕ นครราชสีมาแล้วมาศึกษาที่โรงเรียนนายทหารม้าฝรั่งเศส (๔) นายตั้ว ลพานุกรม นักศึกษาวิทยาศาสตร์ในสวิตเซอร์แลนด์เคยเป็นจ่านายสิบในกองทหารอาสาสงครามโลกครั้งที่ ๑ (๕) หลวงสิริราชไมตรี นามเดิมจรูญ นามสกุลสิงหเสนี ผู้ช่วยสถานทูตสยามประจำกรุงปารีส เคยเป็นนักเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรมและเป็นนายสิบตรีในกองทหารอาสาสงครามโลกครั้งที่ ๑ (๖) นายแนบ พหลโยธิน เนติบัณฑิตอังกฤษ (๗) ข้าพเจ้า (นายปรีดี พนมยงค์)

ที่ประชุมมีมติเป็นเอกฉันท์ ให้ข้าพเจ้าเป็นประธานและเป็นหัวหน้าคณะราษฎรจนกว่าจะมีบุคคลที่เหมาะสมเป็นหัวหน้าคณะราษฎรในกาลต่อไป"

บทนิพนธ์ของท่านปรีดี เรื่องเกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎรได้กล่าวต่อไปว่า

"การประชุมดำเนินไปเป็นเวลาประมาณ ๕ วัน ซึ่งได้ตกลงสาระสำคัญดังต่อไปนี้

ก. วัตถุประสงค์ของคณะราษฎร คือ เปลี่ยนระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ ซึ่งในสมัยนั้นยังไม่มีศัพท์สมัยใหม่ว่า 'ปฏิวัติ' หรือ 'อภิวัฒน์' เพื่อถ่ายถอดคำฝรั่งเศส อังกฤษ Revolution ดังนั้นเราจึงใช้ศัพท์ธรรมดาว่า

'เปลี่ยนการปกครองของกษัตริย์เหนือกฎหมายมาเป็นการปกครองที่มีกษัตริย์อยู่ใต้กฎหมาย' และการดำเนินเพื่อให้สยามบรรลุหลัก ๖ ประการ คือ (๑) รักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่นเอกราชในทางการเมือง ในทางศาล ในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ของประเทศไว้ให้มั่นคง (๒) รักษาความปลอดภัยในประเทศให้การประทุษร้ายต่อกันลดลงให้มาก (๓) บำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจโดยรัฐบาลใหม่จะหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก (๔) ให้ราษฎรมีสิทธิเสมอภาคกัน (๕) ให้ราษฎรมีเสรีภาพที่ไม่ขัดต่อหลัก ๔ ประการดังกล่าวแล้ว (๖) ให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร

ข. โดยคำนึงถึงสภาพของสยามที่ถูกแวดล้อมโดยอาณานิคมของอังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งชาติทั้งสองนี้มีข้อตกลงกันถือเอาสยามเป็นประเทศกันชน แต่เขาอาจพร้อมกันยกกำลังทหารเข้ามายึดครองแล้วแบ่งดินแดนสยามไปเป็นเมืองขึ้นหรืออยู่ใต้อำนาจอิทธิพลของประเทศทั้งสอง ดังนั้นเราจึงเห็นว่าวิธีเปลี่ยนการปกครองดังกล่าวจะต้องกระทำโดยวิธี Coup d'etat ซึ่งเราเรียกกันด้วยคำไทยธรรมดาว่า 'การยึดอำนาจโดยฉับพลัน' เพราะในสมัยนั้นยังไม่มีผู้ใดตั้งศัพท์ไทยว่า 'รัฐประหาร' เพื่อถ่ายถอดศัพท์ฝรั่งเศสดังกล่าวนั้น ทั้งนี้ก็เพื่อป้องกันการแทรกแซงของมหาอำนาจ เพราะเมื่อคณะราษฎรได้อำนาจโดยฉับพลันแล้ว มหาอำนาจก็จะต้องเผชิญสถานการณ์ที่เรียกเป็นภาษาฝรั่งเศสว่า Fait Accompli คือพฤติการณ์ที่สำเร็จรูปแล้ว

ค. ผู้ที่เข้าร่วมประชุมครั้งแรกเป็นกรรมการกลางของคณะราษฎร ไปพลางก่อน กรรมการแต่ละคนเป็นหัวหน้าแต่ละสายที่จะต้องเลือกเฟ้นผู้ที่ไว้วางใจได้ตามระเบียบพิจารณาตัวบุคคลแล้วนำมาเสนอกรรมการกลางของคณะราษฎร ซึ่งจะรับเข้าเป็นสมาชิกคณะราษฎรได้โดยมติเป็นเอกฉันท์เท่านั้น.

ในชั้นแรกให้หัวหน้าสายหาสมาชิกเพิ่มเติมสายละ ๒ คนก่อน แล้วก็แยกเป็นหัวหน้าสายย่อยใหญ่น้อยแตกกิ่งก้านสาขาออกไป.

ง. การเลือกเพื่อนสมาชิกคณะราษฎรเพิ่มเติมนั้น ต้องคำนึงถึงความเสียสละเพื่อชาติอย่างแท้จริง ความกล้าหาญ ความสามารถในการรักษาความลับ ดังนั้นจึงได้แบ่งบุคคลที่ต้องการเปลี่ยนระบบปกครองดังกล่าวออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ดี ๑ ได้แก่บุคคลที่สมควรได้รับคำชักชวนให้เข้าร่วมเป็นสมาชิกคณะราษฎรก่อนวันลงมือยึดอำนาจรัฐ แต่บุคคลประเภทนี้ก็ต้องแยกแยะออกไปอีกว่าผู้ใดควรได้รับคำชักชวนไว้ตั้งแต่เนิ่น ๆ หรือชวนต่อเมื่อใกล้เวลาที่จะลงมือทำการยึดอำนาจ มิให้ถือเพียงแต่ว่าบุคคลใดเป็นเพื่อนเที่ยวด้วยกันกินด้วยกันแล้วก็จะชวนเข้าเป็นสมาชิกในคณะราษฎรได้ทุกคนในทันทีทันใด ถ้าเพื่อนคนนั้นชอบพูดตลกเกินไปก็ย่อมเอาเรื่องที่จริงบ้างไม่จริงบ้างมาพูดเพียงแต่จะให้ผู้ฟังขบขันเป็นการตลกและอาจเอาเรื่องลับของคณะไปแย้มพรายเพื่อการตลก เพื่อนบางคนมีลักษณะดีหลายอย่างแต่เวลากินเหล้าเข้าไปแล้วกุมสติไว้ไม่อยู่แล้วพูดเลอะเทอะก็อาจพลั้งพลาดเอาเรื่องของคณะไปพูดในเวลาเมาจึงมิได้ชวนเข้าร่วมในคณะราษฎรก่อนลงมือยึดอำนาจ แต่เมื่อยึดอำนาจได้ในวันที่ ๒๔ มิถุนายนแล้ว ไม่มีความลับที่จะปิดบังจึงชวนให้ร่วมมือได้

ดี ๒ ได้แก่บุคคลที่จะได้รับคำชักชวนต่อเมื่อได้ลงมือปฏิบัติในการยึดอำนาจแล้วซึ่งเขาย่อมมีบทบาทเป็นกำลังให้คณะราษฎรได้

ดี ๓ ได้แก่บุคคลที่จะได้รับคำชักชวนในวันลงมือปฏิบัติการยึดอำนาจนั้นเอง แต่ภายหลังที่การยึดอำนาจได้มีท่าทีแสดงว่าจะเป็นผลสำเร็จมากกว่าความไม่สำเร็จ.

จ. นโยบายที่จะดำเนินภายหลังที่คณะราษฎรได้อำนาจรัฐแล้ว ที่ประชุมได้มอบให้ข้าพเจ้าเป็นผู้ชี้แจงและเห็นชอบตามหลัก ๖ ประการ ซึ่งข้าพเจ้าเป็นผู้เสนอรวมทั้งหลักการทั่วไปในเค้าโครงการเศรษฐกิจ และได้มอบให้ข้าพเจ้าเตรียมร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจในโอกาสต่อไป

ฉ. ที่ประชุมได้พิจารณาเผื่อไว้ว่าถ้าการกระทำของคณะราษฎรต้องถูกปราบปรามหรือพ่ายแพ้ก็ให้มีเพื่อนหัวหน้าสายคนหนึ่งที่เรากันไว้มิให้แสดงออกนอกหน้าว่าเป็นสมาชิก

คณะราษฎร โดยไม่ต้องมาประชุมคณะกรรมการหัวหน้าสายบ่อยครั้งไม่ว่าจะในฝรั่งเศสหรือเมื่อกลับสยามแล้ว โดยบำเพ็ญตนประดุจเป็นคนอยู่ในบ้านอย่างสงบเงียบผู้นี้มีหน้าที่ดำเนินกิจการของคณะราษฎรที่อาจถูกปราบปรามหรือพ่ายแพ้นั้นต่อไปให้สำเร็จ พร้อมทั้งให้มีหน้าที่ดูแลช่วยเหลือครอบครัวของเพื่อนที่ถูกติดคุกหรือถึงแก่ความตาย ที่ประชุมเห็นพ้องกันมอบหน้าที่นี้ให้แก่นายแนบ พหลโยธิน ซึ่งเป็นผู้มีทรัพย์สินมากโดยได้รับมรดกจากบิดา

เมื่อเสร็จการประชุมก่อตั้งคณะราษฎรแล้ว ข้าพเจ้ากลับสยามในเดือนมีนาคมปีนั้น แล้วเพื่อนที่ยังอยู่ในปารีสเลือกเฟ้นผู้ที่สมควรชวนร่วมคณะราษฎรต่อไป อีกประมาณ ๒–๓ เดือน เพื่อนที่ยังอยู่ปารีสได้ชวนนายทวีบุณยเกตุ นักศึกษาวิชาเกษตร และนายบรรจง ศรีจรูญ ไทยมุสลิมจากอียิปต์ที่มาเยือนปารีสซึ่งรับภาระจัดตั้งไทยมุสลิมต่อไปอาทินายแช่มมุสตาฟา (บุตรหัวหน้าศาสนาอิสลามในไทยที่รู้จักกันในนามว่า 'ครูฟา' ต่อมานายแช่มเปลี่ยนนามสกุลว่า 'พรหมยงค์' คล้าย ๆ นามสกุลข้าพเจ้า) ต่อมาได้ชวน ร.ต. สินธุ์ กมลนาวิน ร.น. นักศึกษาวิชาทหารเรือเดนมาร์คที่มาเยือนปารีส ต่อมาพระยาทรงสุรเดชได้มาดูงานทหารในฝรั่งเศส เพื่อนที่ยังอยู่ในปารีสจึงลองทาบทามว่ามีความรู้สึกอย่างไรต่อระบบสมบูรณาฯ ก็ได้ความว่าไม่พอใจระบบนั้น แต่ยังมิได้ถูกชวนเข้าร่วมในคณะราษฎร ต่อจากนั้นเพื่อนที่ก่อตั้งคณะราษฎรที่ปารีสก็ทยอยกันกลับสยาม ค่อย ๆ ชวนเพื่อนนักศึกษาที่เคยสังเกตไว้ในการสนทนากันเพียงคร่าว ๆ มิได้จำกัดเฉพาะนักศึกษาในฝรั่งเศสเท่านั้น ฉะนั้นต่อมาในสยามจึงได้ชวน ม.ล. อุดม สนิทวงศ์ นักศึกษาจากสวิตเซอร์แลนด์ ม.ล. กรีเดชาติวงศ์ นายสพรั่ง เทพหัสดินทร ณ อยุธยา และนายเล้ง ศรีสมวงศ์ นักศึกษาจากอังกฤษ ฯลฯ และเพื่อนทหารบก ทหารเรือพลเรือนคนอื่นๆในสยาม ในปลาย พ.ศ. ๒๔๗๔ จึงได้ชวนพระยาพหลพลพยุหเสนา พระยาทรงสุรเดช พระยาฤทธิ์อัคเณย์และมอบให้พระยาพหล ฯ เป็นหัวหน้าคณะราษฎร

พลโทประยูร ภมรมนตรี ๑ ใน ๗ ของบุคคลชั้นนำผู้ริเริ่มแห่งคณะราษฎร ซึ่งได้มีการประชุมกันครั้งแรกเมื่อวันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๒๗ ณ กรุงปารีสดังกล่าวแล้ว

ได้บันทึกเกี่ยวกับเหตุผลในการร่วมก่อตั้งคณะราษฎรและทำการอภิวัฒน์ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ ไว้ตอนหนึ่งว่า

"กำเนิดของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้ผุดขึ้นในดินแดนต่างด้าว ว่าโดยทั่วไปแล้ว ผู้ที่อยู่ภายในประเทศของเราก็ชินเคยต่อสภาพความเป็นอยู่ในระบบพึ่งบุญพึ่งบารมี ระบบพินอบพิเทา ถือโชคชตากุศลบุญราศีเป็นเรื่องของชีวิต ครั้นเมื่อได้ไปอยู่ในดินแดนต่างประเทศ ในประการแรกเราได้เห็นความรุ่งเรืองของประเทศต่าง ๆ ทำให้หวนมาคิดเปรียบเทียบกับสภาพความเป็นอยู่ของบ้านเมืองเราทำไมถึงต้องจมโคลนพะรุงพะรังอยู่อย่างนี้ กับทั้งความเป็นอยู่ของประชาชนของเขาที่อยู่ในระดับชีวิตส่วนรวมที่ใกล้เคียงไม่มีการแบ่งชั้นวรรณะ ระบบหมอบกรานพินอบพิเทาพูดจาไอ้เอ็งมึงกู เป็นเรื่องขมขื่นดังที่ได้ประสบอยู่ในบ้านเมืองของเรา นอกจากนี้ยังเกิดมีความรู้สึกแสลงใจที่ถูกเหยียดหยามเสมือนเป็นข้าทาสที่อยู่ในอาณานิคม เพราะในยุคนั้นพลเมืองกว่าครึ่งโลก ยังเป็นประเทศราชในความปกครองชาวผิวขาว ได้กระทบกระเทือนใจ ทำให้รู้สึกตัวขึ้นมาว่า เพราะประเทศเรานั้นอ่อนแอ่ มิได้ปรับปรุงให้เข้มแข็งและเป็นระเบียบอันดีงาม เสมือนอารยประเทศทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อได้เรียนรู้ถึงประวัติศาสตร์การต่อสู้เพื่ออิสระและเสรีภาพที่ประชาชนชาวยุโรปเขาต่อสู้เอาชีวิตเลือดเนื้อเข้าแลกรักษาสิทธิเสรีภาพ เขาจึงสามารถสร้างระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยอันมั่นคง ที่เป็นกุญแจทองนำประเทศไปสู่ความรุ่งเรืองและความมั่นคงสืบเนื่องกันมาหลายศตวรรษ ด้วยเหตุผลนานาประการดังได้กล่าวมาแล้วนี้ ประกอบกับเมื่อได้หวนคำนึงถึงสภาพความเสื่อมโทรมของบ้านเมืองในยุคนั้น จึงทำให้นักเรียนไทยผู้รักชาติที่อยู่ในยุโรปโดยเฉพาะในประเทศฝรั่งเศสและสวิสเซอร์แลนด์ ได้ร่วมใจร่วมคิดด้วยเจตนาอันแรงกล้า ยอมเสี่ยงชีวิตคิดเปลี่ยนแปลงการปกครองขึ้นเพื่อความรุ่งเรืองของประเทศชาติ"

พลโท ประยูร ฯ ได้บันทึกถึงความมุ่งหมายในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ต่อไปอีก ตอนหนึ่งว่า

"ความมุ่งหมายของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ด้วยเหตุผลดังกล่าวแล้วในตอนต้น โดยยึดหลักประชาธิปไตยซึ่งประชาชนจะต้องมีสิทธิในการปกครองตนเอง โดยมีรัฐธรรมนูญเป็นรากฐานปกครองประเทศชาติเยี่ยงอารยะประเทศ เป็นรากฐานที่จะสร้างความรุ่งเรืองและความมั่นคง กับทั้งเป็นหลักที่จะประกันเสรีภาพของประชาชนทั่วกัน ซึ่งการปกครองตามระบอบประชาธิปไตย จะต้องยึดหลักการหมุนเวียนผลัดเปลี่ยนคณะรัฐบาลกันไปตามวาระของการเลือกตั้ง อันเป็นหนทางที่จะสร้างความก้าวหน้า และความมั่นคงให้แก่ประเทศชาติ".

พลโท ประยูร ฯ ได้พูดถึงท่านปรีดี พนมยงค์ ว่า

"โดยที่นายปรีดี พนมยงค์ (หลวงประดิษฐมนูธรรม) กับข้าพเจ้าสองคนได้เริ่มก่อหวอดร่วมคิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นคู่แรก แล้วจึงได้ชักชวนเพื่อนร่วมใจมาได้ ๗ ท่านรวมทั้ง ร.ท. แปลก ขิตตะสังคะ (จอมพล ป. พิบูลสงคราม) เป็นนักเรียนนายร้อยรุ่นเดียวกัน มาประชุมกันเป็นครั้งแรกที่ Sommerad เมื่อวันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๒๗."

ในที่สุด ท่านปรีดี ฯ ก็จบการศึกษาชั้นปริญญาเอกทางกฎหมายจากมหาวิทยาลัยกรุงปารีสภายหลังที่ได้ใช้เวลาในการศึกษาถึง ๕ ปี ได้ปริญญา Docteur en droit ท่านปรีดี ฯ จึงนับเป็นคนไทยคนแรกที่จบปริญญาอังดรัว (แผนกคนฝรั่งเศส) และได้รับประกาศนียบัตรชั้นสูงสุดทางเศรษฐศาสตร์อีกแขนงหนึ่งด้วย.

ตามปกตินั้นเมื่อจบการศึกษาแล้วก็จะต้องอยู่ดูงานอีกหนึ่งปี แต่สำหรับท่านปรีดี ฯ นั้นเมื่อจบปริญญาเอกแล้วก็ถูกส่งตัวกลับทันที เนื่องมาแต่กรณีพิพาทกับทูตจนมีเรื่องถึงในหลวงดังกล่าวแล้ว

ท่านปรีดี ฯ ได้เดินทางกลับมาตุภูมิโดยทางเรือ ออกจากฝรั่งเศสในเดือนมีนาคม ๒๔๖๙ และมาถึงกรุงเทพ ฯ ในวันที่ ๒ เมษายน ๒๔๗๐ รวมเวลาที่อยู่ในฝรั่งเศสร่วม ๗ ปี

เมื่อกลับเข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ แล้วก็ได้รับการบรรจุเข้าเป็นผู้พิพากษาชั้น ๖ ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๒๔๐ บาท และได้ทำการฝึกหัดเป็นผู้พิพากษาศาลฎีกาด้วย ต่อมาได้รับแต่งตั้งให้เป็นเลขานุการกรมร่างกฎหมายเริ่มตั้งแต่อัตราเงินเดือน ๓๐๐ บาท ถึง ๓๘๐ บาท

ตามสมุดประวัติได้บันทึกไว้ว่า เป็นผู้พิพากษาชั้น ๖ กระทรวงยุติธรรม อัตราเงินเดือน ๒๔๐ เมื่อ ๑ พฤษภาคม ๒๔๗๐ เป็นเลขานุการชั้น ๒ กรมร่างกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม อัตราเงินเดือน ๓๐๐ บาท เมื่อ ๑ ตุลาคม ๒๔๗๐

และต่อมาได้รับพระราชทานยศและบรรดาศักดิ์เป็นรองอำมาตย์เอกหลวงประดิษฐ์มนูธรรม เมื่อ ๘ พฤศจิกายน ๒๔๗๑ และในปีถัดมาก็ได้รับการเลื่อนยศเป็นอำมาตย์ตรี (๘ พ.ย. ๒๔๗๒) พร้อมกับขั้นอัตราเงินเดือนก็เพิ่มจาก ๓๐๐ บาท เป็น ๓๒๐, ๓๔๐ และ ๓๖๐ บาท ในปี ๒๔๗๓.

ในระหว่างนั้นท่านได้รวบรวมกฎหมายไทยที่กระจัดกระจายอยู่ในที่ต่างๆ ขึ้นเป็นหมวดหมู่ ตั้งแต่สมัยกฎหมายตราสามดวงเป็นต้น มารวมกับบทบัญญัติกฎหมายสมัยใหม่ จัดเป็นหนังสือชุดกล่าวถึงตัวบทกฎหมายของไทยแต่แรกจนปัจจุบันให้ชื่อว่า "ประชุมกฎหมายไทย" หนังสือชุดนี้เป็นประโยชน์ต่อนักกฎหมายเป็นอย่างมาก แม้ปัจจุบันหนังสือชุดนี้ก็ยังทรงคุณค่าอยู่เช่นเดิม.

ในด้านการสอนกฎหมาย วิชาที่สำคัญและสร้างชื่อเสียงให้กับท่านมากที่สุดก็คือวิชากฎหมายปกครอง ดังที่ ดร. เดือน บุญนาค ได้บันทึกไว้ว่า

"ในส่วนงานเป็นครูบาอาจารย์นั้น ท่านปรีดีเป็นอาจารย์ผู้สอนที่โรงเรียนกฎหมาย เคยสอนหลายวิชา แต่วิชาหนึ่งซึ่งไม่ใช่วิชากฎหมายแท้ได้สร้างชื่อเสียงให้กับท่านมาก คือวิชากฎหมายปกครอง ในข้อความตอนต้นในคำอธิบายวิชานี้ ท่านปรีดีก็ได้พูดถึงธรรมนูญการปกครองแผ่นดินซึ่งในเวลานั้นเรียกว่า กฎหมายรัฐธรรมนูญ ท่านได้อธิบายเรื่องเสรีภาพต่าง ๆ ที่เขียนและพูดในสมัยนั้น แต่ในครั้งนั้นท่านปรีดีเรียกว่า "ความอิสระ" ท่านได้อธิบายถึงเรื่องการปกครองของเมืองไทย สมัยเมืองวัง คลัง นา เปลี่ยนมาเป็นลำดับ การแบ่งเขตปกครอง การจัดการปกครอง เป็นกระทรวงแล้วไปเติมเรื่องหน้าที่ของรัฐในทางเศรษฐกิจ ซึ่งท่านปรีดีเรียกในขณะนั้นว่า "การงานซึ่งฝ่ายปกครองกระทำเพื่อส่งเสริมบำรุงฐานะความเป็นอยู่ความสุขสมบูรณ์ของราษฎร" ท่านปรีดีแบ่งชนิดแห่งการงาน ซึ่งฝ่ายปกครองต้องกระทำนี้ออกเป็นสาขาใหญ่สองประเภท คือ ๑ ในทางเศรษฐกิจ (Economic politique) ๒. ในทางสมาคมกิจ (Economic Sociale) แล้วท่านปรีดีก็พูดเรื่องประดิษฐกรรม ปริวรรตกรรม วิภาคกรรม โภคยกรรม เขียนความสั้น ๆ เพียงไม่ถึง ๕ หน้ากระดาษ

ท่านปรีดี ฯ จบคำอธิบายกฎหมายปกครองด้วยการคลังของประเทศ เกี่ยวกับงบประมาณรายได้ รายจ่าย การกู้เงิน การชำระหนี้ของรัฐ ดังนี้ คำอธิบายกฎหมายปกครองของท่านปรีดี จึงกว้างขวางจูงใจบุคคลผู้อ่านให้หันเข้าเอาใจใส่ในกิจการบ้านเมือง ราษฎรผู้ถูกปกครองใคร่ได้มีเสียงในการปกครองบ้าง ความรู้สึกอยากปกครองตนเอง จึงเกิดมีมากขึ้น"

วิชากฎหมายปกครองที่แท้แล้วก็คือวิชาการเมืองนั้นเอง ท่านปรีดีจึงได้ชื่อว่าเป็นคนแรกที่สอนวิชาการเมืองอย่างเป็นระบบ และยิ่งกว่านั้นเป็นการสอนวิชาการเมืองเรื่องประชาธิปไตยในสมัยราชาธิปไตย ซึ่งเป็นของทำได้ไม่ง่ายนัก แต่ท่านปรีดีก็ได้ทำสำเร็จมาแล้ว และวิชากฎหมายปกครองนี้เองที่ได้เป็นเครื่องมือปลุกเร้ามวลชนอันสำคัญของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕

ดังกล่าวแล้วว่าวิชากฎหมายปกครองก็คือวิชาการเมืองนั้นเอง ซึ่งได้ทำความพอใจและสนใจให้กับผู้ศึกษาอย่างกว้างขวาง จนกระทั่งเกิดความสำนึกขึ้นมาในสิทธิและเสรีภาพของตน ในฐานะที่เป็นหน่วยหนึ่งของสังคมก็ควรจะได้มีสิทธิและเสรีภาพเสมอเหมือนกัน และโดยประการสำคัญราษฎรเจ้าของประเทศควรจะได้มีสิทธิมีเสียงในการปกครองอย่างเช่นประเทศที่เจริญแล้วทั้งหลาย

เมื่อมาถึงขั้นนี้ท่านปรีดี พนมยงค์ ขณะนั้นมีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงประดิษฐ-มนูธรรม ผู้บรรยายวิชากฎหมายปกครอง ซึ่งได้เผ้าจับตาดูปฏิกิริยาอยู่อย่างเงียบ ๆ ก็ได้เข้าชักนำบรรดานักศึกษาเหล่านั้นเข้าเป็นสมาชิกคณะราษฎรเพื่อการอภิวัฒน์ เช่น นายสงวน ตุลารักษ์ นายซิม วีระไวทยะ นายดิเรก ชัยนาม นายวิเชียร สุวรรณทัต นายทองเปลว ชลภูมิ เป็นต้น และต่อมาก็ได้มีสมาชิกคนอื่น ๆ เพิ่มขึ้นอีกทั้งที่เป็นนักศึกษากฎหมายและบุคคลภายนอก และทั้งที่ได้ชักชวนเข้าร่วมกันตั้งแต่ที่นายปรีดี ฯ กลับจากฝรั่งเศสใหม่ ๆ และในระยะหลัง ๆ

ก่อนหน้าการอภิวัฒน์ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ กลุ่มผู้นำในการอภิวัฒน์ได้มีการประชุมกันหลายครั้งหลายหน และได้มอบหมายให้ท่านปรีดี พนมยงค์ หรือหลวงประดิษฐ-มนูธรรม เป็นผู้วางแผนแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจอันเป็นปัญหาเฉพาะหน้าที่สำคัญที่สุดขณะนั้น ซึ่งรัฐบาลภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กำลังเข้าตาอับถึงกับดุลข้าราชการออก นอกจากจะได้รับมอบหมายและไว้วางใจให้เป็นผู้วางแผนเศรษฐกิจแล้ว ท่านปรีดี ฯ ยังได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ร่างรัฐธรรมนูญสำหรับ ใช้ปกครองประเทศและร่างคำแถลงการณ์ของคณะราษฎรเพื่อโฆษณาประกาศให้ราษฎรได้รู้ในเหตุผลของการอภิวัฒน์

พลโท ประยูร ภมรมนตรี บุคคลชั้นนำคนหนึ่งในขบวนการอภิวัฒน์ ๒๔ มิถุนา ฯ ได้พูดถึงท่านปรีดี ฯ ไว้ในหนังสือรัฐศาสตร์นิเทศ (ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๒) อีกตอนหนึ่งว่า

"ส่วนสำหรับคุณหลวงประดิษฐมนูธรรมนั้น ได้รับมอบหมายจากพระยาทรงสุรเดช ให้เป็นผู้ร่างรัฐธรรมนูญ ซึ่งได้กำชับไว้มั่นคงว่า ให้ดำเนินการตามแบบประเทศอังกฤษ ซึ่งมีพระเจ้าแผ่นดินภายใต้รัฐธรรมนูญ และเป็นผู้เขียนคำประกาศเปลี่ยนแปลงการปกครอง" และอีกตอนหนึ่ง พลโท ประยูร ฯ เล่าว่า

"ครั้นแล้วได้ตั้งสำนักงานบริหารของผู้รักษาพระนครขึ้นที่พระที่นั่งอนันตสมาคม หลวงประดิษฐมนูธรรม ได้เชิญปลัดกระทรวงมาประชุมชี้แจงนโยบายและให้รักษาการแทนเสนาบดีไปพลางก่อน กับเชิญหนังสือพิมพ์มาให้สัมภาษณ์ ออกคำแถลงการณ์ไปยังสถานทูตต่าง ๆ กับทั้งได้แจ้งให้สถานทูตทราบ และที่สุดประกาศให้ประชาชนทราบความมุ่งหมายในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และได้กราบทูลขอให้จอมพลสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิจทรงลงพระนามในคำประกาศให้ทหารข้าราชการและราษฎรทั้งหลายช่วยกันรักษาความสงบ อย่าให้เสียเลือดเนื้อของคนไทยกันเองโดยไม่จำเป็น."

ครั้นแล้วการอภิวัฒน์ใหญ่ (Great Revolution) ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ ก็อุบัติขึ้นภายใต้การนำของคณะราษฎร อันมี พ.อ. พระยาพหลพลพยุหเสนา เป็นหัวหน้าใหญ่ และท่านปรีดี พนมยงค์ เป็นมันสมองหรือ Brain trust ของขบวนการนั้น

คำยกย่องที่ว่าท่านปรีดีเป็นมันสมองของคณะราษฎรนั้น อาจเป็นคำที่แสลงหูสำหรับบุคคลบางจำพวกที่ไม่อยากเห็นใครเด่นเกินหน้า แต่ก็เป็นคำยกย่องที่เป็นความจริง ซึ่งเป็นที่ยอมรับของราษฎรไทยทั่วไป และแม้พระยามโนปกรณ์นิติธาดา นายกรัฐมนตรีคนแรกของไทยก็ได้ยอมรับ ดังคำอภิปรายของพระยามโนปกรณ์นิติธาดา ในวันที่เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีครั้งแรก ซึ่งเรียกว่าประธานคณะกรรมการราษฎร

กล่าวคือภายหลังที่สภาได้เสนอให้พระยามโนปกรณ์นิติธาดา เป็นประธานคณะกรรมการราษฎรแล้วพระยามโนปกรณ์นิติธาดา ก็ได้แถลงต่อสภาว่า

"รู้สึกเป็นเกียรติอย่างใหญ่ยิ่ง แต่ก็รู้สึกหนักใจเป็นอันมากหากว่าจะรับตำแหน่งนี้ เพราะมิใช่ทำเล่น เป็นงานใหญ่โตที่จะต้องรับผิดชอบในความมั่งมียากจนของคนไทยตั้ง ๑๒ ล้าน การจะพอรับไหวหรือไม่นั้นจะขอปรึกษาและสอบถามพระยาพหลพลพยุหเสนากับหลวงประดิษฐมนูญธรรม ดูสัก ๕ นาทีก่อน จึงจะตอบให้ทราบได้" (รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎรครั้งที่ ๑/๒๔๗๕ วันที่ ๒๘ มิถุนายน ๒๔๗๕)

ครั้นแล้ว สภาก็ได้หยุดการประชุมลงชั่วครู่ เมื่อพระยาพหล ฯ พระยามโน ฯ และหลวงประดิษฐ ฯ ได้ลุกออกจากห้องประชุมเพื่อไปปรึกษาหารือกันตามถ้อยแถลงของพระยามโน ฯ ดังกล่าว และอีกครู่หนึ่งต่อมาทั้งสามท่านก็ได้เข้ามาสู่ที่ประชุม แล้วพระยามโน ฯ ก็ได้ตอบรับตำแหน่งเป็นประธานคณะกรรมการราษฎร

พฤติการณ์ดังกล่าวนี้ ย่อมเป็นการชี้ชัดถึงความสำคัญของพระยาพหลพลพยุหเสนาในฐานะผู้กุมกำลังทางด้านทหาร และเป็นการชี้ชัดถึงความสำคัญของท่านปรีดี ฯ ในฐานะมันสมองของคณะราษฎรและผู้นำทางฝ่ายพลเรือน

อีกครั้งหนึ่งในการอภิปรายในที่ประชุมคณะกรรมานุการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจ ซึ่งท่านปรีดีเป็นผู้ร่างเสนอ พระยามโน ฯ ได้อภิปรายด้วยความไม่พอใจ แต่ก็เป็นการยอมรับในความเป็นผู้นำในทางความคิดของท่านปรีดี ฯ ซึ่งมีข้อความตอนหนึ่งว่า

"การประกาศโครงการออกมานั้น ขอให้พังเสียงข้างนอกบ้างว่า หลวงประดิษฐ์ (ท่านปรีดี, ผู้เขียน) นั้น เป็นผู้บงการในวงการรัฐบาลนี้" (รายงานการประชุมคณะกรรมาธิการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจ วันที่ ๑๒ มีนาคม ๒๔๗๕)

ในการประชุมสภาผู้แทนราษฎรครั้งแรกในระบอบประชาธิปไตย คือในวันที่ ๒๘ มิถุนายน ๒๔๗๕ ท่านปรีดีได้รับความไว้วางใจจากคณะราษฎรให้เป็นผู้จัดดำเนินการประชุม เริ่มต้นด้วยการอ่านรายนามบุคคลที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้แทนราษฎร ซึ่งมีด้วยกันทั้งหมด ๗๐ ท่าน.

เมื่ออ่านรายนามสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจบแล้ว ท่านผู้จัดการดำเนินการประชุมก็ได้นำสมาชิกกล่าวปฏิญาณพร้อมกัน

ต่อจากนั้น ภายหลังจากพระยามหิธร อ่านพระบรมราชโองการเปิดประชุมสภา และภายหลังจากที่พระยาพหล ฯ ในฐานะหัวหน้าคณะราษฎร ผู้ยึดอำนาจการปกครองได้กล่าวมอบอำนาจนั้นให้แก่สภาผู้แทนราษฎรแล้ว ท่านปรีดีในฐานะผู้จัดการดำเนินการประชุมก็ได้เสนอแนะต่อสภาให้เลือกประธานที่ประชุมหรือประธานสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งได้แก่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี.

และครั้นแล้วท่านปรีดีเองก็ได้รับการเลือกตั้งให้เป็นเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร นับเป็นเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎรคนแรกแห่งระบอบประชาธิปไตย แต่เนื่องจากยังมีงานอื่นที่สำคัญกว่า ท่านปรีดีจึงรับหน้าที่เป็นเลขาธิการสภาผู้แทนอยู่ชั่วเพียงวันเดียวแล้วจึงลาออกมารับตำแหน่งเป็นกรรมการราษฎรหรือที่เรียกต่อมาว่ารัฐมนตรีในรัฐบาลพระยามโน ฯ ครั้งแรก.

ในบรรดาผู้ที่ไม่อยากเห็นท่านปรีดีได้รับการเคารพ.เละยกย่องเกินหน้าตานนั้น นายควง อภัยวงศ์ ก็เป็นคนหนึ่งที่อยู่ในมนุษย์จำพวกนั้น

ดังปาฐกถาของนายควง ฯ ที่คุรุสภา เมื่อวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๐๖ นายควง ฯ ได้พูดถึงท่านปรีดีว่า.

"ที่ผมเรียกหลวงประดิษฐ ฯ ว่าอาจารย์นั้น ความจริงไม่ได้เป็นอาจารย์ของผม หรอก เราเป็นเพื่อนกันอย่างที่ผมเล่าให้ฟังแล้ว แต่แกเป็นคนมีโปรแกรมมากเหลือเกิน เราก็ตั้งนิคเนมแกว่า อาจารย์"

คำพูดของนายควง ฯ ดังกล่าวนี้ ก็เพื่อให้ผู้ฟังเห็นเป็นว่า คำว่า "อาจารย์" ที่ใคร ๆ เรียกขานท่านปรีดีนั้น เป็นแต่เพียง "นิคเนม" เท่านั้น หาได้มีความหมายในความเคารพนับถือแต่ประการใดไม่

ต่อคำพูดอันไร้สัจจะของนายควง ฯ ดังกล่าวนี้ ท่านปรีดีได้ชี้แจงไว้ในหนังสืองานวันเกิดครบ ๗๒ ปีของท่านเมื่อ ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๑๕ มีข้อความตอนหนึ่งว่า

"ส่วนการที่เพื่อนนักศึกษาในฝรั่งเศสส่วนหนึ่งเรียกข้าพเจ้าว่าอาจารย์ นั้น เนื่องจากเหตุต่าง ๆ กัน นายเทอด บุนนาค นักศึกษาวิทยาลัยฝรั่งเศส ซึ่งต่อมาได้เป็นผู้พิพากษาในสยามนั้น ได้พาครอบครัวมาเยี่ยมข้าพเจ้า ณ บ้านพักชานกรุงปารีส นายเทอด ฯ ได้บอกแก่ครอบครัวของตนว่า ข้าพเจ้าเป็นทั้งเพื่อนและอาจารย์ของเขา เพราะนอกจากได้รับคำแนะนำในการศึกษาแล้ว ข้าพเจ้ายังได้ช่วยทบทวนวิชาให้เขาก่อนเข้าสอบไล่ หลายคนก็ได้เรียกข้าพเจ้าเพราะเหตุนี้ แต่นายควงลืมไปเองถึงเหตุที่หลายคนเรียกข้าพเจ้าว่า อาจารย์ ฉะนั้นข้าพเจ้อภัยให้ ส่วนการที่นายควง ฯ อ้างว่า เพื่อนอื่น ๆ ตั้งนิคเนมข้าพเจ้า เพราะมีโปรแกรมมากเหลือเกินนั้น อันที่จริงระหว่างอยู่ในฝรั่งเศสนั้นโปรแกรมเพื่อภิวัฒน์ไทย ก็รู้เฉพาะไม่กี่คน ซึ่งนายควง ฯ ไม่มีโอกาสรู้ ฉนั้นจะเดาเอาว่า ข้าพเจ้ามีโปรแกรมมากในเวลานั้นได้อย่างไร ข้าพเจ้ามีโปรแกรมหลายอย่างที่แสดงให้เพื่อนก่อการ ๒๔ มิถุนา รู้ทั่วกันภายหลัง ๒๔ มิถุนา ก่อนนั้นนอกจากหัวหน้าสายแล้ว แต่ละคนรู้เฉพาะหน้าที่ของตน เช่นหน้าที่ตัดสายโทรศัพท์กลางในบังคับบัญชาของ ร.อ.หลวงนิเทศกลกิจ นั้น นายควง ฯ ก็รู้เฉพาะการนั้นเท่านั้นแม้การประชุมบางครั้งที่ให้นายควงเป็นย่ามก็ดี นายควงก็รับอยู่แล้วว่าตนไม่รู้ว่าที่ประชุมพูดเรื่องอะไรกัน

เจ้านายหลายพระองค์ทรงถือว่า ข้าพเจ้าเป็นพระสหาย ก็ได้ทรงพระกรุณาเรียกข้าพเจ้าว่า อาจารย์ อาทิ พระองค์เจ้าอาทิตย์ ฯ ก็ทรงเรียกข้าพเจ้าเช่นนั้น ตั้ง

แต่ยังทรงพระเยาว์ตลอดมาจนกระทั่งก่อนท่านสิ้นพระชนม์ พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าภานุพันธ์ยุคลก็ทรงกรุณาเรียกข้าพเจ้า อาจารย์ ตั้งแต่ทรงพระเยาว์ตลอดมากระทั่งปัจจุบัน เมื่อพระองค์ทรงพบปะข้าพเจ้า ท่านมิได้ทรงเรียกข้าพเจ้าเช่นนั้นเป็นการตลก

เจ้านายอีกองค์หนึ่ง คือหม่อมเจ้านักขัตรมงคล พระบิดาสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิตพระบรมราชินีนาถ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบันทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถนั้น ท่านทรงมีพรรษามากกว่าอายุข้าพเจ้าหลายปีในขณะทรงศึกษาอยู่ในฝรั่งเศส และทรงเป็นผู้ที่นักศึกษาส่วนมากเคารพนับถือท่านว่าทรงพระปรีชาญาณ มีความรู้แตกฉานทั้งในความรู้ทั่วไป ในวิชาทหาร ในภาษาฝรั่งเศสจนสามารถทรงนิพนธ์ร้อยแก้วภาษาฝรั่งเศสได้ ดังปรากฏในหนังสือที่นักศึกษาในฝรั่งเศสสมัยนั้นพิมพ์เป็นอนุสรณ์แด่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ในวาระที่พระองค์เสด็จสวรรคต ท่านกรุณาประทานเกียรติแก่ข้าพเจ้าเรียกข้าพเจ้าว่า อาจารย์ ตามลายพระหัตถ์ที่ท่านทรงเขียนไว้ใต้พระฉายาลักษณ์ที่ประทานแก่ข้าพเจ้าว่า

"ให้ท่านอาจารย์ ปรีดี สภานายกแห่งสามัคยานุเคราะห์สมาคมไว้เป็นที่ระลึก ด้วยความชอบพอและคุ้นเคยมาก–นักขัตร"

โปรดเรียกหา

“ท น า ย จ ำ เ ป็ น”

สารคดีการเมือง

ที่ทันต่อเหตุการณ์บ้านเมือง

และของโลก

■ ท่ า น อ่ า น ห นั ง สื อ เ ห ล่ า นี้ ห รื อ ยั ง

■ ถ้ า ยั ง โ ป ร ด ห า ม า อ่ า น ด่ ว น

△ “ชีวิตและงานของ ดร. ปรีดี พนมยงค์”

△ “ศิษย์อาจารย์”

△ “บ้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับท่านปรีดี พนมยงค์”

△ “จากกรุงเทพ ฯ ถึงปักกิ่ง”

△ “ท่านปรีดี ฯ กับราชบัลลังก์”

△ “การต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมของท่านปรีดี ฯ”

△ “เมื่อรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ลี้ภัย ฯ”

△ “เผชิญวิกฤตทางการเมือง”

△ “จากปารีส ถึงกรุงเทพ ฯ”

และเล่มต่อไป “ประวัติรัฐบุรุษอาวุโส ฯ ตอนสี่” กำลังจะออกติดตามมา

พิมพ์ที่ประจักษ์การพิมพ์ ๑๐๐ ตรอกบ้านหล่อ ถนนวิสุทธิกษัตริย์ (หลังกระทรวงเกษตร)
นายประจักษ์ ศิริบัณฑิตย์กุล ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา โทร. ๘๒๐๒๘๐

ประวัติรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์

ตอน

ผชิญวิกฤติทางการเมือง

เก็บมาเล่า

โดย

ด่านตระกูล

คำขึ้นต้น

"ประวัติรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์" ในฉบับที่แล้ว ข้าพเจ้าได้ทิ้งท้ายไว้ด้วยข้อความลายพระหัตถ์ของพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ พระบิดาแห่งสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ พระบรมราชินีนาถ แต่ครั้งทรงฐานันดรศักดิ์เป็นหม่อมเจ้านักขัตรมงคล ที่ได้ทรงประทานพระฉายาลักษณ์ให้แก่ท่านปรีดี ฯ แต่ครั้งสมัยเป็นนักเรียนกฎหมายอยู่ในประเทศฝรั่งเศส และเป็นสภานายกแห่งสามัคยานุเคราะห์สมาคม ข้อความลายพระหัตถ์ที่ปรากฏอยู่ใต้พระฉายาลักษณ์มีความว่า

"ให้ท่านอาจารย์ปรีดี สภานายกแห่งสามัคยานุเคราะห์สมาคมไว้เป็นที่ระลึก ด้วยความชอบพอและคุ้นเคยมาก – นักขัตร"

จากข้อความดังกล่าวนี้ได้มีท่านผู้ติดตามเรื่องราวของท่านปรีดี ฯ บางท่านได้มีจดหมายมาสอบถามข้าพเจ้าด้วยความเคลือบแคลงสงสัย และว่าถ้ามีลายพระหัตถ์และพระฉายาลักษณ์ของพระบิดาแห่งสมเด็จพระนางเจ้า ฯ ดังที่ข้าพเจ้ายกมาอ้างจริงแล้วไซร้ ก็ใคร่ที่จะได้ยลพระฉายาลักษณ์และลายพระหัตถ์ตัวจริง

เพื่อเป็นการยืนยันว่าข้าพเจ้าเป็นลูกพระตถาคตที่เดินตามรอยบาทของพระพุทธองค์ ข้าพเจ้าจึงขอสนองตอบท่านที่มีความกังขาในข้อความที่ข้าพเจ้าอ้างอิง ด้วยการอัญเชิญพระฉายาลักษณ์ของพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ แต่ครั้งทรงฐานันดรศักดิ์ที่หม่อมเจ้านักขัตรมงคล มาทำให้ปรากฏ ณ ที่นี้

อันว่า “**สัจจะ**” นั้นหาได้ขึ้นอยู่กับความเชื่อหรือไม่เชื่อของคนทั้งหลายไม่ หาก “สัจจะ”ได้ประกาศความเป็น“สัจจะ” อยู่ในตัวของตัวเองแล้วโดยสมบูรณ์

ก็เช่นเดียวกับ “ความเท็จ” ถึงแม้ว่าคนทั้งหลายจะหลงเชื่อว่าเป็น “ความจริง” แต่ก็หาได้ทำให้ “ความเท็จ” นั้นกลายเป็น “ความจริง” หรือ

"สัจจะ" ขึ้นมาได้ไม่ เพราะความเท็จได้เสร็จสมบูรณ์อยู่ในตัวของตัวเองแล้วเช่นกัน

แต่อย่างไรก็ดี ในเมื่อเราทั้งหลายยังติดข้องอยู่ในวิจิกิจฉา เพราะฉะนั้นในการเขียนหนังสือข้าพเจ้าจึงพยายามที่จะอ้างอิงเอกสารหลักฐานต่าง ๆ ที่ข้าพเจ้ากล่าวถึง และบางทีก็ต้องจำลองเอกสารเหล่านั้นมาทำให้ปรากฏด้วย ดังเช่นพระฉายาลักษณ์ของพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ ที่ปรากฏอยู่ ณ ที่นี้เป็นต้น

อนึ่ง ต้องกราบขออภัยต่อท่านผู้สืบสกุลของ"ท่านพระยาชัยวิชิตวิศิษฏ์ธรรมธาดา" ทุกท่าน ที่ข้าพเจ้าเขียนนามของท่านเจ้าคุณในฉบับที่แล้วคลาดเคลื่อนไปเป็น "พระยาชัยวิชิตวิศิษฏ์ธาดา" และบางแห่งก็เป็น "พระยาไชยวิชิตสิทธิศาสตรา" ที่ถูกต้องนั้นคือ **"พระยาชัยวิชิตวิศิษฏ์ธรรมธาดา"** ผู้เป็นบิดาของท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ ภรรยาคู่ทุกข์คู่ยากของท่านปรีดี พนมยงค์ ต้องกราบขออภัยอีกครั้งหนึ่งต่อเชื้อสายของท่านเจ้าคุณและท่านผู้อ่านทั้งหลาย

ขอขอบคุณ

นายสุพจน์ ด่านตระกูล

จุดประสงค์อันยิ่งใหญ่ในการอภิวัฒน์ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ นั้น ไม่ใช่เพียงแต่เปลี่ยนแปลงการปกครองจากกษัตริย์อยู่เหนือกฎหมาย มาเป็นกษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญหรือจากกษัตริย์องค์เดียวมาเป็นกษัตริย์หลายคน แต่หากเจตจำนงค์อันยิ่งใหญ่ของการอภิวัฒน์ ๒๔ มิถุนา นั้น คือการยังความยุติธรรมให้เกิดขึ้นในสังคมและยังความผาสุกให้กับราษฎรทั้งหลาย ดังที่ท่านปรีดีได้อภิปรายในที่ประชุมคณะกรรมานุการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจตอนหนึ่งว่า

"คนของเราเวลานี้เปรียบเหมือนเด็ก รัฐบาลต้องนำโดยบังคับในทางตรงหรือในทางอ้อมให้ขะมักเขม้นประกอบการเศรษฐกิจ ถ้าเราคงทำแบบเก่า การเปลี่ยนแปลงการปกครองคราวนี้ไม่มีประโยชน์ เพราะเราไม่ทำสาระสำคัญ คือแก้ความผิดเคืองของราษฎรแบบที่เราต้องเดินอย่างอาศัยหลักวิชา อาศัยแผน อาศัยโครงการ วิธีโซเซียลลิสม์เป็นวิทยาศาสตร์โดยแท้ รับรองความเห็นหม่อมเจ้าสกลว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครองคราวนี้ไม่ใช่ coup de tat เป็น Revolution ในทางเศรษฐกิจ ไม่มีในทางปกครอง ซึ่งเปลี่ยนมาจากพระเจ้าแผ่นดินองค์เดียวมาเป็นหลายคนเท่านั้น"

และดังบันทึกความทรงจำของ **พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์** เกี่ยวกับท่านปรีดี ซึ่งวารสารนักข่าวฉบับเดือนพฤษภาคม–มิถุนายน ๒๕๑๕ ได้ตัดตอนมาลง มีข้อความตอนหนึ่งว่า ดังนี้

"หลวงประดิษฐ์ฯ ยิ้มแล้วพูดต่อไปว่า การปฏิวัติ (อภิวัฒน์ - ผู้เขียน) นั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับความสำเร็จในขั้นการยึดอำนาจเท่านั้น เพราะถ้าเพียงแต่ขั้นนี้พวกคุณ ๆ ก็ทำได้และความสำเร็จก็อยู่กับพวกคุณ ๆ ทั้งสิ้น ผมคิดว่าเมื่อได้เปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว ถ้าเราไม่แก้ไขให้ประชาชนร่ำรวย พวกเราก็ควรวางมือให้คณะใหม่มาบริหารงานแผ่นดินตามรัฐธรรมนูญ จุดนี้เป็นจุดสำคัญในการปฏิวัติ (อภิวัฒน์ ผู้เขียน) แต่ผมได้มีแผนการที่ว่าเสนอต่อคณะราษฎรโดยเรียบร้อยแล้ว ผมจะให้ราษฎรทุก ๆ คนได้ทำงานตามวุฒิและปัญญาของตน แม้แต่บรรดาพวกนายพลหรือข้าราชการที่ต้องออกไปนั้น ผมจะมีวิธีการเรียกมาทำงานทุก ๆ คน หากพวกท่านผู้นั้นได้แสดงรายได้ว่าพอสำหรับการเลี้ยงดูครอบครัวแล้วผมก็จะไม่แตะต้อง แผนการของผมนั้นคนที่เกิดมาทุก ๆ คน รัฐต้องกำหนดงานและจัดสรรรายได้ให้ และทุก ๆ คนก็ต้องใช้จ่ายเงินเพื่อความสุขของตัว รัฐจึงไม่มีทางขาดทุนอะไร..."

ดังนั้น เมื่อท่านปรีดีฯ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นกรรมการราษฎรหรือรัฐมนตรีในรัฐบาลพระยามโนฯ แล้ว ท่านจึงได้ร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจขึ้นตามแนวที่ท่านเคยพูดและทำความกระจ่างแจ้งให้กับเพื่อนร่วมตายมาแล้วก่อนหน้าที่จะอภิวัฒน์ ๒๔ มิถุนา

และก็จากเค้าโครงการเศรษฐกิจนี้เองที่ทำให้ท่านปรีดีฯ ถูกรัฐบาลพระยามโนฯ อันเป็นเผด็จการเนรเทศออกไปอยู่ฝรั่งเศส โดยกล่าวหาว่าเค้าโครงการเศรษฐกิจที่ท่านปรีดีฯ ร่างขึ้นนั้นเป็นเค้าโครงการเศรษฐกิจแบบคอมมิวนิสม์ ทั้งๆ ที่ผู้กล่าวหาเองก็ไม่เข้าใจหรือแกล้งไม่เข้าใจในลัทธิคอมมิวนิสม์.

ท่านปรีดี ฯ ได้ชี้แจงข้อข้องใจในคณะกรรมานุการ เกี่ยวกับเค้าโครงการเศรษฐกิจเป็นแบบคอมมิวนิสม์หรือไม่ ตอนหนึ่งว่าดังนี้

"ตามหลักของข้าพเจ้าเป็นลัทธิหลายอย่างที่ได้เลือกคัดเอาที่ดีมาปรับปรุงให้สมกับฐานะของประเทศไทยแต่เหตุอันสำคัญอาศัยหลักโซเชียลลิสม์ ไม่ใช่คอมมิวนิสม์"

ท่านปรีดี ฯ ได้ชี้แนวนโยบายทางเศรษฐกิจต่อไปอีกตอนหนึ่งว่า "มีทั้งที่รัฐบาลจัดทำเองและเอกชนจัดทำไม่ใช่รัฐบาลจัดทำเองทั้งหมด (ลัทธิคอมมิวนิสม์รัฐบาลเป็นผู้จัดการเศรษฐกิจแต่ผู้เดียว – ผู้เขียน)

นายทวี บุณยเกตุ ได้อภิปรายสนับสนุนแนวความคิดของท่านปรีดี ฯ มีความตอนหนึ่งว่า.

"ในการที่จะพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจฉบับนี้ ข้าพเจ้าขอชี้แจงและสนับสนุนข้อความของหลวงประดิษฐ์มนูธรรม เพื่อเป็นแนวทางที่จะพิจารณาต่อไป.

ถ้าเราอ่านดูแต่เพียงเผิน ๆ โดยไม่ได้ไตร่ตรองหรือคิดให้ซึ้ง หรือมีใจลำเอียงไปในลัทธิใดลัทธิหนึ่งก็จะเห็นว่าโครงการฉบับนี้ส่อไปในทางคอมมิวนิสต์หรือโซเชียลลิสม์ แต่ถ้าเราพิจารณาถึงวิธีการให้ละเอียดไปสักหน่อยแล้วจะเห็นได้ว่าในวิธีการโครงการอันนี้ เราไม่ได้ริบทรัพย์ใคร เราไม่ได้เอาเงินของราษฎรมาแบ่งปันกัน เราไม่ได้เอาผู้หญิงมาเป็นของกลาง เราไม่ได้บังคับหรือเกณฑ์คนทั้งหมดให้ทำงานให้แก่สหกรณ์ของเรา เราไม่ได้เกณฑ์คนให้มาเป็นทาส เพราะฉนั้นจะเรียกหรือเหมาเอาว่าโครงการนี้จะมีวิธีการเป็นคอมมิวนิสม์ หรือโซเชียลลิสม์อย่างไรได้ ความประสงค์ของรัฐบาลก็คือการให้ราษฎรทุกคนและทุกชั้นได้รับประกันจากรัฐบาลโดยร่วมกันทำ และโดยการควบคุมของสหกรณ์ เราไม่ต้องการให้คนทุกคนเป็นทาสของสหกรณ์ โดยเลิกการทำมาหากินส่วนตัว แต่เราต้องการให้ผู้ที่มีกำลังทรัพย์ที่ได้ทำมาหากินอยู่ก่อนแล้วดำเนินต่อไป หรือผู้ที่สามารถจะทำมาหากินส่วนตัวได้ก็ให้ทำไป เราจะช่วยแต่ผู้ที่ต้องการ

ความช่วยเหลือจากรัฐบาล หรือคนจนกับพวกที่ไม่มีงานทำ ที่ไม่มีที่อยู่อาศัยและที่ได้รับทุกข์ลำบากเท่านั้น หาได้พาดพิงไปบังคับคนดังในบางประเทศทำกันอยู่ไม่ เพราะถ้าคนจนเหล่านี้ไม่ได้รับความช่วยเหลือจากรัฐบาลแล้วใครเล่าจะเป็นผู้ช่วย ความหายนะจะต้องมาสู่อย่างแน่นอน ธรรมดาของคนจะต้องเสียไปโดยไม่ต้องสงสัย และความไม่สงบสุขจะต้องเกิดขึ้นแก่ประเทศเป็นแน่

ไม่ควรวิตกที่สหกรณ์จะไม่มีคนทำงาน เพราะในเวลานี้คนว่างงานมีอยู่มาก เมื่อเรารับรองว่าจะให้ความสุขแก่เขาเช่นนี้แล้ว ใครเล่าที่ไม่อยากจะมีความสุข ใครเล่าที่ไม่อยากมีเงิน และใครเล่าที่อยากอดตาย

พูดกันอย่างง่าย ๆ การที่จะตั้งเป็นสหกรณ์ ก็ไม่ผิดอะไรกับบริษัทหรือห้างร้านที่ทำการค้าใหญ่ๆ ถ้าจะมีผู้เถียงว่ารัฐบาลไม่ควรทำการค้าเองแล้ว ก็ไฉนเล่ารัฐบาลจึงสร้างโรงไฟฟ้า รัฐบาลจึงทำประปา รัฐบาลจึงต้มเหล้าต่าง ๆ เหล่านี้เสียเองเป็นต้น โดยไม่ยอมให้ราษฎรทำ การที่ตั้งสหกรณ์นี้ นอกจากจะช่วยพวกชาวนาที่ยากจนแล้ว สหกรณ์ยังช่วยเบิดเมือง และบำรุงความเจริญของประเทศอีกด้วยในผลกำไรที่ได้จากสหกรณ์นี้เอง.

วิธีการโดยย่อของโครงการอันนี้ ก็คือรัฐบาลจะซื้อที่นาจากเจ้าของที่ดิน โดยออกใบบอนด์และให้ดอกเบี้ยตามสมควร การที่ต้องการเนื้อที่เป็นจำนวนมากและเป็นผืนเดียวกัน ก็เพื่อความสะดวกในการปกครองและในการประกอบการกสิกรรม เช่น การไถ การคราด การทดน้ำ เหล่านี้เป็นต้น เมื่อสหกรณ์ได้เนื้อที่นาตามจำนวนที่ต้องการแล้ว สหกรณ์ก็ประกาศรับกรรมกรหรือที่หลวงประดิษฐมนูธรรมเรียกว่าข้าราชการเฉพาะผู้ที่ต้องการช่วยจากรัฐบาล กับผู้ที่ไม่มีอาชีพอย่างอื่น คือพวกที่เบียดเบียนเขากินแต่จะไม่บังคับผู้ที่มั่งมี และผู้ที่ไม่ประสงค์จะทำงานให้แก่สหกรณ์ในเมื่อเขาหางานหรืออาชีพอื่นทำได้ คือเขาจะไปประกอบอาชีพส่วนตัวก็ได้สุดแต่ความพอใจของตน.

การบังคับคนที่ไม่มีข้าวกินให้มีข้าวกิน บังคับให้คนที่ไม่มีที่อยู่อาศัยให้มีบ้านอยู่อย่างสบาย บังคับให้คนที่เกิดทุกข์ได้ยาก ให้มีความสุขเหล่านี้ ข้าพเจ้าไม่เห็นเป็นของเสียหายอะไร เรื่องเช่นนี้ พระยารัษฎา (คอซิมบี้) ก็ได้เคยใช้บังคับคนในความบังคับบัญชาของท่านทางมณฑลปักษ์ใต้มาแล้ว และปรากฏว่าได้ผลดี จนบัดนี้ก็มีผู้นึกถึงบุญคุณ (คือบังคับให้ราษฎรปลูกต้นยาง–ผู้เขียน) อนึ่ง การประกาศรับสมาชิกสหกรณ์นั้น ก็เท่ากับสหกรณ์จ้างให้มาทำงานให้กับสหกรณ์โดยให้เงินเป็นรายเดือนหรือรายปี ซ้ำยังจะได้ส่วนแบ่งในกำไรของสหกรณ์อีกด้วย เช่นเดียวกับงานของห้างร้านหรือของบริษัทต่าง ๆ ส่วนเงินที่สหกรณ์จะวางอัตราลงไปนั้น คงทำได้ดังนี้ ให้สอบสวนดูถึงกำลังแรงงานของชาวนาคนหนึ่งที่ร่างกายอ่อนแอที่สุด ขี้เกียจที่สุดและโง่ที่สุดว่างานชิ้นหนึ่ง ๆ ที่สหกรณ์จะให้ทำนั้นจะสิ้นเวลาแรงงานเท่าใด และจะคุ้มกับราคาเงินเท่าใด ดูพอที่เงินได้มานั้นจะมาใช้จ่ายในสิ่งที่จำเป็นเพื่อยังชีวิตของตน เช่นค่าอาหารและเครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น เมื่อทราบอัตราและวางไว้ลงไปเป็นที่แน่นอนแล้ว เราก็ไม่ต้องเสียเวลาที่จะต้องคอยควบคุม ส่วนคนงานใดที่ทำงานเสร็จก่อน คนงานนั้นก็ได้เปรียบในการที่จะได้พักผ่อนหรือใช้เวลาที่เหลือไปทำงานให้แก่สหกรณ์ เพื่อหารายได้ให้งอกเงยขึ้นอีก ด้วยวิธีเช่นนี้ก็จะเป็นการย้อมน้ำใจให้คนที่ทำงานดีได้ทำงานเต็มความสามารถอยู่ในตัว เมื่อผลประโยชน์ที่ได้จากการกระทำเท่าใด ผลประโยชน์นั้นเป็นของสหกรณ์ทั้งสิ้น สหกรณ์เป็นผู้ขนและเป็นผู้ขาย เมื่อได้เงินมาเท่าใดเหลือจากเงินเดือนแล้ว ก็หักกำไรไว้แบ่งออกเป็นส่วน ๆ ถือไว้เป็นทุนสำรองบ้าง เป็นทุนที่จะเปิดสมาคมและความเจริญของสหกรณ์บ้าง

ส่วนที่จะจ่ายเป็นเงินเดือนหรือปีของสมาชิกสหกรณ์นั้น ถ้าจะคิดดูให้ดีแล้วก็จะไม่เป็นเงินตัวจริงเท่าใดนักเพราะเป็นเงินที่หักกลบลบหนี้และหมุนเวียนอยู่เสมอ คือโดยที่สหกรณ์วางข้อบังคับว่าสมาชิกของสหกรณ์ทุกคนจะต้องซื้อของจากสหกรณ์ โดยที่สหกรณ์ขายให้โดยราคาย่อมเยาที่สุด เมื่อการปรากฏดังนี้แล้วก็ไม่น่าจะมีข้อวิตกอันใด

ในความสำเร็จของโครงการอันนี้ ซึ่งจะนำมาซึ่งความสุขและความปลอดภัยของ ราษฎร ชาวนาที่ยากจนทั้งหลาย

ในที่สุด เค้าโครงการเศรษฐกิจที่ท่านปรีดี ฯ ร่างเสนอและแม้ที่ประชุมคณะกรรมานุการพิจารณาเค้าโครงการนี้ เสียงส่วนใหญ่จะเห็นด้วยกับท่านปรีดี ดังคำอภิปรายของพระยามโน ฯ ว่า

"เข้าใจว่าพวกเราส่วนมากในที่ประชุมนี้เห็นอย่างเดียวกับโครงการของหลวงประดิษฐ ฯ แต่ความเห็นของข้าพเจ้านี้อีกอย่างหนึ่ง"

แต่เค้าโครงการเศรษฐกิจอันเป็นวิทยาศาสตร์และมีคุณค่าแก่สังคมฉบับนี้ ก็ได้ถูกยับยั้งไปโดยวิธีการที่ไม่เป็นประชาธิปไตย

กล่าวคือ ภายหลังที่พระยามโน ฯ ร่วมด้วย พล.ร.ท. พระยาราชวังสัน และ พอ. พระยาทรงสุรเดช ได้ใช้กลอุบายหน่วงเหนี่ยวยับยั้งเค้าโครงการนี้ในที่ประชุมคณะกรรมานุการแล้ว ทางสภาผู้แทนราษฎรซึ่งเสียงส่วนใหญ่สนับสนุนท่านปรีดี ฯ ก็ได้เรียกร้องและเร่งเร้าให้รัฐบาลประกาศใช้โครงการเศรษฐกิจเสียโดยเร็ว และในขณะเดียวกันสมาชิกสภา ฯ ก็โจมตีพระยามโน ฯ อย่างรุนแรง พระยามโน ฯ จึงหาทางออกด้วยวิธีการละเมิดรัฐธรรมนูญ โดยอาศัยกำลังทหารบางส่วนเป็นเครื่องหนุนหลังสั่งปิดสภา ฯ และงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตราในวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๗๖ พร้อมกันนั้นก็ประกาศปรับปรุงรัฐบาลใหม่ในทันทีทันใด โดยไม่มีท่านปรีดีร่วมด้วย และต่อมาในวันที่ ๑๒ เมษายน ๒๔๗๖ คือในวันที่ท่านปรีดี ฯ เดินทางออกนอกประเทศตามคำขอร้องและบีบบังคับของพระยามโน ฯ โดยไปพำนักอยู่ในประเทศฝรั่งเศสนั้น รัฐบาลพระยามโน ฯ ก็ได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติป้องกันคอมมิวนิสต์เพื่อสกัดกั้นเค้าโครงการเศรษฐกิจ และหมายเล่นงานท่านปรีดี ฯ เพื่อไม่ให้มีโอกาสกลับเข้าประเทศอีกต่อไป เช่นเดียวกับที่ท่านถูกใส่ร้ายกลั่นแกล้งอยู่ในขณะนี้

เกี่ยวกับการที่พระยามโน ฯ ละเมิดรัฐธรรมนูญสั่งปิดสภา งดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา และเนรเทศท่านปรีดี ฯ ออกนอกประเทศครั้งนั้น พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย และอดีตอธิบดีกรมตำรวจ ผู้ได้รับฉายาจากหนังสือพิมพ์ต่างประเทศว่า "บุรุษเหล็กแห่งเอเชีย" ได้บันทึกความทรงจำไว้อีกตอนหนึ่งว่า

"**ท่าม**กลางแห่งความงงงันของประชาชนคนไทย ซึ่งมติในขณะนั้นถูกแบ่งเป็น ๓ ฝ่ายด้วยกัน ฝ่ายซึ่งมีจำนวนมากนั้นเป็นฝ่ายให้รอดูเขาโต้เถียงหรือดูเหตุการณ์ไปก่อนว่าใครผิดใครถูก ฝ่ายซึ่งมีจำนวนมากเป็นที่สองนั้น คือฝ่ายที่เห็นว่าการกระทำของรัฐบาลเป็นเรื่องที่ถูกต้อง ฝ่ายที่มีจำนวนน้อยที่สุดเห็นว่าการกระทำของรัฐบาลไม่ถูกต้อง.

ฝ่ายที่เห็นว่ารัฐบาลกระทำไม่ถูกต้องนี้ คือฝ่ายที่ติดตามเหตุการณ์บ้านเมืองอย่างใกล้ชิด เพราะเห็นว่าในระบอบประชาธิปไตยนั้นทุก ๆ คนย่อมมีสิทธิที่จะหาหนทางให้ประชาชนมีความสุขสมบูรณ์ และยิ่งหลวงประดิษฐมนูธรรมด้วยแล้วเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีหน้าที่ เพราะตนเองเป็นผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และเป็นรัฐมนตรี ที่มีหน้าที่บริหารราชการแผ่นดิน และตลอดเวลาที่ประเทศไทยได้เปลี่ยนระบอบการปกครองมาสู่ระบอบประชาธิปไตย เป็นเวลา๑๗ปีจนถึงบัดนี้ (คือช่วงเวลาที่ผู้บันทึกได้บันทึกความทรงจำ–ผู้เขียน) ก็ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงนโยบายทางเศรษฐกิจที่จะนำความสุขมาสู่ประชาราษฎรแม้แต่น้อย ในครั้งกระนั้นถึงแม้แต่จะเป็นเวลาไม่ถึงหนึ่งปีหลวงประดิษฐมนูธรรม ได้ริเริ่มขึ้น ก็แสดงให้เห็นว่าการที่หลวงประดิษฐมนูธรรมได้เปลี่ยนแปลงการปกครองนั้นด้วยความบริสุทธิ์ใจ โดยหวังจะบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์แก่ประชาชนโดยแท้จริง และโดยเฉพาะตำแหน่งหน้าที่ของหลวงประดิษฐมนูธรรมซึ่งก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น ได้เป็นเลขานุการกรมร่างกฎหมายและอาจารย์สอนวิชากฎหมาย โรงเรียนกฎหมายซึ่งเป็นตำแหน่ง อันมีเกียรติอย่างยิ่ง

ซึ่งมีหวังจะเป็นเจ้าพระยาหรือเสนาบดีต่อไปในอนาคต ในเรื่องฐานะของครอบครัวเล่า ก็อยู่ในฐานะชั้นดีเป็นที่พึ่งแก่มิตรสหายและญาติพี่น้องทั้งปวง และได้มีโรงพิมพ์ส่วนตัวของตัวเองคือโรงพิมพ์นิติศาสตร์ ซึ่งภายหลังได้โอนกิจการและกูดวิลไปให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งในสมัยก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง หนังสือนิติศาสตร์ได้อยู่ในความนิยมของผู้ที่แสวงหาความรู้มาก รวมความว่าฐานะและศักดิ์ศรีของหลวงประดิษฐมนูธรรมนั้นสมบูรณ์ยิ่งกว่าบรรดาผู้ร่วมคิดเปลี่ยนแปลงการปกครองมากมาย

ฝ่ายซึ่งมีจำนวนมากเป็นที่สอง คือฝ่ายซึ่งมีความเห็นว่าการที่รัฐบาลได้เปลี่ยนคณะรัฐมนตรีบางคนและปิดสภาผู้แทนราษฎรนั้นเป็นการถูกต้อง ซึ่งส่วนมากหวาดระแวงว่าบรรดาที่ดินและทรัพย์สินของตนนั้นอาจถูกนำไปใช้ในการฟื้นฟูเศรษฐกิจ เพราะสมัยนั้นทุก ๆ คนซึ่งอยู่ในฐานะที่เรียกว่าค่อนข้างดีนั้น อาศัยหาดอกเบี้ยเงินกู้และค่าเช่าที่ดิน ซึ่งความจริงแล้วหาได้คำนวณว่า ผลประโยชน์คือดอกเบี้ยและค่าเช่าที่ดินนั้นเป็นประโยชน์คุ้มค่าแก่ราคาที่ดินที่ตนมีอยู่หรือไม่และหาได้สอดส่องว่าทรัพย์สมบัติอันเป็นที่ดินและอาคารโรงเรือนที่ให้เช่านั้น มีสภาพทรุดโทรมลงไปหรือไม่เพียงใด จึงมีผู้รู้ได้วิพากษ์วิจารณ์กันว่าบรรดาครอบครัวของผู้ดีในจังหวัดพระนครและธนบุรีนั้นประกอบอาชีพโดยขายที่ดินกินดังนั้นจึงทำให้ครอบครัวของประชาชนคนไทยง่อยเปลี้ยลงตามลำดับ ซึ่งไม่ส่อสำแดงว่า จะมีทางก้าวหน้าอย่างไรในอนาคต

พวกจำนวนมากที่คอยดูว่า ใครผิดใครถูกนั้นสำคัญยิ่ง เพราะพวกเหล่านี้คือประชาชนที่คอยหวังความรื่นรมย์และเสพผลของความผาสุกในระบอบประชาธิปไตย ดังจะเห็นว่าในการต่อสู้ในวิถีทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยนั้น ระหว่างจอมพล ป. พิบูลสงคราม และนายปรีดี พนมยงค์ หรือหลวงประดิษฐมนูธรรมนั้น ประชาชนได้สนับสนุนฐานะของบุคคลทั้งสองโดยทัดเทียมกัน และการสนับสนุนของประชาชน

ทำให้นายปรีดี พนมยงค์ ได้ทำงานกู้ชาติไทยเป็นผลสำเร็จในสงครามมหาเอเชียบูรพา ซึ่งจะได้กล่าวในบทต่อไป"

ในการร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจเพื่อประกาศใช้เป็นแผนเศรษฐกิจแห่งชาติครั้งนั้น ท่านปรีดี ฯ นอกจากจะกล่าวออกตัวไว้ว่า

"ความคิดที่ข้าพเจ้าได้มีอยู่เช่นนี้ไม่ใช่เป็นด้วยข้าพเจ้ามีอุปาทานผูกมั่นอยู่ในลัทธิใด ๆ ข้าพเจ้าได้หยิบเอาส่วนที่ดีของลัทธิต่าง ๆ ที่เห็นว่าเหมาะสมแก่ประเทศสยามแล้วจึงได้ปรับปรุงยกขึ้นเป็นเค้าโครงการ"

ท่านยังได้กล่าวถึงอุปสรรคที่จะมาขัดขวางเค้าโครงการเศรษฐกิจ ดังนี้

"แต่มีข้อควรระลึกว่า การจัดบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจนั้น ย่อมมีลัทธิอยู่มากมายหลายอย่าง แต่ผู้ที่นิยมนับถือในลัทธิต่าง ๆ ยังมิอาจที่จะตกลงกันได้ ทั้งนี้ ศาสตราจารย์เดสซองป์ส แห่งมหาวิทยาลัยกรุงปารีส ได้กล่าวไว้มีอยู่ ๓ ประการ

(๑) เพราะบุคคลทุกคนยังไม่รู้ในลัทธิต่าง ๆ การไม่รู้นี้เป็นไปโดยไม่ได้ตั้งใจ เช่นผู้ที่ไม่ได้ศึกษา หรืออ่านตำราที่แท้จริงของลัทธิต่าง ๆ บุคคลผู้นั้นก็มิอาจที่จะทำความตกลงอย่างไรได้

(๒) เพราะตั้งใจจะไม่รู้ เช่นบุคคลที่ได้ยินได้ฟังคำโพนทนาตลาดว่า ลัทธินึ่งนิยมให้ฆ่าฟันกันริบทรัพย์ของผู้มั่งมีเอามาแบ่งให้แก่คนจนเท่า ๆ กัน เอาผู้หญิงเป็นของกลาง แล้วก็หลงเชื่อตามคำตลาด และมีอุปาทานยึดมั่นไว้อยู่ในคำชั่วร้ายแล้วไม่ค้นคว้าและสืบต่อไปให้ทราบความว่า ลัทธินั้นได้ยุยงให้คนฆ่าฟันกันจริงหรือเอาผู้หญิงมาเป็นของกลางจริงหรือ ริบทรัพย์เอามาแบ่งให้เท่า ๆ กันจริงหรือ

(๓) เพราะเหตุประโยชน์ส่วนตัว กล่าวคือ บุคคลที่รู้ลัทธิต่าง ๆ ว่ามีส่วนดีอย่างไรก็แกล้งทำเป็นไม่รู้ไม่ยอมที่จะดำเนินตาม เพราะเหตุที่ตนมีประโยชน์ส่วนตัว

ที่จะป้องกันไม่ให้ลัทธิต่าง ๆ นั้น เช่นลัทธิโซเชียลลิสม์ที่ประสงค์ให้รัฐบาลประกอบการเศรษฐกิจเสียเองเพื่อประโยชน์ของราษฎรเสียทั้งหมด ดังนี้ผู้ประกอบอุตสาหกรรมก็ไม่นิยมลัทธิโซเชียลลิสม์ เพราะเกรงไปว่าประโยชน์ที่ตนมีอยู่ในอุตสาหกรรมนั้นจะต้องถูกริบ หรือบุคคลที่เกลียดชังรัฐบาลด้วยเหตุส่วนตัว แม้จะรู้ลัทธิต่าง ๆ และจะเห็นว่าลัทธินั้น ๆ ดีก็ตาม แต่เมื่อรัฐบาลเป็นผู้ดำเนินการลัทธินั้น ตนเองได้ตั้งใจเป็นปฏิปักษ์กันกับรัฐบาลแสร้งทำเป็นถืออีกลัทธิหนึ่ง บุคคลจำพวกนี้จัดเป็นพวกอุบาทว์กาลีโลก เพราะเหตุที่ตนมุ่งแต่ประโยชน์ส่วนตนเป็นใหญ่ หาได้มุ่งถึงประโยชน์ของราษฎรโดยทั่วไปไม่"

ดังกล่าวนี้ คืออุปสรรค ๓ ประการที่ท่านปรีดี พนมยงค์ ได้ยกเอาความเห็นของศาสตราจารย์ เดสซองป์ส. มาชี้ให้เห็น และท่านปรีดีฯยังได้มีความเห็นส่วนตัวเพิ่มเติมอีกว่า

"สำหรับประเทศไทยที่ข้าพเจ้าเคยสังเกตมา ยังเห็นว่ามีเหตุหนึ่ง คือทิฐิมานะ ข้าพเจ้าเคยอ่านคำบรรยายของท่านนักปราชญ์ในเมืองไทยบางท่าน ซึ่งอธิบายกล่าวร้ายในลัทธิหนึ่ง ข้าพเจ้าได้ถามผู้นั้นว่า ท่านได้อ่านจากหนังสือปรปักษ์ของลัทธินั้นหรือคำเล่าลือ ได้ความว่าท่านได้ยินคำเล่าลือ ข้าพเจ้าจึงแนะนำให้อ่านหนังสือของผู้ที่เป็นกลาง ท่านอ่านและเห็นจริงว่าที่บรรยายมาแล้วเป็นคำเท็จ แต่เพื่อที่จะสงวนชื่อเสียงส่วนตัวของท่าน ท่านก็มีทิฐิมานะแสร้งบรรยายอยู่ตามเดิม ทั้ง ๆ ที่รับกับข้าพเจ้าแล้วว่าท่านผิด แต่ท่านต้องทำโดยมานะ ท่านนักปราชญ์เหล่านี้เป็นพวกอุบาทว์กาลีโลกเช่นเดียวกับพวกที่นึกถึงประโยชน์ส่วนตัวเป็นใหญ่"

ท่านปรีดีได้พูดถึงเค้าโครงการเศรษฐกิจที่ท่านได้ร่างขึ้นเมื่อปี ๒๔๗๕ ในขณะนี้ว่า.

"**แผน**เศรษฐกิจที่ได้จัดทำขึ้นเมื่อปี ๒๔๗๕ นั้น จัดทำขึ้นก็เพื่อให้เศรษฐกิจของประเทศไทยได้เป็นไปโดยเหมาะสมแก่สภาพของประเทศที่เป็นอยู่ในขณะนั้น เพราะท่าน

เองเป็นคนเกิดในชนบทได้พบเห็นภาวะและความเป็นอยู่ของชาวนา ซึ่งได้รับความบีบคั้นและเดือดร้อนเป็นอันมาก ข้อสำคัญอย่างยิ่งก็คือ การดำเนินการใด ๆ ถ้าไม่มีแผนการ ก็ย่อมจะดำเนินไปด้วยดีไม่ได้ ความประสงค์ที่วางแผนการขึ้นก็เพื่อเป็นแนวทางดำเนินการตามความเหมาะสมแก่สภาพของสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อกำจัดการเบียดเบียนระหว่างประชาชน เพราะตราบใดที่ยังมีการเบียดเบียนระหว่างประชาชน สังคมนั้นก็ย่อมไม่มีความยุติธรรม ย่อมจะหาความสงบเรียบร้อยไม่ได้ อย่างไรก็ตาม สังคมย่อมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกนาที ฉะนั้น การวางแผนใด ๆ ก็จะต้องคำนึงถึงการเปลี่ยนแปลงของสังคมด้วย และสำหรับแผนการนั้นก็ได้คิดขึ้นเมื่อเกือบ ๔๐ ปีแล้ว เมื่อถึงบัดนี้ภาวะต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงไปรายละเอียดหลายอย่างที่วางไว้ตามแผนนั้น ก็นับว่าล้าสมัยไปแล้ว

นักการเมืองไทยส่วนมากทั้งอดีตและปัจจุบัน มักจะเข้าใจประชาธิปไตยแต่เพียงผิวเผินหรือแต่เพียงเปลือกนอกเท่านั้น จึงมุ่งสาระของประชาธิปไตยแต่เพียงการมีสภาผู้แทน มีการเลือกตั้ง มีเสรีภาพในการพูดการเขียนและการโฆษณา.

ท่านปรีดี ฯ ได้ชี้ให้เห็นในเวลาต่อมาว่า สาระของประชาธิปไตยที่กล่าวข้างต้นนั้นเป็นแต่เพียงสาระส่วนหนึ่งของประชาธิปไตยเท่านั้น หาใช่สาระทั้งหมดของประชาธิปไตยที่สูมบูรณ์ ไม่ หรือระบอบประชาธิปไตยที่สมบูรณ์นั้นจะต้องมีสาระมากกว่าเพียงการมีสภาผู้แทนมากกว่าเพียงมีการเลือกตั้ง และมากกว่าเพียงมีเสรีภาพในการพูดการเขียนและการโฆษณาเท่านั้น

คำว่าประชาธิปไตย (ประชา + อธิปไตย) โดยเนื้อหาและสาระที่สมบูรณ์แล้วหมายถึงการปกครองที่ยึดถือราษฎรเป็นใหญ่หรือการปกครองที่ราษฎรเป็นใหญ่

คือเป็นใหญ่ในทางเศรษฐกิจ
เป็นใหญ่ในทางการเมืองและ
เป็นใหญ่ในทางวัฒนธรรม

ความ เป็นใหญ่ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ หมายถึงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรทั่วหน้าอันปลอดจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน แต่ละคนจะต้องได้มีงานทำตามความ

เหมาะสม และจะต้องได้รับผลตอบแทนด้วยความยุติธรรม กับทั้งจะต้องมีหลักประกันในสวัสดิภาพทุก ๆ ด้านตั้งแต่เกิดจนตาย

ความเป็นใหญ่ของราษฎรในทางการเมือง หมายถึงการที่ราษฎรมีอำนาจในการที่จะกำหนดแนวทางการเมืองของตนเอง เพื่อผลประโยชน์ของตนเองอันเป็นผลประโยชน์ที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับผลประโยชน์ของส่วนร่วมและประเทศชาติ

ความเป็นใหญ่ของราษฎรในทางวัฒนธรรม หมายถึงการที่มีอำนาจในการ ที่จะแสดงออกซึ่งวัฒนธรรมอันดีงามได้อย่างเต็มภาคภูมิ คำว่า วัฒนธรรมไม่ได้หมายเพียงวัฒนธรรมตามที่คนทั่วไปเข้าใจกัน แต่หมายถึงวัฒนธรรมโดยนัยอันกว้างกว่านั้น คือหมายรวมถึงการศึกษาโดยทั่วไปและการแสดงออกซึ่งความคิดเห็นในการสร้างสรรสังคม

หรือโดยนัยที่ท่านลินคอล์นประธานาธิบดีคนที่ ๑๖ ของสหรัฐอเมริกากล่าวว่าประชาธิปไตยคือการปกครองของประชาชน โดยประชาชนและเพื่อประชาชน

ท่านปรีดี ฯ ได้ชี้ให้เห็นอีกว่า ถ้าราษฎรปราศจากเสียซึ่งอำนาจในทางเศรษฐกิจแล้วอำนาจในทางการเมืองก็จะมีไม่ได้ และถ้าราษฎรไม่มีอำนาจในทางการเมือง อำนาจในทางวัฒนธรรมก็จะมีไม่ได้เหมือนกัน และถ้าราษฎรไม่มีอำนาจในทางวัฒนธรรมก็จะไม่มีอำนาจในทางเศรษฐกิจและการเมือง

*** ถ้าราษฎรไม่มีอำนาจในทางเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรมก็หมายถึงความเป็นทาส**

เพราะเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรมเป็นองค์ประกอบของสังคมและมีความสัมพันธ์กันเป็นห่วงลูกโซ่

เพราะฉนั้นการที่จะปลดเปลื้องราษฎรให้พ้นจากภาวะความเป็นทาส ก็จะต้องทำให้ราษฎรมีอำนาจในทางเศรษฐกิจเสียก่อน เพราะเศรษฐกิจเป็นพื้นฐานของการเมืองและวัฒนธรรมด้วย *

*

และถึงแม้ว่าเศรษฐกิจจะเป็นพื้นฐานของสังคมก็จริง แต่ก่อนที่จะดำเนินการในทางเศรษฐกิจเพื่อผลประโยชน์แห่งมวลชน ได้ก็จำจะต้องได้อำนาจในทางการเมืองเสียก่อน

ในการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ ๒๔ มิถุนายน ในเบื้องแรกเป็นการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง คือจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์กษัตริย์อยู่เหนือกฎหมายมาเป็นระบอบปริมิตาญาสิทธิราชย์กษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ อันเป็นเงื่อนไขในการที่จะปรับปรุงเปลี่ยนแปลงระบอบเศรษฐกิจที่ล้าหลังอันยังความเบียดเบียนต่อกันในหมู่ราษฎร มาเป็นระบบเศรษฐกิจที่ก้าวหน้าอันปราศจากซึ่งการเบียดเบียนต่อกันและกัน

ด้วยเหตุนี้ เมื่อคณะราษฎรได้อำนาจในทางการเมืองมาแล้วด้วยวิธีการใช้กำลังบังคับเพื่อที่จะให้อำนาจในทางการเมืองได้ตกไปอยู่ในกำมือของราษฎรที่แท้จริงและถาวรมั่นคงตามเจตนารมณ์ของคณะราษฎรผู้ยึดอำนาจมาจากระบอบกษัตริย์ ท่านปรีดี ฯ จึงได้จัดร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจ เพื่อทำให้ราษฎรได้มีอำนาจทางเศรษฐกิจ อันเป็นเงื่อนไขที่กระทำให้ราษฎรได้อำนาจในทางการเมืองต่อไป ตามวิถีทางประชาธิปไตยอย่างมั่นคง

ดังที่ท่านปรีดี ฯ ได้อภิปรายในที่ประชุมคณะกรรมานุการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจตอนหนึ่งว่า.

"ข้าพเจ้ามิปรารถนาที่จะเปลี่ยนพระเจ้าแผ่นดินองค์เดียวมาเป็นหลายองค์ ซึ่งเป็นการปกครองแบบประชาธิปไตยแต่เปลือกนอกเท่านั้น ข้าพเจ้ามุ่งต่อสาระสำคัญคือการบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎร"

แต่ในที่สุดเค้าโครงการเศรษฐกิจที่ท่านปรีดี ฯ ร่างขึ้น เพื่ออำนวยความสุขสมบูรณ์ของราษฎรและเพื่อความเป็นใหญ่ในทางเศรษฐกิจของราษฎรอันเป็นพื้นฐานเพื่อให้ราษฎรได้มีอำนาจในทางการเมืองและวัฒนธรรมตามหลักการของระบอบประชาธิปไตยที่แท้จริงต้องประสบกับการขัดขวางของกลุ่มปฏิริยาพลังเก่า โดยพระยามโน ฯ ผู้เป็นรัฐมนตรีได้สั่ง

ปิดสภาผู้แทนราษฎรงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา พร้อมกับประกาศยึดอำนาจตนเอง คือ ยุบเลิกรัฐบาลชุดเก่าแล้วตั้งรัฐบาลใหม่ขึ้น โดยพระยามโน ฯ เป็นหัวหน้ารัฐบาลตามเดิม

เมื่อปิดสภาและตั้งคณะรัฐมนตรีใหม่แล้ว พระยามโน ฯ ก็ได้เชิญท่านปรีดี ฯ ไปพบที่วังปารุสกวันเมื่อวันที่ ๖ เมษายนและขอร้องให้เดินทางออกนอกประเทศ โดยอ้างเหตุผลนานาประการขึ้นมาเกลี้ยกล่อม ส่วนว่าจะไปพำนักอยู่ในประเทศไหนก็สุดแต่จะพอใจและในการนี้รัฐบาลจะออกค่าใช้จ่ายให้ปีละ ๑๐๐๐ ปอนด์

ต่อข้อเสนอของพระยามโน ฯ ท่านปรีดี ฯ ไม่มีทางเลือก เพราะเป็นหน้าสิ่วหน้าขวานท่านปรีดี ฯ ผู้รู้จักประมาณกำลังของตนและมีสายตาอันยาวไกล จึงจำรับคำขอร้องนั้น

กลับจากพบพระยามโน ฯ แล้ว หนังสือพิมพ์ได้สัมภาษณ์ ท่านปรีดี ฯ เพื่อขอทราบรายละเอียดในการไปพบพระยามโน ฯ ครั้งนี้.

ท่านปรีดี ฯ ได้บอกกับหนังสือพิมพ์เหล่านั้นว่า "จะบอกให้ละเอียดในขณะนี้ยังไม่ได้ ขอให้รอไปอีก ๒–๓ วันเวลานี้ยังตอบอะไรไม่ได้"

เมื่อใกล้กำหนดวันจะออกเดินทางจากประเทศมาตุภูมิ ท่านปรีดี ฯ จึงได้ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์อีกครั้งหนึ่งและข่าวการเดินทางออกนอกประเทศของท่านปรีดี ฯ ครั้งนี้ก็ได้แพร่สะพัดไปทั่วแล้ว ท่านปรีดี ฯ ได้แจ้งให้หนังสือพิมพ์ทราบว่า

"การเดินทางไปต่างประเทศคราวนี้ยังไม่มีกำหนดกลับเมื่อใด จนกว่ารัฐบาลจะเรียกกลับ"....

ต่อข้อถามของหนังสือพิมพ์เรื่องคอมมิวนิสต์ ท่านปรีดี ฯ ตอบว่า "ข้าพเจ้าไม่ใช่คอมมิวนิสต์ ข้าพเจ้ายอมรับว่า ข้าพเจ้าเป็นเพียงโซเชียลลิสต์ จะเป็นคอมมิวนิสต์ได้อย่างไร เมื่อโครงการของข้าพเจ้านั้นมีทั้งโซเชียลลิสต์ ลิเบอรัล สหกรณ์ รวมผสมอยู่ในโครงการของข้าพเจ้าด้วย"

ในขณะที่มีข่าวเล่าลือว่ารัฐบาลพระยามโน ฯ จะเนรเทศ ท่านปรีดี ฯ ออกนอกประเทศนั้น พ.อ. พระยาพหลพลพยุหเสนาได้ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ประชาชาติเกี่ยวกับกรณีนี้ว่า

"เรื่องหลวงประดิษฐ์ฯ จะไปนอกนั้น ได้พูดจากันจริงแต่มิใช่เป็นการขับไล่หรือเนรเทศ ให้หลวงประดิษฐ์ฯ ตัดสินใจเอาเอง รัฐบาลจะจ่ายค่าเดินทางและค่ากินอยู่ให้หลวงประดิษฐ์ฯ เป็นบำเหน็จแก่หลวงประดิษฐ์ฯ ซึ่งรัฐบาลถือว่าประเทศสยามเป็นหนี้บุญคุณเขาอยู่มาก เวลานี้หลวงประดิษฐ์ฯ กำลังขอรับความเห็นจากบิดาซึ่งมีอายุมากแล้ว ในส่วนตัวผมเห็นว่า หลวงประดิษฐ์ฯ ควรไปอยู่เมืองนอกเสียชั่วคราว เพื่อให้ห่างไกลจากวงการเมืองของสยาม ซึ่งในเวลานี้หลวงประดิษฐ์ฯ ยังไม่มีโอกาสเกี่ยวข้อง อยู่ที่นั้นหลวงประดิษฐ์ฯ จะได้รับการศึกษาเพิ่มเติม จะได้มองเห็นวิถีทางที่จะดำเนินการเมืองกว้างขวางลึกซึ้งออกไป เมื่อกลับเข้ามาประเทศสยามอีกครั้งหนึ่งหลวงประดิษฐ์ฯ อาจเข้ารับราชการเป็นกำลังของประเทศสืบไปภายหน้า"

ส่วนพระยามโนฯ ก็ได้ออกแถลงการณ์ฉบับหนึ่ง เพื่อเป็นการผ่อนคลายความตึงเครียด เพราะขณะนั้นเพื่อนร่วมตายและลูกศิษย์ลูกหาของท่านปรีดีฯ ที่ได้ร่วมงานรับใช้ชาติด้วยกันมาเป็นจำนวนไม่น้อยที่พร้อมจะลุกขึ้นต่อสู้ เพื่อความเป็นธรรมและปกป้องท่านปรีดีฯ ซึ่งพระยามโนฯ เองก็รู้อยู่กับใจว่าบุคคลกลุ่มนี้พร้อมที่จะตายเพื่อความเป็นธรรมได้ทุกเมื่อ พระยามโนฯ จึงจำต้องออกแถลงการณ์เพื่อทำบรรยากาศทางการเมืองให้แจ่มใส ซึ่งมีข้อความของแถลงการณ์ดังต่อไปนี้

"รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ขอแถลงให้ทราบทั่วกันว่า หลวงประดิษฐ์มนูธรรม ซึ่งเคยอยู่ในคณะรัฐมนตรีชุดก่อน แต่มิได้อยู่ในคณะรัฐมนตรีชุดนี้ก็เพราะว่าความเห็นและวิธีการในทางเศรษฐกิจไม่ถูกกับฝ่ายรัฐมนตรีชุดนี้ ในส่วนตัวหลวงประดิษฐ์ฯ เป็นผู้มีความรู้ทางกฎหมายและในทางรัฐประศาสน์นับว่าดีเป็นอย่างยิ่ง และได้เคยใช้วิชาทั้งสองนี้ ให้ประโยชน์แก่ราชการมามาก"

นายไสว สุทธิพิทักษ์ อดีตเลขานุการนายกรัฐมนตรีได้บันทึกไว้ในหนังสือชื่อ "ดร. ปรีดี พนมยงค์ กับการปฏิวัติ" เกี่ยวกับกรณีนี้ว่า

"แต่คำแถลงนี้ดูเหมือนจะไม่ได้ผลตามความตั้งใจของพระยามโน ฯ และในที่สุดพระยามโน ฯ ก็หันเข้าใช้อำนาจเด็ดขาด ใช้กำลังเรียกบุคคลแห่งนั้นไปและบังคับให้เขาให้คำมั่นสัญญาว่าจะไม่ก่อความยุ่งยากให้เกิดขึ้น แต่ก็ดูจะยังไม่สมหวังอยู่นั้นเอง เพราะบุคคลเหล่านี้พร้อมที่จะตายเพื่ออุดมคติของตนมากกว่าที่จะยอมและกลัวขู่ของพระยามโน ฯ

ดร. ปรี พนมยงค์ มองเห็นเหตุการณ์มืดมนธ์อลเวงเช่นนี้ ประกอบกับความเบื่อหน่ายและผิดหวังซึ่งได้ปรากฏมาก่อนแล้ว ทั้งเห็นว่าถ้าตนยังอยู่ในประเทศสยามต่อไป เป็นการแน่ว่าจะต้องมีการต่อสู้กันขึ้น แม้ว่าเป็นการต่อสู้ของเพื่อนร่วมตายที่มีกำลังน้อยกับฝ่ายที่มีกำลังมากก็ตาม แต่ก็ต้องมีการต่อสู้กันอย่างแน่นอนและความไม่สงบก็จะเกิดขึ้น ซึ่ง ดร. ปรีดี พนมยงค์ ไม่มีความปรารถนาเช่นนั้น ท่านต้องการให้มีความสงบและความเรียบร้อย เพื่อความเป็นปรกติสุขของประชาชน นี่เป็นสิ่งซึ่งฝังลึกอยู่ในจิตใจของท่านท่านจึงตัดสินใจเดินทางออกนอกประเทศ"

หลังจากที่ท่านปรีดี ฯ ได้ตัดสินใจเดินทางออกนอกประเทศแล้ว ประชาชนและหนังสือพิมพ์ต่างพากันวิพากษ์วิจารณ์ในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และหนังสือพิมพ์ส่วนใหญ่ต่างพากันเห็นอกเห็นใจท่านปรีดี ฯ ดังบทวิจารณ์ของหนังสือพิมพ์ศรีกรุง ฉบับวันที่ ๑๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๖ ซึ่งได้แสดงความเห็นอกเห็นใจแทนประชาชนทั้งหลาย

"ศรีกรุง" ได้พาดหัวตัวแซสองคอลัมน์ในช่องบรรณาธิการว่า

"หลวงประดิษฐ์มนูธรรมไปอยู่ฝรั่งเศสด้วยความจำเป็นอันเป็นกฎสูงสุดของมนุษย์"

แล้วบทวิจารณ์ก็ได้ดำเนินเนื้อความต่อไปว่า

"แต่ในที่นี้เราจะพูดเฉพาะข่าวลือในตัวหลวงประดิษฐ์ ฯ เท่านั้น ท่านทั้งหลายยังคงฝังความจำแห่งการกระทำของหลวงประดิษฐ์ ฯ เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายนศกก่อนได้เป็นอย่างดีนั้น ให้เป็นการแจ่มแจ้งเสียสักทีเพื่อจะได้หายสงสัย และตั้งหน้าประกอบการงานอย่างอื่นต่อไป

ก่อนอื่นเราคงจะรู้สึกอยู่เสมอว่า คณะรัฐบาลเวลานี้ก็คือคณะราษฎรนั่นเอง หาได้เปลี่ยนแปลงไม่ แต่เมื่อหลวงประดิษฐ์ ฯ ก็เป็นหัวแรงผู้หนึ่งในคณะราษฎร ซึ่ง

มีความคิดในตอนที่จะวางโครงการเศรษฐกิจของชาติแยกกันฉะนั้นแล้ว จึงจำเป็นอยู่เองที่จะเป็นหน้าที่ของฝ่ายข้างมาก ดำเนินงานตามความคิดอีกแง่หนึ่ง และระหว่างที่แยกไปแล้วก็มีทางดีอยู่ทางเดียว คือไปเสียให้ห่างจากกันด้วยความสมมุนละม่อมทางรัฐบาลก็ชอบด้วย และความดีของหลวงประดิษฐ์ ฯ ก็มีเป็นตราจารึกอยู่ในชาติไว้แล้วไม่น้อย รัฐบาลจึงยินดีสละค่าเลี้ยงชีพและค่าใช้สอยทุกอย่าง ปีละ ๑๐๐๐ ปอนด์ (ราว ๑ หมื่น ๑ พันบาท) แง่นี้เองจะเป็นครูสอนให้ประชาชนมองเห็นรูปการปกครองประชาธิปไตยว่า การแพ้ชนะกันด้วยความคิดไม่ใช่การผูกพยาบาทอาฆาตอย่างใดเลย คงเป็นความปรองดองกันด้วยดีเสมอ ทำนองทนายความว่าความในศาลอย่างหน้าดำหน้าแดง พอออกจากศาลแล้วก็ขึ้นรถยนต์คันเดียวกันกลับสำนักงานของตน ๆ ด้วยกันได้"

ในกรณีพระยามโน ฯ ทำกับท่านปรีดี ฯ นี้ ในทรรศนะของข้าพเจ้า (นายสุพจน์ ด่านตระกูล) เห็นว่าหาได้เป็นไปตามวิถีทางประชาธิปไตยไม่ เพราะถ้าเป็นไปตามวิถีทางประชาธิปไตยแล้วก็จะต้องประกาศใช้แผนการเศรษฐกิจของท่านปรีดี ฯ เพราะในที่ประชุมคณะกรรมานุการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจนั้น เสียงส่วนใหญ่เห็นชอบด้วยกับการประกาศเค้าโครงการเศรษฐกิจฉบับนั้น และยิ่งกว่านั้น ในสภาราษฎรเสียงส่วนใหญ่ก็เรียกร้องและเร่งเร้าให้รัฐบาลประกาศแผนการเศรษฐกิจ ถ้าพระยามโนฯเดินตามวิถีทางประชาธิปไตยแล้วก็จะต้องนำเสนอเค้าโครงการเศรษฐกิจของท่านปรีดี ฯ ต่อสภาผู้แทนราษฎร แต่พระยามโน ฯ ไม่ยอมเดินในมรรคาของประชาธิปไตย เพราะพระยามโน ฯ ตระหนักแก่ใจดีว่า ถ้านำเค้าโครงการเศรษฐกิจฯเข้าสภา เป็นการแน่เหลือเกินที่สภาจะต้องผ่านเค้าโครงการเศรษฐกิจโดยไม่ต้องสงสัง พระยามโน ฯ จึงแหกคอกประชาธิปไตย ด้วยการสั่งปิดสภาผู้แทนราษฎรโดยไม่มีกำหนด และงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา พฤติการณ์ดังกล่าวนี้เป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามกับประชาธิปไตย

หนังสือพิมพ์ศรีกรุง ได้ลงบทวิจารณ์ต่อไปอีกว่า

"ชั้นเดิมหลวงประดิษฐ์ ฯ คิดจะไปญี่ปุ่น แต่ทางฝ่ายรัฐบาลเห็นว่าไปฝรั่งเศสสมควรกว่า หลวงประดิษฐ์ ฯ จึงยอมไปฝรั่งเศส เวลานี้ได้เตรียมการเดินทางไว้พร้อมมูล ภรรยาของท่านก็ไปด้วย แต่บุตรสองคนน้อย ๆ ยังไม่นำไปเพราะเกรงจะลำบาก ต่อเมื่อได้ไปอยู่ที่ไหนแน่นอนแล้วจึงค่อยรับไปภายหลัง ท่านตั้งใจจะไปอยู่นอกปารีสเพราะไม่ชอบความเริงรมย์อย่างปัจจุบัน ชอบแต่จะดูหนังสือตำหรับตำราเท่านั้น

(ปัจจุบันนี้ท่านก็พักอยู่ที่ชานกรุงปารีสเช่นเดียวกับเมื่อปี ๒๔๗๖–สุพจน์) เราจึงไม่ต้องสงสัยว่า ผู้ที่มีหัวใจรักชาติแน่วแน่เช่นนี้คงจะศึกษาความเป็นไปของประเทศเพิ่มเติมตามสมัย เพื่อประโยชน์ต่อชาติภูมิเสมอ (ขณะนี้ท่านก็ให้ความสนใจในการศึกษาความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของโลกและของประเทศไทยอยู่ตลอดเวลา–สุพจน์) การไปของหลวงประดิษฐ์ ฯ เป็นการไปเงียบ ๆ ในนามเดิม กำหนดจะออกเดินทางจากกรุงเทพ ฯ โดยเรือโกล่าจากท่า บี.ไอ. ในวันที่ ๑๒ เดือนนี้

โอกาสนี้เราและประชาชนขอส่งน้ำใจให้หลวงประดิษฐ์ ฯ และภรรยาจงมีความสวัสดิภาพตลอดทางและตลอดเวลาที่อยู่ในต่างประเทศนั้นด้วย"

ในการออกนอกประเทศของท่านปรีดี ฯ ครั้งนั้น รัฐบาลโดยกระทรวงต่างประเทศได้ออกหนังสือสำคัญให้ฉบับหนึ่งนอกเหนือจากพาสปอร์ท ซึ่งมีข้อความดังนี้

รัฐบาลสยาม

รับรองตัวหลวงประดิษฐ์มนูธรรมต่อรัฐบาลทั่วโลก

รัฐบาลขอรับรองว่า ผู้ถือเอกสารนี้คือหลวงประดิษฐ์มนูธรรม สัญชาติไทย เดิมเป็นข้าราชการของรัฐบาลแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว บัดนี้เดินทางไปต่างประเทศ ในฐานะพลเมืองสามัญผู้หนึ่ง เพื่อศึกษาภาวะทางเศรษฐกิจในประเทศอื่น ๆ ขอให้หลวงประดิษฐ์มนูธรรม ได้รับความเอื้อเฟื้อและความสะดวกทุกอย่างตามอัธยาศัย จะขอบคุณ

(ลงนาม) พระยาศรีวิสารวาจา
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศ
กรุงเทพ ฯ 10 เมษายน 2476

และก่อนที่ท่านปรีดี ฯ จะออกเดินทาง ท่านได้ประกาศผ่านหน้าหนังสือพิมพ์ศรีกรุงเป็นการอำลาญาติมิตร ดังข้อความที่ประกาศครั้งนั้นมีดังนี้

"ในการที่ข้าพเจ้าต้องไปต่างประเทศครั้งนี้ ไม่มีโอกาสที่จะลามิตรสหายได้ทั่วถึงกัน ขอให้หนังสือพิมพ์นี้ช่วยบอกลาต่อ ๆ ไปด้วย กับขอขอบคุณท่านที่มีหนังสือมาแสดงไมตรีจิต

หลวงประดิษฐ์มนูธรรม"

ครั้นแล้ววันสำคัญวันหนึ่งในชีวิตของท่านปรีดีฯก็มาถึง วันนั้นคือวันที่ ๑๒เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๖

ณ ท่าเรือบีไอ ฝูงชนได้พากันไปชุมนุมกัน ณ สถานที่นั้นอย่างคับคั่ง มีทั้งนักการเมืองระดับรัฐมนตรี สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ข้าราชการ พ่อค้าประชาชนและแม้กระทั่งภิกษุสามเณร

เพราะวันนี้เป็นวันที่ท่านปรีดี ฯ จะเดินทางออกนอกประเทศ โดยกำหนดจะไปพำนักในประเทศฝรั่งเศส พวกเขาเหล่านั้นจึงพากันไปส่งท่านปรีดี ฯ ด้วยความอาลัยอาวรณ์.

ความที่ประชาชนไปชุมนุมกันอย่างมากมาย ณ ท่าเรือแห่งนั้น ทำเอาบริษัทตกใจกลัวว่าทรัพย์สินจะเสียหายอันเนื่องมาจากการเบียดเสียดของฝูงชน จึงให้คนยามปิดประตูเสียจนเกิดต่อล้อต่อเถียงกันขึ้นระหว่างประชาชนกับเจ้าหน้าที่บริษัท ถึงกับจะใช้กำลังเข้าปะทะกันทีเดียว แต่เรื่องก็เรียบร้อยลงได้ เมื่อพระยาพหลพลพยุหเสนา ขอร้องให้บริษัทเปิดประตูให้ประชาชนเข้าไปส่งท่านปรีดี ฯ ได้ถึงท่าเรือ โดยท่านรับรองจะใช้ค่าเสียหายให้บริษัทถ้าหากมีความเสียหายเกิดขึ้น

รายงานข่าวของหนังสือพิมพ์หลักเมือง ฉบับประจำวันที่ ๑๓ เมษายน ๒๔๗๖ แจ้งว่า

> ประชาชนที่หลั่งไหลไปส่งหลวงประดิษฐมนูธรรมที่ท่าเรือบีไอในวันนี้มีไม่ต่ำกว่า ๓–๔ พันคน ในจำนวนนี้มีบุคคลชั้นรัฐมนตรีหลายท่านเช่น พระยาพหล ฯ พระยามานวราชเสวี หลวงศุภชลาศัย หลวงพิบูลสงคราม นายแนบ พหลโยธิน นายตั้ว ลพานุกรม หลวงเดชสหกรณ์ พระยาฤทธิอัคเณย์ พระประศาสน์พิทยายุทธ
>
> ส่านสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรก็มีหลายสิบคนเช่นหลวงแสงนิติศาสตร์ พระ-วุฒิศาสตร์ เนติญาณ พระนิติศาสตร์ไพศาล นายมานิต วสุวัต นายดิเรก ชัยนาม นายจรูญ สืบแสง นายจรูญ ณ บางช้าง หลวงชำนาญนิติเกษตร นายทวี บุณยเกตุ นายชุณ ปิณฑานนท์ นายสงวน ตุลารักษ์ นายชิม วีระไวทยะ นายหงวน ทองประเสริฐ นายวิเชียร สุวรรทัต หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ หม่อมหลวงอุดมสนิวงศ์ นายวิลาศ โอสถานนท์ นายบรรจง ศรีจรูญ หลวงอรรถกิตติกำจร หลวงอรรถสาร

ประสิทธิ หลวงทัศนัยนิยมศึก เป็นต้น และผู้มาส่งบางคนได้ร่วมเดินทางไปส่งถึงสิงคโปร์ คือหลวงทัศนัยนิยมศึก นายจรูญ สืบแสง และ ร.ท.ทวน วิชัยขัทคะ

รายงานข่าวของหนังสือพิมพ์แจ้งต่อไปว่า เมื่อจวนจะถึงเวลาเรือออก เจ้าคุณพหล ฯ ก็ได้นำพวงมาลัยไปสวมให้แก่หลวงประดิษฐ์ และกอดจูบอย่างอาลัยรัก มันเป็นภาพที่น่าประทับใจมากสำหรับคนที่รักและเคารพหลวงประดิษฐ์ แต่สำหรับศัตรูทางการเมืองของหลวงประดิษฐ์ ฯ แล้ว มันเป็นภาพที่น่าชังทีเดียว ต่อจากนั้นบรรดาผู้ที่เป็นเพื่อนฝูง และลูกศิษย์ลูกหาทั้งทหารบกทหารเรือ และพลเรือนต่างก็เข้าสัมผัสมือกับหลวงประดิษฐ์ เมื่อหมดพิธีแล้วหลวงประดิษฐ์ ฯ จึงเดินขึ้นบรรไดเรือ และครั้นแล้วเสียงไชโยก็ดังขึ้นก็กก้องเมื่อเรือได้เคลื่อนที่ออกจากท่ามุ่งออกสู่ทะเลลึกตรงไปสิงคโปร์

หนังสือพิมพ์ศรีกรุงฉบับประจำวันที่ ๑๓ เมษายน ๒๔๗๖ พาดหัวข่าวว่า **"พระยาพหล ฯ หลวงประดิษฐ์ ฯ จูบลากัน คนส่งนับพันใจหายถึงกับร้องไห้"**

ครั้นแล้วศรีกรุง ก็ได้รายงานข่าวรายละเอียดต่อไปอีกว่า

"รัฐมนตรีเป็นอันมาก สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ข้าราชการทหารบก ทหารเรือ ตำรวจพลเรือน พ่อค้า คหบดี นักเรียน ลูกเสือไทย ลูกเสือแขก พระภิกษุสามเณรไทย นักบวชฝรั่ง ประชาชนทุกชั้นทุกภาษา ทั้งหญิงชายผู้ใหญ่และเด็กประมาณ ๓,๐๐๐ คน ไปส่งหลวงประดิษฐมนูญธรรม (ปรีดี พนมยงค์) ด้วยน้ำตาอันไหลพรากไปตาม ๆ กันเป็นส่วนมาก เสียงไชโยก้องกังสดานนับครั้งไม่ถ้วน จนกระทั่งเรือโกล่าเคลื่อนออกลับตาไป

การส่งหลวงประดิษฐ์มนูธรรมออกจากกรุงเทพ ฯ ไปประเทศฝรั่งเศส ณ วันที่ ๑๒ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๖ นั้น เป็นประวัติการณ์แห่งการส่งได้ครั้งหนึ่งตั้งแต่ได้มีการส่งอำลาซึ่งกันและกันมา การส่งกันเขาย่อมว่าถึงหากจะมีการร้องไห้ก็เฉพาะในวงศาคณาญาติและมิตรที่รักสนิทสนมกันเท่านั้น แต่การส่งคราวนี้มองดูหน้าใคร ๆ เกือบเห็นน้ำตาไหลหรือหล่อหน่วยหรือดวงตาแดงก่ำไปเกือบทุกคน บางคนถึงกับสะอึกสะอื้นฟูมฟายก็มี แม้พระยาพหล ฯ ผู้เป็นประธานในที่นั้นและตัวหลวงประดิษฐ์ ฯ

เองก็กลั้นกลืนน้ำตาไว้ไม่อยู่ ผู้ที่ไปกับหลวงประดิษฐ์ ฯ คือนางประดิษฐ์มนูธรรมผู้ภรรยากับมีผู้ไปส่งถึงสิงคโปร์สามคนคือ หลวงทัศนัยนิยมศึก ร.ท. ทวน วิชัยขัทคะ และนายจรูญ สืบแสง

ถนนเจริญกรุงตอนท่าบีไอ ตั้งแต่เวลา ๑๕ น. มีรถยนต์จอดสองข้างถนนยาวยืด และบางแห่งถึงกับจอดซ้อนกันแทบจะกั้นถนนมิให้เป็นทางสาธารณะ ทั้งนี้ก็เนื่องด้วยที่จอดรถในบริเวณท่าเรือนั้นยัดเยียดไปด้วยรถยนต์และมหาชนที่ไปส่ง ทั้งประตูท่าเรือได้เปิดเสียครู่หนึ่ง โดยกลัวคนจะเข้าไปยุ่มย่ามทำความไม่เรียบร้อย จึงเกิดรอกันอย่างแออัด ครั้นเมื่อผู้ใหญ่ขอให้เปิดประตูได้แล้ว ก็พากันไหลหลั่งประดุจน้ำไหลเข้าไปที่สพานชานชลาท่าเรือ ทันใดนั้นพระยาพหล ฯ พร้อมด้วยคุณหญิงตรงเข้าไปส่งกระเช้าผลไม้ให้นางประดิษฐ์มนูธรรม และพระยาพหล ฯ ได้สวมพวงมาลัยอันร้อยกรองอย่างวิจิตรให้แก่หลวงประดิษฐ์ ฯ แล้วทั้งสองก็จูบลากันกลมไปก็กลมมาราว ๕ นาที เสียงไชโยก็ระเบิดออกมาอย่างสนั่นก้อง เสียงร้องไห้ของสตรีเข้าแทรกแซงประดุจฆ้องไชย เสียงสะอึกสะอื้นของหลายคนประดุจดนตรีบรรเลง พร้อมกันนั้นต่างชูหมวกและผ้าเช็ดหน้ากวัดแกว่งประดุจธงสะบัด กล้องถ่ายรูปรอบข้างได้กระทำหน้าที่กันจ้าละหวั่น ครั้นแล้วพวกก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งร่วมตายมากับหลวงประดิษฐ์ ฯ ทั้งทหารบก ทหารเรือ และพลเรือนก็เข้ากอดจูบและจับมือบีบด้วยความอาลัยทั้ง ๆ ที่มีน้ำตาบ้าง ไม่มีบ้าง

ต่อนั้นไปหลวงประดิษฐ์ ฯ ก็เดินขึ้นสะพานเรือจับมือสำแดงความอาลัยกับผู้ไปส่งตลอดทาง เสียงไชโยไม่ขาดสายจนกระทั่งเข้าไปห้องอาหาร ซึ่งมิตรสหายได้จัดของว่างไว้รับ ตอนนี้ก็ได้จับลากันพักใหญ่อีก บางคนได้สวมกอดจูบหลวงประดิษฐ์ ฯ เช่น หลวงวิจิตรวาทการ พระสารศาสน์ประพันธ์ เป็นอาทิ บางคนขอจูบมือด้วยความศรัทธา เมื่อหลวงประดิษฐ์ ฯ ได้กราบลามารดาของท่านอีกแล้ว ก็ออกจากห้องอาหารขึ้นไปบนห้องโถงบนเรือ ได้มีโอกาสจูบลากันกับคณะราษฎรผู้ก่อการทั่วหน้า และพอพระยาพหล ฯ ตามขึ้นไปจูบสั่งลาเป็นครั้งสุดท้ายก็พอดีอาณัติสัญญาณเรือออก

ต่อไปนี้มหาชน ก็ยืนรอกันที่สะพานชานชลา เพื่อรอส่งเวลาเรือกลับลำแล่นผ่านท่าอีกครั้ง เวลา ๑๖.๓๐ น. เศษ เรือโกล่าก็แล่นผ่านท่าเรือบีไอ หลวงประดิษฐ์ ฯ

และคณะที่ไปก็แกว่งโบกด้วยผ้าเช็ดหน้า พูดขอลาก่อน ฝ่ายผู้ส่งก็โบกตอบและเปล่งเสียงไชโยกึกก้องจนกระทั่งเรือลับตาหายไป

พระยาพหล ฯ ได้สนทนาปราศรัยแก่บรรดาผู้ที่ไปส่งตามสมควร ท่านหวังเสมอว่าความสงบจะได้อยู่เป็นมิ่งขวัญของชาติสืบไป

คณะรัฐมนตรีที่ไปส่งในวาระนั้นเท่าที่จำได้คือพระยาพหล ฯ พระยาฤทธ์-อัคเณย์ พระยามานวราชเสวี พระประศาสน์พิทยายุทธ หลวงศุภชลาศัย ส่วนผู้ใหญ่ทางสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ก็คือ พระยาศรยุทธเสนี รองประธานสภา นอกจากนี้ยังมีกองลูกเสือโรงเรียนอัสศลพียะวิทยาลัย ตำบลบางคอแหลม ได้ไปตั้งแถวส่งตลอดเวลามีเสียงกล่าวคล้าย ๆ กันว่า ทั้งนี้ประหนึ่งส่งมหาตมคานธีออกจากประเทศอินเดียทีเดียว

โอกาสนี้เราและประชาชนขอส่งความสวัสดีมีชัยแด่หลวงประดิษฐ์มนูธรรมกับคณะอีกครั้งหนึ่งด้วยไชโยสามครั้ง”

จากรายงานข่าวของหนังสือพิมพ์ดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นถึงวิญญาณประชาธิปไตยและคุณธรรมอันสูงส่ง ที่แนบแน่นอยู่ในกมลสันดานของคนไทยเราอย่างเด่นชัด ถึงแม้ว่ารูปแบบของระบอบประชาธิปไตยจะพึ่งแสดงออกเป็นที่ปรากฏเป็นหลักฐานเมื่อภายหลัง ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ ก็จริง แต่วิญญาณอันเป็นประชาธิปไตย ก็ได้ฝังอยู่แล้วในก้นบึ้งของหัวใจราษฎรไทยทั้งหลาย ราษฎรไทยทั้งหลายจึงพร้อมที่จะมีส่วนในการแสดงออกซึ่งบทบาทแห่งประชาธิปไตยทั้งภายในครัวเรือนหรือหมู่ชนกลุ่มน้อย ๆ หรือสังคมแคบ ๆ จนกระทั่งสังคมที่เป็นประเทศชาติ

ดังนั้นราษฎรไทยทั้งหลายจึงนิยมและยกย่องบุคคลหรือคณะบุคคล ที่ยอมรับเอาและสนับสนุนส่งเสริมสิ่งที่เราเรียกกันว่าประชาธิปไตย ราษฎรไทยทั่วไปอาจจะไม่เข้าใจคำว่า “ประชาธิปไตย” แต่เขาก็ได้ใช้ชีวิตและดื่มด่ำความเป็นอยู่อย่างธรรมชาติของประชาธิปไตยตลอดมา และเขาก็ต้องการประชาธิปไตยเช่นเดียวกับที่คนทั่วไปต้องการอากาศสำหรับหายใจทั้ง ๆ ที่เขาก็ไม่รู้ว่าอากาศคืออะไร และก็ไม่มีความจำเป็นจะต้องรู้ด้วย

แต่เมื่อใดที่อากาศเป็นพิษหรืออากาศอับชื้นจะทำให้เขารู้สึกอึดอัดทันที ก็เช่นเดียวกับที่เมื่อใดที่เขาถูกสกัดกั้นไม่ให้แสดงออกซึ่งวิญญาณแห่งประชาธิปไตย ไม่ว่าจะเป็นภายใน

ครัวเรือน หรือสังคมแคบๆ หรือสังคมอันหมายถึงประเทศชาติในที่สุด ก็จะทำให้เขาอึดอัดเช่นกัน และแล้วก็จะมีปฏิกิริยาโต้ตอบตามฐานะ สภาวะ และความสำนึกของแต่ละบุคคลอันอาจก่อให้เกิดความไม่เป็นปรกติสุข ทั้งในหน่วยที่เป็นครอบครัว และแม้กระทั่งประเทศชาติในที่สุด ประชาธิปไตยจึงเป็นเครื่องมืออันศักดิ์สิทธิ์ในการรักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อยและความสงบสุขทั้งภายในครัวเรือน หรือชุมชนแคบๆ และกระทั่งประเทศชาติในเบื้องสุดท้าย

ที่ประชาชนทั้งหลาย หลายอาชีพหลายวัยหลั่งไหลไปส่งท่านปรีดีฯ โดยไม่มีใครไปกะเกณฑ์บังคับ และยิ่งกว่านั้นฐานะของท่านปรีดีฯ ขณะนั้นก็คือสามัญชนธรรมดา ไม่มีตำแหน่งหน้าที่การงานและอำนาจราชศักดิ์ใดๆ ที่จะให้คุณหรือให้โทษกับใครได้นั้น ก็เพราะวิญญาณประชาธิปไตยและคุณทำอันสูงส่งของราษฎรไทยนั่นเอง คือทั้งผู้ไปส่งและถูกส่งต่างก็มีวิญญาณแห่งประชาธิปไตยและคุณธรรมอันสูงส่งด้วยกัน วิญญาณอันเป็นประชาธิปไตยและคุณธรรมอันสูงส่งของคนไทยยังมีอยู่และยังมีอยู่แม้ขณะนี้

ณ สิงคโปร์ ท่านปรีดีฯ ได้ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ที่สอบถามถึงเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจ อันเป็นต้นเหตุที่ทำให้ท่านต้องออกนอกประเทศครั้งนี้

หนังสือพิมพ์ถามว่า การที่รัฐบาลสยามกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์นั้น มีความจริงเพียงไร ท่านปรีดีฯ ตอบว่า

ข้าพเจ้ามิได้เป็นคอมมิวนิสต์ และโครงการของข้าพเจ้ามิใช่คอมมิวนิสต์ ข้าพเจ้าเป็นแต่เพียง Radical Socialist เท่านั้น.

ท่านเจ้าคุณพหลฯ ผู้เป็นนายกรัฐมนตรีได้พูดถึงกรณีนี้ในสภาผู้แทนราษฎรในการประชุมสภาครั้งที่ ๒๔/๒๔๗๖ (สามัญ) สมัยที่ ๒ เมื่อวันเสาร์ที่ ๑๐ มีนาคม ๒๔๗๖ ดังนี้

"เรื่องที่หลวงประดิษฐ์ฯ ต้องหานี้ ที่จริงข้าพเจ้ารักษาความเป็นกลางไว้ ข้าพเจ้ารู้ดีในเรื่องเหล่านี้ แต่ข้าพเจ้าไม่อยากจะแสดงออกไปให้มหาชนว่า ข้าพเจ้าเข้าข้างหลวงประดิษฐ์ฯ หรือข้าพเจ้ามีใจเอนเอียงไปทางนั้น เพราะฉนั้น ข้าพเจ้าจึงปิดเนื้อความเอาไว้ในใจให้เป็นไปในทางที่บริสุทธิ์ดี ที่ข้าพเจ้ารู้สึกว่าความยุติธรรมหนีความยุติธรรมไม่พ้น ความยุติธรรมต้องเป็นความยุติธรรม เพราะฉนั้นจะต้องกระ

จ่างแจ้งออกมาให้แลเห็นชัดในวันหนึ่ง เพราะฉะนั้นถึงแม้ว่าข้าพเจ้าจะรู้เต็มใจ ข้าพเจ้าก็ไม่ขยายให้แลเห็นให้ฟัง นี่ท่านจะแลเห็นได้ว่าเมื่อวันหลวงประดิษฐ์ ฯ ไปจากพระนคร ในเวลาที่ลงเรือ ข้าพเจ้าไปส่ง ข้าพเจ้าได้แสดงกิริยาอะไร หนังสือพิมพ์ก็ลงแล้ว ทำไมข้าพเจ้าจึงแสดงกิริยาอย่างนั้น เพราะข้าพเจ้ารู้เต็มใจว่าไม่เป็นไปดังนั้น เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงกล้าทำ ถ้าว่าจะมีใครมาฆ่าข้าพเจ้าตาย ข้าพเจ้าก็ยอมตาย คือแสดงให้เห็นจริงใจว่าคนดี ๆ แล้วก็เป็นไปเสียอย่างนั้น เพราะฉนั้นเรื่องนี้ข้าพเจ้าจึงกล้าทำ กล้ายอมให้พร่าชีวิตของข้าพเจ้า แล้วก็แสดงให้คนเห็นว่า ได้เข้าไปจูบกอดอะไรกันในที่นั้น ทำไมจึงกล้าทำเช่นนั้น ที่ทำเช่นนั้นเขาจะหาว่าข้าพเจ้าเป็นพวกเสียอีกคนหนึ่งข้าพเจ้าก็ยอม ความยุติธรรมต้องมีต้องแลเห็น เพราะฉะนั้นจึงกล้าทำเช่นนั้น ข้าพเจ้าอยากจะให้ท่านผู้เป็นประมุขรู้สึกว่าเป็นอย่างไร จนกระทั่งมีคนถามว่าที่ทำดังนั้นไม่กลัวหรือ แต่เพราะเหตุที่ว่าคนไม่ผิดและคนดี ๆ แท้ ๆ แต่ทว่าพูดไม่ออกเพราะไม่รู้จะเอาอะไรแสดงให้แลเห็นว่า คนดีถูกกล่าวหา ถูกเอาดินหม้อทาหน้า เพราะฉนั้นข้าพเจ้านิ่งไว้จนให้มหาชนแลเห็นให้ขาว แต่ว่านั่นแหละ เรื่องอย่างนี้ข้าพเจ้าบอกกับหลวงประดิษฐ์ ฯ ทีหลัง บอกว่านี่คุณหลวงมีความรู้ดี แต่คุณหลวงขาดความชำนาญในเรื่องรู้จักมักคุ้นนิสัยของพวกเราในข้าราชการยังไม่ดีแท้ แต่หลวงประดิษฐ์ ฯ เป็นคนมีความรู้ แต่หาได้เคยชำนิชำนาญ เช่นกับเรื่องที่จะไปในทางการเมืองก็ดี คนทำราชการก็ดี จึงได้พลาดท่าลงนอนหงายทีเดียว เพราะฉนั้นเรื่องนี้ข้าพเจ้าชี้แจงให้ท่านเห็นเสียวันนี้ โดยที่ว่าคณะกรรมาธิการลงความเห็นบริสุทธิ์แล้ว ข้าพเจ้าจึงได้แสดงมา ข้าพเจ้าไม่ได้ไปเกี่ยวข้องกับหลวงประดิษฐ์ ฯ ไม่ได้เข้าข้างหลวงประดิษฐ์ ฯ แต่ว่าเมื่อสามารถแล้วข้าพเจ้าจะต้องเปิดเผย”

หลังจากที่พระยามโน ฯ ยึดอำนาจและดำเนินการปกครองแบบเผด็จการโดยปิดสภาและงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรามาตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน ๒๔๗๖ พร้อมด้วยกำจัดท่านปรีดี ฯ มันสมองของคณะราษฎรออกไปนอกประเทศแล้ว พระยามโน ฯ พร้อมด้วยพรรคพวกปฏิกิริยาอันได้รับการสนับสนุนจากพวกเจ้าศักดินา ก็วางแผนการที่จะกวาดล้างคณะราษฎรให้หมดสิ้นเพื่อเบนทิศทางการเมืองกลับเข้าสู่รอยเดิม

พระยามโน ฯ จึงวางแผนริดรอนอำนาจนายพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา ซึ่งเป็นหัวหน้าฝ่ายกำลังของคณะราษฎรและขณะนั้นมีตำแหน่งเป็นผู้บัญชาการทหารบก จนกระทั่งพระยาพหล ฯ ต้องลาออกจากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบกและตำแหน่งทางการเมือง แต่ในขณะเดียวกันท่านเจ้าคุณพหล ฯ ก็ได้กำหนดแผนการช่วงชิงอำนาจคืนเพื่อแก้ลำพระยามโน ฯ ขึ้นแล้วอย่างเงียบ ๆ ด้วยการสนับสนุนอย่างใกล้ชิดของนายพันโทหลวงพิบูลสงคราม นาวาโทหลวงศุภชลาศัย หลวงนฤเบศมานิต และสมาชิกคณะราษฎรฝ่ายทหารคนอื่น ๆ ในที่สุดคณะราษฎรภายใต้การนำของ พ.อ. พระยาพหลพลพยุหเสนา และ พ.ท. หลวงพิบูลสงคราม ก็ได้ยึดอำนาจการบริหารราชการแผ่นดินจากรัฐบาลพระยามโน ฯ เมื่อ ๒๐ มิถุนายน ๒๔๗๖

การยึดอำนาจของพระยาพหล ฯ และคณะในวันที่ ๒๐ มิถุนายน ดังกล่าวนี้ นับว่าเป็นการช่วงชิงที่สำคัญที่สุด เพราะตามแผนการของพระยามโน ฯ ได้กำหนดเอาวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๖ เป็นวันกวาดล้างคณะราษฎรชนิดถอนรากถอนโคน คือจับบุคคลสำคัญของคณะราษฎรประหารชีวิต โดยมีแผนการจะประหารชีวิตที่ท้องสนามหลวงเป็นการตัดไม้ข่มนามเพื่อไม่ให้ใครเดินตามรอยคณะราษฎรอีกต่อไป แต่พระสยามเทวาธิราชไม่เข้าด้วยจึงได้เปิดโอกาสให้พระยาพหลลงมือกระทำการเสียก่อน

ในการยึดอำนาจจากรัฐบาลพระยามโน ฯ ครั้งนี้ เป็นการกระทำเพื่อพิทักษ์รัฐธรรมนูญ และระบอบประชาธิปไตย ซึ่งถูกพระยามโน ฯ เหยียบย่ำทำลาย ปฏิบัติการของพระยาพหล ฯ และคณะจึงเป็นปฏิบัติการที่ชอบ เพราะเป็นปฏิบัติการที่เป็นอุปกรณ์ของกฎหมาย

ภายหลังยึดอำนาจได้แล้ว พ.อ. พระยาพหล ฯ ในฐานะหัวหน้าคณะพร้อมด้วย พ.ท. หลวงพิบูลสงคราม ได้มีหนังสือแจ้งไปให้พระยามโน ฯ ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ในหนังสือฉบับนั้น พ.อ. พระยาพหล ฯ สุภาพบุรุษผู้ยึดถือคติประจำใจว่า "ชาติเสือต้องไว้ลาย ชาติชายต้องไว้ชื่อ" ได้กล่าวข้อความไปอย่างสุภาพ สมกับนิสัยของท่าน มีข้อความว่าดังต่อไปนี้

ปารุสกวัน แผนกทหาร
วันที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๖
กราบเรียนพระยามโนปกรณ์นิติธาดา นายกรัฐมนตรี

ด้วยคณะทหารบก ทหารเรือ และพลเรือนได้พิจารณาลงมติเห็นพร้อมกันเป็นเอกฉันท์ว่า จำเดิมแต่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินสยาม โดยการกระทำของคณะราษฎรเป็นต้นมาจนบัดนี้ ก็จวนเจียนจะครบรอบปีอยู่แล้ว คณะรัฐมนตรีซึ่งมีใต้เท้าเป็นนายกได้บริหารราชการแผ่นดินไปมากหลาย มีกิจการหลายอย่างซึ่งดำเนินการไปโดยชอบด้วยทำนองครองธรรมและก่อให้เกิดคุณประโยชน์แก่ชาติบ้านเมือง สมดังความมุ่งหมายของผู้ที่เสียสละชีวิตเลือดเนื้อ เพื่อใคร่เห็นความเจริญของประเทศอยู่

บ้าง แต่ก็มีกิจการอื่นอีกมากหลายซึ่งคณะรัฐมนตรีได้ดำเนินไป อันก่อให้เกิดความไม่พึงประสงค์ของบุคคลทั่วไปและของคณะทหารบก ทหารเรือ และพลเรือน ถ้าได้พิจารณาโดยถ่องแท้แล้ว เห็นว่าการบริหารราชการแผ่นดินเท่าที่คณะรัฐมนตรีได้ปฏิบัติการมานั้น ก็มีแต่จะทำให้ประเทศและชาติอันเป็นที่รักยิ่งของเราดำเนินไปสู่ความหายนะเป็นเที่ยงแท้

ฉะนั้น เพื่อเห็นแก่อิสรภาพความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองคณะทหารบก ทหารเรือ และพลเรือน จึงใคร่ให้ใต้เท้าพร้อมทั้งคณะสละตำแหน่งที่ประจำอยู่ในบัดนี้เสีย และขอให้ใต้เท้าซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรีนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อทรงเปิดสภาผู้แทนราษฎรและเลือกตั้งคณะรัฐมนตรีต่อไป ถ้าหากการนี้ขัดข้องไม่สามารถดำเนินไปได้โดยทันท่วงทีดังที่กราบเรียน คณะทหารบกทหารเรือและพลเรือนจะได้เชิญกระผมนายพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา มาเป็นผู้รักษาพระนคร บริหารราชการแผ่นดินสืบไป

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พ.อ. พระยาพหลพลพยุหเสนา

พ.ท. หลวงพิบูลสงคราม

จากคำขาดอันนี้มนวลดังกล่าวนี้ พระยามโน ฯ จึงได้ยื่นใบลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในวันที่ ๒๐ มิถุนายน นั้นเอง รวมเวลาที่เป็นรัฐบาลเผด็จการอยู่จากวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๗๖ ถึง ๒๐ มิถุนายน ๒๔๗๖ ได้ ๒ เดือนกับ ๑๙ วัน

พร้อมกับที่มีหนังสือแจ้งไปให้ พระยามโน ฯ ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี พ.อ. พระยาพหล ฯ ในฐานะผู้รับผิดชอบในการยึดอำนาจครั้งนี้ ก็ได้มีโทรเลขกราบถวายบังคมทูลพระกรุณา ฯ ไปยังพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ ซึ่งขณะนั้นทรงประทับอยู่ที่พระราชวังไกลกังวลหัวหิน เพื่อทรงทราบถึงเหตุผลในการยึดอำนาจ และในขณะเดียวกันก็ได้ออกแถลงการณ์แจ้งเหตุผลในการขับไล่รัฐบาลพระยามโน ฯ ออกจากตำแหน่ง ดังมีความละเอียดต่อไปนี้

"ด้วยคณะรัฐมนตรีที่บริหารราชการแผ่นดิน ณ บัดนี้ ไม่ถูกต้องครบถ้วนตามรัฐธรรมนูญ โดยเริ่มต้นปิดสภาผู้แทนราษฎร แสร้งงดใช้รัฐธรรมนูญหลายมาตรา คณะทหารบก ทหารเรือและพลเรือน จึงเห็นเหตุจำเป็นต้องเข้ายึดอำนาจการปกครอง

เพื่อให้มีการเปิดสภาผู้แทนราษฎร ดำเนินการตามรัฐธรรมนูญ ขอประกาศให้ราษฎรทั้งหลายอย่ามีความตระหนกตกใจ จงช่วยกันรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

คณะนี้ได้จัดการไปแล้วคือ ได้โทรเลขกราบถวายบังคมทูลพระกรุณา ฯ ไปยังพระราชวังไกลกังวลหัวหินตามนัยที่กล่าวมาแล้ว กับได้ให้นายกรัฐมนตรีออกจากตำแหน่งและได้แจ้งให้กระทรวงทบวงการดำเนินราชการไปเช่นเคย ทั้งได้ให้เจ้าหน้าที่ตำรวจนครบาลรักษาความสงบเรียบร้อยทั่วไปแล้ว

วังปารุสกวันวันที่ ๒๐ มิถุนายน ๒๔๗๖

พ.อ. พระยาพหลพลพยุหเสนา

พ.ท. หลวงพิบูลสงคราม เลขานุการฝ่ายทหารบก

น.ท. หลวงศุภชลาศัย เลขานุการฝ่ายทหารเรือ

นายประเสริฐ บัทมสุคนธ์อดีตเลขาธิการรัฐสภาได้บันทึกกรณีนี้ไว้ว่า

ครั้นวันที่ ๒๐ มิถุนายน ๒๔๗๖ มีทหารบก ทหารเรือ และพลเรือนคณะหนึ่งจัดการให้คณะรัฐมนตรีลาออก เพื่อให้มีการเปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรตามรัฐธรรมนูญ และโดยมีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ๒๖ นาย ร่วมกันทำคำร้องขอต่อประธานสภาให้นำความกราบบังคมทูล ขอให้ทรงเรียกประชุมวิสามัญแห่งสภาผู้แทนราษฎร ในการนี้ประธานก็ได้เดินทางไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ พระที่นั่งไกลกังวลหัวหิน โดยได้นำหนังสือกราบบังคมทูล ขอให้ทรงเรียกประชุมไปทูลเกล้า ฯ ถวายด้วย เมื่อได้กราบบังคมทูลพระกรุณาแล้ว จึงได้มีลายพระหัตถ์เลขาตอบความว่าดังนี้

"สวนไกลกังวล หัวหิน"

วันที่ ๒๑ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๖

ถึงเจ้าพระยาพิชัยญาติ ประธานสภาผู้แทนราษฎร

หนังสือลงวันที่ ๒๑ เดือนนี้ว่า สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรรวม ๒๖ นาย ยื่นคำร้องขอให้เรียกประชุมวิสามัญแห่งสภาผู้แทนราษฎร ตามรัฐธรรมนูญมาตรา ๓๒ โดยพลัน ท่านเห็นเป็นการสมควรที่จะให้เปิดสภาเรียกประชุมวิสามัญมานั้น ทราบแล้ว เมื่อเห็นว่าเป็นความจำเป็น ก็อนุญาตให้เปิดประชุมได้ตามความประสงค์

(พระปรมาภิไธย) ประชาธิปก ป.ร.

ต่อมาสภาผู้แทนราษฎรได้เปิดประชุมขึ้นอีก และได้เริ่มดำเนินการประชุมใหม่ตั้งแต่วันที่ ๒๒ มิถุนายน ๒๔๗๖ เป็นต้นไป

เมื่อคณะรัฐบาล อันมีพระยามโนปกรณ์นิติธาดาเป็นนายกรัฐมนตรีได้กราบถวายบังคมลาออกแล้ว ในวันที่ ๒๑ มิถุนายน ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งให้นายพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา เป็นนายกรัฐมนตรี

ภายหลังเมื่อสภาผู้แทนราษฎรได้เปิดประชุมแล้ว พระยาประมวลวิชาพูล ได้เสนอญัตติเข้าสู่สภาเพื่อให้สภาพิจารณาการกระทำของพระยามโน ฯ อันไม่ชอบด้วยรัฐธรรมนูญ ญัตติฉบับนั้นมีความว่าดังนี้

"เนื่องด้วยมีราษฎรยื่นคำร้องต่อเกล้า ฯ ขอให้เกล้า ฯ นำเสนอต่อสภาผู้แทนราษฎร เรื่องที่พระยามโน ฯ เมื่อดำรงตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรี ได้แนะนำให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตราพระราชกฤษฎีกาปิดสภาผู้แทนราษฎร และงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา เมื่อวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๗๖ นั้น เกล้า ฯ ได้พิจารณาแล้วมีความเห็นว่าการกระทำของพระยามโน ฯ นั้นผิด เพราะฉะนั้นขอเสนอญัตติต่อสภาผู้แทนราษฎรว่าการกระทำของพระยามโน ฯ ที่กล่าวแล้วนั้น เป็นการกระทำผิดอาชญา ขอให้สภา ฯ ลงมติตั้งกรรมาธิการขึ้นไต่สวนพระยามโน ฯ นายกรัฐมนตรีคนก่อน แม้ว่ากรรมาธิการไต่สวนเห็นว่ามีความผิดแล้ว ก็ขอให้ร่างพระราชบัญญัติกำหนดโทษตามควรแก่ความผิดให้เป็นเยี่ยงอย่างแก่ผู้บริหารราชการแผ่นดินต่อไป"

นอกจากญัตติของพระยาประมวล ฯ แล้ว ปรากฏว่าภายนอกสภาผู้แทนราษฎรก็ได้มีการเรียกร้องรัฐบาลให้จัดการสอบสวนเอาความผิดพระยามโน ฯ ในฐานที่ละเมิดรัฐธรรมนูญ ในการนี้ปรากฏว่านักเรียนกฎหมายประมาณ ๔๐๐ คน ได้เข้าชื่อร่วมกันทำคำร้องไปถึง พ.อ. พระยาพหล ฯ ในฐานะนายกรัฐมนตรี เพื่อให้นายกรัฐมนตรีนำเรื่องการละเมิดรัฐธรรมนูญของพระยามโน ฯ เข้าสู่การพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎร

แต่ปรากฏว่าทั้งคำเรียกร้องของนักศึกษากฎหมายและญัตติของพระยาประมวล ฯ หาได้ถูกนำเข้าสู่การพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎรไม่ ทั้งนี้เพราะพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชหัตถ์เลขาถึงท่านเจ้าคุณนายกรัฐมนตรี ทรงขอร้องว่าเรื่องแล้วไปแล้วอย่าให้มีอะไรต่อกันอีกเลย ซึ่งรัฐบาลของท่านเจ้าคุณนายกฯพร้อมทั้งสภาผู้แทนราษฎรก็ได้รับสนองพระกระแสรับสั่งด้วยความจงรักภักดี

จากการยึดอำนาจของ พ.อ. พระยาพหล ฯ กับคณะครั้งนี้ ราษฎรทั้งหลายต่างก็นึกถึงมันสมองของคณะราษฎร คือท่านปรีดี ฯ และก็มีข่าวเล่าลือกันในหมู่ราษฎรว่า ท่านปรีดี ฯ อยู่เบื้องหลังของการยึดอำนาจครั้งนี้ และว่ารัฐบาลใหม่จะเรียกตัวท่านปรีดี ฯ กลับจากฝรั่งเศส

ต่อข่าวเล่าลือดังกล่าวนี้ พ.อ. พระยาพหลฯ ได้ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ไทยใหม่ว่า

"ในขณะนี้ ผมยังไม่คิดจะเชิญตัวหลวงประดิษฐ์ ฯ กลับมา เพราะหลวงประดิษฐ์ ฯ ถูกสงสัยว่าเป็นคอมมิวนิสต์ ผมเองก็ถูกเขาสงสัยอยู่เหมือนกัน ถ้าผมเรียกหลวงประดิษฐ์ ฯ กลับเวลานี้ เรื่องมันก็จะไปกันใหญ่ ผมก็เลยกลายเป็นคอมมิวนิสต์ไปเลย"

หนังสือพิมพ์ไทยใหม่ได้ลงบทสัมภาษณ์ท่านเจ้าคุณนายกต่อไปอีกว่า

"ความจริงหลวงประดิษฐ์ ฯ เป็นคนดีมาก ทำงานจริงจังน่าเห็นใจ แต่จะเรียกกลับมายังไม่ได้ จนกว่าจะเลือกตั้งเสร็จเรียบร้อยเมื่อนั้นแหละจึงจะเรียกตัวกลับเอามา แต่มิใช่จะเชิญให้อยู่ในตำแหน่งใด ผมต้องการให้ผู้แทนราษฎรนั่นแหละเป็นกรรมการซักฟอกความมัวหมองของหลวงประดิษฐ์ ฯ ให้ขาวสะอาด เมื่อผู้แทนราษฎรพิสูจน์ว่าหลวงประดิษฐ์ ฯ ไม่ใช่คอมมิวนิสต์แล้ว ก็จะได้หาตำแหน่งให้ร่วมมือทำความเจริญรุ่งเรืองให้แก่ประเทศและความสุขสมบูรณ์ให้แก่ประชาชนสืบไป แต่ถ้าพิสูจน์ว่าหลวงประดิษฐ์ ฯ เป็นคอมมิวนิสต์ ก็ต้องจัดการไปอีกเรื่องหนึ่งต่างหาก"

เกี่ยวกับการซักฟอกท่านปรีดี ฯ เรื่องคอมมิวนิสต์ ท่านเจ้าคุณนายกได้บอกกับหนังสือพิมพ์ไทยใหม่ว่า

"การซักฟอกหลวงประดิษฐ์ ฯ พวกผมจะเป็นผู้ซักฟอกไม่ได้ เดี๋ยวจะหาว่าเป็นพวกเดียวกัน"

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในขณะนั้น นอกจากจะได้รับความสนใจจากหนังสือพิมพ์และราษฎรทั่วไปภายในประเทศแล้ว หนังสือพิมพ์ในต่างประเทศและรัฐบาลต่างประเทศอื่น ๆ ที่มีผลประโยชน์อยู่ในประเทศไทยต่างก็มีความสนใจในการเปลี่ยนแปลงครั้งนั้น โดยเฉพาะตัวท่านปรีดี ฯ ได้รับความสนใจเป็นพิเศษ เพราะเชื่อกันว่าจากการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้จะเป็นผลให้ท่านปรีดี ฯ ได้กลับคืนสู่มาตุภูมิแน่นอน

ผู้สื่อข่าวรอยเตอร์ ประจำกรุงปารีส ได้ดั้นด้นไปพบท่านปรีดี ฯ เมื่อวันที่ ๓๐ กรกฎาคม ๒๔๗๖ ณ บ้านพักของท่าน และได้สัมภาษน์ความคิดเห็นของท่านเกี่ยวกับนโยบายทางเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในประเทศสยามครั้งนั้น ซึ่งท่านปรีดี ฯ ได้ตอบผู้สื่อข่าวรอยเตอร์ไปว่า

"ขณะนี้ข้าพเจ้ากำลังเดินนโยบายแห่งการคอยและเฝ้าดูภาวะการณ์แห่งกรุงสยาม เมื่อเดือนมิถุนายน ๒๔๗๕ ข้าพเจ้าได้ไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และได้ทูลถวายถึงนโยบายของข้าพเจ้าซึ่งมีรูปการณ์ที่ปรากฏมาแล้ว ข้าพเจ้าไม่มีความมุ่งมาดจะทำลายล้างลัทธิคนมีเงิน สิ่งที่ข้าพเจ้าพึงปรารถนาก็คือเพื่อส่งเสริมสวัสดิภาพของราษฎรเท่านั้นและทั้งข้าพเจ้าประสงค์อย่างยิ่ง ที่จะผดุงชาติโดยได้ประกอบการอุตสาหกรรม และการงานทั่ว ๆ ไป ลัทธิคอมมิวนิสม์ในกรุงสยามมีอิทธิพลเพียงเล็กน้อยเท่านั้นถ้าจะกล่าวตามใจชอบของข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้ามีจุดมุ่งไปในทางเดียวกับพรรคเลบอร์ในอังกฤษเป็นอย่างยิ่ง"

ท่านปรีดี ฯ ได้ให้สัมภาษณ์ ผู้สื่อข่าวรอยเตอร์เกี่ยวกับที่ท่านถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ ต่อไปอีกว่า

"ข้าพเจ้ามิได้เป็นคอมมิวนิสต์อย่างที่มีบางคนเข้าใจ และไม่เคยติดต่อกับสมาคมสากลคอมมิวนิสต์ที่สามเลย การที่ข้าพเจ้าออกจากประเทศไทยมาเสียเช่นนี้ ก็เพราะข้าพเจ้าไม่ต้องการให้เกิดความยุ่งยากขึ้นและโดยความเห็นชอบของรัฐบุรุษผู้ใหญ่บางท่านที่ข้าพเจ้าเคารพอยู่"

ผู้สื่อข่าวรอยเตอร์ได้สัมภาษณ์ถึงการยึดอำนาจรัฐบาลพระยามโน ฯ ซึ่งคณะที่ยึดอำนาจนั้นก็ล้วนเป็นสมัครพรรคพวกท่านปรีดี ฯ และว่าท่านปรีดี ฯ มีความคิดเห็นอย่างไร

ต่อคำถามดังกล่าวท่านปรีดี ฯ ตอบว่า

"ถูกแล้ว ในเวลานี้ นายทหารชั้นหัวหน้าแห่งกองทัพสยาม ได้ยึดอำนาจการปกครองและได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เปิดสภา ฯ ใช้ธรรมนูญดังเดิมและนั้นเองเป็นทางให้ฐานะข้าพเจ้าบริสุทธิ์ยิ่งขึ้น แต่กระนั้นข้าพเจ้าก็ไม่พึงประสงค์จะกลับสยาม เว้นแต่จะมีผู้ขอร้องมา

และครั้นแล้วเมื่อถึงปลายเดือนสิงหาคม ๒๔๗๖ พ.อ. พระยาพหลพลพยุหเสนา ในฐานะรัฐบาลสยามก็ได้มีหนังสือเชิญให้ท่านปรีดี ฯ กลับกรุงสยามเพื่อรับใช้ชาติสืบไป และพร้อมกันนั้นรัฐบาลพระยาพหล ฯ ก็ได้ออกแถลงการณ์เกี่ยวกับการเชิญท่านปรีดี ฯ กลับมาตุภูมิครั้งนี้ มีความว่า

"ตามที่หลวงประดิษฐ์มนูธรรมรับรองว่า พร้อมที่จะร่วมมือกับรัฐบาล ในอันที่จะดำเนินการตามหลักนโยบายซึ่งรัฐบาลวางไว้แล้วในการโภคกิจ กล่าวคือ

๑. รักษาผลประโยชน์ของประชาชนทุกชั้นทุกเหล่า และสมานประโยชน์นั้นให้กลมกลืนโดยชนทุกชั้นทุกเหล่าช่วยกันบำรุงเศรษฐกิจของประเทศชาติ

๒. ให้ที่ดินของประเทศที่ยังว่างเปล่าอยู่มาก เป็นประโยชน์ทางเศรษฐกิจยิ่งขึ้น

๓. ให้ราษฎรมีช่องทางประกอบการเลี้ยงชีพโดยครบถ้วนหน้า

๔. ให้คนไทยเลื่อมใสในทางอุตสาหกรรม โดยรัฐบาลให้ความสะดวกช่วยการฝึกฝน การร่วมมือและการควบคุมเท่าที่จำเป็น เพื่อผู้ประกอบการนั้น ๆ ได้รับผลเต็มที่ที่ตนควรได้และมีลู่ทางผ่อนความหนักของหนี้สินที่มีอยู่ให้เบาสงบลง

๕. ให้สินค้าขาออกของประเทศมีมากอย่างและมีปริมาณมากยิ่งขึ้น

๖. ให้ฐานะการเป็นอยู่ของคนไทยเขยิบดีขึ้นเป็นชั้น ๆ ตามลำดับไป

อนึ่งในการที่จะดำเนินการไปสู่จุดหมายข้างต้นนั้น รัฐบาลจะไม่ใช้วิธีใหม่ ๆ ที่จะบังคับซื้อที่ดินและบังคับจ้างแรงงานดังนี้

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้หลวงประดิษฐ์มนูธรรมกลับมารับราชการเป็นรัฐมนตรีสืบไป

โปรดเรียกหา
"ทนายจำเป็น"
สารคดีการเมือง
ที่ทันต่อเหตุการณ์บ้านเมือง
และของโลก

- ท่านอ่านหนังสือเหล่านี้หรือยัง
- ถ้ายังโปรดหามาอ่านด่วน
  - △ "ชีวิตและงานของ ดร. ปรีดี พนมยงค์"
  - △ "ศิษย์อาจารย์"
  - △ "ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับท่านปรีดี พนมยงค์"
  - △ "เมื่อรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ลี้ภัย ฯ"
  - △ "จากกรุงเทพ ฯ ถึงปักกิ่ง"
  - △ "ท่านปรีดี ฯ กับราชบัลลังก์"
  - △ "การต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมของท่านปรีดี ฯ"
  - △ "ประวัติรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์"
  - △ "จากปารีส ถึงกรุงเทพ ฯ"

และเล่มต่อไป "ประวัติรัฐบุรุษอาวุโส ฯ ตอนสี่" กำลังจะออกติดตามมา

พิมพ์ที่ประจักษ์การพิมพ์ ๑๐๐ ถนนวิสุทธิกษัตริย์ (หลังกระทรวงเกษตร) โทร. ๘๒๐๒๘๐
นายประจักษ์ ศิริบัณฑิตย์กุล ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๑๖

ระวัติรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์

วน

ากปารีส ถึงกรุงเทพ ฯ

๓ บาท

คำนำต้น

จากข้อเขียนของข้าพเจ้าเกี่ยวกับเรื่องราวของท่านปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเรื่องราวส่วนใหญ่ ก็เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับประชาชนและประเทศชาติในฐานะที่ท่านเป็นนักการเมืองที่มาจากสามัญชนและอุทิศชีวิตเพื่อรับใช้สามัญชนตลอดมา ทำให้มีเสียงต่อว่าจากคนบางคนมาเข้าหูข้าพเจ้าเป็นทำนองว่า

ข้าพเจ้าเขียนแต่เรื่องเชิดชูยกย่องท่านปรีดี ฯ ทำไมจึงไม่เขียนตำหนิติเตียนบ้าง

เสียงต่อว่าที่มาเข้าหูข้าพเจ้าดังกล่าวนี้ถึงแม้จะเป็นเสียงเสมือนเพียงน้ำหยดเดียวในมหาสมุทรแต่ข้าพเจ้าก็รับฟังด้วยความยินดี และถือว่าผู้ที่ต่อว่าที่มีอยู่เพียงน้อยนิดเหล่านั้นมีเจตนาดีต่อท่านปรีดี ฯ และข้าพเจ้า ซึ่งข้าพเจ้าขอถือโอกาสขอบคุณไว้ ณ ที่นี้ด้วย และขอเรียนชี้แจงให้ทราบว่า

ในการเขียนและพิมพ์เรื่องราวท่านปรีดี ฯ ให้ปรากฏต่อสาธารณชนนั้น ข้าพเจ้าทำหน้าที่เป็นเพียงผู้รายงานเรื่องราวที่ข้าพเจ้าได้ศึกษาและค้นพบอย่างมีหลักฐานเท่านั้น

และส่วนใหญ่ก็เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับประเทศชาติและประชาชนดังกล่าวข้างต้น และข้าพเจ้าก็จะเล่าเรื่องราวของท่านเฉพาะแต่ที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ของปวงชนเท่านั้น

ข้าพเจ้าจึงทำหน้าที่แต่เพียงคนจุดดวงประทีปเพื่อให้เกิดแสงสว่างขึ้นในที่มืด เมื่อแสงสว่างของดวงประทีปได้เจิดจ้าและสาดแสงขับไล่ความมืดไปแล้ว "ทุกสิ่งทุกอย่าง" ที่ถูกความมืดครอบคลุมมาช้านานก็จะปรากฏแก่สายตาของท่านเอง ข้าพเจ้าไม่มีส่วนที่จะเข้าไปจัดการกับ "ทุกสิ่งทุกอย่าง" เหล่านั้น ให้สกปรกโสมมหรือสอาดบริสุทธิ์ ให้เป็นสิ่งดีงามน่าเชิดชูยกย่องหรือเป็นสิ่งชั่วร้ายน่าด่าว่าทับถม ข้าพเจ้าเพียงแต่ทำให้แสงสว่างเกิดขึ้นเท่านั้น และเท่านั้น ส่วนท่านที่อยู่รอบ ๆ จะเห็น "ทุกสิ่งทุกอย่าง" เป็นอย่างไรก็ขึ้นอยู่กับสายตาของท่านว่าจะบอดสีหรือไม่บอดสีจะมีอคติหรือไม่มี

โดยประการสำคัญ ข้าพเจ้ามีหน้าที่ทำความจริงให้ปรากฏ ในฐานะประชาชนคนไทยคนหนึ่ง ที่ศรัทธาเลื่อมใสในระบอบประชาธิปไตย และเชิดชูสัจจะด้วยความสำนึกในบุญคุณของคณะราษฎร ที่ยอมเสี่ยงกับการถูกตัดหัวเจ็ดชั่วโคตร ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อ ๒๔ มิถุนา ฯ เพื่อนำอำนาจอธิปไตยมามอบแก่ปวงชนชาวไทย ถึงแม้ว่าจะยังไม่สมบูรณ์ตามเจตนารมย์ แต่การกระทำของคณะราษฎรก็เป็นการตั้งต้นที่ดีเป็นกุศลและเป็นบุญคุณแก่ราษฎรทั้งหลาย รวมถึงทาสที่ไม่ยอมปลดปล่อยหรือพวกที่โจมตีคณะราษฎรด้วย

และ ณ ที่นี้ข้าพเจ้าขอประกาศให้ท่านที่ต่อว่าข้าพเจ้าในกรณีดังกล่าวนี้ได้โปรดช่วยค้นคว้าหาหลักฐานความที่น่าตำหนิติเตียน หรือความไม่ดีไม่งามของท่านปรีดี ฯ ในด้านที่เกี่ยวกับประชาชนและประเทศชาติแจ้งให้ข้าพเจ้าทราบด้วยเถิด และถ้าเป็นความจริงมีหลักฐานเชื่อถือได้ข้าพเจ้าก็จะทำให้ปรากฏต่อไป แต่ ณ ที่นี้ขอเชิญท่านใช้วิจารณญาณพิจารณาพระบรมราชโองการดังต่อไปนี้พลาง ๆ ก่อนอีกครั้งหนึ่ง

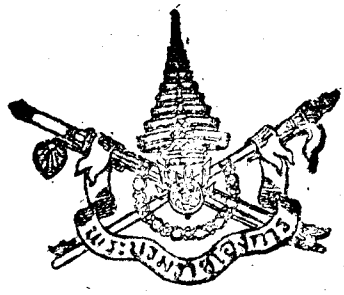

ประกาศ

อานันทมหิดล

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศว่า

โดยที่ทรงพระราชดำริเห็นว่า นายปรีดี พนมยงค์ ได้เคยรับหน้าที่บริหารราชการแผ่นดินในตำแหน่งสำคัญมาแล้วหลายตำแหน่ง จนในที่สุดได้รับความเห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎร ให้ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และปรากฏว่าตลอดเวลาที่ นายปรีดี พนมยงค์ ดำรงตำแหน่งเหล่านี้ ได้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริตและด้วยความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ ทั้งได้แสดงให้เห็นเป็นที่ประจักษ์ในความปรีชาสามารถ บำเพ็ญประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติเป็นเอนกประการ

จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ยกย่อง นายปรีดี พนมยงค์ ไว้ในฐานะรัฐบุรุษอาวุโสและให้มีหน้าที่รับปรึกษากิจราชการแผ่นดิน เพื่อความวัฒนาถาวรของชาติสืบไป

ทั้งนี้ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

ประกาศ ณ วันที่ ๘ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๘๘ เป็นปีที่ ๑๒ ในรัชกาลปัจจุบัน

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช

นายกรัฐมนตรี

อนึ่ง เนื่องจากราคากระดาษพิมพ์ และอุปกรณ์การพิมพ์ได้มีราคาสูงขึ้นถึงเกือบร้อยเปอร์เซ็นต์อยู่แล้ว กระดาษปรู๊ฟจากราคาริมละ ๙๐ บาท เมื่อ ๒-๓ เดือนก่อน มาบัดนี้ราคาขึ้นสูงถึงริมละ ๑๗๐ บาท และมีทีท่าว่าจะขึ้นต่อไปอีก หนังสือพิมพ์รายวันหลายฉบับจึงต้องขึ้นราคา หรือไม่นั้นก็ต้องลดจำนวนหน้ากระดาษลง

หนังสือชุดเรื่องราวของท่านปรีดี ฯ ก็ประสบกับวิกฤติการณ์ทางกระดาษเช่นเดียวกับหนังสือพิมพ์ และสิ่งพิมพ์อื่น ๆ เช่นกัน และดูเหมือนจะยิ่งกว่าเสียอีก เพราะเราไม่มีโฆษณาสินค้าแต่ประการใด จึงจำเป็นต้องขอความกรุณาต่อท่านผู้อ่านทั้งหลายที่จะต้องเพิ่มราคา จาก ๒ บาท เป็น ๓ บาท คือเพิ่มขึ้นอีก ๕๐ เปอร์เซ็นต์ เช่นเดียวกับหนังสือพิมพ์รายวันที่เพิ่มจาก ๑ บาท เป็น ๑.๕๐ บาท

การเพิ่มราคาหนังสือเป็นสิ่งที่พวกเราไม่อยากกระทำเลย พวกเราก็เช่นเดียวกับท่านผู้อ่านทั้งหลาย คืออยู่ในภาวะที่ได้รับความกระทบกระเทือนจากการขึ้นราคาของเครื่องอุปโภคบริโภคอย่างเป็นบ้าเป็นหลัง พวกเราจึงเข้าใจและเห็นใจผู้อ่านที่ใคร่ต่อสัจจะทั้งหลายเป็นอย่างดี แต่ด้วยความจำเป็นอย่างไม่มีทางหลีกเลี่ยงจึงต้องเพิ่มราคาเป็น ๓ บาท

หวังว่าท่านผู้อ่านทั้งหลายคงเข้าใจ และเห็นใจในความจำเป็นของการเพิ่มราคาค่าหนังสือครั้งนี้

ขอขอบคุณ

นายสุพจน์ ด่านตระกูล

ก่อนหน้าที่ท่านปรีดี พนมยงค์ จะเดินทางออกนอกประเทศเมื่อ ๑๒ เมษายน ๒๔๙๖ ท่านได้ตอบข้อซักถามของหนังสือพิมพ์เกี่ยวกับกำหนดระยะเวลากลับของท่านว่า

"การเดินทางไปต่างประเทศคราวนี้ยังไม่มีกำหนดกลับเมื่อใด จนกว่ารัฐบาลจะเรียกกลับ"

ก็แหละบัดนี้รัฐบาลใหม่ภายใต้การนำของ พ.อ. พระยาพหลพลพยุหเสนา ซึ่งเป็นผู้ใหญ่ที่ท่านปรีดีฯ ให้ความเคารพนับถือเป็นอย่างยิ่ง ได้โทรเลขเชื้อเชิญให้ท่านปรีดีฯ กลับเข้ามารับใช้มาตุภูมิ เพื่อความผาสุกของราษฎรและความสงบศานติของประเทศชาติและเพื่อความสำเร็จแห่งอุดมคติของคณะราษฎร คือ "ประชาธิปไตย"

ก่อนหน้าที่ท่านจะได้รับคำเชิญให้กลับประเทศจากรัฐบาล พ.อ. พระยาพหล ฯ ซึ่งท่านปรีดี ฯ เรียกจนเคยปากมาจนกระทั่งบัดนี้ว่า "ท่านเจ้าคุณนายก" ท่านได้บอกกับผู้สื่อข่าวแห่งสำนักข่าวรอยเตอร์ว่า ท่านจะยังไม่กลับสยามเว้นแต่จะมีผู้ขอร้องมา เพราะขณะนั้นท่านมีโปรแกรมจะไปเยือนประเทศสเปญอยู่แล้ว ทั้งนี้เพื่อศึกษาภาวะการเมืองและเศรษฐกิจของประเทศนั้น ซึ่งทางสถานทูตสเปญประจำกรุงปารีสก็พร้อมที่จะวีซ่าหนังสือเดินทางให้ แต่

มาติดขัดด้วย ม.จ. อมรทัต อัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีส ไม่กล้าออกหนังสือรับรองให้ และได้แจ้งความต้องการของท่านปรีดี ฯ มาให้ทางกรุงเทพ ฯ ทราบ ก็พอดีกับที่ท่านเจ้าคุณนายกได้โทรเลขเรียกตัวท่านกลับ จึงเป็นอันว่าแทนที่จะได้ไปเยือนสเปญตามความตั้งใจเดิม ท่านก็ต้องเดินทางกลับสยามตามความเรียกร้องของรัฐบาลและประชาชนไทย

ความจริงการกลับมาตุภูมิเพื่อรับใช้ชาตินั้น เป็นความปรารถนาอย่างยิ่งของท่าน แต่ที่ท่านไม่แสดงความกระตือรือร้นที่จะกลับในทันทีทันใดที่รัฐบาลพระยามโน ฯ สิ้นอำนาจนั้นหาใช่ว่าเพราะความอาวดีและถือตัวแต่ประการใดไม่ แต่หากเพราะท่านยังไม่ไว้วางใจในสถานการณ์ นายไสว สุทธิพิทักษ์ อดีต ส.ส. นครศรีธรรมราชและอดีตเลขานุการนายกรัฐมนตรี (พล ร.ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์) ได้บันทึกเรื่องราวตอนนี้ไว้ในหนังสือชื่อ "ดร. ปรีดี พนมยงค์ กับการปฏิวัติ" ว่า

"ดร. ปรีดี พนมยงค์ ภายหลังที่ได้เผ้าคอยเหตุการณ์และได้รับข่าวคราวจากเพื่อนร่วมตายแจ้งเหตุการณ์ในเมืองไทยแล้ว ก็ได้มีจดหมายถามมายังเพื่อนฝูงและโดยเฉพาะถามผู้ที่ทรงอำนาจอยู่ในเวลานั้นด้วย คำตอบที่ ดร. ปรีดี พนมยงค์ ได้รับจากเพื่อนในกรุงเทพ ฯ ก็คือ ส่วนหนึ่งซึ่งส่วนมากเป็นฝ่ายพลเรือนต้องการให้กลับและให้กลับโดยเร็ว เพื่อเข้าร่วมในการบริหารประเทศ อีกส่วนหนึ่งไม่ต้องการให้กลับที่ไม่ต้องการให้กลับนี้ เป็นเพราะเพื่อนเหล่านั้นหวังดีก็มี โดยให้เหตุผลว่า ข้อกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ยังไม่ได้รับการพิสูจน์ซักฟอกให้ขาวสอาด ควรรอไปจนกว่าเหตุการณ์แจ่มใสยิ่งกว่านี้ ส่วนอีกพวกหนึ่ง ที่ไม่ต้องการให้กลับนั้นเป็นการไม่ต้องการให้กลับตลอดไป ทั้งนี้เพราะพวกนี้กันท่า ดร. ปรีดี ฯ เพราะเขาถือว่า ดร. ปรีดี ฯ เป็นคู่แข่งขันกับตนในทางการงาน และถ้า ดร. ปรีดี ฯ กลับมาเมืองไทยและเข้าบริหารแล้วความปรีชาสามารถของ ดร. ปรีดี ฯ จะเป็นสิ่งที่กีดกันการแสวงหาอำนาจของเขา ซึ่งความข้อนี้สำหรับผู้ที่มีจิตใจเต็มไปด้วยความอิจฉาริษยาโดยไม่คำนึงถึงอุดมคติและประโยชน์ของชาติแล้วเป็นสิ่งที่มีอยู่อย่างมาก ตรงกันข้าม ดร. ปรีดี พนมยงค์

ไม่เคยแข่งขัน ไม่เคยบีดขาใคร ตั้งหน้าทำความดีให้แก่ชาติ สร้างความเจริญให้แก่ราษฎรและแก่ชาติตลอดมาและต่อไปตราบเท่าที่ชีวิตจะหาไม่"

ในที่สุดโดยเรือฮาโคนีมารู ท่านปรีดี ฯ พร้อมด้วยท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ ศรีภรรยาของท่านก็ได้เดินทางออกจากฝรั่งเศสมุ่งสู่มาตุภูมิ เรือเดินมหาสมุทรลำดังกล่าวได้ออกจากท่าเรือเมืองมาแซลล์ เมื่อวันที่ ๓ กันยายน ๒๔๗๖ หลังจากที่ได้ฝ่าคลื่นลมมาในท้องทะเลหลวงและแวะจอดตามท่าเรือในเส้นทางมาเป็นเวลากว่าครึ่งเดือน เรือฮาโคนีมารูจึงได้มาจอดเทียบท่าเรือสิงคโปร์ ณ วันที่ ๒๓ เดือนเดียวกัน

ก่อนที่ท่านจะเดินทางออกจากท่าเรือเมืองมาแซลล์ประเทศฝรั่งเศส ท่านได้มีโทรเลขแจ้งถึงการเดินทางมาให้รัฐบาลทราบ รัฐบาลจึงได้จัดคณะผู้แทนไปต้อนรับท่านปรีดี ฯ ขึ้นคณะหนึ่ง โดยมีหลวงเสรีเริงฤทธิ์ เป็นหัวหน้าคณะ เป็นตัวแทนรัฐบาลออกไปต้อนรับท่านปรีดี ฯ ที่สิงคโปร์ เพราะในเวลานั้นเรือเดินสมุทรไม่ได้แวะเข้ากรุงเทพ ฯ จะต้องถ่ายเรือที่สิงคโปร์เพื่อเดินทางเข้ากรุงเทพ ฯ ต่อไป คณะผู้แทนรัฐบาลที่ไปต้อนรับท่านปรีดี ฯ ได้เดินทางจากกรุงเทพ ฯ ไปรอคอยต้อนรับ ตั้งแต่วันที่ ๑๘ เดือนเดียวกัน

ดังนั้นเมื่อท่านปรีดี ฯ มาถึงสิงคโปร์ จึงได้พบกับคณะผู้แทนที่รัฐบาลส่งออกไปต้อนรับ ท่านปรีดี ฯ และท่านผู้หญิง ได้ตรงเข้าทักทายคณะผู้ไปต้อนรับด้วยหน้าตายิ้มแย้มและผู้ไปต้อนรับทุกคนต่างก็มีใจปีติและเบิกบาญ เพราะทุกคนไม่คาดคิดว่าจะได้กลับมาเห็นหน้ากันอีกในเวลาอันรวดเร็วเช่นนี้ และบางคนไม่คิดว่าจะได้พบกันอีกเสียด้วยซ้ำ แต่ธรรมย่อมคุ้มครองผู้ประพฤติธรรมอยู่ตลอดเวลา ท่านจึงตกน้ำไม่ไหลถูกไฟไม่ไหม้ ทั้ง ๆ ที่ปวงหมู่มารพยายามทำร้ายท่านให้วอดวาย แต่ท่านก็คลาดแคล้วเอาตัวรอดมาได้ทุกที เพราะท่านอยู่ด้วยธรรม ธรรมจึงคุ้มครองท่าน จึงทำให้ท่านได้กลับมาสู่มาตุภูมิเพื่อแก่การรับใช้ชาติต่อไป

ที่ท่าเรือสิงคโปร์ นอกจากจะมีคณะผู้แทนรัฐบาลไทยออกไปต้อนรับแล้ว ท่านปรีดี ฯ ยังได้รับการต้อนรับอย่างอบอุ่นจากชาวสิงคโปร์และกงสุลไทยที่นั้น คนไทยในสิงคโปร์

ต่างมีความตื่นเต้นและยินดีเมื่อได้มีโอกาสทักทายปราศรัยกับท่านปรีดี ฯ เพราะก่อนหน้านี้พวกเขาเพียงได้ยินแต่กิตติศัพท์ถึงความปรีชาสามารถของหลวงประดิษฐ์มนูธรรม เมื่อได้มีโอกาสต้อนรับจึงชื่นชมโสมนัสไปทั่วกัน

ท่านปรีดี ฯ ได้พักรอเรือที่จะเข้ากรุงเทพ ฯ อยู่ ณ สิงคโปร์เป็นเวลา ๒ วัน จนถึงวันที่ ๒๕ กันยายน ท่านปรีดี ฯ พร้อมด้วยศรีภรรยาและคณะผู้แทนรัฐบาลที่ออกไปต้อนรับ จึงได้ลงเรือเดินทางเข้ากรุงเทพ ฯ โดยเรือที่ชื่อว่า "โกล่า" อันเป็นเรือลำเดียวกันกับที่นำท่านออกจากกรุงเทพ ฯ เมื่อ ๑๒ เมษายน ๒๔๗๖ ซึ่งเป็นเวลาห่างกัน ๕ เดือนกับ ๑๓ วัน

เรือโกล่าได้พาท่านปรีดี ฯ และคณะฟันฝ่าคลื่นลมรอนแรมมาในท้องทะเล ๓ วัน ๓ คืน จากสิงคโปร์เข้าสู่อ่าวไทยและผ่านสันดอนเจ้าพระยาเมื่อเช้าของวันที่ ๒๙ กันยายน และ ณ ปากน้ำเจ้าพระยานั่นเอง ได้มีเรือยามฝั่งของราชนาวีไทย ที่รัฐบาลจัดส่งไปต้อนรับรออยู่ โดยมีหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์เลขาธิการคณะรัฐมนตรี เพื่อร่วมตายคนหนึ่งของท่านเป็นผู้แทนรัฐบาลออกไปต้อนรับ

ท่านปรีดี ฯ และคณะ ได้เปลี่ยนจากเรือโกล่าลงเรือยามฝั่งของราชนาวีไทย ณ ที่นั้น ทั้งท่านปรีดี ฯ และหลวงธำรง ฯ ต่างแสดงความปีติยินดีที่ได้มาพบกันอีกครั้งหนึ่ง ท่านปรีดี ฯ ได้กล่าวขอบคุณหลวงธำรง ฯ และสหายร่วมตายของท่านทุก ๆ คน ที่ยึดมั่นอยู่กับอุดมคติของคณะราษฎรและฟันฝ่าอุปสรรคจนท่านได้กลับมาสู่มาตุภูมิอีกวาระหนึ่ง

เรือยามฝั่งของราชนาวีไทยลำนั้นได้แล่นฝ่าละลอกคลื่นเล็ก ๆ เข้าสู่ลำน้ำเจ้าพระยาอย่างรวดเร็ว และทิ้งห่างจากเรือโกล่าไว้เบื้องหลังออกไปทุกที เมื่อเข้าสู่ลำน้ำเจ้าพระยาแล้วจึงได้ชลอความเร็วลงเล็กน้อย เพื่อไม่ให้เกิดคลื่นอันอาจไปทำความเสียหายให้กับเรือเล็ก ๆ ที่สัญจรไปมาในลำน้ำเจ้าพระยา

ท้องน้ำเจ้าพระยาในเช้าวันนี้ ก็คงราบเรียบเหมือนกับในเย็นวันที่ท่านเดินทางออกนอกประเทศ เมื่อ ๑๒ เมษายน เรือแพนาวาคงล่องลอยขึ้นลงตามปกติ บ้านเรือนและ

ละเมาะบ่าเล็ก ๆ บางแห่งทั้งสองฝั่งคลอง ยังไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลง ปล่องโรงสีไฟก็คงยังมีควันดำพวยพุ่งขึ้นสู่ท้องฟ้าเช่นเดิม จะผิดกันก็แต่ว่าวันนั้นดวงอาทิตย์คล้อยหัวไปมากแล้วและต่ำลง ๆ อันเป็นสัญญาณบอกให้รู้ว่าความมืดกำลังจะคืบคลานมา แต่ในวันนี้ ๒๙ กันยายน ท้องฟ้ากำลังแจ่มใส ดวงอาทิตย์เพิ่งเริ่มจะทอแสง และทอแสงกล้ายิ่งขึ้น ๆ อันเป็นสัญญาณบอกให้รู้ว่าวันใหม่ได้เริ่มต้นแล้ว เหมือนกับชีวิตทางการเมืองของท่านปรีดี ฯ เพื่อแก่การรับใช้ชาติและราษฎรทั้งหลายที่ได้เริ่มต้นอีกครั้งหนึ่งแล้วเช่นกัน

ในที่สุดการเดินทางของเรือยามฝั่งลำนั้น ได้มาสิ้นสุดลงที่ท่าน้ำวังบางขุนพรหม อันโอฬารของกรมพระนครสวรรค์วรพินิต ซึ่งขณะนั้นอยู่ในความดูแลของรัฐบาลแล้ว โดยกรมพระนครสวรรค์อดีตเจ้าของวังบางขุนพรหม ได้เสด็จไปประทับอยู่ในต่างประเทศ

และที่ท่าน้ำวังบางขุนพรหม ประชาชนและลูกศิษย์ลูกหาบางคน ตลอดจนมิตรสหายในคณะผู้ก่อการกลุ่มหนึ่งได้ไปคอยต้อนรับอยู่ที่นั้นอย่างกระทันหัน ด้วยพึ่งจะทราบการมาถึงของท่านปรีดีฯ อย่างกระชั้นชิด ประชาชนจึงไม่ได้หลามไหลไปที่นั่นอย่างมากมายเหมือนกับวันที่ไปส่ง แต่กระนั้นเสียงไชโยของผู้ไปรับก็ได้กังก้องกังวาลไปทั่วบริเวณนั้นทันทีที่ท่านปรีดี ฯ ได้ก้าวลงสู่ท่าน้ำ ท่านปรีดี ฯ ได้ยกมือขึ้นพนมรับเสียงไชโยด้วยหัวใจตื้นตัน ท่านได้พูดกับตัวเองว่า

"เราจะรับใช้ชาติและราษฎรด้วยความซื่อสัตย์สุจริตไปจนกว่าชีวิตจะหาไม่"

ครั้นแล้วเจ้าหน้าที่ฝ่ายต้อนรับ ก็ได้นำท่านขึ้นรถยนต์ออกจากวังบางขุนพรหมไปสู่วังปารุสกวัน และ ณ ที่นั้นท่านเจ้าคุณนายก พ.อ. พระยาพหลพลพยุหเสนา ได้รอคอยการมาของท่านอยู่ก่อนแล้ว

ทันทีที่ท่านทั้งสองเผชิญหน้ากัน ท่านเจ้าคุณนายกก็ได้ตรงเข้ามาสวมกอดด้วยความปลื้มปีติอย่างสุดซึ้ง น้ำตาของท่านทั้งสองไหลเอ่อเป็นเกล็ดมาคลออยู่ที่เบ้าตาด้วยความดีใจ อากัปกิริยาของท่านเจ้าคุณนายกที่แสดงต่อท่านปรีดี ฯ ในวันนี้ก็เช่นเดียวกับที่ท่านแสดงในวันไปส่งเมื่อ ๑๒ เมษายน จะผิดกันก็แต่ว่าในวันนั้นท่านเจ้าคุณนายกสวมกอดท่านปรีดี ฯ

ด้วยความอาลัยอาวรณ์ และน้ำตาคลอเบ้าด้วยความเสียใจอย่างสุดซึ้ง ทั้งสองท่านได้สนทนาปราศรัยถามข่าวสุขทุกข์ต่อกัน ในท่ามกลางคณะผู้ก่อการคนสำคัญ ๆ

ในวันนั้นเองคณะนักเรียนกฎหมายประมาณ ๔๐๐ คน ภายใต้การนำของนายบุณยรักษ์ เจริญชัย (นายบุณย์ เจริญชัย อดีตรัฐมนตรีอุตสาหกรรมในรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนรัชต์) ได้พากันไปแสดงความยินดีต้อนรับท่านปรีดี ฯ อาจารย์ที่เคารพรักของพวกเขาณ วังปารุสกวัน โดยหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์เป็นผู้นำนักเรียนกฎหมายเหล่านั้นเข้าไปพบ

นายบุณยรักษ์ เจริญชัย ในฐานะผู้นำนักเรียนกฎหมายและในนามของนักเรียนกฎหมาย ได้กล่าวคำต้อนรับท่านปรีดี ฯ มีความโดยละเอียดดังนี้

"ท่านอาจารย์ที่เคารพและรักใคร่, ในโอกาสที่ท่านอาจารย์นิวัติจากการไปดูการเศรษฐกิจในต่างประเทศ และเพื่อจะได้ร่วมมือกับรัฐบาล ในอันที่จะดำเนินกิจการงานของชาตินำสยามประเทศให้ขึ้นสู่ระดับแห่งอารยะฐานะคราวนี้ คณะนักเรียนกฎหมายอันเป็นหน่วยหนึ่งแห่งประชาชาติสยาม มีความปลื้มปีติเป็นที่ยิ่งและยินดีที่ได้เห็นท่านอาจารย์และภริยาได้กลับมาโดยสวัสดีพร้อมด้วยความสุขสำราญ ในท่ามกลางแห่งความนิยมชมชื่นแซ่ซร้องสาธุการของมหาชนชาวสยามผู้รักชาติทั้งหลาย

ด้วยน้ำใสใจจริงแต่เดิม คณะนักเรียนกฎหมายมีความหวังว่า จะมีโอกาสได้ไปต้อนรับท่านอาจารย์ ณ สถานีรถไฟหรือท่าเรือแห่งใดแห่งหนึ่ง สุดแต่การมาของท่านอาจารย์ แต่ครั้นแล้วสภาพและโอกาสไม่เปิดช่องให้เหล่าคณะนักเรียนกฎหมายทำได้ตามที่มุ่งหวังไว้ กระนั้นก็ดี คณะนักเรียนกฎหมายยังจะตัดใจระงับความปีติยินดีอันมีระดับสูงสุดนี้ลงเสียมิได้

คณะนักเรียนกฎหมายย่อมทราบดีว่า ท่านอาจารย์และภริยาคงมีความเหน็ดเหนื่อยจากการเดินทางไม่น้อย และการมาแสดงความยินดีทั้งนี้คณะนักเรียนกฎหมายรู้สึกว่าคงจะเป็นการรบกวนท่านอาจารย์เป็นอันมาก แม้กระนั้นคณะนักเรียนกฎหมายก็ยังมีความหวังว่า คงจะไม่มากเกินไปที่ท่านอาจารย์จักให้อภัย

ในโอกาสอันประเสริฐนี้ คณะนักเรียนกฎหมายขออวยพรให้ท่านอาจารย์และครอบครัวจงมีความเจริญและความเกษมสุขสำราญยิ่งขึ้นไป ตราบเท่ากัลปาวสานเทอญ

อนึ่งพวกเราเหล่านักเรียนกฎหมายทั้งหลายขอปฏิญาณต่อหน้าท่านอาจารย์ ผู้ให้กำเนิดแก่รัฐธรรมนูญผู้หนึ่งว่า จะช่วยรักษารัฐธรรมนูญของประเทศให้ยืนยงถาวร และถ้าหากมีผู้ใดมาละเมิดจะยอมสละเลือดเนื้อทุกหยาด เพื่อรักษารัฐธรรมนูญอันศักดิ์สิทธิ์ของพวกเราไว้

นี่คือข้อความที่นายบุณย์ เจริญชัย หรือ บุณยรักษ์ เจริญชัย ได้กล่าวต้อนรับท่านปรีดี ฯ ในวันนั้น ตามที่นายไสว สุทธิพิทักษ์ ได้บันทึกเอาไว้ และเมื่อนายบุณยรักษ์ เจริญชัย กล่าวจบลงแล้ว นักเรียนกฎหมายก็ได้ร้องไชโยขึ้น ๓ ครั้ง ครั้นแล้วท่านปรีดี ฯ จึงได้กล่าวตอบความว่า

"ข้าพเจ้ารู้สึกปีติยินดีมาก ในการที่เหล่าลูกศิษย์พร้อมใจกันมาต้อนรับในคราวนี้ รู้สึกปลาบปลื้มในข้อที่ว่า พวกนักเรียนกฎหมายทั้งหมดได้ปฏิญาณต่อหน้าข้าพเจ้าว่า จะช่วยกันรักษารัฐธรรมนูญของประเทศไว้ให้มั่นคงถาวร มิให้ผู้ใดละเมิดได้เลย ตัวข้าพเจ้ารู้สึกว่าไม่เสียแรงเปล่าที่เคยเป็นอาจารย์มา ขอให้เหล่านักเรียนกฎหมายจงรักษาคำปฏิญาณที่ว่า จะรักษารัฐธรรมนูญให้มั่นคง ขอให้จงหมั่นเล่าเรียนและขอให้สอบไล่ได้เพื่อจะได้เป็นผู้ใหญ่ และช่วยกันจรรโลงสยามให้เจริญถาวรสืบไป"

เมื่อท่านปรีดี ฯ กล่าวจบแล้วนักเรียนกฎหมายเหล่านั้นก็ได้ร้องไชโยต้อนรับขึ้นอีกครั้งหนึ่ง จากคำปราศรัยของท่านปรีดี ฯ ที่ยกมากล่าวนี้ จะเห็นได้ว่าท่านปรีดี ฯ ไม่ได้พูดถึงเรื่องส่วนตัวของท่านเลย และก็ไม่ได้พูดถึงเรื่องส่วนตัวของนักเรียนกฎหมายเหล่านั้นด้วย ท่านพูดถึงแต่เรื่องประชาชนและประเทศชาติ ท่านบอกนักเรียนเหล่านั้นให้รักษาคำปฏิญาณ *ในอันที่จะรักษารัฐธรรมนูญไว้ให้มั่นคง* ท่านบอกนักเรียนกฎหมายเหล่านั้นให้หมั่นเรียนและสอบไล่ได้ *เพื่อจะได้ช่วยกันจรรโลงสยามประเทศให้เจริญถาวรสืบไป*

ประชาธิปก ป.ร.

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้หลวงประดิษฐ์มนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) เป็นรัฐมนตรี รับราชการสนองพระเดชพระคุณ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

ประกาศ ณ วันที่ ๑ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๗๖

พ.อ. พระยาพหลพลพยุหเสนา

นายกรัฐมนตรี

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

หลังจากที่ท่านปรีดี ฯ กลับมาถึงกรุงเทพ ฯ เพียง ๒ วัน ก็ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้ท่านเป็นรัฐมนตรีร่วมในรัฐบาลท่านเจ้าคุณนายก พ.อ. พระยาพหลพลพยุหเสนา ในการแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีครั้งนี้ ท่านเจ้าคุณนายกเสนอให้อยู่ในฐานะรัฐมนตรีลอย คือไม่ได้ประจำกระทรวงหนึ่งกระทรวงใดโดยเฉพาะ ในตำแหน่งรัฐมนตรีลอย ถ้าจะพูดถึงฐานะระดับชั้นของรัฐมนตรีโดยทั่ว ๆ ไปแล้วก็ย่อมต่ำกว่ารัฐมนตรีประจำกระทรวง แต่ถ้าพูดถึงงานในภาระหน้าที่ของท่านปรีดี ฯ ในขณะนั้น ก็ดูเหมือนจะมีความรับผิดชอบมากกว่าเจ้ากระทรวงหลาย ๆ กระทรวง และงานในภาระหน้าที่ของท่านดังกล่าวนี้

ไม่ใช่เป็นงานประจำชนิดเช้าชามเย็นชาม แต่เป็นงานริเริ่มและเป็นงานหลักหรือจะเรียกว่าเป็นงานตอกเสาเข็มระบอบประชาธิปไตยก็ไม่เกินจากความจริง

ในการที่ท่านเจ้าคุณนายก เอาท่านปรีดี ฯ มาดำรงตำแหน่งเป็นรัฐมนตรีลอยนั้น ที่แท้จริงก็คือรับภาระหน้าที่เป็นผู้ช่วยท่านเจ้าคุณนายกนั้นเอง เพราะท่านเจ้าคุณนายกนั้นท่านบอกว่าท่านเป็นนักการทหาร ท่านไม่ถนัดการเมือง ท่านไม่มีความรู้พอ ท่านจึงขอลาออกจากตำแหน่งนายกครั้งหนึ่ง เมื่อวันที่ ๕ กรกฎาคม ๒๔๗๖ แต่สภา ฯ และพระปกเกล้า ฯ ไม่ยอมให้ออก ท่านจึงจำใจอยู่ในตำแหน่งต่อไปและขอตัวท่านปรีดี ฯ กลับจากฝรั่งเศส เพื่อมาช่วยเหลือท่านรับใช้ชาติ

งานของท่านปรีดี ฯ ในฐานะรัฐมนตรีจึงครอบคลุมไปหมดทุกกระทรวง ถึงแม้ว่าจะมีฐานะหรือชั้นต่ำกว่ารัฐมนตรีเจ้ากระทรวงก็จริง แต่ท่านปรีดี ฯ ก็ภูมิใจและยินดีที่ได้ทำงานรับใช้ชาติโดยท่านไม่ได้คำนึงถึงฐานะหรือชั้นของเกียรติยศแต่ประการใด

ท่านถือว่า การทำงานรับใช้ชาติเป็นสิ่งที่มีเกียรติและเป็นภาระหน้าที่อันศักดิ์สิทธิ์ของทุก ๆ คน และทุก ๆ คนจะต้องทำงานเพื่อรับใช้ชาติ เพราะชาติประกอบขึ้นด้วยมวลราษฎร เพราะฉนั้นการทำงานรับใช้ชาติ ก็คือการทำงานรับใช้มวลราษฎรไทยทั้งหลายนั่นเอง

ในเมื่อทุก ๆ คนทำงานเพื่อรับใช้มวลราษฎร นั่นก็หมายถึงว่าแต่ละคนทำงานเพื่อทุก ๆ คน และทุก ๆ คนก็ทำงานเพื่อแต่ละคนด้วย

ในการเรียกตัวท่านปรีดี ฯ กลับจากฝรั่งเศสและแต่งตั้งให้ท่านเป็นรัฐมนตรีร่วมคณะรัฐบาล พ.อ. พระยาพหล ฯ ครั้งนี้ เท่ากับเป็นการท้าทายกลุ่มศักดินาปฏิกิริยา และก็เท่ากับเป็นการประกาศยืนยันแนวทางการอภิวัฒน์ของคณะราษฎร พระยาพหล ฯ หัวหน้าใหญ่ของคณะราษฎรและกัปตันใหญ่ของรัฐบาล ก็ได้ประกาศอย่างหนักแน่นที่จะปกปักรักษาระบอบประชาธิปไตยด้วยชีวิต

หลังจากที่ท่านปรีดี ฯ ได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรี เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม ๒๔๗๖ แล้ว แต่ยังไม่ทันที่จะได้รับความไว้วางใจจากสภาผู้แทนตามรัฐธรรมนูญ ก็ได้เกิดการขบถขึ้นภายในราชอาณาจักร เมื่อ ๑๑ ตุลาคม ปีเดียวกัน ขบถครั้งนี้มี พลเอกพระองค์เจ้าบวรเดช กฤษดากร เป็นหัวหน้า ใช้ชื่อคณะในการขบถครั้งนี้ว่า "คณะกู้บ้านเมือง" แต่ชาวบ้านเรียกกันทั่ว ๆ ไปว่า "ขบถบวรเดช"

"ขบถบวรเดช" ได้เกลี้ยกล่อมหลอกลวงทหารหัวเมืองให้เข้าร่วมมือ โดยกล่าวหาว่ารัฐบาลที่กรุงเทพ ฯ เป็นคอมมิวนิสต์ มีท่านปรีดี ฯ เป็นผู้บงการ ซึ่งก็ทำเอาทหารหัวเมืองหลงเชื่อไปเหมือนกัน

ตามแผนการพวกขบถศักดินาปฏิกิริยามีกำลังที่จะสนับสนุนเข้าร่วมด้วยคือ กองทัพนครราชสีมา, สระบุรี, อยุธยา, นครสวรรค์, ราชบุรี, เพชรบุรี, ปราจีนบุรี, อุบล, อุดร

ฝ่ายแม่ทัพนายกองที่เข้าร่วมขบวนการขบถศักดินาปฏิกิริยา ๑๑ ตุลาคม มีที่สำคัญคือ

๑. พลตรี พระยาเสนาสงคราม
๒. พันเอก พระยาศรีสิทธิสงคราม
๓. พันเอก พระยาสุรพันธ์เสนี
๔. พันเอก พระยาเทพสงคราม
๕. พันเอก พระยาไชเยนท์ฤทธิรงค์
๖. พันเอก พระยาฤทธิรงค์รณเฉท
๗. พันเอก พระยาเวหาสยาม
๘. พันเอก พระประยุทธอริยั้น

แต่ในที่สุดแผนการยึดกรุงเทพ ฯ เพื่อล้มล้างรัฐบาลของกลุ่มขบถศักดินาปฏิกิริยาภายใต้การนำของพระองค์เจ้าบวรเดช ฯ ก็ต้องล้มเหลวลง ภายหลังจากที่กำลังของฝ่ายขบถและรัฐบาลได้ปะทะกันอย่างนองเลือด กำลังของฝ่ายรัฐบาลภายใต้การนำของ พ.ท. หลวง-

พิบูลสงคราม สิงห์หนุ่มแห่งกองทัพบก ได้บดขยี้กำลังของฝ่ายศักดินาอย่างแหลกลาน จนกระทั่งบุคคลสำคัญ ๆ ของฝ่ายศักดินาต้องเสียชีวิตลงในสนามรบอย่างเช่น พ.อ. พระยาศรีสิทธิสงคราม (ดิน ท่าราบ) เสนาธิการใหญ่ผู้สำเร็จการศึกษามาจากเยอรมัน และที่มีชีวิตรอดก็ละทิ้งทหารหนีออกนอกประเทศเอาตัวรอดไปตาม ๆ กันรวมทั้ง พลเอกพระองค์เจ้าบวรเดช ฯ ด้วย

แผนการเดิมที่จะใช้ทหารหัวเมืองหลายฝ่ายเข้าสนับสนุนนั้นก็เป็นไปไม่ได้ตามแผน เพราะปรากฏว่าทหารหัวเมืองบางแห่งมารู้ตัวว่าถูกหลอกลวงก็ถอนกำลังกลับเสีย เช่นกองทัพอุบล, อุดร เป็นต้น เมื่อยกกำลังมาถึงนครราชสีมา ก็รู้ว่าถูกหลอกให้มาสู้รบกับรัฐบาลจึงถอยกลับ ส่วนกำลังทางใต้เช่นกองทัพราชบุรีก็ถูกจับแผนการได้จึงไม่สามารถเคลื่อนกำลังได้ตามแผนที่กำหนดไว้

การล้มล้างรัฐบาลโดยใช้กำลังทหารเข้าประหัตประหาร หรือขบถศักดินาปฏิกิริยา ๑๑ ตุลาคม ๒๔๗๖ ภายใต้การนำของพลเอกพระองค์เจ้าบวรเดช ฯ ครั้งนี้ นับเป็นการใช้กำลังและการนองเลือดระหว่างคนไทยต่อคนไทยเป็นครั้งแรกในระบอบประชาธิปไตย และก็เป็นการเพิ่มจุดด่างให้กับระบอบประชาธิปไตยอีกจุดหนึ่ง หลังจากที่พระยามโน ฯ ได้ทำให้เปรอะเปื้อนมาแล้ว

อนึ่งในกรณีขบถบวรเดชนั้น นอกจากฝ่ายพระองค์เจ้าบวรเดชจะหยิบยกเอาข้อหาว่ารัฐบาลเป็นคอมมิวนิสต์ขึ้นมาหลอกลวงทหารหัวเมืองและกล่าวอ้างต่อประชาชนแล้ว ฝ่ายขบถ ยังได้ตั้งข้อโฆษณาเป็นการเรียกร้องต่อรัฐบาลในเงื่อนไขที่จะให้รัฐบาลปฏิบัติตามเป็นการโฆษณาชวนเชื่อ

เงื่อนไขและข้อเรียกร้องของฝ่ายขบถซึ่งเรียกตัวเองว่า "คณะกู้บ้านเมือง" นั้น เป็นเงื่อนไขและข้อเรียกร้องที่หยิบยกขึ้นมาเป็นการอำพรางในเจตนาที่เป็นขบถ เพื่อแก่การช่วงชิงอำนาจโดยวิธีการใช้กำลังอาวุธเข้าประหัตประหาร เพื่อผลแห่งการที่จะได้อำนาจรัฐของกลุ่มพระองค์เจ้าบวรเดช ฯ อดีตเสนาบดีกระทรวงกลาโหม แห่งสมัยสมบูรณา-

ญาสิทธิราชย์ ทั้งนี้เพื่อเป็นทิศทางของการเมืองให้กลับไปสู่ทิศทางเดิมคือสมบูรณาญาสิทธิราชย์อันจักอยู่ภายใต้การบงการของ พระองค์เจ้าบวรเดช ฯ ต่อไป

ข้อเรียกร้องของพวกขบถบวรเดช ดังกล่าวมีรายละเอียดดังนี้

๑. ต้องจัดการทุกอย่างที่อำนวยผลให้ประเทศสยามมีพระมหากษัตริย์ปกครองภายใต้รัฐธรรมนูญชั่วกัลปาวสาน

๒. ต้องดำเนินการโดยรัฐธรรมนูญอย่างแท้จริง เฉพาะอย่างยิ่งก็คือการตั้งและถอดถอนคณะรัฐบาลต้องเป็นไปโดยเสียงหมู่มาก ไม่ใช่ทำโดยจับอาวุธดังที่แล้วมา โดยเหตุนี้ ต้องยอมให้มีคณะการเมืองที่ชอบด้วยกฎหมาย

๓. ข้าราชการซึ่งในตำแหน่งประจำการทั้งทหารและพลเรือนต้องอยู่นอกการเมือง เว้นแต่ผู้อยู่ในตำแหน่งซึ่งมีหน้าที่อยู่ในการเมืองโดยตรง แต่ข้อความข้างต้นนั้นไม่ตัดสิทธิในการที่ข้าราชการประจำจะยึดถือการเมืองใด ๆ ที่ชอบด้วยกฎหมาย แต่ก็ห้ามมิให้ใช้อำนาจหรือโอกาสในตำแหน่งหน้าที่ เพื่อสนับสนุนเผยแพร่ลัทธิที่ตนนิยมหรือบังคับขู่เข็ญโดยทางตรงหรือทางอ้อมให้คนอื่นถือลัทธิที่ตนนิยมนั้นเป็นอันขาด ตำแหน่งฝ่ายทหารตั้งแต่ผู้บัญชาการทหารบกทหารเรือลงไปต้องไม่มีหน้าที่ทางการเมือง

๔. การแต่งตั้งบุคคลในตำแหน่ง จักต้องถือคุณวุฒิความสามารถเป็นหลัก ไม่ถือเอาความเกี่ยวข้องทางการเมืองเป็นความชอบหรือเป็นข้อรังเกียจ ในการบรรจุหรือเลื่อนตำแหน่ง

๕. การเลือกตั้งผู้แทนประเภทที่ ๒ ต้องถวายให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเลือก

๖. การปกครองกองทัพ จักต้องมีหน่วยผสมตามหลักยุทธวิธีเฉลี่ยอาวุธสำคัญแยกกันไปประจำท้องถิ่น มิให้มีกำลังส่วนใหญ่อยู่เฉพาะแห่งใดแห่งหนึ่ง

คำเรียกร้องแถมพกที่สำคัญนอกเหนือ ๖ ข้อนี้แล้วก็คือ

"ให้รัฐบาลลาออกโดยทันที และให้ออกพระราชบัญญัตินิรโทษกรรมแก่คณะกู้บ้านเมืองด้วย"

จากข้อเรียกร้องดังกล่าวเราจะเห็นได้ว่าเป็นข้อเรียกร้องที่เละเทะเหลวไหลไร้สาระเหมือนการกระทำของทารกที่ไร้เดียงสา เพราะข้อเรียกร้องเหล่านั้นหลายข้อที่ได้ปรากฏชัดอยู่แล้วในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม

ท่านผู้หญิงละเอียด พิบูลสงคราม คู่ชีวิตของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้แสดงความสลดใจในคำเรียกร้องของ คณะบวรเดช ฯ ไว้ในนิตยสาร วิทยาสารปริทัศน์ ฉบับวันที่ ๒๐ มิถุนายน ๒๕๑๓ มีข้อความตอนหนึ่งว่า

"ตามข้อเสนอบังคับของพระองค์เจ้าบวรเดชทุกข้อนั้น มีระบุไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับแรก พุทธศักราช ๒๔๗๕ ที่กล่าวถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์เกือบทุกหมวด แม้แต่การเลือกตั้งผู้แทนราษฎรประเภทที่ ๒ ก็เป็นพระราชอำนาจระบุไว้ในบทเฉพาะกาลมาตรา ๖๕ อนุ (๒)"

ท่านผู้หญิงละเอียด ได้ให้ความเห็นไว้ในหนังสือฉบับดังกล่าวต่อไปอีกว่า

"การปกครองกองทัพตามในข้อเสนอข้อ ๖ นั้น ผู้เขียนเชื่อว่าการจัดกองทัพนั้นคณะปฏิวัติยังไม่ได้เปลี่ยนแปลงจากหลักการของกระทรวงกลาโหมเดิม ซึ่งพระองค์เจ้าบวรเดชทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีว่าการกระทรวงกลาโหมก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง

แล้ว ท่านผู้หญิงละเอียด ก็ได้แสดงความสลดใจในที่สุดว่า

"ฉะนั้นในฐานะผู้เขียนไม่มีความรู้กลไกทางการเมืองเลย จึงดำมืดสนิทเมื่อมองดูผลอันจะเกิดจากเหตุที่พระองค์เจ้าบวรเดชได้ทรงปฏิบัติไปคือการนำทหารจากหัวเมืองมาปราบปรามรัฐบาลคณะผู้นำรัฐธรรมนูญมามอบให้แก่ประชาชนชาวไทย เปลี่ยนระบอบพระมหากษัตริย์ที่ทรงอยู่เหนือกฎหมายเป็นพระมหากษัตริย์ทรงอยู่ใต้กฎหมาย ซึ่งองค์พระมหากษัตริย์ก็ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานให้ด้วยเต็มพระทัย"

ส่วนข้อเรียกร้องที่ไม่ปรากฏอยู่ในรัฐธรรมนูญนั้นก็เป็นข้อเรียกร้องที่คณะราษฎรได้แสดงเจตนารมณ์ให้ปรากฏออกมาต่อหน้าสาธารณะชนอยู่แล้วเช่นในข้อเรียกร้องข้อ ๔ ที่ว่าการแต่งตั้งบุคคลในตำแหน่งราชการจักต้องถือคุณวุฒิความสามารถเป็นหลัก ฯ ล ฯ นั้น

คำตอบข้อเรียกร้องข้อนี้ได้ปรากฏชัดอยู่แล้วใน "เค้าโครงการเศรษฐกิจ" ของท่านปรีดี ฯ ซึ่งบัญญัติไว้ในหมวดที่ ๒ ว่าด้วยการทำงานมาตรา ๘.๑ ความว่า

"ผู้ใดมีวุฒิอย่างใดก็ให้สมัครเข้าทำงานในประเภทที่ใช้คุณวุฒินั้น ถ้างานประเภทใดมีผู้สมัครมากกว่างานประเภทนั้นต้องการจำนวนคนก็ให้มีการสอบแข่งขัน ผู้ใดสอบได้ตามกำหนดก็ให้รับเข้าทำงานตามที่ผู้นั้นสมัคร"

แต่สำหรับข้อเรียกร้องอื่น ๆ บางข้อก็เป็นข้อเรียกร้องที่ขัดกับหลักการอภิวัฒน์และเงื่อนเวลาจึงเป็นข้อเรียกร้องที่ไม่เดียงสาของเด็กอมมือที่ไม่มีความรับผิดชอบนั้นเอง

โดยประการสำคัญคณะบวรเดชเรียกร้องว่า

".....การตั้งและถอดถอนคณะรัฐบาลต้องเป็นไปโดยเสียงหมู่มากไม่ใช่ทำโดยจับอาวุธดังที่แล้วมา"

คำเรียกร้องของ คณะบวรเดช ดังกล่าวนี้เป็นการพ้องการกระทำของตัวเองอยู่แล้ว เพราะ คณะบวรเดช กำลังกระทำการในสิ่งที่ตนเรียกร้องไม่ให้ฝ่ายอื่นกระทำ คือการจับอาวุธขึ้นล้มล้างรัฐบาล

คณะบวรเดช จะถือว่าการที่คณะราษฎรภายใต้การนำของ พ.อ. พระยาพหล ฯ และ พ.ท. หลวงพิบูลสงครามบีบบังคับให้รัฐบาล พระยามโน ฯ ลาออกแล้วเปิดสภาผู้แทนราษฎรเมื่อ ๒๐ มิถุนายน ๒๔๗๖ เป็นการปฏิบัติที่ไม่ชอบตามคัลลองของระบอบประชาธิปไตยนั้น ก็เป็นข้อกล่าวหาที่ไม่ยุติธรรมและถูกต้อง

เพราะปฏิบัติการ ๒๐ มิถุนายน ๒๔๗๖ เป็นปฏิบัติการป้องกันตัวและรักษาไว้ซึ่งระบอบประชาธิปไตย ตามเจตนารมย์ของการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๖ ซึ่งถูกพระยามโน ฯ และคณะทำการละเมิดและเหยียบย่ำด้วยการปิดสภาและงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา เมื่อ ๑ เมษายน ๒๔๗๖

เพราะฉะนั้นปฏิบัติการ ๒๐ มิถุนายน ๒๔๗๖ จึงเป็นปฏิบัติการที่ชอบธรรม เพราะเป็นปฏิบัติการอันเป็นอุปกรณ์ของกฎหมาย เพื่อรักษากฎหมายและความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองและ

เพราะฉะนั้นปฏิบัติการ ๑ เมษายน ๒๔๗๖ ของ พระยามโน ฯ จึงเป็นปฏิบัติการที่ไม่ชอบธรรม เพราะเป็นปฏิบัติการที่เหยียบย่ำกฎหมายและทำลายความสงบเรียบร้อยของสังคม

เพราะฉะนั้น ข้อเรียกร้อง และข้อกล่าวหาของ คณะบวรเดช จึงเป็นข้อเรียกร้องและข้อกล่าวหาที่ไร้สาระ สักแต่เพียงยกขึ้นมาอ้างเป็นเหตุสนับสนุนเพื่อแก่การขบถของฝ่ายตนเท่านั้น ซึ่งเป็นเหตุผลที่ฟังไม่ขึ้น จึงไม่ได้รับความเชื่อถือและสนับสนุนจากประชาชน และในที่สุดจึงถูกกำหราบปราบปรามอย่างราบคาบโดยกำลังของฝ่ายรัฐบาล เมื่อวันที่ ๑๖ ตุลาคม ดังที่ทราบกันดีอยู่แล้ว

หลังจากปราบขบถบวรเดชลงได้อย่างราบคาบแล้ว ต่อมาในวันที่ ๒๘ เดือนเดียวกันได้มีการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม

ท่านเจ้าคุณนายกได้แถลงต่อสภา ฯ ถึงกรณีทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้ท่านปรีดี ฯ เป็นรัฐมนตรี เพื่อขอความไว้วางใจ แต่ก่อนที่สภา ฯ จะมีมติอย่างหนึ่งอย่างใด ท่านปรีดี ฯ ได้ลุกขึ้นแถลงต่อสภา ฯ เป็นใจความว่า

"เมื่อข้าพเจ้ากำลังอยู่ที่ประเทศฝรั่งเศส ทางราชการขอให้ข้าพเจ้าเข้ามาและข้าพเจ้าได้ตอบมาแล้ว เมื่อได้นำความกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ข้าพเจ้ากลับมาประเทศสยามได้ และได้ตั้งให้เป็นรัฐมนตรี บัดนี้ข้าพเจ้ากลับมาแล้ว และก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งให้เป็นรัฐมนตรี แต่การกลับมาครั้งนี้ ข้าพเจ้ายังไม่ได้รับความไว้วางใจของสภา ฯ เพราะว่าตามรัฐธรรมนูญ รัฐมนตรีต้องได้รับความไว้วางใจของสภาผู้แทนราษฎร เพราะฉนั้นขอท่านทั้งหลายได้โปรดพิจารณาโดยความบริสุทธิ์ใจเสียก่อน ถ้ามีความไว้วางใจข้าพเจ้าก็ขอให้โหวต ถ้ามีเหตุใดหากว่าข้าพเจ้าเป็นรัฐมนตรีจะนำความเสียหายและไม่สดวกแก่ราชการ ก็ขออย่าให้โหวตไว้วางใจในข้าพเจ้า สำหรับข้าพเจ้าเองที่ถูกหาครั้งก่อน ๆ ว่าเป็นคอมมิวนิสต์นั้น เป็นความเข้าใจผิด กล่าวหาเอาฝ่ายเดียว ข้าพเจ้าจะขอปฏิญาณต่อไปว่าข้าพเจ้าจะไม่ดำเนินการเป็นคอมมิวนิสต์ ข้าพเจ้าได้ศึกษามาจริง เพราะเป็นหลักสูตรการศึกษา เพราะฉนั้นที่ข้าพเจ้าเป็นรัฐมนตรีครั้งนี้ ข้าพเจ้าขอปฏิญาณว่า จะไม่ดำเนินวิธีการคอมมิวนิสต์เป็นอันขาด"

เมื่อท่านปรีดี ฯ ได้แถลงต่อสภาจบแล้ว ประธานสภา ฯ จึงขอมติต่อที่ประชุม และที่ประชุมก็ได้ยกมือให้ความไว้วางใจท่านปรีดี ฯ เป็นเอกฉันท์ ต่อจากนั้นท่านปรีดี ฯ จึงได้กล่าวขอบคุณสภา ฯ อีกครั้งหนึ่ง

"ข้าพเจ้าขอโอกาสขอบพระคุณท่านสมาชิกทั้งหลาย และจะปฏิบัติตามคำที่ข้าพเจ้าได้กล่าวปฏิญาณมาแล้วอย่างที่ว่า ได้ลั่นวาจาไปอย่างใดแล้ว ก็จะรักษาความสัตย์ให้คงไว้อย่างนั้น"

ท่านเจ้าคุณนายก พ.อ. พระยาพหล ฯ นั้น ถึงแม้ว่าท่านจะเป็นทหารและเป็นมาตั้งแต่อายุไม่กี่ขวบ แต่ท่านก็เป็นทหารที่เป็นรั้วของชาติ ท่านไม่ต้องการเห็นคนไทยต้องรบราฆ่าฟันกันเอง กรณีขบถบวรเดช ทำความกระเทือนใจให้ท่านเป็นอย่างมาก

แน่นอน การเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ ๒๔ มิถุนา ฯ ย่อมยังความไม่พอใจให้กับผู้สูญเสียอำนาจและผลประโยชน์อย่างแน่นอน และพวกที่สูญเสียอำนาจและผลประโยชน์เหล่านี้ก็ได้ฝังรากลึกอยู่ในสังคมมาเป็นเวลาช้านาน และมีอิทธิพลทางการเงินมากมาย จึงง่ายต่อการที่จะหาสมัครพรรคพวก เพื่อต่อต้านหรือขบถต่อรัฐบาลอย่างกรณีพระองค์เจ้าบวรเดชเป็นต้น

ท่านเจ้าคุณนายกและท่านปรีดี ฯ มีความเห็นพ้องกันว่า ถึงแม้ว่าผู้ที่สูญเสียอำนาจและผลประโยชน์จากการอภิวัฒน์ ๒๔ มิถุนา ฯ จะไม่เห็นด้วยกับรัฐบาลประชาธิปไตย หรือเป็นปฏิปักษ์กับคณะราษฎรในวันนี้ แต่ในวันข้างหน้าสภาพแวดล้อมและกาลเวลาอาจเปลี่ยนแปลงจิตใจเขาได้

แต่ในระหว่างหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลงนั้น รัฐบาลจำเป็นจะต้องมีมาตรการในการป้องกันไม่ให้เหตุการรุนแรงอย่างขบถบวรเดชเกิดขึ้นอีก เพราะรัฐบาลท่านเจ้าคุณนายกไม่ต้องการใช้วิธีการรุนแรงเข้าปราบปราม ไม่ต้องการให้เสียเลือดเนื้อและชีวิต และแม้การติดคุกติดตารางตามคำพิพากษาของศาล รัฐบาลก็ไม่ปรารถนาให้มี

ดังนั้นรัฐบาลท่านเจ้าคุณนายก จึงแต่งตั้งท่านปรีดี ฯ เป็นประธานกรรมการจัดมาตรการป้องกันเหตุการณ์ดังกล่าว ในการนี้ท่านปรีดี ฯ จึงได้เสนอร่างกฎหมายป้องกันรัฐธรรมนูญ ซึ่งท่านเจ้าคุณนายกและคณะรัฐมนตรีเห็นชอบด้วย จึงได้เสนอเข้าสู่สภา ฯ และประกาศใช้เป็นกฎหมาย เมื่อวันที่ ๕ พฤศจิกายน ๒๔๗๖

ความจริงกฎหมายป้องกันรัฐธรรมนูญฉบับนี้ ตามความตั้งใจของรัฐบาลขณะนั้นจะใช้เป็นกฎหมายเฉพาะกาลในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อของการอภิวัฒน์เท่านั้น เพื่อความอยู่รอดของระบอบประชาธิปไตยดังเหตุผลที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่ถึงกระนั้นก็ไม่วายที่จะถูกโจมตีจากฝ่ายปฏิปักษ์ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการสละราชสมบัติของพระปกเกล้า ฯ ก็ได้ยกเอากฎหมายป้องกันรัฐธรรมนูญมาเป็นเงื่อนไขอันหนึ่งในการสละราชสมบัติครั้งนั้น

เกี่ยวกับกฎหมายป้องกันรัฐธรรมนูญฉบับนี้คณะผู้แทนรัฐบาล อันมีเจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศร์ พระยาราชวังสันและหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ ได้เข้าเฝ้าพระปกเกล้า ฯ ที่ Knowle Cranleigh ประเทศอังกฤษ และได้กราบบังคมทูลเพื่อความเข้าพระทัยอย่างถูกต้อง ซึ่งนายดิเรก ชัยนาม เป็นผู้บันทึกการเข้าเฝ้าครั้งนั้นมีข้อความตอนหนึ่งว่าดังนี้

"ได้ทรงรับสั่งต่อไปว่าพระราชบัญญัติป้องกันรัฐธรรมนูญว่า พระราชบัญญัตินี้เป็นการกดขี่และกีดไม่ให้บุคคลแสดงความคิดความเห็น เมื่อมีเรื่องขึ้นก็ไม่ให้โอกาสจำเลยสู้คดีในโรงศาล เมื่อผู้ใดออกความคิดความเห็นขัดต่อรัฐบาล ฯ ก็หาว่าคิดร้ายต่อรัฐบาล คณะผู้แทนได้กราบบังคมทูลว่า ความมุ่งหมายในการที่ออกพระราชบัญญัติฉบับนี้ เป็นการให้ประโยชน์แก่จำเลยมากกว่าเป็นการให้โทษ เพราะหลักการในพระราชบัญญัตินี้เป็นการป้องกันดีกว่าแก้ กล่าวคือรัฐบาลไม่อยากจะให้มีการขึ้นศาลต้องติดคุกติดตาราง นอกจากนี้วิธีบังคับในพระราชบัญญัตินี้ก็หาถือว่าเป็นการลงโทษตามกฎหมายอาชญาไม่ เป็นแต่ว่าจำเลยต้องอยู่ในเขตที่จำกัด พระราชบัญญัตินี้ไม่ตัดสิทธิ์ในการประกอบอาชีพ และดูเหมือนก่อนออกมานี้เรื่องเบี้ยหวัดบำนาญก็มิได้ถูกตัดด้วย นอกจากนี้ ถ้าหากว่าจำเลย ให้คำมั่นสัญญาว่าจะรักษาไว้ซึ่งรัฐธรรมนูญมิคิดร้ายแล้ว ก็เป็นอันว่าพ้นจากโทษนี้ได้ ยกตัวอย่างให้เห็นว่า ถึงแม้จะมีบุคคลบางหมู่บางเหล่าซึ่งไม่พอใจและหวาดเกรงในพระราชบัญญัตินี้ ก็ยังมีบุคคลบางหมู่บางเหล่าอีกซึ่งเห็นว่าเป็นประโยชน์ เช่นหลวงสงครามวิจารณ์ กับหลวงเสนีย์สงคราม และนายไถง สุวรรณทัต เมื่อถูกฟ้องยังโรงศาลได้ร้องขอให้พิจารณาตนตามพระราช-

บัญญัตินี้โดยอ้างแบบอย่างรายพระยาวินัย ฯ นอกจากนี้กฎหมายอาชญามาตรา ๑๐๔ กินความกว้างขวางมาก ถ้าแม้จะฟ้องจำเลยทุกคนตามกฎหมายอาชญามาตรา ๑๐๔ แล้ว ทุกคนก็ไม่มีโอกาสจะหลุดพ้นไปได้เลย เมื่อได้กราบบังคมทูลดังนี้แล้วก็ทรงนิ่งอยู่มิได้รับสั่งประการใด"

ท่านเจ้าคุณนายก พ.อ. พระยาพหลฯ ก็ได้แถลงในสภาผู้แทนราษฎร ตอบพระราชบันทึกไขความของพระปกเกล้า ฯ ลงวันที่ ๒๖ มกราคม ๒๔๗๗ มีความตอนหนึ่งว่าดังนี้

"การพิจารณาโดยคณะกรรมการนั้น ได้พิจารณาตามทำนองลูกขุน (Jury) คือถือความบริสุทธิ์ใจเป็นใหญ่ ไม่ใช่ในถ้อยคำสำนวน เพราะเป็นที่ทราบอยู่ว่าผู้ที่คิดก่อการเป็นปฏิปักษ์ต่อรัฐธรรมนูญนั้น ย่อมจะทำลายหลักฐานที่เป็นเอกสาร เพื่อความสงบเรียบร้อยจึงควรป้องกันไว้ดีกว่าแก้ นอกจากนั้นกรรมการก็ต้องตั้งจากผู้พิพากษาทั้งนั้น"

ความแตกต่างระหว่างเมืองกับชนบทก็เช่นเดียวกับความเหลื่อมล้ำในค่านิยมและค่าตอบแทน ระหว่างแรงงานทางกายกับแรงงานทางสมอง

ทั้ง ๆ ที่ทั้งเมืองและชนบทและทั้ง ๆ ที่ทั้งแรงงานทางกายและแรงงานทางสมอง ต่างก็มีบทบาทต่อสังคมร่วมกันและมีความสำคัญเสมอกัน

ท่านปรีดี ฯ ตระหนักดีถึงความจริงในข้อนี้ เพราะท่านเกิดและแตกเนื้อหนุ่มในชนบท ต่อเมื่อจบการศึกษาชั้นต้นที่บ้านเกิดแล้ว จึงได้เข้ามาศึกษาต่อในกรุงเทพ ฯ ท่านจึงได้เห็นความแตกต่างระหว่างเมืองกับชนบทอย่างเด่นชัดในบัดนั้น และยิ่งรู้ยิ่งเห็นกว้างขวางออกไปตามกาลเวลา และโดยที่ท่านปรีดี ฯ มาจากตระกูลผู้ใช้แรงงานทางกายเป็นเครื่องเลี้ยงชีพเช่นเดียวกับพี่น้องเพื่อนบ้านชนบททั่วไปของท่าน ท่านจึงเข้าใจและซาบซึ้งในภาวะของผู้ใช้แรงงานเป็นอย่างดี ดังคำอภิปรายของท่านในที่ประชุมคณะกรรมานุการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจตอนหนึ่งว่า

"ข้าพเจ้าไม่ใช่คนกรุงเทพ ฯ จึงรู้หัวอกของคนบ้านนอกเป็นอย่างดี โดยได้รับความลำบากยากจน เพื่อนในหัวเมืองยังยากจนอีกมาก นายซิมเมอแมน (ฝรั่งที่เข้ามาสำ-

รวจภาวะเศษรฐกิจชนบทของไทย–ผู้เขียน) ไม่เคยอยู่อย่างยากจนในเมืองไทย ผู้ที่ไม่เคยประสบแล้วจะรู้สึกอย่างไรได้ สำรวจที่ไหนเจ้าหน้าที่ก็เตรียมผัดหน้าไว้รับแม้ข้าราชการในกรุงเทพ ฯ ออกไปก็ไม่ทันเห็นของจริงแท้และทั้งตนเองก็สบายไม่เคยทุกข์ร้อนเหมือนชาวนาที่ทนทุกข์อยู่ในเวลานั้น"

ด้วยเหตุนี้ เมื่อเค้าโครงการเศรษฐกิจของท่านอันเป็นเค้าโครงการเศรษฐกิจที่จะยังผลให้ความเหลื่อมล้ำระหว่างแรงงานทางกายกับแรงงานทางสมองลดน้อยลงหรือหมดไป ถูกสกัดกั้นโดยกลุ่มปฏิกิริยาแล้ว

ต่อภายหลังเมื่อท่านได้มีโอกาสรับใช้ชาติเข้าร่วมรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนาครั้งแรก ท่านจึงได้วางแผนเพื่อดึงเมืองกับชนบทให้เข้าใกล้กัน เพราะสังคมสยามหรือประเทศสยามไม่ได้หมายความเฉพาะแต่กรุงเทพพระมหานครเท่านั้น แม่ฮ่องสอน, ศรีษะเกษ, สตูล, และจังหวัดชนบทอื่น ๆ ก็ล้วนแต่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมสยามหรือประเทศสยามเช่นกัน

แผนการดึงเมืองกับชนบทให้เข้าใกล้กันก็คือการกระจายอำนาจการปกครองออกไปสู่ชนบทและส่วนท้องถิ่นต่าง ๆ อันเป็นวิธีการอันหนึ่งของระบอบประชาธิปไตยที่มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ราษฎรได้มีโอกาสปกครองตนเองอย่างใกล้ชิดที่สุด ซึ่งตรงกันข้ามกับระบอบราชาธิปไตยหรือระบอบเผด็จการ เพราะระบอบดังกล่าวมีแต่การรวบอำนาจ.

และการกระจายอำนาจการปกครองเป็นวิถีทางอันหนึ่งในการที่จะทำให้ช่องกว้างระหว่างเมืองกับชนบทแคบลง.

แผนการกระจายอำนาจการปกครองดังกล่าวนี้ ท่านปรีดี ฯ ได้ยกร่างขึ้นและได้ประกาศใช้เป็นกฎหมายในเวลาต่อมาภายใต้ชื่อว่า "ระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. ๒๔๗๖"

ระเบียบราชการบริหารที่ท่านปรีดี ฯ พนมยงค์ ร่างขึ้นนั้นเรียนได้ว่าเป็นการ

อภิวัฒน์ระเบียบบริหารราชการแผ่นดินทีเดียว สาระสำคัญของระเบียบการปกครองใหม่นี้ก็คือแบ่งการปกครองออกเป็นสามส่วน ดังนี้.

(๑) ราชการบริหารส่วนกลาง

(๒) ราชการบริหารส่วนภูมิภาค

(๓) ราชการบริหารส่วนท้องถิ่น

ราชการบริหารส่วนกลาง คือการจัดให้มีกระทรวงทบวงกรม และระเบียบบริหารภายในกระทรวงและที่เกี่ยวข้องกับส่วนภูมิภาค

ราชการบริหารส่วนภูมิภาค ก็คือการแบ่งเขตการปกครอง เป็นจังหวัด, อำเภอ และว่าด้วยอำนาจหน้าที่ของจังหวัด–อำเภอ

ราชการบริหารส่วนท้องถิ่น ก็คือการจัดให้มีเทศบาลต่าง ๆ คือเทศบาลตำบล เทศบาลเมือง เทศบาลนครและสหเทศบาลและว่าด้วยหน้าที่ของเทศบาลนั้น ๆ

พระราชบัญญัติฉบับนี้ถึงแม้ว่าจะได้มาประกาศใช้เมื่อวันที่ ๙ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๗๖ ในสมัยของเจ้าคุณพหล ฯ เป็นนายกรัฐมนตรีก็จริง แต่ทว่าจากข้อเท็จจริงปรากฏว่าเค้าโครงของพระราชบัญญัติเรื่องนี้ ท่านปรีดี ฯ ได้บรรยายไว้แล้วในกฎหมายปกครองสมัยที่เป็นอาจารย์สอนกฎหมายตั้งแต่ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองเสียอีก ดังปรากฏหลักฐานชัดแจ้งในกฎหมายปกครอง ซึ่งบรรยายโดย ท่านปรีดี ฯ แล้วนั้น และหลังจากพระราชบัญญัตินี้ประกาศใช้บังคับแล้วไม่ถึงเดือน (ตามปฏิทินเก่าซึ่งถือวันที่ ๑ เมษายน เป็นวันตั้งต้นปีใหม่) ท่านปรีดี ฯ ก็ได้รับเชิญจากเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎรไปแสดงปาฐกถาชี้แจงให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรฟังเมื่อวันอังคารที่ ๒ มกราคม ๒๔๗๖ ณ พระที่นั่งอนันตสมาคมดังปรากฏรายละเอียดที่พนักงานชวเลขของสภาผู้แทนราษฎรได้บันทึกเอาไว้ ซึ่งมีข้อความบางตอน ดังนี้

"พระยาศรยุทธเสนี รองประธานสภาที่ ๑ ได้กล่าวเปิดประชุมว่าท่านสมาชิกทั้งหลายที่ได้เชิญมาฟังปาฐกถาวันนี้ บัดนี้ได้มาพร้อมกันแล้ว หลวงประดิษฐ์

มนูธรรม จะได้ดำเนินการปาฐกถาต่อไป ... หลวงประดิษฐ์มนูธรรมได้แสดงปาฐกถาต่อประชุมดังนี้ ท่านทั้งหลายวันนี้เลขาธิการสภาผู้แทนราษฎรได้ขอให้ข้าพเจ้ามาแสดงปาฐกถา ณ สำนักงานนี้ เรื่องพระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. ๒๔๗๖ การที่เราจำเป็นจะต้องจัดระเบียบราชการบริหารออกเป็น ๓ ส่วน มีนามตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ก็เพราะเหตุว่าท่านทั้งหลายย่อมทราบอยู่แล้วว่า ราชการบริหารนั้นมีวงกว้าง และยิ่งในประเทศที่มีพลเมืองมากอยู่แล้ว พลเมืองในเขตหนึ่ง ๆ หรือในส่วนหนึ่งแห่งราชอาณาจักรสยามย่อมจะมีส่วนได้เสียหรือผลประโยชน์เหมือนกันหมดก็มี หรือพลเมืองในท้องถิ่นหนึ่งอาจมีส่วนได้เสียต่างกับพลเมืองในอีกท้องถิ่นหนึ่งก็มี เหตุนั้นจึงเป็นความจำเป็นอยู่เองที่เราจะรวบอำนาจบริหารมาไว้ศูนย์กลาง เช่นในกรุงเทพ ฯ แห่งเดียวเช่นนี้ย่อมจะทำไปไม่ได้ เพราะจะเป็นการเพิ่มความติดขัดและไม่สะดวกแก่ราชการ เหตุนั้น จึงเป็นการจำเป็นที่จะต้องแยกราชการบริหารออกเป็นส่วนต่าง ๆ แต่ปัญหาสำคัญมีอยู่ว่าการแบ่งแยกจะต้องแบ่งให้มีรูปโครงอย่างไร

เพราะเหตุว่า ในครั้งก่อน คือเมื่อยังไม่มีพระราชบัญญัติธรรมนูญ ราชการฝ่ายพลเรือนหรือพระราชบัญญัติใหม่ฉบับนี้ ราชการบริหารก็ได้มีการแบ่งแยกไปไว้ในท้องถิ่นแล้วเหมือนกัน แต่การแบ่งนั้นได้กระทำไปโดยที่ครั้งกระนั้นเราประสงค์ที่จะควบคุมอำนาจในท้องถิ่นและในส่วนภูมิภาคให้ยิ่งไปกว่าเวลานี้ เราได้มีการปกครองแบบรัฐธรรมนูญแล้ว การแบ่งแยกราชการบริหารไปให้ท้องถิ่นจัดทำเองย่อมจะนำมาซึ่งผลดีแก่ราชการ เหตุฉะนั้นเราจึงได้มีระเบียบที่จะแบ่งแยกราชการบริหารออกเป็น ๓ ส่วน คือ

๑. ราชการบริหารส่วนกลางอย่างหนึ่ง

๒. ราชการบริหารส่วนภูมิภาคอย่างหนึ่ง

๓. ราชการบริหารส่วนท้องถิ่นอย่างหนึ่ง

ในต่อไปนี้ ข้าพเจ้าจะขอแถลงถึงความหมายของคำว่าราชการบริหารส่วนต่าง ๆ นี้เป็นลำดับต่อไป.

ใน ประการแรก ตัวบทแห่งพระราชบัญญัตินี้ ท่านเรียกว่า "ระเบียบการบริหารส่วนกลาง" นี้ก็หมายถึงระเบียบราชการบริหาร ซึ่งจักใช้บังคับต่อพลเมืองทั่วไปในพระราชอาณาจักร ซึ่งแต่เดิมเรียกว่ารัฐบาลกลาง แต่ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่เหมาะ เพราะเหตุว่าประเทศสยามเราเป็นประเทศที่ตามรัฐธรรมนูญเรียกว่าเป็นราชอาณาจักรอันหนึ่งอันเดียว จะแบ่งแยกมิได้ ตามรัฐธรรมนูญหมายความว่า ประเทศเรามีรัฐบาลอยู่รัฐบาลเดียวเท่านั้น เช่นอย่างจังหวัดเลย หรือจังหวัดนครพนม เราจะมีรัฐบาลอีก ๒ รัฐบาลก็หาไม่ ตกลงเราคงมีอยู่แต่รัฐบาลเดียวเท่านั้นจะเรียกว่ารัฐบาลกลางหรือรัฐบาลท้องถิ่นนั้นไม่เหมาะ ซึ่งต่างกับประเทศที่มีรัฐบาลหลายรัฐบาล และประเทศนั้น ๆ เรามักเรียกกันว่ารัฐบาลผสมหรือสหรัฐ เช่น สหปาลีรัฐอเมริกา เป็นต้น ในกรณีเช่นนี้เขามีหลายรัฐบาลได้ หรืออย่างในประเทศอื่น ๆ มีการปกครองทำนองสหรัฐหรือที่มีหลายรัฐเข้ารวมกันเข้าก็มีหลายรัฐบาลได้เหมือนกัน เพราะฉนั้นในพระราชบัญญัติใหม่นี้แทนที่เราจะเรียกว่ารัฐบาลกลาง เราจึงเรียกว่าราชการบริหารส่วนกลาง คำนี้เมื่อครั้งข้าพเจ้าได้สอนที่โรงเรียนกฎหมายได้เคยเรียกว่า "มัธยภาค" ซึ่งคงหมายความอย่างเดียวกัน แต่ในการสอนนั้นข้าพเจ้าได้ใช้เป็นศัพท์ ซึ่งบางทีศัทพ์นั้นคงไม่คุ้นแก่ผู้ที่สนใจในพระราชบัญญัติระเบียบราชการบริหาร ในพระราชบัญญัตินี้ได้ตกลงเรียกเป็นคำสามัญ เพื่อให้เข้าใจง่าย.

ต่อไปในประการที่ ๒ ที่พระราชบัญญัติเรียกว่าราชการบริหารส่วนภูมิภาค คำนี้เป็นคำใหม่หมายถึงราชการของรัฐบาลที่ได้แบ่งแยกออกไปในส่วนต่าง ๆ ของพระราชอาณาจักรในเวลานี้ก็คือ ราชการจังหวัดและอำเภอข้อที่จะต้องสังเกต ก็คือว่าราชการส่วนภูมิภาคนี้ไม่ใช่เป็นราชการท้องถิ่นนั้น เพราะเป็นราชการของรัฐบาลที่ได้

แยกไปประจำอยู่ในส่วนนั้น ๆ เหตุฉนั้นข้อที่จะต้องพิจารณาในทางกฎหมายก็คือว่าราชการบริหารส่วนภูมิภาคนี้ไม่ได้แยกออกเป็นนิติบุคคลต่างหากจากราชการส่วนกลาง คืองบประมาณส่วนภูมิภาคก็คงใช้งบประมาณของรัฐบาลนั้นเอง ไม่ได้มีงบประมาณหรือรายจ่ายได้โดยเฉพาะ และตามนัยนี้ข้าราชการที่รับราชการในส่วนภูมิภาคต่าง ๆ เช่นในจังหวัดและในอำเภอคงเป็นราชการของรัฐบาล ในข้อนี้เราจะต้องแยกให้ต่างกันกับราชการบริหารส่วนท้องถิ่นหรือเทศบาลซึ่งจะได้กล่าวต่อไป ราชการบริหารส่วนท้องถิ่นนั้นได้แยกออกเป็นนิติบุคคลต่างหากออกจากราชการบริหารส่วนกลาง เพราะฉนั้น งบประมาณของท้องถิ่น ก็มีได้โดยเฉพาะ และอาจมีพนักงานของท้องถิ่นนั้น ซึ่งไม่ใช่ข้าราชการของรัฐบาลและเมื่อเทศบาลทั้งหลายในจังหวัดนั้นรวมกันตั้งเป็นสหเทศบาลจังหวัดเพื่อประกอบกิจการของท้องถิ่นร่วมกันแล้วสหเทศบาลนั้นอาจมีงบประมาณของตนได้เพื่อประกอบกิจการของท้องถิ่นต่างหากจากงบประมาณของรัฐบาล

ในประการที่ ๓ ตัวบทเรียกว่า ราชการบริหารส่วนท้องถิ่น ในที่นี้หมายความถึงราชการบริหารบางอย่างซึ่งจะได้ตัดแยกออกจากราชการบริหารส่วนกลางมาให้ท้องถิ่นจัดทำเอง โดยมีคณะหรือบุคคลซึ่งราษฎรได้เลือกตั้งเป็นผู้จัดราชการ เขาเรียกกันโดยทั่วๆไปว่า การปกครองแบบเทศบาล การปกครองหรือระเบียบบริหารส่วนท้องถิ่น ย่อมแตกต่างกับระเบียบราชการบริหารส่วนภูมิภาค ตามที่ได้กล่าวแล้วในตอนต้นตามที่ปรากฏอยู่ในมาตรา ๒๗ แห่งพระราชบัญญัตินี้ ท่านคงจะเห็นได้ว่าต่อไปนั้นเราจะได้ยกตำบลทุก ๆ ตำบลให้มีสภาพเป็นเทศบาลขึ้น มีการปกครองท้องถิ่นเองคือมีสภาเทศบาลซึ่งจำลองสภาผู้แทนราษฎรอย่างหนึ่ง และอาจมีคณะเทศมตรี ซึ่งจำลองจากคณะรัฐบาลอีกอย่างหนึ่งเพื่อทำราชการอันเป็นของท้องถิ่นตามที่ได้กล่าวในมาตรา ๒๖ นั้น และเทศบาลต่าง ๆ ในจังหวัดอาจรวมกันตั้งเป็นสหเทศบาล เพื่อประกอบกิจการของท้องถิ่นอันร่วมกัน โดยวิธีนี้ราษฎรในท้องถิ่นจะได้ทำประโยชน์แก่บ้านเมืองของตนได้เต็มกำลังและนอกจากนั้นการปกครองแบบรัฐธรรมนูญซึ่งท่านทั้งหลาย

ประสงค์ช่วยกันปลูกปักให้มั่นคง ก็จะได้แผ่ไปทั่วพระราชอาณาจักร ราษฎรจะได้รู้สึกเห็นการปกครองชนิดนี้ทางสภาของเทศบาลและทางคณะเทศมตรีในท้องถิ่นของตน หรือจะกล่าวโดยย่อ ๆ ก็คือการปกครองของท้องถิ่นนั้น ราษฎรได้เลือกผู้แทนเข้ามาอยู่ในสภานั้น และคงจะมีผู้บริหารหรือคณะเทศมตรีในท้องถิ่นนั้นเอง ซึ่งใกล้ชิดติดตามกับราษฎรเป็นการฝึกซ้อมในการที่จะใช้สิทธิของราษฎรตามรัฐธรรมนูญ..."

ดังกล่าวนี้ คือสรุปปาฐกถาของท่านปรีดี ฯ, หรือหลวงประดิษฐ์มนูธรรม โดยย่นย่อซึ่งเป็นการแสดงปาฐกถาอธิบายพระราชบัญญัติระเบียบราชการบริหารราชการแผ่นดินในระบอบประชาธิปไตย อันเป็นการผิดแผกแตกต่างจากระเบียบบริหารราชการแผ่นดินในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในระบอบประชาธิปไตยนั้น การบริหารราชการแผ่นดินถือหลักกระจายอำนาจ คือให้ประชาชนเจ้าของประเทศได้มีสิทธิมีส่วนในการบริหารราชการแผ่นดินในทุกระดับชั้นให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ ส่วนการบริหารราชการแผ่นดินในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น ถือหลักการควบคุมอำนาจหรือรวมศูนย์อำนาจมาไว้ในส่วนกลาง กีดกันประชาชนเจ้าของประเทศที่แท้จริงให้ออกไปนอกวิถีทางของการบริหารราชการแผ่นดินให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้

ดังนั้น เมื่อท่านปรีดี ฯ ร่างพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน เพื่อให้สอดคล้องกับระบอบประชาธิปไตย จึงนับว่าเป็นของใหม่ในสมัยนั้น จึงต้องทำความเข้าใจกันอย่างกว้างขวางไม่เฉพาะแต่ในหมู่ข้าราชการเท่านั้น แม้แต่ในหมู่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรก็จำเป็นอยู่เหมือนกัน เพราะเป็นผู้เห็นชอบให้พระราชบัญญัติฉบับนี้ผ่านออกไปในฐานะที่เป็นฝ่ายนิติบัญญัติ ประธานสภาจึงได้เชิญ ท่านปรีดี ฯ เจ้าของร่างพระราชบัญญัติมาแสดงปาฐกถาดังกล่าว แต่บัดนี้ พระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดินดังกล่าวนี้ เราเห็นเป็นธรรมดา ๆ เสียแล้ว และเห็นว่าจำเป็นจะต้องแก้ไขเพื่อความเหมาะสมต่อไปอีกตามสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ก็จะต้องยึดหลักกระจายอำนาจจึงจะได้ชื่อว่าเป็นการพัฒนาระ-

เบียบบริหารราชการแผ่นดินตามคัลลองของระบอบประชาธิปไตย แต่ถ้าหากใครขืนแก้ไขระเบียบบริหารราชการแผ่นดินให้เป็นไปตามทำนองรวบอำนาจแล้ว ก็จะเป็นอื่นไปไม่ได้ นอกจากจะเป็นฝ่ายที่เป็นปฏิปักษ์กับระบอบประชาธิปไตยเท่านั้น

หลังจากที่พระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดินได้ประกาศใช้แล้ว ท่านปรีดี ฯ ก็ได้จัดร่างพระราชบัญญัติระเบียบเทศบาล พ.ศ. ๒๔๗๖ ขึ้น เพื่อให้สอดคล้องกับพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดินที่ได้แบ่งการบริหารออกเป็นส่วนท้องถิ่นด้วย และพระราชบัญญัติฉบับนี้ก็ได้ผ่านสภาประกาศใช้เป็นกฎหมายต่อมา ครั้นแล้วจึงได้มีการปฏิบัติการจัดระบบเทศบาลขึ้นเป็นครั้งแรกอันเป็นการฝึกฝนราษฎรให้รู้จักปกครองตนเองในระดับท้องถิ่น ซึ่งถือเป็นปฐมบทของระบอบประชาธิปไตยหรือจะกล่าวว่าระบบเทศบาลเป็นบทบาททางการเมืองเบื้องต้นของราษฎรตามคัลลองของระบอบประชาธิปไตยก็เห็นจะไม่ผิด

จากข้อเท็จจริงเช่นนี้จึงกล่าวได้ว่า ท่านปรีดี ฯ คือผู้ให้กำเนิดระบบเทศบาลขึ้นในเมืองไทย อันเป็นการมอบอำนาจให้แก่ราษฎรในท้องถิ่นปกครองกันเองตามวิถีทางประชาธิปไตย ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงจิตใจอันเป็นประชาธิปไตยของท่านปรีดี ฯ และคณะราษฎร ในอันที่มุ่งมั่นเพื่อมอบอำนาจการปกครองตนเองให้กับราษฎรอย่างแท้จริง ตามเจตนารมย์และวัตถุประสงค์ในการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ ๒๔ มิถุนา ฯ

แต่ก็แน่ละ ในการมอบอำนาจการปกครองตนเองให้กับราษฎรนั้น คณะราษฎรจำเป็นจะต้องมอบอำนาจให้ทีละขั้นตามพื้นฐานของการศึกษาของประชากรและ ความสำนึกในทางการเมืองของมวลราษฎร ดังที่ปรากฏอย่างชัดแจ้งอยู่ในบทเฉพาะกาลของรัฐธรรมนูญฉบับวันที่ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๕ นั้นแล้ว อันถือเป็นสัญญาประชาคมที่คณะราษฎรมีต่อมวลราษฎรทั้งหลาย

บทเฉพาะกาลของรัฐธรรมนูญฉบับ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๕ มาตรา ๖๕ บัญญัติไว้ว่า

"เมื่อราษฎรผู้มีสิทธิ์ออกเสียงเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรตามบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญนี้ ยังมีการศึกษาไม่จบประถมศึกษาสามัญมากกว่ากึ่งจำนวนทั้งหมดและอย่างช้าต้องไม่เกินกว่าสิบปี นับแต่วันใช้พระราชบัญญัติรัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พ.ศ. ๒๔๗๕ สภาผู้แทนราษฎรประกอบด้วยสมาชิก ๒ ประเภทมีจำนวนเท่ากัน

(๑) สมาชิกประเภท ๑ ได้แก่ผู้ที่ราษฎรเลือกตั้งตามเงื่อนไขในบทบัญญัติมาตรา ๑๖ และมาตรา ๑๗

(๒) สมาชิกประเภท ๒ ได้แก่ผู้ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติว่าด้วยการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในระหว่างเวลาที่ใช้บทบัญญัติเฉพาะกาลในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช ๒๔๗๕"

ถ้าสัญญาประชาคม ได้เป็นไปตามสัญญา ก็หมายความว่าบทเฉพาะกาลตามมาตรา ๖๕ นี้ ก็จะสิ้นสุดลงในปี พ.ศ. ๒๔๘๕ เป็นอย่างช้า และต่อแต่นี้ไปราษฎรก็จะได้มีอำนาจในการปกครองตนเองอย่างสมบูรณ์ เพราะสมาชิกประเภท ๒ (แต่งตั้ง) จะหมดไปตามบทเฉพาะกาลสภาผู้แทนราษฎรจะคงมีอยู่แต่สมาชิกประเภทเดียว คือประเภท ๑ ที่ได้รับเลือกตั้งมาจากประชาชนโดยตรงเท่านั้น และรัฐบาลก็จะประกอบขึ้นด้วยสมาชิกประเภท ๑ หรือที่ได้รับเลือกตั้งมาจากประชาชนล้วน ๆ เป็นไปตามหลักการของประชาธิปไตยที่ว่า รัฐบาลของประชาชน โดยประชาชนและเพื่อประชาชน

แต่เหตุการณ์ภายหลังขบถบวรเดชได้เปลี่ยนแปลงไปมาก ทั้งเหตุการณ์ภายในประเทศและเหตุการณ์ของโลก โดยเฉพาะความขัดแย้งแข่งดีกันเอง ของคณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งได้มีความคิดเห็นแตกแยกออกเป็นสองฝ่าย คือ ฝ่ายที่มีจุดยืนอย่างมั่นคงอยู่กับอุดมคติของคณะราษฎร คือหลัก ๖ ประการหรือ เอกราช, ประชาธิปไตย, สันติภาพ และความอยู่ดีกินดีของประชาชน กับฝ่ายที่ละทิ้งอุดมคติของคณะราษฎรโดยเฉพาะอุดมคติแห่งการเชิดชูระบบประชาธิปไตย

ฝ่ายแรกนำโดยท่านปรีดี พนมยงค์ และฝ่ายหลังนำโดยท่านจอมพล ป. พิบูลสงคราม ถึงแม้ว่าราษฎรส่วนใหญ่และสมาชิกคณะราษฎรส่วนมากจะสนับสนุน ท่านปรีดี ฯ

แต่ก็เป็นเสียงสนับสนุนที่เหมือนกับทรายร่วน คือไม่เป็นกลุ่มก้อนเพราะไม่มีการจัดตั้งทางการเมือง ฉนั้นจึงสู้เสียงสนับสนุนฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม ไม่ได้ ถึงแม้ว่าจะเป็นเสียงสนับสนุนส่วนข้างน้อย แต่ก็เป็นเสียงสนับสนุนที่มีบีนหนุนหลังและมีองค์การจัดตั้งเป็นกองทัพจึงทำให้จอมพล ป. ฯ สามารถช่วงชิงอำนาจทางการเมืองได้และมีอำนาจโดยเด็ดขาดสืบมาหลายปี

มีการกล่าวกันว่าถ้าหากฝ่ายที่สนับสนุนท่านปรีดี ฯ ได้มีการจัดตั้งทางการเมืองอย่างองค์การจัดตั้งของประชาชนแล้ว ถึงแม้ว่าจอมพล ป. ฯ จะมีบีนและกองทัพสนับสนุนก็จะไม่สามารถเอาชนะและขจัดท่านปรีดี ฯ ที่มีองค์การจัดตั้งของประชาชนสนับสนุนได้อย่างแน่นอน

จากชัยชนะของจอมพล ป. พิบูลสงครามในฐานะนายกรัฐมนตรีที่สืบแทน พ.อ. พระยาพหลพลพยุหเสนา (ยศขณะนั้น) และมีอำนาจอยู่เหนือรัฐมนตรีส่วนมาก จอมพล ป.ฯ จึงได้จัดให้มีการแก้ไขบทเฉพาะกาลมาตรา ๖๕ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๓ ก่อนที่บทเฉพาะกาลจะสิ้นสุดลงในปี ๒๔๘๕ โดยยืดอายุบทเฉพาะกาลมาตรานี้จาก ๑๐ ปีเป็น ๒๐ ปี

ปฏิบัติการดังกล่าวเป็นแผนการครองอำนาจของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ตามวิถีทางรัฐธรรมนูญ โดยอาศัยสมาชิกประเภทที่ ๒ เป็นเครื่องมือ ซึ่งท่านปรีดี ฯ ไม่เห็นชอบด้วยแต่ก็ไม่สามารถที่จะทัดทานความต้องการของจอมพล ป. ฯ เอาไว้ได้ ในที่สุดท่านปรีดี ฯ เอง ก็ต้องกระเด็นออกจากกระดานหมากรุกการเมือง เมื่อ ๑๖ ธันวาคม ๒๔๘๔ ไปเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

แต่ทันทีที่ท่านปรีดีฯ ได้กลับเข้ามามีอำนาจทางการเมืองอีกครั้งหนึ่งภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ด้วยจิตใจอันมุ่งมั่นต่อการปลูกฝังระบอบประชาธิปไตย อย่างมีความรับผิดชอบท่านไม่เคยลืมสัญญาประชาคมที่คณะราษฎรมีต่อราษฎร เพราะในการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ ๒๔ มิถุนา ฯ ก็เพื่อจะให้ประชาชนได้ปกครองตนเองตามวิถีทางที่เรียกว่าประชา-

ธิปไตย ดังนั้นท่านจึงได้เสนอแนะให้ปรับปรุงแก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๕ เสียใหม่เพื่อให้ประชาชนได้มีอำนาจในการปกครองจริง ๆ

ท่านปรีดี ฯ ได้กล่าวไว้ในบทนิพนธ์บทหนึ่งเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญฉบับนี้ว่า

"ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ คณะราษฎรได้ปฏิบัติตามคำมั่นที่ให้ไว้แก่ราษฎร เพื่อให้ราษฎรมีสิทธิ์ประชาธิปไตยสมบูรณ์ ดังนั้นผู้แทนราษฎรประเภท ๒ ซึ่งส่วนมากเป็นสมาชิกคณะราษฎร จึงได้ร่วมมือกับผู้แทนราษฎรประเภท ๑ ซึ่งได้รับเลือกโดยตรงจากราษฎร จัดร่างรัฐธรรมนูญที่เป็นประชาธิปไตยสมบูรณ์ขึ้น ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ได้ทรงลงพระปรมาภิไธยประกาศใช้เป็นรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย เมื่อวันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๙ แทนฉบับ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๕

รัฐธรรมนูญฉบับ ๙ พฤษภาคม ๒๔๘๙ ได้ให้สิทธิประชาธิปไตยอย่างสมบูรณ์ที่สุดแก่ปวงชนชาวไทยคือมาตรา ๑๓ ให้มีเสรีภาพบริบูรณ์ในร่างกาย เคหสถาน ทรัพย์สิน การพูด การเขียน การพิมพ์ การโฆษณา การศึกษาอบรม การชุมนุมสาธารณะ การตั้งสมาคม การตั้งคณะพรรคการเมือง การอาชีพ แม้มีข้อกำหนดภายใต้บังคับแห่งกฎหมาย แต่บทกฎหมายนั้นก็ไม่ล่วงล้ำสิทธิประชาธิปไตย คือเพียงกำหนดให้อยู่ในความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีของประชาชน ดังนั้นหนังสือพิมพ์จึงออกกันแพร่หลาย พรรคการเมืองก็ตั้งกันได้อย่างแพร่หลายโดยไม่จำกัดความนิยมลัทธิการเมืองของพรรคนั้น ๆ

รัฐสภาซึ่งประกอบด้วยพฤฒสภา (SENATE) และสภาผู้แทน สมาชิกทั้งสองสภาเป็นไปโดยการเลือกตั้งมิใช่การแต่งตั้ง คือการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนให้ราษฎรลงคะแนนออกเสียงโดยตรงและลับ การเลือกตั้งสมาชิกพฤฒสภาให้ใช้วิธีลงคะแนนออกเสียงโดยทางอ้อมและทางลับ ซึ่งเป็นหลักที่นิยมกันทั่วไปซึ่งเรียกกันว่าการลงคะแนนสองชั้น คือราษฎรลงคะแนนตั้งตัวแทนของตน (ซึ่งอาจเป็นสมาชิกสภาผู้แทน) มาขั้นหนึ่งก่อน ตัวแทนของราษฎรลงมติเลือกพฤฒสมาชิกอีกขั้นหนึ่ง"

นอกจากนี้รัฐธรรมนูญฉบับนี้ยังแยกข้าราชการประจำออกจากการเมืองโดยเด็ดขาด ดังที่ปรากฏอยู่ในมาตรา ๒๔ ว่า...."สมาชิกพฤฒสภาต้องไม่เป็นข้าราชประจำ" และในมาตรา ๒๙ บัญญัติไว้ว่า...."สมาชิกสภาผู้แทนต้องไม่เป็นข้าราชประจำ" เกี่ยวกับอำนาจบริหาร มาตรา ๖๖ ก็ได้บัญญัติไว้ว่า "....รัฐมนตรีต้องไม่เป็นข้าราชการประจำ"

แต่ในที่สุดรัฐธรรมนูญที่เป็นประชาธิปไตยมากที่สุดฉบับนี้ก็ถูกละเมิดและยกเลิกไปโดยคณะรัฐประหาร ๘ พ.ย. ๒๔๙๐ ซึ่งได้เข้ามาแทนที่อำนาจคณะราษฎรจึงเป็นอันยุติอำนาจของคณะราษฎรแค่เพียง ๑๕ ปี หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง (๒๔๗๕–๒๔๙๐) และคณะรัฐประหารก็ได้สืบอำนาจต่อมาจากบัดนั้นจนบัดนี้ (๒๔๙๐–ปัจจุบัน)

ถึงแม้ว่าบางครั้ง จอมพล ป. พิบูลสงคราม จะได้เดินออกนอกลู่นอกทางแห่งอุดมคติของการอภิวัฒน์ไปบ้างก็ตาม แต่ท่านปรีดี ฯ ก็ได้พยายามดึงกลับอยู่ตลอดเวลาและประคับประคองนำไปสู่เป้าหมายของการอภิวัฒน์คือมอบอำนาจให้ประชาชนปกครองตนเอง

แต่ถึงกระนั้นก็ไม่วายที่จะถูกโจมตีจากฝ่ายผู้สูญเสียอำนาจ เมื่อ ๒๔ มิถุนายน หรือสมุนรับใช้ของฝ่ายนั้น เป็นทำนองว่าการเปลี่ยนแปลงเมื่อ ๒๔ มิถุนายน นั้น เป็นการช่วงชิงอำนาจเพื่อหมู่เพื่อคณะของคณะราษฎรเอง หาใช่เพื่อสถาปนาระบอบประชาธิปไตยที่แท้จริงเพื่อประชาชนปกครองตนเองแต่ประการใดไม่ พวกปฏิกิริยาและสมุนรับใช้ได้ถือเอาพระราชหัตถ์เลขาสละราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า เมื่อ ๒ มีนาคม ๒๔๗๗ มาเป็นเครื่องมือในการโจมตี โดยพยายามชี้ให้เห็นว่ารัฐบาลคณะราษฎรขณะนั้นไม่เป็นประชาธิปไตยที่แท้จริง เพราะยังมีสมาชิกประเภท ๒ เป็นเครื่องมือสนับสนุนรัฐบาล ซึ่งก็เป็นความจริงแต่วิญญูชนทั้งหลายผู้มีใจเป็นกุศลก็ย่อมจะเห็นในความจำเป็นของรัฐบาลคณะราษฎรขณะนั้นเพราะเป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อเพิ่งจะทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาใหม่ ๆ ยังไม่ทันถึง ๒ ปี แต่คณะราษฎรก็ได้ให้คำมั่นไว้แล้วในรัฐธรรมนูญว่าจะยกเลิกสมาชิกประเภท ๒ ภายในกำหนด ๑๐ ปี เป็นอย่างช้า

การเปลี่ยนแปลงการปกครองของคณะราษฎรเมื่อ ๒๔ มิถุนายน นั้น ผิดกับการผลัดแผ่นดินในอดีตเพราะไม่มีการฆ่าล้างโคตร คณะราษฎรจึงจำเป็นต้องคุมอำนาจไประยะหนึ่งก่อน เป็นการป้องกันตนเองและป้องกันการทำลายล้างระบอบประชาธิปไตย อันอาจเกิดจากการกระทำของกลุ่มที่สูญเสียอำนาจ ก็อย่างขบถบวรเดชเมื่อ ๒๔๗๖ นั้นเป็นตัวอย่างให้เห็นอยู่แล้วของความพยายามของพวกที่สูญเสียอำนาจในอันที่จะช่วงชิงอำนาจคืน

ท่านปรีดี ฯ ได้พูดถึงเรื่องนี้ว่า

"คณะราษฎรได้มีเจตนาและปฏิบัติตามอุดมคติดังกล่าวนี้ ดังปรากฏในธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว ฉบับ ๒๗ มิถุนายน ๒๔๗๕ และรัฐธรรมนูญฉบับ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๕ แล้ว แต่ในระยะหัวต่อซึ่งจำเป็นต้องมีบทเฉพาะกาลชั่วคราวที่จะต้องเปลี่ยนระบบเก่าที่มีมาแต่โบราณกาล ให้เข้าสู่ระบบประชาธิปไตยเต็มที่นั้นต้องมีกึ่งประชาธิปไตยก่อน"

ท่านปรีดี ฯ ได้พูดถึงการโจมตีของคนจำพวกหนึ่งต่อคณะราษฎรว่า

"บางคนที่เคยเป็นมหาดเล็กชั้นต่ำของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ และบางคนที่รับทรรศนะที่มหาดเล็กชั้นต่ำบางคนถ่ายถอดข้อเท็จจริงที่ผิด ๆ โดยไม่รู้ถึงพระราชทรรศนะแท้จริงของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ โดยตลอด ก็พยายามที่จะฟื้นเอาเรื่องที่มีข้อขัดแย้งระหว่างพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ กับคณะราษฎรมาขยายความ เพื่อแสดงตนเป็นผู้นิยมราชาธิปไตยยิ่งกว่าองค์พระราชาธิบดี ชนรุ่นใหม่ที่ต้องการสัจจะแท้จริงนั้นแทนที่จะเชื่อฟังแต่มหาดเล็กชั้นต่ำบางคนก็มีทางที่จะขอพระราชทานพระราชวโรกาสจากสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีและขอเฝ้าเจ้านายบางองค์ที่ทรงอยู่ใกล้ชิดพระปกเกล้าฯ ภายหลังที่พระองค์สละราชสมบัติแล้วว่าพระองค์มีทรรศนะต่อคณะราษฎรและบุคคลในคณะราษฎรนั้นอย่างไร"

เกี่ยวกับการสละราชสมบัติของพระปกเกล้า ฯ ท่านปรีดี ฯ ได้พูดไว้ในบทนิพนธ์บทหนึ่งว่า

"การสละราชสมบัติของพระปกเกล้า ฯ นั้น พระองค์ได้ทรงชี้แจงไว้ในเอกสารสละราชสมบัติแล้วว่า พระองค์ไม่ทรงเห็นด้วยกับรัฐบาลสมัยนั้นอย่างไรบ้าง รัฐบาลได้พยายามที่จะกราบบังคมทูลชี้แจงข้อข้องพระทัยของพระองค์ จึงได้แต่งตั้งเจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศร์รัฐมนตรีในรัฐบาลนั้นซึ่งเคยเป็นเสนาบดีของพระองค์มาก่อนให้เป็นตัวแทนรัฐบาลไปกราบบังคมทูล แต่พระองค์ก็ได้ตัดสินพระทัยสละราชสมบัติ"

เป็นที่ยอมรับกันว่าพระราชหัตถ์เลขาฉบับทรงสละราชสมบัติเป็นพระราชหัตถ์เลขาที่เก๋อกูลต่อระบอบประชาธิปไตยที่แท้จริง แต่ใคร ๆ ก็ย่อมจะพูดได้เขียนได้ ส่วนว่าจะปฏิบัติได้เหมาะสมกับสภาวการณ์หรือไม่นั้นเป็นอีกเรื่องหนึ่ง ก็เข้าทำนองคำพังเพยที่ว่า "ละเลงขนมเบื้องด้วยปาก" ซึ่งคนจำพวกหนึ่งชอบหยิบยกเอาพระราชหัตถ์เลขาฉบับนี้มากล่าวโจมตีคณะราษฎร ด้วยหวังแต่เพียงชี้ให้เห็นถึงน้ำพระทัยอันเป็นนักประชาธิปไตยของกษัตริย์พระองค์นั้น และในขณะเดียวกันก็เป็นการประนามคณะราษฎรไปด้วยในตัว และดูเหมือนการประนามคณะราษฎรจะกลับเป็นเนื้อหาหรือเจตนาที่แท้จริงของการอ้างอิง พระราชหัตถ์เลขาฉบับนั้นเสียด้วยซ้ำ

ดังนั้นเพื่อความเป็นธรรมแก่คณะราษฎร และเพื่อธำรงไว้ซึ่งสัจจะแห่งประวัติศาสตร์ เราจึงควรจะได้ศึกษาถึงข้อขัดแย้งที่แท้จริงระหว่างพระปกเกล้า ฯ กับรัฐบาลขณะนั้น ซึ่งเราจะได้พูดกันในโอกาสข้างหน้า

โปรดเรียกหา
"ทนายจำเนียร"
สารคดีการเมือง
ที่ทันต่อเหตุการณ์บ้านเมือง
และของโลก

■ ท่านอ่านหนังสือเหล่านี้หรือยัง

■ ถ้ายังโปรดหามาอ่านด่วน

△ "ชีวิตและงานของ ดร. ปรีดี พนมยงค์"

△ "ศิษย์อาจารย์"

△ "ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับท่านปรีดี พนมยงค์"

△ "เมื่อรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ลี้ภัย ฯ"

△ "จากกรุงเทพ ฯ ถึงปักกิ่ง"

△ "ท่านปรีดี ฯ กับราชบัลลังก์"

△ "การต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมของท่านปรีดี ฯ"

△ "ประวัติรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์"

△ "เผชิญวิกฤติทางการเมือง"

และเล่มต่อไป "ประวัติรัฐบุรุษอาวุโส ฯ ตอนสี่" กำลังจะออกติดตามมา

พิมพ์ที่ประจักษ์การพิมพ์ ๑๑๑ ถนนวิสุทธิกษัตริย์ (หลังกระทรวงเกษตร) โทร. ๘๒๐๒๔๐
นายประจักษ์ ศิริบัณฑิตย์กุล ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๑๖

ท่านปรีดี ฯ กับข้อหาคอมมิวนิสต์

เก็บมาเล่าโดย สุพจน์ ด่านตระกูล

เจ้าคุณพระเทพเมธากร แห่งวัดเทพศิรินทร์ พร้อมด้วยคณะธรรมทูต

ได้ไปเยี่ยมท่านปรีดี ฯ ที่บ้านพักชานกรุงปารีส เมื่อ 11 พ.ค. 2516

๓/-

คำขึ้นต้น

เอกสารการสอบสวนท่านปรีดี ฯ เกี่ยวกับคอมมิวนิสต์ที่ข้าพเจ้านำมาทำให้ปรากฏ ณ ที่นี้ เป็นเอกสารส่วนหนึ่งที่อยู่ในรายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งพวกที่ตั้งตนเป็นปฏิปักษ์กับท่านปรีดี ฯ พยายามที่จะปิดบังซ่อนเร้นเอกสารดังกล่าวนี้เพื่อไม่ให้ปรากฏแก่สายตาคนทั้งหลาย ถึงแม้ว่าเอกสารดังกล่าวจะได้ถูกมือปฏิกิริยาทำลายให้สูญหายไปจากแฟ้มรายงานการประชุมของสภาผู้แทนราษฎรก็ตาม แต่สำเนาของรายงานการสอบสวนท่านปรีดี ฯ กรณีคอมมิวนิสต์ดังกล่าวนี้ก็ยังมีหลงเหลืออยู่ในมือของสุจริตชนบางท่าน ซึ่งข้าพเจ้าได้นำมาทำให้ปรากฏ ณ ที่นี้อีกครั้งหนึ่งภายหลังที่ข้าพเจ้าเคยทำให้ปรากฏมาแล้วในหนังสือชื่อ "ชีวิตและงานของ ดร. ปรีดี พนมยงค์"

จากเอกสารดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่าท่านปรีดี ฯ มีความคิดเห็นเป็นของท่านเองตลอดเวลา ถูกแล้ว,ท่านเคยศึกษาลัทธิเศรษฐกิจและการเมืองของบรรดาปรมาจารย์ทั้งหลาย รวมทั้งลัทธิคอมมิวนิสม์ด้วย แต่ท่านก็ไม่ได้จำลองลัทธิเศรษฐกิจและการเมืองนั้น ๆ มาใช้กับสังคมไทยอย่างชนิดลอกคราบ หากท่านได้ปรับปรุงแก้ไขลัทธิเศรษฐกิจและการเมืองนั้น ๆ เพื่อให้สอดคล้องกับสภาวะของสังคมไทยตามเงื่อนไขทางภูมิศาสตร์ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ความคิดเห็นของท่านจึงแตกต่างไปจากความคิดเห็นของบุคคลบางจำพวกทุก ๆ ฝ่ายที่ยึดถือทฤษฎีเป็นคัมภีร์ตายตัวทั้งฝ่ายคอมมิวนิสต์ ทุนนิยม หรือ เสรีนิยม

ท่านปรีดี ฯ จึงไม่เห็นด้วยกับลัทธิมือใครยาวสาวได้สาวเอาตามคติของทุนนิยมและเสรีนิยม แต่ท่านปรีดี ฯ ก็ไม่เห็นด้วยกับการเผด็จอำนาจโดยชนชั้นหนึ่งชั้นใด

ท่านปรีดี ฯ กล่าวว่า "ดิกเตเตอร์ชิบหรือลัทธิบงการแผ่นดินนั้น ข้าพเจ้าไม่ชอบเลย ที่ไม่ชอบนั้นไม่ใช่เฉพาะแต่การที่จะให้คนจนเข้าถืออำนาจบงการเท่านั้น ถึงแม้ว่าคนชั้นอื่นจะเข้ายึดอำนาจบงการแผ่นดินก็ไม่เห็นชอบด้วยเหมือนกัน"

ท่านปรีดี ฯ ไม่เห็นด้วยในการกดขี่ขูดรีดของพวกนายทุนแต่ท่านปรีดี ฯ ก็ไม่เห็นด้วยในการที่จะผลักดันมวลราษฎรให้กระโจนเข้าสู่ทะเลเลือดแห่งสงครามชนชั้น

ท่านปรีดี ฯ กล่าวว่า "ในเรื่องสงครามระหว่างชนชั้นนั้น ได้พยายามชี้แจงให้คนต่าง ๆ เข้าใจว่าไม่เป็นการบังควรเพราะจะเป็นการทำให้นองเลือดเปล่า ๆ" ท่านกล่าวต่อไปว่า "ทางที่จะกำจัดการกดขี่ขูดรีดไม่ได้มีอยู่แต่เพียงทางสงครามชนชั้นเท่านั้น แต่หากยังมีทางสายอื่นที่ราบรื่นกว่าและเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติและมวลราษฎรมากกว่า"

ท่านไม่ได้บอกว่าการเผด็จอำนาจโดยชนชั้นกรรมาชีพในรัสเซียนั้นไม่ถูกต้อง และท่านก็ไม่ได้กล่าวตำหนิว่าสงครามชนชั้นหรือสงครามประชาชนในประเทศจีนเป็นสิ่งไม่ถูกต้อง หากท่านพูดแต่ความคิดเห็นของท่านที่มีต่อสังคมสยามเท่านั้นว่าท่านไม่เห็นด้วยกับการเผด็จอำนาจไม่ว่าจะโดยชนชั้นไหน และท่านไม่เห็นด้วยกับการรบราฆ่าฟันระหว่างคนไทยกันเองที่เรียกว่าสงครามชนชั้น

ด้วยความคิดเห็นที่เป็นของตัวเองเพื่อรักษาผลประโยชน์ของมวลราษฎรไทยทั้งหลายในทางสมานสามัคคีระหว่างคนในชาติทุกหมู่เหล่าเช่นนี้แหละ ท่านจึงถูกกล่าวหาจากบุคคลบางจำพวกว่าเป็นโน้นเป็นนี่ตามทัศนะแบบอัตวิสัยของตน ๆ

รายงานการสอบสวนกรณีคอมมิวนิสต์ที่ข้าพเจ้าทำให้ปรากฏ ณ ที่นี้ จะเป็นเครื่องยืนยันและชี้ให้เห็นว่าท่านปรีดี ฯ ไม่ได้เป็นอะไรตามทัศนะของผู้กล่าวหานั้น ๆ เลย แต่หากท่านปรีดี ฯ เป็นแต่เพียงคนไทยผู้รักชาติและปรารถนาดีต่อชาติต่อมวลราษฎรไทยทั้งหลายคนหนึ่งเท่านั้น

ขอขอบคุณ

สุพจน์ ด่านตะกูล

ภายหลังการปราบปรามขบถบวรเดชสงบราบคาบลงแล้วรัฐบาล พ.อ. พระยาพหล ฯ ก็ได้จัดให้มีการเลือกตั้งทั่วไปขึ้นเป็นครั้งแรก ตามความในรัฐธรรมนูญฉบับ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๕ ที่ได้บัญญัติไว้ในมาตรา ๑๖, ๑๗ และ ๖๕

การเลือกตั้งทั่วไปดังกล่าวนี้ ได้กระทำครั้งแรกเมื่อวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๔๗๖ ตามจำนวนพลเมืองถือเกณฑ์ราษฎร ๒ แสนคนต่อผู้แทนราษฎรหนึ่งคน การเลือกตั้งผู้แทนราษฎรคราวนี้เป็นการเลือกตั้งโดยทางอ้อม คือเลือกผู้แทนตำบลก่อนแล้วให้ผู้แทนตำบลเลือกผู้แทนราษฎรอีกชั้นหนึ่ง ผลการเลือกตั้งปรากฏว่าได้ผู้แทนราษฎร ๗๘ คน จากผู้มีสิทธิ์ออกเสียงเลือกตั้งทั้งหมด ๔,๒๗๘,๒๓๑ คน มาใช้สิทธิ์ ๑,๗๗๓,๕๓๒ คน หรือร้อยละ ๔๑.๔๕

ภายหลังการเลือกตั้งผ่านไปแล้ว ทางฝ่ายรัฐบาลก็ได้แต่งตั้งสมาชิกประเภท ๒ เพิ่มเติม ให้ได้จำนวนเท่ากับสมาชิกประเภท ๑ และต่อจากนั้นรัฐบาลพระยาพหล ฯ ก็ได้ลาออกตามวิถีทางรัฐธรรมนูญ เมื่อวันที่ ๑๖ ธันวาคม ๒๔๗๖ เพื่อให้ "สภาผู้แทนราษฎร" ได้พิจารณาเลือกตั้งนายกรัฐมนตรีคนใหม่

คำว่า "ราษฎร" ซึ่งคณะก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔ มิถุนา ฯ ได้ใช้เรียกชื่อคณะว่า "คณะราษฎร" และต่อมาเมื่อมีสภาก็เรียกว่า "สภาผู้แทนราษฎร" และผู้ที่เป็นสมาชิกของสภานั้นก็เรียกว่า "สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร" และท่านปรีดี ฯ เองก็ได้ใช้คำนี้สำหรับหมายถึงสามัญชนทั่วไป เพราะฉนั้นท่านจึงเรียกขานสามัญชนทั่วไปว่า "ราษฎร" และแม้บัดนี้ท่านก็ยังเรียกสามัญชนชาวไทยว่า "ราษฎรไทย"

แต่ก็มีคนบางจำพวกที่มีความคิดแบบ "ลัทธิตามพ่าง" หรือพวกผีเจาะปากให้พูด มักจะกล่าวโจมตีท่านปรีดี ฯ อยู่เนือง ๆ ที่ท่านพูดคนละภาษากับพวกเขา ไม่คล้อยตามศัพท์บัญญัติที่ท่านเห็นว่าไม่ถูกต้องตามสภาวะที่แท้จริงของความหมายแห่งศัพท์นั้น ๆ ซึ่งมีอยู่มากมายหลายคำ

เช่นคำว่า "ปฏิวัติ" ที่แปลมาจากภาษาอังกฤษว่า Revolution ท่านปรีดี ฯ มีความเห็นว่าคำ "ปฏิวัติ" ไม่ตรงกับความหมายของ Revolution เพราะ Revolution หมายถึง "การเปลี่ยนแปลงที่ก้าวหน้า" แต่คำว่า "ปฏิวัติ" นั้น แปลว่า "การหมุนกลับ" (ปฏิ แปลว่า ตอบ,ทวน, กลับ และวัติแปลว่าการหมุน, เปลี่ยนแปลง) ถึงแม้ว่าพจนานุกรมฉบับ

ราชบัณฑิตยสถาน จะเพิ่มเติมความหมายของคำ "ปฏิวัติ" อีกความหมายหนึ่งว่า หมายถึง "การผันแปรเปลี่ยนหลักมูล" แต่ก็หาทำให้ความหมายของคำ "ปฏิวัติ" ตรงกับคำ Revolution ที่แปลว่า "การเปลี่ยนแปลงที่ก้าวหน้าไปได้ไม่ หากจะยิ่งถอยหลังกลับไปอีก ถ้าเอาความหมายของคำ "ปฏิวัติ ทั้งสองความหมายมาผสมกัน คือความหมาย "การหมุนกลับ" และความหมายที่สอง "การผันแปลเปลี่ยนหลักมูล" ก็จะกลายเป็นว่า

"การเปลี่ยนหลักมูลหมุนกลับ" หรือ "การเปลี่ยนหลักมูลถอยหลังเข้าคลอง" ซึ่งตรงกับภาษาอังกฤษว่า Reaction ไม่ใช่ Revolution ที่หมายถึง "การเปลี่ยนแปลงที่ก้าวหน้า"

ท่านปรีดี ฯ จึงได้เสนอคำ "อภิวัฒน์" ในการถ่ายถอดคำภาษาอังกฤษ Revolution อภิวัฒน์ หมายถึงการเปลี่ยนแปลงในทางเจริญงอกงามยิ่งขึ้นก็คือการเปลี่ยนแปลงที่ก้าวหน้า หรือ Revolution ในภาษาอังกฤษนั้นเอง (อภิ แปลว่า ยิ่งวิเศษ, เหนือ ซึ่งแสดงถึงคุณภาพที่สูงขึ้นไม่ใช่ถอยต่ำหรือถอยหลัง วัฒน์ แปลว่าความเจริญ, ความงอกงาม)

เพราะฉนั้นท่านปรีดี ฯ จึงเรียกการกระทำของคณะราษฎร เมื่อ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ ว่า "อภิวัฒน์ ๒๔ มิถุนา ฯ" ท่านไม่เรียกว่า "ปฏิวัติ ๒๔ มิถุนา ฯ" เพราะการกระทำของคณะราษฎรครั้งนั้นเป็นการกระทำที่เป็นไปในทาง Revolution หรือเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ก้าวหน้า (จากระบบราชาธิปไตยกษัตริย์อยู่เหนือกฎหมายมาเป็นระบบราชาธิปไตยกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ)

พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ได้ทรงให้อรรถาธิบายคำว่า "ราษฎร" ไว้ว่า,

"คำว่า" ราษฎร "ในภาษาไทยนั้นตรงกับ Common people หรือ Common ข้าราชการแม้จะเป็นผู้น้อยสักเพียงใดก็มิใช่ราษฎร ราษฎรแปลว่า สามัญชน"

เพราะฉนั้นการที่ท่านปรีดี ฯ จะเรียกสามัญชนไทยทั่วไปว่า ราษฎรไทย ก็ไม่เห็นว่าจะเป็นผิดและจะเป็นศักดินาที่ตรงไหน

แต่พวกผีเจาะปากให้พูดก็ยังพูดทับถมท่านปรีดี ฯ ในกรณีนี้มีข้อความตอนหนึ่งว่า

"ความคิดที่ขัดแย้งต่อการปฏิบัติที่เป็นจริง, ได้มีแนวโน้มไปสู่ความคิดอนุรักษ์นิยมที่แสดงว่าตื้อรั้นถือดีว่าเป็นผู้มีความคิดและการกระทำถูกต้องเสมอ ทำให้ล้าหลังกว่า

ประชาชนก้าวไม่ทันความคิดเห็นของประชาชน ไม่ทันต่อเหตุการณ์และสถานการณ์ที่ก้าวรุดไปข้างหน้าอย่างไม่หยุดยั้ง ดังจะเห็นได้ว่าอาจารย์ยังคงใช้คำเรียก "ประชาชน" ว่า "ราษฎร" โดยไม่ยอมเปลี่ยนไปตามกาละเวลาและสภาพความเป็นจริง ในทุกวันนี้แม้แต่ทางราชการก็ดีหรือสถาบันต่าง ๆ ของประชาชนรวมทั้งมวลชนทั่วประเทศต่างมิได้นิยมเรียกคำว่า "ราษฎร" กันแม้แต่น้อย จะยังมีเรียก "ราษฎร" อยู่บ้างก็เป็นเพียงส่วนน้อยนิดที่สุด" และอีกตอนหนึ่งพวกผีเจาะปากให้พูด หรือพวกลัทธิตามหางได้กล่าวว่า

"นอกจากนี้คำว่า "ปฏิวัติ" ท่านอาจารย์กลับตั้งคำศัพท์ใหม่เรียกว่า "อภิวัฒน์" ไม่ว่าจะแปลตามรูปศัพท์หรือตามความหมายและความนิยมของประชาชนแล้ว "อภิวัฒน์" คำนี้พังดูทะแม่ง ๆ ชอบกลและก็ไม่เป็นที่ยอมรับนับถือหรือนิยมใช้กันทั้งในหมู่ประชาชนและทางราชการ จะเห็นมีใช้ก็แต่ท่านอาจารย์และผู้ประจบสอพลอบางคนเท่านั้น อาจารย์ลองพิจารณาดูความหมายของคำสองคำนี้ว่าแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง "อภิวัฒน์ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕" ขาดพลังที่ต่อสู้ให้ได้มาซึ่งการเปลี่ยนแปลงนั้น ๆ แต่ "ปฏิวัติ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕" นั้นมีพลังที่ต่อสู้ในการเปลี่ยนแปลงนั้น ๆ"

ข้าพเจ้าเสียเวลาลอกข้อความโจมตีของพวกผีเจาะปากให้พูดเพื่อมาทำให้ปรากฏ ณ ที่นี้ ก็เพื่อให้ท่านสาธุชนได้พิจารณาด้วยตัวเองว่าอะไรชอบมิชอบประการใด

พ.อ. พระยาพหลพลพยุหเสนา ได้รับเลือกตั้งจากสภาผู้แทนราษฎรเป็นเอกฉันท์ให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสืบไป ประธานสภาจึงนำความขึ้นกราบบังคมทูลและก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้พระยาพหล ฯ เป็นนายกรัฐมนตรี ในวันที่ ๑๖ ธันวาคม ๒๔๗๖ นั้นเอง

พระยาพหล ฯ ได้นำคณะรัฐมนตรีเข้าแถลงนโยบายต่อสภาผู้แทนราษฎร เพื่อขอความไว้วางใจ เมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๔๗๖

เนื่องจากการงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา และปิดสภาในสมัยรัฐบาลพระยามโนปกรณ์ ฯ และกรณีเกิดขบถบวรเดช เมื่อ ๑๑ ตุลาคม ๒๔๗๖ ก่อนหน้าที่จะมีการเลือกตั้งทั่วไป ๑๕ พฤศจิกายน ๒๔๗๖ นั้น ต่างยกเอาคอมมิวนิสต์ขึ้นมาอ้างโดยอาศัยเค้าโครงการเศรษฐกิจของท่านปรีดี ฯ เป็นมูลเหตุกล่าวหา จึงทำให้ท่านเจ้าของโครงการกลายเป็นคอมมิวนิสต์ไปในทรรศนะของพวกเหล่านั้น

ดังนั้นในการแต่งตั้งรัฐบาลชุดใหม่ครั้งนี้ ท่านปรีดี ฯ พร้อมด้วยความเห็นชอบของท่านเจ้าคุณนายก พ.อ. พระยาพหล ฯ จึงขอตัวที่จะเข้าร่วมในคณะรัฐมนตรี เพื่อเปิดโอกาสให้สภา ฯ ได้ทำการซักฟอกในกรณีที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์เสียก่อน

เพราะว่าในขณะนั้นถึงแม้ว่าขบถศักดินาจะพ่ายแพ้ไปแล้วก็ตาม แต่เนื่องจากอิทธิพลของกลุ่มนี้ได้ฝังรากลึกอยู่ในสังคมไทยมาช้านาน ดังนั้นการบ่อนทำลายเสถียรภาพของรัฐบาลคณะราษฎรด้วยวิธีการปล่อยข่าวกระซิบหรือข่าวลือว่ารัฐบาลจะปกครองแบบคอมมิวนิสต์ โดยมีหลวงประดิษฐ์ ฯ เป็นผู้บงการ ก็คงมีอยู่ทั่ว ๆ ไป

แต่โดยที่เสียงข้างมากของสภาผู้แทนราษฎร และราษฎรทั่วไปในขณะนั้น รวมทั้งเจ้าคุณพหล ฯ นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีร่วมคณะทุกท่าน ต่างเรียกร้องต้องการที่จะให้ท่านปรีดี ฯ เข้าร่วมรัฐบาล เพราะเชื่อถือในความรู้และความสามารถ

ดังนั้นสมาชิกสภาผู้แทนราฎรท่านหนึ่งคือนายพัก ณ สงขลา ผู้แทนราษฎรจังหวัดอุตรดิตถ์ จึงได้เสนอญัตติต่อสภาผู้แทนราฎร เมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๔๗๖ ให้สภา ฯ ซักฟอก ท่านปรีดี พนมยงค์ หรือหลวงประดิษฐ์มนูธรรมในขณะนั้น ในเรื่องที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์

ตามรายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎรครั้งที่ ๒/๒๔๗๖ วันจันทร์ที่ ๒๕ ธันวาคม ได้บันทึกไว้ดังนี้

ประธานสภา ฯ กล่าวว่า บัดนี้จะปรึกษาญัตติที่ ๒ ต่อไป คือญัตติของนายพัก ณ สงขลา ผู้แทนราษฎรจังหวัดอุตรดิตร์ ว่าด้วยเรื่องขอตั้งกรรมาธิการวิสามัญขึ้นคณะหนึ่ง เพื่อพิจารณาว่าหลวงประดิษฐ์มนูธรรม สมาชิกประเภทที่ ๒ ที่ต้องคำกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ในสมัยพระยามโนปกรณ์นิติธาดาเป็นนายกรัฐมนตรี ว่ามีมลทินจริงหรือไม่ ขอให้ท่านสมาชิกอภิปรายในเรื่องนี้ และขอเชิญให้เจ้าของญัตติพูดก่อน

นายพัก ณ สงขลากล่าวว่า ก่อนที่จะได้พิจารณาถึงญัตตินี้ข้าพเจ้าขอแถลงความประสงค์ในการที่ข้าพเจ้าได้เสนอญัตติดังนี้

"ท่านสมาชิกทั้งหลายคงจะยังจำได้ว่า เมื่อวันที่ ๑ เมษายน ศกนี้รัฐบาลพระยามโนฯ ได้สั่งปิดสภาผู้แทนราษฎรนี้ โดยกล่าวว่า เนื่องจากรัฐมนตรีส่วนน้อย มุ่งที่จะดำเนินการปกครองไปในทำนองแบบคอมมิวนิสต์ และสภาผู้แทนราษฎรในสมัยนั้นมีสมาชิกเป็นส่วน

มากไม่พยายามจะดำเนินตามญัตติของรัฐบาล คณะรัฐมนตรีส่วนมากจึงสั่งปิดสภา ฯ นั้นเสีย ต่อมาปรากฏชัดว่า การปิดสภา ฯ นั้นเป็นการไม่ชอบด้วยระบอบรัฐธรรมนูญจึงได้มีการปฏิวัติขึ้นใหม่และเปิดสภา ฯ ขึ้น และเมื่อได้เปิดสภา ฯ นี้แล้ว รัฐบาลได้แถลงว่ารัฐบาลจะไม่ดำเนินการปกครองตามแบบลัทธิคอมมิวนิสม์ แต่สมาชิกในสภา ฯ นั้นยังไม่ทราบชัด เพราะยังไม่ได้มีการพิจารณากัน บัดนี้รัฐบาลได้เรียกหลวงประดิษฐ์ ฯ เข้ามาร่วมการงาน คณะรัฐมนตรีส่วนน้อยที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์นั้น มีหลวงประดิษฐ์มนูธรรมเป็นคนสำคัญ เรื่องนี้จนกระทั่งบัดนี้ยังเคลือบคลุมอยู่ ยังไม่ประจักษ์แจ้งลงไปว่า คณะรัฐมนตรีส่วนน้อยนั้น เป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่ เพราะฉนั้นข้าพเจ้าจึงเห็นเป็นการสมควรที่จะให้พิจารณากันให้ประจักษ์แจ้งลงไปว่ามีมลทินหรือไม่ การพิจารณาว่ามีมลทินหรือไม่นั้น ก็อยู่ที่การพิจารณาว่าหลวงประดิษฐ์ ฯ เป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่ วิธีการพิจารณานั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าอาจทำได้ด้วยตั้งกรรมาธิการขึ้นคณะหนึ่ง ประกอบด้วยบุคคลผู้ทรงไว้ซึ่งความยุติธรรมที่จะพิจารณาการนี้ได้"

ในที่สุดหลังจากที่สมาชิกสภาผู้แแทนราษฎร ได้อภิปรายกันอย่างกว้างขวางแล้ว ก็ได้มีมติตั้งคณะกรรมาธิการผู้ทรงคุณวุฒิ และทรงคุณธรรมขึ้นพิจารณาเรื่องนี้ ๓ ท่านด้วยกันคือ

๑. หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ

๒. พระยานลราชสุวัจน์

๓. พระยาศรีสังกร

และสภายังได้อนุมัติให้ เซอร์โรเบิต ฮอลแลนด์ กับมองซิเออร์กียองมาเป็นผู้ชำนาญสำหรับกรรมาธิการคณะนี้จะได้ซักถามด้วย

ดังมีรายละเอียดในการสอบสวนต่อไปนี้

บันทึก

เรื่องรายงานของคณะกรรมาธิการวิสามัญซึ่งสภาได้ลงมติตั้ง เพื่อให้สอบสวนว่า หลวงประดิษฐ์มนูธรรมเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่

เนื่องด้วย นายพัก ณ สงขลา ผู้แทนราษฎรจังหวัดอุตรดิถต์ ได้เสนอญัตติต่อประธานสภา ขอให้สภาตั้งกรรมาธิการวิสามัญขึ้นคณะหนึ่ง เพื่อพิจารณาว่าหลวงประดิษฐ์

มนูธรรมสมาชิกประเภทที่ ๒ ที่ต้องคำกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ในสมัยพระยามโนปกรณ์นิติธาดาเป็นนายกรัฐมนตรี ว่ามีมลทินจริงหรือไม่ เมื่อคราวประชุมครั้งที่ ๒/๒๔๗๖ (สามัญ) สมัยที่ ๒ วันจันทร์ที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๖

ที่ประชุมได้ลงมติให้รับญัตตินี้ไว้พิจารณา และให้ลงมติตั้งกรรมาธิการวิสามัญขึ้นคณะหนึ่ง คือ

๑. หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ

๒. พระยานลราชสุวัจน์

๓. พระยาศรีสังกร

ทั้งที่ประชุมได้อนุมัติให้เซอร์โรเบิต ฮอแลนด์ กับ มองซิเออร์ กียอง มาเป็นผู้ชำนาญสำหรับกรรมาธิการสามัญคณะนี้จะได้ซักถามตามที่สมาชิกเสนอ

บัดนี้หม่อมเจ้า วรรณไวทยากร วรวรรณ ประธานกรรมาธิการวิสามัญได้รายงานการสอบสวนนั้นต่อประธานสภา ฯ ดังสำเนาที่ได้แนบมาข้างท้ายบันทึกนี้ ฉะนั้น ทำการแทนประธานสภาจึงบัญชาให้ส่งสำเนารายงานนั้นมายังท่านเพื่อพิจารณาแล้วลงมติในญัตติของนายฟัก ณ สงขลา ซึ่งได้เสนอต่อสภาแล้วเมื่อคราวประชุมครั้งที่ ๒/๒๔๗๖

นายปพาฬ บุญ-หลง
ผู้บันทึก

(สำเนา)

สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร
รับที่ ๗๖๒/๒๔๗๖ วันที่ ๑/๑๒/๗๖

กระทรวงการต่างประเทศ
วังสราญรมย์ กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๗๖

ประธานกรรมาธิการสอบสวนหลวงประดิษฐ์มนูธรรม เรียนประธานสภาผู้แทนราษฎร

ข้าพเจ้าขอส่งรายงานคณะกรรมาธิการสอบสวนว่า หลวงประดิษฐ์ ฯ เป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่นั้น มาพร้อมกับจดหมายนี้

อนึ่ง เพื่อจะให้เข้าใจบันดาลักษณะฉะเพาะของคอมมิวนิสต์ชัดแจ้งนั้นข้าพเจ้าขอส่งเอกสารประกอบ คือ

๑.–๒. กำหนดการคณะคอมมิวนิสต์ระหว่างประเทศ เป็นภาษาอังกฤษและภาษาฝรั่งเศส

๓. กำหนดการคณะคอมมิวนิสต์อังกฤษเป็นภาษาอังกฤษ

๔. กำหนดการคณะคอมมิวนิสต์ฝรั่งเศสเป็นภาษาฝรั่งเศส

๕. สำเนาบันทึกร่วมกันของ เซอร์ รอเบอร์ต ฮอลแลนด์ และ นายกีย้อง เป็นภาษาอังกฤษ กับคำแปลเป็นภาษาไทย

๖. สำเนาบันทึกอุปกรของ เซอร์ รอเบอร์ต ฮอลแลนด์ เป็นภาษาอังกฤษ กับคำแปลเป็นภาษาไทย

๗. สำเนาบันทึกอุปกร ของ นายกีย้อง เป็นภาษาอังกฤษ และคำแปลเป็นภาษาไทย

ส่วนรายงานการประชุมของกรรมาธิการนั้น มีอยู่ที่สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎรแล้ว สมาชิกผู้ใดจะไปขอดูได้ คณะกรรมาธิการไม่ขัดข้อง

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(ลงพระนาม) วรรณไวทยากร วรวรรณ

ประธานกรรมาธิการ

(สำเนา)

รายงานคณะกรรมาธิการสอบสวนว่า หลวงประดิษฐ์มนูธรรมเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่ ?

๑. คณะกรรมาธิการเลือกตั้งหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ เป็นประธาน และพระยานลราชสุวจน์ เป็นเลขาธิการ

๒. ตามมติของสภาผู้แทนราษฎรนั้น ข้อที่จะพึงพิจารณา คือว่าหลวงประดิษฐ์มนูธรรมสมาชิกประเภทที่ ๒ และรัฐมนตรีที่ต้องคำกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ในสมัยพระยามโนปกรณ์นิติธาดาเป็นนายกรัฐมนตรีได้ปิดสภาผู้แทนราษฎรนั้น ว่ามีมูลทิฐจริงดังนั้นหรือไม่

๓. โดยที่คำกล่าวหาที่ว่านั้น เป็นคำกล่าวหาทั่วไปในทางการเมืองและมิใช่ข้อหาในทางตุลาการ และโดยที่ประเด็นซึ่งตั้งมานั้นมีอยู่ว่า หลวงประดิษฐ์ ฯ เป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่ และมิใช่ว่าเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์ ฯ มีลักษณะเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่ คณะกรรมาธิการจึงตกลงว่า ข้อที่จะพิจารณาก็คือ คอมมิวนิสต์มีลักษณะฉะเพาะอย่างไรบ้าง และหลวงประดิษฐ์ ฯ มีความเห็นทางการเมืองเนื่องในลักษณะนั้น ๆ อย่างไรบ้าง แล้ววินิจฉัยว่า หลวงประดิษฐ์ ฯ เป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่

๔. คณะกรรมาธิการขอให้ผู้เชี่ยวชาญทั้ง ๒ คือ เซอร์ รอเบอร์ต ฮอลแลนด์ และนาย ร. กียอง ทำบันทึกร่วมกัน เพื่อวางบทวิเคราะห์ลักษณะเฉพาะของคอมมิวนิสต์ โดยอาศัยกำหนดการของคณะคอมมิวนิสต์ต่าง ๆ มี อาทิ คือ กำหนดการคณะคอมมิวนิสต์ระหว่างประเทศ กำหนดการคณะคอมมิวนิสต์อังกฤษและกำหนดการคณะคอมมิวนิสต์ฝรั่งเศสนั้นด้วย

๕. เมื่อได้รับกำหนดการต่าง ๆ นี้มาแล้ว ผู้เชี่ยวชาญทั้ง ๒ ได้ทำบันทึกร่วมกันขึ้นฉะบับหนึ่ง เพื่อวางบทวิเคราะห์ลักษณะฉะเพาะของคอมมิวนิสต์ ซึ่งผู้เชี่ยวชาญทั้ง ๒ เห็นพ้องต้องกัน โดยอาศัยหลักที่ว่าอะไรที่มีอยู่ฉะเพาะแต่ในกำหนดการคอมมิวนิสต์เท่านั้น และไม่อยู่ในกำหนดการของคณะพรรคการเมืองอื่น ๆ ไซร้ จึงจะเป็นส่วนหนึ่งของคอมมิวนิสต์โดยไม่เป็นปัญหา ส่วนลักษณะซึ่งผู้เชี่ยวชาญทั้ง ๒ ไม่เห็นพ้องกันนั้น ได้ทำเป็นบันทึกเพิ่มเติมมาแต่ละคน

๖. คณะกรรมาธิการได้ให้โอกาสกับหลวงประดิษฐ์ ฯ ในอันที่จะตั้งข้อสังเกตเนื่องในบันทึกร่วมกันนั้น เนื่องจากข้อสังเกตของหลวงประดิษฐ์ ฯ ผู้เชี่ยวชาญทั้ง ๒ ได้แก้ไขบันทึกร่วมกันนั้นบางประการ

๗. เมื่อได้ทำความตกลงกันในบันดาลักษณะฉะเพาะของคอมมิวนิสต์ดังนี้แล้ว คณะกรรมาธิการได้ขอให้หลวงประดิษฐ์ ฯ แสดงความเห็นทางการเมืองในลักษณะเหล่านั้นเป็นข้อ ๆ ไป

๘. หลวงประดิษฐ์ ฯ ได้แสดงความเห็นเป็นข้อ ๆ ดังต่อไปนี้

๙. **ลักษณะการเมือง**

(๑) การตั้งรัฐบาลโซเวียต (คณะกรรมการคนงาน ชาวนา และทหาร)

หลวงประดิษฐ์ ฯ ข้าพเจ้าไม่เคยคิดที่จะตั้งรัฐบาลโซเวียตเลย เพราะว่าความ

เลื่อมใสในระบอบรัฐธรรมนูญ ซึ่งข้าพเจ้าได้มีส่วนในการตั้งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม และมีส่วนในการออกกฎหมายเลือกตั้ง ทั้งนี้เป็นหลักพยานให้เห็นว่า ข้าพเจ้าเลื่อมใสในระบอบรัฐธรรมนูญและรัฐสภาอยู่แล้ว

เซอร์รอเบอร์ต, หลวงประดิษฐ์ ฯ คิดจะแก้หลักการอันเป็นสาระสำคัญในพระราชบัญญัติการเลือกตั้งฉะบับที่ใช้อยู่ ณ บัดนี้หรือไม่ ?

หลวงประดิษฐ์ ฯ ตั้งใจจะรักษาสาระสำคัญนั้น ๆ ไว้ จะมีการแก้ไขบ้างก็เช่นว่าการเลือกตั้ง ๒ ชั้นนั้น คิดว่าต่อไปจะแก้ไขให้ราษฎรเลือกตั้งผู้แทนราษฎรโดยตรงทีเดียว และการแก้ไขต่าง ๆ นั้นก็จะได้แก้โดยวิถีทางรัฐธรรมนูญและไม่คิดจะใช้วิธีปกครองโดยโซเวียตเลย

๑๐. **ลักษณะการคลัง**

(๑) การริบเอาธนาคารเอกชนมาเป็นของประเทศชาติและโอนทองคำสำรองหลักทรัพย์ เงินฝาก ฯลฯ ทั้งหมดที่มีอยู่ในธนาคารนั้น ๆ มาเป็นของรัฐ

หลวงประดิษฐ์ ฯ ไม่มีความคิดเลยที่จะริบเอาธนาคารเอกชนมาเป็นของชาติ และโอนทองคำสำรอง หลักทรัพย์ เงินฝาก ฯลฯ ทั้งหมดที่มีอยู่ในธนาคารนั้น ๆ มาเป็นของรัฐ เพราะว่าเลื่อมใสในกรรมสิทธิ์ทรัพย์สินเอกชนที่จะเป็นเจ้าของ

๑๑. (๒) การเพิกถอน และปฏิเสธหนี้สินต่อนายทุนต่างประเทศและในประเทศ

หลวงประดิษฐ์ ฯ ยิ่งการเพิกถอนหรือปฏิเสธหนี้สินต่อนายทุนในประเทศและนอกประเทศแล้ว ยิ่งไม่มีความคิดที่จะกระทำเช่นนั้นเลย เพราะมีความประสงค์จะรักษาสัมพันธไมตรีกับนานาประเทศไว้ให้มั่นคง เมื่อข้าพเจ้าร่างคำแถลงการณ์ของรัฐบาลพระยามโน ฯ ก็ได้บรรจุข้อความเช่นนี้ไว้ในคำแถลงการณ์นั้นเหมือนกัน ข้าพเจ้าไม่มีความประสงค์ที่จะปฏิเสธหนี้สินทั้งภายในและภายนอกประเทศเลย

๑๒ **ลักษณะการชุมชน**

(๑) การใช้กำลังบังคับเลิกล้มระเบียบการชุมชนซึ่งมีอยู่ตามประเพณีทั้งหมด เพื่อเป็น **ทางเดียว** ที่จะบรรลุวัตถุประสงค์คอมมิวนิสต์

หลวงประดิษฐ์ ฯ คำว่า "ระเบียบการชุมชนซึ่งมีอยู่ตามประเพณี" นั้น ขอซ้อมความเข้าใจและความหมายเสียก่อน หมายความถึงการครอบครัว ..... ฉะนี้ไม่ใช่หรือ ?

เซอร์ รอเบอร์ต หมายความถึงการครอบครัว การปกครอง การแบ่งชั้น และโครงร่างของชุมชนทั้งมวล แต่ข้อสำคัญอยู่ที่ว่าจะกระทำการเปลี่ยนแปลงเหตุการณ์ให้ ตั้ง ๑ กันใหม่หรือจะเปลี่ยนแปลงตามวิถีทางรัฐธรรมนูญ ถ้าเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่าง ตั้ง ๑ กันใหม่แล้วจึงจะเป็นลักษณะส่วนหนึ่งของคอมมิวนิสต์

หลวงประดิษฐ์ ฯ ไม่มีความคิดที่จะเปลี่ยนแปลงเป็นการนับ ๑ ใหม่เลย ในการปกครองข้าพเจ้าเลื่อมใสในระบอบรัฐธรรมนูญดังกล่าวแล้วข้างต้น ในการครอบครัว ข้าพเจ้าก็ได้มีส่วนร่างประมวลกฎหมายแพ่งในเรื่องนี้ และความเห็นของข้าพเจ้าในเรื่องนี้ ก็เป็นไปในทางรักษาประเพณีของไทย ในทางอื่น ๆ ก็เหมือนกัน หลักประเพณีอันใด ที่เหมาะสมแก่สมัยก็ตั้งใจจะรักษาไว้ ส่วนข้อที่จะแก้ก็จะแก้ไขตามวิถีทางรัฐธรรมนูญ ส่วน การเปลี่ยนแปลงเป็นการนับ ๑ ใหม่นั้นเห็นว่าไม่เป็นประโยชน์ ในเรื่องสงครามระหว่าง ชั้นนั้นได้พยายามชี้แจงให้คนต่าง ๆ เข้าใจว่าไม่เป็นการบังควรเพราะจะเป็นการทำให้นองเลือด เปล่า ๆ

๑๓. (๒) การกระทำสงครามเนืองนิจในความบงการของพวกชนกรรมาชีพ (๑) เพื่อ ทำลายกำลังและประเพณีต่าง ๆ ของชุมชนอย่างเก่า และทำลายพวกกระฎุมพีที่อาจโผล่ขึ้น มาใหม่

หมายเหตุ (๑) มาร์คซอธิบายว่า คำว่า "พวกกระฎุมพี" (bourgeoisie) นั้นมาร์คซหมายความถึงชนชั้นนายทุนในปัจจุบัน ซึ่งเป็นเจ้าของอุปกรณ์ประดิษฐกรรม ของชุมชนและเป็นผู้จ้างพวกกรรมกรรับจ้าง ส่วนคำว่า "ชนกรรมาชีพ" (proletariat) นั้น หมายความถึงชนชั้นคนงานรับจ้างในปัจจุบันซึ่งไม่มีอุปกรณ์ประดิษฐกรรมของตนเอง จึงจำต้องขายแรงงานของตนเพื่อจะให้ยังชีพอยู่ได้

หลวงประดิษฐ์ ฯ ดิกเตเตอร์ชิบหรือลัทธิบงการแผ่นดิน ข้าพเจ้าไม่ชอบเลย ที่ไม่ชอบนั้นไม่ใช่เฉพาะแต่การที่จะให้คนจนเข้าถืออำนาจบงการเท่านั้น ถึงแม้ว่าคนชั้นอื่น จะเข้ายึดอำนาจบงการแผ่นดินก็ไม่เห็นชอบด้วยเหมือนกัน

๑๔. (๓) การเลิกมรดก

หลวงประดิษฐ์ ฯ ข้าพเจ้าไม่มีความคิดที่จะเลิกมรดกเลย นายกียองย่อมทราบ อยู่ว่าในการร่างประมวลกฎหมายแพ่ง ข้าพเจ้าเคยสนับสนุนให้มีประมวลมรดกอยู่ด้วย

๑๕. **ลักษณะการโภคกิจ**

(๑) การริบโดยไม่มีค่าทดแทนซึ่งกิจการเอกชน (นายทุน) ใหญ่ ๆ ทั้งหมด เช่น โรงงาน เหมืองแร่ โรงไฟฟ้า รถไฟ การขนส่ง การคมนาคม อสังหาริมทรัพย์ ที่ดินใหญ่ ๆ เครื่องจักร ฯลฯ

หลวงประดิษฐ์ ฯ ข้าพเจ้าไม่มีความคิดเช่นนี้เลย มีเหตุผลเหมือนกันกับที่ได้กล่าวมาแล้วว่าด้วยลักษณะการคลัง ข้าพเจ้ายืนยันว่ามีความเลื่อมใสในทรัพย์สินเอกชน

๑๖. (๒) การโอนอสังหาริมทรัพย์ที่ดินซึ่งได้ริบมานั้นให้แก่ชาวนา

(๓) ต่อจากนั้นห้ามมิให้ขายที่ดินที่ได้โอนมานั้น

(๔) ริบอสังหาริมทรัพย์บ้านเรือนใหญ่ ๆ และย้ายคนงานและคนจนไปอยู่ในบ้านเรือนและถิ่นที่อยู่ของเศรษฐีหรือกระฎุมพี

(๕) การบรรเทาภาวะหนี้สินของชาวนาที่จน โดยเลิกล้างการจำนองเสียสิ้น (กำหนดการมอสโคว์ หน้า ๒๗, กำหนดการฝรั่งเศส หน้า ๑๙)

หลวงประดิษฐ์ ฯ คำตอบสำหรับลักษณะการโภคกิจ (๒),(๓),(๔), และ (๕), ก็เช่นเดียวกันเพราะเป็นลักษณะเนื่องมาจาก (๑)

๑๗. (๖) การรวมรีปับลิคในท้องที่เข้ากับบรรดารีปับลิคโซเวียตอื่น ๆ เพื่อให้เป็นสหปาลีสากล เพื่อรวมบรรดาคนงานทั้งหลายให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทางโภคกิจ โดยให้อยู่ในระเบียบการโภคกิจโซชลิสต์สากลอันเดียวกัน (กำหนดการมอสโคว์ หน้า ๔๘)

หลวงประดิษฐ์ ฯ ข้าพเจ้าไม่มีความคิดเช่นนั้นเลย ข้าพเจ้าไม่คิดที่จะตั้งรัฐบาลโซเวียตหรือรัฐบาลสยามเข้าร่วมสหปาลีกับสหปาลีโซเวียตเลย

๑๘. ส่วนข้อที่ผู้เชี่ยวชาญไม่เห็นพ้องกันนั้นเกี่ยวด้วยเรื่องศาสนากับครอบครัวและเรื่องงานซึ่งผู้เชี่ยวชาญแต่ละคนได้ทำบันทึกเพิ่มเติมมา

๑๙. คณะกรรมาธิการ เปิดโอกาสให้หลวงประดิษฐ์ ฯ แสดงความเห็นในเรื่องศาสนาและครอบครัวนี้ได้

หลวงประดิษฐ์ ฯ ในเรื่องครอบครัวนั้น ข้าพเจ้าได้แสดงความเห็นไว้แล้วข้างต้น ในเรื่องศาสนานั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าต้องมีศาสนา แต่ใครจะนับถือศาสนาอย่างไรก็ได้ ทุกคนพึงมีศาสนา แต่เมื่อมีศาสนาอยู่แล้ว ก็ดีแล้ว ข้าพเจ้าไม่เคยที่จะล้างล้มศาสนาเลย

๒๐. ในเรื่องงานนั้น เซอร์ รอเบอร์ต เห็นว่า อาจจะอธิบายนโยบายคอมมิวนิสต์ได้ดังนี้คือ การใช้หลักที่ว่า "ผู้ใดไม่ทำงานก็ไม่มีกิน" แก่พวกระฏุมพีขัดร้านโดยไม่มีความปราณีเลย และโดยนัยทั่วไปดำเนินตามแผนการที่กำหนดไว้ล่วงหน้าในอันจะใช้แรงงานและกำลังทรัพย์สินทั้งปวง เพื่อว่าเมื่อได้เลิกล้างกรรมสิทธิเอกชนและการประดิษฐกรรมแบบแข่งขันแล้ว งานจะได้เป็นความจำเป็นอย่างหนึ่งแห่งชีวิตและมิใช่เป็นแต่เพียงหาเลี้ยงชีพเท่านั้น

ส่วนนายกียองนั้นเห็นว่า การงานที่จะได้เป็นความจำเป็นอย่างหนึ่งแห่งชีวิตนั้นเนื่องมาจากการเลิกล้างกรรมสิทธิ์เอกชนและทรัพย์สินเอกชน การบังคับให้คนทำงานทำนองเดียวกันกับที่มีอยู่ในกำหนดการคอมมิวนิสต์นี้ มีอยู่ในกำหนดการของคณะพรรคการเมืองอื่น ๆ เช่นคณะนาซีเหมือนกัน ส่วนการวางแผนการนั้นเป็นทางดำเนินอย่างหนึ่งหาใช่วัตถุที่หมายไม่

คณะกรรมาธิการเปิดโอกาสให้หลวงประดิษฐ์ ฯ แสดงความเห็นในเรื่องบังคับคนให้ทำงานนี้ด้วยเหมือนกัน

หลวงประดิษฐ์ ฯ ฐานะการเป็นไปในประเทศสยามนี้ต่างกับที่เป็นอยู่ในประเทศตะวันตก ในประเทศสยามคนชั้นกลาง (บูร์จัวส์) เป็นคนที่ทำงาน ชาวนาเสียอีกมีเวลาว่างมากซึ่งชวนจะให้เกียจคร้านและใช้เวลาที่ว่างนั้นในทางที่ไม่พึงปราถนา เช่น การเสพย์สุรายาเมาและปล้นสดมภ์เป็นต้นซึ่งเราควรจะคิดแก้ไข อนึ่งคนไม่มีงานทำในกรุงเทพ ฯ ก็มีมาก เขาทั้งหลายนี้จึงควรมีอาชีพเป็นหลักแหล่งจะได้เป็นทางป้องกันมิให้คนเหล่านี้กระทำผิดทางอาญา ส่วนอาชีพนั้นจะให้เลือกเอาได้ตามชอบใจไม่บังคับต้องทำอย่างนั้นอย่างนี้ เป็นแต่ขอว่าให้มีอาชีพเท่านั้น ทั้งนี้ก็เพื่อประโยชน์แก่ความปลอดภัยของประเทศและเป็นการมนุษย์สงเคราะห์ตามแบบของสันนิบาตชาติ ข้าพเจ้ามีความมุ่งหมายแต่จะให้พลเมืองได้มีอาชีพ และหางานให้พลเมืองทำเท่านั้น ความคิดที่ข้าพเจ้ามีอยู่นั้นก็คือคิดจะให้ชาวนาเลี้ยงหมู เป็ด ไก่และปลูกผักกินเองบ้างดังได้เคยทำมาแล้วที่ภูเก็ต แต่ว่าการทั้งนี้ก็ต้องกระทำด้วยกฎหมาย ซึ่งจะต้องผ่านสภาผู้แทนราษฎรตามวิธีทางรัฐธรรมนูญ คือคิดจะออกกฎหมายให้คนมีอาชีพและบำรุงการศึกษาและวิชาชีพ

๒๑. ประธานกรรมาธิการได้ถามความเห็นหลวงประดิษฐ์ ฯ เพิ่มเติมดังต่อไปนี้.

ประธานกรรมาธิการ. คำมั่นที่คุณหลวงให้ไว้แก่รัฐบาลก่อนว่าจะไม่ใช้วิธีใหม่ใด ๆ ที่จะบังคับข้างแรงงานเป็นวิธีบำรุงโภคกิจนั้น สำหรับรัฐบาลนี้ก็ยังเป็นการใช้ได้อยู่หรืออย่างไร ?

หลวงประดิษฐ์ ฯ สำหรับรัฐบาลนี้ก็เป็นอันใช้ได้อย่างเดียวกัน การที่จะคิดบังคับให้คนมีอาชีพ ก็คิดจะดำเนินตามแบบมนุษย์สงเคราะห์ของสันนิบาตชาติเพื่อหางานให้คนทำและให้คนมีอาชีพเท่านั้น หาได้คิดจะดำเนินตามวิธีการของคอมมิวนิสต์หรือของนาซีไม่

๒๒. ประธานกรรมาธิการ. หลักความเห็นที่คุณหลวงแสดงมาทั้งนี้เป็นหลักการที่คิดเห็นมาแต่ก่อน มิใช่ชั่วแต่ขณะนี้หรืออย่างไร ?

หลวงประดิษฐ์ ฯ เป็นหลักความคิดเห็นที่คิดเห็นมาแต่ก่อน

๒๓. ประธานกรรมาธิการ. คุณหลวงเป็นสมาชิกหรือเกี่ยวพันกับคณะคอมมิวนิสต์ระหว่างประเทศอย่างไรหรือเปล่า ?

หลวงประดิษฐ์ ฯ ไม่ได้เป็นสมาชิกหรือเกี่ยวพันกับคณะคอมมิวนิสต์ระหว่างประเทศอย่างไรเลย

๒๔. ประธานกรรมาธิการ. ถามเซอร์ รอเบิร์ต และนายกีย์องว่าหลวงประดิษฐ์ ฯ ได้แสดงความเห็นในลักษณะต่าง ๆ ของคอมมิวนิสต์ดังที่มีอยู่ในบันทึกร่วมนั้นครบถ้วนทุกข้อแล้วหรือยัง ?

เซอร์ รอเบอร์ต และนายกีย์อง ครบถ้วนทุกข้อแล้ว

๒๕. ประธานกรรมาธิการถามพระยาศรีสังกรและพระยานลราช ฯ ว่า จะตั้งข้อถามเพิ่มเติมอย่างไรหรือไม่ ?

พระยาศรีสังกร และพระยานลราช ฯ พอใจแล้วไม่ต้องการตั้งคำถามเพิ่มเติมอย่างไร

๒๖. ประธานกรรมาธิการ ขอให้คณะกรรมาธิการลงมติว่าตามที่สอบสวนมานี้เห็นว่าหลวงประดิษฐ์ ฯ ปราศจากมลทินในการที่ได้มีคำกล่าวหาในสมัยรัฐบาลพระยามโน ฯ ว่าเป็นคอมมิวนิสต์นั้นหรือไม่ ?

คณะกรรมาธิการลงมติเป็นเอกฉันท์ว่าหลวงประดิษฐ์ ไม่มีมลทินเป็นคอมมิวนิสต์ ดังที่กล่าวหานั้นเลย

วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๗๖

(ลงพระนาม) วรรณไวทยากร วรวรรณ ประธานกรรมาธิการ

(ลงนาม) พระยาศรีสังกร กรรมาธิการ

พระยานลราชสุวจน์ กรรมาธิการ–เลขาธิการ

คณะกรรมาธิการ ได้ส่งคำแปลภาษาอังกฤษแห่งรายงานของคณะกรรมาธิการมาให้เราแล้ว บันดาข้อความที่อ้างอิงถึงความเห็นซึ่งเราได้แสดงต่อคณะกรรมาธิการนั้นเป็นอันถูกต้องแล้ว

(ลงนาม) R.E. Hoeland ผู้เชี่ยวชาญ (Expert)

(ลงนาม) R.G. Guyon ผู้เชี่ยวชาญ (Expert)

(สำเนา)

บันทึกอุปกรของเซอร์ รอเบอร์ต ฮอลแลนด์

๑. การบังคับแรงงาน ถ้าจะพูดโดยทั่วไปแล้วชุมชนคอมมิวนิสต์รับเอาภาระในอันจะแบ่งสรรงานให้แก่พลเมืองทุก ๆ คนและแบ่งกำไรระหว่างพลเมืองทั้งปวง ความคิดคล้าย ๆ กันนี้ มีอยู่ในวาทะของคณะพรรคการเมืองอื่น ๆ หลายคณะ เช่นความคิดเห็นของโซซลิสต์เป็นต้น จะจำแนกออกจากความคิดเห็นของคอมมิวนิสต์ได้ด้วยยาก ในกำหนดการฝรั่งเศส หน้า ๒๑ มีข้อความกล่าวว่า พวกคอมมิวนิสต์จะนำหลักที่ว่า "ใครไม่ทำงานก็ไม่ให้กิน" นั้นใช้แก่บันดาพวกกระฎุมพีขี้คร้านโดยไม่มีความปราณีเลย แต่เท่าที่เกี่ยวกับบุคคลอื่น ๆ กำหนดการนั้นกล่าวไว้เพียงว่า "เราจะให้โอกาสให้ทุกคนทำงาน" ในกำหนดการซึ่งได้ตั้งขึ้นเพื่อชักชวนให้คนเลื่อมใสสนับสนุนเช่นนี้ ก็เป็นธรรมดาอยู่เองที่จะไม่เน้นความว่าจะต้องเรียกร้องให้พวกชนกรรมาชีพ (กรรมกรคนจน) ให้ต้องทำงานเต็มขีดเหมือนอย่างที่เรียกร้องให้พวกกระฎุมพีกระทำ แต่ความจริงก็เป็นเช่นนั้นดังจะเห็นได้ในหน้า ๑๘–๒๐ แห่งกำหนดการมอสโคว์ของคณะคอมมิวนิสต์ระหว่างประเทศ อุดมคติซึ่งคอมมิวนิสต์นิยมสำหรับ

การภายหน้าก็คือว่า เมื่อได้เลิกล้างกรรมสิทธิ์เอกชนและการประดิษฐกรรมแบบแข่งขันแล้ว คนทุกคนจะได้ทำงาน ไม่ใช่เป็นการบังคับแต่เป็นการเนื่องมาจากภาวะดำรงชีพ ซึ่งจะทำให้งานเป็นความจำเป็นอย่างหนึ่งแห่งชีวิตและไม่ใช่เป็นแต่เพียงทางหาเลี้ยงชีพเท่านั้น บันดาการบังคับต่าง ๆ จะหมดสิ้นลง เพราะว่ารัฐซึ่งเป็นองค์แห่งความเป็นใหญ่ของชนชั้นใดชั้นหนึ่งนั้นจะได้วอดวายไป ในเมื่อชนชั้นต่าง ๆ วอดวายไปและชุมชนก็จะมิได้กอปร์ด้วยชนชั้นต่าง ๆ ซึ่งเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน แต่หากจะได้เป็น "สาธารณรัฐแห่งกรรมกรอันเดียวกัน"

แต่อุดมรัฐเช่นนี้ยังอยู่ห่างไกลกัน อาจจะไม่มีวันลุถึงก็ได้ ในระยะระหว่างนี้ซึ่งมีตัวอย่างสหปาลีโซเวียตของรัสเซียอยู่นั้น ถ้าจะใช้ถ้อยคำในกำหนดการมอสโคว์แล้ว ก็จะต้องมี "การประดิษฐกรรมตามระเบียบและแผนการซึ่งจงใจวางไว้เพื่อให้สำเร็จประโยชน์ตามความต้องการของชุมชนซึ่งทวีขึ้นทุกวันนั้นโดยเร็ว" อีกนัยหนึ่งก็คือ จะต้องมีการเกณฑ์แรงงานอย่างจริงจังทั่ว ๆ ไปและจะต้องเกณฑ์กำลังทรัพย์สินต่าง ๆ ด้วย เพื่อจะได้ปฏิบัติตามแผนการที่กำหนดล่วงหน้าไว้นั้นให้เป็นผลสำเร็จเป็นชั้น ๆ ไป แผนการห้าปีซึ่งเป็นลักษณะพิเศษแห่งคอมมิวนิสต์ของรัสเซียนั้น เป็นกำลังชักจูงใจอย่างใหญ่หลวงโดยไม่มีสงสัย แต่การที่จะให้สำเร็จผลตามแผนการที่ว่านี้นั้นจะต้องบังคับให้ทุก ๆ คนมีส่วนบำรุงช่วยเหลือทั่วไปโดยไม่มียกเว้น

ความคิดของคอมมิวนิสต์ที่จะบังคับแรงงานนั้น อาจวางเป็นบทขึ้นดังต่อไปนี้.-

"การนำหลักที่ว่า ใครไม่ทำงาน ก็ไม่ให้กิน" นั้น ใช้แก่พวกกฎุมพีขี้ครร้านโดยไม่มีความปราณีเลย และโดยทั่วไปดำเนินการตามแผนผังที่ได้กำหนดล่วงหน้าไว้ เพื่อใช้ประโยชน์บันดาแรงงานและบันดาทรัพย์สิงสินดังนี้ คือว่า โดยที่ได้เลิกล้างกรรมสิทธิ์เอกชนและการประดิษฐกรรมแบบแข่งขันแล้ว ในที่สุดงานจะได้เป็นความจำเป็นอย่างหนึ่งแห่งชีวิตและไม่ใช่เป็นแต่เพียงหาเลี้ยงชีพอย่างเดียวเท่านั้น"

๒. ศาสนา ท่วงท่าของพวกคอมมิวนิสต์ในเรื่องศาสนานั้น มีคำอธิบายอยู่ใน "กำหนดการคอมมิวนิสต์ระหว่างประเทศ" ฉบับอังกฤษหน้า ๓๙ มีข้อความดังต่อไปนี้.-

"ภาวะอันสำคัญยิ่งอย่างหนึ่งในการปฏิวัติพฤทธิธรรมที่เกี่ยวกับนิกรชนส่วนมากนั้นคือภาวะในการบำบัดศาสนา ซึ่งเป็นเหมือนยาฝิ่นของประชาชนนั้นอย่างเคร่งระเบียบและไม่เว้นวาย รัฐบาลชนกรรมาชีพจะต้องถอนความอุดหนุนทั้งหมดของรัฐเสียจากคณะสงฆ์

ซึ่งเป็นตัวแทนของชนชั้นที่ถืออำนาจการปกครองอยู่แต่ก่อน จะต้องกันมิให้คณะสงฆ์เข้าข้องแวะในการศึกษาซึ่งรัฐจัดระเบียบขึ้นนั้นเลยและต้องปราบการกระทำแห่งระเบียบการคณะสงฆ์ในอันจะปฏิวัติกลับนั้นเสียอย่างไม่ปราณีเลย ในเวลาอันเดียวกัน รัฐชนกรรมาชีพทั้ง ๆ ที่ได้ให้เสรีภาพในการสักการะบูชา และเลิกฐานะเอกสิทธิที่ศาสนาซึ่งเป็นใหญ่อยู่แต่ก่อนมีอยู่นั้นแล้ว ก็ยังเผยแผ่การขัดขืนศาสนาด้วยประการทั้งปวงที่สามารถจะทำได้ และก่อร่างสร้างงานศึกษาทั้งหมดขึ้นใหม่โดยอาศัยทางโลกวิทยาศาสตร์เป็นที่ตั้ง"

๓. การแต่งงาน จะพูดเพียงเท่านี้ก็พอ คือว่า ถ้าจะดำเนินตามอุดมคติคอมมิวนิสต์แล้วก็ต้องคลายความผูกพันในการเป็นอยู่ของครอบครัว แต่การที่เอาผู้หญิงเป็นของกลางนั้น มิได้เป็นส่วนหนึ่งของแผนการคอมมิวนิสต์อย่างแน่นอน

๔. ในที่สุด ในเรื่องว่าทะคอมมิวนิสต์โดยทั่วไปนั้น มีข้อสำคัญที่จะกล่าวคือว่า คอมมิวนิสต์ไม่ใช่เฉพาะการปฏิญาณความนับถืออุดมคติเท่านั้น แต่เป็นระเบียบยุทธวิธีอย่างหนึ่งด้วย เพราะฉนั้นถ้าย่างพลาดเสียในชั้นต้นในการแสวงหาอุดมรัฐที่เป็นเพียงเงาเท่านั้น แล้วอาจจะกลับตัวไม่ได้เลยก็เป็นได้ อันการเปลี่ยนแปลงใหญ่หลวงในชีวิตชุมชนและการเมืองแห่งประชาชาตินั้นจะขีดปากกาแกร็กเดียวให้สำเร็จหรือจะออกกฎหมายฉบับเดียวให้สำเร็จหาได้ไม่ แต่หากจะต้องมีอาการสยดสยองต่าง ๆ แห่งการปฏิวัติตามมาด้วย ถ้าจะให้สำเร็จได้โดยอาการสงบ ก็จะต้องใช้วิธีการผันแปรอย่างช้า ๆ มีอาการแผ่การศึกษาและมีรัฐบุรุษแนะนำอย่างสุขุมช่วยอยู่ด้วย โดยที่รัฐบาลแห่งประเทศจะต้องปฏิบัติตามหน้าที่ผู้พิทักษ์สันติภาพของประชาชน และโดยที่ประชาชนจะต้องปฏิบัติตามธรรมะในใจของตน และตามความหวังที่จะรักษาทางอาชีพและความสุขอันย่อมเยาของตนไว้ ฉนั้น ทั้งสองฝ่ายที่ว่านี้จะต้องพินิจเคราะห์โครงการทุกอย่างที่เสนอมานั้นด้วยการสอบสวนทดลองตามเกณฑ์วินิจฉัยคอมมิวนิสต์อย่างที่คลาดเคลื่อนมิได้ กล่าวคือจะต้องพินิจพิเคราะห์ดูว่าโครงการนั้นจะปฏิบัติให้สำเร็จได้โดยมิต้องเลิกล้างระเบียบการชุมชนและการเมืองทั้งหมดด้วยพลการหรือไม่ประการใด ถ้าสอบสวนแล้วผ่านการทดลองเช่นนี้ไม่ได้ไซร้ ก็ควรจะปัดทิ้งโครงการนั้นเสียแต่ต้นมือ มิฉะนั้นโครงการนั้นจะนำหายนะมาสู่ประชาชาติและในที่สุดจะพาไปเข้าขบวนแห่งการจลาจลคอมมิวนิสต์.

(ลงนาม) ร. อี ฮอลแลนด์

วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๓๔

(สำเนา)

บันทึก อุปกร

ของนาย เรอเน กียอง

๑. ถ้าจะพูดในเชิงผู้เชี่ยวชาญแล้วข้าพเจ้าเห็นว่า ไม่ควรคำนึงถึงปัญหาเรื่องศาสนาเลย อันที่จริงในกำหนดการคอมมิวนิสต์ต่าง ๆ ซึ่งเราได้รับมานั้น ก็มีข้อความว่าด้วยศาสนาน้อยที่สุด การสู้รบกับศาสนาน้อยที่สุด การสู้รบกับศาสนาในรัสเซียโซเวียตนั้นเป็นนโยบายบอลเชวิสม์มากกว่าคอมมิวนิสต์ แต่ถึงแม้ในประเทศอื่น ๆ ซึ่งไม่ใช่คอมมิวนิสต์หรือบอลเชวิสต์ ประวัติศาสตร์ก็แสดงให้เห็นว่าคณะพรรคทางซ้ายมีท่าทีเดียดฉันท์ศาสนาอย่างมากอยู่บ่อย ๆ ในประเทศฝรั่งเศสและประเทศลาตินอื่น ๆ คณะพรรคทางซ้ายทั้งหมดสนับสนุนให้รัฐบาล (ถ้าจะพูดอย่างละม่อม ๆ) ไม่นำพาเลยต่อศาสนาทั้งมวลและไม่ยอมสนับสนุนหรือร่วมกิจการกับคณะสงค์ใด ๆ เลย มหาบุรุษการเมืองทางซ้าย เช่น เคลมังโซ แปลเลอเว (เพื่อจะอ้างแต่ผู้ที่วายชนม์ไปแล้วเท่านั้น) หรือแม้บุรุษการเมือง ในคณะพรรคที่เดินสายกลางก็อยู่และตายนอกคณะสงฆ์และนอกศาสนาใด ๆ ทั้งหมด และแนะนำลัทธิศาสนิก (agnosticism) (กล่าวคือไม่ยอมเชื่อในสิ่งนอกเหนือธรรมชาติหรือในศาสนาใดๆ) ทั้งนี้เขาถือว่าเป็นเอกสิทธิอย่างหนึ่ง ซึ่งเนื่องมาจากเสรีภาพในการคิด ซึ่งในประเทศนั้น ๆ ได้ทำให้ศาสนากลายเป็นเรื่องเฉพาะส่วนตัว ไม่เกี่ยวกับรัฐบาลอย่างใดเลย ถึงแม้ว่าการศึกษาของมหาชนก็ถือว่าเป็นการฆราวาสเท่านั้น ในประเทศเยอรมนีก่อนการปฏิวัติพัสซิสต์ก็เช่นเดียวกัน (ไม่มีการนิยมคณะนิกาย Konfessionloss เพราะฉะนั้นนโยบายในเรื่องศาสนาจึงไม่เกี่ยวกับระเบียบการโภคกิจหรือการเมืองของประเทศอย่างใดเลย และถ้าจะถือเอาการเผยแผ่ขัดขืนศาสนาว่า เป็นลักษณะพิเศษอย่างหนึ่งเฉพาะของคอมมิวนิสต์และถือว่าเป็นหลักวินิจฉัยกิจการกระทำของบุรุษการเมืองว่า ผู้นั้นเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่แล้ว ก็จะไม่เป็นธรรม

๒. เรื่องครอบครัวก็เช่นเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงอันใหญ่หลวงในเรื่องการแต่งกายและครอบครัวในรัสเซียโซเวียต หาได้เป็นการจำเป็นต้องมาจากคอมมิวนิสต์ไม่ ถ้าจะตรวจดู "กำหนดการคอมมิวนิสต์ระหว่างประเทศ" ก็จะเห็นได้ชัดว่ามีข้อความว่าด้วยปัญหาเหล่านั้นอยู่ และมีข้อความว่าด้วยเรื่องโภคกิจเสียเกือบทั้งหมด ถ้าอ้างอิงถึงผู้หญิงก็เป็นแต่เพียงเรียกร้อง "ให้มีความเสมอภาคในกฎหมายและในชีวิตของชุมชนอย่างเต็มที่ระหว่าง

ผู้ชายกับผู้หญิง ให้มีการแก้รูปกฎหมายว่าด้วยการแต่งงานและครอบครัว เป็นการแก้รากมูลที่เดียว ให้มีการยอมรับนับถือว่าการเป็นมารดาเป็นกิจหน้าที่ต่อชุมชนอย่างหนึ่ง ฯ ล ฯ" (หน้า ๒๙) แต่ข้อความทั้งนี้ก็มีบุคคลเป็นจำนวนมากในประเทศตะวันตก ซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับคอมมิวนิสต์เลยนั้นยอมรับว่าในประเทศตะวันตก เรื่องการแต่งงานและครอบครัวกำลังอยู่ในอาการผันแปรอย่างเต็มที่ดัง ฮ. จี เวลลส์ ได้กล่าวไว้ (Sunday Express) ข้อทุ่มเถียงในบัดนี้ "ก็เป็นแต่เพียงอาการเบื้องต้นของการดำเนินอย่างลึกซึ้งเพื่อให้แก้ไขหรือวางแผนปัจจุบันในเรื่องการแต่งงานนั้นอย่างใจกล้า" การแต่งงานโดยมีภรรยาคนเดียวของฝ่ายตะวันตก "กำลังอยู่ในภาวะล้มละลาย" นี่เป็นข้อความที่นายร้อยเอก บิตต์ ริเวอร์ส กล่าวต่อที่ประชุมประจำปีของสมาคมการศึกษาแผนกสุชาติสมาคม (Engenics society) ณ university College ลอนดอน และ "มีอาการอย่างหนักแน่นหลายอย่างที่แสดงว่า ในที่สุดก็จะต้องแก้ไขเปลี่ยนแปลง" ในอเมริกา ท่านสุภา เบน. บี. ลินด์เซย์ ผู้เรืองนามก็ได้ยอมรับเช่นนี้เหมือนกัน ก่อนสงครามบรรดาแพทย์ และนักสังคมวิทยา เช่น มักนุสฮีร์เชสเฟลด์ นอร์แมน แฮร์ ฯล ซึ่งไม่มีความนำพาหรือใฝ่ใจในลัทธิคอมมิวนิสต์เลย ได้ตั้งสากลสันนิบาตเพื่อ "แก้รูปเพศการ" ซึ่งสนับสนุนให้แก้ไขเรื่องการแต่งงานและครอบครัวอย่างแข็งขัน ถ้าจะคิดว่าการแก้รูปการซึ่งเป็นการจำเป็นและหลีกเลี่ยงไม่ได้เช่นนี้เป็นการเกี่ยวข้องกับวาทะคอมมิวนิสต์แล้ว ก็จะเป็นการกีดกันการแก้รูปเช่นว่านั้นและเป็นการยกบุญยอคุณให้พวกคอมมิวนิสต์มีส่วนในการผันแปรของชุมชนมากเกินไปและเป็นเอกสิทธิของพวกคอมมิวนิสต์เกินไป อันที่จริงลัทธิคอมมิวนิสม์ตามที่เราเข้าใจได้ตามกำหนดการของเขานั้น ไม่มีนโยบายที่เขาริเริ่มขึ้นเองในเรื่องนี้เลย และในสมัยปัจจุบันนี้ก็ดูเหมือนจะทิ้งความคิดเดิมเสียแล้ว กล่าวคือความคิดทฤษฎีเก่าของเปลโตที่จะให้ผู้หญิงเป็นของกลาง ซึ่งอันที่จริงเป็นความคิดที่คอมมิวนิสต์ได้ประเดิมขึ้นเป็นความคิดเฉพาะของคอมมิวนิสต์เดิมเสียอีก

๓. ส่วน "นโยบายในเรื่องงาน" ของพวกคอมมิวนิสต์นั้น เข้าใจว่ามีปรากฏอยู่ในกำหนดการมอสโคว์ (๑) ในตอนที่ว่างานนั้น "ไม่ใช่เป็นแต่เพียงทางหาเลี้ยงชีพเท่านั้น แต่หากจะได้เป็นความจำเป็นอย่างหนึ่งแห่งชีวิต" ข้อความนี้มีเงื่อนไข (ซึ่งได้กล่าวซ้ำมาก่อนแล้วหลายหน) ว่า" "ความจำเป็นแห่งชีวิต" ที่กล่าวนี้เป็นผลเนื่องมาจากการเลิกล้างกรรมสิทธิเอกชนและทรัพย์สินเอกชน อีกนัยหนึ่งตามระเบียบการของพวกคอมมิวนิสต์นั้น งานจะได้เป็นความจำเป็นสำหรับทุกคน เพราะว่าต่อไปจะไม่มีรายได้หรือมรดกอีกแล้ว โดยเหตุนี้

ระเบียบการซึ่งบังคับให้ทุกคนต้องทำงานนั้นจะเกิดมีขึ้นเอง เนื่องจากพฤติการณ์โดยทั่วไปยิ่งกว่าเนื่องจากการบังคับตามกฎหมาย

อัน "นโยบายในเรื่องงาน" ของพวกคอมมิวนิสต์นั้น ถ้าไม่ควบกันไปกับการเลิกร้างรายได้และมรดกแล้ว ก็ไม่สามารถจะเข้าใจได้ คือหมายความว่าจะได้เลิกล้างชนชั้นกระฎุมพี (Bourgeios) และพวกกระฎุมพีจะต้องทำงานเหมือนชนชั้นอื่น ๆ และถ้าต้องการจะได้มีกินแล้ว พวกกระฎุมพีก็จะต้องทำงานเหมือนชนชั้นอื่นเหมือนกัน (ดังมีกล่าวไว้ในกำหนดการผรั่งเศสหน้า ๒๑)

ความเห็นที่ว่า ทุกคนต้องทำงานและต้องมีอาชีพนั้น ไม่ใช่เป็นลักษณะของคอมมิวนิสต์ บางทีในชั้นต้นความคิดอันนี้อาจจะเป็นความคิดเฉพาะของคอมมิวนิสต์ได้ แต่ตกมาบัดนี้ระเบียบการชุมชนและการเมืองอื่น ๆ ซึ่งไม่ใช่คอมมิวนิสต์ก็ได้รับเอาความเห็นนี้เหมือนกัน ถึงกับตั้งเป็นจุดสำคัญอันจะถึงสู้รบ อย่างเช่นระเบียบการบงการใหม่ ๆ ที่เรียกกันว่าฟัสซิสม์หรือฮิตเลริสม์เป็นต้น กำหนดการของฮิตเลอร์ (ค.ศ. ๑๙๒๐ และกำหนดการบอคชไฮม) กล่าวไว้แจ้งชัดว่าพลเมืองทุกคนจะต้องถูกบังคับให้ทำงานและต้องทำงานจึงจะมีสิทธิ์ที่จะได้รับอาหาร ทั้งนี้ถึงกับเรียกร้องให้ "เลิกล้างรายได้ต่าง ๆ ที่มิได้เป็นผลอันได้มาด้วยงานและด้วยแรงของตน" ข้อนี้คล้ายกับการเลิกล้างรายได้ของคอมมิวนิสต์อยู่อย่างแปลกปลาด แต่รัฐบาลฟัสต์หรือแนชะนั่นโซชลิสม์ เมื่อได้เข้าถืออำนาจการปกครองแล้วก็ยังมิได้ปฏิบัติตามความเห็นทางทฤษฎีเช่นนี้ เพราะฉะนั้นข้อที่นโยบายโซเวียตกับเยอรมันหรืออิตาเลียนแตกต่างกันในเรื่องงานนี้ มีอยู่เพียงว่าเยอรมันกับอิตาเลียนยังมิได้คัดค้านการที่จะรักษาทรัพย์สินเอกชนเท่านั้น อันที่จริงรัฐบาลหลายรัฐบาลได้เคยส่งเสริมบ่อย ๆ ว่าให้ "ทุกคนทำงาน" ในฐานที่เป็นนโยบายการชุมชนที่ควร (เช่นฝรั่งเศสในระหว่างสงครามและบัลเกเรีย รัฐบัญญัติลงวันที่ ๑๙ มิถุนายน ค.ศ. ๑๙๒๕ ว่าด้วยการบังคับแรงงาน เพื่อบำรุงระเบียบทางรถไฟ และปารากวัยรัฐบัญญัติการบังคับแรงงานลงวันที่ ๑๕ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๙๒๕ เพื่อสร้างและรักษาสะพานและทาง ฯ ล ฯ) แต่นโยบายเช่นนี้เป็นแผนการชุมชนซึ่งมักจะใช้เฉพาะเพื่อความต้องการในกรณีฉุกเฉินในท้องที่ หรือถ้าจะใช้ทั่ว ๆ ไปก็เพื่อจะป้องกันประเทศไม่ให้มีคนประพฤติผิดที่เกียจคร้าน ฯ ล ฯ และมิได้เกี่ยวข้องกับระเบียบการคอมมิวนิสต์เลย

ส่วนแผนการ ซึ่งคณะคอมมิวนิสต์แนะขึ้นในระยะเฉพาะกาลเพื่อเป็นทางบรรลุ "วัตถุที่หมายในที่สุด" ดังได้กล่าวไว้ข้างต้นนั้นก็เป็นแต่เพียงแผนการเท่านั้น แผนการเป็นทางดำเนินการอย่างหนึ่งสำหรับบรรลุวัตถุที่ประสงค์อย่างดีที่สุดเท่านั้น ถ้าแผนการปรากฏว่าไม่เพียงพอ หรือไม่พอแก่การอย่างใดแล้ว ก็ย่อมเปลี่ยนได้ทุกคราวที่จำเป็น ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าจุดสำคัญใน "นโยบายเรื่องงาน" ของคอมมิวนิสต์นั้น อยู่ที่เนื้อนโยบายที่ข้าพเจ้าได้ชี้แจงมาแล้วข้างต้น

(ลงนาม) ร. กียอง

วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๓๔

(สำเนา)

กรรมาธิการสอบสวนว่าหลวงประดิษฐ์มนูธรรมเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่

รายงานประชุม ครั้งที่ ๑

กรรมาธิการประชุมครั้งที่ ๑ ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม วันที่ ๔ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๗๖

เวลา ๙.๑๐ น. เลขาธิการสภาผู้แทนราษฎรเปิดประชุม มีผู้มาประชุมคือ.–

หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ	กรรมาธิการ
พระยาศรีสังกร	กรรมาธิการ
พระยานลราชสุวัจน์	กรรมาธิการ
เซอร์ รอเบอร์ต ฮอลแลนด์	ผู้เชี่ยวชาญ
นาย ร. กียอง	ผู้เชี่ยวชาญ

พระยาศรีสังกร เสนอให้หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณเป็นประธานกรรมาธิการพระยานลราชสุวัจน์ รับรอง

พระยาศรีสังกร เสนอให้พระยานลราชสุวัจน์เป็นเลขานุการหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ รับรอง

กรรมาธิการตกลงตามนี้ แล้วเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎรมอบหน้าที่ประธานให้แก่ประธานกรรมาธิการ

ประธานกรรมาธิการกล่าวว่า ตามมติของสภาผู้แทนราษฎร คณะกรรมาธิการวิสามัญนี้ตั้งขึ้นเพื่อพิจารณาว่าหลวงประดิษฐ์มนูธรรม สมาชิกประเภทที่ ๒ และรัฐมนตรีที่ต้องคำกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ในสมัยพระยามโนปกรณ์นิติธาดาเป็นนายกรัฐมนตรีได้บีดสภาผู้แทนราษฎร นั้นว่ามีมลทินจริงดังนั้นหรือไม่ ตามมติของสภาผู้แทนราษฎรที่ว่านี้ถ้าจะสรุปความเข้าแล้วก็มีประเด็นอันจะพึงพิจารณาว่า หลวงประดิษฐ์มนูธรรมเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่

ประธานกรรมาธิการขอให้คณะกรรมาธิการทำความตกลงกันเสียก่อนว่าจะดำเนินการพิจารณาอย่างไร

ประธานกรรมาธิการเสนอว่า คณะกรรมาธิการนี้ไม่ใช่คณะกรรมาธิการตุลาการ และประเด็นอันจะพึงพิจารณาก็ไม่ใช่ประเด็นข้อหาในทางตุลาการ หากเป็นประเด็นคำกล่าวหาทั่ว ๆ ไปในทางการเมือง เพราะฉะนั้นประเด็นอันจะพึงพิจารณาจึงมิใช่ประเด็นข้อกฎหมาย แต่หากเป็นประเด็นการเมือง คือว่าหลวงประดิษฐ์มนูธรรมมีความเห็นการเมืองเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่ ในการพิจารณาจึงจะต้องวางบทวิเคราะห์ว่าคอมมิวนิสต์คืออะไรเสียก่อน ในข้อนี้ขอเสนอให้เป็นหน้าที่ของผู้เชี่ยวชาญทั้ง ๒ จะทำบันทึกร่วมกัน เพื่อวางบทวิเคราะห์ศัพท์คอมมิวนิสต์ดังที่ว่ามานั้น เมื่อผู้เชี่ยวชาญทั้ง ๒ ได้ทำบันทึกยื่นต่อคณะกรรมาธิการได้รับรองแล้ว ก็ควรจะเชิญหลวงประดิษฐ์มนูธรรมมาถามว่าพอใจในบทวิเคราะห์นั้นว่าเป็นบทวิเคราะห์ที่เป็นธรรมแล้วหรือยัง เมื่อหลวงประดิษฐ์มนูธรรมพอใจในบทวิเคราะห์นั้นแล้ว คณะกรรมาธิการพึงถามว่า ในลักษณะแต่ละข้อแห่งคอมมิวนิสต์นั้นหลวงประดิษฐ์มนูธรรมมีความเห็นทางการเมืองอย่างไรบ้าง เมื่อได้รับคำตอบอย่างไรแล้วคณะกรรมาธิการจึงจะพึงวินิจฉัยว่า หลวงประดิษฐ์มนูธรรมเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่ ข้อวินิจฉัยอันเป็นประเด็นสำคัญย่อมอยู่ที่ความเห็นทางการเมืองของหลวงประดิษฐ์มนูธรรม ซึ่งควรจะถามเอาจากปากคำของหลวงประดิษฐ์มนูธรรมเอง และโดยที่มติของสภาผู้แทนราษฎรตั้งปัญหาว่า หลวงประดิษฐ์มนูธรรมเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่ และมิได้ตั้งปัญหา

ว่าเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์มนูธรรมเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่ ฉะนั้น เค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์มนูธรรมจึงมิได้เป็นประเด็นอันจะพึงพิจารณา ตัวประเด็นอยู่ที่หลวงประดิษฐ์มนูธรรมมีความเห็นทางการเมืองที่เป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่ เพราะฉะนั้นจึงได้เสนอวิธีดำเนินการพิจารณาดังที่ว่ามาแล้วข้างต้นนั้น

ประธานกรรมาธิการถามความเห็นของผู้เชี่ยวชาญทั้ง ๒ เพื่อประกอบการพิจารณาของคณะกรรมาธิการ

เซอร์ รอเบอร์ต ฮอลแลนด์ แสดงความเห็นว่าถ้าจะวางบทวิเคราะห์แห่งคอมมิวนิสต์ตามความหมายของศัพท์แล้ว ก็พอจะทำได้โดยไม่สู้จะเป็นการยากลำบากนัก แต่ถ้าจะพูดถึงลัทธิการเมืองในประเทศใดประเทศหนึ่งว่าเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่ไซร้จะวินิจฉัยได้โดยยากยิ่งนัก เช่นประเทศรัสเซียในขณะนี้เป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่ก็เป็นปัญหาที่จะตัดสินให้แน่นอนได้ยาก แต่ถ้าจะพูดโดยทั่วไปแล้วลัทธิใด ๆ ที่มีความมุ่งหมายจะโค่นด้วยพละการซึ่งระเบียบการของชุมนุมชน ซึ่งมีอยู่ณบัดนี้ไซร้ก็มักจะถือกันว่าเป็นลัทธิคอมมิวนิสต์

นาย ร. กียอง กล่าวว่าการที่จะวางบทวิเคราะห์แห่งคอมมิวนิสต์นั้นจะต้องคำนึงถึงใน ๒ ทางคือ

๑. นัยทางเทคนิค กล่าวคือ คอมมิวนิสต์ประกอบด้วยลักษณะสาระสำคัญอย่างใดบ้างและ

๒. ในทางการเมือง ซึ่งมักจะกล่าวหากันอย่างง่าย ๆ ว่าเป็นคอมมิวนิสต์ โดยมิได้อาศัยหลักเกณฑ์ที่แน่นอนอย่างไร ถึงแม้ว่ารัฐบาลเป็นผู้วางบทวิเคราะห์แห่งคอมมิวนิสต์ บทวิเคราะห์นั้นก็ไม่เป็นหลักอันจะพึงเชื่อถือได้อย่างแน่นอนเพราะว่ารัฐบาลมีส่วนได้เสียเกี่ยวข้องอยู่ด้วย หน้าที่ของผู้เชี่ยวชาญในการที่จะวางบทวิเคราะห์แห่งคอมมิวนิสต์นี้ นายกียองเข้าใจว่าเกี่ยวด้วยในทางเทคนิค กล่าวคือหลักมูลของคอมมิวนิสต์มีลักษณะการอย่างไร มิใช่จะถือเอาง่าย ๆ ตามความนิยมของคณะการเมืองต่าง ๆ เช่นนั้นมิได้

นายกียอง เสนอว่า หลวงประดิษฐ์มนูธรรมมิได้ต้องข้อหาในทางตุลาการว่าเป็นคอมมิวนิสต์ และประเด็นอันจะพึงพิจารณาก็คือหลวงประดิษฐ์มนูธรรมสนับสนุนลัทธิคอมมิวนิสม์หรือไม่ ซึ่งเป็นประเด็นเกี่ยวด้วยความเห็นทางการเมืองของหลวงประดิษฐ์

มนูธรรมต่างหาก ไม่ควรจะเอาเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์มนูธรรมมาตั้งเป็นประเด็นพิจารณา

เซอร์ รอเบอร์ต ฮอลแลนด์ เห็นพ้องด้วยว่าคำกล่าวหาหลวงประดิษฐ์มนูธรรมนั้นมิใช่ข้อหาทางตุลาการ และหน้าที่ของกรรมาธิการก็คือ จะสอบสวนดูว่าทำนองความเห็นทางการเมืองของหลวงประดิษฐ์มนูธรรมนั้นย้อมด้วยสีคอมมิวนิสต์หรือไม่ เพราะฉะนั้นวัตถุที่จะพึงพิจารณาก็คือความเห็นทางการเมืองของหลวงประดิษฐ์มนูธรรม และมิใช่เค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์ ฯ

พระยาศรีสังกร และพระยานลราชสุวจน์ เห็นชอบด้วยวิธีการที่ประธานกรรมาธิการเสนอนั้นมีอาทิคือ

๑. พึงมอบให้ผู้เชี่ยวชาญทั้ง ๒ ทำบันทึกร่วมกัน เพื่อวางบทวิเคราะห์ลักษณะสาระสำคัญต่าง ๆ แห่งคอมมิวนิสต์และ

๒. ข้อที่จะพึงพิจารณานั้น คือความเห็นทางการเมืองของหลวงประดิษฐ์มนูธรรม และมิใช่เค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์มนูธรรม ถ้าดำเนินการพิจารณาไปแล้วปรากฏว่า มีข้อความพาดถึงเค้าโครงการเศรษฐกิจนั้นแล้วจึงพิจารณาเป็นข้อ ๆ ไป

คณะกรรมาธิการได้ตกลงตามนี้

ในการอภิปรายถึงวิธีการที่ผู้เชี่ยวชาญจะทำบันทึกร่วมกัน เพื่อวางบทวิเคราะห์แห่งคอมมิวนิสต์นั้น ประธานกรรมาธิการเสนอว่า ควรจะอาศัยกำหนดการของคณะคอมมิวนิสต์แห่งอังกฤษและฝรั่งเศสประกอบความพิจารณาด้วย ที่ประชุมเห็นชอบดังนี้ และประธานกรรมาธิการรับว่าจะร้องขอให้กระทรวงการต่างประเทศมีโทรเลขไปยังสถานทูตสยาม ณ กรุงลอนดอน และกรุงปารีสเพื่อให้รีบส่งกำหนดการที่ต้องการนั้นมาทางไปรษณีย์อากาศ.

ปิดประชุมเวลา ๑๐ น.

(ลงพระนาม) วรรณไวทยากร วรวรรณ

ประธาน

สำเนา

กรรมาธิการสอบสวนว่าหลวงประดิษฐ์มนูธรรม เป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่

รายงานการประชุมครั้งที่ ๒

เปิดประชุม ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม วันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๗๖ เวลา ๙.๑๕ น.

มีผู้มาประชุม คือ

หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ	ประธานกรรมาธิการ
พระยาศรีสังกร	กรรมาธิการ
พระยานลราชสุวัจน์	กรรมาธิการเลขาธิการ
เซอร์ รอเบอร์ต ฮอลแลนด์	ผู้เชี่ยวชาญ
นาย ร. กียอง	ผู้เชี่ยวชาญ

และ หลวงประดิษฐ์มนูธรรม ซึ่งกรรมาธิการเชิญมา

เมื่อคณะกรรมาธิการได้ตกลงรับรองรายงานการประชุมครั้งที่ ๑ แล้ว ประธานกรรมาธิการได้ชี้แจงหลวงประดิษฐ์มนูธรรมทราบวิธีดำเนินการพิจารณาซึ่งคณะกรรมาธิการได้ตกลงไว้แล้วคือว่า โดยที่มติของสภาผู้แทนราษฎรตั้งปัญหามาให้พิจารณาว่า หลวงประดิษฐ์มนูธรรม เป็นคอมมิวนิสต์ดังที่กล่าวหากันในสมัยรัฐบาลพระยามโน ฯ นั้นหรือไม่ ประเด็นอันจะพึงพิจารณาจึงอยู่ที่ความเห็นทางการเมืองของหลวงประดิษฐ์มนูธรรม และมิได้อยู่ที่เค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์มนูธรรม คำกล่าวหาที่อ้างถึงนั้น เป็นคำกล่าวหาในทางการเมือง หาใช่ข้อหาในทางตุลาการไม่ เพราะฉะนั้นคณะกรรมาธิการจึงได้ตกลงว่า จะดำเนินการพิจารณาดังนี้คือ ขอให้ผู้เชี่ยวชาญทั้ง ๒ ร่างบันทึกรวมกันมา เพื่อวางบทวิเคราะห์ลักษณะฉะเพาะลัทธิคอมมิวนิสม์ บัดนี้ผู้เชี่ยวชาญทั้ง ๒ ได้ร่างบันทึกที่ว่านี้ส่งมาแล้ว และประธานกรรมาธิการก็ได้ส่งไปให้หลวงประดิษฐ์มนูธรรมทราบแล้ว จึงขอถามหลวงประดิษฐ์มนูธรรมว่า บรรดาลักษณะต่าง ๆ ซึ่งวางบทวิเคราะห์ไว้ในบันทึกนั้น หลวงประดิษฐ์มนูธรรมพอใจแล้วหรือไม่ว่าเป็นลักษณะฉะเพาะของ

ลัทธิคอมมิวนิสม์ ถ้ามีข้อสังเกตอย่างไรก็ขอให้หลวงประดิษฐ์มนูธรรมแสดงมา เมื่อตกลงกันในบทวิเคราะห์ลักษณะต่าง ๆ แล้ว ก็จะได้ถามความเห็นทางการเมืองของหลวงประดิษฐ์-มนูธรรมในข้อลักษณะนั้น ๆ ต่อไป

หลวงประดิษฐ์มนูธรรมรับรองหลักเกณฑ์วินิจฉัยลักษณะฉะเพาะของคอมมิวนิสต์ดังที่ผู้เชี่ยวชาญว่าไว้ในบันทึกร่วมกัน กล่าวคือ อะไรที่มีอยู่ฉะเพาะแต่ในกำหนดการคอมมิวนิสต์เท่านั้นและไม่อยู่ในกำหนดการของคณะพรรคการเมืองอื่น ๆ ไซ้ร จึงจะเป็นส่วนหนึ่งของคอมมิวนิสม์โดยไม่เป็นปัญหา

หลวงประดิษฐ์มนูธรรมขอตั้งข้อสังเกตเป็น ๒ ตอน ตอนที่หนึ่งว่าด้วยหลักการ อีกตอนหนึ่งว่าด้วยความหมายของถ้อยคำบางแห่งซึ่งใคร่จะให้ไขความให้ชัด

ในส่วนหลักการนั้น หลวงประดิษฐ์มนูธรรมขอตั้งข้อสังเกตเนื่องในลักษณะการโภคกิจข้อ ๖. ซึ่งวางไว้ว่า บังคับให้ทุกคนทำงาน "ใครไม่ทำงานไม่ให้กิน" (กำหนดการฝรั่งเศส หน้า ๒๑) ดังนี้ หลวงประดิษฐ์มนูธรรมเสนอว่าหลักการข้อนี้มีอยู่ในกำหนดการของคณะนาซีด้วยเหมือนกัน เพราะฉะนั้นตามหลักเกณฑ์วินิจฉัยซึ่งผู้เชี่ยวชาญได้วางไว้ก็ควรจะถอนลักษณะการโภคกิจข้อ ๖ นี้ออกเสีย เพราะมิได้เป็นลักษณะฉะเพาะของคณะคอมมิวนิสต์

นาย ร. กียอง.–หลักการที่ว่านี้ คณะคอมมิวนิสต์เป็นผู้เริ่มใช้ แต่บัดนี้คณะบงการแผ่นดินต่าง ๆ เช่น คณะนาซี และคณะฟัสซิสต์ นำเอาไปใช้ด้วย

เซอร์ รอเบอร์ต ฮอลแลนด์.–ถึงแม้ว่าคณะอื่น ๆ นำเอาไป ก็ยังเป็นลักษณะสาระสำคัญของคอมมิวนิสต์

นาย ร. กียอง.–แต่ตามเกณฑ์วินิจฉัยที่ได้วางไว้นั้น ควรจะถอนหลักการนี้ออกได้

หลวงประดิษฐ์มนูธรรม–หลักการอันนี้เป็นสุภาษิตซึ่งใช้กันมาตั้งแต่ครั้ง แซงต์ซิ-มอง และตามกำหนดการของคณะคอมมิวนิสต์ฝรั่งเศสหน้า ๒๑ นั้น ก็มิได้กล่าวในเชิงว่าเป็นหลักการ แต่หากกล่าวในเชิงปลุกใจผู้กระทำการเลือกตั้งให้เลื่อมใสในหลักการคอมมิวนิสต์ว่า มูลค่าต่าง ๆ อาศัยแรงงานเป็นที่ตั้ง

เซอร์ รอเบอร์ต ฮอลแลนด์–เป็นหลักเก่าก็จริงอยู่ แต่ก็ยังเป็นหลักของคอมมิวนิสต์อยู่

หลวงประดิษฐ์–ถ้าถือเคร่งตามหลักที่วางไว้นี้แล้ว การบังคับให้คนทำงานบางอย่างซึ่งมีอยู่ในกฎหมายไทย ณ บัดนี้ เช่นพระราชบัญญัติดัดสันดานคนจรจัดและคนที่เคยต้องโทษหลายครั้ง ร.ศ. ๑๒๗ และพระราชบัญญัติเกณฑ์จ้าง ร.ศ. ๑๑๙ ก็จะกลายเป็นกระทำตามแบบคอมมิวนิสต์ไป อนึ่งกฎหมายของประเทศอื่น ๆ เช่นบัลแกเรีย และปารากวัย ก็มีบังคับให้คนทำงานบางอย่าง และตามอนุสัญญาว่าด้วยการบังคับแรงงานของสันนิบาตชาติ ก็ยอมให้เกณฑ์แรงงานได้ในบางกรณี บีหนึ่งไม่เกิน ๖๐ วัน

เซอร์ รอเบอร์ต ฮอลแลนด์.– หลักนี้ย่อมมีการยกเว้นเป็นธรรมดา ถึงแม้ว่าในรัสเซียหญิงมีครรภ์ก็ได้รับความยกเว้นไม่ต้องทำงาน แต่หลักที่ว่าทุกคนต้องทำงานนั้นได้วางไว้อย่างหนักแน่น ถึงกับมีบทบัญญัติว่า จะเอากิจส่วนตัว เช่นการแต่งงาน มาข้องขัดหน้าที่ต่อรัฐไม่ได้เลย

หลวงประดิษฐ์.–แนวความคิดอันเป็นสาระสำคัญของลัทธิคอมมิวนิสม์ก็มีแสดงอยู่ในตัวศัพท์แล้ว ว่าเป็นการนิยมสรรพสาธารณ์ คณะนาซีปฏิเสธอย่างแข็งแรงว่าไม่เป็นคอมมิวนิสต์ แต่ก็มีบทบังคับให้คนทำงาน

นายกียอง.–หลักนี้เป็นหลักเศรษฐกิจอย่างหนึ่ง ซึ่งถึงแม้ในชุมชนกระฎุมพีก็มีใช้กันอยู่ แต่โดยมากมักจะใช้ในกรณีฉุกเฉิน แต่ไม่วางเป็นบทกฎหมายประจำเป็นนิจ เช่นฝรั่งเศส ก็เคยบังคับให้คนทำงานในกรณีฉุกเฉินและเท่าที่นายกียองจำได้ ในมาดากาสคาร์ก็ดูเหมือนเคยมีบทกฎหมายเฉพาะแคว้นนั้นบังคับให้ทุกคนต้องมีอาชีพ ภายใน ๑๐ ปีที่แล้วมานี้ชุมชนกระฎุมพีก็ออกจะยอมรับว่า การบังคับให้คนมีอาชีพนั้นเป็นหน้าที่ทางจริยาของพลเมืองอย่างหนึ่ง และเป็นหลักประเพณีทางโภคกิจของประเทศอย่างหนึ่งด้วย แต่พวกคอมมิวนิสต์นั้นอยากจะตั้งหลักอันนี้ขึ้นเป็นกฎหมายมีการลงโทษด้วย และกระทำการอันนี้โดยที่เป็นผลอันจำเป็น เนื่องมาจากการเลิกล้างรายได้และมรดก

เซอร์ รอเบอร์ต ฮอลแลนด์.–ที่ว่าบังคับให้ทำงานตามลักษณะข้อที่ ๖ ที่เป็นปัญหาอยู่นี้ หมายความถึงการบังคับให้ทำงานเพื่อประโยชน์คอมมิวนิสต์

นายกียอง.–แต่ตามข้อความในกำหนดการฝรั่งเศสซึ่งอ้างมานี้ ไม่มีความหมายเช่นนั้น

หลวงประดิษฐ์.–หลักการอันนี้ไม่มีอยู่ในหลักการมอสโคว์

เซอร์ รอเบอร์ต ฮอลแลนด์.–ความมุ่งหมายในกำหนดการฝรั่งเศสมีอยู่ว่า จะบังคับให้พวกกระฎุมพีขี้เกียจนั้นทำงานตามหลักการทั่วไปของคณะคอมมิวนิสต์ระหว่างประเทศ

หลวงประดิษฐ์.–ความมุ่งหมายของหลักการคอมมิวนิสต์ในข้อนี้มีอยู่ว่า โดยที่มูลค่าต่าง ๆ เนื่องมาจากแรงงาน จึงไม่ควรยอมให้มีรายได้ซึ่งมิได้เนื่องมาจากแรงงานและไม่ยอมให้มีมฤดกโดยนัยดุจเดียวกัน

นายกียอง.–ตามกำหนดการมอสโคว์นั้น ได้วางหลักข้อนี้ไว้เป็นทางวิทยาการมากกว่าในกำหนดการฝรั่งเศสซึ่งตั้งขึ้นเพื่อประโยชน์ในการเลือกตั้ง หลักในกำหนดการมอสโคว์มีอยู่ว่า งานมิใช่เป็นอุปกรณ์การหาเลี้ยงชีพ แต่เป็นความจำเป็นแห่งชีวิตทีเดียว และความคิดอันนี้ก็กำลังขยายออกไปในประเทศอื่น ๆ ด้วย เพราะฉะนั้นในบัดนี้ก็ไม่เป็นลักษณะของคอมมิวนิสต์เสียแล้ว

เซอร์ รอเบอร์ต.–ขอเวลาไปร่างมาใหม่

ในส่วนถ้อยคำอันจะพึงไขความนั้น หลวงประดิษฐ์ขอตั้งข้อสังเกตดังต่อไปนี้

การเมือง

๑. คำว่า "รัฐบาลโดยคณะกรรมการ" นั้นออกจะกว้างไป มหาชนอาจจะเข้าใจผิดว่า หมายความถึงคณะกรรมการตามระบอบรัฐธรรมนูญและรัฐสภาก็ได้

ตกลงแก้เป็น "การตั้งรัฐบาล**โซเวียต** (คณะกรรมการคนงาน ชาวนาและทหาร)"

การคลัง

๑. คำว่า "เอาธนาคารเอกชนมาเป็นของประชาชาติ" อาจเข้าใจผิดไปถึงการตั้งธนาคาร

ตกลงแก้เป็น "การริบเอาธนาคารเอกชนมาเป็นของชาติ"

เมื่อได้ตกลงกันในลักษณะต่าง ๆ แห่งคอมมิวนิสต์ เว้นแต่ลักษณะการโภคกิจข้อ ๖ ซึ่งผู้เชี่ยวชาญรับเอาไปพิจารณาใหม่นั้นแล้ว ประธานกรรมาธิการได้ถามความเห็นในทางการเมืองของหลวงประดิษฐ์ เนื่องในลักษณะการต่าง ๆ นั้นและได้ทำความตกลงว่า บรรดาคำตอบของหลวงประดิษฐ์นั้น จะเป็นการตอบตรงกับลักษณะต่าง ๆ ครบถ้วนทุกข้อ

ไม่นั้น ขอให้ผู้เชี่ยวชาญแสดงความเห็นด้วย แต่ในข้อที่ว่าคำเหล่านั้นมีน้ำหนักเพียงไร ย่อมเป็นหน้าที่ของกรรมาธิการ และมิใช่หน้าที่ของผู้เชี่ยวชาญที่จะวินิจฉัย

หลวงประดิษฐ์แสดงความเห็นเป็นข้อ ๆ ดังต่อไปนี้.–

การเมือง

๑. การตั้งรัฐบาลโซเวียต (คณะกรรมการคนงาน ชาวนา และทหาร)

หลวงประดิษฐ์.–ข้าพเจ้าไม่คิดที่จะตั้งรัฐบาลโซเวียตเลย เพราะว่ามีความเลื่อมใสในระบอบรัฐธรรมนูญ ซึ่งข้าพเจ้าได้มีส่วนในการตั้งรัฐธรรมนูญ แห่งราชอาณาจักร์สยาม และมีส่วนในการออกกฎหมายเลือกตั้ง ทั้งนี้เป็นหลักพะยานให้เห็นว่า ข้าพเจ้าเลื่อมใสในระบอบรัฐธรรมนูญและรัฐสภาอยู่แล้ว

เซอร์ รอเบอร์ต.–หลวงประดิษฐ์คิดจะแก้หลักการอันเป็นสาระสำคัญในพระราชบัญญัติการเลือกตั้งฉบับที่ใช้อยู่ ณ บัดนี้หรือไม่ ?

หลวงประดิษฐ์–ตั้งใจจะรักษาหลักสำคัญนั้น ๆ ไว้ จะมีการแก้ไขบ้างก็เช่นว่าการเลือกตั้ง ๒ ชั้นนั้น คิดว่าต่อไปจะแก้ไขให้ราษฎรเลือกตั้งผู้แทนราษฎรโดยตรงทีเดียว และการแก้ไขต่าง ๆ นั้น ก็จะแก้โดยวิธีทางรัฐธรรมนูญ และไม่คิดจะใช้วิธีปกครองโดยโซเวียตเลย.

การคลัง

๑. การริบเอาธนาคารเอกชนมาเป็นของประชาชาติ และโอนทองคำสำรอง หลักทรัพย์ เงินฝาก ฯลฯ ทั้งหมดที่อยู่ในธนาคารนั้น ๆ มาเป็นของรัฐ

หลวงประดิษฐ์–ไม่มีความคิดเลยที่จะริบธนาคารเอกชนมาเป็นของชาติ โอนทองคำสำรอง หลักทรัพย์ เงินฝาก ฯลฯ ทั้งหมดที่มีอยู่ในธนาคารนั้น ๆ มาเป็นของรัฐ เพราะว่าเลื่อมใสในกรรมสิทธิ์ทรัพย์สินเอกชนที่จะเป็นเจ้าของ

๒. การเพิกถอนและปฏิเสธหนี้สินต่อนายทุนต่างประเทศและในประเทศ

หลวงประดิษฐ์.–ยิ่งเพิกถอนหรือปฏิเสธหนี้สินต่อนายทุนต่างประเทศและในประเทศแล้ว ยิ่งไม่มีความคิดที่จะกระทำเช่นนั้นเลย เพราะมีความประสงค์จะรักษาสัมพันธ์ไมตรีกับนานาประเทศไว้ให้มั่นคง เมื่อข้าพเจ้าร่างคำแถลงการณ์ของรัฐบาลพระยามโน ฯ ก็ได้

บรรจุข้อความเช่นนี้ไว้ในคำแถลงการณ์นั้นเหมือนกัน ข้าพเจ้าไม่มีความประสงค์ที่จะปฏิเสธหนี้สินทั้งภายในและภายนอกประเทศเลย

เซอร์ รอเบอร์ต.– ไม่มีทางจะปฏิเสธลัทธิคอมมิวนิสม์ได้ชัดแจ้งกว่านี้ได้แล้ว.

การชุมชน

๑. การใช้กำลังบังคับเลิกล้มระเบียบการชุมชน ซึ่งมีอยู่ตามประเพณีทั้งหมดเพื่อ**ทางเดียว**ที่จะบรรลุวัตถุประสงค์คอมมิวนิสต์

หลวงประดิษฐ์.– คำว่า "ระเบียบการชุมชนซึ่งมีอยู่ตามประเพณีนั้น ขอซ้อมความเข้าใจในความหมายเสียก่อน หมายความถึงการครอบครัว.....ฉะนี้ไม่ใช่หรือ ?

เซอร์ รอเบิร์ต–หมายความถึงการครอบครัว การปกครอง การแบ่งชั้นและโครงร่างของชุมนุมชนทั้งมวล แต่ข้อสำคัญอยู่ที่ว่า จะกระทำการเปลี่ยนแปลงเหตุการณ์ให้ตั้ง ๑ กันใหม่หรือจะเปลี่ยนแปลงตามวิถีทางรัฐธรรมนูญ ถ้าเป็นการเปลี่ยนอย่างตั้ง ๑ กันใหม่แล้ว จึงจะเป็นลักษณะส่วนหนึ่งของคอมมิวนิสต์

หลวงประดิษฐ์– ไม่มีคิดที่จะเปลี่ยนแปลงเป็นการนับ ๑ ใหม่เลย ในการปกครองข้าพเจ้าเลื่อมใสในระบอบรัฐธรรมนูญ ดังกล่าวแล้วข้างต้น ในการครอบครัว ข้าพเจ้าก็ได้มีส่วนร่างประมวลกฎหมายแพ่ง ในเรื่องนี้และความเห็นของข้าพเจ้าในเรื่องนี้ ก็เป็นไปในทางรักษาประเพณีของไทย ในทางอื่น ๆ ก็เหมือนกัน หลักประเพณีอันใดที่เหมาะสมกับสมัยก็ตั้งใจจะรักษาไว้ ส่วนข้อที่จะแก้ไขก็จะแก้ไขตามวิถีทางรัฐธรรมนูญ ส่วนการเปลี่ยนแปลงเป็นการนับ ๑ ใหม่นั้นเห็นว่า ไม่เป็นประโยชน์ ในเรื่องสงครามระหว่างชั้นนั้น ได้พยายามชี้แจงให้คนต่าง ๆ เข้าใจว่าไม่เป็นการบังควร เพราะจะเป็นการทำให้นองเลือดเปล่า ๆ

นายกียองและ เซอร์ รอเบอร์ต.–ข้อสำคัญอยู่ที่การ**ใช้กำลังบังคับ**ในอันจะเลิกล้มหลักประเพณีต่าง ๆ แต่ถ้าไม่คิดจะใช้กำลังบังคับแล้ว ก็ไม่อยู่ในลักษณะคอมมิวนิสต์

๒. การทำสงครามเนืองนิจในความบงการของพวกปุถุชน เพื่อทำลายกำลังและประเพณีต่าง ๆ ของชุมชนอย่างเก่า และทำลายพวกกระฎุมพีที่อาจโผล่ขึ้นมาใหม่

หลวงประดิษฐ์.– ดิกเตเตอร์ชิบหรือลัทธิบงการแผ่นดินนั้น ข้าพเจ้าไม่ชอบเลย ที่ไม่ชอบนั้นไม่ใช่เฉพาะแต่การที่จะให้คนจนเข้าถืออำนาจบงการเท่านั้น. ถึงแม้ว่าคนชั้นอื่นจะเข้ายึดอำนาจบงการแผ่นดินก็ไม่เห็นชอบด้วยเหมือนกัน

๓. การเลิกมรดก

หลวงประดิษฐ์.– ไม่มีความคิดที่จะเลิกมรดกเลยนายกียองย่อมทราบอยู่ว่าในการร่างประมวลกฎหมายแพ่ง ข้าพเจ้าเคยสนับสนุนให้มีประมวลมรดกอยู่ด้วย

การโภคกิจ

๑. การริบโดยไม่มีการทดแทน ซึ่งกิจการเอกชน (นายทุน) ใหญ่ ๆ ทั้งหมด เช่น โรงงาน การงาน เหมืองแร่ โรงไฟฟ้า รถไฟ การขนส่ง การคมนาคม อสังหาริมทรัพย์ที่ดินใหญ่ ๆ เครื่องจักร ฯลฯ

หลวงประดิษฐ์.– ไม่มีความคิดเช่นนี้เลยมีเหตุผลเหมือนกับที่ได้กล่าวมาแล้วว่าด้วยลักษณะการคลัง ข้าพเจ้ายืนยันว่ามีความเลื่อมใสในทรัพย์สินเอกชน

๒. การโอนอสังหาริมทรัพย์ที่ดิน ซึ่งได้รับมอบมานั้นให้แก่ชาวนา

๓. ต่อจากนั้น ห้ามมิให้ซื้อขายที่ดินที่ได้โอนมานั้น

๔. ริบอสังหาริมทรัพย์บ้านเรือนใหญ่ ๆ และย้ายคนงานและคนจนไปอยู่ในบ้านเรือนและถิ่นที่อยู่ของเศรษฐีกระฎุมพี.

๕. การเพิกถอนจำนองอันเป็นที่เสียหายแก่ชาวนาที่จน.

หลวงประดิษฐ์.– คำตอบสำหรับ (๒), (๓), (๔), (๕), ก็เช่นเดียวกัน เพราะเป็นลักษณะเนื่องมาจาก (๑)

แต่ถ้อยคำในข้อที่ ๕ ที่ว่า "การเพิกถอนการจำนอง อันเป็นที่เสียหายแก่ชาวนาที่จน" นั้นดูยังกำกวมอยู่.

เซอร์ รอเบอร์ต เห็นด้วย และรับว่าจะไปคิดแก้ไขเสียใหม่ให้เหมาะและชี้แจงว่าอาจเป็นที่พึงปรารถนาที่จะบรรเทาทุกข์บางอย่างให้แก่ชาวนาที่จนในเรื่องการจำนอง ข้อสำคัญอยู่ที่ว่าจะต้องใช้วิธีการรัฐธรรมนูญเท่านั้นเอง.

หลวงประดิษฐ์.–รับรองว่า ถ้าจะทำการใด ๆ ในเรื่องการจำนองเช่นว่านี้แล้วก็จะได้ทำโดยวิถีทางรัฐธรรมนูญ เช่นให้มีการปราณีประนอมเป็นต้น

๖. บังคับให้ทุกคนทำงาน "ใครไม่ทำงานก็ไม่ได้กิน"

ข้อ ๖ เอาไว้พิจารณาใหม่

๗. สัมพันธ์ไมตรีทางโภคกิจอย่างแข็งแรงกับสหปาลีริบับลิกโซชลิสต์โซเวียต

หลวงประดิษฐ์.–ไม่คิดสัมพันธ์ไมตรีเช่นนี้ แต่ถ้อยคำยังดูกำกวมอยู่คงไม่หมายความถึงสัญญาการค้าขายอย่างเช่นที่อังกฤษและอเมริกาทำ

เซอร์ รอเบอร์ต.– เห็นด้วยและว่าจะได้คิดแก้ไขถ้อยคำให้กระชับขึ้น ในการที่จะไปคิดร่างข้อ ๖ ใหม่นั้น เซอร์ รอเบอร์ต อยากทราบความคิดเห็นของหลวงประดิษฐ์ในเรื่องการบังคับให้ทำงานนั้นว่ามีอยู่อย่างไรบ้าง

หลวงประดิษฐ์.–ชี้แจงว่าฐานะการเมืองในประเทศสยามนี้ ต่างกับที่เป็นอยู่ในประเทศตะวันตก กล่าวคือ ในประเทศสยาม คนชั้นกลาง (บูร์จัวส์) เป็นคนทำงาน ชาวนาเสียอีกมีเวลาว่างมาก ซึ่งชวนจะให้เกียจคร้าน และใช้เวลาที่ว่างนั้นในทางไม่พึงปรารถนา เช่นการเสพย์สุรายาเมาและการปล้นสดมภ์เป็นต้น ซึ่งเราควรจะคิดแก้ไข อนึ่ง คนไม่มีงานทำในกรุงเทพ ฯ นี้ก็มีมาก เขาทั้งนี้จึงควรมีอาชีพเป็นหลักแหล่ง และจะได้เป็นทางป้องกันมิให้คนเหล่านี้กระทำความผิดทางอาญา ส่วนอาชีพนั้นจะให้เลือกเอาได้ตามชอบใจ ไม่บังคับว่า ต้องทำอย่างนั้นอย่างนี้ เป็นแต่ว่าขอให้มีอาชีพเท่านั้น.

นายกียอง.–ที่หลวงประดิษฐ์ว่ามานี้ ก็คือจะจัดการเพื่อความปลอดภัยแก่ชุมนุมชน คือป้องกันไม่ให้ผู้ที่ไม่มีอาชีพไปกระทำความผิดทางอาญามิใช่ว่าจะไปบังคับผู้ที่ มีอาชีพอยู่แล้วให้ทำงาน

หลวงประดิษฐ์.–ชี้แจงเพิ่มเติมต่อไปว่า คนที่เกาะกินตามวัดก็มีและถ้าเลิกรัชชูปการเสีย คนก็จะขี้เกียจยิ่งขึ้น ถ้าคนไม่ทำงานประเทศก็จะไม่เจริญ ข้าพเจ้าจะใคร่ให้คนเหล่านี้แหละมีอาชีพ และมิได้มีความมุ่งหมายที่จะบังคับให้คนชั้นกลาง (บูร์จัวส์) ทำงาน

เซอร์ รอเบอร์ต พวกคอมมิวนิสต์นั้นเป็นปรปักษ์กับพวกบูร์จัวส์ แต่หลวงประดิษฐ์ไม่เป็น เจ้าชายแห่งเวลส์ก็สนพระทัยอย่างเดียวกับหลวงประดิษฐ์เหมือนกัน คือในการจัดค่ายทำงานให้แก่ยุวชนที่ไม่มีงานทำ ถ้ามีงานอันประดิษฐ์ผลให้ทำแล้ว ก็คงจะจัดการได้สำเร็จ แต่ถ้าไม่มีงานให้ทำแล้วก็จะจัดได้โดยยาก จะทำได้ก็แต่บำรุงการศึกษาและอบรม คนไม่มีงานทำให้ทำงานในค่ายทำงาน

หลวงประดิษฐ์.–ชี้แจงว่า คิดจะให้ชาวนาเลี้ยงหมู เป็ด ไก่ และปลูกผักเองบ้าง ดังได้เคยทำแล้วที่ภูเก็ต แต่ว่าการทั้งนี้ก็ต้องกระทำด้วยกฎหมายซึ่งจะต้องผ่านสภาผู้แทน

ราษฎรตามวิถีทางรัฐธรรมนูญที่ได้ดำริไว้นั้นก็คือ คิดจะออกกฎหมายให้คนมีอาชีพและบำรุงการศึกษาวิชาชีพ

ในส่วนข้อ ๖ นั้น หลวงประดิษฐ์ชี้แจงว่า อยากจะให้เอาออกเพราะว่า ถ้าทิ้งไว้คนจะเข้าใจผิดว่า พระราชบัญญัติเกณฑ์จ้างและพระราชบัญญัติดัดสันดานคนจรจัดและคนที่ต้องโทษหลายครั้ง พระราชบัญญัติรัชชูปการที่มีบทบังคับให้คนทำงานบางอย่างนั้น จะเข้าอยู่ในลักษณะคอมมิวนิสต์และจะมีคนขอให้เลิกกฎหมายเหล่านี้เลย ดังได้มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรขอให้ยกเลิกพระราชบัญญัติเกณฑ์จ้างแล้ว

เซอร์ รอเบอร์ต ถ้าจะเอาข้อ ๖ ออกเสียแล้ว หลวงประดิษฐ์จะไม่มีช่องทางที่จะแสดงความเห็นในเรื่องการบังคับคนให้มีอาชีพ

ประธานกรรมาธิการ. ชี้แจงว่า หลวงประดิษฐ์ให้คำมั่นแก่รัฐบาลไว้แล้วว่าจะไม่ใช้วิธีใหม่ใด ๆ ที่จะมาบังคับซื้อที่ดินและบังคับจ้างแรงงานเป็นวิธีบำรุงการโภคกิจ เพราะฉะนั้น ถ้าจะเอาข้อ ๖ ออกและให้กรรมาธิการถามหลวงประดิษฐ์เนื่องในคำมั่นนั้น ๆ ก็ได้

นายกียอง การบังคับมีลักษณะต่าง ๆ กัน การบังคับอย่างคอมมิวนิสต์นั้นคือการเลิกล้างรายได้และมรดก แต่การบังคับอย่างนาซีนั้นเป็นการบังคับฐานที่เป็นหน้าที่ของพลเมือง และการบังคับอีกอย่างหนึ่งก็คือ มนุษย์สงเคราะห์ของสันนิบาตชาติ

หลวงประดิษฐ์แถลงว่า เท่าที่คิดจะกระทำนั้น คือแบบมนุษย์สงเคราะห์ของสันนิบาตชาติ และเพื่อให้พลเมืองได้มีอาชีพและหางานให้พลเมืองทำ.

ปิดประชุมเวลา ๑๒.๔๐ น.

(ลงพระนาม) วรรณไวทยากร วรวรรณ

(สำเนา)

กรรมาธิการสอบสวนว่าหลวงประดิษฐ์มนูธรรม เป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่

รายงานการประชุม ครั้งที่ ๓

เปิดประชุม ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม วันที่ ๒๔ พุทธศักราช ๒๔๗๖ เวลา ๙.๑๕ นาฬิกา

มีผู้มาประชุม คือ

หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ	ประธานกรรมาธิการ
พระยาศรีสังกร	กรรมาธิการ
พระยานลราชสุวัจน์	กรรมาธิการ เลขาธิการ
เซอร์ รอเบอร์ต ฮอลแลนด์	ผู้เชี่ยวชาญ
นาย ร. กียอง	ผู้เชี่ยวชาญ

และหลวงประดิษฐ์มนูธรรม ซึ่งกรรมาธิการเชิญมา

เมื่อได้แก้ไขรับรองรายงานประชุมครั้งที่ ๒ แล้ว ที่ประชุมได้ตกลงแก้ลักษณะการโภคกิจข้อที่ ๕ เป็น "การบันเทาภาระหนี้สินของชาวนาที่จนโดยเลิกล้างการจำนองเสียสิ้น (กำหนดการมอสโคว์ หน้า ๒๗ กำหนดการฝรั่งเศสหน้า ๑๙)

หลวงประดิษฐ์ ฯ ข้าพเจ้าเข้าใจว่า หมายความถึงการเลิกล้างโดยไม่มีค่าทดแทน ถ้าเช่นนั้น จะเติมคำว่า "โดยไม่มีค่าตอบแทน" ลงไปได้หรือไม่

เซอร์ รอเบอร์ต ความหมายก็เป็นอย่างหลวงประดิษฐ์ว่านั้น แต่คำว่า "โดยไม่มีค่าทดแทน" ไม่อยู่ในกำหนดการ ซึ่งเป็นต้นฉะบับ เพราะฉะนั้นจึงไม่ควรจะเติมคำเหล่านี้ลงไป และชี้แจงว่าคำอังกฤษว่า annual นั้นมีนัยอยู่แล้วว่า ไม่มีค่าทดแทน

ประธานกรรมาธิการ คำว่า "เลิกล้าง" ในภาษาไทย ก็มีนัยเช่นเดียวกัน พระยาศรีสังกร และพระยานลราชนุวัจน์ เห็นพ้องด้วย

ที่ประชุมได้ตกลงแก้ลักษณะการโภคกิจข้อ ๗ (ซึ่งบัดนี้แก้เป็นข้อ ๖) ดังนี้ "การรวมริบัลคโซเวียตอื่น ๆ เพื่อให้เป็นสหปาลีสากล เพื่อรวมบันดาคนงานทั้งหลายให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทางโภคกิจ โดยให้อยู่ในระเบียบการโภคกิจโซชลิสต์สากลอันเดียวกัน (กำหนดการมอสโคว์ หน้า ๕๘)

หลวงประดิษฐ์ ฯ ข้าพเจ้าไม่มีความคิดเช่นนี้เลย ข้าพเจ้าไม่คิดที่จะตั้งรัฐบาลโซเวียตหรือจะให้รัฐบาลสยามเข้าร่วมสหปาลีกับสหปาลีโซเวียตเลย

ส่วนลักษณะการโภคกิจข้อ ๖ เดิมนั้น มีการอภิปรายกันมาก

นายกียอง เมื่อได้อ่านกำหนดการนาซีดูแล้ว ได้พบข้อความว่าจะเลิกล้างบันดารายได้ที่มิได้เนื่องมาจากแรงงานเหมือนกัน (กำหนดการ ค.ศ. ๑๙๒๐ ข้อ ๑๑ Direction on

obligatory Work 1926 Itenm) ข้าพเจ้าเข้าใจว่าค่าเช่าหรือแม้มรดกก็อยู่ในเกณฑ์ที่จะเลิกล้างตามหลักอันนี้เหมือนกัน ถึงแม้ว่าฮิตเลอร์ยังมิได้ดำเนินการอันนี้ (และข้าพเจ้าก็ไม่คิดว่าฮิตเลอร์จะดำเนินการไปถึงเพียงนี้) แต่ในกำหนดการของนาซีได้มีเหตุการณ์บังคับให้มีหลักการเช่นนี้ ซึ่งแต่เดิมเป็นของคอมมิวนิสต์นั้นมาบรรจุไว้ด้วย และนัยว่าในนโยบายฟัสซิสต์ก็มีอยู่ด้วยเหมือนกัน (ดู Laurent, National Socialism) เพราะฉะนั้นอันที่จริงก็ควรจะถอนเอาลักษณะข้อ ๖ นี้ออกเสีย แต่ทว่าถ้าจะทำเช่นนั้น อาจมีผู้เข้าใจกันผิดว่า เอาออกเพราะจะทำให้หลวงประดิษฐ์ ฯ อึกอักในการตอบ แต่อันที่จริงตามคำชี้แจงของหลวงประดิษฐ์ ฯ ในการประชุมครั้งที่ แล้วมาก็ปรากฏว่าความเห็นของหลวงประดิษฐ์ ฯ ตรงกันข้ามกับความเห็นของคอมมิวนิสต์ทีเดียวก็จะเป็นประโยชน์แก่หลวงประดิษฐ์ ฯ เอง ส่วนข้อความที่จะบันจุนั้น ข้าพเจ้าใคร่จะใช้ถ้อยคำในกำหนดการมอสโคว์ หน้า ๑๘ นั้นเอง คือว่า "งานเป็นความจำเป็นอย่างหนึ่งแห่งชีวิต" ซึ่งมีความหมาย ๒ นัยคือ

๑. จำเป็นเพราะต้องบังคับให้ทำงาน และ

๒. จำเป็นเพราะไม่มีทางหาเลี้ยงชีพทางอื่น นอกจากทำงาน

เซอร์ รอเบอร์ต เราจะต้องดำเนินการด้วยความระมัดระวัง เพราะว่าพวกคอมมิวนิสต์ก็ใช้ความระมัดระวังและความเฉลียวฉลาดในการที่จะวางหลักข้อนี้ ตามกำหนดการฝรั่งเศสปรากฏว่า คณะคอมมิวนิสต์จะให้โอกาสให้ทุกคนได้ทำงาน และมีอีกตอนหนึ่งว่าเมื่อได้ตั้งรัฐคอมมิวนิสต์ขึ้นแล้วการบังคับใด ๆ ก็จะหมดสิ้นลง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าในชั้นที่สุดการบังคับใด ๆ ก็จะหมดสิ้นลง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าในชั้นที่สุดการบังคับให้ทำงานไม่ใช่อุดมคติของคอมมิวนิสต์ ส่วนความจำเป็นที่จะต้องทำงานนั้นเนื่องมาจากสภาพของรัฐคอมมิวนิสต์ ซึ่งทุกคนจะต้องทำงานอยู่เอง คำว่า "ความจำเป็นนี้" เป็นคำกำกวมและพวกคอมมิวนิสต์ตั้งใจใช้ให้เป็นคำกำกวม แต่ถ้าจะเอากำหนดการมอสโคว์ และกำหนดการฝรั่งเศสมารวมกันเข้าแล้วก็คงจะร่างขึ้นเป็นลักษณะข้อที่ ๖ ได้ดังนี้ "การใช้หลักที่ว่าผู้ใดไม่ทำงานก็ไม่ให้กิน แก่พวกกระฎุมพีขี้ครานทั้งมวล โดยไม่มีความปราณีเลยและโดยนัยทั่วไปดำเนินตามแผนการที่กำหนดไว้ล่วงหน้าในอันจะใช้แรงงานและกำลังทรัพย์สิ่งสินทั้งปวง เพื่อบรรลุที่หมายในที่สุดว่า จะให้งานเป็นความจำเป็นแห่งชีวิต และมิใช่เป็นแต่เพียงหาเลี้ยงชีพเท่านั้น (ทั้งนี้โดยเลิกล้างกรรมสิทธิ์เอกชน และการประดิษฐกรรมแบบแข่งขัน)"

หลวงประดิษฐ์ ฯ ประเด็นอยู่ที่การเลิกล้างรายได้และมรดกหรืออยู่ที่การทำงานเป็นจุดสำคัญ

เซอร์ รอเบอร์ต ถ้าจะพิจารณาหลักให้ถี่ถ้วนแล้ว จะเป็นการยากลำบากมากที่เราจะกระทำได้นั้น คือคัดเลือกเอาข้อความในกำหนดการต่าง ๆ ของคอมมิวนิสต์มาตั้งเป็นลักษณะขึ้น ถ้าเราใช้ถ้อยคำดังที่มีอยู่ในกำหนดการต่าง ๆ แล้ว เราจะได้ไม่ผิดพลาด

นายกียอง ในกำหนดการมอสโควนั้น ก่อนที่ว่า "งานจะเป็นความจำเป็นแห่งชีวิต" ได้กล่าวว่า "เมื่อได้เลิกล้างกรรมสิทธิเอกชนและทรัพย์สินเอกชนแล้ว" จึงแสดงให้เห็นว่าความจำเป็นของงานนั้นเป็นที่หมายในที่สุด

เซอร์ รอเบอร์ต จริง เป็นที่หมายในที่สุดแต่ทว่าในระหว่างนั้น มีคันดำเนินการเป็นคัน ๆ ไป

หลวงประดิษฐ์ ฯ ชาร์ลส์ จีด ได้แสดงไว้ว่า การบังคับให้ทำงานนั้นเป็นระเบียบการโซชลิสต์หลายอย่าง ถ้าจะพูดโดยเคร่งครัดแล้วการเกณฑ์ทหารก็เป็นการบังคับให้ทำงานเหมือนกัน ส่วนการวางแผนการนั้นก็มีคณะอื่น ๆ นอกจากคณะคอมมิวนิสต์ใช้วิธีการเช่นนี้ด้วยเหมือนกัน

นายกียอง การวางแผนการเป็นวิธีการอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้นควรถอนข้อความตอนนี้ออกได้

เซอร์ รอเบอร์ต ไม่เห็นควรถอนออก เพราะเป็นลักษณะฉะเพาะของคอมมิวนิสต์

หลวงประดิษฐ์ แผนการนั้นเป็นวิธีการ ไม่ใช่วัตถุที่หมาย อันวิธีการนั้นมีต่าง ๆ นานาเช่นวรรณคดีในทำนองลัทธิต่าง ๆ ก็เป็นวิธีการอย่างหนึ่งเหมือนกัน

เซอร์ รอเบอร์ต "แผนการ" ในที่นี้ หมายความถึงแผนการเพื่อบรรลุอุดมคติคอมมิวนิสต์ แผนการบังคับให้มีอาชีพอย่างที่หลวงประดิษฐ์ดำริอยู่นั้น ไม่เข้าอยู่ในลักษณะดังที่ข้าพเจ้าได้วิเคราะห์ขึ้นใหม่นี้ เพราะว่าหลวงประดิษฐ์มีความประสงค์ที่จะจำแนกพวกที่มีทางหาเลี้ยงชีพอยู่แล้วจากพวกที่ไม่มี ความมุ่งหมายของหลวงประดิษฐ์ก็คือจะให้พวกที่อาจเป็นภัยต่อประเทศนั้นทำงาน และอีกประการหนึ่งความมุ่งหมายของหลวงประดิษฐ์ก็มิใช่ว่าจะเลิกล้างกรรมสิทธิเอกชน และการประดิษฐกรรมแบบแข่งขัน

หลวงประดิษฐ์ แต่ถ้าบรรจุข้อความซึ่งเข้าใจยากลงไปแล้วมหาชนอาจเข้าใจผิดได้ว่า การบังคับให้ทำงานทุกอย่างทุกชนิด มีลักษณะเป็นคอมมิวนิสม์

นายกียอง ปัญหาอยู่ที่ว่า เราจะถือที่หมายในที่สุดเป็นใหญ่ หรือคันดำเนินการในระหว่างเป็นใหญ่

ประธานกรรมาธิการ จะกลับข้อความที่เรียงไว้นั้น โดยเอาตอนท้ายไปไว้ตอนต้น และเอาตอนต้นมาไว้ตอนท้าย ได้หรือไม่

เซอร์ รอเบอร์ต ควรจะรักษาลำดับนี้ไว้ เพราะได้เอาข้อความซึ่งเกี่ยวด้วยการดำเนินการในระหว่างไว้ข้างต้น และเอาข้อความที่เกี่ยวด้วยที่หมายในที่สุดไว้ข้างหลัง

หลวงประดิษฐ์ จะถอนข้อ ๖ ออกเสียแล้วให้ข้าพเจ้าแสดงความเห็นในเรื่องบังคับให้มีอาชีพในเมื่อกรรมาธิการถามถึงคำมั่น ซึ่งข้าพเจ้าได้ให้ไว้แก่รัฐบาลดังที่ประธานกรรมาธิการได้แนะไว้นั้นไม่ได้หรือ

ประธานกรรมาธิการ เมื่อผู้เชี่ยวชาญทั้ง ๒ ไม่ตกลงกัน ลักษณะข้อ ๖ นี้ก็ควรจะถอนออกจากบันทึกร่วมและเอาไปใส่ไว้ในบันทึกอุปกรของผู้เชี่ยวชาญแต่ละท่าน เรื่องต่างๆ ซึ่งมีอยู่ในบันทึกอุปกรนั้นจะได้ถือโอกาสให้หลวงประดิษฐ์แสดงความเห็น และจะได้มีข้อความกล่าวไว้ในรายงานคณะกรรมาธิการถึงสภาผู้แทนราษฎรเหมือนกัน

ที่ประชุมตกลงตามนี้ เป็นอันว่า เซอร์ รอเบอร์ต และนายกียองจะร่างบันทึกอุปกร เพิ่มเติมมา ส่วนข้อความนั้น เซอร์ รอเบอร์ต จะใช้ข้อความที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ส่วนนายกียองนั้น จะใช้ข้อความว่า "เนื่องจากการเลิกล้างกรรมสิทธิ์เอกชนและทรัพย์สินเอกชนนั้นพึงทำให้งานเป็นความจำเป็นแห่งชีวิตสำหรับคนทั่วไป"

หลวงประดิษฐ์ ลักษณะต่าง ๆ ของคอมมิวนิสต์ที่วางไว้นี้ ถ้ากระทำตามลักษณะเดียวเช่นลักษณะโภคกิจข้อ ๔ ที่ว่า "ริบอสังหาริมทรัพย์บ้านเรือนใหญ่ ๆ และย้ายคนงานและคนจนไปอยู่บ้านเรือนใหญ่และถิ่นที่อยู่ของเศรษฐีหรือกระฎุมพี" ดังนี้จะเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่หรือว่าจะต้องกระทำตามลักษณะทุกอย่างแล้ว จึงจะเป็นคอมมิวนิสต์

เซอร์ รอเบอร์ต และนายกียอง สุดแล้วแต่กรณี ลักษณะอันเดียวก็อาจจะทำให้เป็นคอมมิวนิสต์ได้ แล้วแต่ผู้มีหน้าที่วินิจฉัยจะวินิจฉัยว่าอย่างไร

ประธานกรรมาธิการ ถามความเห็นหลวงประดิษฐ์เพิ่มเติมดังต่อไปนี้

ประธานกรรมาธิการ คุณหลวงจะมีความเห็นอย่างไร ในเรื่องศาสนา

หลวงประดิษฐ์ ศาสนานั้นจำต้องมี แต่ใครจะนับถือศาสนาอย่างไรก็ได้ ทุกคนพึงมีศาสนาแต่เมื่อมีศาสนาอยู่แล้วก็ดีแล้ว ข้าพเจ้าไม่คิดที่จะล้างล้มศาสนาเลย

ประธานกรรมาธิการ คำมั่นที่คุณหลวงให้ไว้แก่รัฐบาลก่อนว่า จะไม่ใช้วิธีใหม่ใด ๆ ที่จะบังคับซื้อที่ดิน และบังคับจ้างแรงงานเป็นวิธีบำรุงการโภคกิจนั้น สำหรับรัฐบาลนี้ ก็ยังเป็นการใช้ได้อยู่หรืออย่างไร

หลวงประดิษฐ์ สำหรับรัฐบาลนี้ ก็เป็นอันใช้ได้อย่างเดียวกัน การที่คิดจะบังคับให้คนมีอาชีพ ก็คิดจะดำเนินตามมนุษย์สงเคราะห์ของสันนิบาตชาติ เพื่อหางานให้คนทำและให้คนมีอาชีพเท่านั้น หาได้คิดจะดำเนินตามวิธีการของคอมมิวนิสต์หรือของนาซีไม่

ประธานกรรมาธิการ หลักความเห็นที่คุณหลวงแสดงมาเช่นนี้ เป็นหลักการซึ่งคิดเห็นมาก่อน มิใช่ชั่วแต่ในขณะนี้หรืออย่างไร ?

หลวงประดิษฐ์ เป็นหลักความเห็นที่คิดเห็นมาแต่ก่อน

เซอร์ รอเบอร์ต ความเห็นของคนย่อมเปลี่ยนแปลงเป็นครั้งเป็นคราว ข้อสำคัญก็คือ ในเวลานี้ความเห็นอย่างไร

หลวงประดิษฐ์ ในหลักความเห็นข้าพเจ้ามิได้เปลี่ยนแปลงอย่างไร

ประธานกรรมาธิการ เซอร์ รอเบอร์ต และนายกียอง เห็นว่า หลวงประดิษฐ์ได้แสดงความเห็นในลักษณะต่าง ๆ ของคอมมิวนิสต์ดังที่มีอยู่ในบันทึกร่วมนั้นครบถ้วนทุกข้อแล้วหรือยัง ?

เซอร์ รอเบอร์ตและนายกียอง ตอบครบถ้วนทุกข้อแล้ว

เซอร์ รอเบอร์ต ข้าพเจ้ายังไม่เข้าใจแจ่มแจ้ง ในความคิดเห็นของหลวงประดิษฐ์ ฯ ในเรื่องบังคับให้คนมีอาชีพหรือว่าทำไมจะใคร่ให้ถอนข้อ ๖ ออก

หลวงประดิษฐ์ ฯ การที่ไม่อยากจะให้มีลักษณะข้อ ๖ ว่าด้วยการบังคับคนให้ทำงานไว้ในบันทึกร่วมนั้น เพราะเห็นว่าตามหลักวิชาการไม่ใช่เป็นหลักสาระสำคัญของลัทธิคอมมิวนิสม์ แต่หากเป็นวิถีทางดำเนินการอย่างหนึ่งเท่านั้น ซึ่งคณะนาซีและคณะอื่น ๆ ก็นำเอาไปใช้เหมือนกัน ตามที่ชาร์ลส์จีดได้แสดงไว้ก็ปรากฏว่าเป็นการเกี่ยวกับวิภัชกรรม (การแบ่งสรรโภคทรัพย์) มากกว่าประดิษฐกรรม (การบังเกิดโภคทรัพย์) ในเรื่องที่ดินนั้น เมื่อก่อนปิดสภาข้าพเจ้าก็ได้แถลงในที่ประชุมคณะรัฐมนตรีและได้มีหนังสือไปยังเจ้าคุณทรงว่าข้อความในเค้าโครงการเศรษฐกิจของข้าพเจ้านั้น เป็นแต่เพียงเค้าความซึ่งจะได้แก้ไขอย่างไรก็ได้ ข้าพเจ้ามีความมุ่งหมายที่จะตั้งระเบียบวิธีการไว้ให้รัฐบาลซื้อที่ดินแต่ไม่ใช่เป็นการบังคับให้บุคคลขายที่ดิน เป็นแต่ว่า ใครสมัครขายก็ให้รัฐบาลซื้อเอา อนึ่งเรื่องการบังคับ

ทำงานนั้น หนังสือที่พวกโซเวียตแต่งชื่อว่า Travail Libre on Travail Force (g. Fourcache) ก็อ้างว่าไม่มีการบังคับกลับชักทอดมาให้เป็นคติของประเทศที่ถือลัทธิเศรษฐกิจนิยม และทั้งสุภาษิตว่า "ใครไม่ทำงานก็ไม่ได้กิน" ซึ่งพบในกำหนดการของคอมมิวนิสต์นั้น ก็เนื่องมาจากคัมภีร์ไบเบิล (ไตรปิฎก) ของศาสนาคริสต์นั้นเอง คือคำสั่งสอนของนักบุญชื่อปอลว่า "For also when we were with you, this we declare to you that if any man will not work, neither let him eat"

ประธานคณะกรรมาธิการ หนังสือของหลวงประดิษฐ์ถึงเจ้าคุณทรง ฯ ที่ว่านี้ได้สำเนาทูนเกล้า ฯ ถวายก่อนที่จะตกลงเรียกหลวงประดิษฐ์กลับเข้ามาแล้ว

ปิดประชุมเวลา ๑๒.๔๕ น

(ลงพระนาม) วรรณไวทยากร วรวรรณ

ประธานกรรมาธิการ

(สำเนา)

กรรมาธิการสอบสวนว่าหลวงประดิษฐ์มนูธรรมเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่

รายงานการประชุมครั้งที่ ๔

เปิดประชุม ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม วันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๗๖ เวลา ๙.๑๐ น.

มีผู้มาประชุม คือ

หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ	ประธานกรรมาธิการ
พระยาศรีสังกร	กรรมาธิการ
พระยานลราชสุวัจน์	กรรมาธิการ เลขาธิการ
เซอร์ รอเบอร์ต ฮอลแลนด์	ผู้เชี่ยวชาญ
นาย ร. กียอง	ผู้เชี่ยวชาญ

และหลวงประดิษฐ์มนูธรรม ซึ่งกรรมาธิการเชิญมา

ที่ประชุมได้แก้รายงานการประชุมครั้งที่ ๒ ต่อไปอีก ดังนี้

๑. (หน้า ๓ บันทึกที่ ๖) คำว่า "อนึ่ง ประมวลกฎหมายอาญาของอิตาลีก็บังคับให้คนมีอาชีพ" แก้เป็น "อนึ่ง กฎหมายประเทศอื่น ๆ เช่น บัลเกเรีย และปารากวัย ก็มีบังคับให้คนทำงานบางอย่าง และตามอนุสัญญาว่าด้วยการบังคับแรงงานของสันนิบาตชาติก็ยอมให้เกณฑ์แรงงานได้ในบางกรณี มีหนึ่งไม่เกิน ๖๐ วัน"

๒. (หน้า ๙. บันทึกที่ ๑๕) ฆ่าคำว่า "และไม่คิดจะมีบทกำหนดโทษผู้ที่ไม่ทำงาน" ออกเสีย

ที่ประชุมได้แก้รายงานการประชุมครั้งที่ ๓ ดังต่อไปนี้

๑. (หน้า ๒ บันทัดที่ ๑) เปลี่ยนคำว่า "และ เป็นเพื่อ"

๒. (หน้า ๒ บันทัดที่ ๙) เติมคำว่า "กำหนดการ ค.ศ. ๑๙๒๐ ข้อ ๑๑ ท้ายคำ "เหมือนกัน"

๓. (หน้า ๒ บันทัดที่ ๑๒) เปลี่ยนคำว่า "รับเอาหลักการของคอมมิวนิสต์นั้นมาบรรจุไว้ด้วย ดังผู้ที่ไขความได้กล่าวไว้ในสมุดว่าด้วยกำหนดการนาซีนั้นแล้ว และข้าพเจ้าเข้าใจว่า มุสโซลินี ก็ได้รับเอาหลักอันนี้เหมือนกัน" เป็น "มีเหตุการณ์บังคับให้มีหลักการเช่นนี้ ซึ่งแต่เดิมเป็นของคอมมิวนิสต์นั้นมาบรรจุไว้ด้วย และนัยว่าในนโยบายฟัสซิสต์ก็มีอยู่ด้วยเหมือนกัน"

๔. (หน้า ๒. บันทัดที่ ๑๖) เติมคำว่า "แต่อันที่จริง ตามคำชี้แจงของหลวงประดิษฐ์ ฯ ในการประชุมครั้งที่แล้วมา ก็ปรากฏว่าความเห็นของหลวงประดิษฐ์ ฯ ตรงกันข้ามกับความเห็นของคอมมิวนิสต์ทีเดียว เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้า "ลงท้ายคำ" เพราะจะทำให้หลวงประดิษฐ์ ฯ อึกอักในการตอบ"

๕. (หน้า ๒ บันทัดที่ ๑๘) เปลี่ยนคำว่า "เห็นว่า เอามาจากกำหนดการมอสโคว์ หน้า ๑๘ ได้ว่า" เป็น "ข้าพเจ้าใคร่จะใช้ถ้อยคำในกำหนดการมอสโคว์ หน้า ๑๘ นั้นเองคือว่า"

๖. (หน้า ๒ บันทัดที่ ๒๖) เปลี่ยนคำว่า "ในการทำงาน" เป็น "ให้ทุกคนได้ทำงาน"

๗. (หน้า ๓ บันทัดที่ ๑๓) เปลี่ยนคำว่า "ที่เราควรกระทำนั้นคือ" เป็น "ที่เราจะกระทำได้นั้นคือ"

๘. (หน้า ๔ บันทัดที่ ๗) ฆ่าคำว่า "และมิได้หมายความถึงแผนการอย่างอื่น"

๙. (หน้า ๔ บันทัดที่ ๙) เปลี่ยนคำว่า "ไม่มีความมุ่งหมายที่จะแยกพวกกระฎุมพีออกจากชนชั้นอื่น ๆ แล้วบังคับแก่พวกกระฎุมพีให้ทำงานคือไม่มีความหมายที่จะบังคับผู้ซึ่งไม่น่าจะเป็นภัยต่อประเทศ" เป็น "มีความประสงค์ที่จะจำแนกพวกที่มีทางหาเลี้ยงชีพอยู่แล้ว จากพวกที่ไม่มี ความมุ่งหมายของหลวงประดิษฐ์ ฯ ก็คือ จะให้พวกที่อาจเป็นภัยต่อประเทศนั้น ทำงาน"

๑๐. (หน้า ๔. บันทัดที่ ๒๗) เปลี่ยนคำว่า "ก็ย่อมจะต้องถอนออก" เป็น "ก็ควรจะถอนออก"

๑๑. (หน้า ๖. บันทัดที่ ๘) เติมคำว่า "หรือว่าทำไมจะใคร่ให้ถอนข้อ ๖ ออก" ลงท้ายคำ "ในเรื่องบังคับให้มีอาชีพ"

๑๒. (หน้า ๖. บันทัดที่ ๑๐) เติมคำว่า "ตามหลักวิชาการ" ลงท้ายคำ "เพราะเห็นว่า"

๑๓. (หน้า ๖ บันทัดที่ ๑๙) เติมคำว่า "อนึ่ง เรื่องการบังคับทำงานนั้น หนังสือที่พวกโซเวียตแต่งชื่อว่า Travail Libre en Travail Force (G. Fourcache) ก็อ้างว่าไม่มีการบังคับกลับซัดทอดมาให้เป็นคติของประเทศที่ถือลัทธิเศรษฐนิยมและทั้งสุภาษิตว่า "ใครไม่ทำงานก็ไม่ได้กิน" ซึ่งพบในกำหนดการของคอมมิวนิสต์นั้น ก็เนื่องมาจากคัมภีร์ (ไตรปิฎก) ของศาสนาคริสต์นั่นเอง คือคำสั่งสอนของนักบุญ ชื่อ ปอลว่า "For also When we were with you, this we declare to you that if any man will not work neither let him eat" และศาสตราจารย์ จีด ก็อ้างสุภาษิตที่ขอยืมไปจากเซนต์ปอล (Gide: Communist and Co-operative colonies P. 26) ลงท้ายคำ "ก็ให้รัฐบาลรับซื้อเอา" แล้วที่ประชุมได้พิจารณาร่างรายงานของคณะกรรมาธิการ ถึงประธานสภาผู้แทนราษฎร ได้แก้ร่างดังต่อไปนี้

๑. (หน้า ๖ ข้อ ๑๗ (๖) บันทัดที่ ๒) เปลี่ยนคำว่า "และ" เป็น "เพื่อ"

๒. (หน้า ๖ ข้อ ๑๙) ฆ่าวรรคต้นออก

๓. (หน้า ๗ บันทัดทุดท้าย) ฆ่าคำว่า "และไม่คิดจะมีบทกำหนดโทษผู้ที่ไม่ทำงาน"

ประธานกรรมาธิการ คุณหลวงเป็นสมาชิกหรือเกี่ยวพันกับคณะคอมมิวนิสต์ระหว่างประเทศอย่าไรหรือไม่ ?

หลวงประดิษฐ์ ไม่ได้เป็นสมาชิกหรือเกี่ยวพันกับคณะคอมมิวนิสต์ระหว่างประเทศอย่างไรเลย

เซอร์ รอเบอร์ต หลวงประดิษฐ์ คิดจะถอนการอุดหนุนซึ่งรัฐบาลอุดหนุนคณะสงฆ์อยู่นั่นหรือไม่ ?

หลวงประดิษฐ์ มิได้คิดเลย ตรงกันข้ามเมื่อครั้งรัฐบาลพระยามโน ฯ คิดจะยกเลิกกฐินหลวงบางวัดเสีย เพราะว่าเป็นการเปลืองพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์จึงจะให้เป็นกฐินราษฎรเสีย ข้าพเจ้ายังได้คัดค้านและได้เสนอว่าให้เอาเงินกระทรวงธรรมการออกแทน

เซอร์ รอเบอร์ต หลวงประดิษฐ์ ฯ เห็นด้วยในการที่คณะสงฆ์จะร่วมมือกับรัฐบาลในการศึกษาหรือไม่

หลวงประดิษฐ์ ฯ อยากจะให้ร่วมมือ ในข้อนี้คณะสงฆ์ในเมืองไทยไม่ค่อยอยากจะมาเกี่ยวข้องกับทางฝ่ายอาณาจักร ซึ่งต่างกับที่เป็นอยู่ในประเทศตะวันตก แต่ข้าพเองอยากจะให้คณะสงฆ์มาร่วมมือกับรัฐบาลในการศึกษาอบรม

นายกียอง บัญหาเหล่านี้อยู่นอกกำหนดการคอมมิวนิสต์

ประธานกรรมาธิการ คำตอบของหลวงประดิษฐ์ที่ตอบ เซอร์ รอเบอร์ต ข้าพเจ้าได้บันทึกไว้ในรายงานการประชุม แต่จะไม่เติมลงในรายงานของคณะกรรมาธิการเสนองสภา

ประธานกรรมาธิการ ขอให้คณะกรรมาธิการลงมติว่า ตามที่ได้สอบสวนมานี้เห็นว่าหลวงประดิษฐ์ ฯ ปราศจากมลทินในการที่ได้มีคำกล่าวหาในสมัยรัฐบาลพระยามโน ฯ ว่าเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่ ?

คณะกรรมาธิการลงมติเป็นเอกฉันท์ว่า หลวงประดิษฐ์ ฯ ไม่มีมลทินเป็นคอมมิวนิสต์ ดังที่กล่าวหานั้นเลย

ส่วนเอกสารและสำเนาที่จะส่งไปยังสภาเพื่อประกอบรายงานของคณะกรรมาธิการนั้น ที่ประชุมตกลงให้ส่งกำหนดการต่าง ๆ กับบันทึกอุปกรของผู้เชี่ยวชาญนั้นไป ส่วนรายงานการประชุมนั้น ตกลงว่าสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจะขอดูได้ที่สำนักงานของเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร คณะกรรมาธิการไม่ขัดข้อง

ประธานกรรมาธิการ ขอขอบใจผู้เชี่ยวชาญทั้ง ๒ ที่ได้ช่วยเหลือเป็นอย่างดี

ผู้เชี่ยวชาญทั้ง ๒ ขอขอบคุณประธานกรรมาธิการ ที่ได้ดำเนินการประชุมมาเป็นอย่างดี ทั้งได้แปลข้อความที่ยาก ๆ จากไทยเป็นอังกฤษให้สดวกด้วย

หลวงประดิษฐ์มนูธรรม ขอขอบพระคุณกรรมาธิการและและผู้ชี่ยวชาญที่ได้พิจารณาเรื่องที่ยากนี้ด้วยความยุติธรรม

ปิดประชุมเวลา ๑๑.๔๕ น.

(ลงพระนาม) วรรณไวทยากร วรวรรณ

จากการสอบสวนของคณะกรรมาธิการผู้ทรงคุณวุฒิและทรงคุณธรรมดังกล่าวนี้ ได้มีมติเป็นเอกฉันท์ว่า หลวงประดิษฐ์มนูธรรม หรือท่านปรีดี พนมยงค์ ไม่ได้เป็นคอมมิวนิสต์ตามทรรศนะของพวกปฏิกิริยาเหล่านั้นเลย

รายงานการสอบสวนของคณะกรรมาธิการได้ถูกส่งเข้าสู่การพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎร เพื่อรับรอง และสภาผู้แทนราษฎรได้พิจารณารับรองรายงานดังกล่าวนี้ในการประชุมครั้งที่ ๒๔/๒๔๗๖ (สามัญ) สมัยที่ ๒ เมื่อวันเสาร์ที่ ๑๐ มีนาคม ๒๔๗๖

ในการพิจารณาเรื่องนี้ สภาได้เปิดโอกาสให้มีการอภิปรายกันอย่างกว้างขวาง และจบลงด้วยการที่สภาได้มีมติเป็นเอกฉันท์รับรองรายงานการพิจารณาของคณะกรรมาธิการดังกล่าวข้างต้น

จากรายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎรครั้งที่ ๒๔/๒๔๗๖ (สามัญ) ได้บันทึกไว้ดังนี้

"ทำการแทนประธานสภา ฯ กล่าวว่า ต่อไปนี้เป็นรายการคณะกรรมาธิการสอบสวนหลวงประดิษฐ์มนูธรรมว่าเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่ ในเรื่องนี้กรรมาธิการได้เสนอความเห็นและรายการละเอียดในเรื่องไต่สวนและแจกให้สมาชิกอ่านทราบทั่วกันแล้ว กรรมาธิการได้มีความเห็นว่า หลวงประดิษฐ์ ฯ ไม่มีมลทินในเรื่องที่ต้องกล่าวหาเช่นนั้นจึงมีปัญหาจะต้องพิจารณาในที่นี้แต่อย่างเดียว ว่าเราจะให้ความรับรองความเห็นของกรรมาธิการที่เสนอนั้นหรือไม่ หรือถ้าท่านผู้ใดจะมีข้อขัดข้องคัดค้านในเรื่องคำวินิจฉัยของกรรมาธิการวินิจฉัยไปแล้วเช่นนั้น ก็โปรดคัดค้านเสียในเวลานี้"

หลวงวรนิติปรีชา ผู้แทนราษฎรจังหวัดสกลนครเป็นคนแรกที่ลุกขึ้นมากล่าวแสดงความข้องใจในการสอบสวนของคณะกรรมาธิการ เพราะการสอบสวนของคณะกรรมาธิการไม่ได้สอบสวนว่า "เค้าโครงการเศรษฐกิจมีลักษณะเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่ แต่หากสอบสวนว่าความคิดเห็นของท่านปรีดี ฯ เป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่ จึงได้สร้างความข้องใจให้ผู้แทนราษฎรจังหวัดสกลนครขึ้นมาซักถามความว่า

"ข้าพเจ้าได้อ่านรายงานของคณะกรรมาธิการสอบสวนหลวงประดิษฐ์ ฯ ว่าจะเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่แล้ว และได้อ่านตลอดแล้วทุกประการ เท่าที่สภา ฯ ได้ส่งไปให้ ข้าพเจ้ามีความเห็นว่า เพื่อความบริสุทธิ์ของหลวงประดิษฐ์ ฯ กรรมาธิการควรจะได้พิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์ ฯ ด้วย เพราะเหตุว่าก่อนที่หลวงประดิษฐ์จะถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่ เนื่องจากเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์ ฯ ไม่ใช่เหตุอื่น เพราะฉะนั้นทำไมกรรมาธิการจึงไม่ได้เอาเค้าโครงการของหลวงประดิษฐ์ ฯ มาร่วมพิจารณาด้วย ข้อนี้ข้าพเจ้าสงสัย เพื่อความบริสุทธิ์ของหลวงประดิษฐ์ ฯ ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าสภา ฯ นี้ควรจะได้พิจารณาเค้าโครงการของหลวงประดิษฐ์ ฯ ว่าเป็นอย่างไรด้วย และกรรมาธิการควรจะได้พิจารณาเค้าโครงการของหลวงประดิษฐ์ ฯ ที่จะนำเสนอสภา ฯ นี้ ความจริงข้าพเจ้ากับหลวงประดิษฐ์ ฯ ไม่มีอะไรกัน ข้าพเจ้าเป็นเพื่อนกับหลวงประดิษฐ์ ฯ และก็ข้าพเจ้าไม่มีเจตนาร้ายแก่หลวงประดิษฐ์ ฯ เลย แต่ว่าเพื่อความบริสุทธิ์ของหลวงประดิษฐ์ ฯ เพื่อให้ความข้องใจของประชาชนสิ้นไป ข้าพเจ้าจึงขอเสนอสภา ฯ นี้ ควรจะได้พิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์ ฯ ประกอบการพิจารณาในเรื่องนี้ด้วย

ต่อข้อข้องใจดังกล่าว นายฟัก ณ สงขลา ผู้แทนราษฎรจังหวัดอุตรดิตถ์ เจ้าของญัตติให้สอบสวนท่านปรีดี ฯ ว่าเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่ ได้ลุกขึ้นมาชี้แจงความมุ่งหมายแห่งญัตติของตนว่า

"ญัตติที่ข้าพเจ้าเสนอนั้นไม่ใช่เนื่องจากการกระทำของบุคคล เนื่องจากความคิดความเห็นของบุคคล การที่พระยามโน ฯ กล่าวว่า คณะรัฐมนตรีส่วนน้อยมีความเห็นไปในทางคอมมิวนิสต์ ไม่ได้พาดพิงไปถึงเค้าโครงการนั้น ข้าพเจ้าเข้าใจว่าไม่ได้แพร่หลายออกไป แต่ว่าอันนั้นเนื่องมาจากความคิดความเห็นไม่ใช่เนื่องมาจากการกระทำ แต่เพราะเหตุว่าคุณหลวงประดิษฐ์ ฯ เป็นบุคคลสำคัญในคณะรัฐมนตรีส่วนน้อยนั้น ในการที่จะเข้าร่วมใน

กิจการของหลวงประดิษฐ์ ฯ ก็น่าจะรับพาดพิงเสียก่อนว่ามีความเห็นไปในทำนองคอมมิวนิสต์อย่างที่เจ้าคุณมโน ฯ กล่าวหาหรือไม่ เพราะเหตุว่าเค้าโครงการไม่ใช่ปรากฏชัดแจ้ง ความคิดความเห็นไปในทำนองคอมมิวนิสต์หรือไม่ ข้าพเจ้าไม่ได้มุ่งไปในเค้าโครงการ เค้าโครงการอันเป็นความคิดความเห็นเท่าที่อธิบายนี้ ก็เนื่องมาจากเป็นความเห็นความคิดทำนองเดียวกันกับเท่าที่เขียนเค้าโครงการนั้นเอง และที่กรรมาธิการได้สอบสวนความเห็นนั้นตรงกับความมุ่งหมายของข้าพเจ้าแล้ว"

เนื่องจากหลวงวรนิติปรีชา ผู้แทนราษฎรจังหวัดสกลนคร ยังไม่ยอมเข้าใจปัญหานี้ คือยังเกี่ยงที่จะให้สภา ฯ พิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจว่ามีลักษณะเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่ ม.จ. วรรณไวทยากร วรวรรณ (พระองค์เจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์) ประธานกรรมาธิการสอบสวนกรณีนี้ จึงได้ชี้แจงให้สภา ฯ เข้าใจว่า การสอบสวนท่านปรีดี ฯ ครั้งนี้เป็นการสอบสวนถึงเรื่องถูกกล่าวหาทางการเมืองว่าเป็นคอมมิวนิสต์ ไม่ได้สอบสวนว่าเค้าโครงการเศรษฐกิจมีลักษณะเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่ เพราะถ้าจะให้มีการสอบสวนเรื่องนี้พระองค์ท่านจะไม่ขอรับเป็นประธานกรรมการ เพราะว่าพระองค์ท่านได้อ่านเค้าโครงการเศรษฐกิจแล้วและได้มีความเห็นแสดงให้ปรากฏแล้วว่า เค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์ ฯ ไม่มีลักษณะเป็นคอมมิวนิสต์

สภาผู้แทนราษฎรได้บันทึกคำอภิปรายของ ม.จ. วรรณ ฯ ในประเด็นนี้ไว้ดังนี้

"หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ ทรงกล่าวว่า ญัตตินั้น อยู่ในวรรค ๒ ของรายงานแล้ว คือตามทางพิจารณาของคณะกรรมาธิการก็ได้พิจารณาข้อนี้ละเอียดลออ และได้ถามความเห็นของท่านผู้เชี่ยวชาญทั้ง ๒ แล้วด้วย และความตกลงในข้อนี้ก็ได้ตกลงเป็นเอกฉันท์ คือหมายความว่าที่ว่าดังกล่าวหานั้น หมายความว่ากระไร คือหมายความว่าเป็นคำกล่าวหาที่ว่ากันทางการเมือง ที่ตินินทาที่ตำริกล่าวขวัญเช่นนั้น หรือเป็นข้อหาที่คณะกรรมาธิการใช้คำว่าข้อหา ถ้าจะใช้เป็นคำอังกฤษก็แปลว่า คำกล่าวหานั้นเป็นเยเนราลโปลิซีแอคคิวเซชั่น คำกล่าวหาทางการเมือง หรือเป็นข้อหาทางกฎหมาย ซึ่งภาษาฝรั่งใช้ว่า อินดิคทเมนท์ คณะกรรมาธิการเมื่อได้พิจารณาญัตติของสภา ฯ แล้วเห็นเป็นเอกฉันท์ว่า หมายถึงคำกล่าวหาทั่วไป ไม่ใช่ข้อหาทางกฎหมาย และหน้าที่ของกรรมาธิการในการที่

จะสอบสวนก็ไม่ใช่หน้าที่ที่จะเป็นตุลาการ เหมือนประหนึ่งศาลพิเศษที่จะชำระ แต่หากจ่าให้ไปพิจารณาหรือสอบสวนดูว่าตามความเห็นของกรรมาธิการโดยอาศัยหลักวิชาการแล้ว ความคิดความเห็นของหลวงประดิษฐ์ ฯ จะเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่ จึงได้ เมื่อได้ตีความในญัตตินั้นแล้ว กรรมาธิการก็ได้พิจารณากันและลงมติประกอบด้วยเหตุผลดังแจ้งอยู่ในรายงานนั้นแล้ว คราวนี้ ส่วนที่ท่านสมาชิกผู้หนึ่งขอให้ข้าพเจ้าชี้แจงนอกขอบเขตประเด็นที่คณะกรรมาธิการได้ตกลงกันแล้ว ข้าพเจ้าเสียใจในฐานะที่เป็นประธานกรรมาธิการข้าพเจ้าชี้แจงไม่ได้ แต่ว่ามีข้อพาดพิงอยู่เช่นนี้ ถ้าข้าพเจ้าไม่ชี้แจงเสียบ้าง ท่านสมาชิกหรือมหาชนก็อาจจะเข้าใจผิดไปว่า ถ้าคณะกรรมาธิการพิจารณาเค้าโครงการของหลวงประดิษฐ์ ฯ แล้ว อาจจะเห็นว่ามีลักษณะเป็นคอมมิวนิสต์ก็ได้ ในข้อนี้ในฐานะที่เป็นประธานกรรมาธิการ ข้าพเจ้าขอทำความเข้าใจไว้ให้แน่ชัดว่าหาเป็นเช่นนั้นไม่ เป็นแต่คณะกรรมาธิการเห็นว่าอยู่นอกประเด็น คือประเด็นอยู่ที่ความคิดเห็นของหลวงประดิษฐ์ ฯ คือในการต่างประเทศก็ดี ถ้าไปบอกว่าคนนั้นเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่ เขาเอาหลักความคิดความเห็นเป็นใหญ่ และวิธีดำเนินการก็ดำเนินอย่างที่คณะกรรมาธิการได้ทำมาแล้ว แต่ถ้าประเด็นที่ตั้งมาอยู่ที่ว่า เค้าโครงการนั้นมีลักษณะเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่ ปัญหาก็ไปอีกรูปหนึ่ง ซึ่งจะต้องพิจารณากันหลายอย่าง และถ้าเป็นเช่นนั้นแล้ว ข้าพเจ้าก็คงจะไม่ได้รับเป็นประธาน ฯ เพราะข้าพเจ้าได้แสดงความเห็นต่อมหาชนโดยเปิดเผยแล้วในขณะนั้นแล้วว่า ตามความเห็นของข้าพเจ้าซึ่งได้เคยอ่านเค้าโครงการว่า ไม่มีลักษณะเป็นคอมมิวนิสต์ เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าก็จะไม่ได้อยู่ในฐานะที่เป็นกลาง แต่ในการที่ข้าพเจ้าได้รับเป็นประธานกรรมาธิการ ข้าพเจ้าเข้าใจญัตติว่าประเด็นว่า หลวงประดิษฐ์ ฯ เป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่ คือเกี่ยวกับความเห็นความคิดทำนองความเห็นของหลวงประดิษฐ์ ฯ ว่าในทางการเมืองและในเวลานี้และในต่อไปมีความคิดความเห็นเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่ เกี่ยวกับนโยบายการเมืองที่หลวงประดิษฐ์ ฯ ได้ดำเนินมาแล้วและดำเนินอยู่และจะดำเนินต่อไป ตามความเข้าใจของข้าพเจ้าที่เป็นกรรมาธิการได้เข้าใจประเด็นดังที่พิจารณาอยู่นั้น ณ บัดนี้แล้ว”

ในที่สุดหลังจากที่สภา ฯ ได้อภิปรายกันอย่างกว้างขวางแล้วก็จบลงด้วยการที่สภา ฯ ได้มีมติเป็นเอกฉันท์รับรองรายงานการพิจารณาของคณะกรรมาธิการดังกล่าวข้างต้น

จากงานการประชุมสภา ฯ ครั้งที่ ๒๔/๒๔๗๖ (สามัญ) ได้บันทึกไว้ว่า

"ทำการแทนประธานสภากล่าวว่า ในฐานะที่ข้าพเจ้าเป็นประธานของสมาชิก เวลานี้มีสมาชิกถูกกล่าวหาว่ามีมลทินในเรื่องคอมมิวนิสต์ แต่บัดนี้สภา ฯ ก็ได้รับรองแล้วว่าไม่เป็นคอมมิวนิสต์ เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าขอให้สมาชิกแสดงความชื่นใจต่อผู้ที่ถูกกล่าวหานี้ด้วย

สมาชิกแสดงอาการชื่นใจโดยการปรบมือพร้อมกัน

หลวงประดิษฐ์มนูธรรมกล่าวว่า. ข้าพเจ้าขอถือโอกาสขอบคุณท่านสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้งหลาย ตลอดจนท่านกรรมาธิการและท่านผู้เชี่ยวชาญในการที่ได้พิจารณาและสภา ฯ ได้ลงมติในเรื่องที่ข้าพเจ้าได้มีมลทินมาในครั้งก่อน และข้าพเจ้าขอปฏิญาณให้สัตย์อีกครั้งหนึ่งว่า ความคิดเห็นของข้าพเจ้านั้นไม่ได้มีไปในทางคอมมิวนิสต์เลย แม้แต่ในเรื่องโครงการเศรษฐกิจที่ได้พูดกันเมื่อก้นี้ก็ตาม ถ้าหากว่าท่านได้เทียบดูกับรายงานของท่านกรรมาธิการแล้ว ท่านก็คงจะวินิจฉัยได้เอง ข้าพเจ้าไม่จำเป็นจะต้องพูดอะไรไปให้ยืดยาวอีก และขอขอบพระคุณท่านทั้งหลายด้วยใจจริงและยินดีที่จะรับใช้สภา ฯ นี้ และประจญให้ถึงสุขสมบูรณ์ยิ่ง ๆ ขึ้นไป"

ฉบับหน้าสารคดีพิเศษ

ห้าคุก

โปรดเรียกหา

"ทนายจำเป็น"

สารคดีการเมือง ที่ทันต่อเหตุการณ์บ้านเมือง และของโลก

■ ท่านอ่านหนังสือเหล่านี้หรือยัง

■ ถ้ายังโปรดหามาอ่านด่วน

△ "ชีวิตและงานของ ดร. ปรีดี พนมยงค์"

△ "ศิษย์อาจารย์"

△ "ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับท่านปรีดี พนมยงค์"

△ "เมื่อรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ลี้ภัย ฯ"

△ "จากกรุงเทพ ฯ ถึงปักกิ่ง"

△ "ท่านปรีดี ฯ กับราชบัลลังก์"

△ "การต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมของท่านปรีดี ฯ"

△ "ประวัติรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์"

△ "เศษิญวิกฤติทางการเมือง"

△ "จากปารีส ถึงกรุงเทพ ฯ"

△ เล่มต่อไป "ท้าคุก"

พิมพ์ที่ประจักษ์การพิมพ์ ๑๐๐ ตรอกบ้านหล่อ ถนนวิสุทธิกษัตริย์ (หลังกระทรวงเกษตร) กรุงเทพ ฯ ๒
นายประจักษ์ ศิริบัณฑิตย์กุล ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๑๖ โทร. ๘๒๐๒๘๐

คุยกับท่านปรีดี ฯ (๓๐)

เก็บมาเล่า

โดย

น์ ด่านตระกูล

นวน

คำชี้นำ

ท่านผู้รู้บางคนกล่าวว่าตลอดชีวิตทางการเมืองของท่านปรีดี ฯ ที่ผ่านมานั้น คือ **"การต่อสู้ทางชนชั้น"**

เพราะฉะนั้นการที่ข้าพเจ้าเขียนว่า "ท่านปรีดี ฯ ไม่เห็นด้วยกับการเผด็จอำนาจโดยชนชั้นหนึ่งชั้นใด" และเขียนว่า "ท่านปรีดี ฯ ไม่เห็นด้วยกับการที่จะผลักดันมวลราษฎรให้กระโจนเข้าสู่ทะเลเลือดแห่งสงครามชนชั้น" นั้น เป็นการเขียนที่ไม่ถูกต้องตามความเป็นจริง (ในทัศนะของท่านผู้รู้บางคน)

ณ ที่นี้ข้าพเจ้าขอยืนยันว่าที่ข้าพเจ้าเขียนไปนั้นเป็นความถูกต้อง และตรงตามทัศนะของท่านปรีดี ฯ ที่ข้าพเจ้ากล้ายืนยันว่าถูกต้องตรงตามทัศนะของท่านปรีดี ฯ นั้น ไม่ใช่เป็นการคาดคิดเอาเองโดยอัตวิสัยอย่างพวกผู้สวมเสื้อคลุมมารกซิสม์บางคน ที่เอาความเห็นของตนเองเป็นความเห็นของมารกซ์ หรือแปลนัยะความเห็นของมารกซ์ให้เข้ากับความต้องการหรือความตื้นเขินแห่งปัญญาของตนเอง ทั้ง ๆ ที่มารกซ์ไม่ได้มีทัศนะเช่นนั้นเช่นนี้

ข้าพเจ้าบอกแล้วว่าทัศนะของท่านปรีดี ฯ ต่อปัญหาดังกล่าวนั้น ข้าพเจ้าไม่ได้คาดคิดเอาเอง แต่เป็นทัศนะที่ท่านปรีดีฯได้แสดงออกในการพูด การเขียน การอภิปรายมาแล้วมากครั้งหลายหน ดังเช่นในการสอบสวนของคณะกรรมาธิการเรื่องที่ท่านถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ ? ท่านปรีดีฯได้ตอบคำถามของคณะกรรมาธิการในปัญหา "ลักษณะการชุมชน" เรื่องการใช้กำลังบังคับล้มระเบียบการชุมชนซึ่งมีตามประเพณีทั้งหมด เพื่อเป็นทางเดียวที่จะบรรลุวัตถุประสงค์คอมมิวนิสต์

ท่านปรีดี ฯ ได้ตอบคำถามนี้ มีความตอนหนึ่งว่า

"ความเห็นของข้าพเจ้าในเรื่องนี้ ก็เป็นไป ในทางรักษาประเพณีของไทย ในทางอื่น ๆ ก็เหมือนกัน หลักประเพณีอันใดที่เหมาะสมแก่สมัยก็ตั้งใจ

จะรักษาไว้ ส่วนข้อที่จะแก้ก็จะแก้ไขตามวิถีทางรัฐธรรมนูญ ส่วนการเปลี่ยนแปลงเป็นการนับ ๑ ใหม่นั้นเห็นว่าไม่เป็นประโยชน์ ในเรื่องสงครามระหว่างชั้นนั้นได้พยายามชี้แจงให้คนต่าง ๆ เข้าใจว่าไม่เป็นการบังควรเพราะจะเป็นการทำให้นองเลือดกันเปล่า ๆ"

เกี่ยวกับคำถามของคณะกรรมาธิการที่ว่า

"การกระทำสงครามเนื่องนิจในความบงการของชนกรรมาชีพเพื่อทำลายกำลังและประเพณีต่าง ๆ ของชุมชนอย่างเก่า และทำลายทวกกระฎุมพีที่อาจโผล่ขึ้นมาใหม่"

ท่านปรีดี ฯ ได้ชี้แจงทัศนะของท่านต่อปัญหานี้ให้คณะกรรมาธิการทราบว่า

"ดิกเตเตอร์ชิบหรือลัทธิบงการแผ่นดิน ข้าพเจ้าไม่ชอบเลย ที่ไม่ชอบนั้นไม่ใช่เฉพาะแต่การที่จะให้คนจนเข้าถืออำนาจบงการเท่านั้น ถึงแม้ว่าคนชั้นอื่นจะเข้ายึดอำนาจบงการแผ่นดินก็ไม่เห็นชอบด้วยเหมือนกัน"

จากทัศนะของท่านปรีดี ฯ ดังกล่าวนี้ หมายความว่าท่านปรีดีฯ สนับสนุนการยังอยู่ของชนชั้น หมายความว่าท่านปรีดีฯ คัดค้านการต่อสู้เพื่อทำลายชนชั้นกระนั้นหรือ

เปล่าเลย, ท่านปรีดี ฯ ไม่ได้มีทัศนะเช่นนั้นและจะไม่มีทัศนะเช่นนั้นเป็นอันขาด ท่านเพียงแต่ไม่เห็นด้วยกับการผลักดันราษฎรให้เข้าไปสู่สงครามนองเลือดหรือสงครามชนชั้น และการผลักดันราษฎรให้เข้าสู่สงครามดังกล่าวนั้นก็มีมาจากทางเดียวคือความไม่ยุติธรรมของสังคมอันเกิดจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ดังที่ท่านได้อภิปรายในที่ประชุมคณะกรรมานุการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจตอนหนึ่งว่าดังนี้

"ตามที่ท่านสกล ฯ รับสั่งถูกต้องแล้ว มีผู้ทำนายว่าการต่อสู้ระหว่างคนต่างชั้นจะต้องเกิดมีขึ้นเมื่อมีความขัดข้นมากขึ้น คือมีคนยากจนค่นแค้นเราจะป้องกันเสียในชั้นต่ำ...."

การป้องกันการต่อสู้อย่างถึงเลือกถึงเนื้อในสงครามชนชั้นของท่านปรีดี ฯ ก็คือการเสนอเค้าโครงการ.ศรษฐกิจตามวิถีทางประชาธิปไตย

ถึงแม้ว่าท่านปรีดีฯจะไม่เห็นด้วยกับสงครามชนชั้น แต่ท่านปรีดีฯก็เคยเป็นผู้นำในสงครามกอบกู้เอกราชของชาติในสงครามโลกครั้งที่สองมาแล้ว และถึงแม้ว่าท่านปรีดีฯจะไม่เห็นด้วยกับสงครามชนชั้นแต่ท่านปรีดีฯก็เป็นผู้นำคนหนึ่งในการอภิวัฒน์เมื่อ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕

เราจำต้องทำความเข้าใจเสียให้แจ่มชัด ระหว่างสงครามชนชั้นกับสงครามกู้ชาติ ถึงแม้ว่าจะเป็นสงครามและมีวิธีการแห่งสงครามเหมือนกัน แต่ทว่าวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายแตกต่างกัน

ในการเผด็จอำนาจของชนชั้นท่านปรีดีฯ ได้บอกไว้อย่างแจ่มชัดแล้วว่า ท่านไม่ชอบดิกเตเตอร์ชิบหรือลัทธิบงการไม่ว่าจะโดยชนชั้นไหน ดังที่ท่านได้กล่าวไว้ในสุนทรพจน์ปิดสมัยประชุมสภาผู้แทนราษฎร เมื่อ ๗ พฤษภาคม ๒๔๘๙ มีความตอนหนึ่งว่า

"ข้าพเจ้าปรารถนาที่จะได้เห็นประเทศชาติปลอดจากระบอบเผด็จการ และปลอดจากระบอบอนาธิปไตย คงมีแต่ระบอบประชาธิปไตยอันพรั่งพร้อมไปด้วยสามัคคีธรรม"

เราจะเข้าไปสู่อาณาจักรแห่งประชาธิปไตยที่แท้จริงได้อย่างไร ในเมื่อเรายังยึดถือชนชั้นกันอยู่ ไม่ว่าจะชนชั้นกรรมาชีพหรือนายทุน

เราจะเข้าสู่แดนพระนิพพานได้อย่างไร ในเมื่อเรายังไม่ยอมวางอัตตา และแม้พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์

มีแต่คนวิกลจริตเท่านั้น ที่เมื่อพายเรือข้ามฟากถึงที่หมายปลายทางแล้ว แทนที่จะผูกเรือหรือปล่อยเรือไว้ที่ฝั่ง แต่กลับแบกเรือเอาไว้บนบ่า

การยึดถือในชนชั้นยังมีอยู่ตราบใดก็เป็นเครื่องหมายบอกให้รู้ว่า เรายังไม่ได้ล่วงเข้าสู่สังคมประชาธิปไตยที่แท้จริงเลย

ท่านปรีดีฯ ท่านต้องการเห็นสังคมประชาธิปไตยที่แท้จริง ท่านจึงไม่เห็นด้วยกับการเผด็จอำนาจบงการประเทศของกลุ่มหนึ่งกลุ่มใดหรือชนชั้นหนึ่งชั้นใด

อนึ่งในฉบับนี้จากคำสัมภาษณ์ท่านปรีดี ฯ โดยบุคคลต่าง ๆ จะเผยให้ท่านผู้อ่านได้เห็นทัศนะของท่านปรีดีฯอย่างแจ่มชัดในปัญหาของประเทศไทยเราและของโลก อันทัศนะของท่านปรีดี ฯ ที่แสดงออกนั้น จะเป็นทัศนะที่ถูกต้องหรือไม่ถูกต้อง จะเป็นทัศนะที่เป็นคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติหรือไร้คุณค่า ก็ขอให้ท่านผู้อ่านได้ใช้วิจารณญาณพิจารณาเอาเองเถิด

นอกจากคำสัมภาษณ์และทัศนะของคนอื่น ๆ ที่มีต่อท่านปรีดี ฯ แล้ว เช่น ทัศนะของท่านเจ้าคุณพระอุมสารโสภน ทัศนะของพระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าภาณุพันธ์ยุคล ทัศนะของคุณไพโรจน์ ชัยนาม และความเคลื่อนไหวของท่านปรีดี ฯ ตามคำเปิดเผยของนายสำเภา ศิริสัมพันธ์ เกี่ยวกับการเจรจาเรื่องญวนอพยพกับรัฐบาลฮานอย ซึ่งเป็นปัญหาที่ชะงักงันมานานปี

ก็ยังมีข้อเขียนของท่านปรีดี ฯ อีกเรื่องหนึ่ง คือข้อสังเกตเกี่ยวกับเอกภาพของชาติกับประชาธิปไตย ข้อเขียนของท่านเรื่องนี้เคยตีพิมพ์ในหนังสือของคณะชาวธรรมศาสตร์ในสหราชอาณาจักร และต่อมาได้ตีพิมพ์ในหนังสือสังคมศาสตร์ปริทัศน์

ข้อเขียนของท่านปรีดี ฯ เรื่องนี้ เป็นการยืนยันถึงคุณค่าของประชาธิปไตย และเป็นการชี้ให้เห็นว่าปัญหาต่าง ๆ ของสังคมนั้น ต้องแก้ด้วยประชาธิปไตย จึงจะเป็นการแก้ที่ถูกต้องและสัมฤทธิ์ผล

ขอขอบคุณ

สุพจน์ ด่านตระกูล

คุยกับท่านปรีดี

เก็บมาเล่าโดย "สุพจน์ ด่านตระกูล"

หลังจากที่ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ได้ออกจากสาธารณรัฐประชาชนจีนไปพำนักอยู่ ณ กรุงปารีสประเทศฝรั่งเศส แต่เดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๓ เป็นต้นมา ปรากฏว่า ณ บ้านพักของท่านรัฐบุรุษอาวุโสเลขที่ ๑๗๓ ซึ่งตั้งอยู่ที่แขวงอังตอนี ถนนอาร์สตีคบริอองค์ ได้กลายเป็นสถานที่ที่ดึงดูดความสนใจของคนไทยทั้งหลายที่ผ่านกรุงปารีส ให้ใคร่ได้ไปเยี่ยมคารวะท่านเจ้าของบังกาโลชั้นครึ่งหลังนั้นที่ปลูกอยู่ในเนื้อที่ประมาณ ๙๐ ตารางวา

คนไทยที่ไปเยี่ยมเยียนท่านนั้นมีตั้งแต่พระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูง เช่นพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธ์ยุคลซึ่งมีศักดิ์และสิทธิ์ในราชสมบัติตามกฎมณเฑียรบาลเป็นอันดับที่ ๒ รองจากสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ์ ฯ และเจ้านายชั้นสูงอื่น ๆ อีกหลายพระองค์ที่ได้เมตตาไปเยี่ยมท่านปรีดี ฯ ด้วยความเห็นอกเห็นใจในชะตากรรมที่ท่านได้รับ ตลอดจนนักการเมืองระดับรัฐมนตรี เช่นอดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ พ.อ. ถนัด คอมันต์ พล.ต.ต. สง่า กิตติขจร อดีตรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศก็ได้ไปคารวะท่านทุกครั้งที่ผ่านกรุงปารีส ส่วนสมาชิกรัฐสภาและแม้ผู้เป็นใหญ่ในฝ่ายตุลาการและทหาร ก็ไม่ปล่อยโอกาสให้เสียไปที่จะไม่ไปพบท่านปรีดี ฯ เมื่อท่านเหล่านี้เดินทางไปถึงที่นั่น เช่น พ.อ. สมคิด ศรีสังคม ส.ส. อุดรธานี นายสุธรรม ภัทราคม รองประธานศาลฎีกา พลเอกประพันธ์ กุลวิจิตร อดีตปลัดกระทรวงกลาโหมเป็นต้น

บรรดาทนายความน้อยใหญ่หลายท่านที่มีกิจต้องผ่านกรุงปารีส ก็ได้ปฏิบัติเช่นเดียวกับคนไทยอื่น ๆ ที่ไปถึงที่นั้น คือการไปเยี่ยมเคารพท่านผู้ประสาศน์การ ปรีดี พนมยงค์ อาจารย์ผู้ให้กำเนิดมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองอันเป็นสถาบันหล่อหลอมนักประชาธิปไตย เช่น นายกสมาคมทนายความแห่งประเทศไทย และคณะกรรมการบางท่าน

นอกจากนี้แล้วก็ยังมีนักการค้า นักการธนาคาร ตลอดจนบรรดาครูบาอาจารย์และข้าราชการที่ไปศึกษาต่อหรือดูงานหรือไปเพื่อการประชุมระหว่างประเทศ ถ้าผ่านกรุงปารีสแล้วเป็นต้องเจียดเวลาไปเยี่ยมคารวะท่านรัฐบุรุษอาวุโส อดีตผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์จนได้

แม้กระทั่งสมณะผู้ทรงศีล ๒๒๗ นับแต่องค์สังฆปรินายกสมเด็จพระสังฆราชเจ้าองค์ปัจจุบันลงไปถึงพระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่ ที่ได้มีโอกาสไปเยือนกรุงปารีส ก็ได้พบปะสนทนากับท่านปรีดี ฯ ที่นั่นเช่นเดียวกับฝ่ายฆราวาส

ส่วนนักเรียนไทยในฝรั่งเศสนั้น ทั้งหญิงและชายต่างก็ให้ความคารวะท่านเสมือนกับญาติผู้ใหญ่และไปเยี่ยมเยียนท่านเป็นประจำ สำหรับนักเรียนไทยในยุโรปนอกจากฝรั่งเศส เช่นนักเรียนไทยในอังกฤษ นักเรียนไทยในเยอรมัน เป็นต้น ก็ได้เชื้อเชิญท่านไปเป็นเกียรติในฐานะรัฐบุรุษอาวุโสแห่งสยามในงานประชุมของนักเรียนไทยในประเทศนั้น ๆ

อย่างเช่น การประชุม ของนักเรียนไทยในอังกฤษและเยอรมันเมื่อเร็ว ๆ นี้ ก็ได้มีหนังสือมาเชื้อเชิญท่านให้ไปร่วมสังสรรค์กับพวกเขา ซึ่งท่านปรีดีก็ได้กรุณาเดินทางไปร่วมพบปะกับนักเรียนไทยเหล่านั้นทุกหนแห่งด้วยความเต็มใจ

จาก การที่คนไทยใครต่อใครที่ผ่านไปปารีสแล้วจะต้องไปเยี่ยมเยียนท่านปรีดีฯ กันเป็นส่วนมาก จนกระทั่งจอมพลประภาส จารุเสถียรแต่ครั้งที่ยังมียศเป็นพลเอกได้พูดในที่ประชุม ค.ร.ม. ครั้งหนึ่งเมื่อ ๒ ปีที่แล้วว่า

"เวลานี้ใคร ๆ ไปปารีสแล้ว ก็ดูเหมือนจะถือเป็นแฟชั่น ที่จะต้องไปพบนายปรีดี"

สาเหตุที่จอมพลประภาส ฯ จะพูดเรื่องนี้ขึ้นมาก็เนื่องมาจากคณะผู้แทนรัฐสภาไทยที่ไปประชุมสหภาพรัฐสภาเมื่อ ๒ ปีที่แล้ว เมื่อเดินทางไปถึงกรุงปารีส คณะผู้แทนรัฐสภาไทยบางคนได้ไปเยี่ยมคารวะท่านปรีดี ฯ ที่บ้านพักของท่านชานกรุงปารีส ในฐานะที่ท่านปรีดี ฯ เป็นผู้หนึ่งที่ได้สถาปนาระบบรัฐสภาขึ้นในประเทศไทย และท่านปรีดี ฯ ยังเคยดำรงตำแหน่งเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎรเป็นคนแรกอีกด้วย พวกเขาในฐานะสมาชิกรัฐสภาไทยจึงถือเป็นบุญคุณที่ท่านปรีดี ฯ ได้สถาปนาระบอบรัฐสภาขึ้นมา พวกเขาจึงได้พากันไปคารวะท่าน แต่ต่อมาได้มีสมาชิกคนหนึ่ง ในคณะผู้แทนรัฐสภาไทย ได้ทราบถึงการที่เพื่อนร่วมคณะบางคนได้ไปเยี่ยมเยียนท่านปรีดี ฯ จึงได้มีจดหมายพ้องเข้ามาถึงจอมพลถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรีในขณะนั้นตามวิสัยประจบสอพลอของเขา แต่แทนที่จอมพลถนอมจะมีความเห็นประการใด ท่านกลับนำจดหมายฉบับนั้นไปอ่านให้ที่ประชุมคณะรัฐมนตรีฟัง รัฐมนตรีส่วนใหญ่ได้ฟังแล้วไม่มีความเห็น นอกจากจอมพลประภาส ฯ ซึ่งได้ออกความเห็นดังกล่าวแล้วและก็เท่านั้นเอง

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธ์ยุคลเมื่อกลับมาถึงกรุงเทพ ฯ ได้ประทานให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์สยามไทม์ เกี่ยวกับเรื่องที่พระองค์ท่านได้พบปะสนทนากับท่านปรีดี ฯ มีความตอนหนึ่งว่า

"ฉันไปยุโรปเมื่อต้นฤดูร้อนเมษายนที่แล้ว ผ่านกรุงปารีสก็ได้แวะเยี่ยมหลวงประดิษฐ์ ฯ (ท่านปรีดี ฯ) ในฐานะเพื่อนฝูงที่เคยชอบพอกันตั้งแต่สมัยที่ยังเป็นนักเรียนที่ประเทศฝรั่งเศส"

พระองค์ท่านได้ตรัสต่อไปว่า "เมื่อเราทั้งสองพบกันครั้งแรกหลังจากที่เราไม่ได้พบกันมา ๒๓ ปี จึงได้ถามไถ่ทุกข์สุขของกันและกันอยู่พักใหญ่ แล้วหลังจากนั้นก็ชวนไปร่วมรับประทานอาหารกันที่ภัตตาคารแห่งหนึ่ง เพื่อรำลึกถึงความหลังเมื่อครั้งเป็นนักเรียนด้วยกัน และสนทนากันในเรื่องราวต่าง ๆ อย่างเพื่อนรักเมื่อครั้งปฐมวัย เป็นเวลาถึง ๕ ชั่วโมง"

"ว่ากันในฐานะเพื่อนฝูงแล้ว หากจะไม่ยอมพบปะกันเมื่อมีโอกาสก็ออกจะใจจืดใจดำมากเกินไป" พระองค์ชายใหญ่ปรารภให้ฟัง

เมื่อผู้สื่อข่าวทูลถามว่า ขณะที่ทรงสนทนากับหลวงประดิษฐ์ ฯ ท่านปรารภเรื่องจะกลับประเทศไทยหรือไม่ พระองค์ภาณุ ฯ ตรัสว่า

"เป็นธรรมดาที่คนไทยทุกคนเมื่อจากประเทศไปนาน ย่อมอยากกลับมาสู่กลิ่นไอของประเทศชาติของตน ส่วนหลวงประดิษฐ์ ฯ จะกลับมาหรือไม่นั้นเป็นเรื่องของกฎหมายบ้านเมืองและก็เป็นเรื่องของคนไทยทั้งชาติด้วย ถึงแม้บางทีผู้นำเพียง ๒–๓ คนไม่อยากให้กลับก็กลับไม่ได้ แต่ถ้าผู้นำเพียง ๒–๓ คนจะกันมิให้หลวงประดิษฐ์ ฯ กลับมา ซึ่งในฐานะเขาเป็นคนไทยคนหนึ่งก็จะเป็นบาปเวรอย่างหนัก โดยเฉพาะขณะนี้หลวงประดิษฐ์ ฯ อยู่ในบั้นฉิมวัยแล้ว ย่อมต้องการที่จะกลับมาฝังกระดูกในบ้านเกิดเมืองนอนแน่ ๆ"

ผู้สื่อข่าวได้ทูลถามว่า หลวงประดิษฐ์ ฯ ในฐานะคุ้นเคยกับพระองค์ท่าน เป็นผู้มีอุดมคติเพียงใด พระองค์เจ้าภาณุ ฯ ตรัสว่า

"หลวงประดิษฐ์ ฯ เป็นบุคคลหนึ่งที่รักชาติบ้านเมืองมาก ส่วนความรักและความต้องการของหลวงประดิษฐ์ ฯ อาจไม่ถูกทางสำหรับคนอื่นก็ได้"

เกี่ยวกับความรู้สึกของพระบรมวงศานุวงศ์ต่อโอกาสจะกลับมาตุภูมิของท่านปรีดี ฯ พระองค์เจ้าภาณุ ฯ ให้ความเห็นว่า

"สำหรับความรู้สึกของคนอื่นนั้นตอบไม่ได้ แต่สำหรับความเห็นของฉันแล้วเห็นว่า หากหลวงประดิษฐ์ ฯ มีสิทธิ์สมบูรณ์ในทางกฎหมายและการเมืองก็ควรกลับมาได้"

เกี่ยวกับปัญหาเศรษฐกิจของชาติที่กำลังทรุดหนักอยู่ขณะนี้ พระองค์ชายใหญ่ให้ความเห็นว่า

"เป็นเรื่องที่จะต้องแก้ไขกันอีกมาก แต่จะเจาะจงให้หลวงประดิษฐ์ ฯ เป็นผู้แก้ไขหรือใครนั้น เป็นเรื่องที่ตอบไม่ได้"

ในปัญหาสุขภาพและความคิดเห็นของท่านปรีดี ฯ พระองค์เจ้าภาณุ ฯ ให้ความเห็นว่า

"แม้อายุจะอยู่ในขั้นปัจฉิมวัย แต่หลวงประดิษฐ์ ฯ ก็ยังมีพลานามัยสมบูรณ์ดีมาก และยังมีมันสมองที่เฉียบแหลมมิได้หลงลืมไปตามวัย" พระองค์ท่านทรงย้ำในความรักชาติของท่านปรีดี ฯ ต่อไปอีกว่า

"ขณะนี้หลวงประดิษฐ์ ฯ ยังคงเป็นห่วงชาติบ้านเมืองอยู่มาก จะเห็นได้จากการที่ท่านได้สอบถามถึงปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวกับประเทศไทยหลายประการ"

"แม้หลวงประดิษฐ์ ฯ จะมีความคิดเรื่องการเมืองประการใดก็ตามที แต่ในเรื่องส่วนตัวฉันที่เคยร่วมรักใคร่กันมาก็ไม่เปลี่ยนแปลง และแม้ว่าใครจะเข้าใจว่าหลวงประดิษฐ์ ฯ เป็นคอมมิวนิสต์ก็ตามที ส่วนฉันเมื่อรู้อะไรมาก็พูดอย่างเปิดเผยและคนไทยคงเข้าใจว่าฉันไม่ใช่คอมมิวนิสต์แน่" พระองค์เจ้าภาณุ ฯ กล่าวในที่สุด

เมื่อเดือนพฤษภาคมที่แล้วพระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่จากกรุงเทพ ฯ มีพระเทพเมธากร พระอุดมสารโสภณ พระครูประสิทธิ์สารโสภณ แห่งวัดเทพศิรินทราวาส และพระศรีสมโภชน์ แห่งวัดสังเวชผู้ปฏิบัติหน้าที่เลขาธิการสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ก็ได้ถือโอกาสไปเยี่ยมเยือนเจริญพรท่านปรีดี ฯ ในเมื่อพระคุณเจ้าผ่านไปทางกรุงปารีส

ท่านเจ้าคุณพระอุดมสารโสภณผู้รับใช้ใกล้ชิดท่านธมฺมวิตกฺโกภิกขุ หรือที่คนทั่วไปรู้จักท่านในนามว่า "ท่านเจ้าคุณนอ" (พระยานรรัตนราชมานิต) แห่งวัดเทพศิรินทราวาส ได้กรุณาเล่าให้ฟังว่า

"ครั้งนี้นับเป็นครั้งแรกที่อาตมาได้พบเห็นตัวจริงท่านปรีดี ฯ นับแต่ที่เคยได้ยินชื่อเสียงท่านมานานปี เมื่อพวกอาตมาพบท่านนั้นเห็นว่าท่านมีความปีติยินดีมากถึงกับน้ำตาคลอทีเดียว จากการสังเกตดูอากัปกิริยาและวาจาพาทีตลอดจนใบหน้าและนัยตาของท่าน ก็เห็นแต่การแสดงออกซึ่งความอ่อนน้อมถ่อมตนความบริสุทธิ์และความมั่นคงแห่งจิตใจของท่าน อันเป็นการตรงกันข้ามกับคำโฆษณาชุบชิบของบุคคลบางจำพวก อาตมาได้มอบพระเครื่องนางปรกที่ท่านธมฺมวิตกฺโกสวดอธิษฐานจิตและเลี่ยมเรียบร้อยแล้วให้กับท่านหนึ่งองค์ รู้สึกว่าท่านพอใจมาก"

เมื่อกราบเรียนถามถึงสุขภาพและความเป็นอยู่ของท่านปรีดี ฯ ท่านเจ้าคุณอุดม ฯ ได้กรุณาเล่าว่า

"สุขภาพของท่านสมบูรณ์และแข็งแรง ท่าทางทะมัดทะแมงเหมือนกับคนที่อยู่ในวัยไม่เกิน ๖๐ ทั้ง ๆ ที่อายุของท่านทราบว่า ๗๐ กว่าไปแล้ว และรู้สึกว่าท่านจะมั่นคงต่ออุดมคติ แต่ก็เป็นผู้ที่รู้เท่าทันธรรมชาติคือพระไตรลักษณ์ ท่านจึงไม่ได้ยึดมั่นถือมั่นอยู่กับอดีต หากท่านอยู่กับปัจจุบัน ความรู้เท่าทันธรรมชาติอาจเป็นยาวิเศษอย่างหนึ่งที่ทำให้ท่านสดชื่นทะมัดทะแมงและแข็งแรงกว่าวัย ความเป็นอยู่ของท่านก็รู้สึกว่าจะเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ เหมือนชาวบ้านธรรมดาทั่ว ๆ ไปและบางทีอาจจะสมถะกว่าเสียด้วยซ้ำ ท่านปลูกกุฏิเล็ก ๆ หลังหนึ่งอยู่ทางหลังบ้านขนาดประมาณ ๖ ตารางเมตร สำหรับเป็นที่นั่งทำสมาธิและเขียนหนังสือและหนังสือเล่มหนึ่งที่อยู่ในโครงการเขียนของท่านคือมหาสติปัฏฐานสูตร ซึ่งจะเขียนเป็นภาษาอังกฤษ นัยว่าท่านสนใจธรรมะพอ ๆ กับความสนใจที่มีต่อบ้านเมือง"

ต่อข้อถามถึงทรรศนะท่านปรีดี ฯ ที่มีต่อบ้านเมืองในขณะนี้ว่าเป็นประการใด ท่านเจ้าคุณอุดม ฯ บอกว่า

"ท่านไม่ได้คุยเรื่องการบ้านการเมืองกับพวกอาตมา นอกจากท่านจะแสดงความภาคภูมิใจในความเป็นคนไทยที่ถือพาสปอร์ตของรัฐบาลไทยเท่านั้น"

เกี่ยวกับปัญหาการกลับมาสู่อ้อมกอดและไออุ่นของแม่พระธรณีไทย ท่านเจ้าอุดม ฯ ได้กรุณาถ่ายทอดทรรศนะท่านปรีดี ฯ ให้ฟังว่า

"เท่าที่อาตมาจับทางเลียงดูก็รู้สึกว่าท่านอยากจะกลับบ้านเกิดเมืองนอนเหมือนกัน แต่ถ้าหากว่าการกลับมาของท่านจะยังความไม่สบายใจหรือเดือดร้อนใจให้กับคนอื่นแล้วท่านก็ไม่อยากจะทำ เพราะในชีวิตของท่านท่านไม่อยากจะทำความเดือดร้อนให้กับใคร"

ท่านเจ้าคุณอุดม ฯ ผู้สร้างพระเครื่องชุด "ท่านเจ้าคุณนอ" อันศักดิ์สิทธิ์ ได้กล่าวในที่สุดว่า

"ถึงแม้ว่าตัวท่านปรีดี ฯ จะไม่ได้กลับมาในชั่วชีวิตนี้ แต่ความคิดของท่านจะต้องกลับมารับใช้ประเทศชาติอย่างแน่นอน"

ท่าน อดีตเอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีส ไพโรจน์ ชัยนาม เมื่อมาถึงกรุงเทพ ฯ ภายหลังที่กระเษียณอายุได้ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์เกี่ยวกับท่านปรีดี ฯ ดังข้อความที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์เดอะเนชั่น ฉบับประจำวันพุทธ ที่ ๒๙ กันยายน ๒๕๑๔ เดอะเนชั่นได้พาดหัวข่าวว่า "ท่านปรีดีได้รับความนิยมในกรุงปารีส" แล้วดำเนินเนื้อเรื่องต่อไปว่า

คุณไพโรจน์ ชัยนาม เอกอัครราชทูตไทยประจำฝรั่งเศส ซึ่งเพิ่งได้เดินทางกลับได้กล่าวเมื่อวานนี้ว่า ท่านปรีดี พนมยงค์ นักการเมืองไทย ผู้ลี้ภัยได้กลายเป็นบุคคลที่ได้รับความนิยมอย่างกว้างขวางในกรุงปารีส ท่านมักได้รับการเยี่ยมเยือนจากนักเรียนไทยและอาคันตุกะชาวไทยเป็นอันมาก แต่ท่านทูตก็ไม่แน่ใจว่า รัฐบุรุษอาวุโสวัย ๗๑ ปี ผู้นี้จะสามารถสร้างอิทธิพลเหนือผู้มาเยี่ยมเยียนได้มากน้อยเพียงใด

ท่านทูตบอกว่าเป็นไปไม่ได้ที่ท่านปรีดี ยังจะมีความทะเยอทะยานในทางการเมืองอยู่อีก เพราะท่านมีอายุมากแล้ว แม้จะมีอนามัยสมบูรณ์ดีและมีจิตใจที่มั่นคงแข็งแรงก็ตาม

คุณไพโรจน์ กล่าวว่า"ส่วนท่านปรีดีจะได้รับอนุญาตให้กลับประเทศไทยได้หรือไม่ก็เป็นเรื่องแล้วแต่ทางรัฐบาล"

ท่านปรีดีและภรรยา คือท่านผู้หญิงพูนศุข เป็นบุคคลที่มีชื่ออยู่ในรายการเชิญของสถานเอกอัครราชทูตและท่านก็ได้รับเชิญมาในงานสถานทูตเป็นประจำ คุณไพโรจน์บอกว่าเมื่อเร็ว ๆ นี้สองสามีภรรยาท่านนี้ก็ยังได้มาร่วมในงานเลี้ยงรับรองของสถานทูตที่จัดให้มีขึ้น เนื่องในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสวยราชย์ครบ ๒๕ ปี.

ท่านทูตและท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้พบปะกันเสมอ ๆ ภายหลังที่ท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้อพยพจากบ้กกึงมาตั้งแต่เดือนพฤษภาคมบีกลายนี้ จากการสังเกตดู ท่านทูตเห็นว่าท่านปรีดีก็ "ทำนองเดียวกับผู้ลี้ภัยชาวไทยอื่น ๆ" คืออยากมีสถานที่สำหรับพักผ่อนอยู่ที่นี่.

คุณไพโรจน์บอกว่า นอกจากงานที่สถานทูตแล้ว ท่านอดีตผู้นำทางการเมืองผู้นี้ยังได้รับเชิญให้ไปร่วมงานชุมนุมต่าง ๆ ของนักเรียนไทยในภาคพื้นยุโรปและอังกฤษอยู่บ่อย ๆ

ท่านผู้ลี้ภัย ซึ่งครั้งหนึ่งได้เคยเป็นสมาชิกชั้นสูงอยู่ในคณะราษฎรที่ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้รับเอกสารและบัตรประจำตัวที่จำเป็นทุกอย่างจากรัฐบาลไทยซึ่งเป็นการยืนยันถึงความเป็นพลเมืองไทยอย่างสมบูรณ์"

หนัง สือพิมพ์บางกอกโพสต์ ฉบับวันพุทธที่ ๒๙ กันยายน ๒๕๑๔ ก็ได้ลงบทสัมภาษณ์ท่านทูตไพโรจน์ ฯ เช่นกัน โดยพาดหัวข่าวว่า "ท่านปรีดีมีสุขภาพดี" แล้วดำเนินเนื้อความว่า

"อดีตนายกรัฐมนตรี ปรีดี พนมยงค์ มีอนามัยแข็งแรงดี และมีชีวิตทางสังคมเป็นอย่างดีในหมู่นักเรียนไทย, ชาวฝรั่งเศส และวงการทูตในกรุงปารีส

ทั้งนี้ ด้วยการเปิดเผยของ ดร. ไพโรจน์ ชัยนาม เอกอัครราชทูตไทย ประจำฝรั่งเศส ที่เพิ่งครบกระเษียณอายุ ซึ่งเดินทางมาถึงท่าอากาศยานดอนเมืองวานนี้

คุณไพโรจน์ กล่าวว่า ดร. ปรีดี มีอนามัยแข็งแรงดีทั้ง ๆ ที่มีอายุเข้าเขต ๗๐ ปีแล้ว "ท่านมาร่วมงานที่สถานเอกอัครราชทูตไทยทุกครั้งที่มีงาน" คุณไพโรจน์กล่าวว่า ท่านปรีดี กำลังเขียนบันทึกความทรงจำ ซึ่งจะได้จัดพิมพ์จำหน่าย โดยบริษัทอเมริกัน.

คุณไพโรจน์กล่าวต่อไปว่า ดร. ปรีดี ได้นำวิทยานิพนธ์ของท่าน เมื่อครั้งที่ท่านทำยื่นต่อมหาวิทยาลัยปารีส เพื่อรับปริญญาด๊อกเตอร์ทางกฎหมายมาให้ดู วิทยานิพนธ์ของท่านปรีดีฉบับนี้ ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์กันอย่างกว้างขวางในขณะนั้นแต่มาบัดจุบันนี้ รัฐบาลฝรั่งเศสได้แก้กฎหมายหลายอย่าง ตามข้อเสนอแนะที่ ดร. ปรีดี, ได้เขียนไว้ในวิทยานิพนธ์ฉบับนั้น"

คุณไพโรจน์กล่าวว่า "คนไทยทุกคนย่อมอยากกลับประเทศบ้านเกิดเมืองนอน ดร. ปรีดีก็เช่นเดียวกัน ดร. ปรีดี เป็นคนไทยและถือหนังสือเดินทางของไทย ดังนั้นจึงไม่มีปัญหาอะไร"

นอก จากท่านปรีดี จะกว้างขวางและได้รับความนับหน้าถือตาอยู่ในวงการทูตนานาประเทศที่ประจำอยู่ ณ กรุงปารีสดังคำบอกเล่าของอดีตท่านทูตไพโรจน์แล้ว ท่านปรีดี ฯ ยังอยู่ในความสนใจและติดตามของผู้สื่อข่าวแห่งสำนักข่าวต่าง ๆ ทั้งไทยและเทศ

ก่อนหน้าที่ประธานาธิบดีนิกสันแห่งสหรัฐอเมริกาจะไปเยือนสาธารณรัฐประชาชนจีนเมื่อต้นปี ๒๕๑๕ ผู้สื่อข่าวแห่ง "ทำเนียบขาว" คือทำเนียบของประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกาได้มาพบท่านปรีดี ฯ ที่บ้านพักชานกรุงปารีส และได้แลกเปลี่ยนทรรศนะกันอย่างกว้างขวาง และเมื่อผู้สื่อข่าวผู้นี้เดินทางกลับไปทำเนียบขาวแล้วก็ได้เขียนจดหมายมาถึงท่านปรีดี ฯ ความว่า

"ดร. ปรีดี ที่รัก

เป็นความยินดีอย่างยิ่งในการพบท่านที่บ้านของท่านระหว่างการมาเยือนฝรั่งเศสเมื่อเร็ว ๆ นี้ของข้าพเจ้า ข้าพเจ้ารู้สึกคุณค่าอย่างแน่นอนต่อโอกาสที่ได้เจรจากับท่านถึงประสบการณ์ของท่าน ทรรศนะต่อสถานการณ์ของโลกและความเป็นไปได้ที่จะโฆษณาเรื่องเหล่านั้นในนิตยสาร 'ไลฟ์'

ข้าพเจ้าพึงพอใจที่จะได้เห็นแนวทางและการเริ่มต้นงานเกี่ยวกับชีวประวัติของท่าน และใคร่จะได้เห็นความสำเร็จบริบูรณ์แห่งการงานอันเป็นประวัติศาสตร์อันสำคัญนี้

ข้าพเจ้าได้สนทนากับ มร. มิลตัน ออร์เชฟสกี หัวหน้าสำนักงานปารีสแห่งนิตยสาร 'ไลฟ์' ถึงการสนทนาของเราและเขาจะติดต่อกับท่าน

ในฐานะนักศึกษาเรื่องประเทศไทยมาช้านานและความพยายามของท่านที่จะนำสันติภาพและความเจริญก้าวหน้าสู่ประเทศของท่าน ข้าพเจ้าเห็นว่าการพบปะระหว่างเราเป็นการบำรุงใจอย่างยิ่ง และหวังว่าเราจะดำเนินต่อไปในการพบปะกันบางครั้งบางคราว

ขอบใจการต้อนรับโอบอ้อมอารีของท่าน

ผู้ซื่อสัตย์ของท่าน

เจอร์โรลด์ แอล เชคเตอร์

ผู้สื่อข่าวทำเนียบขาว"

ก่อน ที่ผู้สื่อข่าวแห่งทำเนียบขาวจะมาพบท่านปรีดี ฯ และเขียนจดหมายมาถึงท่านดังกล่าวแล้ว ผู้สื่อข่าวแห่งสำนักข่าว เอ.เอฟ.พี. ประจำกรุงปารีส ได้ไปสัมภาษณ์ท่านเกี่ยวกับที่ประธานาธิบดีนิกสันจะไปเยือนปักกิ่ง ดังข้อความในโทรเลขของ เอ.เอฟ.พี. ที่กระจายข่าวไปทั่วโลกดังนี้

ปารีส, ๒๘ กรกฎาคม (เอ.เอฟ.พี.) อดีตผู้สำเร็จราชการและอดีตนายกรัฐมนตรีแห่งประเทศไทย ปรีดี พนมยงค์ ได้แถลงต่อผู้แทน แห่ง เอ.เอฟ.พี. วันนี้ ที่ถูกถามระหว่างสัมภาษณ์ โดยเฉพาะถึงการเยือนปักกิ่งของประธานาธิบดีนิกสันที่จะมีขึ้น

"ข้าพเจ้าเชื่อความจริงใจของผู้นำจีน ในการคงอยู่ด้วยกันอย่างสันติระหว่างประเทศที่มีระบบการเมืองต่างกัน แต่ข้าพเจ้าไม่รู้ว่าประธานาธิบดีนิกสัน มีความจริงใจเช่นเดียวกันหรือไม่ เพราะเขาตกเป็นเชลยแห่งความคิดรุกรานมาช้านาน แน่นอน, การเยือนนี้ ก่อให้เกิดก้าวหนึ่งไปข้างหน้าและเป็นสิ่งที่ดี ถ้าประธานาธิบดีนิกสันเป็นผู้เห็นแก่สภาพแท้จริงก็เป็นวิธีเดียวที่จะลุล่วงทางตันในปัญหาอาเซียอาคเนย์ คือการไปพบผู้นำจีน แต่จะต้องรอคอยระยะเวลาหนึ่ง ซึ่งบางทีอาจนานหน่อยที่จะได้ผลในการพบปะกันนั้น"

นายปรีดี พนมยงค์ ถูกโค่นล้มเมื่อ ค.ศ. ๑๙๔๗ โดยรัฐประหารนำโดยจอมพล พิบูลสงคราม ซึ่งถือเอาอำนาจตั้งแต่ครั้งกระนั้น ครั้นแล้วนายปรีดีได้ไปลี้ภัยการเมืองในขณะแรกที่สิงคโปร์ ต่อมาก็ไปอยู่ปักกิ่งเป็นเวลา ๒๒ ปี เขาได้มาถึงปารีสในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๗๐ เขาได้อยู่ในฐานะผู้ลี้ภัยการเมือง ณ บ้านพักชานกรุงปารีสด้านใต้คือออง โตนี ซึ่งเขาได้อยู่กับภรรยาและบุตร

เมื่อถูกถามถึงความสัมพันธ์หรือการติดต่อซึ่งเขาสามารถมีได้ที่ปารีส นายปรีดี พนมยงค์ เน้นถึงการที่เขามิได้ทำการเคลื่อนไหวทางการเมืองก็ได้กล่าวเพิ่มเติมว่า "ข้าพเจ้ารักษาความสัมพันธ์ฉันท์มิตรอยู่เสมอมากับสถานเอกอัครรัฐฑูตแห่งสาธารณรัฐของราษฎรจีนและสถานผู้แทนทางการฑูตของสาธารณรัฐประชาธิปไตยเวียตนาม ข้าพเจ้าได้รับเชิญไปในงานรับรองของเอกอัครราชทูตไทย และได้รับเชิญให้ไปอังกฤษ ข้าพเจ้าก็ได้ไปตามคำเชิญนั้น"

เมื่อถูกร้องขอให้ชี้แจงถึงการดำเนินชีวิตปัจจุบัน นายปรีดี พนมยงค์ ตอบว่า "ข้าพเจ้าได้รับบำนาญเล็กน้อยจากรัฐบาลไทย ข้าพเจ้าขายบ้านที่กรุงเทพ ฯ และด้วยการอนุญาตของธนาคารชาติแห่งประเทศไทย ข้าพเจ้าได้นำเงินที่ขายได้นั้นมาซื้อบ้านนี้ในนามของภรรยาข้าพเจ้า"

"ขณะนี้ข้าพเจ้าเตรียมเขียนบันทึกความทรงจำเพื่อการดำรงชีพ จะมีการพิมพ์ ๒ ชุด ชุดหนึ่งเป็นภาษาไทย อีกชุดหนึ่งเป็นภาษาอังกฤษ ชื่อเรื่องว่า "รัฐ ผู้สำเร็จราชการและนายกรัฐมนตรีแห่งสยาม" ข้าพเจ้าติดต่อกับสำนักพิมพ์อังกฤษและอเมริกัน"

เมื่อถูกถามถึงความคิดเห็นต่อสถานการณ์ปัจจุบันในแหลมอินโดจีนและในประเทศไทย โดยเฉพาะภายหลังที่ประธานาธิบดีนิกสันประกาศเยือนปักกิ่ง อดีตนายกรัฐมนตรีแห่งประเทศไทยตอบว่า "ในประเทศเรามีการคาดคะเนเปะปะกันมากที่ข้าพเจ้าเห็นว่ามีเหตุผลน้อย ในส่วนที่เกี่ยวกับเวียตนามข้าพเจ้าเชื่อว่าชาวเวียตนามมีความจริงใจเหมือนกัน สิ่งที่พวกเขาปรารถนาคือสันติภาพและการฟื้นสถาปนาประเทศ ในการเจรจานั้น เบื้องต้นเราจะต้องค้นหาว่าอะไรเป็นอุปสรรคที่ทำให้ไม่ตกลงกันได้ ขอให้ดูตัวอย่างการริเริ่มของนายบีแอร์ มองเดส-ฟร้องส์ (ในการประชุมเยเนวาว่าด้วยอินโดจีนแห่ง ค.ศ. ๑๙๕๔) นั่นเป็นการกระทำที่กล้าหาญ เพราะการยอมรับความผิดพลาดที่แล้วมาของรัฐบาลมิใช่เป็นการเสียเกียรติและประเทศฝรั่งเศสก็ถอนตัวออกได้ด้วยเกียรติภูมิอันยิ่งใหญ่ ถ้าชาวอเมริกันดำเนินตามวิธีเจรจาที่ฝรั่งเศสดำเนินกับชาวเวียตนาม สันติภาพก็จะพึงบังเกิดขึ้น"

สำหรับผู้สื่อข่าวหนังสือพิมพ์จากประเทศไทยก็ได้ดั้นด้นไปพบท่านปรีดี ฯ ที่ชานกรุงปารีสมาแล้วหลายคน ในจำนวนนี้มี สัมฤทธิ์ อินทพันธุ์ ผู้สื่อข่าวพิเศษของหนังสือพิมพ์ เดอะเนชั่น และ น.อ. ศิริ พงศทัต รน. อดีตทูตทหารเรือประจำกรุงปารีส บรรณาธิการฝ่ายต่างประเทศของหนังสือพิมพ์สยามไทม์

สัมฤทธิ์ อินทพันธุ์ ได้รายงานข่าวของเขาเกี่ยวกับการสัมภาษณ์ท่านปรีดี ฯ ในหน้าหนังสือพิมพ์ เดอะเนชั่น ฉบับวันจันทร์ที่ ๑๖ สิงหาคม ๒๕๑๔ โดยพาดหัวข่าวว่า

"ปรีดีว่า-ประเทศจีนพร้อมที่จะผูกมิตรกับไทย" แล้วดำเนินเนื้อข่าวต่อไปว่า

อดีตนายกรัฐมนตรี ปรีดี พนมยงค์ ซึ่งขณะนี้พำนักลี้ภัยอยู่ในกรุงปารีส เชื่อว่าประเทศจีนคอมมิวนิสต์ พร้อมที่จะสถาปนาความสัมพันธ์กับประเทศไทย

อดีตนายกรัฐมนตรีวัย ๗๑ ปี ได้บอกแก่ผู้สื่อข่าวเดอะเนชั่นในระหว่างการสัมภาษณ์เป็นเวลาประมาณ ๓ ชั่วโมง เมื่อต้นเดือนนี้ ณ ที่พักของท่านเอง ซึ่งอยู่ห่างจากตัวเมืองปารีสออกไปประมาณ ๔ ไมล์ ท่านบอกว่า ถ้าหากประเทศไทย "ยุตินโยบายแข็งกร้าว" ต่อประเทศจีนคอมมิวนิสต์ก็จะไม่มีปัญหาอะไรเลยเกี่ยวกับการสถาปนาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศทั้งสอง

ท่านกล่าวว่า "ผมอยู่ในกรุงปักกิ่งมานานพอควร และมีความสนิทสนมกับเจ้าหน้าที่ชั้นสูงของจีนคอมมิวนิสต์เป็นอย่างดี"–ผมอาจกล่าวได้ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างย่อมขึ้นอยู่กับเจตนา ไม่ว่าจะเป็นเจตนาดีหรือเจตนาร้าย

"ถ้าหากประเทศไทยมีเจตนาดีกับเขา แน่นอน เขาก็ย่อมสนองตอบด้วยดี อ้าย-เรื่องที่แล้วก็ขอให้แล้วกันไป ผมไม่เชื่อว่าจะมีปัญหาอะไรกับประเทศจีนคอมมิวนิสต์ ผมคิดว่ามันเป็นของประเสริฐที่บุคคลสองคน ซึ่งเคยทะเลาะกันนั้น สามารถหันมาประสานรอยร้าวกันได้"

ท่านปรีดี ผู้ได้จากประเทศไทยไปกว่า ๒๐ ปี ภายหลังรัฐประหาร ๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ ได้ไปขอลี้ภัยอยู่ในกรุงปักกิ่ง และได้ออกจากจีนแผ่นดินใหญ่เมื่อประมาณ ๒ ปีมานี้ มาพำนักในกรุงปารีส

นักการเมืองผู้มีชื่อเสียงท่านนี้ได้ให้คำแนะนำว่า ประเทศไทยควรรู้จักดำเนินนโยบาย "ยืดหยุ่น" เพื่อความอยู่รอดของประเทศชาติ

เมื่อถามถึงการสู้รบในอินโดจีน ท่านปรีดีกล่าวว่า มันเป็นปัญหาภายในของแต่ละประเทศในแหลมอินโดจีน

"เราไม่ควรเข้าไปยุ่งเกี่ยวด้วย ควรปล่อยให้เขาแก้ปัญหาของเขาเอง เพราะถ้าเราเข้าไปสอดแทรกด้วย เขาก็ย่อมจะสอดแทรกเราเข้าให้มั่ง"

"เราควรดูจากตัวอย่างในอดีตที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้ารัชกาลที่ ๕ ได้ทรงกระทำไว้ ในสมัยนั้นไทยเราดำเนินนโยบายเป็นกลาง แล้วก็นำประเทศชาติรอดมาได้ เพราะมีการถ่วงดุลแห่งอำนาจกันอยู่"

"เราต้องยอมรับว่า ในขณะที่ประเทศเพื่อนบ้านทั้งหลายตกอยู่ใต้อำนาจของประเทศมหาอำนาจต่างชาตินั้น พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ สามารถช่วยให้ประเทศไทยรอดพ้นจากอำนาจของระบอบจักรวรรดินิยมได้ ก็เพราะพระองค์ทรงดำเนินนโยบายยืดหยุ่นนี่เอง"

"และเมื่อใดเราดำเนินนโยบายนอกแนวทางที่พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ทรงวางไว้ เมื่อนั้นเราก็จะประสบกับความยุ่งยากทุกคราวไป ดังกรณีที่เราเข้าข้างฝ่ายญี่ปุ่นในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ เป็นต้น"

ท่านปรีดี ฯ คัดค้านอย่างแข็งขันต่อทฤษฎีที่ว่าประเทศหนึ่งควรจะไปทำสงครามสู้รบนอกดินแดนประเทศตนดีกว่าทำในประเทศตน โดยจัดส่งกองทัพออกไปทำการสู้รบกับผู้ที่เชื่อได้ว่าเป็นศัตรูของตนในดินแดนของประเทศนั้น.

ท่านว่า *"ข้าพเจ้ามิได้ศึกษาวิชายุทธการทางทหารมาก่อน แต่ข้าพเจ้าได้เคยอ่านตำหรับตำราทางทหารมาหลายเล่ม แต่ก็ไม่เคยพบว่ามีที่ใดรับรองความถูกต้องของทฤษฎีที่ว่านั้น"*

"หากเราจะย้อนหลังไปดูประวัติศาสตร์ ก็จะพบว่า ผู้ที่ส่งกองทัพออกไปทำการรุกรานและสู้รบนอกดินแดนประเทศของตนนั้น ในที่สุดมีแต่จะประสบกับความปราชัยย่อยยับทุกคราวไป ไม่ว่าจะเป็นกองทัพของฮิตเล่อร์หรือของนโปเลียน"

เมื่อถามถึงความคิดเห็นเกี่ยวกับทฤษฎีที่ว่า เมื่อสหรัฐถอนกำลังทหารออกจากประเทศไทยอย่างสิ้นเชิงแล้ว จีนคอมมิวนิสต์ก็จะเข้ามาแทนที่ถือประโยชน์เหนือคนไทย ท่านปรีดีกล่าวว่า :–

เราต้องรู้จักแยกแยะปัญหาให้ดี เรากำลังพูดกันถึงจีนประเภทไหน ? จงดูคนจีนพ่อค้าในประเทศไทยเราทำไมเขาจึงร่ำรวยกันนัก ถ้าเราจะค้ากับประเทศจีน การค้าก็จะอยู่บนพื้นฐานของรัฐบาลต่อรัฐบาล ประเทศจีนมีงานแสดงสินค้าปีละ ๒ ครั้งทุกปี พ่อค้าต่างประเทศที่ไปชมงานแสดงสินค้า เมื่อเซ็นสัญญาการค้า ก็เซ็นใน

นามของรัฐบาล รัฐบาลไทยอาจมอบหมายให้องค์การหนึ่งองค์การใดโดยเฉพาะก็ได้ ทำการค้ากับจีนคอมมิวนิสต์ไม่ใช่ให้พ่อค้าเอกชนทำการค้า

ท่านปรีดี แนะนำว่า ประเทศไทยควรจะทำการค้ากับทุกประเทศ โดยไม่ต้องไปมัวพะวงอยู่กับเรื่องการเมืองของประเทศนั้น ๆ

เมื่อถามถึงเรื่องที่ประธานาธิบดีนิกสันมีโครงการจะไปเยี่ยมเยือนกรุงปักกิ่ง ท่านปรีดีกล่าวว่า : เพราะสหรัฐอเมริกาไม่สามารถเพิกเฉยต่อประเทศที่มีพลเมือง ๘๐๐ ล้านคนได้ เพราะนั่น หมายถึงตลาดขนาดมหึมาทีเดียว.

เกี่ยวกับปัญหาการกลับประเทศไทยของท่านและเมื่อกลับไปแล้วท่านตั้งใจว่าจะทำอะไร ท่านปรีดีบอกว่า

"การกลับประเทศไทยเป็นความปรารถนาของผม แต่เมื่อพิจารณาสภาพแวดล้อมแล้วยังเป็นปัญหาอยู่ว่า ผมจะทำประโยชน์ให้แก่ประเทศได้มากเพียงใดหากผมกลับไปแล้ว มีบุคคลเป็นอันมากที่ปรารถนาดีต่อผม แต่ก็ยังมีบุคคลอีกหลายคนเหมือนกันทั้งที่เป็นชาวต่างประเทศและข้าราชการของรัฐบาลไทยปัจจุบันแนะนำว่า ผมยังไม่สมควรกลับบ้านเกิดเมืองนอนในระยะนี้ แต่สำหรับผมเองนั้น ผมเห็นว่าไม่ว่าจะอยู่ที่ไหนก็ตาม ผมย่อมรับใช้ประเทศชาติได้เสมอ"

เมื่อถูกถามถึงสุขภาพ ความเป็นอยู่และชีวิตประจำวันของท่าน ท่านปรีดี ฯ ชี้แจงว่า

"ผมได้ขายบ้านของผมในกรุงเทพ ฯ ไป แล้วก็ได้ซื้อบ้านหลังหนึ่งในกรุงปารีสนี้ ปัจจุบันนี้ผมมีรายได้อยู่ ๒ ทาง คือเงินบำนาญของผมที่ส่งมาจากกรุงเทพ ฯ เดือนละ ๓,๖๕๓ บาท ซึ่งเงินจำนวนนี้นับว่าเล็กน้อยมาก เมื่อเปรียบเทียบกับค่าครองชีพในกรุงปารีส ด้วยเหตุนี้ ผมจึงจำเป็นต้องทำมาหาเลี้ยงชีพอีกทางหนึ่งด้วยการเขียนหนังสือขายแก่ชาวฝรั่งเศสที่นี่ และชาวอเมริกันที่เขาสนใจ ผมได้เขียนหนังสือเสร็จไปแล้ว ๒–๓ เล่ม ซึ่งสำนักพิมพ์เขากำลังจัดพิมพ์อยู่ ในจำนวนนี้มีอยู่เล่มหนึ่ง ซึ่งผมเขียนขึ้นเป็นภาษาไทยให้ชื่อว่า "ความเป็นอนิจจังของสังคม" และทางมหาวิทยาลัยฮาวาร์ด (สหรัฐอเมริกา) ได้แปลเป็นภาษาอังกฤษและกำลังจัดพิมพ์อยู่ นอกจากนั้นขณะนี้ผมกำลังเขียนบันทึกความทรงจำของผม

อยู่ เพื่อนชาวอังกฤษของผมบางคนได้แนะนำผมว่า ควรจะเขียนขึ้นเป็นภาษาอังกฤษ เพื่อจะได้สำนวนภาษาอังกฤษของผมเอง ทั้ง ๆ ที่ภาษาอังกฤษของผมก็ไม่ใคร่ดีนัก เขาบอกว่าถ้าผมเขียนเป็นภาษาไทยแล้วให้คนอื่นแปล มันก็จะกลายเป็นว่าคนอื่นเขาเขียนขึ้น ด้วยเหตุนี้ผมจึงได้เขียนบันทึกความทรงจำขึ้นเป็นภาษาอังกฤษ แล้วจะได้แปลเป็นภาษาไทยสำหรับท่านผู้อ่านที่เป็นคนไทยต่อไป ขณะนี้ผมกำลังเร่งการเขียนอยู่ทุกวันผมจะลงมือเขียนตั้งแต่เช้าจนเที่ยง เมื่อหยุดรับประทานอาหารกลางวันแล้ว ผมก็จะลงมือเขียนต่อไปจนถึงตอนเย็น."

เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของท่านกับรัฐบาลฝรั่งเศส ท่านปรีดีตอบว่า

"รัฐบาลฝรั่งเศสเขาไม่ได้เกี่ยวข้องอะไรกับผม ทั้งผมก็ไม่เคยคิดและมิได้แสวงหาความช่วยเหลืออะไรจากรัฐบาลฝรั่งเศส รวมทั้งไม่เคยคิดจะทำงานอะไรให้กับรัฐบาลฝรั่งเศสด้วย.

อย่างไรก็ดี ผมต้องขอบคุณรัฐบาลฝรั่งเศสเป็นอย่างมาก ที่ได้แสดงน้ำใจกว้างขวางด้วยการออกวีซ่าให้ผมอยู่ที่นี่ได้ แต่ผมก็ขอเอาเกียรติเป็นประกันได้ว่า ผมไม่เคยและจะไม่แสวงหาความช่วยเหลือจากรัฐบาลต่างประเทศไม่ว่าจะเป็นประเทศไหน นี่คือสิ่งที่ผมพากภูมิใจ และยึดถือปฏิบัติตลอดมา"

(หมายเหตุของผู้สัมภาษณ์ : ถึงแม้ว่าท่านปรีดีจะมิได้รับความช่วยเหลืออะไรเป็นพิเศษจากรัฐบาลฝรั่งเศสก็ตาม แต่ท่านก็ได้รับการปฏิบัติอย่างบุคคลสำคัญจากรัฐบาลฝรั่งเศสและสถานเอกอัคราชทูตของประเทศต่าง ๆ ที่อยู่ในกรุงปารีส ในระยะ ๒ ปีที่ล่วงมานี้ท่านได้รับการเชื้อเชิญจากแหล่งต่าง ๆ ตลอดมาที่ท่านอยู่ในกรุงปารีส)

เกี่ยวกับความสัมพันธ์กับนักเรียนไทยและคนไทยอื่น ๆ อย่างไรบ้าง ท่านชี้แจงว่า :"จริงทีเดียว มีคนไทยหลายคนได้มาเยี่ยมเยือนผม รวมทั้งบุคคลที่กำลังอยู่ในและรัฐบาลปัจจุบันนี้ด้วย เช่น คุณถนัด คอมันต์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ และคุณสงวน กิตติขจร รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศก็ได้เคยมาเยี่ยมเยือนผมในระหว่างแวะกรุงปารีส บรรดานักเรียนไทยในปารีสและยุโรป ก็พากันมาเยี่ยมเยือนผมเป็นประจำ เรารับประทานอาหารกลางวันร่วมกันทุกสัปดาห์."

(หมายเหตุของผู้สัมภาษณ์ : ในระหว่างที่สัมภาษณ์อยู่นี้ มีคณะนักเรียนไทยจากสหรัฐอเมริกาขอเข้าพบท่านบรีดี เพื่อเชื้อเชิญท่านไปพบปะและกล่าวคำปราศัยแก่นักเรียน

ไทยในสหรัฐอเมริกา นักเรียนไทยในสหรัฐอเมริกาเหล่านี้ถึงกับลงทุนบริจาคเงินเป็นค่าใช้จ่ายในการเดินทางและระหว่างพำนักอยู่ในอเมริกา ให้แก่ท่านด้วยรวมทั้งรับปากจะติดต่อกับกระทรวงการต่างประเทศสหรัฐ เพื่อให้ความอารักขาแก่ท่าน)

สำหรับคำเชื้อเชิญดังกล่าวนั้น ท่านปรีดีกล่าวว่า: "ผมขอขอบคุณนักเรียนไทยเหล่านั้นเป็นอย่างมากที่ได้กรุณาเชื้อเชิญผมมา ผมขอน้อมรับเจตนาดีของพวกเขา และจะพิจารณาการเดินทางเมื่อถึงโอกาสอันเหมาะอันควร"

ท่านปรีดีกล่าวต่อไปว่า "มร.เคนเนธ ที. ยัง อดีตเอกอัครราชทูตอเมริกันประจำประเทศไทย ซึ่งเคยผ่านการศึกษาในประเทศจีน ได้เคยมาติดต่อกับผม และเคยเชิญผมไปสหรัฐอเมริกา ท่านบอกกับผมว่า ถ้าผมรับคำเชิญไปสหรัฐอเมริกาแล้ว ผมจะได้รับอนุญาตให้พูดทุกสิ่งทุกอย่างได้ตามต้องการ แต่ผมก็ยังไม่พร้อมที่จะไปในขณะนี้"

น.อ. ศิริ พงศทัต ร.น. ได้รายงานข่าวสัมภาษณ์ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ไว้ในหนังสือพิมพ์สยามไทม์ ฉบับประจำวันที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๑๔ มีเรื่องราวที่น่าสนใจและมีคุณค่าต่อการดำเนินวิเทโศบายของประเทศไทยเป็นอย่างยิ่ง ถ้าหากว่าผู้มีอำนาจในบ้านเมืองของเราจะให้ความสนใจต่อทัศนะของท่านตั้งแต่บัดนั้น

น.อ. ศิริ พงศทัต อดีตผู้ช่วยทูตทหารเรือประจำกรุงปารีส ได้เรียนถามถึงปัญหาการรับรองสาธารณรัฐประชาชนจีนเป็นประเด็นแรก ซึ่งท่านปรีดีได้ให้ทัศนะว่า

"จีนผืนแผ่นดินใหญ่มีประชากรถึง ๘๐๐ ล้านคน เราไทยเป็นชาติเอกราชมาตั้งหลายร้อยปี ควรจะใช้ดุลยพินิจของตนเองบ้าง ไม่ควรจะตามก้นใคร ดูชาติเล็ก ๆ ที่เกิดขึ้นใหม่ซิ ทำไมเขาจึงตัดสินใจโดยไม่ต้องรับบัญชาจากใคร ทั้งนี้เพราะเขาคำนึงถึงผลประโยชน์ทางการเมืองและการเศรษฐกิจแห่งชาติของเขาเป็นเรื่องสำคัญ"

ต่อปัญหาเรื่องการรับรองสาธารณรัฐประชาชนจีนจะเกิดผลสะท้อนสู่ชาวจีนในประเทศไทยเพียงใดหรือไม่ ท่านปรีดี ฯ ชี้แจงว่า

"พวกชาวจีนในเมืองไทยส่วนใหญ่เป็นพวกทำมาหากินและมีความผูกพันทางด้านจิตใจอยู่กับผืนแผ่นดินใหญ่ เพราะญาติพี่น้องของเขาส่วนใหญ่ก็อยู่ที่นั่น และอย่าลืมว่า

ทัศนะของจีนใหม่กับจีนเก่านั้นย่อมแตกต่างกัน ดังนั้นการที่เราจะกลัวว่าคนจีนในเมืองไทยจะกำเริบนั้นย่อมฟังไม่ขึ้น เป็นการกลัวเกินเหตุ"

เกี่ยวกับการติดต่อทางการค้ากับจีนแผ่นดินใหญ่ จะเป็นผลดีแก่ไทยเราแค่ไหนเพียงใด ต่อปัญหานี้ท่านปรีดี ฯ ให้ทัศนะว่า

"ถ้าเราค้าขายกับเขาเป็นทางการ โดยอาศัยบริษัทมหาชนซึ่งมีรัฐบาลเป็นประกันในด้านความซื่อสัตย์และคุณภาพสินค้า ก็ย่อมจะดีกว่าปล่อยให้มีการลักลอบสินค้าเถื่อนจากจีนใหม่เข้าเมือง โดยที่รัฐต้องสูญเสียรายได้ไปเป็นจำนวนหลายสิบล้านบาทต่อปี เพราะถ้าเปิดการค้ากันโดยตรงแล้วรัฐก็มีโอกาสเก็บภาษีศุลกากรได้เต็มที่"

น.อ. ศิริ ฯ ได้เรียนถามถึงเหตุผลที่ท่านปรีดี ฯ เดินทางออกจากสาธารณรัฐประชาชนจีน ซึ่งท่านปรีดี ฯ ได้ให้ความกระจ่างในประเด็นนี้ว่า

"มีคนอยากทราบว่า ทำไมผมจึงเดินทางออกจากประเทศจีน บางทีก็สงสัยว่าผมขัดใจกับคณะผู้นำจีนใหม่ แต่ความจริงเป็นเพราะเขาเห็นใจผมที่จากบ้านเมืองมา ๒๐ ปีเศษ แม้แต่ท่านประธานเหมาเองเคยถามผมว่า ไม่คิดถึงบ้านบ้างเลยหรือ เห็นจากบ้านเมืองมานาน ตัวท่านเองได้รับเชิญไปเยือนโซเวียตเพียง ๓ เดือน คิดถึงบ้านใจแทบขาด ผมตอบว่าคิดถึง ครั้นเมื่องานวันชาติจีนใหม่ ผมได้รับเชิญไปร่วมในงานด้วย พบนายกรัฐมนตรีโจวเอินไหล ท่านถามว่าผมอยากจะไปเที่ยวไหนบ้าง ผมตอบว่า ผมท่องเที่ยวไปทั่วประเทศจีนรวมทั้งเขตที่คนเผ่าไทยอยู่ด้วย ผมจึงอยากจะไปสแกนดิเนเวียเพราะไม่เคยไป หากจะไปอยู่ปารีสได้ก็จะเป็นการดี จะได้มีโอกาสพบครูบาอาจารย์และมิตรสหายที่ร่วมสำนักเดียวกันมา เพราะเหตุนี้แหละครับ ที่ผมออกเดินทางมาพำนักในประเทศฝรั่งเศส"

"อันที่จริงผมคิดว่า อาจารย์คิดถูกแล้วที่มาอยู่ฝรั่งเศส เพราะนอกจากจะเป็นประเทศประชาธิปไตยแล้ว ยังเป็นศูนย์กลางการเมืองของโลกในปัจจุบัน" น.อ. ศิริ ฯ ให้ความเห็นและเรียนสัมภาษณ์ท่านถึงผู้ที่มาเยี่ยมเยียน ท่านปรีดี ฯ ชี้แจงว่า

"มีกลุ่มฝ่ายซ้ายใหม่ของสหรัฐที่ต้องการให้ผมมีส่วนในการเจรจาสันติภาพเวียดนาม และนายเคนเนธ ที. ยัง อดีตเอกอัครรัฐทูตอเมริกันประจำประเทศไทย ท่านผู้นี้สำเร็จจากมหาวิทยาลัยซุนยัดเซ็น ซึ่งชำนาญในกิจการประเทศจีนมาก ก็ได้มาคุยและเชิญผมให้ไป

เล็กเชอร์ทัวร์ในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ทั่วสหรัฐ แต่ผมได้ตอบปฏิเสธไป เพราะกำลังเขียนบันทึกความจำอยู่ และความปลอดภัยในสหรัฐก็ยังมีไม่มากพอ ผมทราบว่าทั้งฝ่ายซ้ายและฝ่ายขวาของสหรัฐพอใจในการที่ผมมาอยู่ในปารีส เพราะสถานที่ประชุมสันติภาพเวียตนามตั้งอยู่ปารีส และผมคุ้นเคยกับฝ่ายเวียตนามเหนือและรู้จักท่านฟามวันดง นายกรัฐมนตรีเวียตนามเหนือเป็นอย่างดี นอกจากนี้ผมยังได้รับเชิญไปในงานวันชาติของจีนใหม่ และของเวียตนามเหนือบางโอกาส"

"ท่านอาจารย์คงจะคุ้นเคยกับอดีตประธานาธิบดีโฮจิมินห์เป็นอย่างดี" น.อ. ศิริ ฯ เรียนถาม

"ท่านโฮจิมินห์เคยบวชเป็นพระภิกษุและเคยมาพำนักในประเทศไทย" ท่านปรีดี ฯ ชี้แจงและกล่าวต่อไปว่า "ท่านได้แสดงความขอบใจรัฐบาลไทยหลังสงครามที่มีส่วนสนับสนุนการกู้เอกราชของเวียตนาม และยังรำลึกถึงบุญคุณของชาวไทยสมัยนั้นอยู่เสมอ ครั้งหนึ่งผมเดินทางโดยเครื่องบินไปเยือนเวียตนามเหนือ พอเครื่องบินร่อนลงที่ฮานอย รู้สึกตกใจที่เขาจัดตั้งกองเกียรติยศรับคำนับผมอย่างไม่คาดคิดมาก่อน"

น.อ. ศิริ ฯ ได้เรียนถามท่านปรีดี ฯ ต่อไปอีกว่า ท่านมีความเห็นอย่างไรต่อคำสัมภาษณ์ของประธานาธิบดีนิกสัน เมื่อวันที่ ๑๖ เดือนนี้ว่า สหรัฐจะลงมติให้จีนแผ่นดินใหญ่มีที่นั่งในคณะมนตรีความมั่นคงสหประชาชาติ แต่จะลงมติคัดค้านไล่จีนไต้หวันออกจากสหประชาชาติ ท่านปรีดี ฯ ให้ทัศนะว่า

"คำสัมภาษณ์ของประธานาธิบดีนิกสัน แสดงให้ผู้ที่อ่านคำสัมภาษณ์ของท่านผู้นี้ในครั้งก่อนไม่เข้าใจได้มีความเข้าใจดีขึ้น โดยเฉพาะคนไทยเราส่วนมากที่ใช้ความคิดอย่างสามัญสำนึกตามธรรมดาก็สามารถเข้าใจได้ คุณคงจำได้ว่า คุณเคยมาถามผมและเคยร่วมกับผู้แทนหนังสือพิมพ์บางฉบับ มาถามผมถึงคำสัมภาษณ์ของประธานาธิบดีนิกสันครั้งก่อนว่า สหรัฐอเมริกาจะสนับสนุนให้สาธารณรัฐแห่งราษฎรจีนมีที่นั่งในสหประชาชาติ แต่ถ้าจะขับไต้หวันออกไปแล้ว จะยืนยันให้ได้เสียง ๒ ใน ๓

ผมก็ได้บอกกับคุณว่า วิธีการปฏิบัติเช่นนั้นจะทำได้อย่างไร และให้ข้อสังเกตแก่คุณว่า การอ่านคำสัมภาษณ์ทางการฑูตนั้นต้องมองถึงวิธีปฏิบัติที่จะเป็นไปได้ อีกทั้งต้องอ่าน

ใต้บรรทัด และให้ข้อสังเกตว่า สหรัฐสนับสนุนจีนไต้หวันมาช้านาน ดังนั้นพอขึ้นต้นเปลี่ยนท่าทีก็ยากที่นิกสันจะพูดอย่างขวานผ่าซากว่า ต่อไปฉันจะสนับสนุนสาธารณรัฐแห่งราษฎรจีน และจะปล่อยให้ไต้หวันดำเนินไปตามยถากรรมเถิด นิกสันจึงพูดเป็นจังหวะ ๆ เมื่อคุณได้มาถามความเห็นเกี่ยวกับคำสัมภาษณ์นิกสันจังหวะแรก ผมก็ตอบคุณว่าให้สังเกตต่อไปเถิด ไม่ช้าก็จะลงเอยที่สาธารณรัฐแห่งราษฎรจีนได้ที่นั่งคณะมนตรีความมั่นคงสหประชาชาติ มิใช่จะได้ที่นั่งอย่างสมาชิกสามัญทั่วไปซึ่งเท่ากับเป็นการกำจัดไต้หวันไปในตัว ปัญหาขับไต้หวันด้วยคะแนน ๒ ใน ๓ ก็ไม่มีทางจะเกิดขึ้นได้ ผมตอบเท่านี้ก็เห็นจะพอแล้ว ปล่อยเอาไว้ให้คุณคิดเอาเองบ้างว่า สภาพความเป็นจริงจะเป็นอย่างไร ซึ่งเราจะต้องดำเนินวิเทโศบายให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง"

ต่อคำถามถึงว่าไทยเราจะหวังพึ่งสหรัฐอเมริกาได้เพียงไหนแค่ใด ท่านปรีดี ฯ ตอบว่า

"ผมเคยให้คติแก่เพื่อนไทยจำนวนไม่น้อยที่เคยมาพบผมว่า เราเป็นชาวพุทธจึงต้องปฏิบัติตามคติของพระพุทธองค์ให้มั่น พระพุทธเจ้าทรงสอนว่า อัตตาหิ อัตโนนาโถ ตนของตนเป็นที่พึ่งแก่ตน ชาติไทยอยู่รอดจากการเป็นเมืองขึ้นมาได้ในอดีต ก็ถือคตินี้เป็นหลักคือเราต้องพึ่งราษฎรไทยนี้เป็นหลัก ส่วนชาติอื่นก็เพียงอาศัยได้บ้างเป็นอุปกรณ์เท่านั้น ศาสนาคริสต์ก็มีคติว่า "ช่วยตนเองก่อนพระเจ้าจึงช่วยท่าน" ขอให้คุณตั้งสติศึกษาประวัติศาสตร์ให้ดีว่า ชาติอื่น ๆ นั้น เขาถือประโยชน์แห่งชาติของเขาเหนือความช่วยเหลือชาติอื่น ดังเช่นสหรัฐต้องประสบความยุ่งยากทางการเงินและการภายในหลายอย่าง เขาก็ต้องช่วยตัวเขาเองก่อน จะหวังให้เขาทุ่มเทกำลังคนกำลังทรัพย์มาช่วยไทยเราอย่างไม่อั้นประตูนั้นย่อมเป็นไปไม่ได้

คุณระลึกให้ดีว่าสมัยก่อนนั้นเราพึ่งราษฎรไทยของเราเอง เรามีรายได้อย่างไรเราก็จ่ายตามควรแก่อัตภาพของเรา เราก็อยู่เป็นเอกราชมาได้ สมัยก่อนนั้นเราไม่เคยได้รับเงินช่วยเปล่าจากต่างประเทศแม้สตางค์แดงเดียว เรามีรายได้น้อยก็ใช้น้อยหน่อย บีใดมีรายได้มากเราก็ใช้มากหน่อย จริงอยู่ในสมัยก่อนเราเคยกู้เงินจากต่างประเทศมาลงทุน อาทิกู้มาสร้างทางรถไฟบ้าง สร้างชลประทานบ้าง ก็เป็นการกู้เพื่อส่งเสริมการผลิตและความสะดวกในการ

ขนส่ง แต่เราไม่เอาเงินของเขามาเปล่า คือ เราเสียดอกเบี้ยให้ บางครั้งเสียดอกเบี้ยแพงไป เราก็เจรจาขอลดดอกเบี้ยเงินกู้ แต่สมัยปัจจุบันต่างประเทศมีวิธีการช่วยให้เปล่า ทั้งนี้ก็เป็นประโยชน์ ถ้าหากการช่วยนั้นไม่มีเงื่อนไขทางตรงหรือทางอ้อมที่จะทำให้ชาติเรากลายเป็นลูกสมุนของเขาไป ฉะนั้นที่คุณถามว่าจะหวังพึ่งสหรัฐได้เพียงใด ก็คือเพียงที่เราเป็นตัวของเราเองตามพุทธวัจนะดังกล่าวแล้ว และความช่วยเหลือนั้นจะต้องไม่ก่อให้เกิดเงื่อนไขที่ทำให้เราตกเป็นสมุนของเขาไป

เกี่ยวกับปัญหาวิเทโศบายของประเทศไทย ท่านปรีดี ฯ ได้ชี้ให้เห็นว่า ทางที่ดีที่สุดคือเจริญรอยตามพระพุทธเจ้าหลวง นั้นคือเป็นมิตรกับทุกฝ่าย ท่านปรีดี ฯ กล่าวว่า

"นโยบายที่ดีที่สุดคือความเป็นกลางไม่เข้าข้างฝ่ายใด ถ้าเราหันไปดูพระพุทธเจ้าหลวง (ร. ๕) ก็จะเห็นว่าท่านได้ถือนโยบายทำนองนี้ ซึ่งเวลานั้นเราเรียกว่า Balance of Powers การเปลี่ยนแปลงการปกครองปี ๒๔๗๕ เป็นการเปลี่ยนแปลงภายใน ส่วนนโยบายต่างประเทศเรามิได้เปลี่ยนแปลง แต่เป็นการเสริมกำลังภายในให้นโยบายต่างประเทศสัมฤทธิ์ผลยิ่งขึ้นและสามารถทำให้เราเลิกสิทธิพิเศษต่าง ๆ ได้ แต่คราวใดที่รัฐบาลเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศเข้าข้างฝ่ายใดก็นำความยุ่งยากมาสู่ประเทศชาติทันที เช่นเมื่อครั้งมหาสงครามเข้าข้างญี่ปุ่น แต่ก็แก้ไขด้วยขบวนการเสรีไทย"

ท่านปรีดี ฯ ย้ำต่อไปอีกว่า

"ความเป็นกลางนั้นประเสริฐแน่ ขอให้ดูตัวอย่างประเทศเนปาล ซึ่งมีระบอบกษัตริย์และอยู่ติดกับประเทศจีน และประเทศอาฟฆานิสถานซึ่งอยู่ติดกับจีนและโซเวียตก็ดี ก็ยังรักษาความเป็นกลางไว้ได้"

ท่านปรีดี ฯ ได้เคยกล่าวในการให้สัมภาษณ์ว่าท่านจะอยู่ที่ไหนก็ตาม ไม่ว่าในประเทศไทยหรือนอกประเทศ แต่ท่านก็ยินดีและสามารถที่จะรับใช้ผลประโยชน์ของประเทศชาติและมนุษยชาติได้เสมอ คำให้สัมภาษณ์ของท่านปรีดีดังกล่าวนี้ไม่เกินเลยจากความจริง ท่านปรีดีได้มีส่วนในการเสริมสร้างสันติภาพของภูมิภาคเอเชียอาคเณย์และของโลกมาแล้วทั้งอดีตและแม้ปัจจุบัน ทั้งที่ได้เป็นที่เปิดเผยมาแล้วและที่ยังไม่สามารถจะเปิดเผยได้ในขณะนี้ แต่อย่างไรก็ดีจากการเปิดเผยของนายสำเภา ศิริสัมพันธุ์ ที่ได้ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์เดอะเนชั่น

ฉบับประจำวันที่ ๔ กันยายน ๒๕๑๖ ก็เป็นพยานหลักฐานอันหนึ่งในการรับใช้ชาติของท่านที่สามารถจะเปิดเผยได้ในขณะนี้

มีบางคนกล่าวว่าท่านปรีดีไม่ควรจะชี้ช่องทางให้ความแนะนำหรือช่วยเหลือประการใดต่อรัฐบาลไทย ควรจะปล่อยให้รัฐบาลไทยเข้ารกเข้าพงไปเลยเพื่อแก่การทำลายความศรัทธาของประชาชนที่มีต่อรัฐบาลอย่างที่นายควง อภัยวงศ์ อดีตหัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์เคยกระทำต่อทุกรัฐบาลในขณะที่พรรคของตนเป็นฝ่ายตรงข้าม

แต่ก็มีมากคนเห็นว่าการกระทำของท่านปรีดีในการชี้ช่องทางให้ความแนะนำหรือช่วยเหลือบางประการต่อรัฐบาลไทยนั้น เป็นการกระทำที่ถูกที่ชอบสมกับฐานะของรัฐบุรุษอาวุโสแล้ว เพราะผลของการกระทำของรัฐบาลนั้นราษฎรเป็นผู้เสวยผล ถ้ารัฐบาลทำดีทำถูกราษฎรก็อยู่เย็นเป็นสุข แต่ถ้ารัฐบาลทำชั่วทำผิดราษฎรก็อยู่ร้อนนอนทุกข์ เพราะฉนั้นผู้ที่มีความรักและปรารถนาดีต่อราษฎรอย่างท่านปรีดี ก็ย่อมเป็นการสมควรแล้วที่จะไม่เพิกเฉยต่อการที่จะรับใช้มวลราษฎรถึงแม้ว่าจะเป็นการปิดทองหลังพระก็ตาม และยิ่งกว่านั้นในพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ยกย่องท่านปรีดี ฯ ขึ้นอยู่ในฐานะรัฐบุรุษอาวุโสเมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๘๘ นั้นก็ได้บ่งชัดว่า **"ให้มีหน้าที่รับปรึกษากิจราชการแผ่นดินเพื่อความวัฒนาถาวรของชาติสืบไป"** และพระบรมราชโองการดังกล่าวก็ยังมีผลบังคับใช้อยู่จนกระทั่งบัดนี้

เดอะเนชั่น ได้พาดหัวข่าวคำเปิดเผยของนายสำเภา ศิริสัมพันธ์ว่า

"การขนย้ายผู้ลี้ภัยได้วางแผนเรียบร้อยแล้ว จะมีการขนย้ายวันละ ๓ เที่ยวจากอุดร" และแล้วเดอะเนชั่นก็ได้ดำเนินเนื้อข่าวต่อไปว่า.

"กลุ่มธุรกิจเอกชนได้พยายามที่จะให้ได้รับอนุญาตในการขนย้ายผู้ลี้ภัยการเมืองชาวเวียตนาม (ญวนอพยพ) โดยใช้เครื่องบินโบอิง ๗๐๗ ขนย้ายจากอุดรธานีไปยังฮานอยได้ประมาณวันละ ๔๐๐–๕๐๐ คน"

นายสำเภา ศิริสัมพันธ์ กล่าวเมื่อวานนี้ว่าจะได้จัดซื้อเครื่องบินโบอิงจากบริษัทแพนแอมในราคาลำละ ๓๐ ล้านบาท เพื่อใช้ดำเนินงานในเดือนพฤศจิกายนที่จะถึงนี้ ซึ่งจะเริ่มต้นขนย้ายผู้ลี้ภัยชาวญวณ ๕ หมื่นคน

ทั้ง ๆ ที่รองนายกรัฐมนตรีประภาสจารุเสถียร ได้กล่าวว่าการให้อนุญาตดังกล่าวนี้ยังไม่ได้กำหนดจะให้แก่กลุ่มธุรกิจกลุ่มหนึ่งกลุ่มใดก็ตาม แต่นายสำเภา ฯ ก็ยังเชื่อมั่นว่าบริษัทการบินของเขา ที่เพิ่งตั้งขึ้นใหม่คือบริษัทยูไนเต็ดแอร์ทรานสปอร์ตแอร์ไลน์ จะเป็นผู้ได้รับอนุมัติให้เป็นผู้ขนย้าย.

กลุ่มธุรกิจของนายสำเภา กำลังรอคอยบันทึกของคณะรัฐมนตรีไทยที่จะส่งไปให้เจ้าหน้าที่เวียตนามเหนือที่กำหนดจะเปิดประชุมกันในกรุงปารีสในสัปดาห์หน้านี้

ถ้าหากว่ารัฐบาลตกลงให้เรื่องนี้ดำเนินต่อไปได้ ก็เท่ากับว่ารัฐบาลได้เปลี่ยนท่าทีใหม่ในการยุติความร่วมมือระหว่างไทยกับอเมริกันในสงครามอินโดจีน และเป็นการยอมรับความตกลงของสภากาชาดของประเทศทั้งสอง

สาสน์ติดต่อกับรัฐบาลฮานอยการซึ่งอดีตนายกรัฐมนตรี ปรีดี พนมยงค์ ผู้ทำหน้าที่คนกลางในการเจรจาเป็นการส่วนตัวที่ท่านได้แปลออกมานั้น ได้ตั้งข้อสังเกตไว้สองประการ คือ

๑. เป็นการเคลื่อนไหวเพื่อยุติความร่วมมืออันไม่ชอบด้วยกฎหมายระหว่างสหรัฐ-อเมริกากับไทยที่บำเพ็ญตนเป็นศัตรูกับราษฎรแห่งอินโดจีน

๒. เท่ากับเป็นการปฏิบัติตามเนื้อหาในความตกลงแห่งสภากาชาดของประเทศทั้งสอง

นายสำเภาได้ปฏิเสธว่า ข้อสังเกตทั้งสองประการนี้ไม่ถือว่าเป็นข้อเรียกร้องหรือเงื่อนไขที่จะบังคับรัฐบาลไทย

เชื่อว่าข้อสังเกตทั้งสองประการดังกล่าวนี้ เป็นท่าทีของนายกรัฐมนตรีฟามวันดงแห่งเวียตนามเหนือที่ได้สั่งการต่อนายโววันซุงเอกอัครราชทูตเวียตนามเหนือประจำกรุงปารีส ผู้ซึ่งได้ทำการเจรจาทางการเมืองกับกลุ่มผู้ได้รับมอบอำนาจฝ่ายไทยคือนายวิจิตร ลุลิตานนท์ และนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งได้เปิดการเจรจากันเมื่อวันที่ ๑๐ มิถุนายน ศกนี้

นายสำเภา กล่าวว่า รัฐบาลไทยคงไม่ลำบากใจที่จะให้คำตอบรับสนอง เพราะว่ารัฐบาลไทยก็ได้ปล่อยชาวญวนอพยพที่ถูกคุมขังอยู่ทั้งหมดแล้ว พร้อมกันนั้นก็ได้เปิดการเจรจาเพื่อถอนทหารอเมริกันออกจากประเทศไทยด้วย นายสำเภากล่าวว่ากลุ่มของเขาได้รับ

อนุมัติจากรองนายกรัฐมนตรี จอมพล ประภาส จารุเสถียร และการดำเนินการทุกขั้นตอนก็ได้เรียนหารือกับคณะรัฐมนตรีแล้ว

นายสำเภา กล่าวต่อไปว่า ท่านปรีดี ฯ ได้ก้าวเข้ามาช่วยเหลือในการเจรจาครั้งนี้ ท่านได้กระทำไปในฐานะราษฎรไทยคนหนึ่งผู้ซึ่งต้องการจะรับใช้ประเทศชาติของตน สำหรับนายวิจิตร ลุลิตานนท์ นั้น ครั้งหนึ่งเคยเป็นบุคคลผู้อยู่ใกล้ชิดของนายปรีดี ฯ

เดอะเนชั่น ยังรายงานข่าวเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้อีกคอลัมน์หนึ่ง ภายใต้หัวเรื่องว่า "ฮานอยกำลังรอคอยคำตอบ" และดำเนินเนื้อข่าวต่อไปว่า

เวียตนามเหนือได้ตอบสนองอย่างรวดเร็วต่อกลุ่มธุรกิจที่เสนอขอขนย้ายชาวญวนอพยพ ซึ่งเป็นปัญหาเรื้อรังมานานหลายปี นายสำเภา ฯ ได้ยกย่องความสำเร็จทั้งนี้ว่าเป็นผลจากการเจรจาของอดีตนายกรัฐมนตรี ปรีดี พนมยงค์ และประกอบกับความเคลื่อนไหวแห่งของสันติภาพในอินโดจีน

นายสำเภากล่าวว่า นายปรีดี ฯ ได้รับความเคารพอย่างสูงจากบรรดาเจ้าหน้าที่ของเวียตนามเหนือ เพราะว่าท่านเป็นผู้ให้ความช่วยเหลืออย่างสำคัญต่อการต่อสู้เพื่อกู้เอกราชของเวียตนามในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒

การประชุมครั้งแรกซึ่งเปิดขึ้นเมื่อวันที่ ๑๐ มิถุนายน ๒๕๑๖ ท่านปรีดี ผู้ลี้ภัยการเมืองได้เริ่มต้นด้วยการแนะนำกลุ่มผู้เจรจาอันประกอบด้วย อดีตรัฐมนตรีกระทรวงการคลัง นายวิจิตร ลุลิตานนท์ ต่อนายโววันซุงเอกอัครราชทูตเวียตนามเหนือประจำกรุงปารีส โดยท่านกล่าวว่า "นี่คือคนสนิทของข้าพเจ้า ผู้ซึ่งได้ช่วยข้าพเจ้าในการอำนวยความช่วยเหลือต่องานอภิวัฒน์ของชาวเวียตนาม"

นายสำเภากล่าวว่า กลุ่มของเขานี้ได้รับอนุมัติจาก จอมพล ประภาส จารุเสถียร เมื่อวันที่ ๓๐ พฤษภาคม ๑๖ ให้ทำการติดต่อกับเวียตนามเหนือได้โดยตรง โดย จอมพล ประภาสบอกว่า ขอให้ถือว่าการเจรจานี้เป็นการ "ส่วนตัว" และ "มิใช่ทางการ"

กลุ่มดังกล่าวได้กราบเรียนให้ท่านปรีดีทราบ ท่านจึงได้บอกให้จัดคณะบุคคลขึ้นเพื่อเดินทางไปปารีสในทันที เพราะว่าเป็นระยะเวลาที่ทูตเวียตนามเหนือประจำกรุงปารีสกำลังจะเดินทางไปราชการที่ฮานอย

นายวิจิตร ฯ และคณะได้ไปถึงกรุงปารีสเมื่อวันที่ ๙ มิถุนายน และในตอนบ่ายวันเดียวกันนั้นเอง ท่านปรีดี ฯ จึงได้โทรศัพท์นัดพบนายโควันซุง ทูตเวียตนามเหนือที่สถานทูต แต่นายโกวันซุงกลับตอบว่าขอให้เขาไปพบท่านปรีดีที่บ้านพักของท่านดีกว่าซึ่งนับว่าเป็นการให้เกียรติอย่างสูง

การเจรจาได้เริ่มต้นขึ้นในวันรุ่งขึ้น (๑๐ มิย.) เวลา ๑๐.๐๐ น. โดยทั้งท่านปรีดีและนายวิจิตร ได้อธิบายให้เอกอัครราชทูตเวียตนามเหนือทราบฐานะของท่านว่า ที่เจรจานี้ก็ในฐานะ "เอกชนธรรมดา"

ในการตอบคำถามของท่านทูตเกี่ยวกับการที่ประเทศไทยเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับสงคราม-อินโดจีนนั้น นายวิจิตรกล่าวว่าท่านเชื่อว่ารัฐบาลไทยคงจะมีความจริงใจในการผูกมิตรกับประเทศซึ่งมีท่าทีเป็นมิตร

ผลจากการเจรจาในกรุงปารีสทั้งหมดนี้ได้นำเสนอ จอมพลประภาส จารุเสถียร ใน ๗ วันต่อมา ในวันที่ ๒๑ มิถุนายน อุปทูตผู้รักษาการแทนเอกอัครรัฐทูตเวียตนามเหนือได้มาพบท่านปรีดีและเรียนให้ทราบถึงผลของการเจรจาระหว่างนายโควันซุงกับนายกรัฐมนตรีฟามวันดงที่กรุงฮานอย (ขณะนั้นโควันซุงไปราชการที่ฮานอย)

การประชุมครั้งหลังสุดระหว่างท่านปรีดีกับเอกอัครรัฐทูตโควันซุง ได้จัดให้มีขึ้นเมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม ศกนี้ โดยท่านทูตได้แจ้งให้ท่านปรีดีทราบว่า ท่านทูตได้ไปพบนายกรัฐมนตรีฟามวันดงก่อนหน้าที่จะกลับกรุงปารีส และได้รับการยืนยันว่าทางรัฐบาลฮานอยตกลงตามข้อเสนอที่ได้เจรจากัน ในวันรุ่งขึ้นท่านปรีดีก็ได้แจ้งให้นายวิจิตรและคณะทราบว่าท่านเห็นว่า "เพื่อมรรยาททางการทูตขอให้รัฐบาลไทยตอบตกลงไปโดยเร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้" ทำนองเดียวกับที่เวียตนามเหนือได้ตอบสนองมา

ข้อสังเกตเกี่ยวกับ
เอกภาพของชาติกับประชาธิปไตย

โดย "ปรีดี พนมยงค์"

ตามที่คณะผู้จัดงานชุมนุมประจำปี ๒๕๑๕ ของชาวธรรมศาสตร์ในสหราชอาณาจักรได้ขอให้ข้าพเจ้าเขียนบทความลงในหนังสือที่ระลึกนั้น ข้าพเจ้าจึงขอรวบรวมข้อสังเกตเกี่ยวกับเอกภาพของชาติกับประชาธิปไตย ซึ่งนักศึกษาในต่างประเทศบางคนได้เคยมาถาม ข้าพเจ้าหวังว่าผู้อ่านที่อยู่ในสหราชอาณาจักรที่ทราบข่าวเป็นประจำเกี่ยวกับเรื่องนี้คงจะได้ช่วยกันสังเกตต่อไป

๑. ปัจจุบันนี้มีข่าวเป็นประจำเกี่ยวกับการต่อสู้ระหว่างราษฎร ฝ่ายถือศาสนาคริสต์นิกายคาธอลิค กับฝ่ายถือนิกายโปรเทสทันท์ในไอร์แลนด์เหนือ และในปี ค.ศ. ๑๙๖๙ ก็มีข่าวแพร่ไปเกือบทั่วโลก ถึงการที่ชาวเวลส์ส่วนหนึ่งพยายามต่อต้านการสถาปนาเจ้าฟ้าชารลส์เป็นเจ้าแห่งเวลส์

ทั้งนี้เป็นที่น่าสังเกตว่าไอร์แลนด์เหนือ ซึ่งเคยร่วมกับไอร์แลนด์ใต้ (EIRR) ก่อนแยกตนเป็นเอกราชนั้น ได้ร่วมอยู่ในสหราชอาณาจักร ซึ่งมีพระราชาธิบดีเป็นประมุขมาเป็นเวลาประมาณ ๘๐๐ ปีแล้ว ก็ยังมีบุคคลส่วนหนึ่งรักบีตุภูมิท้องที่ (Local Patriotism) โดยเฉพาะและมีความรักศาสนานิกายของตน โดยเฉพาะแคว้นเวลส์ก็อยู่ภายใต้ราชบัลลังก์อังกฤษมากว่า ๔๘๐ ปี ซึ่งมีมกุฎราชกุมารแห่งราชวงศ์อังกฤษดำรงพระอิสริยยศเป็นเจ้าแห่งเวลส์ แต่ชาวเวลส์ส่วนหนึ่งก็ยังมีความรักบีตุภูมิท้องที่ของตน ซึ่งไม่ยอมรับนับถือเจ้าแห่งเวลส์เป็นสัญญลักขณ์แห่งเอกภาพของชาติ

คานาดาซึ่งเป็นชาติในเครือจักรภพอังกฤษ ได้ยอมรับนับถือพระราชาธิบดี (หรือพระราชินีนาถ) อังกฤษ เป็นสัญญลักขณ์แห่งเอกภาพของชาติ ซึ่งประกอบด้วยคนเชื้อชาติ

อังกฤษและฝรั่งเศส ภาษาฝรั่งเศสซึ่งเป็นภาษาของชนส่วนน้อยในคานาดาเป็นภาษาทางราชการเคียงคู่กันไปกับภาษาอังกฤษของชนส่วนข้างมาก เมื่อพระเจ้ายอร์ชที่ ๖ และต่อมาพระนางเจ้าเอลิซาเบธที่ ๒ ได้เสด็จไปคานาดาทรงทำพิธีเปิดรัฐสภานั้น ทั้งสองพระองค์ทรงมีพระราชดำรัสเป็นภาษาฝรั่งเศส แม้กระนั้นก็ดี มีข่าวแพร่ออกมาว่า บางครั้งพลเมืองเชื้อชาติฝรั่งเศสจำนวนไม่น้อยในคานาดาทำการแสดงกำลังถึงขั้นรนที่จะแยกตนจากสหภาพ

ชาวนอรเวย์ซึ่งมีภาษาในตระกูลสแกนดิเนเวียนเช่นเดียวกันกับสวีเดน จะมีผิดเพี้ยนกันบ้างก็ไม่มากนัก เปรียบเหมือนภาษาไทยกับภาษาลาว นอรเวย์เคยรวมเป็นชาติเดียวกับสวีเดนเมื่อก่อน ค.ศ. ๑๙๐๕ โดยมีพระราชาธิบดีแห่งราชวงศ์ Bernadotte เป็นสัญญลักษณ์แห่งความสามัคคีของชาติ ชาวนอรเวย์ก็นับถือพระราชาธิบดีแห่งราชวงศ์นี้เป็นอย่างมาก เมื่อครั้งข้าพเจ้าศึกษาอยู่ในฝรั่งเศส (ค.ศ. ๑๙๒๐-๑๙๒๗) นั้น มีชาวนอรเวย์ที่เคยอยู่ในขบวนการต่อสู้เพื่อแยกตนจากสวีเดน เมื่อค.ศ. ๑๙๐๕ เล่าว่า ขณะต่อสู้นั้นเขาได้ร้องเพลงสรรเสริญพระบารมีราชวงศ์ Bernadotte เพราะพวกเขานับถือราชวงศ์นี้ ซึ่งแม้กษัตริย์องค์แรกเป็นคนฝรั่งเศสพระนาม Jean Bernadotte เคยเป็นจอมพลของนโปเลียนที่ ๑ แต่ต่อมาพระเจ้าชารลส์ที่ ๑๓ แห่งสวีเดนได้ทรงรับเป็นราชโอรสบุญธรรม แล้วได้สืบสันตติวงศ์เมื่อ ค.ศ. ๑๘๑๘ กษัตริย์ทุกพระองค์แห่งราชวงศ์นี้ได้ ให้ความเป็นธรรม แก่พสกนิกรนอรเวย์และสวีเดนเป็นอย่างดีที่สุด แต่รัฐบาลสวีเดนในสมัยนั้นไม่ปฏิบัติให้เป็นที่พอใจของชาวนอรเวย์ พวกเขาจึงต่อสู้ปลีกตนออกมาตั้งเป็นชาติเอกราชต่างหาก และสภาผู้แทนราษฎรของชาวนอรเวย์ก็ได้มีมติอัญเชิญเจ้าแห่งราชวงศ์ Bernadotte องค์หนึ่งขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระราชาธิบดีของนอรเวย์แต่เจ้าแห่งราชวงศ์นั้นได้ทรงปฏิเสธ ชาวนอรเวย์จึงมีประชามติ อัญเชิญเจ้าคาร์ลแห่งเดนมาร์กขึ้นครองราชย์ ในพระบรมาภิไธย "พระเจ้าฮากอนที่ ๗" ทั้งนี้แสดงว่าการที่นอรเวย์แยกออกจากสวีเดนนั้น มิใช่เพราะไม่เคารพพระราชวงศ์ Bernadotte แต่เป็นเพราะรัฐบาลสวีเดนสมัยนั้นไม่ปฏิบัติให้เป็นที่พอใจของชาวนอรเวย์ พระราชาธิบดีสวีเดนจึงไม่อาจทรงช่วยเอกภาพได้

เบลเยียม ซึ่งประกอบด้วยพลเมืองเชื้อชาติเฟลมิง (พูดภาษาเฟลมิช คล้าย ๆ ภาษาดัทช์) ประมาณ ๕๕.๗% ของพลเมืองทั้งหมด เชื้อชาติวาลลูน (พูดภาษาฝรั่งเศส แต่มีคำเฉพาะบ้าง) ประมาณ ๓๒.๔% ของพลเมืองทั้งหมด เชื้อชาติเยอรมันประมาณ .๐๖%

ของพลเมืองทั้งหมด พูดได้ทั้งภาษาเฟลมิชและภาษาฝรั่งเศสประมาณ ๑๑.๓% ของพลเมืองทั้งหมด เมื่อก่อน ค.ศ ๑๘๓๐ เบลเยี่ยมอยู่ในราชอาณาจักรเนเธอแลนด์ซึ่งมีพระราชาธิบดีแห่งราชวงศ์ Orange–Nassau เป็นประมุข ซึ่งได้ทรงให้ความเป็นธรรมแก่พสกนิกรทุกเชื้อชาติของพระองค์ แต่ใน ค.ศ. ๑๘๓๐ คนเชื้อชาติต่าง ๆ ในเบลเยี่ยมดังกล่าวข้างต้น ก็ทำการอภิวัฒน์แยกตนออกจากเนเธอร์แลนด์ แล้วสมัชชาแห่งชาติมีมติเลือกเจ้าชายเลโอโปลด์แห่งราชวงศ์ Saxe–Cobourg (ราชวงศ์หนึ่งในประเทศเยอรมัน) ขึ้นเป็นพระราชาธิบดี และมีเจ้าในราชวงศ์นี้สืบสันตติวงศ์ต่อมาจนทุกวันนี้ ส่วนเอกภาพของชาติในเบลเยี่ยมระหว่างคนเชื้อชาติต่าง ๆ นั้นก็มีวิธีการหลายอย่างที่น่าศึกษา

การรักบีตุภูท้องที่มิได้หมดไปง่าย ๆ และยิ่งประกอบด้วยท้องที่นั้น ๆ มีศาสนาต่างกัน หรือศาสนาเดียวกันแต่นิกายต่างกันกับพลเมืองส่วนข้างมากของชาติที่รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้ว การรักบีตุภูมิท้องที่ก็ยิ่งลึกซึ้ง

๒. ขอให้เราพิจารณากลุ่มชนขนาดใหญ่ซึ่งมีสภาพเป็นชาติในองค์การสหประชาชาติก็จะพบว่า แต่ละชาติประกอบขึ้นด้วยการรวมชนหลายเชื้อชาติเข้าเป็นชาติเดียวกัน บางเชื้อชาติที่เข้ารวมอยู่เป็นเวลาช้านานหลายสิบหรือหลายร้อยศตวรรษ แล้วก็หมดร่องรอยที่แสดงเชื้อชาติเฉพาะของตน บางเชื้อชาติที่เข้ารวมอยู่ไม่นานก็ยังมีร่องรอยแห่งเชื้อชาติของตนอยู่ มากบ้างน้อยบ้างตามกาละ เช่น สำเนียงพูดแปร่งจากชนส่วนข้างมาก และยังมีภาษาท้องที่ของตน เช่นชาวแคว้นเวลส์ในสหราชอาณาจักร และในหลายท้องที่ของประเทศไทย ซึ่งคนสัญชาติไทยในท้องที่นั้น ๆ พูดไทยไม่ได้ หรือบางคนพูดไทยได้แต่แปร่งมากจนคนไทยภาคกลางเข้าใจยาก หรือเรียนหนังสือไทยพูดไทยได้ แล้วพูดไทยกับข้าราชการหรือคนไทยในท้องที่อื่น ส่วนภายในคนท้องที่เดียวกันก็ชอบพูดภาษาท้องที่ หรือสำเนียงตามท้องที่ของตน อันแสดงถึงร้ิวรอยแห่งความแตกต่างในเชื้อชาติหรือเชื้อท้องที่โดยเฉพาะ

ยิ่งกว่านั้นบางแคว้นบางเขตภายในชาติก็ยังแสดงสัญญลักขณ์ว่ามีเจ้าของตนโดยเฉพาะ แม้เพียงเป็นแต่ในนาม เช่น เจ้าแห่งแคว้นเวลส์ดังกล่าวแล้ว และแม้คนเวลส์ทั่วไปก็พูดภาษาอังกฤษ ส่วนในประเทศไทยนั้นเจ้าผู้ครองนครและราชาแห่งรัฐต่าง ๆ ยังคงมีอยู่ภายหลังอภิวัฒน์ พ.ศ. ๒๔๗๕ เช่น เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ถึงแก่พิราลัยประมาณ ๖ ปีภายหลังอภิวัฒน์ เจ้าผู้ครองนครลำพูนถึงแก่พิราลัยในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ พระยาพิพิธฯ

ราชาแห่งยะหริง และพระภูผา ฯ ราชาแห่งระแงะ สิ้นชีพราว ๆ ปลายสงครามโลกครั้งที่ ๒ หรือภายหลังนั้นไม่นาน พระเจ้ามหาพรหมสุรธาดาซึ่งทรงศักดิ์เป็นพระเจ้าน่านนั้นพิราลัยราว ๆ พ.ศ. ๒๔๗๔ ราชาแห่งสายบุรีสิ้นชีพราว ๆ พ.ศ. ๒๔๗๓

ขอให้เราค้นคว้าถึงเหตุที่ชนเชื้อชาติต่าง ๆ และกลุ่มชนที่มีลักษณะเป็นชาติเล็กน้อยอยู่ก่อน แล้วเข้ารวมกับชาติที่ใหญ่กว่าเป็นชาติเดียวกันนั้นเพราะเหตุใด แล้วจึงจะพิจารณาปัญหาการรักษาเอกภาพของชาติไว้ให้ได้

ในตอนปลายระบบปฐมสหการนั้นได้เริ่มมีระบบทาส โดยผู้เป็นหัวหน้าของสังคมหนึ่งไปคร่าเอาคนของอีกสังคมหนึ่งมาใช้งานอย่างสัตว์พาหนะ สังคมที่มีชัยมากก็มีทาสมากเป็นกำลังใช้รบกับสังคมที่อ่อนกำลังกว่า สังคมนั้นก็ขยายใหญ่โตขึ้นทุกที ครั้นต่อมาเมื่อสังคมทาสได้พัฒนาไปเป็นสังคมศักดินาหรือสังคมส่วย ซึ่งหัวหน้าสังคมได้รับยกย่องเป็นเจ้าใหญ่มีอิทธิพลมากขึ้นทุกทีนั้น ก็ยิ่งถือว่าที่ดินและสรรพสิ่งทั้งหลายรวมทั้งคนและสัตว์เป็นทรัพย์สินของตนดังปรากฏใน *กฎหมายตราสามดวง* ตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาว่า "ที่ดินทั้งหลายในแว่นแคว้นกรุงศรีอยุธยาเป็นของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยพระบรมเดชานุภาพ" ส่วนทาสนั้นถือว่าเป็นทรัพย์ชนิดหนึ่งในจำพวกทรัพย์ที่เรียกว่า "วิญญาณทรัพย์" การรวมชาติเล็กน้อยเข้ากับชาติที่มีกำลังกว่านั้น เป็นไปโดยวิธีที่ชาติที่มีกำลังทำการโจมตีรบพุ่งเอามาเป็นวิธีสำคัญ รองลงไปใช้วิธีคุกคามให้ชาติที่เล็กกว่าเกรงขามยอมมาเป็นเมืองขึ้นส่งส่วย หรือบรรณาการเป็นคราว ๆ ในยุโรปยังมีวิธีเอาแคว้นที่อยู่ใต้อำนาจของชาติใหญ่กว่านั้นเป็นสินเดิม หรือเป็นของขวัญให้แก่เจ้าคู่บ่าวที่สมรสกัน วิธีรวมชาติต่าง ๆ เข้าเป็นชาติเดียวกันเช่นวิธีระบบศักดินานั้นราษฎรของชาติที่ถูกรวมเข้ากับชาติใหญ่ ไม่มีเสียงเห็นชอบหรือไม่เห็นชอบด้วย คือสุดแท้แต่หัวหน้าของตน

ดังนั้น ในความรู้สึกของราษฎรจึงยังมีการรักบิตุภูมิท้องที่อยู่ มากบ้างน้อยบ้างตามความช้านานแห่งการรวมเป็นเอกภาพเดียวกันกับชาติที่มีอำนาจเหนือ

๓. เมื่อกลุ่มชนต่าง ๆ ภายในชาติหนึ่ง ๆ ยังคงมีจิตสำนึกรักบิตุภูมิท้องที่ของแต่ละกลุ่มชนอยู่ ซึ่งอาจเบาบางเพราะกาลล่วงเลยมาหลายสิบหลายร้อยศตวรรษ และอาจเหนียวแน่นถ้าการรวมกับชาติอื่นเพียงไม่กี่ชั่วคน และเหนียวแน่นยิ่งขึ้นถ้าท้องที่นั้น ๆ มี

ภาษาพูดของตนโดยเฉพาะต่างกับภาษาของชนชาติส่วนข้างมาก และถ้ามีทั้งภาษาและศาสนาที่แตกต่างกับชนส่วนข้างมากของชาติก็ยิ่งเหนียวแน่นมาก ซึ่งถ้าเราจะติดตามข่าวการต่อสู้ภายในชาตินึง ๆ ในโลกนี้ก็จะพบว่า มีหลายชาติที่ประสบปัญหาการรักษาความเป็นเอกภาพของชาติ

ในประเทศไทยเรานั้น ข่าวสารของทางราชการที่เปิดเผยแล้ว ซึ่งหนังสือพิมพ์บางฉบับได้นำลงเกี่ยวกับการต่อสู้ทางอาวุธในประเทศไทยนั้น ซึ่งมีทั้งฝ่ายที่ไม่ปรากฏว่าต้องการแยกดินแดนไทยและมีฝ่ายที่ต้องการแยกดินแดนไทยออกเป็นอีกรัฐหนึ่ง เช่นเมื่อประมาณไม่กี่เดือนมานี้ทางราชการแถลงใจความว่า มีคนไทยเชื้อชาติมลายูเป็นลูกชายของตวนกูโมหะยิดดิน ที่สืบสายจากราชาแห่งปัตตานีได้เป็นหัวหน้าทำการต่อสู้เพื่อแยกดินแดนส่วนหนึ่งทางปักษ์ใต้ ตั้งขึ้นเป็นรัฐอิสระ หรือรวมเป็นสหพันธรัฐกับรัฐต่าง ๆ แห่งมลายาตะวันออก ถ้าเราถอยหลังไปพิจารณาข่าวภายหลังรัฐประหารในประเทศไทย ค.ศ. ๑๙๔๗ ก็เคยมีคดีที่รัฐบาลสมัยนั้น ได้จับกุมอดีตผู้แทนราษฎรและชาวอิสานหลายคนมาฟ้องศาลฐานกบฏแยกดินแดน ศาลพิจารณาแล้วไม่มีมูลความจริงจึงตัดสินยกฟ้อง แต่ถ้าเราถอยหลังไปอ่านประวัติศาสตร์รัชกาลที่ ๓ ซึ่งเป็นเวลา ๑๕๐ ปีมานี้ ก็จะทราบว่าเจ้าอนุแห่งเวียงจันทร์ซึ่งสืบสายจากพระราชาธิบดีแห่งกรุงศรีสตนาคณหุตได้ทำการยึดดินแดนอิสาน เพื่อเอาไปรวมกับดินแดนลาวฟ้านอาณาจักรศรีสตนาคณหุตขึ้นมาอีก

ในรัชกาลที่ ๕ ก็มีกรณี "ผีบุญผีบ้า" ในภาคอีสาน กรณี "เงี้ยวในภาคพายัพ" กรณี "ราชาแห่งปัตตานี" ชื่ออับดุลกาเด ซึ่งถูกย้ายไปกักตัวอยู่พิษณุโลก แต่เมื่อโปรดเกล้า ฯ ให้กลับมาปัตตานีแล้วก็คิดแยกดินแดนอีก ในสมัยรัชกาลที่ ๖ จึงส่งทหารรักษาวังจากนครศรีธรรมราชไปปราบ แต่อับดุลกาเดหนีไปลี้ภัยในกลันตันแล้วต่อมาได้ตาย ณ ที่นั้น ส่วนทายาทชื่อตวนกูโมหะยิดดินนั้น ภายหลังอภิวัฒน์ พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้เข้ามากรุงเทพ ฯ แสดงความจำนงขอรวมอยู่ในสยามต่อไป เพราะเห็นว่าสยามมีระบบรัฐธรรมนูญเป็นที่พอใจแล้ว แต่ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ ได้เล็ดลอดเดินทางไปถึงอินเดียของอังกฤษ เสรีไทยคนหนึ่งได้เล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า ที่กรุงเดลีมีชาวอังกฤษกลุ่มหนึ่งเลี้ยงเป็นเกียรติแก่ตวนกูผู้นี้ และดื่มให้พรว่า "Long Live The King of Pattani" ภายหลังสงครามครั้งที่ ๒ เมื่อสยาม

ได้กลับมีประชาธิปไตยสมบูรณ์อีก ตวนกูผู้นี้ก็แสดงภักดีต่อสยาม แต่ภายหลังรัฐประหาร พ.ศ. ๒๔๙๐ เกิดกรณีที่ครูศาสนาอิสลามบัตตานีบางคนถูกตำรวจจับแล้วหายตัวไป โดยมีผู้รู้เห็นว่าถูกเอาตัวไปถ่วงทะเลตาย ตวนกูผู้นี้เลยไม่ยอมกลับมาไทยโดยตั้งถิ่นฐานถาวรอยู่ในกลันตัน

แม้ว่ารัฐบาลของตวนกูอับดุลราห์มัน และอับดุลราซักแห่งมาเลเซีย จะได้แถลงว่าไม่ต้องการเอาดินแดนไทยที่มีชนเชื้อชาติมลายูเป็นส่วนมากไปรวมกับมาเลเซีย ซึ่งข้าพเจ้าเชื่อว่าท่านทั้งสองมีเจตนาบริสุทธิ์เช่นนั้น แต่ก็มีข้อน่าสังเกตสำหรับทายาทแห่งอดีตราชาบางคนได้ไปอาศัยอยู่ในรัฐตะวันออกแห่งมาเลเซีย บางคนอยู่อย่างสงบแต่บางคนเคลื่อนไหว โดยมีผู้ให้ความเห็นว่าสุลต่านหรือราชาแห่งรัฐต่าง ๆ ที่เคยรวมอยู่กับไทยในอดีต เช่น เคดาห์ (ไทรบุรี) ปลิศ กลันตัน ตรังกานู นั้น ได้รับเลือกเป็นพระราชาธิบดีหรือรองพระราชาธิบดีองค์ละ ๕ ปีมาแล้วตามระบบปกครองของสหพันธรัฐมาเลเซีย

สมัยที่วิทยุกรมประชาสัมพันธ์ไทยโต้ตอบกับวิทยุพนมเปญอย่างรุนแรงเรื่องเขตแดนนั้น วิทยุพนมเปญเคยอ้างว่า เขมรปัจจุบันก็เป็นทายาทของขอมซึ่งเขาเรียกตนเองว่า "ขะแมร์" และอ้างว่ามีคนเขมรอยู่ในไทยบริเวณติดต่อกับกัมพูชาที่พูดภาษาเขมรได้ หรือพูดภาษาเขมรและไทยประมาณ ๒ ล้าน ๕ แสนคน เขาได้เรียกร้องให้คนเชื้อชาติเขมรนับถือกษัตริย์เขมร

เรื่องต่าง ๆ ข้างบนนี้เราต้องสังเกตไว้ เพื่อจะหาทางที่ถูกต้องป้องกันมิให้เรื่องขยายตัวไป เพื่อรักษาความเป็นเอกภาพของชาติไว้

๔. ขอให้เราศึกษาวิธีการต่าง ๆ ที่ประเทศต่าง ๆ รักษาเอกภาพของชาติไว้ คือ

๔.๑ วิธี อังกฤษ สวีเดน เนเธอร์แลนด์ ดังที่ได้ยกเป็นอุทาหรณ์ในข้อ ๑ นั้น ก็จะเห็นได้ว่า มิใช่เป็นความผิดของพระราชาธิบดีที่รักษาความเป็นเอกภาพของชาติไว้ไม่ได้ แต่เป็นเพราะความรักบ้านเมืองท้องที่อย่างแรงกล้าของกลุ่มชนในท้องที่นั้น ๆ เอง และที่สำคัญก็คือรัฐบาลและชนส่วนข้างมากในชาตินั้น ๆ ไม่คำนึงให้เพียงพอถึงความรู้สึกรักบ้านเมืองท้องที่ของแต่ละกลุ่มชน ว่ามีมากมายเหนียวแน่นขนาดไหน ผลจึงบังเกิดขึ้นตามธรรมชาติแห่งการรักบ้านเมืองท้องที่

๔.๒ วิธีเผด็จการแบบนาซี หรือฟาสซิสต์หรือมิลิแทริสต์ ซึ่งเป็นไปได้ชั่วคราว เช่นฮิตเลอร์ใช้กำลังรวมคนออสเตรีย ที่เป็นเชื้อชาติเยอรมันเข้ากับอาณาจักรเยอรมันครั้งที่ ๓ ก็ไม่ทำให้ชาวออสเตรียหมดความรักบิตุภูมิท้องที่ของตนไปได้ จึงดิ้นรนตลอดมาเพื่อตั้งเป็นชาติเอกเทศจากเยอรมัน มุสโสลินีใช้วิธีบังคับให้ชนในดินแดนที่โอนมาเป็นของอิตาลีภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๑ อาทิ ส่วนหนึ่งของแคว้นตีโรลซึ่งพลเมืองเป็นเชื้อชาติเยอรมันนั้นต้องเรียนหนังสืออิตาเลียนและต้องพูดภาษาอิตาเลียน ชาวตีโรลคนหนึ่งที่เป็นเพื่อนข้าพเจ้าในมหาวิทยาลัยปารีสเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า เวลากลางวันชาวตีโรลต้องพูดภาษาอิตาเลียน แต่ตอนกลางคืนปิดประตูบ้านแล้วพูดภาษาเยอรมันภายในครอบครัวซึ่งทำให้เขาเบิกบานสำราญใจยิ่งนัก พวกลัทธิทหารญี่ปุ่นเมื่อได้เอาดินแดนภาคอิสานของจีน (แมนจูเรีย) ตั้งเป็นรัฐแมนจูกั๊วะขึ้นโดยรวมหลายเชื้อชาติในเขตนั้นเช่นแมนจู และบางส่วนของมองโกล เกาหลี ฮั่น (จีน) ฯลฯ แล้วเอาอดีตจักรพรรดิจีน "ปูยี" เป็นจักรพรรดิแห่งรัฐใหม่เพื่อสัญญลักขณ์แห่งเอกภาพ แต่ก็ไม่สามารถทำลายจิตใจรักบิตุภูมิท้องที่ของชนต่าง ๆ ในเขตนั้น ๆ ได้ แม้แต่ชนชาติแมนจูเองก็ต่อต้านจักรพรรดิปูยี ดังปรากฏในคำวิจารณ์ตนเองของผู้นี้แล้ว

๔.๓ วิธีสวิตเซอร์แลนด์ซึ่งพลเมืองประกอบด้วยชนชาติพูดภาษาฝรั่งเศส เยอรมัน อิตาเลียน โดยแยกออกเป็นแขวง ๆ (Canton) ซึ่งแต่ละแขวงมีสิทธิปกครองตนเอง ใช้ภาษาตนเองแล้วรวมกันเป็นสมาพันธรัฐ มีรัฐบาลกลางเดียวกัน ก็ไม่ปรากฏว่ามีชนชาติใดในสวิตเซอร์แลนด์ดิ้นรนปลีกตนออกมาตั้งเป็นชาติเอกเทศต่างหาก

๔.๔ วิธีประชาธิปไตย ตามหลักที่ประธานาธิบดีลินคอลน์ให้ไว้คือการปกครองโดย "รัฐบาลของราษฎร โดยราษฎร เพื่อราษฎร" ถ้าทำตามนี้ได้จริงเอกภาพของชาติก็เป็น "เอกภาพของราษฎร โดยราษฎร เพื่อราษฎร" เป็นความเต็มใจของราษฎรเองที่รักษาเอกภาพของชาติ จึงเป็นการรักษาเอกภาพของชาติให้มั่นคงได้ วิธีประชาธิปไตยดังกล่าวนี้เป็นการนำไปสู่รากฐานแห่งจิตสำนึกของมนุษย์ ที่จะให้มีความรู้สึกในความต้องการเอกภาพของชาติ แม้จะตั้งต้นจากโครงร่างเบื้องบนของสังคมก่อนคือมีระบบการเมืองดังกล่าวนั้น แล้วรัฐบาลแห่งระบบนั้น ก็ดำเนินแก้ไขสมุฏฐานของสังคมคือสภาพเศรษฐกิจให้ราษฎรถ้วนหน้ามีความกินดีอยู่ดีทั่วกัน ราษฎรก็ย่อมเห็นคุณประโยชน์ที่ตนได้รับในการรักษาเอกภาพกับชนชาติต่าง ๆ ที่รวมกันเข้าเป็นชาติอันหนึ่งอันเดียวกันนั้น

การรักษาเอกภาพของชาติโดยอาศัยทางจิตที่ปราศจากรากฐานเศรษฐกิจและการเมืองประชาธิปไตยของราษฎร ก็เท่ากับอาศัยการลอยไปลอยมาในอากาศ ซึ่งอาจหล่นลงหรือไปสู่อวกาศนอกโลกพิภพ มนุษย์อยู่ได้ด้วยการมีปัจจัยดำรงชีพและมีระบบการเมืองประชาธิปไตย ที่ให้สิทธิมนุษยชน ผู้ที่อาศัยสภาพทางจิตโดยไม่กังวลถึงสภาพเศรษฐกิจ ก็เพราะเขาเองมีความสมบูรณ์หรือมีพอกินพอใช้ในทางเศรษฐกิจอยู่แล้ว แต่คนส่วนมากที่ยังขาดปัจจัยดำรงชีพอยู่นั้น ย่อมมีจิตในทางค้นคว้าหาชีวปัจจัยในทางที่ชอบพร้อมด้วยสิทธิมนุษยชน พวกเขาอาจถือสภาพทางจิตอย่างเดียวตามการโฆษณาไปได้เพียงชั่วคราว แต่เมื่อรอคอยผลแห่งวิธีนั้นชั่วกาละหนึ่งแล้วไม่เห็นผลว่าได้ช่วยความเป็นอยู่ทางเศรษฐกิจและสิทธิมนุษยชนของเขาแล้ว เขาก็อาจไปถือสภาพทางจิตชนิดอื่นที่เขาเห็นว่าอาจช่วยความเป็นอยู่ทางเศรษฐกิจและสิทธิมนุษยชนของเขาที่ดีกว่าก็เป็นได้ นักปรัชญาผู้หนึ่งจึงกล่าวว่า **"ความคิดของคนเจ้าของคฤหาสน์ต่างกับคนที่อยู่ในกระท่อม"**

เล่มต่อไป ห้าคุก (๒)

โปรดเรียกหา
"ทนายจำเป็น"
สารคดีการเมือง
ที่ทันต่อเหตุการณ์บ้านเมือง
และของโลก

■ ท่านอ่านหนังสือเหล่านี้หรือยัง

■ ถ้ายังโปรดหามาอ่านด่วน

△ "ชีวิตและงานของ ดร. ปรีดี พนมยงค์"

△ "ศิษย์อาจารย์"

△ "ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับท่านปรีดี พนมยงค์"

△ "เมื่อรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ลี้ภัย ฯ"

△ "จากกรุงเทพ ฯ ถึงปักกิ่ง"

△ "ท่านปรีดี ฯ กับราชบัลลังก์"

△ "การต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมของท่านปรีดี ฯ"

△ "ประวัติรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์"

△ "เศษชีวิกฤติทางการเมือง"

△ "จากปารีส ถึงกรุงเทพ ฯ"

△ "ท่านปรีดี ฯ กับข้อหาคอมมิวนิสต์"

△ "ห้าคุก (๑)"

△ เล่มต่อไป "ห้าคุก (๒)"

พิมพ์ที่ประจักษ์การพิมพ์ ๑๐๐ ตรอกบ้านหล่อ ถนนวิสุทธิกษัตริย์ (หลังกระทรวงเกษตร) กรุงเทพ ฯ ๒
นายประจักษ์ ศิริบัณฑิตย์กุล ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๑๖ โทร. ๘๒๑๒๙๐